

Scientific Journal

VIRTUS

#41, February, 2020
published since 2014

2020

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 41, February, 2020
Published since 2014

Recommended for publication by the Council of
NGO "Sobornist" (the proceedings No.6 February 28, 2020).

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- ✚ Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- ✚ Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- ✚ Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- ✚ SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- ✚ Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- ✚ Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- ✚ Baku Islamic University (Azerbaijan);
- ✚ University of the town of Nish (Serbia);
- ✚ Zielonogorski University (Poland);
- ✚ Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba – February # 41,
2020. – 256 p.

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents. Google Scholar's database contains roughly 389 million documents including articles, citations and patents making it the world's largest academic search engine.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

Journal «Virtus» has been positively evaluated in the SJIF Journal Master List evaluation process. **SJIFactor = 4,494.**

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2020.

© Scientific Journal «Virtus», 2020.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovitz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor, Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Parlar Ali, Ph.D in Pharmacology, Assistant Professor, Medical Faculty, Department of Pharmacology, Adiyaman University (Turkey).

Pashayeva A.N., Ph.D., senior researcher at the Philosophy Institute of NA of AR, Baku (Azerbaijan).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Semaniuk V.Z., D.Sc., Associate Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine)

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.L.L.6, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji Univeristy (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr, professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof. dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgvik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of International Academy of Personnel Management (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

Atamaniuk Z.M.
STRATEGIES OF FREEDOM AS THE FUNDAMENTAL
VALUE OF MODERN SOCIETY 12

Kalach D.M., Marchuk I.A.
PHILOSOPHY: SEARCHING FOR IDEAS, TASKS AND
MEANINGS..... 17

Kaskiv O.V.
COUNCILS OF THE KIEV CHURCH (1051–1274) –
A SOURCE OF PARTICULAR LAW OF THE UGCC 21

Madi H.I.
FEATURES OF ECONOMIC MARGINALITY
IN THE CONTEXT OF INFORMATION DETERMINATION
OF THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN SOCIETY 24

Poliakova O.O.
«THE SPECIAL SITUATION OF THE POSTMODERN»:
TRANSMUTATION OF CULTURAL CONSCIOUSNESS
INTO THE MODERN AGE 29

PSYCHOLOGY

Babaian Yu.O.
TRAINING TECHNOLOGIES AS A MEANS
OF FORMING STUDENT YOUTH'S MOTIVATION
READY FOR DEFENSE PROTECTION 32

Vinogradova T.I.
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL INFLUENCE
ON PSYCHICAL HEALTH OF STUDENTS
OF DIFFERENT MEDICAL GROUPS 36

Darvishov N.R.
DECISION-MAKING RELATED TRAITS AS PREDICTORS
OF SUBSTANCE ADDICTION..... 39

Kovalenko A.B., Bezverkha K.S.
FEATURES OF SOCIAL IDENTITY OF UKRAINIANS
DURING ADAPTATION AT DIFFERENT
MIGRATION STAGES 43

Sulyma K.V.
COMPARATIVE ANALYSIS OF UNDERSTANDING
PERSONALITY IN THE WORKS OF PSYCHOLOGISTS 50

PEDAGOGY

Batechko N.H., Durdas A.P.
ACADEMIC INTEGRITY AS A UNIVERSITY
EDUCATION QUALITY COMPONENT:
THE EXPERIENCE OF THE WORLD AND FRANCE..... 54

Binytska K.M., Nahornyi Ya.V.
EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ACTIVITIES
OF SOCIETIES IN VOLYN REGION OF THE 19TH –
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: ANALYSIS
OF THE CURRENT SOURCE BASE..... 59

Vergun T.I., Smytska T.V.
THE THEORETICAL BASES OF THE DESIGN
COMPETENCIES FORMATION OF THE TEACHERS
IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING
AT HIGHER SCHOOL 63

Vyhrestenko Zh.V.
STRUCTURE OF READY FOR GROUP EDUCATIONAL
ACTIVITIES FUTURE TEACHERS OF PRIMARY CLASSES
BY PARTNERSHIP TECHNOLOGY 68

Dumko N.V.
CRITERION-BASED APPROACH TO STUDYING
THE STATE OF POLICE CADETS TRAINING
FOR PROFESSIONAL MATURITY..... 74

Krainiak L.K., Duda O.I.
SOCIO-CULTURAL APPROACH TO PROFESSIONAL
TRAINING OF STUDENTS AS FUTURE TRANSLATORS 78

Krasnova A.V., Yaroslavtseva M.I.
COMETENCY-BACED APPROACH
IN FORMATION ENVIRONMENTAL CULTURE
FOR PRE-SCHOOL CHILFREN..... 81

Kurchatova A.V.
SOCIAL ENVIRONMENT AS A FACTOR
FOR THE FORMATION OF SOCIO-NORMATIVE
BEHAVIOR OF THE PRESCHOOL CHILD..... 85

Lyshevskaya V.M.
THEORETICAL TRAINING IN SPORTS 89

Matvienko S.I.
CONDITIONS FOR INTRODUCING THE BASICS
OF PRE-SCHOOL DESIGN EDUCATION
INTO THE PRACTICE OF PRE-SCHOOL
EDUCATION INSTITUTIONS 93

Morkvian I.V., Prytkova K.V., Khmil A.M.
THE USE OF COMBINED TRAINING COMPLEX
IN TEACHING ALGORITHMIZATION
AND PROGRAMMING FOR STUDENTS
OF THE 5TH GRADE THE BASICS SCHOOL 97

Nykyforuk T.M.
ACTIVATION OF COGNITIVE ACTIVITY
AND KEY FACTORS OF FORMING STUDENT-MEDICIAN
PROFESSIONAL MOTIVATION DURING TEACHING
THE UKRAINIAN LANGUAGE..... 104

Petryhyn L.Y., Kulchytskyi V.Y.
MOTIVATION OF PATRIOTISM OF STUDENTS
IN THE MODERN CONDITIONS 107

Rekhteta L.O.
LOGICAL AND MATHEMATICAL TEACHERS' TRAINING..... 112

Savchenko I.V., Semenets E.I.
DISCUSSION SKILLS DEVELOPMENT AS A COMPONENT
OF IMPROVING STUDENTS' INTERACTIVE COMPETENCE
AT NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATIONAL
INSTITUTIONS WHEN STUDYING
THE ENGLISH LANGUAGE 116

Seletskyi A.V.
INFORMATION AND ANALYTICAL ASSISTANCE
OF THE RESEARCH ACTIVITIES OF NAES OF UKRAINE
IN EDUCATION, PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY..... 120

Sydoruk I.I.
CRITERIA AND INDICATORS OF SOCIAL COMPETENCE
FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS 126

Topcu I.
IMPLEMENTATION OF PEDAGOGICAL SITUATIONS
DURING FOREIGN LANGUAGE CLASSES
IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION 129

Chekanovych V.G.
ROLE PLAY AS ONE OF THE EFFECTIVE TOOLS
IN TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES 132

Shalayeva V.V., Sizonova S.M.
METHODOLOGICAL FRAMEWORK OF THE
FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE
CONVERGENT COMPETENCY OF THE STUDENTS
IN THE STUDY OF FOREIGN LANGUAGES OF THE
NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES..... 136

Shalimova I.M., Burbyga V.A.
COMPLEX MODEL OF FORMATION OF MANAGEMENT
CULTURE OF THE LEADER OF THE PROFESSIONAL
EDUCATION INSTITUTE 141

Yuriychuk N.D.
RESEARCH OF THE PROBLEM OF FORMING
COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS
OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES 146

Yakymenko S.I.
TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO WORK
WITH INTERACTIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES
AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM..... 150

PHILOLOGY

Brenych S.O.
THE HISTORICAL ORIGINS OF WRITING
THE NOVEL «BOA CONSTRICTOR» BY IVAN FRANKO 154

Moklytsya M.V.
THE SYMBOL OF A HIDDEN TREASURE
IN LESJA UKRAINKA'S DRAMA «ORGY» 159

Suleymanova N.E.
SPECIFICITY OF THE ART WORLD OF O. HAXLEY 164

Trushchak V.I.
PECULIARITIES OF WORD FORMATION OF JAPANESE
SPORTS TEAMS 167

Sharova T.M.
ARTISTIC AND DOCUMENTARY BASIS OF CREATIVITY
K. GORDIENKO: MODERN RETROSPECTIVE..... 173

HISTORY

Nedoshytko I.R.
'DIASPORA NETWORK' AS AN EXPERIENCE
OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATION 177

Tkachuk P.O., Vyzdryk V.S.
SPECIFICS OF THE USE OF UNMANNED AIRCRAFT
IN THE RUSSO-GEORGIAN WAR 2008..... 185

Shyp N.A.
FROM SLAVOPHILISM TO EURASIANISM:
THE EVOLUTION OF THE HISTORIOGRAPHIC THOUGHTS
OF RUSSIAN INTELLIGENCE (XIX–XX CENTURIES) 190

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Balybina O.S.
ORGANIZATIONAL, LEGAL AND RESOURCE MECHANISM
OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD
OF INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES (IKT)..... 195

Venger I.O.
STRUCTURE OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE..... 200

Mahas H.A.
THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACHES
ON MODELING THE BORDER SECURITY ON THE
UKRAINIAN-RUSSIAN STATE BORDER SECTOR 203

Pautov V.O.
CURRENT PROBLEMS OF THE ACTIVITIES OF BODIES
OF ANTI-CORRUPTION IN THE SYSTEM OF NATIONAL
SECURITY OF UKRAINE 208

Shvydkyi Ya.Yu.
ANTI-CORRUPTION IN THE NATIONAL
SECURITY SYSTEM 212

SOCIOLOGY. POLITOLOGY

Javadova Kh.G.
AHMAD-BEY AGA OGLU AS AN OUTSTANDING PUBLIC
AND POLITICAL FIGURE OF THE TURKISH WORLD 216

Kulishenko T.Y., Lebid O.V.
INSTITUTIONALISATION AS A CATEGORY
OF POLITICAL SCIENCE: DETERMINATION PROBLEM 220

Lokotkova-Ternovaya O.Yu.
THE ROLE OF INTRACOMMUNICATIONS
IN OVERCOMING THE PROCRASTINATION
PHENOMENON 224

Chizhova O.M.
DEMOCRATIZATION PROCESSES IN UKRAINE
AS A MANIFESTATION INTERNAL AND EXTERNAL
PRAGMATIC GUIDELINES 227

ECONOMICS

Galenko K.O., Stetsenko V.A.
MEANS OF INCREASING AN ADVERTISING
CAMPAIGN EFFICIENCY ON THE EXAMPLE
OF EDUCATIONAL SERVICES 231

Getmanenko Y.A.
THE DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF INSTITUTIONAL
REGULATION OF THE INTERNATIONAL LABOR MARKET
IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION 235

Kostiunik O.V., Trush I.V.
INFORMATION COMMUNICATIONS
AND TECHNOLOGIES OF ACCOUNTING
OF GOODS REALIZATION 239

Kuzmin O.E., Terletska V.O.
VENTURE BUSINESS IN UKRAINE: AN ASSETS,
A MANAGEMENT AND A DEVELOPMENT PROSPECTS 243

HEALTH MANAGEMENT

Vasyleha P.A.
THE QUESTION OF THE IMPACT OF ARVI
ON THE HEALTH OF CHILDREN 7–9 YEARS 249

Cherevko S.V., Repina S.O., Cherevko A.D.
STATE FUNDING OF SPORTS IN UKRAINE 252

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Атаманюк З.М.
СТРАТЕГЕМИ СВОБОДИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНОЇ ЦІННОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА..... 12

Калач Д.М., Марчук І.А.
ЩО ТАКЕ ФІЛОСОФІЯ: ПОШУК ІДЕЙ, ЗАВДАНЬ ТА СМИСЛІВ?..... 17

Каськів О.В.
СОБОРИ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ (1051–1274 РР.) – ДЖЕРЕЛО ПАРТИКУЛЯРНОГО ПРАВА УГКЦ..... 21

Маді Г.І.
ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 24

Полякова О.О.
«ОСОБЛИВА СИТУАЦІЯ ПОСТМОДЕРНУ»: ТРАНСМУТАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СВІДОМОСТІ У СУЧАСНУ ДОБУ 29

ПСИХОЛОГІЯ

Бабаян Ю.О.
ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ..... 32

Виноградова Т.І.
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ РІЗНИХ МЕДИЧНИХ ГРУП..... 36

Дарвішов Н.Р.
ОСОБИСТІСНІ РИСИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРИЙНЯТТЯМ РІШЕНЬ, ЯК ПРЕДИКТОРИ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН 39

Коваленко А.Б., Безверха К.С.
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЇ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ МІГРАЦІЇ..... 43

Сулима К.В.
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗУМІННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В РОБОТАХ ПСИХОЛОГІВ..... 50

ПЕДАГОГІКА

Батечко Н.Г., Дурдас А.П.
АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЯКОСТІ ОСВІТИ: СВІТОВИЙ ТА ФРАНЦУЗЬКИЙ ДОСВІД..... 54

Біницька К.М., Нагорний Я.В.
ОСВІТНЯ, НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВ НА ВОЛИНІ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ: АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ 59

Вергун Т.І., Смицька Т.В.
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ..... 63

Вихрестенко Ж.В.
СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ ДО ГРУПОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ТЕХНОЛОГІЇ ПАРТНЕРСТВА 68

Думко Н.В.
КРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ВИВЧЕННЯ СТАНУ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ПОЛІЦІЇ ДО СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ 74

Крайняк Л.К., Дуда О.І.
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ..... 78

Краснова А.В., Ярославцева М.І.
КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКІВ..... 81

Курчатова А.В.
СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 85

Лишевська В.М.
ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА У СПОРТІ..... 89

Матвієнко С.І.
УМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАСАД ДОШКІЛЬНОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ В ПРАКТИКУ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ..... 93

Морквян І.В., Приткова К.В., Хміль А.М.
ЗАСТОСУВАННЯ КОМБІНОВАНОГО НАВЧАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ПРИ НАВЧАННІ УЧНІВ 5 КЛАСІВ ОСНОВ АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ТА ПРОГРАМУВАННЯ..... 97

Никифорук Т.М.
АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТА-МЕДИКА ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ 104

Петришин Л.Й., Кульчицький В.Й.
МОТИВАЦІЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ
В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ 107

Рехтета Л.О.
ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНА ПІДГОТОВКА
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ 112

Савченко І.В., Семенець Е.І.
РОЗВИТОК ДИСКУСІЙНИХ УМІНЬ ЯК КОМПОНЕНТ
ІНТЕРАКТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ
НЕМОВНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 116

Селецький А.В.
ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ СУПРОВІД
ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАПН УКРАЇНИ
В ГАЛУЗІ ОСВІТИ, ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ 120

Сидорук І.І.
КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTІ
СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ..... 126

Топчу І.
ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ
НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ 129

Чеканович В.Г.
ДІЛОВА ГРА ЯК ОДИН З ЕФЕКТИВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ
В НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ
СПРЯМУВАННЯМ..... 132

Шалаєва В.В., Сизонова С.М.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ
ІНШОМОВНОЇ КОНВЕРГЕНТНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ
У НЕМОВНОМУ ВУЗІ 136

Шалімова І.М., Бурбига В.А.
КОМПЛЕКСНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ
УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ 141

Юрійчук Н.Д.
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ
ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ..... 146

Якименко С.І.
ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
ДО РОБОТИ З ІНТЕРАКТИВНИМИ ПЕДАГОГІЧНИМИ
ТЕХНОЛОГІЯМИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА
ПРОБЛЕМА 150

ФІЛОЛОГІЯ

Бренич С.О.
ДО ІСТОРІЇ НАПИСАННЯ ФРАНКОВОЇ ПОВІСТІ
«VOA CONSTRICTOR» 154

Моклиця М.В.
СИМВОЛ УКРИТОГО СКАРБУ В ДРАМІ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРГІЯ» 159

Сулейманова Н.Э.
СПЕЦИФИКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА О. ХАКЛИ ... 164

Трущак В.І.
ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ НАЗВ ЯПОНСЬКИХ
СПОРТИВНИХ КОМАНД 167

Шарова Т.М.
ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ
К. ГОРДІЄНКА: СУЧАСНА РЕТРОСПЕКТИВА..... 173

ІСТОРІЯ

Недошитко І.Р.
ДІАСПОРНА МЕРЕЖА ЯК ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 177

Ткачук П.О., Виздрик В.С.
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БЕЗПІЛОТНОЇ
АВІАЦІЇ У РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКІЙ ВІЙНІ 2008 Р. 185

Шип Н.А.
ВІД СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВА ДО ЄВРАЗІЙСТВА:
ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРІОСОФСЬКОЇ ДУМКИ
РОСІЙСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (XIX–XX СТОЛІТТЯ) 190

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Балибіна О.С.
ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ, ПРАВОВИЙ ТА РЕСУРСНИЙ
МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ІКТ..... 195

Венгер І.О.
СТРУКТУРА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ 200

Магась Г.А.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ
ЩОДО МОДЕЛЮВАННЯ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ
НА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ
ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ 203

Паутов В.О.
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 208

Швидкий Я.Ю.
ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ 212

СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Джавадова Х.Г.
АХМЕД-БЕК АГАОГЛУ КАК ВЫДАЮЩИЙСЯ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ
ТЮРКСКОГО МИРА 216

Кулішенко Т.Ю., Лебідь О.В.
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ:
ПРОБЛЕМА ДЕТЕРМІНАЦІЇ 220

Локоткова-Терновая О.Ю.
РОЛЬ ІНТРАКОММУНІКАЦІЙ В ПРЕОДОЛЕННІ
ФЕНОМЕНА ПРОКРАСТИНАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ 224

Чижова О.М.
ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ
ЯК ПРОЯВ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ
ПРАГМАТИЧНИХ ОРІЄНТИРІВ 227

ЕКОНОМІКА

Галенко К.О., Стеценко В.А.
ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКЛАМНОЇ
КАМПАНІЇ НА ПРИКЛАДІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ 231

Гетьманенко Ю.О.
НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 235

Костюнік О.В., Труш І.В.
ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ТОВАРІВ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ 239

Кузьмін О.Є., Терлецька В.О.
ВЕНЧУРНИЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: АКТИВИ,
УПРАВЛІННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 243

МЕНЕДЖМЕНТ ЗДОРОВ'Я

Василега П.А.
ПИТАННЯ ВПЛИВУ ГРВІ НА СТАН ЗДОРОВ'Я
ДІТЕЙ 7–9 РОКІВ 249

Черевко С.В., Рєпина С.О., Черевко А.Д.
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ СПОРТА
В УКРАИНЕ 252

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 41th issue of our journal. In this issue we propose you 56 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization “Sobornist”. Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: “Labyrinth of Reality”, “Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects”, “Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". About 4,000 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy “Learning Without Borders” was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal “Virtus”. This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

II stage. The manuscript goes through two types of review process – an open peer review and / or blind peer review. The first is an open peer review by the external reviewers is when both the reviewer and author are known to each other during the peer review process. Many scholars believe open peer review is the best way to stop plagiarism and encourage open, honest reviewing. The second is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other.

III stage. The second review is carried out by the scientific organization “Sobornist”. After the completion of the whole review process and receiving the positive result, the journal is considered on editorial council of the scientific journal. Only after the decision of the editorial board about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of colloboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 101.9

Атаманюк З.М.,

к.філос.н., доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
zoza209@ukr.net

Україна, м. Одеса

СТРАТЕГЕМИ СВОБОДИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНОЇ ЦІННОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті розглянуто свободу як здатність здійснювати правильний вибір та діяти за власною волею, що насамперед залежить від змісту внутрішнього духовного світу людини. Мета статті – аналіз свободи як цінності людського життя та означення перспектив її розвитку. Наше дослідження стосується насамперед соціально-філософського поля екстраполяції. Складовими концептами соціально-філософської теорії свободи виступають сутність і зміст свободи, форми її вияву, вільний вибір та способи його реалізації. Досліджуючи філософські й спеціально-наукові джерела, в яких характеризуються різні аспекти та складові свободи, ми зосередили свою увагу на аналізі свободи не тільки, як складного суспільного явища, а й водночас, як феномена людського світосприйняття.

Ключові слова: свобода, свобода вибору, свобода дій, цінності, цінності особистості, екзистенціалізм.

Постановка проблеми. Спостерігаючи за подіями останніх років у нашій державі, звертає на себе увагу яке чутливість українського суспільства до свободи. Причому не тільки тепер, а протягом усієї історії. Це і явище козацтва, і національно-визвольна революція 1917–1921 років та безліч інших прикладів в нашій історії того, як народ прагнув до свободи, йшов на жертви заради неї, опіював в своїй творчості як ідеал. Свобода для особистості – це, насамперед, можливість здійснювати вибір, нести за нього відповідальність. Велика кількість науковців пов'язують здатність особистості діяти за власною волею зі змістом внутрішнього духовного світу людини. В історії людства є безліч прикладів, коли індивід в умовах майже відсутності можливостей для втілення своєї свободи, веде боротьбу проти духовного поневолення. Запорукою успішності такої боротьби є внутрішня свобода. Потреба особистості у свободі, у такому випадку, є її внутрішньою сутністю і дозволяє суб'єкту зберігати свою особисту цілісність. Також ми вважаємо, що свобода особистості є невід'ємною від свободи суспільства. Підтримка суспільством інституцій, пов'язаних найбільш тісно зі свободою особистості сприяє підтримці демократії. Тому вважаємо, що духовна підготовленість індивіда до вільних дій має не лише особистісний зміст, а й суспільний. Навіть у сучасному глобалізованому світі свобода людини по відношенню до зовнішніх обставин не безмежна, але вона існує і проявляється в можливості зайняти по відношенню до них власну позицію. Позиція особистості буде залежати від цінностей і норм, якими вона керується.

При написанні статті використовувалися різні загальнонаукові методи. Зокрема, використання діалектичного підходу, історико-філософського та конкретно-історичного методу дало можливість виявити специфіку свободи як основоположної цінності людського існування; використання діалектичного підходу допомогло показати свободу як взаємозумовлений процес у соці-

льному середовищі і пристосування суспільства до потреб особистості; системний та діалектичний підхід дали можливість виявити, що свобода є невід'ємна від свободи суспільства, а духовно-психологічна готовність індивіда бути вільним має не тільки особистісне значення, а й суспільне.

Мета статті – аналіз свободи як цінності людського життя та означення перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Свобода – складне це явище, яке знаходить відображення у багатогранному понятті. Про це свідчить насамперед наявність у багатьох філософських текстах різноманітних дефініцій свободи, які у свій час давали такі мислителі, як: Г.В.Ф. Гегель, Т. Гобс, Ф. Енгельс, І. Кант, Ш. Монтеск'є, Б. Рассел, Ж.-П. Сартр, Б. Спіноза, Ф. Шеллінг, К. Ясперс, тощо.

Проблема свободи розглядалася в численних працях західноєвропейських філософів XIX–XX століть: К.-О. Апеля, Д. Белла, І. Берліна, А. Веллера, Ю. Габермаса, Т.-Г. Гадамера, М. Гайдегера, А. Гайека, А. Гелнера, Г. Йонаса, Дж. Кемпбелла, Н. Лумана, Е. Левінаса, Дж. Раза, Б. Рассела, П. Рікера, Дж. Ролса, А. Сена, О. Тоффлера, В. Франкла, З. Фрейда, М. Френча, Е. Фромма, М. Фуко, К. Хельда, Дж. Шарпа, А. Швейцера. В роботах зазначених мислителів ставиться питання не тільки про межі людської свободи, а й констатується можливість трансформації інтенцій свободи поведінки індивіда в те, що позначається поняттями всюдозволеність, нігілізм і анархізм.

Поняття і явище свободи в українській філософській думці ми зустрічаємо у філософів-гуманістів першої половини XVIII сторіччя. В їхніх роботах розкривається проблема духовної свободи як оволодіння людиною самою собою, своїми вчинками, емоціями, пристрастями. Філософи пропонують засіб, за допомогою якого можна уникнути зла і досягти щастя – найвищої мети людського існування, – самовдосконалення особистості,

яке здійснюється завдяки самопізнанню. Серед сучасних українських дослідників І. Бичко, К. Новікова, Л. Ніколаєва, Б. Грушин, В. Паркін, В. Андрущенко, М. Михальченко, С. Кримський та інші.

Наше дослідження стосується насамперед соціально-філософського поля екстраполяції. Складовими концептами соціально-філософської теорії свободи виступають сутність і зміст свободи, форми її вияву, вільний вибір та способи його реалізації. Досліджуючи філософські й спеціально-наукові джерела, в яких характеризуються різні аспекти та складові свободи, ми зосередили свою увагу на аналізі свободи не тільки, як складного суспільного явища, а й водночас, як феномена людського світосприйняття.

Поняття свободи тісно пов'язане з особистістю і суспільством в якому вона існує. Проблема свободи постає разом зі становленням особистості, формуванням її певних соціальних характеристик та відмінностей, що ґрунтуються на індивідуальному досвіді. Людина вільна й невільна одночасно. Вона невільна, оскільки існує зовнішній світ, який переконливо диктує людям вибір форм, способів і послідовність діяльності. Людина невільна, тому що завжди існують обмеження її діяльності – рівень фізичної підготовки і розумових здібностей, технічних можливостей, характеру суспільного устрою і т.д. [4, с.8]. Поняття «цінність» є філософською категорією і має універсальний характер. Воно увійшло до методологічного апарату філософії як самостійна категорія в 60-х роках XIX століття. Відлік частіше починають з появи трактату німецького філософа Г. Лотце «Підстави практичної філософії» і з його твору «Мікрокосмос». На думку німецького вченого, треба чітко розмежовувати світ явищ і світ внутрішніх цінностей. Добро, наприклад, не можна включати до природних явищ. Лише «царство цілей» є обителлю цінностей. Світ цінностей є самим «дійсним зі всього на світі» [5, с.122].

Заслуга Г. Лотце в постановці (а не у вирішенні) питання про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в цінностях, а головне – у віднесенні поняття «цінність» до кола основних категорій філософії.

Аксіологічні уявлення вперше зустрічаємо в цілісному вигляді в метафізиці Платона. Саме Платон не тільки виділяв два плани буття – фізичний (плотську реальність) і метафізичний (реальність, яку можна пізнати розумом), але і ввів ідею їх вищого початку – Єдиного, функціональним аспектом якого є Благо. Воно виступає одночасно і початком буття для всіх речей, і принципом істинності, і умовою цінності, – тобто того, до чого прагне людина в своїх бажаннях. Подальша історія метафізики в античній філософії розгортається у часі навколо розуміння зв'язку Єдиного і Вищого Блага та його відношення до множинності форм буття, пізнання і цінностей.

Починаючи з Арістотеля, до розуміння змістовної сторони метафізики додається ще і рефлексія над її структурною стороною, тобто над відношенням «першої філософії» до «другої філософії» та інших, залежних від неї сфер, – онтологічної, гносеологічної і аксіологічної. Необхідність конкретизації Єдиного у одній групі мислителів породила ідею про відповідність людини ідеальній впорядкованості Космосу, у іншій групі мислителів –

образ Мудрості, а ще ряд мислителів почали утверджувати в своїй працях в уявленнях про Логос або про Божественне. При цьому Божественне розглядається античними мислителями як така Ідея Блага, яка вносить в буття порядок, але не обов'язково займає в ньому якесь виняткове місце [9, с.6].

Аксіологічні положення античної філософії стали підставою для подальшого розвитку ціннісного бачення навколишнього світу. Почали вироблятися аспекти оціночного погляду на буття людини, зокрема такі його сторони, як етична, естетична, утилітарно-практична та інші. Через призму оцінки мислителі намагалися дати відповідь на запитання, що ж таке «благо», «добро», «істина», «користь», «краса» тощо [3, с.9].

Пошуки відповідей на ці запитання тривали впродовж усіх етапів розвитку суспільства, однак в III–V ст. н.е. у Західній Європі відбувається радикальний перелом основ греко-римської цивілізації, зміна метафізичних орієнтирів і переоцінка життєвих цінностей. Потребою часу стало утвердження в житті соціуму нової, більш широкої і більш гнучкої за своїми можливостями форми об'єднання людей – етнокультурної спільності, орієнтованої на віру.

У центрі світоглядної парадигми середньовіччя опиняється ідея єдиного Бога. Середньовічний Захід виник не просто на руїнах греко-римської цивілізації, але і з глибоких страждань, які переживали цілі покоління. Відчуття трагічної безвиході супроводжували цей процес. А християнство позбавляє віруючих цього відчуття.

Безпосередньо на рівні буденної свідомості формується ціннісне відношення до всього, що утворює різноманіття соціокультурної сфери буття середньовічної епохи – відношення до життя і смерті, до праці і неробства, до бідності і багатства тощо [9, с.7-8].

У умовах Нового часу в процесі формування капіталізму, державності, культури і етосу сучасного типу, що відповідає потребам світового ринку і складним процесам етнічної і інформаційної конвергенції людства, ціннісна проблематика, як і метафізика, і цивілізація в цілому, знову істотно перетворюється. Процес становлення нової метафізичної парадигми починається з Декарта, і в центрі її опиняється вже не тільки Бог, але і людина, що засвідчує своє існування за допомогою власного мислення. На перший план виходить віра в науку, а не в вищу справедливість або в божественне напередвизначення; надія на силу знання, а не на мудрість генія або милість Бога.

Наступний радикальний крок здійснює І. Кант. Він розглянув всі ідеї, які лежать в основі старої метафізики – про Бога, про космос і про душу і дійшов до висновку, що науки, які їх вивчають, є умоглядними. За Кантом, метафізика може бути заснована тільки на розумі.

Непоследовність Канта виразилася в спробі зрозуміти онтологічну проблематику у гносеологічному ракурсі, а аксіологічному – за допомогою частково оновленої метафізики минулого століття. Така позиція на той момент стала могутнім каталізатором для німецької класичної філософії. Протягом всього XIX в. одна за одною з'являються спроби переосмислити метафізику в цілому і всі її складові частини в контексті науки логіки (Гегель), науковчення (Фіхте), філософії природи (Шеллінг), уявлення про світ «як волю в собі» (Шопенгауер),

антропології (Фейєрбах), матеріалістично осмисленої філософії практики (Маркс) [9, с.9].

Як відзначалося вище, але саме Лотце реалізує цю проблему в 60–70-і рр. XIX ст., оскільки саме він зумів надати поняттю «цінність» категоріального значення.

Неокантіанці Г. Ріккерт, Е. Кассієр та ін. сформулювали основні положення аксіології. Вони вказали, що про цінності не слід говорити в термінах існування або не існування. Головна їх ознака: цінності значимі щось для суб'єкта. Вони мають значення абсолютних норм, зразків, яким підкоряється мислення, воля і естетичні відчуття [11, с.216].

На початку XX ст. образ науки істотно змінився. Так німецький філософ і психолог Г. Мюнстерберг (1863–1916) видав книгу «Філософія цінностей» (1908 р., 2-е видання – 1921 р.), в якій проаналізував світ цінностей. Він вважав, що природа взагалі в основі своєї вільна від цінностей, а індивідууми в своїх взаємостосунках можуть пізнати тільки умовні цінності. Безумовні цінності світу можуть належати лише до надпричинного і надіндивідуального ества світу. Хоча цінності і дані в особистому переживанні, ми їх переживаємо, відмовляючись від свого скороминущого «я». З ними пов'язано надособистісне прагнення до правди, краси, моральності і священного [1, с.123].

Відомий фахівець з аксіології М.С.Коган констатує, що на початку XX століття увага західних філософів до аксіологічної проблематики ставала все більш і більш широкою, відтісняючи ще недавно пануючу епістемологічну тематику. Звичайно, в XX столітті, та і на початку XXI сторіччя положення у філософії виявилось складнішим (пригадаємо прагматизм, аналітичну філософію, та і марксистську філософію), проте філософія цінностей займає одне з центральних місць як серед філософської думки (екзистенціалізм, неофрейдизм, філософія герменевтики, тощо), так і серед традиційних філософських дисциплін – разом з онтологією, теорією пізнання, соціальною філософією, методологією, естетикою, етикою [1, с.124].

Таким чином, цінності постають важливим системоутворюючим фактором культури. За змістом цінностей можна говорити про суспільство в цілому. Ціннісні уявлення про людину, що є характерними для різних періодів, дають важливий ключ до теоретичної розшифровки систем цінностей [2, с.80].

Сучасна соціокультурна реальність дає людині значні можливості в реалізації своїх особистих прагнень при виборі професії, визначенні характеру дозвілля, стилю особистого життя [10, с.25]. Треба зауважити той факт, що «людина здатна жертвувати одними цінностями заради інших, варіювати порядком їх реалізації». Однак сучасна занедбана ситуація в культурній сфері України переважно пояснюється економічними факторами, відсутністю державної підтримки, мізерним бюджетним забезпеченням. Але це не вся правда. Не менш важливою причиною занепаду більшості сфер національної культури є ціннісна переоцінка культурних пріоритетів минулих часів, засилля низькопробної масової культури. Українці стали заручниками нахабного безкультур'я, якому варто протиставити наші національні, гуманістичні цінності, які живуть в менталітеті нації. Таким

чином, цінності – це соціально-духовне, культурологічне відношення людини і людства до природи, суспільства і самих себе. Такою є сучасна відповідь в аксіології [8, с.336]. Особливо підкреслимо, що для розвитку України визначити чіткі методологічні підстави до формування сучасного духовного образу народу, гуманістичних засад образу України XXI століття, неможливо без вирішення проблеми формування цінностей.

В умовах сьогоденної соціокультурної реальності цінність свободи принципова в найрізноманітніших її проявах. Це один з наріжних каменів сучасної цивілізації. Жодна філософська проблема, напевно, не мала такого великого соціального і політичного звучання в історії суспільства, як проблема свободи. Проблема свободи у філософії осмислюється, як правило, по відношенню до людини і її поведінки (свобода в природі осмислювалась як випадковість, як «непізнана необхідність»). У історії філософії свобода традиційно розглядалася в її співвідношенні з необхідністю. Вона отримала розвиток в таких філософських проблемах, як свобода волі і відповідальності людини, можливість бути вільним, свобода як сили, регулююча громадські стосунки.

Тільки розуміння свободи як потенційної здатності людини до вільного вибору альтернативи, як можливості думати і діяти у відповідності зі своїми уявленнями і бажаннями, а не внаслідок внутрішніх або зовнішніх настанов, дає особистості можливість набуття духовної свободи, набуття людиною самого себе. Вільний – вибирає, невільний підпорядковується примусу. Свобода – це стан духу, це філософське поняття, яке відображає невід'ємне право людини реалізувати свою людську волю. Поза свободи людина не може реалізувати багатство свого внутрішнього світу і своїх можливостей. Свобода починається саме там, де людина свідомо обмежує себе. Отже, свобода виступає як загальнолюдська цінність. Люди прагнуть до свободи, бо тільки в ній і через неї можна реалізувати творчий людський потенціал.

Одним з найбільш впливових напрямків сучасної західної філософії, в рамках якого розглядаються свобода, є екзистенціалізм. Його назва походить від лат. *existentia* – існування, саме тому цей напрямок називають «філософією існування». Екзистенціалізм зародився в 20-ті роки XX століття на межі двох світових воєн, і продовжував розвиватися під час і після Другої світової війни. Жахливі етичні і моральні потрясіння, загибель мільйонів людей на полях битв призвели до особливо гострого відчуття крихкості людського буття. Загострилися проблеми сенсу буття. За екзистенціалізмом, щоб встояти в такому світі, потрібно, перш за все, розібратися в своєму внутрішньому світі. Головна увага філософами-екзистенціалістами приділяється духовній стійкості людини перед обличчям ворожого світу [6]. Екзистенціалізм почав розглядати людину як істоту, що страждає, переживає, та істоту, яка володіє свободою вибору і повинна відповідати за свої вчинки.

Основні, найбільш помітні і відомі представники екзистенціалізму: у Франції – Габріель Марсель (1889–1973), Жан-Поль Сартр (1905–1980), Камю (1913–1960), в Німеччині це – Мартін Хайдеггер (1889–1976); в Іспанії близький до цієї течії Хосе Ортега-і-Гассет (1883–1955).

Свобода розумілася Хайдеггером не як ненав'язна дія або можливість не виконати що-небудь, не готовність виконувати необхідне. У своїй фундаментальній праці «Про сутність істини» Хайдеггера розглядає категорію свободи як сутність самої істини. Свобода є частиною розкриття, пізнання сущого як такого [7].

Викладена Сартром в «Бутті і Ніщо» концепція свободи має багато спільного з хайдеггерівською, представлена в «Бутті і часі». Обидва мислителі намагалися включити свободу в систему базових понять феноменологічної онтології. Сартр вважав, що «визначити» свободу важко, тому що вона «не має суті», не може бути підведена ні під яку необхідність. Але саме Сартр був схильний швидше трактувати свободу як більш глибоку, базисну онтологічну характеристику, як підгрунття людської активності. «Перша умова активності – це свобода», – читаємо ми в «Бутті і Ніщо». У ній, як у Хайдеггера, «існування передує сутності і визначає її».

Можна висловитися й по-іншому: свобода «безпідставна» – так само як і вільна людина. Людина не вільна – це Сартрівське «сущє», такий самий об'єкт, як будинок або камінь; він «існує», але не діє так як людина, в екзистенційному сенсі. Тому для мислителя-екзистенціаліста бути вільним – це обов'язково заперечення звичайного буття, це активність.

Також за Сартром свободу ми не можемо трактувати через призму психології, як психологічний факт. Вона є всеохоплюючою по відношенню до особистості, цілісною з особистістю, тотальною. Тотальна вона в тому розумінні, що є своєрідною сутністю зрілої особистості, не залежно від мотивів і поставлених цілей. Свобода в такому разі керує і діями, і емоціями. Свобода не може бути вираженням одномоментної примхи чи проявом сваволі. Вона не мотивується зовнішніми чинниками та бажаннями. Свобода особистості не проявляється через непередбачуваність вчинків. Такий стан зрілості особистості дозволяє формувати власну ідентичність, життєву позицію і не бути залежним від мінливих віянь сучасного світу. Вільна особистість вибирає саму себе. Володіння свободою в такому екзистенційному сенсі дозволяє робити вибір у доленосній ситуації, відчувати свою відповідальність за вибір, нести цю відповідальність, коли немає можливості вибору уникнути. Оскільки кожна людина неодмінно переживає критичні, складні ситуації, коли немає можливості не вибирати і коли вибір не можна не робити, – людина «приречена» бути вільною, а свобода її абсурдна (Сартр).

Ще один мислитель з творчої когорти екзистенціалістів – Альбер Камю. Його творчість – це переплетення жанрів і думок, філософський пошук, який мотивований щирими переживаннями за сучасників, за Людину. Його хвилювання і співчуття присвячені людині, яка жила на початку ХХ століття, була учасником і жертвою, виконавцем і співучасником усіх трагічних історичних подій. А. Камю в своєму творі «Міфи про Сізіфа» намагається віднайти відповідь на питання, як знайти надію. Надію на позитивне вирішення всіх хитросплетень історії, надію в мовах, коли релігійність для багатьох більше не є розрадою. Він досліджує сприйняття людиною світу відчуженого і незрозумілого. Первинне світосприйняття

тракує як абсурд. Одночасно він характеризує абсурд як межу усвідомленості і ясності розуміння буття.

Відчуття абсурду, на думку А. Камю, виникає насамперед на основі протиріч між людиною і навколишнім світом. Сам філософ висловлювався, як про протиріччя «між актором і декораціями».

Коли реальність піддається поясненню, вона є прийнятною для людини, зрозумілою, не викликає протиріч і страху. Тільки людина усвідомлює примарність різних пояснень, вона відчуває себе чужою у світі. І тоді вона ставить собі питання: чи варто жити?

За Камю, абсурд проникає у свідомість людини несподівано, коли вона в якийсь момент раптом відчуває спустошеність, втому від повсякденного буття. Несподівано для себе вона перестає розуміти сенс і мету буденності. Звичні і зрозумілі раніше дії та вчинки в цей момент більше не є логічними і потрібними. На думку філософа, саме в цей момент свідомість людини починає свій внутрішній рух. До цього під впливом звичних, машинальних дій вона здавалася сталою, непорушною, незмінною. Абсурд починає внутрішній рух свідомості особистості. Ще один фактор абсурду – час. Людина, яка направлена у майбутнє, несподівано усвідомлює, що час – її ворог. Звертається Камю і до поняття свободи. На його думку, абсурд зводить нанівець шанси людини на напів-примарну вічну свободу, які пропагує релігія. Натомість абсурд повертає свободу вчинків і надихає особистість. Після усвідомлення абсурду людина відчуває, що вона володіє головною свободою – свободою бути, єдиною свободою, яка є підставою істини.

Відчуття абсурду, яке виникає в результаті еволюції свідомості, дозволяє людині переоцінити свою долю, своє призначення [8].

Висновки. Не існує жорсткої детермінації свободи і дій людини якимись об'єктивними законами, оскільки способом буття і втілення останніх є людська діяльність. Звертаємо увагу, що свобода особистості невідривна від свободи суспільства і вважаємо, що духовно психологічна підготовленість індивіда до вільних дій має не тільки особисте утримання, а й суспільне.

З'ясовано, що свобода, у розумінні сучасних філософів, передбачає можливість вибору способу діяльності, соціального статусу й соціальних функцій, дій, вчинків, поведінки, загалом своєї долі.

Виявлено, що свобода є цілісною ідеєю людського світосприйняття. Формується вона в процесі освоєння світу та в процесі соціалізації особистості. Важливим фактором є історична епоха, в якій живе конкретна людина. Сучасний глобалізований світ виявився найбільш продуктивним у розвитку свободи як аспекта зрілості особистості. В сучасному світі особистість сприймає свободу як даність. Вона усвідомлює, що свобода є результатом саморозвитку і для себе виділяє різні її рівні: особистісний, політичний, економічний.

Література

1. Алексеев П.В. Социальная философия: Учебное пособие. – М.: ООО «ПСК Велби», 2003. – 256с.
2. Бақиров В.С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора: Монография. – Х.: Вища шк. Узд-во при ХТУ, 1988. – 152с.

3. Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2001. – 224с.
4. Левицкий С.А. Трагедия свободы/ Составление, послесловие, комментарии В.В. Сапова. – М.: Канон, 1995. – с.512
5. Лотце Г. Микрокосм. – М., 1864, 257с.:12
6. Нерсесянц В.С. Философия права. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-Инфра. М), 2000. – 256 с.
7. Победа Н.А. Социология культуры. – Одесса: Астропринт, 1997. – 224с.
8. Причепий Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академвидав, 2005. – 592 с. (Альма-матер)
9. Социальная философия: словарь / Сост. и ред. В.Е. Кемеров, П.Х. Керимов. – М.: Академический Проект, 2003. – 560с.
10. Философия: Учебник / Под ред. А.Ф. Зотова, В.В. Миронова, А.В. Разина. – М.: Академический проект, 2003. – 656с.
11. Чунаева А.А., Мысык И.Г. Философия в кратком изложении / Южноукр. гос.пед. ун-т им. К.Д. Ушинского. – 4-е изд., искр. и доп. – Одесса: ФЕНИКС, 2004. – 233с.

References

1. Alekseyev P.V. Sotsial'naya filosofiya: Uchebnoye posobiye. – М.: ООО «ТК «Velbi», 2003. – 256с.

2. Bakirov V.S. Tsennostnoye soznaniye i aktivizatsiya chelovecheskogo faktora: Monografiya. – М.: Vysshaya shk., UZIVO pri KJGU, 1988. – 152s.
3. Kavalero A.A. Tsennost' v sotsiokul'turnoy transformatsii: Monografiya. – Odessa: Astroprint, 2001. – 224 s.
4. Levitskiy S.A. Tragediya svobody / Sostavleniye, posle-sloviye, kommentarii V.V. Sapova. – М.: Kanon, 1995. – s. 512
5. Lottse G. mikrokosm. – М., 1864, 257s. 12
6. Nersesyants V.S. Filosofiya prava. – М.: Izdatel'stvo NORMA (Izdatel'skaya gruppa NORMA-Infra. M), 2000. – 256 s.
7. Pobeda N.A. Sotsiologiya kul'tury. – Odessa: Astroprint, 1997. – 224s.
8. Prichepiy Ye.N., Cherniy A.N., Chekal' L.A. Filosofiya: Uchebnyk dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedeniy. – М.: Akademvidav, 2005. – 592 s. (Al'ma-mater)
9. Sotsial'naya filosofiya: slovar' / Sost. i red. V.Ye. Kemero, P.Kh. Kerimov. – М.: Akademicheskij Proyekt, 2003. – 560 s.
10. Filosofiya: Uchebnyk / Pod red. A.F. Zotova, V.V. Mironova, A.V. Razina. – М.: Akademicheskij proyekt, 2003. – 656 s.
11. Chunaeva A.A., Mysyk I.G. Filosofiya v kratkij izlozhenii / Yuzhnoukr. gos. ped. un-t im. K.D. Ushinskogo. – chetvortyy izd., Iskra. i dop. – Odessa: Feniks, 2004. – 233s.

Atamaniuk Z.M.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor at the Department of philosophy, sociology and management of socio-cultural activity State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky»,
zoya209@ukr.net

Ukraine, Odesa

STRATEGIES OF FREEDOM AS THE FUNDAMENTAL VALUE OF MODERN SOCIETY

The article considers freedom as the ability to make the right choice and act of one's own free will, which primarily depends on the content of the person's inner spiritual world. The purpose of the article is to analyze freedom as a value of human life and to determine the prospects for its development. Our study primarily concerns the socio-philosophical field of extrapolation. The constituent concepts of the socio-philosophical theory of freedom are the essence and content of freedom, the forms of its manifestation, free choice and methods for its implementation. Studying philosophical and specially-scientific sources in which various aspects and components of freedom are characterized, we focused on the analysis of freedom not only as a complex social phenomenon, but also as a phenomenon of the human worldview.

Key words: freedom, freedom of choice, freedom of action, values, values of personality, existentialism.

УДК 159.9.01

Калач Д.М.,*доцент, к.філос.н., доцент кафедри філософії та суспільних наук,
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова,
kala4d@ukr.net***Марчук І.А.,***доцент, к.пед.н., доцент кафедри філософії та суспільних наук,
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова,
marchukivanna@gmail.com*

Україна, м. Вінниця

ЩО ТАКЕ ФІЛОСОФІЯ: ПОШУК ІДЕЙ, ЗАВДАНЬ ТА СМИСЛІВ?

У статті розглядаються питання, пов'язані зі станом сучасної філософії та її місцем у сучасному суспільстві на тлі загальної тези про загибель філософії або виснаження її творчих ресурсів. Детально проаналізовано основні сфери суспільного життя, в яких присутня філософія: інтелектуальна культура та ерудитія людини, не розуміння філософії сучасною людиною, внутрішній індивідуальний світ людини, освіта, наука. У статті зазначено, що в усіх цих сферах філософія втратила свою вагу і владу, в більшості випадків у цих сферах вона не вважається важливою і необхідною. Зокрема, у галузі освіти обсяг вивчення філософії був істотно зменшений, в галузі наукових комплексів вчені втрачають зв'язок з нею, влада та творці соціальних програм часто розглядають її з іронією. Автор вважає, що філософія повинна повернутися до свого основного покликання, і допомогти людині визначити себе в надзвичайно складних умовах сучасного життя.

Ключові слова: філософія, розуміння, самопізнання та самовизначення, мудрість, рефлексія.

Постановка проблеми. У 2005 році, ЮНЕСКО було затверджено рішення святкувати День філософії щорічно кожного третього четверга листопада. В документі зазначено, що ця дисципліна розвиває в людині «критичне і незалежне мислення, вчить краще розуміти світ, а також сприяє розвитку толерантності та свободи». Вона є посередницею між різними дискурсами (мова філософії уможливорює діалог між різними науками, мистецтвами та релігіями), формує толерантне ставлення до людей інших культур і способів мислення [2,3].

Мета статті. Проаналізувати та осмислити поняття філософії. Визначити її місце в сучасній системі освіти. В доступній формі пояснити значення філософії для сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Філософія – це найвище мистецтво формування мислення, споглядання світу, без чого людина не може обійтися. Людина, яка орієнтується на проблеми духовного життя, може тяжіти до філософії, і це виявляється тим внутрішнім та інтелектуальним притулком, в якому людина себе знаходить. Якщо людина порушувала для себе колись питання сенсжиттєвого, світоглядного характеру, етичні проблеми, які належать до філософського мейнстріму, то в неї, вочевидь, виникає рефлексія на них [18].

Поняття філософії – не має кордонів, як і людина у власних світах мрій, духовних вимірах, думках. Філософія стає тією точкою, з якої людина обов'язково відштовхується, свідомо чи несвідомо [16].

Залишаючись смертною, обмеженою та вразливою, людина водночас усвідомила себе як істоту з необмеженими властивостями і ресурсами власного розвитку. Людина відкрила в собі подвійну нескінченність: нескінченність пізнання світу і нескінченність власного самовдосконалення.

У такому разі, чи є якась користь від філософії? Варто запитати себе, а що ми розуміємо під корисністю? Наприклад, чи є корисними кохання чи дружба? Чи є корисною любов до Батьківщини? Чи корисно бути порядним, чесним та чемним? Найбільш важливе та цінне для нас ми не можемо описати в категоріях «корисного» чи «некорисного». Те, що для нас є дорогим, цінним, цікавим, що приносить радість та внутрішнє задоволення – все це виходить за межі критеріїв оцінки.

Аристотель відповів на ці запитання дуже просто: теоретична філософія (на відміну від етики та політики) є абсолютно неUTILІтарним «некорисним» заняттям. Щоправда, він додав, що цій некорисності й «непотрібності» філософія подібна до способу життя богів, яким не цікаві буденні цілі та інтереси мінливого й підступного людського роду. Мислитель посміювався з тієї чисто теоретичної втечі до філософії як схованки, що нагадує поведінку хворих, які вкрай пристрасно дослухаються до слів лікаря, його рекомендацій, проте не виконують їх. Тут він повторював думку свого вчителя Платона, який стверджував, що філософія є уподібненням до богів, звичайно, наскільки це можливо для людини [2,19].

У діалозі «Бенкет» філософ описується як людина, якою рухає «ерос», а філософія зображується як «наука любові». Цій науці Сократа навчає пророчиця Діотіма, що змальовує портрет бога Ероса, сина Пороса (бог багатства) і Пенії (богині убогості) [2,48]. Сократ усвідомлює свою інтелектуальну обмеженість, розуміє, що він не мудрий, за винятком, хіба що впевненості: він знає, що нічого не знає; він самокритичний і є критиком усякого стану зарозумілості. Але, насамперед, він залишається другом для своїх ближніх і лояльним громадянином афінської держави [18]. Це є не тільки захист Сократа, але, як мені здається, вражаючий захист самої

філософії. Саме на цьому прикладі, Платон користується мовою міфу, прояснює, що філософ – це людина, яка завжди перебуває на шляху до істини, завжди знаходиться в процесі пошуку, відчуває в собі глибоку внутрішню нестачу, усвідомлює свою вбогість [2,48].

Філософія – це настільки складна для будь якої людини сукупність або система знань, що найчастіше, звичайна людина коли стикається з філософією, як правило, «крутить пальцем біля скроні». Загальноусталеним стереотипом є думка, що особа, яка цікавиться філософією – не від світу цього. Як приклад дивакуватості наводять Діогена Синопського, який сидів у бочці, або інші чудернацькі історії. Насправді, попри ось таку «квазі» популярність філософії і попри те, що в нас майже кожна людина з вищою освітою, в той чи інший спосіб її вивчає, «alterego», тобто зворотню стороною є те, що мало хто розуміє особливості цієї науки [16].

Якщо взяти географічну мапу, то ми побачимо такий парадокс: філософія виникає в Індії, Китаї та в Греції, а точніше в Елладі (теперішня територія Туреччини та Ізраїлю), але не формується в Єгипті, Персії, Вавилоні, в тих країнах, що знаходились поряд. Відповідь дуже проста: філософія з'являється там, де є потреба в новому мисленні та систематизації знань.

Філософія:

а) не є мистецтвом.

Мистецтво орієнтоване на образне, тоді як філософія зорієнтована на розум людини.

б) не є наукою (в класичному розумінні).

Тоді, здавалося б, філософія є наукою, яка теж орієнтована на розум, але наука завжди прагне до останньої, крайньої істини. Кожен вчений намагається довести, що він все знає про предмет свого дослідження і він тим самим видатний, може претендувати на Нобелівську премію. Філософія, як правило, говорить про те, що світ не вичерпний і дійти до крайньої істини – неможливо.

в) не є релігією.

Якщо філософія, хоч і зорієнтована на розум, але приходиться до невичерпності світу, тоді вона має бути подібною до релігії, що стверджує про те саме – про невичерпність Бога, його безкінечність [16]. Тим не менше, філософія розглядає людину як тотальність, але подібно до науки, вона ґрунтується на розумі та прагне до аналізу. В межах філософії створюються релігійні доктрини, які із філософських, практичних, часом скептичних позицій намагаються осмислити феномен релігії. Філософський підхід – це здебільшого підхід раціональний, а не догматичний. Бо те, що є самозрозумілим для релігії, може бути абсолютно чужим для філософії, і навпаки [18].

Філософія – це конструювання та передача смислів. Смисли не виникають автоматично. Вони починаються з розуміння, що є творчим процесом надання сенсу певній множині фактичної інформації. Філософія показує зразки мислення. Філологічно не коректне пояснення слова «філософія» як «любов до мудрості» не відповідає, на ці запитання, а радше порушує нові: що таке мудрість, чому любов до мудрості, а не «вчення про неї» [11,15]?

Теодор Адорно наполягає на тому, що філософія не пропонує посібника зі щасливого життя у тому сенсі, що завдяки їй можна подолати основні суперечності, люд-

ського життя. Вона радше є «вимогою», «потребою» аніж «втіхою» [11,25]. Елікур, свого часу сказав, що філософією займатися ніколи не рано і ніколи не пізно. Це сфера, до якої людина, коли вона відчує потребу, обов'язково прийде [18].

Філософія – це те, що з людиною має статися, те, що має перевести людину в стан потрясіння, збентеження. От тоді, коли людина почне сама мислити, філософія буде їй в пригоді [Там само].

Філософія є культурним кодом європейської цивілізації. Вона була тим духовним джерелом, з якого народилася Європа та основні її феномени: наука, політика, теорія права, ідея людської відповідальності та гідності. Завдяки філософії сформувалися наукові школи та університети (від Академії та Ліцею, через середньовічні університети аж до сучасних наукових, освітніх закладів). Філософські ідеї (що на початку становили іноді суто теоретичний інтерес) стали джерелом розвитку конкретних наук аж до появи техніки. Від початку філософія була не просто теорією, а життєвою практикою, особливим способом ставлення до світу. Людський дух демонструє дивовижну властивість переживати особливий досвід: досвід єднання духовної глибини людської особи з цілісністю й глибиною буття [2,54].

Філософія вчить нас ставити запитання. Філософське запитання є підставою і внутрішнім мотивом розвитку людини. Філософія сприяє розвитку цілісного погляду на світ. Вона є ефективним інструментом аналізу. Філософія розвиває критичне мислення і сприяє інтелектуальній відкритості людини [2,3].

Чому люди не розуміють філософію?

Вивчаючи цю дисципліну, люди при читанні потрапляють в стан абсолютного нерозуміння. Доходить до того, що впадають у відчай. Здавалося б, це ж моєю мовою написано, знайомі літери, слова. Але склавши їх до купи, людина плугається, не розуміє, губиться. У філософських текстах відбувається переклад з однієї культури в іншу, а оригінал і переклад мають свою специфіку. Навіть для професіоналів, які мають справу з оригінальним текстом, залишається чимало запитань, на які одразу можна й не отримати відповіді. Узагалі, наше розуміння починається з моменту нерозуміння. Нерозуміння – це те, що нас лякає, але активізує наше мислення, показує, що ми стоїмо в цій точці відліку, з якої ми починаємо формування свого власного досвіду. Потрібно диверсифікувати, урізноманітнювати підходи до осмислення певної проблеми. Нам здається: от зараз я прочитаю книжку й отримаю чимало задоволення. Та деякі книжки, можливо, залишають рани [18].

Платон писав, що виховання – це мистецтво перенаправляти душу. Філософія спроможна захистити характер людини і дати йому визріти [12,240]. Чи має філософія особливе місце у новій системі виховання? Спробуємо навести декілька аргументів:

1. Філософія встановлює взаємозв'язок між різними сферами знань. Питання, що постають на заняттях з математики, при вивченні англійської мови, релігії, історії, географії, біології співмірні та порівняльні між собою крізь філософську призму.

2. Філософія веде до пошуку відповідей на моральні питання. Тут постає етика, як практична філософія.

3. Філософія прагне не змінити, а викласти релігійні переконання більш раціональною мовою та під час цієї спроби здійснити мовно-смыслову реконструкцію, де постають проблеми та сумніви.

4. Філософія загострює критичну свідомість та приводить людину до пошуків смислів [12,237].

Школа та університет мають формувати такі важливі у найближчому майбутньому компетенції, як аналітичне та творче мислення, уміння аргументувати і знаходити рішення. В цьому мають допомагати література та філософія. У сучасній українській освіті, на жаль, все зводиться до механічної передачі якоїсь елементарної інформації. На відміну від України, освіта у Франції, Німеччині, Австрії, Італії передбачає вивчення філософії протягом 2–3 років у гімназіях та ліцеях [4,87]. Фахівці стають інтелектуалами, коли вони поширюють свої знання на загальний контекст культури. Інтелектуал – це людина, яка своїм завданням ставить критичне осмислення певних проблем. Вона обов'язково мусить порушувати ці проблеми в публічній сфері, тому важливо мати публічні дискусії [18].

К. Ясперс писав, що філософія починається з дитячих запитань. Саме дитина здатна поставити філософське питання. У зв'язку з тим, що над дорослою людиною тяжіє величезна кількість культурних стереотипів, їй часто не зручно ставити певні запитання. Дитині, на відміну, зручно все. Вона може поставити дуже просте питання, але коли дорослий намагається дати на нього відповідь, то усвідомлює наскільки воно є складним. А що таке діти? Це початок цивілізації, початок людства [12, 219]. Чому говорять, що філософія починається з цікавості/допитливості? Дехто помилково вважає, що філософія починається зі складних питань. Але складні питання виникають з простих. Саме філософ повинен відповідати просто на складні питання. Якщо ми розмовляємо про філософію в колі філософів, і говоримо про критерії етики, моралі, ми розуміємо один одного. А ось як це потім пояснити людям? Тому люди часто кажуть, що філософія не зрозуміла. І вони праві. «Філософія робить ясним те, що було неясним в міфі», – писали німецькі філософи [17,253]. Тобто філософія, в принципі, повинна прояснювати, а не заплутувати.

Філософія, як і мистецтво, – це вроджена потреба людини. Постає питання, а хто ж такий філософ? Філософ – це майстер думки, слова. Це – критикант, в гарному розумінні. Сьогодні – це комунікатор. Освіта на філософському факультеті – це деяка школа, яка дозволяє цій філософії прокинутися. Взагалі роль філософії сьогодні для нас змінилася. Замість того щоб навчити як жити в ролі просвітителя, філософи сьогодні повинні прояснити те, що говорять люди, не філософи. Вони повинні допомогти їм сказати те, що вони думають. Філософія створює категоріальну мову бачення світу і мислення. Безперечно, філософія нині – не найпрестижніший тип раціональності, їй властиво перебувати в тіні більш «просунутих» галузей науки, ідеології, політики, в певній тіні повсякденності, споживацтва які ні перед ким ніяких комплексів не відчувають. Вона не належить до тих сфер людського духу, які себе нав'язують. Філософія ніколи цим не займалася, інакше вона переходить в інший ранг, стає ідеологією, або обслуговує якусь іде-

ологію [18]. Філософія, як сказав би Г.В.Ф. Гегель, повинна в нинішніх умовах зміцнювати духовну невіддатливість особистості, допомагати їй в щоденному протистоянні спокусам світу, так само як і нав'язливому пафосу реальності [3,193].

Філософія уподібнилася королю Ліру, який роздав дітям свої землі, а сам залишився ні з чим. Сьогодні ми живемо в часі без філософії. На моє переконання, що філософія існує сама по собі, а людина, (маю на увазі українське суспільство) – сама по собі. У критичні моменти чуємо: «Допоможіть нам, дайте визначення, скажіть, де істинне, фундаментальне; Хто ми? Які цілі нашого життя? Які наші надії, очікування? Як жити далі?». А філософія мовчить, бо вона виявилася зануреною в свої власні професійні проблеми, а у неї є їх чимало: як і що влаштувати, пояснити, розширити свої власні кордони. І сучасна філософія перестала відповідати на запити життя. І ось це – найголовніша проблема. Філософія ніколи не дає прямих відповідей, вона змушує людину мислити, як тільки людина починає думати. Тоді вона знаходить відповіді. Філософія – не змінює, а зберігає можливість йти поруч з абсолютними цінностями, стаючи дорогою, і доторкатися до вічності. Потребу у філософії в наші дні відчувають, звичайно, не всі. Гегелівське визначення її як «мисляче само себе мислення», реально кажучи, нічого іншого в собі і не містить [3,58]. У цьому сенсі, акт філософствування, як свого часу чудово сказав Мераб Мамардашвілі, – це завжди якась пауза, якийсь інтервал, якийсь рух назад щодо перебігу безпосереднього практичного життя, в тому числі і тих вимог і очікувань, які вона накидає самому мисленню. Мислення – це радше те, що з нами трапляється. Ми потрапляємо в мислення [10,16].

Сучасна філософія – це філософія опору: поділу світу, постмодерністської всеєдності, вульгарної ідеології прагматичного успіху, сучасних маніпуляторів, які позбавляють нас свободи бути собою.

Висновки. Сьогодні як ніколи актуальний вислів, що був накреслений на стіні Дельфійського храму: «Пізнай самого себе». Коли ми пізнаємо себе, ми переживаємо нове народження. І разом з народженням нашого Я, нашої «внутрішньої людини» у новому світлі постає сама дійсність. Мислити – це приємно, це красиво. Можливо, філософія не допоможе заробити перший мільйон чи сто перший, але вона допомагає в значно важливішій справі, тобто, розвиває людське в людині; допомагає зрозуміти, що означає бути людиною і, можливо, навіть допоможе стати нею.

Література

1. Адо П. Що таке антична філософія? / П'єр Адо // – Львів: Новий Акрополь, 2014. – 428 с.
2. Баумейстер А. Вступ до філософських студій, або Інтелектуальні подорожі до країни філософії: наук. посіб. / Андрій Баумейстер. – Київ: Ін-т обдаров. дитини НАН України, 2017. – 236 с.
3. Тайм Р. Гегель и его время / Рудольф Тайм; [пер. с нем. П.А. Соляникова]. – Санкт-Петербург: Наука, 2006. – 392 с.
4. Фрайден Т., Вос Д. Революція в навчанні. / Гордон Фрайден, Джаннет Вос // Львів: Літопис, 2005. – 542 с.
5. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Том перший. – К.: Дух і Літера, 2009. – 576 с.
6. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Том другий. – К.: Дух і Літера, 2011. – 488 с.

7. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Шом третій. – К.: Дух і Літера, 2013. – 328 с.
8. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Шом четвертий. – К.: Дух і Літера, 2016. – 440 с.
9. Кричлі С. В ступ до континентальної філософії. / Саймон Кричлі // – К.: Стило, 2008. – 152 с.
10. Мамардашвілі М. Як я розумію філософію. / Мераб Мамардашвілі // М.: Прогрес, 1990. С.14-26.
11. Марія Фюрст, Юрген Шпрингс. Філософія / Пер. з нім. Вахтанга Кебуладзе. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. – 544 с.
12. Нора К., Гьосле В. Кав'ярня мертвих філософів. / Нора К., Вітторіо Гьосле // Філософське листування для дітей і дорослих. – Київ: Новий Акрополь, 2019. – 256 с.
13. Пелікан Я. Ідея університету. / Ярослав Пелікан // – К.: Дух і літера, 2009. – 360 с.
14. Після філософії: кінець чи трансформація? – К.: Четверта хвиля, 2000. – 432 с.
15. Платон. Бенкет / перекл. Ульяна Головач. – Львів: Видавництво Львівського Католицького Університету, 2005. – 110 с.
16. Про глобальність світу і філософію: [бесіда з к. філос.н. Володимиром Бугровим] // IDEALIST.media. Київ. – 2015. – (22 грудня 2015 року). – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=rV6eZAVJG-o>
17. Рьод В. Шлях філософії: XVII–XX століття. / Вольфранг Рьод // К. Дух і літера, 2010. – 368 с.
18. Філософія – це любов до мудрості, а не торгівля думками: [бесіда з д-ром філос.наук Тарасом Лютим / вела Дар'я Кучеренко] // УП. Культура. Київ. – 2016. – (7 грудня 2016 року). – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/12/7/221134/>
19. Хома О. Декартові «Медитації» у новому форматі / О. Хома // Філософська думка. – 2014. – № 4. – С.110-113.
20. Ясперс К. Психологія світоглядів / Карл Ясперс; [пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук]. – К.: Юніверс, 2009. – 464 с.
3. Gajm R. Gegel' i ego vremena / Rudolf Gajm; [per. s nem. P.L. Sofyanikova]. – Sankt-Peterburg: Nauka, 2006. – 392 s.
4. Drayden H., Vos D. Revolyutsiya v navchanni. /Hordon Drayden, Dzhanet Vos // -L'viv: Litopys, 2005. – 542 s.
5. Yevropeys'ky slovnyk filosofiy: Leksykon neperekladnostey. Tom pershyy. – K.: Dukhi i Litera, 2009. – 576 s.
6. Yevropeys'ky slovnyk filosofiy: Leksykon neperekladnostey. Tom druhyy. – K.: Dukhi i Litera, 2011. – 488 s.
7. Yevropeys'ky slovnyk filosofiy: Leksykon neperekladnostey. Tom tretiy. – K.: Dukhi i Litera, 2013. – 328 s.
8. Yevropeys'ky slovnyk filosofiy: Leksykon neperekladnostey. Tom chetvertyy. – K.: Dukhi i Litera, 2016. – 440 s.
9. Krychli S. V stup do kontynental'noyi filosofiyi. / Saymon Krychli // – K.: Stylos, 2008. – 152 s.
10. Mamardashvili M. Yak ya rozumiyu filosofiyu. /Merab Mamardashvili // М.: Prohres, 1990. S. 14-26.
11. Mariya Fyurst, Yurgen Trynks. Filosofiya / Per. z nim. VakhtangaKebuladze. – K.: ДУХ І ЛІТЕРА, Instytut religijnnykh nauk sv. Tomy Akvins'koho, 2018. – 544 s.
12. Nora K., Hosle V. Kav'yarnya mertvykh filosofiv. / Nora K., Vittorio Hosle // Filosof's'ke lystuvannya dlya ditey i doroslykh. – Kyiv: Novyy Akropol', 2019. – 256 s.
13. Pelikan Ya. Ideya universytetu. /Yaroslav Pelikan // – K.: Dukhi i litera, 2009. – 360 s.
14. Pisllya filosofiyi: kinets' chy transformatsiya? – K.: Chetverta khvilya, 2000. – 432 s.
15. Platon. Benket / perekl. Ul'yana Holovach. – L'viv.: Vydavnytstvo L'viv's'koho Katolyts'koho Universytetu, 2005. – 110 s.
16. Pro hlobal'nist' svitu i filosofiyu: [besida z k. filoz. n. Volodymyrom Buhrovym] // IDEALIST.media. Kyiv. – 2015. – (22 hrudnya 2015 roku). – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=rV6eZAVJG-o>
17. R'od V. Shlyakhi filosofiyi: Kh VII–XX stolittya. / Vol'frank R'od // – K. Dukhi i litera, 2010. – 368 s.
18. Filosofiya – tse lyubov do mudrosti, a ne torhivlya dumkamy: [besida z d-rom filoz. nauk Tarasom Lyutym / vela Dar'ya Kucherenko] // UP. Kul'tura. Kyiv. – 2016. – (7 hrudnya 2016 roku). – Rezhym dostupu: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/12/7/221134/>
19. Khoma O. Dekartovi «Medytatsiyi» u novomu formati / O. Khoma // Filosof's'ka dumka. – 2014. – # 4. – S. 110-113.
20. Yaspers K. Psykholohiya svitohlyadiv / Karl Yaspers; [per. z nim. O. Kyslyuk, R. Osadchuk]. – K.: Yunivers, 2009. – 464 s.

References

1. Ado P. Shcho take antychna filosofiya? / P'yer Ado // – L'viv: Novyy Akropol', 2014. – 428 s.
2. Baumeyster A. Vspyt do filosof's'kykh studiy, abo Intelektual ni podorozhi do krayiny filosofiyi: nauk. posib. / Andriy Baumeyster. – Kyiv: In-t obdarov. dytyny NAFN Ukrayiny, 2017. – 236 s.

Kalach D.M.,

Associate Professor, Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences, Vinnytsia National Medical University named after M.I. Pirogov, kala4d@ukr.net

Marchuk I.A.,

Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences, Vinnytsia National Medical University named after M.I. Pirogov, marchukivanna@gmail.com
Ukraine, Vinnytsia

PHILOSOPHY: SEARCHING FOR IDEAS, TASKS AND MEANINGS

The article deals with issues related to the state of modern philosophy and its place in modern society on background of the general thesis about the death of philosophy or exhaustion of its creative resources. The main spheres of social life, in which philosophy is present, are analyzed in detail: intellectual culture and erudition, misunderstanding the philosophy of a modern man, the inner individual world of a man, education, science. The article states that in all these spheres philosophy has lost its weight and power, in most cases in these spheres it is not considered important and necessary. In particular, in the field of education, the volume of the study of philosophy has been significantly narrowed, in the field of science complex, scientists lose touch with it, government administration and creators of social programs often regard to philosophy with irony. The author believes that philosophy should return to its basic vocation and will help a modern person to define themselves in extremely difficult conditions of modern life.

Key words: philosophy, understanding, self-knowledge and self-determination, wisdom, reflection.

UDC 27-74:271.4 «1051-1274»

Kaskiv O.V.,

*Doctor of easter canon law, doctor of theological studies,
Associate Professor Ivano-Frankiv's Academy of John Chrysostom Department of Theology studies,
ORCID: 0000-0003-1304-9463, kaskiv@ukr.net*

Ukraine, Ivano-Frankiv'sk

COUNCILS OF THE KIEV CHURCH (1051–1274) – A SOURCE OF PARTICULAR LAW OF THE UGCC

The article examines the first four synods of the Church of Kyiv, which occurred after the acceptance of Christianity in 988 the Kyiv Russ. The solutions of these synods are not only important for the history of the Church, but also especially significant for the codification of the particular law of the UGCC. This is the first Council of bishops of the Kyiv Church who are trying to do their right and to solve various issues and challenges that stood before them.

Key words: *Synod, Metropolitan, bishop, Kyiv Church, particular law.*

Statement of the problem. The period of conciliar activity of the Kyiv Church, in 1051–1274 years, is very little investigated. Very few cantonments devoted their studies first 4 synods of the Church of Kyiv. The decision of these councils are of great importance for the development of the Kyiv Church.

The aim of the article. To represent the conciliar act of the Church of Kyiv in the period 1051–1274 years. The solution 4 cathedrals are the unexplored, or scarcely explored, so the main goal is to represent the solution of the first four councils of the Church of Kyiv after the acceptance of the baptism of Kyiv Rus' in 988.

Statement of basic material. Council of the Kyiv Church is a collegial, legislative body, which shall be convened by the Metropolitan to resolve important issues of Church life. The Council must be all the bishops, representatives of the monasteries, the secular clergy, protopresbyters, from lay – members of Church brotherhoods, state authorities [6, p.15].

The first Council of the Kyiv Church took place in Kyiv in 1051. This Council was chosen and supplied by the Kyiv Metropolitan the monk Hilarion [12, p.54]. Professor Alexander Lototsky in his monograph «Ukrainian Sources of Church Law» notes that Hilarion before serving in the Metropolitan Department was serving in Berestov near Kyiv and is a correspondingly spiritual man, who different on a pious life, wisdom and rhetoric [11, p.105–106]. Why was the election of Hilarion without the consent of the Patriarch of Constantinople today is hard to say. Hilarion belonged to the closest people of Prince Yaroslav. This is particularly evidenced by the monument of early law of Kyiv Russ – the «Charter of Prince Vladimir», where is noticed that Jaroslav together with Metropolitan Hilarion took as an example the Byzantine model of Church-state law and applied it to the needs of the Kyiv state [7, p.94-95; 13, p.34].

After the selection the Ruthenian Metropolitan Hilarion, the Prince Yaroslav Mudryi set themselves against the Patriarch of Constantinople, and subsequently Emperor. Unfortunately, the Church, in the hands of the Byzantine Empire, was one of the major remedy of implementation the impact on the neighbors and conduct their own policy towards these states [5, p.105].

According to available sources, periodicals, critical literature over the next 100 years find no information about

the conciliar acts of the Church of Kyiv, in addition to 1147. An interesting fact is that the hierarchs of the Kyiv Metropolis together with Prince Iziaslav II have the desire to get the autocephaly of the Kyiv Church from Patriarchate of Constantinople. In 1146, the Metropolitan of Kyiv of Greek origin, after serving from Kyiv, left the bishops «manuscript». In this «manuscript» was noted that the bishops can't, without the Metropolitan, serve in St. Sophia of Kyiv. Professor A. Lototsky notes that in that time between Metropolitan and Prince Vsevolod II of Kyiv was a misunderstanding, therefore, the prohibition to service was like punishment or revenge for it [11, p.107].

The second Council of the Kyiv Church 1147 was convened by Izyaslav. There was chosen and ordained Metropolitan Smolyatich. «On May 27 1147 on the initiative of Grand Prince Izyaslav Mstislavovitch, from Constantinople without the blessing of the Patriarch, a Council of Bishops in Kyiv Metropolitans were built monk is located near Kiev monastery Sarovskogo Clement Smolyatich. Thus, he became the second in Russ, after Hilarion, Rusich-Metropolitan. Some historians suggest that Clement was a native of Smolensk. Apparently, therefore the Clement Smolyatych was chosen not accidentally. Before his election, he had been already famous by good knowledge and high erudition and literary talent» [1, № 37 (4437)].

From nine bishops who came to the Kyiv Metropolitanate, on the council arrived six Bishop of Chernigov in this council turned with explanation regarding the election of the Metropolitan:

«I know that the bishops had come together on the council, have a right to put to the Metropolitan... I know we have the right to put; besides, we have the head of St. Clement: how the Greeks leave (the Patriarchs) in the hand of St. John, (and we) will put the Metropolitan» [11, p.107].

July 27, 1147 Klym – St. Clement was put on the Metropolitan. There are some interesting characteristics of the personality of the new Metropolitan, where is emphasizing that he is primarily a monk, a scribe and a philosopher, who is not yet known on the Russ land. He loves loneliness, he is often on prayer and reading the divine books and has left behind many writings [2, p.44].

The Metropolitans of Kyiv, who were sent by the Patriarch of Constantinople, the vast majority were Greeks who did not know the language of the people to which they

came. The princes of Kyiv perceived as individuals who defend the interests of the Greek officials, but not the princes of Kyiv. Therefore, at the Council in 1147 Prince Izjaslav received the support of the majority of the bishops of the Kyiv Metropolia [11, p.108]. It will not hurt to emphasize that Smolyatych was not approved by the Patriarch of Constantinople, who was well aware that this was a step to the autocephaly of the Kyiv Church, so the Patriarch protested at this choice, but this did not prevent the Metropolitan Clement to manage such a spreading Metropolis from 1147 to 1166 [6, p.17].

After the election, at the completion of the Council, the bishops issued a letter in which they indicated that renounce the former Metropolitan Photius. Photius on the letter issued the «Okruzhne poslanya» [8, p.13] in which, without choosing words, blame the bishops, giving them different is not very beautiful epithets, calling them too volume words [16, p.119]. «But Clement remained the Metropolitan only to the death of Izyaslav Mstislavovitch. After death, the struggle begun for the Kyiv cathedra, and in the end of 1156 put by the Greeks, the new Metropolitan of Russ Konstantin “isproverh” service Clement as illegal and declared the curse of Izyaslav, priests, ordained by Clement, it was forbidden to minister as priests until they deny from previous Metropolitan» [1, № 37 (4437)].

On the eve of the Kyiv Council 1168 is an interesting reference in the form of a letter Suzdal Prince Andrey Bogolyubsky to Kiev Prince Mstislav that on the 1168 Council was seen the issue of how much damage and loss occurs because of the dependence of the Kyiv Church from the Constantinople Patriarch. Andrey Bogolyubsky had the idea for Vladimir Diocese to raise to the level of the Archdiocese and thus separate the Northern Diocese of the Kyiv Metropolis. In this council, the project of Bogolyubsky was not supported.

The Third Council 1168 considered the question of fasting on Wednesdays and Fridays when these days have Lord's or Mary's feasts. In Greece, these days did not pay attention to these holidays and kept a fast. The hierarchs of the Kyiv Metropolis had a slightly different approach and resolution of the case from the Greeks and did not keep a fast [11, p.109].

Compared with previous council, where, unfortunately, there are little information about their decisions, instead we have much more information about the Council, which took place in 1274 in Vladimir on Klyaz'ma.

Fourth Council of 1274 years in Vladimir on Klyaz'ma was convened by Metropolitan Kirill III as a reason of the Tatar raids, which have caused enormous damage to the Church. The Tatar-Mongol invasion and decline the Kyiv state had a negative impact on the state of Affairs of the inner life of the Metropolis, which had as its consequence the occurrence of many irregularities and deviations from Church law.

On spiritual positions there were unworthy people that got ordained; pastors and archpastors rarely visited faithful people; heathen customs in people, that were against a faith, remained without the proper correction and teaching; prescriptions of church discipline and order for many from clerics were, after expression of chroniclers that bring words over of metropolitan Kyrylo III, namely incomprehensible

language and maintenance, and, main, did not present the proper basis for pastor activity [3, p.132; 9, p.361].

Metropolitan Kyrylo III believed the assaults of the Mongols as divine punishment for the reason that people did not respect God's laws. The Archimandrite of the Pechersk monastery Serapion came together with the Metropolitan on the Council; there he became as Bishop of Vladimir. At this Episcopal ordination, the Metropolitan invited four bishops, that were also present at the Council. The decision of the Council came as a message of Metropolitan Kyrylo III, entitled «Rules».

Analyzing the data of «Rules», we have the opportunity to see the problems and failures of the then Church life of the Kyiv Metropolitanate, namely:

1. Simonia, drunkenness among the clergy, pagan customs, different divination. A large number of people were arranging fights, fighting not only fists, but also with sticks, clubs or anything that was at hand. As a result, many people died on the spot. With dead shot bloody clothes. The Council condemned not only the fighting [15, p.99].

From this conciliar decision, we can see that the fighting was a big problem in the Novgorod land and the bishops by their decisions tried to warn against these wild and pagan customs, who opposed the spirit of Christianity.

2. In the rules of the council draws attention to what the bishops have to put in the deacons and elders and based it on the conditions. Before ordinations of priests, the bishops should become thoroughly acquainted with the life of the candidate for ordination. If the candidate does not have barriers, he has to be assigned by seven priests for consecration. The candidate in diaconate should have the age of 26, and the priest must have at least 30 years of his life.

3. Reminding to the bishops a message 1288 Constantinople of Patriarch Germanos Metropolitan Kyrylo that cannot be ordained a priest slave who has not received the release from slavery [11, p.109-110].

4. Forbidden to individuals who do not have priestly ordinations to perform any religious acts. Forbidden deacons to serve the Liturgy of preparation and sanctify colevo [15, p.99].

5. Another equally important aspect of the council was the introduction of the new «helmsman book» namely its translation [16, p.648].

6. The council pays attention to the fulfillment of the sacraments, namely: that baptism should be done through immersion in the baptismal font, not through watering; when anointing it is necessary to anoint the body parts with holy ointment and not to mix it with oil. To carry out the Sacrament of Marriage for all: rich and poor. At that time, many poor people believed that the church wedding was only for princes, boyars and the rich, so they gathered for evening celebrations, stole girls and «marched in old fashioned ways» – traveled three times around a treasured tree or lake, «at therefore in the pagan custom through the showering with water» [15, p.99].

The activities of Kyiv Metropolitan Kyrylo III were aimed at restoring the inner-church life of the Metropolitan Church and restoring it to the greatness of former piety. The Metropolitan wished to get out of this situation in the Metropolis by introducing «helmsman book» through the decision of the council in 1274 in Vladimir on Klyazma [3, p.132].

Conclusions. Analyzing the solutions of the first councils of the Church of Kyiv we can see what difficulties had the bishops after the baptism of Rus'-Ukraine in 988. First of all, it's still a lot of various pagan customs, which had long been used in Christian communities. The second is the desire of the Ukrainian bishops to be Metropolitan of Kyiv, the Ukrainian, and not Greek, who understands it, knows the mentality and traditions of the people. Third is the desire of bishops to decide important Church matters of the council. Conciliar decisions of the first four councils of the Church of Kyiv is an important element not only in the conciliar life of the Church, but in the creation of the codification of the Kyiv Church at all.

Literature

1. Баркін О., Книжнич і філософ, яких ще не було на Руській землі, *Хрещатики*, № 37 (4437) від 19.03.2014.
2. Великий А., З літопису християнської України. III. II, – Рим, 1968. – 277 с.
3. Власовський І., *Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К., 1998. III. 1. – 132 с.*
4. Знаменський П.В., *История Русской Церкви, Париж-Москва, 1996, – 466 с.*
5. Замалеєв А.Ф., Зоць В.А. *Мыслители Киевской Руси. – К.: Вища школа, 1987. – 286 с.*
6. Каськів О. *Історично-юридичний розвиток партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви у світлі Кодексу Канонів Східних Церков: Докtorsька дисертація. – Рим, 2000. – 230 с.*
7. Каськів О. *Партикулярне право УГКЦ: джерела, історія, кодифікація. Навчальний посібник. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2018 – 372 с.*
8. Каськів О. *Соборна діяльність Київської Церкви – Тернопіль: Терно-граф, 2018 – 108 с.*
9. Карташев А.В., *Очерки по истории Русской Церкви. III. 1. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 848 с.*
10. Лотоцький О., *Автокефалія: Праці Українського наукового інституту. т. II, – Варшава, 1938. – 550 с.*
11. Лотоцький О., *Українські джерела церковного права: Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1931. – 320 с.*
12. Лужницький Г. *Українська Церква між сходом і заходом. Нарис історії Української Церкви. – Львів: Видавництво «Свічадо». 2008. – 724 с.*
13. Малицький П.І., *Руководство по истории Русской Церкви, узд. 4, Общество любителей церковной истории, Крутицкое Патриаршее Подворье. – Москва, 2000, – 450 с.*
14. Мудрий С. *Нарис Історії Церкви в Україні. – Рим, 1990. – 281 с.*

15. Шолстой М.В., *Рассказы из истории Русской Церкви, ЛИССТВИЗ, Москва 1999. – 594 с.*

16. Чубатий М. *История християнства на Руси-Україні, том I. – Рим – Нью-Йорк, 1965. – 800 с.*

17. Федорів Ю., *Організаційна структура Української Церкви. – Торонто, 1990. – 208 с.*

References

1. Barkin O., *Knyzhnyk I filosof, jakyh czhe ne bulo na Ruskij zemli, Hrechzatyk, № 37 (4437) vid 19.03.2014. (in Ukrainian).*
2. Velykij A., *Z litopysu hrystyjanskoi Ukrainy. III. II, – Rum, 1968. – 277 s. (in Ukrainian).*
3. Vlasovskij I., *Narys istorii Ukrainської Pravoslavnoi Zerkvy: V 4 T. – Kyiv, 1998. III. I. – 132 s. (in Ukrainian).*
4. Znamenskij P.V., *Istoria Ruskoj Zerkvy, Paryž-Moskva, 1996, – 466 s. (in Russian).*
5. Zamaleev A.F., *Zoc V.A. Mysliteli Kyevskoi Rusi. – Kyiv: Vyšša Škola, 1987. – 286 s. (in Russian).*
6. Kaskiv O., *Istoryčno-jurydyčnyj rozvytok partykuliarnogo prava Ukrain'skoi Greko-Katolyč'koi Zerkvy u svitli Kodeksu Kanoniv Shidnyh Zerkov: Doktors'ka dysertacija. – Rum, 2000. – 230 s. (in Ukrainian).*
7. Kaskiv O., *Partykuliarne pravo UGCC: džerela, istorija, kodyfikacija. Navchalnyj posibnyk. – Ivano-Frankiv's'k: Nova Zoria, 2018 – 372 s. (in Ukrainian).*
8. Kaskiv O., *Soborna dijalynist' Kyiv'skoi Zerkvy – Ternopil': Ternograf, 2018 – 108 s. (in Ukrainian).*
9. Kartashev A.V., *Ocherki po istorii Russkoj Zerkvy. T.I. – Moskva: Izdatel'stvo EKSOMO-Press, 2000. – 848 s. (in Russian).*
10. Lotockij O., *Avtokefalija: Prazi Ukrain'skogo naukovogo instytutu. T. II, – Varscava, 1938. – 550 s. (in Ukrainian).*
11. Lotockij O., *Ukrains'ki džerela zerkovnoho prava: Prazi Ukrain'skogo naukovogo instytutu. – Varscava, 1931. – 320 s. (in Ukrainian).*
12. Lužnyčskij G., *Ukrains'ka Zerkva miš Shodom i Zahodom. Narys istorii Ukrain'skoi Zerkvy. – L'viv: Vydavnytvo «Svichado». 2008. – 724 s. (in Ukrainian).*
13. Malizkij P.I., *Rukovodstvo po istorii Ruskoj Zerkvy, Obščestvo ljubitelej zerkovnoj istorii, Krutizkoe Patriaršcoe Podvorje. – Moskva, 2000, – 450 s. (in Russian).*
14. Mudryj S. *Narys istorii Zerkvy v Ukraini. – Rum, 1990. – 281 s. (in Ukrainian).*
15. Tolstoj M.V. *Raskazy iz istorii Ruskoj Zerkvy, LISSTVIZ, Moskva, 1999. – 594 s. (in Russian).*
16. Chubatij M. *Istoria hrystyjanstva na Rusi-Ukraini, m. I. – Rum, 1965. – 800 s. (in Ukrainian).*
17. Fedoriv J., *Organisazijna struktura Ukrain'skoi Zerkvy. – Toronto, 1990. – 208 s. (in Ukrainian).*

Каськів О.В.,

доктор східного канонічного права, доктор наук з богослов'я, професор кафедри богослов'я Івано-Франківської Академії Івана Золотоустого, ORCID: 0000-0003-1304-9463, kaskiv@ukr.net

Україна, м. Івано-Франківськ

СОБОРИ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ (1051–1274 РР.) – ДЖЕРЕЛО ПАРТИКУЛЯРНОГО ПРАВА УГКЦ

У статті досліджено перші 4 Синоди Київської Церкви, які відбулися після прийняття Хрещення 988 року Київської Русі. Рішення даних синодів є важливі не тільки для історії Церкви, але особливо вагомими для кодифікації партикулярного права УГКЦ. Це перші собори єпископів Київської Церкви, які намагаються творити своє право а рівно ж вирішувати різні питання та труднощі, які стояли перед ними.

Ключові слова: синод, митрополит, єпископ, Київська Церква, партикулярне право.

УДК 32–027.21+1.316.3+114

Маді Г.І.,

здобувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
КЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
madi@meta.ua

Україна, м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується економічна маргінальність як складне соціальне явище. Останніми роками в Україні поширюється процес маргіналізації суспільства, який спричиняє його нестабільність та економічний регрес. Виокремлюються ті особливості, які суттєво впливають на динаміку економічної маргінальності у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: економічна маргінальність, маргінали, інформаційне суспільство, трансформації, сучасне українське суспільство.

Постановка проблеми. Основні тенденції, що спостерігаються в соціальному просторі сучасного українського суспільства, не можна розглядати у відриві від глобальних тенденцій, які притаманні сучасному етапу цивілізаційного розвитку. Йдеться в першу чергу про такі процеси, як глобалізація світового простору, технізація, інформатизація, віртуалізація та інші, що мають неабиякий вплив. Дослідження економічної маргінальності як надзвичайно суперечливого соціального явища в умовах становлення інформаційного суспільства, а також інших трансформаційних процесів, яким підпорядковано українське суспільство, набуває особливої актуальності. Економічна маргінальність сучасного українського суспільства обумовлена, з одного боку, економічною кризою, політичною нестабільністю та низкою інших факторів, які зумовлюють його перебуванням на периферії світових модернізаційних процесів. При цьому слід підкреслити, що сучасна динамічна реальність інтенсивно формує нові умови для виникнення нестандартних соціальних ситуацій, які провокують розширення діапазону форм економічної маргінальності. Це вимагає не просто всебічного аналізу економічної маргінальності як соціального явища, але й більш глибокого розуміння його соціокультурного потенціалу.

Мета роботи – проаналізувати економічну маргінальність як соціальне явище в контексті інформаційної детермінації розвитку сучасної України.

Ступінь наукової розробки проблеми. Теоретичною базою основоположників теорії маргінальності є роботи Р. Парка і Э. Стоунквіста. Надалі вивченню проблем маргінальності, маргінального статусу та ролі, умов та стадій маргінальності присвячено роботи Т. Веблена, Т. Шибутані, У. Самнера, А. Фаржа, Б. Манчіні, М. Голдберга, Р. Мертона, Г. Зиммеля, В. Зомбарта, М. Тевоза, П. Козловски, А.Я. Гуревича, Є. Головахи, З. Голенкової, О. Ігітханян, В. Шапінського, І. Казарінової, І. Прибиткова, І. Попової, О. Черниша, М. Черниш, М. Бахтина та ін.

Дотичні розробки маргіналізму як соціального і політико-правового явища в контексті дослідження антисуспільної поведінки належать А. Атояну, Є. Балабановій, З. Голенковій, Є. Ігітханяну, І. Поповій, Є. Рашковському, Є. Старикову, Б. Шапталову та ін.

Найбільш розробленими і поширеними стали роботи, які розглядають економічну маргінальність в соціально-економічному та соціокультурному контексті. Серед зарубіжних вчених слід зазначити праці З. Баумана, Л. Свендсена, Р. Сеннета. У них акцентується увага на проблемах становища молоді в суспільстві, екстремізму, сегрегації, міграційних процесів, бідності та безпритульності, феномені декласування, злочинності, соціального антиномізму. Серед українських вчених слід виокремити роботи О. Сахань, С. Жуваки, Лінгур Л., Поліщук С., Козловець М.

Виклад основного матеріалу. Відмінною рисою сучасного світу є його підпорядкованість глобальним трансформаційним процесам. Найбільш важливим при цьому є навіть не стільки факт процесу змін, скільки його якісні показники, і перш за все, експоненціальні темпи розвитку. Виходячи з цього, дослідження детермінант соціальних трансформацій видається важливою науковою та практичною задачею для аналізу сучасного суспільства та його подальшого розвитку: «Світова спільнота сьогодні перетворюється в єдину глобальну систему, бо всі держави виявилися в ситуації взаємозалежності; тому положення і доля будь-якого конкретного суспільства багато в чому залежить від його місця в світовій системі» [8, с.18].

Глибокий стресовий стан, пов'язаний із настільки стрімким темпом соціокультурних трансформацій, Е. Тофлер називає «футурошок» [17]. Він використовує поняття трансценції, наслідком якої стає почуття невпевненості. Нестабільність, мінливість, багатовекторність соціального та особистісного буття стають однією з найбільш стійких характеристик сучасності. Відбувається інтенсивна трансформація суспільних інститутів (економічного, освітнього, культурного та ін.) і паралельно – поглядів людини на сенс і мету буття [14, с.97].

Прискорення змін у другій половині ХХ століття пов'язане зі швидким вдосконаленням технологій: нові технології стають не тільки продуктом, але й фактором подальших соціокультурних трансформацій. Нові технології, крім того, по-новому актуалізують гостроту загальнолюдських проблем, впливаючи на світосприйняття та світогляд людини. У процесі цієї взаємодії розвивається знання, яке виступає основою вдосконалення технологій.

Нові концептуальні можливості для адекватного осмислення соціальної трансформації, яка змінює структуру сучасного українського суспільства і вектор його історичного розвитку, відкриває синергетична методологія. Зокрема, синергетика досліджує нелінійні зміни і процеси самоорганізації, що виникають в нестійкому, нерівноважному суспільстві: «Зростаючий технологічний потенціал робить соціальну систему більш незалежною від зовнішніх коливань, але разом з тим чутливішою до внутрішньої боротьби, тобто до станів масового та індивідуального свідомості. Аналізуючи здатність соціуму реагувати на зовнішні та внутрішні коливання, можна вивести інтегральну формулу соціальної стійкості» [13, с.462]. Синергетика акцентує увагу на тих аспектах соціальної реальності, які в класичних теоріях розглядаються як другорядні і випадкові, хоча в кризовій ситуації, особливо в момент біфуркації, можуть зіграти вирішальну роль.

Трансформаційний процес ускладнюється і тим, що глобалізація підпорядковує Україну світовим інформаційним і культурним потокам, різко збільшує диференціацію соціального простору: «... нова влада полягає в інформаційних кодах, в представницьких іміджах, на основі яких товариство організовує свої інститути, а люди будують своє життя і приймають рішення щодо своїх вчинків. Центрами влади стають розуми людей.... Незалежно від того, хто вийде переможцем у битві за уми людей, саме він буде правити світом, оскільки в доступному для огляду майбутньому ніякі громіздкі, неповороткі механізми не зможуть змагатися з розумами, що спираються на владу гнучких, багатоваріантних мереж» [9, с.304].

Економічна маргінальність є невід'ємною складовою не тільки країн, що знаходяться в стані економічної кризи або стагнації, а також економічно розвинених країн. Це явище, як в рамках конкретного суспільства, так і в глобальному масштабі, наприклад під впливом таких процесів, як технізація, інформатизація, комп'ютеризація та ряду інших, суттєво впливає на економічну систему суспільства і його професійну структуру. Тому в даному аспекті розуміння економічної маргінальності в його цілісності може стати однією з підстав для аналізу і прогнозування варіантів можливого розвитку в майбутньому, як окремих соціальних структур, так і макросистем. Це особливо важливо для суспільств, що знаходяться в стадії трансформації.

Останніми роками в Україні поширюється процес маргіналізації суспільства, який спричиняє нестабільність та може привести до суспільної руйнації. Особливості сучасного стану України в контексті інформаційної детермінації суспільного розвитку полягають в наслідках соціально-економічної, політичної й духовної кризи і ставлять питання про пошук найбільш ефективних шляхів подолання кризових явищ, зокрема економічної маргінальності. Її можна класифікувати як особливу, нетипову, по відношенню до певного історичного часу, способу суспільної життєдіяльності та соціальної організації.

Основні тенденції трансформації сучасного українського суспільства характеризується поглиблення нерівності: «Сьогодні спостерігається надмірне збільшення

кількості маргінальних прошарків, у зв'язку з чим небезпечними стають масштаби і темпи маргіналізації в Україні. Масове безробіття зумовлює поширення неформальної зайнятості, нелегітимних способів отримання доходу, що лише поглиблює ступінь маргіналізації та соціального виключення певних прошарків суспільства в Україні. Юридичні та соціальні гарантії не поширюються на дану категорію. Це зумовлює, зокрема, кризу професійної ідентифікації та збільшення латентної ідентичності» [1, с.183]. Традиційні критерії (наприклад, соціальний статус, дохід) не завжди дають об'єктивну картину стратифікації в суспільстві, що трансформується: «Під соціальним механізмом розвитку економіки слід розуміти постійну систему поведінки соціальних груп, а також взаємодія цих груп між собою і державою з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання, матеріальних благ і послуг; систему, яка регулюється, з одного боку, соціальними інститутами (партіями, державою), з іншого боку, соціально-економічним становищем і свідомістю груп» [7, с.8].

Проблема економічної маргінальності тісно пов'язана з процесами соціальної трансформації, які притаманні становленню інформаційного суспільства. В даний час темпи соціальних змін прискорюється, разом з тим стає більш інтенсивним процес економічної маргіналізації. Головними рисами економічної маргінальності в умовах інформаційної детермінації розвитку сучасної України є розрив соціальних зв'язків, граничність індивідів та соціальних груп в соціальній системі: «Економічна маргінальність як поняття традиційно використовується для аналізу невизначеного положення особистостей або соціальних груп по відношенню до будь-якого економічного становища, статусу спільноти, який надає певний ступінь впливу або накладає при цьому певний відбиток на світосприйняття і спосіб життя особистості або групи людей» [11, с.57]. Таким чином, вони мають вельми нестійкий економічний стан: беручи участь в соціальній взаємодії, ретранслюючи цінності (в тому числі і економічні) конкретного суспільства, вони не можуть повною мірою задовольнити свої економічні потреби, а також не можуть легітимними способами забезпечити собі гідне становище в системі економічних відносин конкретного суспільства.

В контексті інформаційної детермінації розвитку сучасного українського суспільства, економічна маргінальність спонукає витіснення індивідів або соціальних груп за рамки існуючої економічної системи: «Помітно зростає частка населення, зайнятого у невиробничій сфері (послуги, обслуговування комунікацій, банківська справа, освіта, наука тощо), зростає чисельність недієздатного населення, яке існує завдяки забезпеченню з боку держави (учні, пенсіонери, інваліди, безробітні та ін.). Відбуваються значні зміни всередині робітничого класу, у найманій робочій силі загалом. Робітничий клас в умовах постіндустріальної економіки втрачає свою однорідність і є такою ж розмитою соціальною спільнотою, як й інші класи: вони стратифіковані, мають безліч перехідних рівнів і дуже рідко політично та економічно виявляють себе як єдина сила. У низці країн утворилася досить чисельна група іноземних робітників, мігрантів. Іншою зміною в структурі населення розвинених країн

Заходу є розширення різних категорій маргінальних соціальних верств» [10, с.42].

До особливостей економічної маргінальності в умовах інформаційної детермінації розвитку сучасної України відносимо певну систему нерівності, яка формує ієрархії по різних вимірах, де одним з провідних є доступ до інформаційних ресурсів: «Україна, на жаль, із запізненням вступає в постіндустріальну стадію. У ході модернізації техніко-технологічної і соціальної структур українського суспільства відбувається згортання багатьох виробництв і галузей, а це призводить до вивільнення тих груп зайнятого населення, чий рівень професійнокваліфікаційної підготовки застарів, зумовлює зростання загального і структурного безробіття, зниження рівня охоплених модернізацією верств і необхідність розроблення адекватних заходів щодо соціального захисту їх, які передбачають не лише виплату матеріальної допомоги, а й допомогу у перенавчанні, пошуку роботи і трудовій адаптації» [10, с.43-44]. Окреслений тип нерівності виникає внаслідок того, що інформаційні технології, як і комп'ютерні мережі – локальні і глобальні, неоднорідні. Наприклад, сервери глобальної комп'ютерної мережі Інтернет організовані ієрархічно, тому регіони, покриті мережами, виявляються нерівнозначними з точки зору можливостей доступу до інформації, наявності кваліфікованого персоналу, технічного забезпечення та ін.

У практичному аспекті інформатизація українського суспільства ускладнена інформаційною нерівністю, під якою мається на увазі новий вид соціальної диференціації, що обумовлена відмінностями в доступі до новітніх технологій: «Питання про інформаційну нерівність виникає у зв'язку з наявністю ознак, які вказують на низький рівень інформаційного потенціалу сучасної української держави, в першу чергу, недостатній розвиток інфокомунікаційної інфраструктури, що знижує потенційну можливість доступу до нових інформаційних технологій» [15, с.5].

Порушення принципу соціальної справедливості, різке соціальне розмежування, безробіття, інфляція, корупція, бідність – ці соціальні явища є визначальними в сучасному українському суспільстві. Причому бідність стала в Україні хронічним і навіть масовим соціальним явищем [16, с.93-121]. Стан маргінальності є супутнім явищем трансформації, яким підпорядковується українське суспільство та може призводити до різних наслідків. Вони мають як негативні, так і позитивні вектори, проявляються на індивідуальному і груповому рівнях [2, с.191].

Інтенсивність економічної маргінальності в умовах інформаційної детермінації розвитку суспільства та її вплив на соціальну структуру постійно зростають в глобальному масштабі. Оцінка ж наслідків економічної маргінальності амбівалентна й в значній мірі варіюється. Наприклад, Е. Гіденс та У. Бек розглядають проблему маргінальності в контексті становлення інформаційного суспільства у глобальному масштабі. Вони значно оптимістичніше оцінюють місце і роль маргіналів в суспільстві. Гіденс [5] розглядає питання переосмислення кордонів (соціальних, культурних) в контексті сучасної історії, відповідно, й роль маргіналів в цьому процесі, а також

шукає нові критерії і рамки для формування соціальної ідентичності, їх поєднання з культурним і соціальним плюралізмом. Сьогодні національна ідентичність повинна будуватися в умовах співпраці з іншими і мати більш відкриту і рефлексивну конструкцію: «Космополітична нація має потребу в цінностях, яким можуть бути віддані все, і такої ідентичності, якої всі її громадяни задоволені, але, крім того, вона повинна змиритися з неоднозначною ідентичністю і культурним розмаїттям» [6, с.76].

У. Бек інтерпретує маргінальність як потенціал для розвитку культури і суспільства – різноманіття і неоднорідність способів людського існування. Бек говорить про необхідність зміни самого ракурсу вимірювання соціальних структур в зв'язку з формуванням глобального простору. Він розглядає космополітизм як нову форму ідентичності, відповідну новому – глобальному – суспільству: «Бек навіть уточнює, в чому може потенційно полягати цей новий підхід. Розмірковуючи про протиріччя між різними типами виключення, він побічно заявляє про можливості нових протиріч... Наприклад, індивід може перестати вважатися значущими старі принципи самоідентифікації за географічними і політичними кордонами (внаслідок їх частого перетину), проте продовжуватиме вважатися значущими кордону між різними національними групами в силу збереження мовного бар'єру. Очевидно, що у такого індивіда, що є по Беку космополітом, можна виявити окремі властивості маргінальної особистості в їх класичному розумінні» [6, с.76].

Маргінальність можна розуміти як результат універсальних процесів розвитку суспільства. Завдяки функціонуванню в межах соціальної структури й включеності в соціально-економічне, політичне й культурне життя маргінали входять у розгалужену систему зв'язків. Ситуація маргінальності може виникати за різних причин і обставин, у залежності від яких можна виділити її три основні різновиди. Перша – об'єктивна маргінальна ситуація – формується за умови соціоструктурних або культурних зрушень у соціальній системі, які призводять до формування нових прошарків, виникнення нових функцій суб'єктів. Це, у свою чергу, стає причиною витіснення частини елементів системи на периферію. Вимушена маргінальна ситуація виникає, переважно, внаслідок будь-яких соціальних переміщень. На нашу думку, можна говорити також і про таку маргінальну ситуацію, яку індивід створює за власним бажанням. Це може бути добровільна відмова від приналежності до певного соціального середовища чи цілеспрямований конфлікт із оточенням.

Негативними наслідками маргіналізації, які мають місце в сучасному українському суспільстві, можна назвати і численну спадну соціальну мобільність, що супроводжується витісненням населення на так зване «соціальне дно»: «Маргінали більшою мірою здатні до подолання соціальної дистанції, ніж закріплені в стандартній системі соціальних координат індивіди і соціальні групи, так як можуть використовувати додаткові «соціальні ліфти», нетипові для даного суспільства» [3, с.43].

Слід зазначити, що в умовах становлення інформаційного суспільства позитивними тенденціями щодо подолання маргінальності є зокрема тенденція збільшення працівників, для яких віртуальний простір є про-

відною можливістю професійної реалізації. Ця тенденція в сучасній Україні обумовлена, перш за все, економічною кризою та девальвацією національної валюти, що спричиняє скорочення персоналу у різних організаціях – як у державному секторі, так і у приватному. Можливість найму та виконання робіт в режимі он-лайн значно прискорили зріст он-лайн фрілансу. Більшість працівників даної категорії зайняті у сфері ІТ-технологій. В Україні цей сегмент знаходиться лише на початковій стадії, тоді як, наприклад, у США доля он-лайн фрілансу складає більше третини від загальної кількості ринку праці. Найбільш затребувані в Україні послуги стосуються розробки сайтів та мобільних платформ. Також серед найпоширеніших слід виокремити такі напрями, як програмування, веб-дизайн, реклама у соціальних мережах, анімація, 3D-проекування. Слід зазначити, що перспективи професійної реалізації для українців за допомогою ресурсів глобальної комп'ютерної мережі у стосуються, перш за все, робітників високої кваліфікації, для яких це можливість виходу на глобальний міжнародний ринок праці, можливість самостійно формувати свій робочий час, рівень доходу та ін.

Слід зазначити, що формування конкурентоспроможного спектру он-лайн послуг є одним з пріоритетних напрямів фінансових установ у сучасному українському суспільстві. Глобальна комп'ютерна мережа забезпечує глобалізацію капіталу і децентралізацію виробництва і ринку праці. Транснаціональні корпорації утворюють структурні вузли мереж, внаслідок цього структурується єдиний інформаційний простір: «ринок стає мережевим міжнародним інститутом відкриття інформації і очікувань» [9, с.5-6]. Також породжує появу тієї специфічної форми економічної діяльності, яка отримала назву «віртуальна корпорація». Вона є альянсом незалежних компаній для вирішення стратегічного, але одиначного завдання. Такого роду альянс, на думку adeptів концепції віртуальної корпорації, повинен існувати як комунікаційна мережа на основі комп'ютерних технологій, за допомогою якої компанії координують свої зусилля. Відповідно до цього віртуальна корпорація позбавлена вертикальної інтеграції, центрального офісу, ієрархії та інших атрибутів «реальної» корпорації. Після вирішення поставленого завдання вона легко може змінити конфігурацію або зовсім припинити своє існування [10].

У першому наближенні можна було б виділити дві основні сфери інформаційної економіки. По-перше, це сфера, безпосередньо пов'язана з інформацією, її генеруванням, зберіганням, передачею та використанням – виробництво знань, даних, нововведень, включаючи дослідження і розробки. Вона вбирає в себе науково-технічні дослідження, страхування, рекламу, довідкове обслуговування, банки, освіту тощо. В кінцевому підсумку, це сфера прямих інформаційних товарів і послуг.

Висновки. Таким чином, ми приходимо до висновку, що економічна маргінальність тісно пов'язана із соціальною динамікою особливо в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні. В епоху швидких змін, які притаманні сучасному світові, можна очікувати посилення економічної маргінальності з одного боку, з другого – констатувати появу нових форм подолання

соціальної ексклюзії й відчуженості завдяки адаптації до умов технологічного прогресу та оволодіння новими інформаційними технологіями. Маргіналізація є органічним для кожного суспільства явищем, обумовленим, можливо, і самим існуванням норм, які мають як позитивні, так і негативні риси. Процес маргіналізації пов'язаний з процесами соціальної мобільності: як горизонтальної, так і вертикальної. З розвитком і ускладненням суспільної структури цей процес прискорюється і інтенсифікується, як і в зв'язку з будь-якими соціально-економічними, політичними, або культурними трансформаціями суспільства.

Актуальність проблеми маргіналізації пов'язана з трансформаціями, що відбуваються як на глобальному, так і на локальному рівні. На міжнародному рівні вона обумовлена багатьма сучасними трансформаційними процесами, серед яких можна виділити глобалізацію, яка тягне за собою збільшення числа мігрантів, апріорно є маргіналами як в культурному, так і в соціальному планах; глобалізація в чому призводить до руйнування певного рівня соціальної ідентичності, пов'язаної з усвідомленням себе як громадянина певної держави.

Становлення інформаційного суспільства, як вже зазначалося раніше, спричиняє низку видозмін у сучасному українському суспільстві. Це стосується також і зміни соціальної структури внаслідок виникнення нових потреб до кваліфікації робітників, необхідності швидкого пристосування до мінливих умов глобального ринку, який має також розвинений он-лайн сегмент та ін. В умовах глобалізації та інформатизації соціуму підсилюється й трудова міграція, спричиняючи в найбільш розвинених країнах жорсткі конкурентні умови для висококваліфікованої робочої сили (наприклад, США, Великобританія), в деяких країнах або регіонах, навпаки, можемо констатувати потребу в низкокваліфікованих працівниках.

Інформаційна детермінація розвитку сучасного суспільства несе з собою ризики, пов'язані зі зміною вимог до конкурентоспроможних працівників. породжуються нові конфлікти суспільства на основі інтелектуального потенціалу різних соціальних верств. Суспільству інформаційного типу потрібні працівники, що які в змозі постійно підвищувати свій кваліфікаційний рівень та здібності. З одного боку, дозволяє суспільству ширше використовувати потенціал і реалізовувати свої прагнення, а з іншого – збільшується кількість безробітних, що в свою чергу веде до зниження рівня життя та зростання великої кількості маргіналів.

Література

1. Абельцев А. Понятие «виртуальной экономики» и ее характерные черты / А. Абельцев – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.cis2000.ru/publish/books.shtml>
2. Атоян И. Социомаргиналистика: монография / И. Атоян. – Луганск: ЛЮ АИВД, 1999. – 456 с.
3. Бек У. Космополитическое общество и его враги / У. Бек // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Том VI. – Вып. 1. – С. 24-53.
4. Бутимина О. Маргинальна ситуація: структура та соціальні наслідки // Український соціум. – 2012. № 2(41) – с. 17-25.
5. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.

6. Гусев А. Маргиналізація і космополітизм: погляди сучасних теоретиків на соціальні наслідки інтенсифікації просторових переміщень // Соціологічний огляд. – 2009. – Т. 8. – № 2. – С. 72-79.
7. Заславская П. О социальном механизме посткоммунистических преобразований в России // П. Заславская // СОЦІС. – № 8. – 2002. – С. 8-24.
8. Иноземцев В. Социальное неравенство как проблема становления постэкономического общества // Полис. – 1999. – № 5. – С. 17-30.
9. Кастельс М. Могущество самобытности / Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / [ред. Иноземцев В.]. – М.: Академия, 1999. – 640 с.
10. Козловець М. Соціальна структура українського суспільства в контексті постсоціалістичних трансформацій // Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – № 4 (35). – 2017. – с. 41-57.
11. Маді Г. Вектори аналізу економічної маргінальності: соціально-філософський аспект // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Вип. 2(43). – 2019. – С. 55-63.
12. Маргіналізація населення України: кол. моногр. / [за ред. В.В. Онікієнка]. – К.: НЦ ЗРП НАН і Мінпраці України, 1997. – 191 с.
13. Назаретян А. Синергетическая модель антропогенных кризисов: к количественной верификации гипотезы технико-гуманитарного баланса / А. Назаретян // Синергетическая парадигма. Разнообразие поисков и подходов. – М., 2000. – 462 С.
14. Неклесса А. Паке економікана, или эпилог истории / А. Неклесса // Новый мир. – 1999. – № 9. – С. 97-116.
15. Пальчинская М. К вопросу об информационном потенциале современного украинского общества (социально-филозофський аспект) / М. Пальчинська // STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIE. – Nr. 4 (74). – 2014. – С. 3-8.
16. Сиренко В. К вопросу о причинах бедности в Украине / В. Сиренко // Актуальные проблемы современной Украины (правовой аспект). – Киев: Прогресс, 2017. – С. 93-121.
17. Тoffлер Е. Третья волна (пер. с англ.) / Е. Тoffлер. – М.: «Изд-во АСТ», 2002. – 776 с.
3. Bek V. Kosmopoliticheskoje obshchestvo i ego vragi / V. Bek // Zhurnal sociologii i social'noj antropologii. – 2003. – Tom VI. – Вып. 1. – С. 24-53.
4. Butylina O. Marginal'na sytuacija: struktura ta social'ni naslidky // Ukrayins'kyj socium. – 2012. – 2(41). – s. 17-25.
5. Giddens E. Ustroenie obshchestva: Ocherk teorii struktural'noy E. Giddens. – 2-e izd. – М.: Akademicheskij Proekt, 2005. – 528 s.
6. Gusev A. Marginalizaciya i kosmopolityzm: poglyady suchasny'x teoretykiv na social'ni naslidky intensyfikaciyi prostorovy'x peremishhen // Sociologichnyj oglyad. – 2009. – Т. 8. – № 2. – С. 72-79.
7. Zaslavskaya T. O social'nom mekhanizme postkommunisticheskikh preobrazovanij v Rossii / T. Zaslavskaya // SOCIS. – № 8. – 2002. – С. 8-24.
8. Inozemcev V. Social'noe neravenstvo kak problema stanovleniya postekonomicheskogo obshchestva // Polis. – 1999. – № 5. – С. 17-30.
9. Kastel's M. Mogushchestvo samobytnosti / Novaya postindustrial'naya volna na Zapade. Antologiya / [red. Inozemcev V.]. – М.: Academia, 1999. – 640 s.
10. Kozlovets M. Social'na struktura ukraïns'kogo suspil'stva v konteksti postsocialistychny'x transformacij // Visnik nacional'nogo universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny» imeni Yaroslava Mudrogo». – № 4 (35). – 2017. – с. 41-57.
11. Madi G. Vektory analizy ekonomichnoyi marginal'nosti: social'no-filosof's'kyj aspekt // Naukove piznannya: metodologiya ta tekhnologiya. – Вып. 2(43). – 2019. – С. 55-63.
12. Marginalizaciya naseleñnyya Ukrayiny: kol. monogr. / [za red. V.V. Onikiyenko]. – К.: NCZ ZRP NAN i Minpraci Ukrayiny, 1997. – 191 s.
13. Nazaretyan A. Sinergeticheskaya model' antropogennykh krizisov: k kolichestvennoj verifikacii gipotezy tekhniko-gumanitarnogo balansa / A. Nazaretyan // Sinergeticheskaya paradigma. Raznoobrazie poiskov i podhodov. – М., 2000. – 462 S.
14. Neklessa A. Paķe ekonomikana, ili epilog istorii / A. Neklessa // Novyj mir. – 1999. – № 9. – С. 97-116.
15. Pal'chinskaya M. K voprosu ob informacionnom potenciale sovremennogo ukraïnskogo obshchestva (social'no-filosof's'kyj aspekt) / M. Pal'chinskaya // STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIE. – Nr. 4 (74). – 2014. – С. 3-8.
16. Sirenko V. K voprosu o prichinakh bednosti v Ukraine / V. Sirenko // Aktual'nye problemy sovremennoj Ukrainy (pravovoy aspekt). – Kiev: Progress, 2017. – С. 93-121.
17. Toffler E. Tret'ya volna (per. s angl.) / E. Toffler. – М.: «Izd-vo AST», 2002. – 776 s.

References

1. Abel'cev A. Ponyatie «virtual'noj ekonomiki» i ee harakternye cherty / A. Abel'cev – Elektronnyj resurs. – Rezhim dostupa: <http://www.cis2000.ru/publish/books.shtml>
2. Atoyan I. Sociomarginalistika: monografiya / I. Atoyan. – Lugansk: RJO LITD, 1999. – 456 s.

Madi H.I.,

applicant for a degree at the Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-cultural Activity of the State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky”,
madi@meta.ua

Ukraine, Odesa

FEATURES OF ECONOMIC MARGINALITY IN THE CONTEXT OF INFORMATION DETERMINATION OF THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN SOCIETY

The article analyzes economic marginality as a complex social phenomenon. In recent years, the process of marginalization of society has been spreading in Ukraine, which causes its instability and economic setback. The features that significantly influence the dynamics of economic marginality in modern Ukrainian society are distinguished.

Key words: economic marginality, marginals, information society, transformations, modern Ukrainian society.

УДК 111.1:130.2

Полякова О.О.,

*к.філос.н., викладач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Національного університету цивільного захисту України, skylion_86@ukr.net*

Україна, м. Харків

**«ОСОБЛИВА СИТУАЦІЯ ПОСТМОДЕРНУ»: ТРАНСМУТАЦІЇ
КУЛЬТУРНОЇ СВІДОМОСТІ У СУЧАСНУ ДОБУ**

У статті аналізується «особлива ситуація постмодерну»: безпрецедентне явище «масовізації» культурної свідомості, симптомами якої є «неоміфологізм» та «неопримітивізм».

В якості опорної схеми прийняли ідею симетрії архаїки і «неоархаїки», що актуалізує спільні риси обох ситуацій культури, а також дозволяє виявити її унікальні феномени, створені історією.

Механізмами «перетворення» визначаються техногенні чинники і відчуження. Відчуження розуміється як визначник природи вторинного, що обіймає її засади соціальності, і є репрезентативним щодо «ПОСТ-культури».

Ключові слова: маса, масовізація, неоміфологізм, неопримітивізм, постмодерн.

Постановка проблеми. Культурна свідомість на сучасному етапі переживає безпрецедентні мутації, які у філософській рефлексії позначені як «особлива ситуація постмодерну». У ній виникають принципово нові феномени і процеси, які є результатом трансформацій, зумовлених «перемогою» інформаційно-технічної цивілізації над культурою.

Радикальний характер «переформатування» реальності породжує мікст явищ, – неоміфологізм, неопримітивізм, неосинкретизм, – що є симптомами якісних змін у культурній свідомості доби. Уніфікація і спрощення індивідуального, духовного, що постає у формі первісного «всього у всьому», скидаючи його до «стадії 0», перетворює людство на масу. Тим самим техногенні чинники постають якісною характеристикою новітньої соціальності, а свідомість являє себе в унікальному вимірі – масовидності.

Мета роботи – осмислити процеси в культурному просторі сучасності, проаналізувати механізми, що лежать в основі логіки «масовізації» та схарактеризувати явища «неоміфологізму», «неопримітивізму» як її симптоми.

Виклад основного матеріалу. Форми культурного досвіду у «особливій ситуації постмодерну» характеризуються уподібненням архаїчним феноменам. Проте в новій, безперечно унікальній ситуації культури, ми звертаємося не лише до тематизації міфологічних образів і смислів, а й до самого «формату», під яким розуміємо взаємну представленість «неоархаїки» і техногенної уніфікації соціуму. Не применшуючи значення техногенної уніфікації особистості, ми в більшому ступені орієнтуємося на її духовну специфіку, виражену зокрема в поєднанні глузливості й зневіри – з сугестивного вразливості і рудиментами ранніх вірувань.

В якості концепції дослідження специфіки сучасного культурного простору вводимо категорію основи, як репрезентанта зв'язку теперішнього й історично минулого стану соціального буття. Логіка «уходу в основу» вводить у дію конструкт розвитку. Останній є тим мірилом, яким суб'єкту виявилось насущним відмічати власні досягнення на шкалі цивілізації, вираженням самої суперечності суб'єкта, що представлена у наш час єднанням високих технологій і масової культури. Розвиток виявляється досить умовною опорою для позначення

«осі симетрії» між первісним синкретичним і масовидним станами соціокультурної дійсності.

В ідеї симетрії архаїки та сучасності, ми відправляємось не в останню чергу і від розуміння культури в «стадії ПОСТ», сформульованого В. Бичковим. Це «ніщо, навкруг якого клубиться дещо в очікуванні майбутньої актуалізації центру. Застосовуючи мову синергетики, ПОСТ-культура – це те «нелінійне середовище» культури, що виникло в момент глобальної цивілізаційної біфуркації, в якій «вариться» незліченна множина віртуальних структур майбутнього становлення, і яка з позиції будь-якої структури, що вже стала, уявляється ... ущільненим потенціальним хаосом, або полем безкінечних можливостей» [1, с.63].

Автор звертається до конструкту «Осі симетрії» в тих межах, які є можливими з погляду цивілізаційних чинників «перегуку часів» та доступні аналізу в ситуації «включеності» або «погляду зсередини»; а такі чинники є очевидними й дієвими. Це відчуження і технічний процес, які лежать в основі процесу «масифікації».

Водночас, ми вважаємо деякі з найновіших «технологічних» експлікацій масовидного певними доповненнями, сучасними поправками до вже діючих у традиційному полі соціальної філософії та філософії культури теоретико-методологічних підвалин. Адже єдність традиції тримається на її антропоїдних константах, через що навряд чи можливо поки що окреслити нову онтологічну парадигму. Про збереження «системи координат» онтології масовидного свідчать атрибуції: «неоміфологізм», «неоархаїка», «перехід». Разом із цим, масовидне є безпрецедентним. Дійсно, відбулось якісне перетворення соціокультурної реальності, в якій діє «фермент» змін, що, зокрема, проявляє себе у відчуженні й масовізації. Сучасній людині, що втратила ідентичність, «є насущним утратись у безліч ролей» (В. Біблер), тоді як людина традиційного соціуму представляла лиш саму себе; що знов-таки підтверджує значимість відчуження в логіці масовидного. Маса – це суміш, мікст відносин, у якій людина включена, і виходячи з цього, – суміш людських типів та індивідів.

«Неоміфологізм» та «неопримітивізм» є симптомами, породженими змінами у свідомості, в той час як механізмом, логікою масовидного є відчуження ((Entäußerung)

зміст якого у найбільш загальному вигляді представлений «Феноменологією духу» Г.В.Ф. Гегеля і в «Негативній діалектиці» Адорно, де цей концепт знає проєкції на площину соціального буття витворів культури) та техногенна уніфікація.

Дифузні процеси у культурі, втрата векторних устремлінь і ідентичності, утилітаризм під формою естетичного і «вивіскою мистецтва» (Ж. Бодрійяр), «схлопування» смислів елітарної і масової культури реалізуються при посередництві відчуження. Від часів виникнення товарного виробництва і дотепер, в «пост-капіталістичному» соціумі, феномен відчуження озвнюється уніфікацією «адресності» предметів, і самих відносин, обміну. Але, закладене у надрах соціальності, відчуження є й глибинною колізією переводу безпосередності буття в опосередковані, речові, знакові, віртуальні форми. Настання «Ери самореферентних знаків» (Ж. Бодрійяр) є симптомом засилля самодостатньої, позбавленої смислових опір, вторинності. Загроза вихолощення людського духу інспірує «відквіт» до природної життєтворчості у форматі новітньої культури (що, до речі, не повторює пафос модерну і є особливою ситуацією).

Стремління повернутись до лона родових основ, зменшити тягар соціальної напруги і, подібно Антею, відновити зв'язок із хтонічними силами вочевидь є компенсаторним. Крім того, сама надскладність соціальних опосередкувань породжує «мікст» форм і практик. Розпадання структур та дифузія моментів культурного буття, екстериторіальність і фрагментарність текстів, передусім, мистецтва, заміщується абсолютизацією міфу як універсального сценарію культури, захисної й невичерпної цілісності. Неоміфологічна інтенція характеризується схлопуванням смислів земного і хтонічного, що проявляється насамперед в амбівалентності культурної ролі тіла – найближчої буттєвої даності людини. Очевидно, що в онтологічному змісті інтерпретації тілесності спостерігається зміна доміант. Відбувається перехід від тіла-органі до тіла-ритуалу, від сп'янілого танку до *dance macabre*, в «елітарному» вимірі міфу «феноменального тіла»; і злиття тіла-маси, тіла-дійства з культом тіла-моделі, тіла-«мрії» гіперреальності, у «популярному». Високе й низьке, елітарне й утилітарне, знов-таки, схлопується в єдиному просторі неоміфологічного сценарію культури.

Це зрима поєднання у новому хтонічному і нумінозного шаманського танку – і всюдозволеності, онтологічних візій тіла культури й мови-тіла – і цинізму використання тіла як товару озвнює «зрівняння у правах» всіх і всіляких виявів людського. Але не лише це свідчення модифікації міфу – від «все в усьому» до «все є рівносущим» або навіть «сутнісним» – дозволяє нам осмислювати симптоми часу за посередництвом екстраполяції явищ архаїки на сучасність. З нашого погляду, її уможлиблює, з загальних міркувань, сам процес кристалізації нової парадигми, «порядку з хаосу».

Феномен «масовізації», і сам «перегук часів», спонукають до питання про ступінь унікальності ситуації масовидного, яка описується дослідниками (Х. Ортега-і-Гассет, Д. Белл, Г. Мак-Люен) як кризова і навіть катастрофічна; і про критерій відмінності масовидного від масового.

Вихідним моментом для нас є його розуміння «масифікації» як способу людини бути, наближене до поняття *Massendaseinsordnung* (масовидний порядок присутності-у-бутті, так-буття, «присутності» // *Dasein*) у «Духовній ситуації часу» (розділ «Влада маси») К. Ясперса, характеристикою якісного статусу соціокультурного буття і його суб'єкта. Процес масовізації невіддільний від цивілізаційної пертурбації, що визначила реалії постіндустріального соціуму. У ньому, за Д. Беллом, панує одноманітність, безцільність, відчуження, нестача інтеграції [2, с.337]. Саме ці властивості й визивають до життя компенсаторний сценарій міфу.

Неоміфологізм як тенденція культури характеризується створенням хронотопу, структура якого асимілює історичну змістовність людського Я. «Людина одновимірна» наділяє сакральним статусом річ в інший спосіб, ніж міфологічна. Річ є не «слідом», а замісником якості божественного, адже в її унікалі являються таїна фантазій дизайнера і пафос високої технології. У дисперсійному раціональному середовищі виникає відкрита ситуація свідомості: під знаком розвитку відбувалося розгортання суб'єкта як форми всезагальності, і відбувається трансгресія. Суперечність, як у перевернутому біноклі, стає пустою фігурою («кодом», хіба що не індексом), історичність «скидається у нуль».

В світлі можливості бачити в екзистенції культури процес, що, як і життя людини, творця культури, має свої стадії, ми отримуємо можливість повороту уваги від уніфікації та від ідола безособової інстанції людського буття («влада владає»), до екзистенції як растру історичності. І концепти «неопримітивізму» та «неоміфологізму» переходять з розряду локальних паралелей у розряд фіксації закономірності, питання природи якої залишається відкритим для філософії культури.

«Неопримітивізм» масовидної свідомості є якістю екзистенціального міфу, з його захисними й компенсаторними механізмами, в тому числі, щодо реалізації історичної потреби суб'єкта масової культури. Адже історія і є дух, є зв'язок нинішнього з неспростовною, фізичною реальністю минулих подій та відносин. Ностальгія за ретро, інтерес до культур давнини, що овіюються ореолом «мовчазного всезнання», не доступного сучасній людині; міф про палеоконтакт давніх цивілізацій землі з інопланетянами, які і є величними предками земних істот («Золота колісниця» Е. фон Деннікен) повторюють, на свій лад, ідеологему «золотого віку». Тим самим масовидне застосовує потенціал традиції, співіснувати з якою виявляється можливим, однак, лише розняттям її скріп, знов-таки «археологічним» шляхом; що і реалізується стихійно в даному типі досвіду. А його орієнтація на «до-словесний», «до-рефлексивний» пласт культури знов відсилає до асоціацій з неархаїкою.

Висновки. Масовидне в «особливій ситуації постмодерну» постає у формі форми екзистенціального міфу. Трагізм пере-створення світу і себе переростає у трагіфарс знеособлення; що утворює вектор неоміфологічної тенденції доби. Неоміфологічна картина культурного буття представлена дифузією соціальності, абсолютизацією міфологічного сценарію захисної цілісності, емансипацією іррефлексивного змісту психічного й інфернальної образності; схлопуванням смислів земного (аж до

містифікації мерзенного) і хтонічного, в тому числі щодо культурної ролі тіла (перехід від тіла-органі до тіла-ритуалу, з одного боку, – і товарний фетишизм тіла, з іншого).

По лінії масовізації проходить, і знаходить своє втілення в мистецтві, зокрема в театрі, у феномені видо-вища, межа ремінісценції архаїчного міфу (містерія) та неоміфологізму колективного, вираженого онтологією масового тіла (авангард). Таким чином, досліджена нами симетрія несе специфіку масовидного. «Ройовий феномен» є не копією архаїки, але формою активації глибинних антропних структур у зв'язку з парадигмальним катаклізмом. Суттєво, що імітація архетипових форм і актуалізація примітивного досвіду не відтворює його сутнісних характеристик. Масовидне прагне колективного (у Юнгівському сенсі терміна), перетворення

якого визначається відчуженням. Водночас, неопримітивізм та неоміфологізм є й індикатором катаклізму, що відбувається в масштабі традиції.

Література

1. Бычков В. XX век: предельные метаморфозы культуры / В. Бычков, Л. Бычкова. // Полигнозис. – 2000. – № 2. – С. 63-76.
2. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Белл Д. // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330-342.

References

1. By'chkov V. XX vek: predel'nye metamorfozy kul'tury / V. By'chkov, L. By'chkova. // Polignozis. – 2000. – # 2. – S. 63-76.
2. Bell D. Soczial'ny'e ramki informacziionnogo obshhestva / Bell D. // Novaya tekhnokraticeskaya volna na Zapade. – M.: Progress, 1986. – S. 330-342.

Poliakova O.O.,

Ph.D., Lecturer in the Department of Social and Humanities at the National University of Civil Defence of Ukraine, skylion_86@ukr.net

Ukraine, Kharkiv

«THE SPECIAL SITUATION OF THE POSTMODERN»: TRANSMUTATION OF CULTURAL CONSCIOUSNESS INTO THE MODERN AGE

The article analyzed the «Special situation of the postmodern»: an unprecedented phenomenon of «massization» of cultural consciousness, whose symptoms are «neo-mythologism» and «neoprimitivism».

As a anchor scheme, the idea of symmetry of the archaic and «neo-archaic» was adopted, which actualizes the common features of both cultural situations, and also allows to identify unique phenomena created by history.

The mechanisms of «transformation» are determined by technogenic factors and alienation. The alienation is understood as the determinant of nature of the secondary, which is the basis of the sociality, and is representative for «POST-culture».

Key words: mass, massization, neomythologism, neo-primitivism, postmodern.

Psychology

УДК 37.035.6

Бабаян Ю.О.,

к.психол.н., доцент кафедри педагогіки та інклюзивної освіти

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, julia33@i.ua

Україна, м. Миколаїв

ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ

Успішний розвиток особистості, становлення її громадянської позиції в умовах швидких змін суспільства у значній мірі залежить від ефективного використання сучасних технологій навчання. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні сутності тренінгових технологій, аналізі та виявленні їх впливу на формування мотиваційної готовності студентської молоді до захисту Вітчизни. У статті проаналізовані потенційні можливості тренінгових технологій навчання у закладах вищої освіти в контексті розвитку особистісних якостей, які визначені змістом мотиваційної готовності до військової служби. Використовуючи результати проведеного дослідження, автор підкреслює важливість використання таких тренінгових технологій, як рольові ігри і моделювання, дискусія, психомалювання, техніки ауторелаксації; ведення щоденника тощо.

Ключові слова: технології, тренінг, тренінгові технології, готовність до захисту Вітчизни, мотиваційна готовність до військової служби.

Постановка проблеми. Усвідомлення важливості цивільного захисту Батьківщини, відстоювання національних інтересів та незалежності держави значно підвищує значення психологічної готовності молоді до проходження військової служби.

Формування психологічної готовності до військової служби означає утворення тих необхідних диспозицій особистості, які спрямовують індивіда на відповідальне, сумлінне виконання службових обов'язків, ефективну діяльність у складних обставинах. Одним з основних компонентів психологічної готовності до військової служби виступає мотиваційна готовність, яка обумовлює успішність виконання діяльності. Саме мотиви визначають, що являє собою у психологічному плані той чи інший поведінковий акт, який зміст він має для індивіда.

Формування у студентської молоді мотиваційної готовності до військової служби спрямоване на розвиток у студентів позитивного ставлення до військової служби, усвідомлення важливості захисту своєї країни, відстоювання національних інтересів, безпеки та суверенності держави.

Останнім часом спостерігається тенденція у зміні стилю роботи спеціалістів щодо розуміння низької ефективності пасивних методів навчання у процесі адаптації та соціалізації, а також корекції розвитку особистості, та переході до активних. Нині все частіше використовуються інтерактивні методи та технології розвивальної роботи, зокрема тренінгові технології.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати сутність понять «тренінг», «тренінгові технології»; розглянути можливості використання тренінгових технологій під час формування мотиваційної готовності молоді до захисту Вітчизни.

Виклад основного матеріалу. Слово «технологія» походить від грецьких слів: «techné» – мистецтво, майстерність, вміння та «logos» – наука, закон. Дослівно «технологія» – це наука про майстерність» [1, с.36].

Найбільш звичне поняття «технологія» має ставлення до виробничого процесу і визначається як «сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану властивостей, форм сировини, матеріалу або напівфабрикату, що здійснюються у процесі виробництва продукції». Технологія втілює в собі методи, прийоми, режим роботи, послідовність операцій і процедур, вона тісно пов'язана із засобами, що застосовуються, обладнанням, інструментами та матеріалами, що використовуються [1].

Отже, виходячи з вищезазначеного, можемо зробити висновок, що:

- термін «технологія» прийшов у психологічну роботу з технічних наук;
- технологія – це засіб перетворення будь-чого;
- технологія передбачає послідовність у діях.

Соціально-психологічні технології є способами діяльності психолога на основі раціонального розподілу на прийоми і операції з їх наступним узгодженням, а також визначенням оптимальних засобів та методів їх виконання. Вони є сукупністю прийомів, методів та впливів, що використовуються психологами або педагогами з метою досягнення успіху у вирішенні особистісних проблем та забезпечення ефективності розвивальної роботи.

Ключовою ланкою будь якої технології є детальне визначення кінцевого результату та контроль його досягнення. Процес тільки тоді отримує статус технології, коли він заздалегідь прогнозований, визначені кінцеві властивості продукту та засобів його отримання, сформовані умови для проведення процесу [4]. Будь-яка тех-

нологія має засоби, що активізують й інтенсифікують діяльність учнів або дорослих.

Термін тренінг, як зазначають українські дослідниці Ю.В. Палагнюк і Є.І. Савостікова, має багато значень: навчання, виховання, тренування тощо. Тренінг – це сукупність прийомів і способів, спрямованих на розвиток в індивіда певних вмінь та навичок [2]. Тренінг, на відміну від традиційних форм навчання, орієнтований не тільки на правильну відповідь, а й на запитання та пошук. У процесі тренінгу відбувається формування і закріплення умінь і навичок ефективної поведінки учасників.

Термін «тренінгові технології» з педагогічних позицій розглядається як здобуття та засвоєння знань, формування і розвиток умінь, навичок, важливих якостей, ціннісних орієнтацій, компетентностей тощо. Вищезазначене дозволяє вважати тренінг педагогічною технологією навчання (оскільки тренінг відповідає всім основним ознакам технології й охоплює у своїй структурі велику кількість окремих форм і методів) [3].

Соціально-психологічний тренінг дозволяє створити контрольоване середовище, в якому учасники можуть набути навичок ефективного спілкування і засвоїти нові форми емоційного реагування та поведінки.

Мета й програма тренінгу в кожному конкретному випадку визначаються виходячи з концепції людини, прийнятої в суспільстві й конкретизованої у філософських, соціологічних і психологічних теоріях особистості, індивідуальних потреб, установок, теоретичних і методичних засобів тренінгу, а також рівня кваліфікації тренера або ведучих. Тому при виборі мети тренінгу керуються наступними підставами.

По-перше, проведення такого роду занять покликано розвивати ініціативу і самостійність учасників у розв'язанні своїх життєвих проблем, прагнення до пізнання себе й оточуючих людей.

По-друге, соціально-психологічний тренінг дозволяє здійснювати рефлексію, самооцінку, самоконтроль та самоорганізацію, сприяє підвищенню мотивації до власної діяльності.

Таким чином, тренінг сприяє розв'язанню ряду важливих завдань:

- розвиток прагнення вдосконалюватися, підвищувати свою компетентність;
- пробудження інтересу до іншої людини як до особистості, зокрема розвитку вмінь слухати й ставити себе на місце іншого;
- посилення особистої відповідальності за результат діяльності, посилення готовності аналізувати свої помилки й виправляти їх;
- розвиток уявлень про себе й про інших людей, психологічної спостережливості [4].

Перераховані завдання відповідають формуванню таких важливих людських якостей, як зацікавленість, прагнення до самовдосконалення, небайдуже ставлення до оточуючих, соціальна активність й особиста відповідальність за власні вчинки.

Участь у тренінгу не сковує, подібно багатьом традиційним методам навчання, ініціативу, а навпаки, розвиває її. Це досягається завдяки використанню групових дискусій і рольових ігор.

Учасники тренінгу не просто дізнаються, як треба поводитися, як діяти в тих чи інших випадках; вони активно шукають властиві кожному індивідуальні стратегії й тактики поведінки.

Сказане вище дозволяє визначити соціально-психологічний тренінг, як сукупність активних групових методів, спрямованих на розвиток знань і досвіду діяльності. Результат тренінгу багато в чому залежить від складу учасників групи, від їхнього відношення до занять, від складних у групі емоційних відносин, від розвитку міжособистісних відносин між учасниками.

Узагальнення теоретичних підходів у зарубіжній та вітчизняній психології, а також результати нашого експериментального дослідження дозволили розробити систему тренінгових вправ для формування у студентів мотиваційної готовності до захисту Вітчизни.

Система групової роботи будувалася на основі наступних принципів: послідовності, діяльнісного, системності, діалогізації, персоналізації, диференційованості.

Принцип послідовності визначався взаємозв'язком психодіагностичного та формувального етапів, законним переходом від однієї стадії формуючого експерименту до іншої.

Діяльнісний принцип передбачав організацію активної діяльності студентів у співробітництві з іншими учасниками групи і тренером.

Принцип системності розвитку передбачав врахування у формувальній роботі того, що усі особистісні якості, психічні функції тісно взаємопов'язані між собою.

Принцип діалогізації реалізовувався у діалогічній взаємодії учасників групи, ведучого та учасників.

Відповідно до принципу персоналізації, кожен із учасників ніс відповідальність за власні вчинки, дії, висловлювання.

Реалізація принципу диференційованості полягала в урахуванні індивідуальних і вікових особливостей учасників формуючого експерименту.

Тренінгова програма проводилася зі студентами 2–3 курсів Миколаївського національного університету імені Василя Сухомлинського. Вибір групової форми роботи зумовлювався кількома чинниками. По-перше, група являє собою мікрокосм, який віддзеркалює зовнішній світ і надає реалістичності штучно створеним стосункам. По-друге, потенційні переваги групи полягають у можливості отримання зворотнього зв'язку, підтримки від інших її учасників, які мають подібні проблеми та досвід. По-третє, у групі можна бути не лише активним творцем подій, а й глядачем, що, в свою чергу, дозволяє ідентифікувати себе з іншими учасниками і використати результати цього спостереження під час оцінки власних емоцій і вчинків [4, с.15-16].

Мета тренінгу полягала у створенні умов для формування мотиваційної готовності до захисту Вітчизни. Завданнями тренінгу виступали: розвиток у студентів гнучкості й аналітичності мислення, вироблення навичок прийняття компетентних рішень в ситуаціях, максимально наближених до майбутньої військової служби, вмінь адекватного самооцінювання, впевненості, самоконтролю.

Тривалість тренінгу – 15 занять по 90 хвилин. Кожне заняття включало набір різноманітних практичних

завдань та вправ, проблемних питань для дискусій та обговорення методом мозкового штурму. Практичні вправи передбачали парні або мінігрупові форми роботи з учасниками тренінгу.

Використання тренінгових технологій передбачало широке використання активних методів навчання, які охоплюють: рольові ігри і моделювання; ігри-драматизації; дискусійні методи; проєктивні малюнки; психогімнастику; техніки ауторелаксації; ведення щоденника. Наслідки самоспостережень, зафіксовані в щоденниках, в подальшій роботі можуть використовуватися з метою визначення ефективності розробленої експериментальної програми з формування мотиваційної готовності студентів до захисту Вітчизни.

Зупинимось детальніше на характеристиці використаних форм роботи.

Рольові ігри. Роль – це функціональна форма, яка приймається людиною в ситуації взаємодії з іншими. Рольові ігри передбачають прийняття студентом ролей, різноманітних за змістом і статусом; програвання ролей, протилежних до тих, які вони звикли виконувати у житті; програвання своєї ролі у гротескному варіанті. У нашій програмі рольові ігри представлені у вигляді розігрування рольових ситуацій. Це об'єктивувало можливість побачити студентів у процесі виконання певної соціальної ролі. У рольових ситуаціях учасники займали положення, релевантне їх (і значущій для них) діяльності, програвали різні соціальні ролі і опинялися перед необхідністю змінити свої установки, стереотипні поведінкові реакції. У такий спосіб створювалися умови для формування нових, більш ефективних навичок, розвитку здатності аналізувати конкретні вчинки, узгоджувати свою поведінку з іншими учасниками взаємодії.

Психогімнастика. Застосування психогімнастичних вправ продиктоване тим, що вони сприяють формуванню середовища, яке вможливає досягнення передбачуваних змін. Будь-який фізичний рух у психогімнастиці виражає певний образ фантазії, насичений емоційним змістом. Завдяки цьому відбувається об'єднання діяльності психічних функцій – мислення, емоцій, рухів, – а з допомогою коментарів тренера підключається ще й внутрішня увага студентів до цих процесів. Таким чином, психогімнастична вправа – це не механічне повторення фізичних рухів, а насамперед – засіб забезпечення психофізичної функціональної єдності.

Важливим моментом психогімнастики, з точки зору її впливу на особистісне становлення студентів, є те, що ігровий зміст вправи сприяє оволодінню ними навичками контролю рухової та емоційної сфер. Часте використання психогімнастичних вправ під час занять зумовлене тією особливістю, що при їх виконанні всі учасники є успішними: правильно все, що вони роблять, розігруючи той чи інший образ, хоча кожен робить по-своєму – як вмів і як може. При цьому у всіх студентів виникають м'язеві відчуття та емоції, кожен з них може навчитися їх розпізнавати і довільно регулювати. Обов'язкова участь тренера у психогімнастичних вправах, його експресія сприяють емоційному зближенню з учасниками, дають змогу спілкуватися на рівних і таким чином створюють атмосферу довіри і взаєморозуміння.

Релаксаційні методи. Введення релаксаційних вправ було невід'ємною ланкою реалізації експериментальної програми, про що йшлося раніше. Ми використовували вправи, які базуються на методі активної нервово-м'язевої релаксації, дихальні та візуально-кінестетичні техніки з метою відкрити студентам шлях до оволодіння мистецтвом досягати внутрішньої гармонії та рівноваги, що є гарантом зняття нервової напруги, негативних почуттів, розвитку впевненості у собі, позитивного самоствавлення, самоповаги, здорової самооцінки.

Арт-терапія. Арт-терапія є одним з видів емоційно-символічних методів, які базуються на перетворенні символів та образів фантазії в об'єктивовані факти. Як засвідчує досвід застосування елементів арт-терапії у психокорекційних цілях, психомалюнок є одним з найдієвіших методів посилення почуття ідентичності студентів, ефективним способом розвитку їх творчого потенціалу, здатності самовиражатися за допомогою символічної експресії, пізнавати себе через мистецтво. Ще одним суттєвим моментом даного методу є обов'язкове схвалення і прийняття усіх продуктів творчої діяльності учасників, незалежно від їх змісту, форми і якості, що, безперечно, створює умови для відкритого вираження ними своїх почуттів. Також психомалюнок виступав способом контролю за груповим процесом та особистісними змінами учасників.

Необхідними умовами проведення психологічного тренінгу виступали:

- створення і підтримка атмосфери взаємоповаги, взаєморозуміння, доброзичливості і толерантності;
- згуртованість, що надавало кожному члену групи емоційну підтримку, викликало почуття безпеки.
- взаємопідтримка, взаємодопомога, участь у розв'язанні проблем членів групи створюють умови для виникнення відчуття необхідності, корисності для оточуючих, підвищують почуття впевненості та адекватної самооцінки;
- діалогічність спілкування сприяє розкриттю студентами власних почуттів, думок і бажань;
- зворотній зв'язок дає учасникам змогу усвідомити, як сприймають інші члени групи їхню поведінку та як вона впливає на їхні почуття, думки, оцінки;
- сприяння виявленню учасниками власних емоцій, що має коригуючий вплив на оцінні судження студентів та їх переживання [4].

Заняття будувалися таким чином, щоб на кожному з них було дві – три серйозні вправи й кілька вправ, мета яких – забезпечити психологічне «занурювання» (на початку заняття) або розслаблення (наприкінці).

Отже, кожне заняття мало таку структуру:

Розминка. На цьому етапі забезпечується емоційне входження студентів в тренінгове заняття, активізація їхньої уваги, налаштування на подальшу роботу.

Основна частина. На цей етап при плануванні і проведенні занять відводиться основна частина часу і основне змістове навантаження. Саме на цьому етапі використовуються вправи, спрямовані на критичний аналіз навколишнього світу й себе в ньому; усвідомлення своєї поведінки; сприяння адекватному оцінюванню власного «Я»; розвиток навичок самоконтролю та об'єктивного

оцінювання ситуації; формування готовності до реалій військової служби.

Рефлексія поточного заняття. Обов'язково по закінченню виконання завдання з учасниками тренінгу проводиться групова рефлексія, в процесі якої відбувається обговорення як процесу роботи, так і її результатів.

Розслаблення (розрядження). Завданням цього етапу виступає забезпечення плавного виходу з тієї психологічної атмосфери, яка виникла під час основної частини заняття, і досягнення підлітками внутрішньої гармонії та рівноваги.

Висновки. Комплексне використання таких методичних прийомів допомагало студентам не тільки краще пізнати власну особистість, але й сприяло розвитку аналітичного мислення, здатності до рефлексії, соціальної перцепції, здатності оцінювати й контролювати власну поведінку; вирішувати проблемні завдання та ситуації, закріплювати навички конструктивної соціальної взаємодії.

Література

1. Ігрові технології як інструмент профілактичної роботи спеціалістів психологічної служби закладів освіти: навчально-методичний посібник / Автор-упорядник П.В. Войцях, Черкаси, 2014. 92 с.

2. Палагнюк Ю.В., Савостикова Е.И. Тренінг як форма підвищення соціальної компетентності молодёжи. *Studia Humanitatis* [Електронний журнал]. 2016. № 2. Режим доступу: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/palagnyuk_savostikova_.pdf.

3. Підгурська В.Ю. Використання тренінгових форм навчання у процесі формування професійного мовлення майбутніх учителів початкових класів / *Medzinárodná vedeckoprákčická konferencia «Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce»: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (28–29 októbra 2016 r.)* / Šéfredaktor prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc. Sládkovicovo, Slovenská republika, 2016. S. 244–247.

4. Шкловцова Л. *Технології роботи з підлітками*. К.: Главник, 2007. 112 с.

References

1. *Ihrovi tekhnologii yak instrument profilaktychnoi roboty spetsialistiv psykholohichnoi sluzhby zakladiv osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk* / Avtor-uporiadnyk P.V. Voitsiakh. Cherkasy, 2014. 92 s.

2. Palagnyuk Yu.V., Savostikova E.I. *Trening kak forma povysheniya sotsialnoy kompetentnosti molodyozhi*. *Studia Humanitatis* [Elektronnyi zhurnal]. 2016. № 2. Rezhym dostupu: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/palagnyuk_savostikova_.pdf.

3. Pidhurska V.Yu. *Vykorystannia treninhovykh form navchannia u protsesi formuvannia profesiinoho movlennia maibutnix uchiteliv pochatkovykh klasiv* *Medzinárodná vedeckoprákčická konferencia «Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce»: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (28–29 októbra 2016 r.)* / Šéfredaktor prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc. Sládkovicovo, Slovenská republika, 2016. S. 244–247.

4. Shklovtsova L. *Tekhnologii roboty z pidlitkami*. K.: Hlavnuk, 2007. 112 s.

Babaian Yu.O.,

PhD, Associate Professor of Pedagogy and

Inclusive Education Department Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University, julia33@i.ua

Ukraine, Mykolaiv

TRAINING TECHNOLOGIES AS A MEANS OF FORMING STUDENT YOUTH'S MOTIVATION READY FOR DEFENSE PROTECTION

The successful development of the individual, the formation of his / her civic position in the conditions of rapid changes of society, to a large extent depends on the effective use of modern technologies of training. The purpose of the research is to substantiate the essence of training technologies, analyzes and their influence on the formation of motivational readiness of student youth to defend the Fatherland. The article analyzes the potential of training technologies of training in higher education institutions in the context of the development of personal qualities, which are determined by the content of motivational readiness for military service. Using the results of the study, the author emphasizes the importance of using such training technologies as role-playing and simulation, discussion, psychopainting, self-relaxation techniques; keeping a diary and more.

Key words: technology, training, training technologies, readiness to defend the Fatherland, motivational readiness for military service.

УДК 378.015.3:615.825

Виноградова Т.І.,

*ст. викладач кафедри загальноекономічної підготовки
Херсонського державного аграрного університету, Fizkultura2018@ukr.net**Україна, м. Херсон***ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ПСИХІЧНЕ
ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ РІЗНИХ МЕДИЧНИХ ГРУП**

У статті висвітлено узагальнений вплив психолого-педагогічних показників на ставлення до занять фізичною активністю студентської молоді, яка за станом здоров'я віднесена до різних медичних груп; визначено умови залучення студентів до фізкультурно-оздоровчої діяльності з метою підвищення рівня психічного здоров'я.

Ключові слова: студент, здоров'я, вплив на організм.

Постановка проблеми. Провідною цінністю і обов'язковою умовою для розкриття потенціалу особистості є збереження та зміцнення здоров'я студентів. Підвищена психічна напруженість зумовлена погіршення показників здоров'я студентів, викликана соціально-економічними умовами в країні і відсутністю культури здоров'я. Випускники Вузів повинні володіти високим рівнем загально-професійної підготовки, мати високий рівень психічної підготовленості, що є найважливішою складовою розвитку суспільства і держави.

Серед основних стресогенних факторів, що впливають на психічне здоров'я студентів, можна назвати: фізичні та психічні перевантаження, що перевищують допустимі фізіологічними нормами рівні; нефізіологічний ритм навчання; зіткнення з негативними явищами життя, такими як факти конфліктів і т. д.

У стані стресу можуть виникнути різні фізіологічні та психологічні симптоми: відчуття невпевненості в собі, небажання спілкуватися з людьми, втома і розлади сну, перепади настрою, дратівливість, втрата самоконтролю, занепокоєння, тривожні думки.

Тому студент повинен бути психологічно підготовленим до успішної роботи в різних за складністю ситуаціях, працювати над своїм розумовим та фізичним розвитком, мати знання та навички саморегуляції свого емоційного стану. В системі психофізичної підготовки основна увага має бути зосереджена на аналізі конкретних конфліктних ситуацій, з якими зустрічалися або можуть зіткнутися студенти.

Протилежність психічному здоров'ю – психічні відхилення, психічні розлади та психічні захворювання.

Методологічний підхід, який використовується при вивченні закономірностей збереження і зміцнення психічного здоров'я студентів, дає суттєві успіхи в теоретичному і практичному вирішенні цих питань. Це висловлювання базується на основі дослідження функціональних систем, інтегративного підходу і знаннях про людину, її здоров'я, єдність духовного, психічного і тілесного. Психічне здоров'я студентів – інтегральна характеристика повноцінності функціонування психічної сфери індивіда, систем організму (нервової, м'язової, серцево-судинної, дихальної, ендокринної та ін.), що регулюють психічну сферу індивіда.

Психічне здоров'я розглядається як стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних явищ, відхилень і забезпечує адекватну

умовам навколишнього середовища реакцію психічних станів, поведінки й діяльності, активність механізмів саморегуляції, стійкість до несприятливих факторів середовища.

Ознаки характеристик психічного здоров'я включають: високу психічну працездатність; адаптацію до змінних умов соціуму; відсутність психічних розладів, захворювань; стан душевного благополуччя; адекватну і гармонійну взаємодію психічної сфери функціонування систем організму, що дозволяють людині бути адекватною і успішно адаптуватися до середовища, розуміючи свою соціальну, біологічну і смислову детермінованість.

Комплекс характеристик системи цінностей, установок і мотивів поведінки індивіда в суспільстві характеризується зрілістю, збереженням і активністю механізмів особистої саморегуляції, резистентності організму як стійкості до дії різних факторів, відновлених психічних процесів після іспитів, напружених тренувань і особливо змагань.

Психолого-педагогічною проблемою спрямованості впливу на зміцнення і збереження психічного здоров'я студентів є ціннісний потенціал фізичної активності у формуванні особистості в умовах Вузів і полягає в можливості впливу в процесі занять фізичною культурою і спортом на особистісні якості студентів.

Ціннісні орієнтації фізичної культури є потенціалом адаптації в соціальній сфері, через них можливі найбільш глибокі впливи на свідомість студентів. Заняття фізичною культурою і спортом є одним із засобів психолого-педагогічного впливу на підвищення рівня психічного здоров'я студентів через систему регулярних тренувань.

Сама спортивна діяльність пов'язана з великими витратами інтелектуальної, емоційної, м'язової і нервової енергій. У результаті систематичних фізичних занять поліпшуються всі процеси свідомої діяльності і виробляються найважливіші властивості особистості: працездатність, відповідальність та ін. Перетворюючий характер цієї діяльності обумовлений потребою особистості, що формується, а результат задоволення цієї потреби є першоосновою, фундаментом розкриття творчого потенціалу індивідуальності. Фізична активність сприяє покращенню здоров'я, виправленню особистісно-психологічних недоліків, виробленню гормону радості – ендорфіну.

Розвиток вчення про здоров'я людини показав тісний зв'язок і змістовну близькість понять «спосіб життя» і «здоров'я». В останні роки накопичилося багато чинни-

ків, які підтверджують, що саме спосіб життя виявляється найважливішою умовою, що визначає стан здоров'я різних груп населення.

Мета дослідження: визначити психолого-педагогічну проблему за спрямованістю впливів на зміцнення і збереження психічного здоров'я студентів різних медичних груп.

Методи дослідження. Досягнення мети передбачало застосування таких методів дослідження: теоретичного аналізу, що стосується можливості психолого-педагогічних впливів підвищення психічного здоров'я студентів в процесі занять фізичною культурою і спортом, узагальнення власного досвіду роботи зі студентами, анкетування, узагальнення та аналіз отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. Матеріали дослідження були отримані на основі методики оцінки соціально значущих цінностей особистості студентської молоді. Методика передбачала самооцінку за десятибальною шкалою тверджень, що відносяться до психічного здоров'я. Рівень здоров'я припускав стан фізичного, психічного (морального) та соціального благополуччя.

У першу групу респондентів увійшли студенти-спортсмени, які оцінили свій стан здоров'я у 9–10 балів. До складу другої групи увійшли студенти, які не займаються спортом та за станом здоров'я віднесені до спеціальної медичної групи та оцінені за шкалою в 6 і нижче балів. Студенти, що відносяться до середньої групи, оцінені в 7–8 балів, в розрахунок не приймалися.

Всього було обстежено близько 75 студентів ХДАУ (юнаків та дівчат) віком 17–20 років з різних факультетів, по 30 показникам соціально значущих (на нашу думку)

цінностей особистості. З цих показників ми виділили тільки ті, які стосувались прямо або опосередковано характеристики психічного здоров'я респондентів. Ці показники представлені в табл. 1. Були проведені статистичні порівняння груп студентів з різним рівнем стану здоров'я: 1) студентів-спортсменів з високою самооцінкою рівня здоров'я; 2) студентів з низьким рівнем стану здоров'я. Виявлені статистичні відмінності дозволили виявити особливості психічного здоров'я різних груп студентів і спрямованість психолого-педагогічних впливів на психічну сферу і здоров'я.

У табл. 1 показані результати статистичних порівнянь двох груп студентів: спортсменів і студентів спеціального медичного відділення. З таблиці 1 видно, що студенти-спортсмени від студентів з низьким рівнем здоров'я достовірно відрізняються за 11 показниками психічного здоров'я.

У бік збільшення чисельних значень студенти-спортсмени, мають відмінності за наступними показниками: ставленням до власного здоров'я, прагненням до суперництва, займаються зміцненням здоров'я, дотримуються режиму дня, проявляють наполегливість у досягненні мети, стійкість до стресів і хвилювань, володіють прийомами психічної саморегуляції, легше адаптуються в соціальній групі та ін.

За іншими показниками (тривожністю, потребою порад від інших, егоїзмом, конфліктністю) зазначеними в табл. 1 «перевагу» показали студенти спеціального медичного відділення. Це свідчить про невисоку психологічну стійкість та певну ізольованість від соціальних груп.

Таблиця 1

Порівняльна характеристики психічного здоров'я студентів

Показники	Студенти спец.мед. відділення, %	Студенти, які займаються спортом, %	Різниця показників між групами, %
1. Ставлення до власного здоров'я	51	89	38
2. Стійкість характеру	69	83	14
3. Прагнення до суперництва	49	75	26
4. Займаються зміцненням здоров'я	51	72	21
5. Дотримання режиму дня	52	69	17
6. Тревожність	53	39	14
7. Ставлення друзів та однокласників	69	83	14
8. Адаптація в соціальній групі	64	87	23
9. Потреба порад від інших	67	56	7
10. Егоїзм	59	52	7
11. Володіння прийомами психічної саморегуляції	52	68	16
12. Дисципліна в повсякденному житті	61	81	20
13. Наполегливість у досягненні мети	65	79	14
14. Конфліктність	32	28	4
15. Стійкість до стресів і хвилювань	63	85	22

На підставі результатів констатуючого дослідження, виявлена психолого-педагогічна проблема по необхідності спрямованої дії на зміцнення і збереження психічного здоров'я студентів з низьким рівнем здоров'я.

Висновки:

1. Психічне здоров'я студентів – інтегральна характеристика повноцінності функціонування психічної сфери, систем організму (нервової, м'язової, серцево-судинної, дихальної, ендокринної та ін), що регулюють

психічну сферу індивіда. Психічне здоров'я розглядається як стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних явищ, відхилень і забезпечує адекватну умовам навколишнього середовища реакцію психічних станів, поведінки й діяльності, активністю механізмів саморегуляції, стійкістю до несприятливих факторів середовища.

2. Одним із засобів зміцнення та збереження психічного здоров'я студентів є заняття фізичною культурою і

спортом, про що свідчать відмінності між студентами-спортсменами та студентами з низьким рівнем фізичної активності. Важливо забезпечити спрямованість психолого-педагогічного впливу на зміцнення психічного здоров'я в бік зменшення конфліктності з оточуючими, прагнення до суперництва, дотримання режиму дня, підвищення дисципліни в побуті, в навчальному закладі, вимогливості до себе, наполегливості у досягненні мети, вміння самостійно вирішувати життєві проблеми. Студенти повинні розвивати стійкість характеру, стійкість до стресів, що виникають у життєвих ситуаціях, володіння прийомами психічної саморегуляції, підвищення впевненості у своїх силах, соціального статусу, здатності до адаптації в соціальній групі, вміння будувати відносини з однокурсниками, передбачати і уникати неприємних життєвих ситуацій.

3. Перспектива подальших досліджень полягає в розробці ефективних психолого-педагогічних засобів впливу на зміцнення і збереження психічного здоров'я студентів.

Література

1. Апанасенко Т.А. Здоровий спосіб життя (концепція). – Тези доповідей I Укр. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми здорового способу життя» / Т.А. Апанасенко – К.: Укр. центр здоров'я, 1992. – 76 с
2. Быков В.С. Теоретико-технологические основы физического самовоспитания школьников: моногр. / В.С. Быков. – Челябинск: Фотохудожник, 1999. – 212 с.
3. Визитей Н.Н. Физическая культура и здоровье спортсмена (философско- антропологический аспект проблемы) / Н.Н. Визитей // Теория и практика физической культуры. – 2008. – № 9. – С.3-6.
4. Иванова Т.С. Роль физической культуры в формировании здорового способа жизни студентов технического вуза / Т.С. Иванова. – Педагогика, психология та медико- біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. журнал. – Харків, 2003. – № 10. – С.29-34.
5. Карлышев В.М. Основы знаний о сохранении здоровья студента: учеб. пособие / В.М. Карлышев, В.С. Быков, В.М. Крылов. – Челябинск: УралГУФК; ЮУрГУ, 2008. – 112 с.
6. Кузнецова О.П. Оздоровче тренування студентів: навч. посіб. / О.П. Кузнецова. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – 310 с.
7. Муравов И.В. Оздоровительные эффекты физической культуры спорта / И.В. Муравов. – Киев: Здоровье, 1989. – 268 с.
8. Петренко Н.В. Визначення мотивації та інтересів студентів економічних спеціальностей до фізкультурно-оздоровчих занять / Н.В. Петренко, П.О. Лоза // Слобожанський науково-спортивний вісник: наук.-теорет. журн. – Харків: ХДАФК, 2010. – № 2. – С.7-10.

9. Петрук Л.А. Фізичне виховання студентів спеціальних медичних груп: навч.- метод. посіб. / Л.А. Петрук, В.М. Федотов. – Рівне: НУВіТ, 2012. – 112 с.

10. Фомин Н.А. Адаптация: общепедагогические и психофизиологические основы / Н.А. Фомин. – М.: Теория и практика физической культуры. – 2003. – 383 с.

11. Щедрина А.Т. Здоровый образ жизни: методологические, социальные, биологические, медицинские, психологические, педагогические, экологические аспекты: моногр. / А.Т. Щедрина. – Новосибирск: Альфа-Виста, 2007. – 144 с.

References

1. Apanasenko T.A. Zdorovyi sposib zhytтя (kontseptsia). – Tezy dopovidei I Ukr. nauk.-prakt. konf. «Aktualni problemy zdorovoho sposobu zhytтя» / T.A. Apanasenko – K.: Ukr. tsentr zdorovia, 1992. – 76 s.
2. Bykov V.S. Teoretyko-tekhnolohycheskye osnovy fizycheskoho samovospytanya shkolnykov: monogr. / V.S. Bykov. – Cheliabynsk: Fotokhudozhnyk, 1999. – 212 s.
3. Vyzitei N.N. Fyzycheskaia kultura y zdorove sportsmena (fylosofsko- antropolohycheskyi aspekt problemy) / N.N. Vyzitei // Teoryia y praktyka fizycheskoi kultury. – 2008. – № 9. – S. 3-6.
4. Ivanova T.S. Rol fizychnoi kultury v formuvanni zdorovoho sposobu zhytтя studentiv tekhnichnoho vuzu / T.S. Ivanova. – Pedahohika, psykhohohiia ta medyko- biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu: nauk. zhurnal. – Kharkiv, 2003. – № 10. – S. 29-34.
5. Karlyshev V.M. Osnovy znanyi o sokhranennyu zdorovia studenta: ucheb. posobyie / V.M. Karlyshev, V.S. Bykov, V.M. Krylov. – Cheliabynsk: UralGUFK; YuUrGU, 2008. – 112 s.
6. Kuznetsova O.T. Ozdorovche trenuvannia studentiv: navch. posib. / O.T. Kuznetsova. – K.: Vyd-vo Yevropeiskoho un-tu, 2010. – 310 s.
7. Muravov I.V. Ozdorovyitelnye efekty fizycheskoi kultury sporta / I.V. Muravov. – Kyev: Zdorove, 1989. – 268 s.
8. Petrenko N.V. Vyznachennia motyvatsii ta interesiv studentiv ekonomichnykh spetsialnostei do fizkulturno-ozdorovchykh zaniat / N.V. Petrenko, P.O. Loza // Slobozhanskyi naukovo-sportyvnyi visnyk: nauk.-teoret. zhurn. – Kharkiv: KhDAFK, 2010. – № 2. – S. 7-10.
9. Petruk L.A. Fyzychne vykhovannia studentiv spetsialnykh medychnykh hrup: navch.- metod. posib. / L.A. Petruk, V.M. Fedotov. – Rivne: NUVT, 2012. – 112 s.
10. Fomin N.A. Adaptatsiya: obshchepedagogicheskye y psykhofyzyolohycheskye osnovy / N.A. Fomin. – M.: Teoryia y praktyka fizycheskoi kultury. – 2003. – 383 s.
11. Shchedryna A.T. Zdorovyi obraz zhizny: metodolohycheskye, sotsyalnye, byolohycheskye, medytsynskye, psykholohycheskye, pedahohycheskye, ekolohycheskye aspekty: monogr. / A.T. Shchedryna. – Novosybyrsk: Alfa-Vysta, 2007. – 144 s.

Vinogradova T.I.,

Senior Lecturer of the Department of General Economic Training of Kherson State Agrarian University,
Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL INFLUENCE ON PSYCHICAL HEALTH OF STUDENTS OF DIFFERENT MEDICAL GROUPS

The article is underlined a generalized influence of psychological and pedagogical indicators on attitude of student's youth to lessons of physical activity, which according to the state of health is related to different medical groups it is defined the conditions of joining of students to physical, cultural and sanitary activities with the aim of rise of level of psychical health.

Key words: student, health, influence on an organism.

UDC 159.947.24

Darvishov Nariman Rafic oghly

Ph.D. student, department of psychodiagnostics and clinical psychology,
Taras Shevchenko national university of Kyiv, narimandarvishov@gmail.com

Ukraine, Kyiv

DECISION-MAKING RELATED TRAITS AS PREDICTORS OF SUBSTANCE ADDICTION

The article is devoted to study of personality traits, related to decision-making as regression predictors of substance addiction. Decision making process is recognized as key link into addiction etiology and, on the other hand, as one of the cognitive process, that heavily impaired by substance abuse. Recent studies points to some personality dispositions, which significantly characterize drug-addicts from general population and also related to decision-making process. To define potential of these dispositions as predictors, that distinguishing group of addicts from control group, were performed binary logistic regression. The results of this study indicated that such traits as neuroticism, sensation-seeking and low agreeableness could be used as significant predictors of addiction.

Key words: Decision-making; substance addiction; personality disposition; decision making strategy.

Formulation of the problem. The study of the decision-making process should take into account the interconnection of its components. Decision making is influenced by cognitive and motivational factors, which are manifest themselves in measurable personality dispositions, the measurement of which also makes it possible to judge the specifics of the decision-making process at different levels: how the individual organizes his or her decision-making process, how the problem of choice is formulated, what are the key characteristics of evaluating alternatives for the individual, how much the individual takes into account time perspectives and how prone it is to cognitive biases.

The aim of the study is to build and describe model, based on decision-making related traits, as a predictor of addiction.

Presenting main material. According to Bechara [9] statements, substance addiction could be understood as imbalance between two separated decision-making systems of brain: 1) Impulsive and emotional limbic system, that implicitly processing all potential gains and losses mostly in short-term perspective (here and now); 2) Reflective cortical system, that estimates expected values and risks of all alternatives variety. The impulsive system dominates over reflective system and biasing the decision-making process.

This statement is coherent with data about biased time perspective perception of addicts, especially perception of future events as a long-time perspective [21].

A preliminary analysis allowed us to highlight a number of measurable personality dispositions-constructs that describe the specifics of decision making in more detail. First of all, such dispositions include risk appetite and personal rationality in the decision-making process [6]. In addition, the decision-making process in terms of productive or unproductive strategies for resolving a motivational conflict is described by the theory of Janis and Mann [15], which identified a productive strategy – vigilance in the decision-making process and unproductive coping strategies – avoidance, procrastination, over-vigilance. These strategies determine the quality of information analysis while making decisions, the effectiveness of the distribution of cognitive resources, and the potential amount of critical thinking or cognitive distortion.

Another dimension in decision-making is personal capacity to act and decide through ambiguity. Studies [12] suggest, that ambiguity tolerance in its deficit, plays an important role in anxiety disorders development. This, in turn, could lead to searching for coping mechanisms, in particular maladaptive ones, such as addiction [13].

“Big Five” is the most common and popular personality conception amongst researchers [16], and the role of these traits in decision-making is also well-defined. For instance, high neuroticism negatively impairs decision-making efficiency under situative pressure [10], Conscientiousness have a positive influence on capacity to stay focused on decision-making task, but negatively associated with the capacity to extrapolate decision-making skills to different field of tasks [19]. Openness and extraversion are positively associated with the making of spontaneous and intuitive decisions, and agreeableness is associated with the subjective weight of social influence on decision-making [18].

Studies also suggest that some personal dispositions determine the risk of substance abuse, such as impulsivity, sensation-seeking, anxiety sensitivity and hopelessness [11]. This determination explained by the theory of positive and negative motivation, where these traits are moderate sensitivity to related reinforcement through coping behavior, especially such maladaptive as substance abuse. Negative motivation is basically willing to reduce unpleasant feelings, while positive motivation consists of appetite towards pleasant ones. Hopelessness (or depressiveness) and anxiety sensitivity are associated with high negative motivation, but impulsivity and sensation-seeking is associated with high positive motivation [17].

Sample. N = 125 people, control group – 65 people, chosen randomly. The second group – 60 peoples, was formed from individuals with diagnosed substance addiction. All respondents from group of addicts participated in rehabilitation programs.

Measures:

Melbourne decision making questionnaire: a russian language adaptation. Questionnaire of 22-item, based of Janis and Mann theory, that measures 4 scales: vigilance, hypervigilance, avoidance and procrastination [4].

Tolerance-intolerance of ambiguity new questionnaire: a russian language adaptation, 33-items questionnaire. It assesses tolerance to ambiguity, intolerance to ambiguity and interpersonal tolerance of ambiguity [5].

Personality factors of decision-making questionnaire: a russian language adaptation: 25-item questionnaire, that asses personal rationality and risk tendency [3].

Big Five Personality Questionnaire (SPFQ): 75 item questionnaire with 5 scales – a russian language adaptation [8]. The SPFQ assesses extraversion, neuroticism, openness to experience, agreeableness and conscientiousness.

Zimbardo's Stanford Time Perspective Inventory (ZTPI): a russian language adaptation 56-item self-report questionnaire [7]. It assesses individual perception of different time perspectives – hedonistic present, fatalistic present, negative past, positive past and future perception.

Substance use risk profile scale (SURPS): a russian language adaptation 23- item questionnaire [1]. It measures dispositions, which associated with risk of substance use and abuse – impulsivity, sensation-seeking, hopelessness, anxiety sensitivity.

Our previous research based on finding intergroup differences in dispositions, which associated with decision-making, by using the same measures set. Using the Mann-Whitney analysis, we compare two samples – sample of people with addiction and sample of controls [2]. Result of this analysis was used to build our present research model. Such dispositions as rationality, procrastination, extraversion, hedonistic present, positive past, fatalistic present, anxiety sensitivity, and impulsivity – did not show a significant statistical difference, so this list was not included in the present analysis.

We used the presented set of personal dispositions to perform logistic regression analysis as predictors of addiction in our sample.

Results. The regression analysis determines the regression coefficients for each variable, as well as the predictive capability of a whole model. It is also provides data for judgment about statistical significance of a model.

Table 1

Hosmer-Lemeshov test for model

Chi-square	Df	Significance
8,885	8	0,352

Present model demonstrates good statistical significance (>0,05) after performing a Hosmer-Lemeshov test, so prediction and observation doesn't show any significant difference.

Table 2

Model description

-2 Log-likelihood	R-square (Cox and Snell)	R-square (Nagelkerke)
103,014	0,429	0,572

Pseudo R-square indicators (Cox and Snell, Nagelkerke) are also shown appropriate fitness of model, and shown that if addiction wasn't presented in binary variable, this model will cover approximately from 42% to 57% of dispersion. Value of -2 log Likelihood is enough to accept model, which is coherent with other characteristic of model fitness.

Table 3

Classification table for binary logistic model

Observed Data		Predicted Data		
		Sample of Controls	Sample of Addicts	Percentage of corrects (%)
Sample of Controls	65	56	9	86,2
Sample of Addicts	60	14	46	76,7
Total percentage of corrects				81,6

As we see from table No., given model is capable to predict correct group belonging in 81.6% of cases, in general. For the sample of controls were made 86.2% of correct predictions, and 76.7% of correct predictions were made in the sample of addicts, which suggests that the prediction for control was made 10% more accurately.

Table 4

Regression coefficients for variables in equation

	Beta (B)	Standard Error	Wald criteria	Significance	Exp (B)
Risk	0,72	,060	1,428	,232	1,074
Vigilance	-0,161	,113	2,012	,156	,851
Avoidance	0,104	,110	,888	,346	1,109
Hypervigilance	0,232	,191	1,479	,224	1,262
Tolerance to ambiguity	0,050	,028	3,257	,071	1,051
Openness	-0,038	,031	1,492	,222	,962
Neuroticism	-0,089	,032	7,740	,005	,915
Consciousness	-0,003	,035	,008	,927	,997
Agreeableness	-0,103	,033	9,626	,002	,902
Negative past	0,032	,040	,639	,424	1,032
Future perception	-0,041	,049	,721	,396	,959
Hopelessness	0,246	,201	1,497	,221	1,279
Sensation Seeking	0,496	,210	5,581	,018	1,642

As we see on table 3, such variables as risk tendency, avoidance, hypervigilance, ambiguity tolerance, negative past processing, hopelessness and sensation seeking have positive Beta coefficient, which means, they are more intrinsic for groups with addiction.

In the opposite, high values on vigilance, openness, neuroticism, consciousness, agreeableness and future perception, mostly points to the group of controls.

Three predictors, amongst others in model, have enough statistical significance (< 0,05) – neuroticism, agreeableness and sensation seeking.

Conclusion. The presented set of decision-making dispositions have shown high prediction capacity for addiction profile, and have proper goodness of fit indicators for the model. It fits to suggestion, that a substance addiction phenomenon is highly associated with specific features of decision-making.

Still, given model cannot resolve causal relationships between such dispositions and addiction – they can simultaneously lead to this and suffer from it.

However, binary regression showed an interesting detail – significant predictors turned out to be less associated with the quality of cognitive processing of information (including

the time perspective), but more associated with the motivational-affective side – neuroticism, the sensation-seeking and agreeableness. We can assume that low emotional stability, along with low prosocial tendencies and bearings to get strong stimulation reasonably allows expecting a person to be addicted. Potentially, such a profile can be useful in prediction of further addiction development, if other ways to adaptation are excluded.

Literature

1. Дарвішов Н.Р. Адаптація російськомовної версії опитувальника «шкала ризику розвитку залежності від психоактивних речовин» // Психологія та соціальна робота. – 2019. – III. 24. – № 2 (50).
2. Дарвішов Н. Особистісні риси і прийняття рішень у залежних від психоактивних речовин осіб // Проблеми сучасної психології. – 2019. – III. 46. – С.88-113.
3. Корнилова Т.В. Диагностика мотивации и готовности к риску // М.: Ин-т психологии РАН. – 1997. – С.232.
4. Корнилова Т.В. Мельбурнский опросник принятия решений: русскоязычная адаптация // Психологические исследования: электронный научный журнал. 2013. III. 6. Вып. 31. С.4.
5. Корнилова Т.В. Новый опросник толерантности-интолерантности к неопределенности // Психологический журнал. 2010. III. 31. Вып. 1. С.74-86.
6. Корнилова Т.В. Риск в мышлении как условие риска в действии // Управление риском. 1997. Вып. 3. С.21-28.
7. Митина О.В., Сырцова А. Опросник по временной перспективе Ф. Зимбардо (ZTFP): результаты психометрического анализа русскоязычной версии // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. 2008. Вып. 4. С.67-90.
8. Хромов А.Б. Пятифакторный опросник личности: учеб.-метод. пособие // Курган: Изд-во Курган. гос.ун-та. – 2000.
9. Bechara A. Decision making, impulse control and loss of willpower to resist drugs: a neurocognitive perspective // Nature neuroscience. – 2005. – III. 8. – № 11. – С.1458-1463.
10. Byrne K.A., Silasi-Mansat C.D., Worthy D.A. Who chokes under pressure? The Big Five personality traits and decision-making under pressure // Personality and individual differences. – 2015. – III. 74. – С.22-28.
11. Caspi A. et al. Behavioral observations at age 3 years predict adult psychiatric disorders: Longitudinal evidence from a birth cohort // Archives of general psychiatry. – 1996. – III. 53. – № 11. – С.1033-1039.
12. Dugas M.J. et al. Generalized anxiety disorder: A preliminary test of a conceptual model // Behaviour research and therapy. – 1998. – III. 36. – № 2. – С.215-226.
13. Garami J. et al. Intolerance of uncertainty in opioid dependency—Relationship with trait anxiety and impulsivity // PloS one. – 2017. – III. 12. – № 7.
14. Gigerenzer G. Simply rational: Decision making in the real world. – Evolution and Cognition, 2015.
15. Janis I.L., Mann L. Decision making: A psychological analysis of conflict, choice, and commitment. – Free press, 1977.
16. John O.P. et al. The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives // Handbook of personality: Theory and research. – 1999. – III. 2. – № 1999. – С.102-138.
17. Long E.C. et al. Validation of the Substance Use Risk Profile Scale (SURPS) with Bulgarian substance dependent individuals // Frontiers in psychology. – 2018. – III. 9. – С.2296.
18. Riaz M.N., Riaz M.A., Batoof N. Personality Types as Predictors of Decision Making Styles // Journal of Behavioural Sciences. – 2012. – III. 22. – № 2.

19. Studer-Luethi B. et al. Influence of neuroticism and conscientiousness on working memory training outcome // Personality and Individual Differences. – 2012. – III. 53. – № 1. – С.44-49.

20. Verdejo-Garcia A. et al. Stages of dysfunctional decision-making in addiction // Pharmacology Biochemistry and Behavior. – 2018. – III. 164. – С.99-105.

21. Wittmann M., Paulus M.P. Decision making, impulsivity and time perception // Trends in cognitive sciences. – 2008. – III. 12. – № 1. – С.7-12.

References

1. Darvishov N.R. Adaptatsia rosiiskomovnoi versii opytuvalnyka «shkala ryzyku rozvytku zalezhnosti vid psykhoaktyvnykh rehovyn» [Validation of the substance use risk profile scale's (SURPS) russian language version] // Psykholohiia ta sotsialna robota. – 2019. – T. 24. – № 2 (50) [in Ukrainian].
2. Darvishov N. Osobystisni rysy i pryiniattia rishen u zaleznykh vid psykhoaktyvnykh rehovyn osob [Personal traits and decision making of substance addicts] // Problemy suchasnoi psykholohii. – 2019. – T. 46. – S. 88-113 [in Ukrainian].
3. Kornilova T.V. Diagnostika motivatsii i gotovnosti k ryzyku [Diagnostics of motivation and risk appetite] // M.: In-t psykholohii RAN. – 1997. – S. 232 [in Russian].
4. Kornilova T.V. Mel'burnskii oprosnik prinyatiya reshenii: russkoyazychnaya adaptatsiya [Melbourne decision-making questionnaire: adaptation for russian language] // Psikhologicheskie issledovaniya: elektronnyi nauchnyi zhurnal. 2013. T. 6. Vyp. 31. S. 4 [in Russian].
5. Kornilova T.V. Novyi oprosnik tolerantnosti-intolerantnosti k neopredelenosti [New Tolerance-Intolerance ambiguity questionnaire] // Psikhologicheskii zhurnal. 2010. T. 31. Vyp. 1. S. 74-86 [in Russian].
6. Kornilova T.V. Risk v myshlenii kak uslovie riska v deistvii [Risk of thinking as a condition to risk in action. Risk management] // Upravlenie riskom. 1997. Vip. 3. S. 21-28 [in Russian].
7. Mitina O.V., Syrsova A. Oprosnik po vremennoi perspektive F. Zimbardo (ZTFP): rezul'taty psikhometricheskogo analiza russkoyazychnoi versii [The Zimbardo Temporal Perspective Questionnaire: results of psychometric analysis of russian version] // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 14: Psikhologiya. 2008. Vyp. 4. S. 67-90 [in Russian].
8. Khromov A.B. Pyatifaktornyi oprosnik lichnosti: ucheb.-metod. posobie [Five-factor personality questionnaire: the handbook] // Kurgan: Izd-vo Kurgan. gos. un-ta. – 2000 [in Russian].
9. Bechara, A. (2005). Decision making, impulse control and loss of willpower to resist drugs: a neurocognitive perspective. Nature neuroscience, 8(11), 1458.
10. Byrne, K.A., Silasi- Mansat, C.D., & Worthy, D.A. (2015). Who chokes under pressure? The Big Five personality traits and decision-making under pressure. Personality and individual differences, 74, 22-28.
11. Caspi, A., Moffitt, T.E., Newman, D.L., & Silva, P.A. (1996). Behavioral observations at age 3 years predict adult psychiatric disorders: Longitudinal evidence from a birth cohort. Archives of general psychiatry, 53(11), 1033–1039.
12. Dugas M.J. et al. Generalized anxiety disorder: A preliminary test of a conceptual model // Behaviour research and therapy. – 1998. – III. 36. – № 2. – С.215-226.
13. Garami J. et al. Intolerance of uncertainty in opioid dependency—Relationship with trait anxiety and impulsivity // PloS one. – 2017. – III. 12. – № 7.
14. Gigerenzer, G. (2015). Simply rational: Decision making in the real world. Evolution and Cognition.
15. Janis, I.L., & Mann, L. (1977). Decision making: A psychological analysis of conflict, choice, and commitment. Free press.

16. John, O.P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. *Handbook of personality: Theory and research*, 2 (1999), 102–138.

17. Long, E.C., Milcheva, S., Pseferska, E., Vasilev, G., Bozgunov, K., Nedelchev, D.,... & Vassileva, J. (2018). Validation of the Substance Use Risk Profile Scale (SURPS) with Bulgarian substance dependent individuals. *Frontiers in psychology*, 9.

18. Riaz, M.N., Riaz, M.A., & Batoof, N. (2012). Personality Types as Predictors of Decision Making Styles. *Journal of Behavioural Sciences*, 22(2).

19. Studer-Luethi, B., Jaeggi, S.M., Buschkuhl, M., & Perrig, W.J. (2012). Influence of neuroticism and conscientiousness on working memory training outcome. *Personality and Individual Differences*, 53(1), 44-49.

20. Verdejo-Garcia, A., Chong, T.T.J., Stout, J.C., Yücel, M., & London, E.D. (2018). Stages of dysfunctional decision-making in addiction. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 164, 99–105.

21. Wittmann, M., & Paulus, M.P. (2008). Decision making, impulsivity and time perception. *Trends in cognitive sciences*, 12 (1), 7-12.

Дарвішов Наріман Рафік огли

аспірант, кафедра психодіагностики та клінічної психології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, narimandarvishov@gmail.com

Україна, м. Київ

ОСОБИСТІСНІ РИСИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРИЙНЯТТЯМ РІШЕНЬ, ЯК ПРЕДИКТОРИ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Стаття присвячена вивченню особистісних диспозицій, що пов'язані з прийняттям рішень, в якості предикторів наркоманії. Процес прийняття рішень визнається ключовою ланкою в етіології залежності, та, з іншого боку, як один із когнітивних процесів, що сильно погіршується внаслідок зловживання психоактивних речовин. Останні дослідження вказують на деякі особистісні диспозиції, які суттєво виділяють залежних осіб із генеральної сукупності, та які, при цьому, пов'язані з процесом прийняття рішень. Щоб визначити потенціал цих диспозицій як предикторів, які розмежовуватимуть групи наркоманів від контрольної групи, було проведено бінарну логістичну регресію. Результати цього дослідження вказують, що такі риси, як невротизм, пошук гострих відчуттів та низька доброзичливість, можуть використовуватися для прогнозування залежності.

Ключові слова: прийняття рішень; залежність від психоактивних речовин; особистісні диспозиції; стратегії прийняття рішень.

УДК 316.6

Коваленко А.Б.,*д.психол.н., професор, завідувач кафедри соціальної психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, abk2015@ukr.net***Безверха К.С.,***аспірантка кафедри соціальної психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, kate.bezverkha@gmail.com*

Україна, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЇ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ МІГРАЦІЇ

В статті розглядаються особливості соціальної ідентичності українців під час адаптації до нового суспільства на різних стадіях міграції. Доведено, що соціальна ідентичність має позитивний зв'язок із адаптацією, тобто, чим вищий рівень соціальної ідентичності, тим вище рівень адаптації.

Соціальна ідентичність розглядається як частина адаптаційного процесу, яка має структуру. Компоненти соціальної ідентичності впливають на рівень адаптації, а власне найбільше впливає невизначений тип етнічної ідентичності з від'ємним показником, також сильний від'ємний вплив має етноізоляціонізм, в останню чергу впливають задоволеність членством (позитивний показник) та психологічне здоров'я з позитивним показником.

Виявлено, що мігранти під час адаптивного процесу проходять стадії адаптації до нового культурного середовища: ейфорія, наступаюче розчарування, орієнтація, подолання депресії та діяльнісна стадія. Кожна стадія супроводжується певними особливостями соціальної ідентичності та адаптації.

Ключові слова: соціальна ідентичність, адаптація, міграція, емігранти, Ukrainians.

Постановка проблеми. Міграційні процеси в Україні зростають з кожним роком. Починаючи з 2014 року, протягом якого більше 2,5 мільйонів українців виїхали на постійне проживання до інших країн, кількість людей, що виїхали за кордон, майже досягла 4 мільйонів (табл. 1) [6].

Таблиця 1

Порівняльна статистика населення України з 2012 по 2020 роки

Рік	Кількість населення України	Кількість людей, що виїхали за кордон
2020	41 710 267	273 297
2019	41 983 564	116 601
2018	42 100 165	215 671
2017	42 315 836	187 064
2016	42 502 900	172 400
2015	42 675 300	156 100
2014	42 831 400	2 665 035
2013	45 496 435	100 509
2012	45 596 944	
Кількість людей, що виїхали за кордон з 2013 по 2020: 3 886 677		

У попередніх дослідженнях ми виявили, що на різке збільшення міграційних процесів могли впливати погіршення економічного, соціального та політичного станів в Україні під час революції Гідності в 2014 році [4]. З того часу показник міграції населення зростає, а знижуватися почав в 2019 році, коли відбулися чергові вибори Президента України. Однак, наступного 2020 року з України виїхали в півтора рази більше людей, аніж попереднього року (табл. 1).

Щонайменше для 4 мільйонів людей за 6 останніх років постало питання інтеграції та адаптації до нового соціуму. З одного боку, людина намагається знайти своє

місце в новому середовищі, а з іншого – середовище приймає, чи не приймає мігранта.

Кожна нова людина має власні ціннісні орієнтації, установки, культуру та соціальні норми, які можуть змінюватись у ході адаптації до нового соціуму. Подібні зміни стосуються і соціальної ідентичності мігрантів.

Соціальну ідентичність як складову адаптаційного процесу розглядали багато вчених, адже мігранти стикаються з незвичною поведінкою, нормами, ролями, цінностями [9], які нерідко відкидаються вже існуючою культурою через конкуренцію, відсутність підтримки, нерозуміння тощо. Самі мігранти часто відчувають негативні емоції, стреси, почуття самотності, що нерідко призводить до депресій [10,11].

Відмічається, що мігранти часто стикаються з проблемою вибору між підтримкою власної ідентичності та культурною адаптацією до нового середовища [9]. Такий вибір власне і виступає поштовхом до змін у формуванні міжособистісних стосунків та особистості загалом [9]. У свою чергу, Д. Лакланд Сем зазначив, що успішна адаптація відбувається тільки тоді, коли мігрант тримає в балансі свою власну (культурну) ідентичність та спроби побудови нової ідентичності, яка з'являється в новому суспільстві [12].

Вплив соціальних чинників, зокрема, підтримки та задоволення потреб з боку приймаючого населення досліджувався і такими вченими як К.Е. Аміот, Д. Дж. Террі, Д. Віраван та Т.А. Грайс. Їм вдалося виявити, що соціальні чинники впливають на процес змін та вироблення стратегій виживання і адаптації для того, щоб мігрант міг пристосуватись до нової групи [1]. Такі стратегії, з погляду вчених, сприяють внутрішньо-особистісним змінам на рівні ідентичності з новою групою, що згодом посилює ефективність психологічної адаптації [1].

Ю. Зу, Д. Джиндал-Снейп, К. Топпінг та Дж. Тодман зазначають, що «на процес адаптації впливає ряд змінних, включаючи: загальні знання про нову культуру; тривалість проживання в приймаючій культурі; мовна або комунікативна компетенція; кількість та якість контактів з громадянами, які приймають; мережі дружби; попередній досвід за кордоном; культурна дистанція; культурна ідентичність; моделі аккультурації; тимчасове або постійне проживання в новій країні; та крос-культурний тренінг» [13, ст.65].

Крім того, в наших попередніх дослідженнях нами було виявлено, що соціальна ідентичність виступає один із аспектів адаптації людини та має певну структуру [1].

Структура соціальної ідентичності включає в себе чотири прошарки. В центрі моделі знаходяться цінності, які найменше підпорядковані змінам, за цінностями знаходяться атитюди, що більше, ніж цінності підпорядковані змінам. Третім та четвертим прошарками є стиль міжособистісної взаємодії та поведінка в конкретній ситуації взаємодії, де останній найбільш підпорядкований змінам та може піддаватися впливу. Перший та другий прошарки об'єднуються в змістовному (смысловому) наповненні, а два останні в стилі міжособистісної взаємодії, в якому він проявляється [1].

До моделі входять також соціальні ролі, статусні позиції, конформність та Я-концепція. Я-Концепція утворюється як стійкий цілісний образ свого Я та знаходиться на змістовному рівні, який майже незмінний, тобто на рівні цінностей. Статусні позиції можуть проявлятися вже на рівні атитюдів, адже статус надається суспільством та відповідно утворює нормативну поведінку відповідно до статусу [1].

Соціальні ролі проявляються на рівні стилів міжособистісної поведінки, який людина обирає відповідно до об'єкту взаємодії. Конформність тут знаходиться на останньому четвертому прошарку поведінки в конкретній ситуації, адже тільки там можна побачити, яку роль відіграє конформність для пристосування у даній конкретній ситуації [1].

Крім того, модель включає локус контролю, задоволеність та якість життям в нових умовах. Етнічна ідентичність виступає рівномірно на всіх рівнях теоретичної моделі дослідження як окремий компонент моделі [1].

Міжкультурна адаптація людини, що потрапила у інше, відмінне від звичного, середовище супроводжується процесом міжкультурного пристосування, який дослідники розподіляють на 5 стадій [2,5,7]. Стадія ейфорії характеризується підйомом сил та енергії, коли людина спостерігає за новим, раніше невідомим середовищем. Стадія наступаючого розчарування супроводжується закінченням тимчасової ейфорії – людина починає помічати недоліки на новому місці та потроху відчуває розчарування, почуває себе «чужою» [2].

На стадії орієнтації людина намагається виправити всі недоліки, віднайти знання, практикувати мову, тощо. На початку цієї стадії деякі не витримують та повертаються додому. Стадія подолання депресії, під час якої в людини вже з'являється певний оптимізм, характеризується відчуттям впевненості та задоволення, які підвищують інтенсивність адаптації до нового

середовища. Діяльна стадія супроводжується повною адаптацією мігранта до нової країни та культури. [2]

Мета дослідження – виявлення особливостей соціальної ідентичності та її компонентів під час адаптації українців на різних стадіях міграції.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження проводилося емпіричне дослідження. У ході дослідження використовувався такий методичний інструментарій: Опитувальник соціальної ідентичності О.В. Васькової (модифікація та адаптація К.С. Безверхої) [3], Методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса – Даймонд, тест Куна (модифікація Румянцевой), Ціннісні орієнтації Рокича, Методика оцінки позитивності і невизначеності етнічної ідентичності (А.Н. Татарко, Н.М. Лебедева), Методика діагностики типу етнічної ідентичності Г.У. Солдатової та С.В. Рижової, Коротка форма оцінки здоров'я Дж. Вейра (SF-36 by John E. Ware).

В дослідженні взяли участь 85 мігрантів-українців віком від 19 до 46 років, які заповнювали опитувальники онлайн (через соціальні мережі, такі як Facebook та Instagram). З них 12 чоловіків та 73 жінки, які зазначили, що вони переїхали на нове місце проживання з наступних причин: з метою навчання (26,17%), з метою працевлаштування (37,39%), у зв'язку з одруженням, до родичів (22,43%), змалку з батьками (13,08%) та з інших причин (0,93%).

Досліджувані перебувають на території інших країн від півроку до 37 років в 28 різних країнах світу. Відповідно до визначених стадій адаптації українці перебувають на: стадії ейфорії (15,3%), стадії наступаючого розчарування (56,5%), стадії орієнтації (15,3%), стадії подолання депресії (5,9%) та діяльній стадії (7,1%).

За допомогою кореляційного аналізу Пірсона ми виявили, що соціальна ідентичність має позитивний зв'язок з адаптацією (0,301**; $p=0,006$): чим вищий рівень соціальної ідентичності, тим вищий рівень адаптації, і навпаки.

Для з'ясування того, якою мірою виявлені в ході теоретичного аналізу чинники впливають на адаптацію, використовувався регресійний аналіз. Регресійний аналіз показав, що модель прогнозована за допомогою R-квадрату та скорегованого R-квадрату на 45%, що вважається задовільним. Коефіцієнт Дурбіна-Уотсона має значення 1,98, що наближено до 2, тобто модель ідеальна.

АНОВА вказує на те, що модель має Sig.<0,05, тобто вона адекватна, тому можна перейти до побудови рівняння.

За таблицею коефіцієнтів рівняння включає наступні змінні (Sig.<0,05):

Адаптація = 31,461 – 0,799 Невизначений тип етнічної ідентичності – 0,701 Етноізоляціонізм + 0,303 Задоволеність членством + 0,167 Психологічне здоров'я.

За показником стандартизованого коефіцієнту Бета виявлено, що найбільше на адаптацію впливає невизначений тип етнічної ідентичності з від'ємним показником, також сильний від'ємний вплив має етноізоляціонізм, в останню чергу впливають задоволеність членством

(позитивний показник) та психологічне здоров'я з позитивним показником.

Для досягнення мети дослідження, ми проводили порівняльний аналіз між групами, поділеними за стадіями міграції. Усім стадіям міграції було надано відповідні ранги: стадія ейфорії проходить до 1 року перебування в іншому середовищі; стадія наступаючого розчарування – від 1 до 5 років; від 5 до 10 років – стадія орієнтації, а від 10 до 15 років – стадія подолання депресії. Остання стадія, діяльнісна, відбувається вже після 15 років проживання на території іншої країни, відмінної від країни походження.

Оскільки в групах нерівномірна кількість досліджуваних, ми застосували ваги з наступними коефіцієнтами: 3,15; 0,85; 3,15; 8,2 та 6,83 відповідно до стадій міграції.

Щоб перевірити, чи є відмінності між групами українців за стадіями міграції, ми застосували критерій Краскела-Уолеса для незалежних вибірок до всіх визначених нами компонентів соціальної ідентичності та, власне, адаптації.

Критерій Краскела-Уолеса знайшов відмінності в шкалах Опитувальника соціальної ідентичності О.В. Васькової (модифікація та адаптація А.Б.Коваленко та К.С.Безверхої): інгрупова оцінка ($p=0,000$), саморозуміння та саморозвиток ($p=0,007$), оцінка приналежності ($p=0,000$), згуртованість ($p=0,018$), міжгрупова конкуренція ($p=0,000$) та сприятливість неформальних стосунків ($p=0,001$).

За допомогою налаштовуваних таблиць виявлено середні значення у кожній групі (табл. 2):

Таблиця 2

Середні значення шкал опитувальника соціальної ідентичності на різних стадіях міграції

Стадії міграції \ Шкали	Ейфорія	Наступаюче розчарування	Орієнтація	Подолання депресії	Діяльнісна
Інгрупова оцінка	15	17	16	12 ▼	15
Згуртованість	19	21	21	22 ▲	21
Міжгрупова конкуренція	15	11 ▼	9 ▼	6 ▼	15

Рівень значущості $p < 0.05$; ▲ – високий рівень; ▼ – низький рівень

Хоча критерій Краскела-Уолеса виявив статистично значущу різницю між групами в шкалах саморозуміння та саморозвиток, оцінка приналежності, сприятливість неформальних стосунків, але за рівнями соціальної ідентичності всі групи мають високі значення.

Серед груп низький рівень інгрупової оцінки та високий рівень згуртованості виявлено у досліджуваних, що проходять стадію подолання депресії. Крім того, низькі рівні за шкалою міжгрупової конкуренції мають українці, які знаходяться на стадії наступаючого розчарування, орієнтації та подолання депресії.

Отже, на стадії подолання депресії людина менш зацікавлена у власній високій оцінці з боку групи, але спрямована на підвищення ефективності внутрішньогрупової структури, покращення стосунків та внутріш-

ньогрупових зв'язків. Разом з тим, людина, що проходить стадію подолання депресії, частіше негативно оцінює власну групу.

Негативні оцінки своїй групі ставлять також на стадії наступаючого розчарування та на стадії орієнтації.

За критерієм Краскела-Уолеса виявлено відмінності за шкалами методики оцінки позитивності і невизначеності етнічної ідентичності (А.Н. Татарко, Н.М. Лебедева) та методики діагностики типу етнічної ідентичності Г.У. Солдатової та С.В. Рижової: етніцизм ($p=0,008$), етнічна індиферентність ($p=0,000$), позитивна етнічна ідентичність ($p=0,000$), етноізоляціонізм ($p=0,000$), позитивний тип етнічної ідентичності ($p=0,000$) та невизначений тип етнічної ідентичності ($p=0,000$). За балами різниця в рівнях за стадіями адаптації наступна (табл. 3):

Таблиця 3

Середні значення оцінки та типів етнічної ідентичності на різних стадіях міграції

Стадії міграції \ Шкали	Ейфорія	Наступаюче розчарування	Орієнтація	Подолання депресії	Діяльнісна
Етніцизм	5	6	3 ▼	5	5
Етнічна індиферентність	9	10	12	11	9
Позитивна етнічна ідентичність	17 ▲	17 ▲	17 ▲	15	15
Етноізоляціонізм	5	4 ▼	2 ▼	2 ▼	3 ▼
Позитивний тип етнічної ідентичності	16	15	16	16	13
Невизначений тип етнічної ідентичності	7	7	7	9	9

Рівень значущості $p < 0.05$; ▲ – високий рівень; ▼ – низький рівень

За шкалою етнічної індиферентності досліджувані групи знаходяться на середньому рівні, але стадія орієнтації характеризується низьким рівнем за етніцизмом, тобто досліджувані спрямовані на відхід від власної етнічної групи та пошук стійких соціально-психологічних груп не за етнічним критерієм, що також підтверджується низьким рівнем за етноізоляціонізмом.

Низькі значення за шкалою етноізоляціонізму також мають усі групи, крім досліджуваних, які знаходяться на

стадії ейфорії і мають середній рівень. Високі рівні позитивної етноідентичності мають досліджувані, що проходять перші три стадії – ейфорії, наступаючого розчарування та орієнтації.

Отже, перші три стадії характеризуються позитивним ставленням як до свого народу, так і до інших, але, починаючи із стадії наступаючого розчарування, досліджувані вже менш впевнені, що їхній народ найкращий, а на стадії орієнтації такі переконання

проявляються також у вигляді відходу від власної етнічної групи.

Загалом у досліджуваних переважає позитивний тип етнічної ідентичності, але на останніх стадіях міграції невизначений тип має вищі оцінки.

Критерій Краскела-Уолеса показав статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) за всіма шкалами методики дослідження соціально-психологічної адаптації Роджера-Даймонд. Середні бали за стадіями адаптації відображено у табл. 4.

Таблиця 4

Середні значення соціально-психологічної адаптації на різних стадіях міграції

Стадії міграції / Шкали	Ейфорія	Наступаюче розчарування	Орієнтація	Подолання депресії	Діяльнісна
Адаптація	68	64 ▼	70	72	59 ▼
Самоприйняття	71	67	74	77	61 ▼
Прийняття інших	67	62 ▼	68	68	58 ▼
Емоційний комфорт	67	60 ▼	68	72	50 ▼
Інтернальність	71	67 ▼	74	75	66 ▼
Ескапізм	17	17	12	16	18

Рівень значущості $p < 0,05$; ▲ – високий рівень; ▼ – низький рівень

Оскільки діапазон різниці між рівнями не дуже великий, то можна говорити тільки про тенденцію, яка спостерігається в табл. 4. Так, групи за шкалою прагнення до домінування мають низькі рівні, тобто схильні до домінування більше, ніж до підпорядкування. Шкала ескапізму вказує на середні рівні, хоча і бал досліджуваних на стадії орієнтації знаходиться на нижній межі середнього рівня, тобто люди на стадії орієнтації менш схильні до відходу від проблем, тоді як люди на діяльнісній стадії – навпаки.

Загалом, досліджувані, що проходять стадії наступаючого розчарування та діяльнісну стадію, серед інших мають низькі рівні за адаптацією, прийняттям інших, емоційним комфортом та інтернальністю, крім того, люди, що проходять діяльнісну стадію мають низький

рівень і за шкалою самоприйняття. Тобто, люди, що проходять стадію наступаючого розчарування та діяльнісну стадію мають низькі рівні адаптації. Це можна пояснити тим, що на стадії розчарування людина розуміє, що потрібно докладати максимум зусиль, аби залишитись в країні, інтегруватись у суспільство, яке, можливо, не таке ідеальне, як могло здаватися на попередній стадії. На діяльнісній стадії цей показник можна пояснити тим, що вже після 15 років проживання людина адаптується, тому і механізми адаптації працюють вже не в повну силу.

За короткою формою оцінки здоров'я Дж. Вейра критерій Краскела-Уолеса показав, що статистично значущу різницю виявлено за всіма шкалами, окрім соціального функціонування ($p = 0,093$). Середні значення наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Середні значення оцінки здоров'я на різних стадіях міграції

Стадії міграції / Шкали	Ейфорія	Наступаюче розчарування	Орієнтація	Подолання депресії	Діяльнісна
Рольове функціонування	85	71	83	100	100
Біль	12	23	18	4	25
Загальне здоров'я	48	48	43	39	52
Життєздатність	67	57	69	68	53
Емоційне функціонування	62	60	72	93	44
Психологічне здоров'я	75	63	77	77	57

Рівень значущості $p < 0,05$

Слід зазначити, що фізичне функціонування має високі рівні у всіх груп, тому бали не винесено в табл. 5. Згідно з результатами, представленими у табл. 5, досліджувані, які проходять стадію подолання депресії та діяльнісну стадію, мають високі рівні за рольовим функціонуванням, а на перших трьох стадіях досліджувані мають рівні нижче середнього.

Низький показник болю мають особи, які проходять стадію подолання депресії, а також стадію ейфорії і орієнтації; нижче середнього – ті, що проходять стадії наступаючого розчарування та діяльнісну.

Нижче середнього рівня показник загальним здоров'ям мають особи, які проходять стадію подолання депресії, а решта мають середні показники.

За шкалою життєздатності вище середнього рівня мають особи, які проходять стадії ейфорії, орієнтації та подолання депресії. Ті, хто проходять стадії наступаючого розчарування та діяльнісну, мають середні рівні.

За емоційним функціонуванням високий рівень мають мігранти, які проходять стадію подолання депресії, вище середнього рівня ті, хто проходять стадію орієнтації та ейфорії. Середній рівень мають характерний для тих, хто проходить стадію наступаючого розчарування, а рівень нижче середнього – для тих, хто знаходиться на діяльнісній стадії.

Вище середнього рівня психологічного здоров'я мають мігранти на усіх стадіях міграції, окрім діяльнісної, на якій вони мають середній рівень.

Для перевірки Я-Концепції мігрантів використовувався частотний аналіз для кожної з груп (табл. 6). Зазначимо, що люди, які проходять стадію подолання депресії та орієнтації, дали найменше відповідей: в анкетах ми знаходили незаповнені запитання, що свідчить про відсутність мотивації або ж про іншу причину не відповідати на них.

Таблиця 6

Я-Концепція українців, які проходять різні стадії міграції

Стадії міграції	Ейфорія	Наступаюче розчарування	Орієнтація	Подолання депресії	Діяльнісна
Я-Концепція					
Соціальне Я	2	24	8	3	1
Матеріальне Я					
Діяльнісне Я		1			1
Рефлексивне Я	10	27	5	3	4
Проблемне Я	1				1
Ситуативне Я	2	4			1

За результатами, представленими в табл. 6, можна зазначити, що особи, які проходять стадію ейфорії, в більшості випадків мають Рефлексивне Я, разом з тим у них меншою мірою виявляється Соціальне Я, Проблемне Я та Ситуативне Я.

Мігранти, які проходять стадію наступаючого розчарування, характеризуються майже однаковим проявом Рефлексивного та Соціального Я, але наявне і Діяльнісне та Ситуативне Я в маленькій мірі.

Особи, що проходять стадії орієнтації та подолання депресії, керуються Соціальним та Рефлексивним Я, а в тих, хто проходить діяльну стадію, переважає Рефлексивне Я. Рівною мірою, хоча й на низькому рівні, виявляються інші складові Я-Концепції, окрім Матеріального Я.

За методом середнього ми перевірили, які цінності переважають в українців, залежно від того, яку стадію міграції вони проходять. Методика ціннісних орієнтацій Рокича має поділ на термінальні та інструментальні цінності.

Найбільш значущими серед термінальних цінностей для всіх груп є здоров'я та любов. Найбільш важливими для осіб, що проходять стадії ейфорії, наступаючого розчарування та орієнтації, є цінність щасливого сімейного життя. Для тих, що проходять стадію подолання депресії, важливою є свобода.

На останні місця частіше за все особи, що проходять стадію подолання депресії, ставили цінності краси природи і мистецтва та суспільне визнання. Найменш важливими цінностями для мігрантів, що знаходяться на стадії орієнтації, є творчість та задоволення.

Інші цінності менш виражені та знаходяться на середніх рівнях.

Найбільш вираженими серед інструментальних цінностей є чесність для всіх груп, окрім тих, хто проходить діяльну стадію – для них найважливішими виявились освіченість та незалежність.

Непримиренність до недоліків у собі та інших виявилась найменш важливою цінністю для мігрантів, що проходять стадію орієнтації, діяльну, наступаючого розчарування та подолання депресії. Для тих, хто проходить стадію подолання депресії найменш важливими цінностями є високі запити і сміливість у відстоюванні своєї думки

Висновок: Проведене дослідження дало змогу з'ясувати особливості прояву соціальної ідентичності в українських мігрантів залежно від тривалості перебування в іншій країні. Виявлено позитивні зв'язки соціальної ідентичності з адаптацією, що свідчить про

зростання рівня соціальної ідентичності зі зростанням рівня адаптації. Компоненти соціальної ідентичності пов'язані з рівнем адаптації, а найвищі негативні зв'язки – з невизначеною типом етнічної ідентичності, етноізоляціонізмом. Низькі позитивні зв'язки мають задоволеність членством та психологічне здоров'я.

Виявлено, що кожна зі стадій міграції має свої особливості. Стадія ейфорії характеризується середніми рівнями соціальної ідентичності, високим рівнем позитивної етноідентичності та низьким рівнем невизначеності типу етнічної ідентичності. Особи, які проходять стадію ейфорії, мають середні рівні адаптації, нижче середнього рівня рольове функціонування, низький рівень фізичного болю. Життєздатність, емоційне функціонування та психологічне здоров'я в них проявляється на рівні вище середнього.

Мігранти, які знаходяться на стадії ейфорії мають переважання Рефлексивного Я, разом з тим у них меншою мірою виявляється Соціальне Я, Проблемне Я та Ситуативне Я. Серед термінальних цінностей у них значущими є здоров'я та любов, щасливе сімейне життя, серед інструментальних цінностей – чесність.

Стадія наступаючого розчарування характеризується низьким рівнем міжгрупової конкуренції, етноізоляціонізму та високим рівнем позитивної етноідентичності. Досліджувані, що проходять стадії наступаючого розчарування та діяльну стадію мають низькі рівні адаптації, прийняттям інших, емоційного комфорту та інтернальності. Крім цього, вони мають нижче середнього рівня рольове функціонування і шкали болю, середній рівень життєздатності та емоційного функціонування та вище середнього – психологічне здоров'я.

Мігранти, які знаходяться на стадії наступаючого розчарування, майже однаковою мірою виявляють Рефлексивне та Соціальне Я, але наявне і Діяльнісне та Ситуативне Я в меншій мірі. Серед термінальних цінностей в досліджуваних превалюють здоров'я, любов та щасливе сімейне життя. Серед інструментальних цінностей на першому місці є чесність, а на останньому місці – непримиренність до недоліків у собі та інших.

Стадія орієнтації характеризується низьким рівнем міжгрупової конкуренції, етноізоляціонізму. На стадії орієнтації мігранти менш схильні до відходу від проблем (заперечення проблем), мають нижче середнього рівень рольового функціонування, низький рівень за шкалою болю. За шкалами життєздатності, емоційного функціонування та психологічного здоров'я вони мають рівень вище середнього, а також керуються Соціальним та Рефлексивним Я, та серед термінальних

цінностей на перші місця частіше обирають здоров'я, любов та щасливе сімейне життя, а на останні місця – творчість та задоволення, серед інструментальних цінностей найважливішими є чесність, а найменш важливими – непримиренність до недоліків у собі та інших.

Стадія подолання депресії характеризується низькими рівнями інгрупової оцінки і міжгрупової конкуренції та високим рівнем згуртованості, керуються Соціальним та Рефлексивним Я. Досліджувані мають низькі рівні етноізоляціонізму та болю, високий рівень рольового функціонування та нижче середнього рівень загального здоров'я. За життєздатністю та психологічним здоров'ям досліджувані мають показники вище середнього рівня, а за емоційним функціонуванням – високий рівень. Найбільш значущими термінальними цінностями є здоров'я, любов та свобода, найменш значущими – цінності краси природи і мистецтва та суспільне визнання. Серед термінальних цінностей на перших місцях – чесність, а на останніх – непримиренність до недоліків у собі та інших, а також високі запити і сміливість у відстоюванні своєї думки.

Діяльнісна стадія характеризується середніми рівнями соціальної ідентичності, низьким рівнем за шкалою етноізоляціонізму та значною схильністю до ескапізму. Досліджувані мають низькі рівні адаптації, прийняття інших, емоційного комфорту, інтернальності та самоприйняття, а також високі рівні рольового функціонування, нижче середнього рівня за шкалою болю та емоційним функціонуванням. У них переважає Рефлексивне Я, рівномірно, на низькому рівні представлені інші складові Я-Концепції, окрім Матеріального Я. Найбільш значущими серед термінальних цінностей є здоров'я та любов, серед інструментальних – освіченість та незалежність, а найменш значущими є непримиренність до недоліків у собі та інших.

Література

1. Безверха К.С. Модель соціальної ідентичності як механізму адаптації мігрантів / К.С. Безверха // *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження, 17 березня 2017 р. : Матеріали XIX Міжнародної конференції молодих вчених / За ред. І.В. Данилюка, С.Ю. Плащенко. - К. : Логос, 2017 - С. 26-28.*
2. Безверха К.С. Особливості соціальної ідентичності емігрантів з України залежно від стадії еміграції / К.С. Безверха // *Тези доповідей V Всеукраїнського форуму студентів, аспірантів і молодих учених / ред. кол.: М.В. Поляков (голова) та ін. - Д.: ДНУ, 2019. - С. 10-12.*
3. Коваленко А.Б. Модифікація опитувальника соціальної ідентичності / А.Б. Коваленко, К.С. Безверха // *Український психологічний журнал: збірник наукових праць / головн. ред. І.В. Данилюк: КНУ ім. Тараса Шевченка. - К., 2017. - №4(6). - С. 53-65.*
4. Коваленко А.Б. Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи / А.Б. Коваленко, К.С. Безверха // *Український психологічний журнал: збірник наукових праць / головн. ред. І.В. Данилюк: КНУ ім. Тараса Шевченка. - К., 2017. - №1(3). - С. 48-63.*
5. Свобода М. 5 етапов адаптації мігрантів в чужій країні [Електронний ресурс]. - 2013. - Режим доступу до ресурсу: <https://www.kp.ru/online/news/1585472/>

6. Статистична інформація Державної статистичної служби України. Демографічна і соціальна / Населення та міграція [Електронне джерело] – Доступ до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Стефаненко Т.Г. Етнопсихологія / Т.Г. Стефаненко // 4-е изд. испр. и доп. - М.: Аспект Пресс, 2009. - 368 с.

8. Amiot, Catherine E. Changes in social identities over time: The role of coping and adaptation processes / Catherine. Amiot, Deborah J. Terry, Dian. Wirawan, Tim A. Grice. // *British Journal of Social Psychology. Volume 49, Issue 4 - 2010, Pages 803-826*

9. Boekstijn, Cees. Intercultural migration and the development of personal identity: The dilemma between identity maintenance and cultural adaptation / Cees Boekstijn // *International Journal of Intercultural Relations, 1988 - Volume 12, Issue 2. - P. 83-105.*

10. Chun, C.A. The violence of assimilation and psychological well-being / C.A. Chun, J. M. Choi // *The emerging monoculture, Edited by: Kramer. - NY: Praeger, 2003. - P. 75-84.*

11. Croucher, Stephen M.. Social Networking and Cultural Adaptation: A Theoretical Model / Stephen M. Croucher // *Journal of International and Intercultural Communication, 2011 - Volume 4, Issue 4., - P. 259-264.*

12. Lackland Sam, David. Psychological Adaptation of Adolescents With Immigrant Backgrounds / David Lackland Sam // *The Journal of Social Psychology, 2000. - Volume 140, Issue 1., - P. 5-25.*

13. Zhou, Yuefang. Theoretical models of culture shock and adaptation in international students in higher education / Yuefang Zhou, Divya Jindal-Snape, Keith Topping, John Todman // *Studies in Higher Education, 2008. - Volume 33, Issue 1., - P. 63-75.*

References

1. Bezverkhia K.S. A model of social identity as a mechanism for migrant adaptation / K.S. Bezverkhia // *Problems of personality in modern science: results and research perspective, March 17, 2017: Proceedings of the 19th International Conference of Young Scientists / Ed. I.V. Danylyuk, S. Yu. Pashchenko. - K.: Logos, 2017 - С. 26-28.*
2. Bezverkhia K. S. Features of social identity of Ukrainian immigrants depending on the stages of emigration / K. S. Bezverkhia // *Abstracts of the V Ukrainian Forum of students, post-graduate students and young scientists / ed. col.: M. V. Polyakov (chairman) and others. - D.: DNU, 2019. - P. 10-12.*
3. Kovalenko A.B. Modification of the Social Identity Questionnaire / A.B. Kovalenko, K.S. Bezverkhia // *Ukrainian Psychological Journal: Collection of Scientific Papers / Chief. ed. I.V. Danylyuk: KNU Taras Shevchenko. - K., 2017. - №4(6). - С. 53-65.*
4. Kovalenko, A.B. Social identity as a mechanism for adaptation a person in times of social crisis / A.B. Kovalenko, K.S. Bezverkhia // *Ukrainian psychological journal: a collection of scientific works / editor in chief I.V. Danilyuk: Taras Shevchenko National University of Kyiv. - K., 2017. - №1(3) - S. 48-63*
5. Svoboda M. 5 Stages of Adaptation of Migrants in a Foreign Country / [Electronic Source] - Resource Access Mode: <https://www.kp.ru/online/news/1585472/>
6. Statistical information of the State Statistics Service of Ukraine. Demographic and Social Statistics / Population and Migration [Electronic resource] – Resource access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Stefanenko T. G. Ethnopsychology / T. G. Stefanenko. - M.: Institute of Psychology, Russian Academy of Sciences, Academic Project, 1999. - P. 279-300.
8. Amiot, Catherine E. Changes in social identities over time: The role of coping and adaptation processes / Catherine. Amiot, Deborah

J. Terry, Dian. Wirawan, Tim A. Grice. // *British Journal of Social Psychology*. Volume 49, Issue 4 - 2010, Pages 803-826

9. Boekstijn, Cees. *Intercultural migration and the development of personal identity: The dilemma between identity maintenance and cultural adaptation* / Cees Boekstijn // *International Journal of Intercultural Relations*, 1988 - Volume 12, Issue 2. - P. 83-105.

10. Chun, C.A. *The violence of assimilation and psychological well-being* / C.A. Chun, J. M. Choi // *The emerging monoculture*, Edited by: Kramer. - NY: Praeger, 2003. - P. 75-84.

11. Croucher, Stephen M. *Social Networking and Cultural Adaptation: A Theoretical Model* / Stephen M. Croucher // *Journal*

of International and Intercultural Communication, 2011 - Volume 4, Issue 4., - P. 259-264.

12. Lackland Sam, David. *Psychological Adaptation of Adolescents With Immigrant Backgrounds* / David Lackland Sam // *The Journal of Social Psychology*, 2000. - Volume 140, Issue 1., - P. 5-25.

13. Zhou, Yuefang. *Theoretical models of culture shock and adaptation in international students in higher education* / Yuefang Zhou, Divya Jindal-Snape, Keith Topping, John Todman // *Studies in Higher Education*, 2008. - Volume 33, Issue 1., - P. 63-75.

Kovalenko A.B.,

Doctor of psychology, Professor, Head of the Department of Social Psychology,
Kyiv National Taras Shevchenko University, abk2015@ukr.net

Bezverkha K.S.,

Post-graduate student of the Department of Social Psychology,
Kyiv National Taras Shevchenko University, kate.bezverkha@gmail.com

Ukraine, Kyiv

FEATURES OF SOCIAL IDENTITY OF UKRAINIANS DURING ADAPTATION AT DIFFERENT MIGRATION STAGES

The article discusses the features of the social identity of Ukrainians during adaptation to the new society at different stages of migration. It is proved that social identity has a positive relationship with adaptation, that is, the higher the level of social identity, the higher the level of adaptation.

Social identity is considered as part of the adaptation process, has a structure. The components of social identity influence the level of adaptation, the uncertain type of ethnic identity with a negative indicator is the most influential, ethno-isolationism also has a strong negative effect, the last impact is satisfaction with membership and psychological health with positive indicators.

It was revealed that migrants during the adaptive process go through the stages of adaptation to a new cultural environment: euphoria, upcoming disappointment, orientation, overcoming depression and activity stage. Each stage is accompanied by certain characteristics of social identity and adaptation.

Key words: social identity, adaptation, migration, emigrants, Ukrainians.

УДК 1

Сулима К.В.,

ст. викладач кафедри психології і педагогіки,

Національний технічний університет України «КПІ імені Ігоря Сікорського», *twenty@ukr.net*

Україна, м. Київ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗУМІННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В РОБОТАХ ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена теоретичному аналізу та конкретизації предметного поля категорії «індивідуальність» в роботах різних психологів.

Здійснено аналіз основних індивідуальних відмінностей, характеристик, компонентів індивідуальності та виокремлені властивості, притаманні власне індивідуальності.

Ключові слова: *індивідуальність, особистість, індивідуальні відмінності, характеристики та компоненти індивідуальності.*

Постановка проблеми та актуальність теми.

Закони розвитку і прояви індивідуальності трактуються дослідниками по-різному. Так, одні вчені шукають індивідуальності в генетичних програмах, інші їх бачать тільки в умовах соціального оточення. Індивідуальність людини не є чимось випадковим, вона є результатом сприятливих чи несприятливих обставин розвитку в пренатальній і постнатальній період розвитку. У сучасній психологічній науці переважають різноманітні трактування терміну, адже виокремлюють і системну індивідуальність, і комплексну індивідуальність, і інтегральну індивідуальність, і структурно-функціональну індивідуальність. Предмет дискусії становить не стільки термін, який визначає системну будову індивідуальності, скільки її структурні елементи (властивості, рівні), особливості зв'язків між ними, а також методи їх діагностики.

Мета статті полягає в конкретизації предметного поля категорії «індивідуальність» та виокремленні основних відмінностей, характеристик, компонентів індивідуальності.

Для досягнення цієї мети використано теоретичні методи наукового пошуку: аналіз, осмислення й узагальнення філософської, психолого-педагогічної і науково-методичної літератури за визначеною проблематикою.

Виклад основного матеріалу. У загальному вигляді під індивідуальністю розуміються відмінності, що існують між однією особистістю та іншою. При цьому є різні точки зору на те, які саме відмінності між ними характеризують індивідуальність. Широке трактування поняття «індивідуальність» охоплює всі розбіжності між людьми – і на рівні організму, і на рівні особистості. У вузькому розумінні категорію «індивідуальність» розглядають з позиції соціально значущих відмінностей, що існують між людьми та впливають на формування їх особистості. Поняття «індивідуальність» використовують також при розгляді індивідуально-психологічних розбіжностей між людьми і, відповідно, трактують як своєрідність психологічних властивостей, перш за все, темпераменту, інтелекту, характеру, здібностей конкретної особи.

Є.П. Ільїн відзначив, що саме поняття «індивідуальне» багатьма авторами використовується для позначення «індивідуальних відмінностей», котрі неодноразово зводяться до типологічних особливостей нервової системи й темпераменту, тобто властивостям, які є

типовими – належать багатьом людям. Він запропонував властиве багатьом людям називати типовим, а властиве тільки одній людині – індивідуальним, при цьому не виключаючи типові характеристики з поняття «індивідуальність».

Подальший аналіз проблеми індивідуальності передбачав її розгляд в історичному контексті. Сплеск інтересу вчених до компонентів категорії індивідуальності, її структурних складових та елементів припадає на кінець XIX початок XX ст. Наддисциплінарний статус ідеї індивідуальності й особистості вперше одночасно з'являється в двох реально існуючих методологічних концепціях – природничо-науковій (І.М. Сеченов, Н.Г. Чернишевський, М.А. Бакунін [1]) та філософсько-ідеалістичній (М.М. Троїцький [2], В.М. Бехтерев [3], О.Ф. Лазурський [4]).

Розглянемо індивідуальність з позиції М.М. Троїцького, який був представником напрямку, що єднав позитивістські установки з релігійно-філософським вченням православної церкви. Предметом настановлення психології автор визнавав явище духу і знаходив важливим його наукове дослідження, в той час, як сутність духу проголошував незбагненим для науки. До загальних властивостей духу, М.М. Троїцький відносив умовність, відносність і рефлексивність. Умовність, на його думку, – це утворення психічних фактів, що діють у психічному житті. Ним виділено три різновиди умовностей (залежностей): внутрішню, зовнішню і органічну. Внутрішня умовність – історія індивідуального розвитку; зовнішня – суспільно-історична; органічна – історія розвитку людини як організму. Поняття особистості учений пов'язував з внутрішньою умовністю, індивідуальною історією людини. Саме внутрішню, особисту умовність, або індивідуальність, М.М. Троїцький вважав первинною, суспільну – вторинною. Поняття індивідуальності вчений використовує переважно як «індивідуальність людини», «тваринна індивідуальність людини» або «індивідуальність організму», й пов'язує з поняттям «роду». Він вважає, що «тваринна індивідуальність людини може бути спрямована на збереження його особистості і роду...». Термін «особистість», як правило, застосовується в соціальному контексті, у зв'язку з поняттями суспільності і державності, а також «особистість – інструмент збереження суспільності». Відповідно до такого розуміння, можна прослідкувати зв'язок понять

«особистість» та «індивідуальність», й разом з тим зафіксувати складність їх безпосереднього співвідношення. З одного боку, «індивідуальне» наближене до «індивідуального», з іншого, проявляється в особистісному, соціальному. Категорія особистість розкривається через історію індивідуального розвитку й існування людини, однак вважається більш об'ємною й масштабною.

Незважаючи на протистояння метафізичним, ідеалістичним сприйняттям, про які йшлося вище, матеріалістична, об'єктивна психологія набирає все більшу вагу в науці. Центральною ідеєю В.М. Бехтерева є об'єднання різних розділів неврології: нейрохірургії, невропатології, фізіології та нейрології в цілях дослідження людської особистості в різних проявах. Комплексне вивчення всіх проявів життєдіяльності людини передбачало також психіатричні й соціально-психологічні дослідження. На початку ХХ ст. ученим створено об'єктивну психологію, в котрій на основі різнобічних досліджень людини запропоновано нову систему понять у психології, її нову термінологію.

У психологічній теорії В.М. Бехтерева індивідуальність є первісною у кожної людини і з'являється «раніше особистості». Це базове поняття, котре однозначно не можна назвати самодостатнім, частіше використовується не самостійно, а разом з іншими категоріями: «індивідуальною самодостатністю», «законом індивідуальності» де, індивідуальність розкривається через таке поняття, як темперамент. Відповідно до позиції вченого, індивідуальність більш широка категорія, яка проявляється як на індивідуальному, так і на особистісному рівні. В.М. Бехтерев вважав, що особистість з об'єктивної точки зору «...є індивідом з усіма його самобутніми властивостями, або інакше кажучи, самодіяльна особа з усім своїм психічним укладом й індивідуальним ставленням до навколишнього світу» [3]. Найбільш важливим, з погляду означеної проблеми, є обґрунтований ученим «загальний світовий закон» – закон індивідуальності, характерний для органічного, неорганічного і надорганічного світу (соціального). В постійній зміні форм є щось таке, що не знищується, а навпаки, зберігається у формі основних властивостей, що характеризують певну індивідуальність. В основі будь-якої особистості лежить індивідуальна самодостатність. Саме тому, на його думку, індивідуальність – це унікальна, самобутня особистість, що реалізує себе в життєтворчості.

За визначенням Б.Г. Ананьєва, якщо особистість – вершина всієї структури особистісних властивостей, то індивідуальність – це глибина особистості і суб'єкта діяльності. З позиції вченого, індивідуальність визначається як сукупність неповторних своєрідних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших людей, а також розглядається як самостійне поняття, що становить собою «ядро особистості» і зумовлює її неповторну своєрідність та самоцінність, та інтегрує в собі цілісне об'єднання індивіда та особистості, створюючи неповторний варіант реалізації людиною своїх потенційних здібностей та можливостей. Компонентами індивідуальності є властивості індивіда (сукупність природних властивостей), особистості (сукупність суспільних відносин) і суб'єкта діяльності (сукупність трудових діяльностей) [5].

Індивідуальність, за О.Ф. Лазурським, є конкретною варіативністю таких особистісних утворень, як характер і темперамент; специфікою й своєрідністю «індивідуальних» поєднань різноманітних рис, звичок і схильностей людини. І особистість, і характер – психологічні новоутворення, змістовно близькі поняттю «індивідуальність». З точки зору вченого, «індивідуальні особливості особистості відомі під назвою характер, мають багаточисленні класифікації» [4]. О.Ф. Лазурський між іншим згадував про характер, як одну із властивостей особистості (друга – темперамент), визначав їх як сукупність основних психічних рис, індивідуальну для кожної людини. В цілому, незважаючи на різноманітність формул в працях О.Ф. Лазурського, опублікованих в ранній період, виявляється змістова ідентичність понять «особистість» і «характер» як деяких індивідуальних утворень. Дослідження більш пізнього періоду демонструють скоріше синонімічність понять «індивідуальність» й «особистість».

В.С. Мерлін, здійснив великий внесок в проблему зв'язку, співвідношення особистості й індивідуальності, використавши термін і поняття «особистість людини». Поняття «особистість людини» дозволяє точно співвідносити особистість з її індивідуальністю. Вчений з'ясував, «якщо система взаємодії людини з суспільством утворює її особистість, то індивідуальна взаємодія з її індивідуальними особливостями створює індивідуальність особистості; як індивідуальні особливості соціальної діяльності людини, що виявляються в ній у вигляді якостей особистості, індивідуальні особливості її взаємодії із суспільством – практичних і психологічних відносин, що формують його особистість і її якості». Особистість і її індивідуальність розвиваються й проявляються у діяльності людини. Особистість динамічне утворення, а не статичне. Індивідуальна специфіка цієї соціальної динаміки утворює індивідуальність особистості [7].

О.Г. Асмолов розглядав індивідуальність як неповторність особистості, результат її персоналізації: «індивідом народжуються, особистістю стають, індивідуальність відстоюють». В індивідуальності інтегруються три форми розвитку. Основна форма розвитку людини як індивіда – онтогенез: форма розвитку особистісних властивостей – життєвий шлях людини в суспільстві: становлення суб'єктних властивостей відбувається в процесі професійної діяльності людини. Усі три складники мають свої особливості й характеристики, усім їм притаманні нерівномірність та гетерохронність процесу розвитку. Індивідуальність генетично формується пізніше, будучи результативною цілісною системою властивостей, процесів онтогенезу, професійної діяльності і життєвого шляху людини [6, с.26]. Саме це, на думку вченого, дозволяє говорити не про індивідуальність людини, а про індивідуальність особистості.

І.Д. Бех, у змісті феномена індивідуальності фіксує перш за все факт неповторності, суверенності індивіда, усвідомлення себе самостійним. Психологічною основою унікальності індивіда є те, що він є суб'єктом психічної діяльності. Уявлення ж про індивіда як суб'єкта психічної діяльності неодмінно передбачає якість індивідуальності, індивідуального способу перебігу, регуляції і організації психічної діяльності.

В.У. Кузьменко розуміє феномен індивідуальності та передбачає його вивчення як унікальної динамічної системи, структурна основа якої утворюється через поєднання, «переплетення» комплексу відмінностей індивідуального та особистісного спрямування, а змістова – супроводжується формуванням певних властивостей, функціональним призначенням яких є постановка та досягнення важливих, індивідуально- та суспільно-значущих життєвих цілей, здійснення смислоутворювальних, адекватних ціннісним установкам виборів та пошук або винайдення найефективніших способів їх досягнення. Вчена окреслює, що загальним результатом функціонування індивідуальності стає створення, виокремлення та поширення власного способу життя, поглядів, переконань, характерного стилю діяльності та «почерку» життя, який визначає своєрідність побудови життєвого шляху кожної людини. Вивчення індивідуальності – це розгляд людини як суб'єкта діяльності і її власної долі.

Причини виникнення унікальної своєрідності людини не стільки в наявності типових та індивідуальних особливостей психофізичного розвитку, скільки в унікальному поєднанні, неповторній гаммі індивідуальних відмінностей, всі з яких є одночасно типізованими, але індивідуально окресленими.

Змістовою характеристикою індивідуальності є домінантні, критеріальні, системоутворювальні властивості індивідуальності, успішне становлення яких забезпечує вироблення власного стилю діяльності та життя, побудову унікальної життєвої траєкторії, яка стає значущою не тільки для самої людини, а й для інших. На основі вищесказаного ми розглядаємо індивідуальність не лише як просту сукупність індивідуальних відмінностей, а як глибинний рівень розвитку особистості, що супроводжується появою нових властивостей, притаманних власне індивідуальності.

Квінтесенція наукових доробок із вивчення окресленого феномену індивідуальності та становлення індивідуальних відмінностей передбачає:

1. Глибоке розуміння як природних передумов в процесі розвитку індивідуальності людини, так і механізмів реалізації особистісного потенціалу.

2. Своєрідну залежність відмінних проявів індивідуальних властивостей від багатьох факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

3. Розуміння того, що стати індивідуальністю можна, лише ставши особистістю, через призму соціальної детермінації, де набирають сили індивідуальні, особистісні, суб'єктні фактори.

4. Неповторність людини, яка формується, самореалізується, саморозвивається в процесі взаємодії, інтеграції біологічних і соціальних факторів.

5. Висвітлення індивідуальності в неадаптивній активності особистості, творчому внеску в діяльність колективу або в культуру загалом.

6. Одиначність і унікальність людського буття у всіх його проявах: біохімічному, нейрофізіологічному, психологічному і соціальному.

Взаємодія людини із зовнішнім світом на рівні індивідуальності опосередковується соціальним досвідом, свідомим використанням особистісного потенціалу та індивідуальним способом організації діяльності, новими

потребами у творчості, в духовному розвитку, в пошуках істини. Тому включення людини в систему життєдіяльності суспільства приводить до появи нових системних властивостей, характерних для індивідуальності.

Висновки. Проведений аналіз показав, що до числа найважливіших характеристик індивідуальності слід віднести: індивідуально-психологічні розбіжності, своєрідність психологічних властивостей, неповторність особистості, системність. Компонентами індивідуальності є властивості індивіда (сукупність природних властивостей), особистості (сукупність суспільних відносин) і суб'єкта діяльності (сукупність трудових діяльностей).

Література

1. Сеченов И.М. *Элементы мысли* / Иван Михайлович Сеченов. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с. – (Психология-классика).
2. Троицкий М.М. *Наука о духе: общие свойства и законы человеческого духа* / Матвей Михайлович Троицкий. – М.: Изд. Н.А. Абрикосова, 1882. – 24 с.
3. Бехтерев В.М. *Избранные труды по психологии личности: в 2 т.* / Владимир Михайлович Бехтерев. – СПб.: Алетейя, 1999. – Т. 2: *Объективное изучение личности.* – 281 с. – (Российские психологи. Петербургская научная школа).
4. Лазурский А.Ф. *Избранные труды по общей психологии: к учению о психической активности. Программа исследования личности и другие работы* / Александр Федорович Лазурский. – СПб.: Алетейя, 2001. – 191, [1] с. – (Российские психологи. Петербургская научная школа). – Библиогр.: с.187-191.
5. Ананьев Б.Г. *Психология и проблемы человекознания: избр. психол. тр.* / Борис Герасимович Ананьев. – 3-е изд., стер. – М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2008. – 431 с. – Библиогр.: с.423-429.
6. Асмолов А.Г. *Личность как предмет психологического исследования* / Александр Григорьевич Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 104 с.
7. Мерлин В.С. *Психология индивидуальности* / Вольф Соломонович Мерлин. – М.: Изд-во Ин-та практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996. – 448 с.

References

1. Sechenov I.M. *Elementy mysli* / Ivan Mihajlovich Sechenov. – SPb.: Piter, 2001. – 416 s. – (Psihologiya-klassika).
2. Troickij M.M. *Nauka o duhe: obshchie svojstva i zakony chelovecheskogo duha* / Matvej Mihajlovich Troickij. – M.: Izd. N.A. Abrikosova, 1882. – 24 s.
3. Bekhterev V.M. *Izbrannye trudy po psihologii lichnosti: v 2 t.* / Vladimir Mihajlovich Bekhterev. – SPb.: Aletejya, 1999. – T. 2: *Ob'ektivnoe izuchenie lichnosti.* – 281 s. – (Rossijskie psihologi. Peterburgskaya nauchnaya shkola).
4. Lazurskij A.F. *Izbrannye trudy po obshchej psihologii: k ucheniyu o psihicheskoj aktivnosti. Programma issledovaniya lichnosti i drugie raboty* / Aleksandr Fedorovich Lazurskij. – SPb.: Aletejya, 2001. – 191, [1] s. – (Rossijskie psihologi. Peterburgskaya nauchnaya shkola). – Bibliogr.: s. 187-191.
5. Anan'ev B.G. *Psihologiya i problemy chelovekoznaniya: izbr. psihol. tr.* / Boris Gerasimovich Anan'ev. – 3-e izd., ster. – M.: Izd-vo Mosk. psihol.-soc. in-ta; Voronezh: MODEK, 2008. – 431 s. – Bibliogr.: s.423-429.
6. Asmolov A.G. *Lichnost' kak predmet psihologicheskogo issledovaniya* / Aleksandr Grigor'evich Asmolov. – M.: Izd-vo MGU, 1984. – 104 s.
7. Merlin V.S. *Psihologiya individualnosti* / Vol'f Solomonovich Merlin. – M.: Izd-vo In-ta prakt. psihologii; Voronezh: MODEK, 1996. – 448 s.

Sulyma K.V.,

*Senior Lecturer of Psychology and Pedagogy Department, National Technical University of Ukraine Igor Sikorsky KPI,
tventi@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

**COMPARATIVE ANALYSIS OF UNDERSTANDING PERSONALITY
IN THE WORKS OF PSYCHOLOGISTS**

The article is devoted to the theoretical analysis and concretization of the subject field of the category «personality» in the works of different psychologists.

The analysis of the main individual differences, characteristics, components of individuality and the distinguished properties inherent in the individual.

Key words: *personality, individual differences, characteristics and components of individuality.*

Pedagogy

UDC 174.7:378.4.014.61(4-672EC+44)

Batechko N.H.,*Doctor of Sciences in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Higher and Applied Mathematics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, batechko_n_@ukr.net***Durdas A.P.,***Post-graduate student of the Department of Theory and History of Pedagogy
Borys Grinchenko Kyiv University, a.durdas@kubg.edu.ua**Ukraine, Kyiv***ACADEMIC INTEGRITY AS A UNIVERSITY EDUCATION
QUALITY COMPONENT: THE EXPERIENCE
OF THE WORLD AND FRANCE**

The article deals with the concept of academic integrity as an essential part of ensuring the quality of university education. It reveals the problem of aggravation of academic dishonesty at the current stage of development of computer technologies which opened up wide opportunities for free access to information. The necessity of the activation of innovative tendencies in Ukraine due to the European integration processes in the educational space has been stressed. The multidimensionality of the category of academic integrity has been distinguished. The peculiarities of formation of the idea of academic integrity in the French universities have been mentioned. The initiatives taken in the world to overcome the problem of academic dishonesty have been studied.

Key words: *academic integrity, academic dishonesty, university, quality of education, general tendencies, specific tendencies.*

The statement of the problem. Academic integrity is a set of ethical principles and rules defined by law that should be guided by participants in the educational process while training, teaching and conducting scientific or creative activities in order to ensure confidence in learning outcomes and/or scientific or creative achievements. Academic integrity is an essential part of ensuring education quality, and adherence to the principles of academic integrity during training and teaching affects not only higher education quality but also the formation of graduates' foundational values and their understanding of the world, society, success, work, etc. The issue of academic integrity is fundamental and relevant to the contemporary higher education, science, culture and arts, especially in the times of global social changes. Nowadays integrity is the cornerstone that forms the foundation of a person's inner harmony, the stability of his or her character, and his or her moral image consistency. Through education and research, higher education actually consolidates this foundation with elements of academic integrity that are designed to cultivate intellectual dignity and respect for the diversity of thoughts and ideas, thereby fulfilling its social mission [9].

The purpose of the paper is to study academic integrity as a component of higher education quality in the EU and in France in particular.

The statement of the main material. The current stage of development of computer technologies has opened up wide opportunities for free access to information, its use and dissemination and advances in technology are making it easier for students to cheat. Thus teachers, scientists and students can easily get acquainted with the views of other authors, their works, etc. At the same time, negative aspects appeared in the educational and scientific space –

manifestations of dishonesty and fraud, unauthorized use of other people's work, that is, academic dishonesty. In particular, on the webpage of the University of Geneva (Université de Genève) it is said that "Fraudulent behaviour with regard to academic integrity has evolved with technology and the creation of a market for plagiarism on the Internet. They are accompanied by a different mode of production from texts which raises the question of who builds knowledge and what is the status of the knowledge produced." Therefore, it is essential to raise awareness and train both students and teachers on this issue and to have a range of measures. In relation to this they distinguish the following four axes: 1. Training students and developing their information skills. 2. Teacher training and information. 3. The use of similarity detection tools. 4. Responsibilities and regulatory provisions [7].

The European integration processes in the educational space of Ukraine lead to the activation of innovative tendencies of compliance with the quality standards of higher education abroad. This explains the need to reform all levels of education and higher education, in particular. When we talk about academic integrity, we mean, first of all, certain moral and ethical principles that all members of the civilized educational and scientific community have to adhere to in teaching, learning and in scientific activity. The term "academic integrity" refers to both the internal culture of the individual and the overall corporate culture of the institution of higher education [1, p.88].

Current trends clearly outline the need for a modern university to take care not only of creating a corporate image, but also of developing ethical values, academic culture and establishing interpersonal and professional relationships within the team. The attitude to the university is determined

to a greater extent by the formation of its academic values and principles, which are laid, in particular, in the basis of a university's corporate culture [4, p.133-134].

It is also known that the quality of higher education mission and the objectives is the key to successful completion of this mission. The integration of the Ukrainian higher education system into the modern European space poses a number of high demands to the quality of modern higher education. To be considered up-to-date and prestigious, a school attention must be paid to the overriding goal of ensuring the quality of knowledge. The problem of the quality of university graduates' knowledge will remain one of the most important and, at the same time, one of the most difficult. Academic integrity is a component of the quality of higher education and the quality of knowledge in particular, and is a multidisciplinary phenomenon present in every aspect of a higher education institution's life [1, p.88-94].

The problem of formation of academic integrity as a basis of a higher educational institution's development was investigated by T. Dobko, V. Banys, B. Buyak, T. Finikov, V. Turchynovsky, A. Melnychenko, O. Menshov, A. Artyukhov, N. Gapon, R. Belanova etc. As an educational phenomenon the issue of academic integrity was studied by scientists M. Gryneva, N. Gapon, D. Zagirnyak, V. Romakin, R. Belanova, O. Traverse, T. Yaroshenko, A. Syngayivska, O. Tsokur, L. Pivneva, L. Ryzhak, who at various times explored the general theoretical aspects of the formation of academic integrity in the European education.

Academic integrity as a code of conduct in higher education. Intellectual honesty is like any virtue: most people welcome it, but few practice it. And this is because few people can do it. Indeed, it is difficult to be intellectually honest, because it requires going against instinctive psychological tendencies, and therefore it requires mental effort [3].

The International Centre for Academic Integrity (ICAI) has identified five pillars of academic integrity to generate positive conversations about integrity.

Pillar 1. Honesty is sincerity. All other pillars of academic integrity have some basis in honesty. Honest individuals take stock of individual abilities and represent their effort fairly. **Pillar 2. Trust in other people and in your community eases working relationships.** Trust is established in a system where all members are doing their best work, where structures and policies are fair and all will be treated fairly. **Pillar 3. Fairness goes hand in hand with trust.** Every individual should believe that they will be treated fairly and judged by the same standard as all others in the community. **Pillar 4. Respect allows for individual points of view and opinions to be shared.** Students show respect by listening to other points of view and instructors show respect by listening to students' ideas and "providing full and honest feedback." **Pillar 5. Responsibility means acknowledging your agency and accountability in daily actions and in your work.** Everyone is personally invested in performing their work with integrity and encourages others to act with integrity too. Academic integrity starts with individuals and positively influences the entire community [11].

Academic integrity, as a code of conduct in higher education, should fully reflect the rights and responsibilities

of students and require special attention, since academic fraud in the form of examinations in the past is a predictor of current levels of corruption in the country [9].

The formation of the idea of academic integrity in the French universities at the level of the academic consciousness and in the academic communities allows to distinguish the peculiarities of its development. Among these features universal and specific ones can be distinguished. The universal features of developing academic integrity include: multidimensionality, transparency, objectivity, motivation and content of improvement at certain stages of becoming a future specialist. Features of development of academic honesty of future specialists can be grouped on the following basis:

1) at the legislative level, European universities consider academic integrity as an integral part of education quality. Academic integrity as a value of academic culture is clearly regulated in the Bucharest Declaration of Ethical Values and Higher Education Principles in Europe.

2) as content of future specialists' training – worldview disciplines, updating of diagnostics. Given the long history of combating dishonesty, it is only natural that universities in Europe view dishonesty as a serious threat to their security. A recent Transparency International study that assessed public perceptions of corruption in education also found that it is widespread in various countries (6–7 to 70–72%) and showed that none of them is devoid of this phenomenon, and on average in the European its level is about 34%.

3) as university regulations – creating a system of punishments, sanctions. Violations of academic virtue are: academic plagiarism, self-plagiarism, fabrication, falsification, write-offs, fraud, bribery, biased evaluation. As we can see, the range of possible violations is quite wide, and both teachers and professors and students can be violators. For violation of academic integrity, pedagogical, scientific-pedagogical and scientific workers of educational establishments may be held to such academic responsibility: refusal to award a scientific degree or conferring a scientific degree; deprivation of a scientific (educational-creative) degree awarded or a scientific degree awarded; refusal of assignment or deprivation of the assigned pedagogical title, qualification category; the deprivation of the right to participate in the work of statutory bodies or to hold statutory positions.

The Law of Ukraine "On Education" states that academic integrity is a set of ethical principles and rules defined by law that should be guided by participants of the educational process in teaching, teaching and conducting scientific (creative) activities in order to ensure confidence in the learning outcomes and / or scientific (creative) achievements. Academic malpractice is any act by a student or scholar that gives an unfair advantage in his or her academic work over others, or an act by which scholars seek to gain an unfair advantage in their academic work over others [8].

The International Center for Academic Integrity at the Rutland Institute of Ethics, Clemson University in South Carolina, has developed the Fishman 2012 Fundamental Values Document, according to which academic integrity is a commitment to the academic community, even in the face of difficulty, value, trust, justice, respect, responsibility and courage [9].

The category of academic integrity is distinguished by its multidimensionality, which means that it combines in itself both the relevant fundamental values and the mechanisms and tools for ensuring and promoting them. The motivational component of multidimensionality includes student evaluation, self-esteem, functional component-control (student self-government limits), self-control (anti-plagiarism software). Academic integrity in contemporary discourse is contrasted by the category of academic misconduct (dishonesty).

Equally important features of academic integrity are the organic combination of the content of education and upbringing, adherence to basic moral and ethical principles that will provide a favorable socio-psychological climate in the student and pedagogical teams, which will allow to obtain high results of research, teaching and education, moral and educational activity. Mature, socially indifferent, harmoniously developed, highly educated, socially active youth, whose defining qualities are a commitment, high spiritual, family and patriotic beliefs that is the bearer of national and world culture, capable of self-development and self-improvement.

The experience of the world and France. Academic integrity is the pursuit of scholarly activity in an open, honest and responsible manner. As it is said on the web-site of the Bauer College, having integrity means doing the right thing, even when no one is looking. It means doing your own work even if your friend offers you help on a take-home exam. It means writing your own papers and properly citing your resources. It means taking an online quiz without the help from your textbooks or friends, if the quiz is supposed to be taken that way [12].

Academic dishonesty is a serious problem on many college and university campuses. This problem is not new. Studies of academic dishonesty date back 70 years or more. Traditional cheating has evolved from using crib notes, looking over someone's shoulder, and plagiarizing written works to more technological forms [2].

To overcome the problem, some initiatives were taken in the world. Here we provide a chronology of the advances in the field.

– 1974: the General Conference of Unesco adopts a recommendation concerning the social responsibility of the researcher. This recommendation is currently under review.

– 1992: the United States publishes a report entitled “Responsible Science: Ensuring the Integrity of the Research Process” detailing a set of recommendations for responsible research.

– 1999: Inserm was a pioneer in France when it created its Scientific Integrity Office (DIS) in 1999 [10].

– 2005: the European Charter for researchers was published.

– 2007: OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) publishes report on best research practices.

These various initiatives had had little effect, as did a first report on scientific integrity written in 2010 by Jean Pierre Alix, secretary of the University of Scientific Responsibility Movement. That same year 2010, the Singapore Statement on Research Integrity was published, and in 2011, The European Code of Conduct for Research

Integrity. Finally, in 2015, the CNRS Ethics Committee (Comets) published a National Charter of ethics for research professions. This charter constitutes a kind of national variation of the international texts mentioned above [6]. On June 29, 2016, Pierre Corvol submitted to Thierry Mandon, Secretary of State for Higher Education and Research, a report entitled “Assessment and proposals for the implementation of the national charter for scientific integrity”. The text contains sixteen proposals intended to raise awareness in the scientific community and to strengthen mechanisms for protecting scientific integrity. Unlike many other reports, it was quickly taken into account and greatly contributed to changing the situation in France. Thierry Mandon declared on December 14, 2016 that scientific integrity was “at the heart of the nation's lasting commitment to support its research” and announced several measures.

Thus, a direct consequence of the Corvol report is the creation of the French Office of Scientific Integrity (Ofis). On March 20, 2017, the College of the High Council for the Evaluation of Research and Higher Education (HCERES) voted unanimously to create the French Office of Scientific Integrity. This new department of HCERES should be operational in the fall. Its missions are threefold:

– Expertise in the field of scientific integrity to support universities and EPSTs in the implementation of their obligations in this area.

– Observation: creation of an observatory to identify cases and account for actions carried out at French level.

– Animation of the national policy on scientific integrity (in particular to avoid a dispersion between establishments in the treatment of breaches of scientific integrity) and contribution of our country at the international level [6].

As a result, around twenty French universities have established a referent or a project manager for scientific integrity. These people had to meet a certain number of criteria: scientific skills, objectivity, independence, respect for confidentiality. They are to be appointed by the school head and their identity and contact details are public. Following the Corvol report, a group of experts produced a vademecum of scientific integrity referents specifying the concept of scientific integrity and the mission of referents. They must assume the following missions: vigilance and monitoring; prevention and treatment of breaches; the promotion of scientific integrity within their establishments; a report to the head of the establishment on the files processed. The referents are organized into a national network, and also interact with their European counterparts via the Enrio network (European Network of Research Integrity Officers). The competition for a position and the criteria for evaluating researchers throughout their career may explain (without admitting them) certain breaches of integrity: plagiarism, replication of publications, etc.

Training is essential to prevent these failures. Since May 25, 2016, a national decree expressly provides that doctoral schools “ensure that each doctoral student receives training in research ethics and scientific integrity”. In practice, only a few universities currently offer such training, but this must evolve rapidly.

Scientific integrity is now taken seriously into account in French universities and public research establishments, as

evidenced by the establishment of referents or project managers and the creation of OFIS.

The situation in France is comparable to that of other countries. Training in scientific integrity integrated into higher education is essential to further improve the situation. It is reasonable to hope that the training will help reduce the number of deficiencies found [6].

The highlighting of the general tendencies of the development of academic integrity of future specialists, characteristic of all universities in Europe, is constantly in a state of development. *The general tendencies* of development of future specialists' academic integrity (having a cross-cutting character for universities in Europe) include the following: globalization, decentralization of education, introduction of professional ethics, deontology in the educational process, internationalization, informatization. *Specific tendencies* (specific to French universities, specific ideas) include: dominance, adherence to standards and recommendations for quality assurance in higher education; the development of standardized procedures for evaluating the policies of higher education institutions in the field of academic integrity by the Accreditation Commission; introduction of teaching methods in order to improve the skills of teachers in the issues of modern academic writing and increase their motivation in applying such methods in work; the widespread use of the culture of academic writing (including academic writing in a foreign language) in order to enhance one's own argumentation of the facts investigated by the scientist; improving the quality of scientific publications of researchers by complying with the requirements for the structure of scientific articles, in particular by the model IMRaD (introduction – methods – results – discussion); introduction of on-line training on the proper substantiation and registration of the author's scientific achievements, including citing the provisions of his scientific works and dissemination of this practice in the environment of the entire educational community and individual university communities; partnerships between higher education institutions and business entities – potential employers, which will facilitate the training of highly qualified, fully-fledged professionals. It will also help to create a competitive environment for student youth, stimulating it to acquire knowledge and acquire practical skills in the required specialty, choosing a place of work. In the context of academic integrity, we can distinguish the tendency to influence the public opinion of the academic community, the tendency of continuous improvement. Market transformation processes demonstrate the depreciation of those values that represent common social goods, including knowledge. Their place is gradually being replaced by market values. Yes, individuals in their activities are guided by the expediency and success, without observing the moral imperatives, religious commandments. However, this does not give them the right to disregard academic norms, fair and honest relationships in educational institutions. Academic virtues must include respect for the individual, his or her dignity, integrity in scientific activities, and ethical conduct in the course of his / her duties [1, p.91-92].

Conclusions. Academic dishonesty negatively affects students, employers, and educational institutions. Academic integrity is a definite indicator not only of a socio-economic,

cultural, but also a democratic society. Academic integrity is distinguished by its multidimensionality, which means that it combines both relevant fundamental values and the mechanisms and tools for securing and promoting them. It is extremely important to understand the potential internal and external factors that cause academic dishonesty, especially moral, cultural, institutional and educational issues. Studying and understanding the nature of their background will enable them to develop and implement an effective academic integrity policy, both nationally and locally. It is important to understand that every participant in the educational process – student, teacher, scholar – must be adhering to the standards of academic integrity. The introduction of academic integrity in the scientific life of Ukraine is an urgent need for the modern development of the academic environment. The norm of our academic life should be systematic prevention of violations of academic behaviour. Modern challenges of time have a strong influence on the principles and the main components of integrity, so they can be overcome only in the context of a comprehensive approach: international, national, industry and local.

Literature

1. Batechko N., Durdas A. (2019). *Academic Integrity in the context of the European Practices: the experience of France. Continuing Professional Education: Theory and Practice, Issue 3 (60), p. 88-94. (ukr.)*
2. Batts David L., Kfoury Sam Y., Lahoud Hilmi A. (2007). *Academic dishonesty: The need for prevention and control. Electronic resource. Access mode: https://www.researchgate.net/publication/281005227_Academic_dishonesty_The_need_for_prevention_and_control (eng)*
3. Berthet V. *Les 6 règles de l'honnêteté intellectuelle, 2016. <https://www.linkedin.com/pulse/les-6-r%C3%A8gles-de-lhonn%C3%AAtet%C3%A9-intellectuelle-vincent-berthet> (fr)*
4. Brovko K., Durda A., Sopov D. (2018). *E-environment as a component of corporate culture in universities of the French Republic. Molod i rynok, Issue 2 (157), p. 133-137 (ukr.)*
5. *Comparison of policies for Academic Integrity in Higher Education across the European Union. IPPHAE Project Consortium October 2013, p.18/ Access mode: <http://plagiarism.cz/ipphae/files/D2-300%20EU%20IPPHAE%20CU%20Survey%20EU-wide%20report.pdf> (Eng)*
6. Haton, Jean-Paul (2017). *Intégrité scientifique: les universités françaises renforcent leur dispositif. Electronic resource. Access mode: <https://www.letudiant.fr/educpros/opinions/integrite-scientifique-les-universites-francaises-renforcent-leur-dispositif.html> (fr.)*
7. *Intégrité académique dans les études. (2020). Université de Genève Access mode: <http://www.unige.ch/universite/politique-generale/integrite-academique-dans-les-etudes/> (Fr)*
8. *Law of Ukraine "On Education". – <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. – accessed on 9/11/2018 (ukr)*
9. Satsyk V. *Academic Integrity: A Mythical Concept or Effective Tool for Higher Education Quality Assurance: [Electronic resource]. Access mode: <http://education-ua.org/en/articles/930>. (ukr)*
10. *Scientific Integrity Office. Electronic resource. Access mode: <https://www.inserm.fr/en/gouvernance-organisation/delegation-integrite-scientifique>*
11. *The International Center for Academic Integrity (October 1999). The Fundamental Values of Academic Integrity. Electronic resource. Access mode: <https://www.unl.edu/gradstudies/connections/five-pillars-academic-integrity> (eng)*
12. *What is academic integrity and why is it important? Electronic resource. Access mode: <https://www.bauer.uh.edu/current/academic-honesty.php>*

Батечко Н.Г.,

*д.пед.н., доцент, завідувач кафедри вищої та прикладної математики,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, batechko_n_@ukr.net*

Дурдас А.П.,

*аспірант кафедри теорії та історії педагогіки Київський університет імені Бориса Грінченка,
a.durdas@kubg.edu.ua*

Україна, м. Київ

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЯКОСТІ ОСВІТИ: СВІТОВИЙ ТА ФРАНЦУЗЬКИЙ ДОСВІД

У статті розглядається концепція академічної доброчесності як важливої складової забезпечення якості університетської освіти. Академічна доброчесність визначається як дотримання принципів моральної поведінки під час навчання та викладання, що впливає як на якість вищої освіти, так і на формування фундаментальних цінностей випускників та їх розуміння світу, суспільства, успіху та праці.

Теоретико-методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення феномену академічної цілісності в Україні, світі та Франції зокрема. Для вирішення поставлених завдань використовувались такі загальнонаукові методи: метод аналізу та синтезу (з метою розкриття понятійно-категоріального апарату дослідження та наукового обґрунтування педагогічних умов формування академічної доброчесності як складової якості університетської освіти в університетах України та за кордоном; наукова абстракція, індукція та дедукція (під час узагальнення вітчизняного та французького досвіду впровадження принципів академічної доброчесності у вищих навчальних закладах Франції та України). Використання набору методів дозволило отримати об'єктивну інформацію про умови впровадження принципів академічної доброчесності у вищих навчальних закладах Франції та України; абстрактно-логічний метод (для теоретичного узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків).

У статті розкривається проблема загострення академічної нечесності на сучасному етапі розвитку комп'ютерних технологій, що відкриває широкі можливості для вільного доступу до інформації, її використання та розповсюдження, що полегшує студентам процес списування, що у свою чергу впливає на якість знань, отриманих випускниками вищих навчальних закладів України та інших країн світу. Тому наголошено на необхідності активізації інноваційних тенденцій в Україні відповідно до стандартів якості вищої освіти за кордоном у зв'язку з процесами європейської інтеграції в освітньому просторі. Наведено визначення академічної доброчесності у Законі України «Про освіту». Виокремлено багатовимірність категорії академічної доброчесності та досліджено структуру мотиваційного компонента багатовимірності категорії академічної доброчесності. У статті підкреслено п'ять стовпів академічної доброчесності, визначених Міжнародним центром академічної доброчесності. Зазначено особливості формування ідеї академічної доброчесності у французьких університетах на рівні академічної свідомості та в академічній спільноті, що дозволяє виділити особливості її розвитку. Серед цих особливостей виділяють універсальні та специфічні. Окреслено необхідність того, щоб сучасний університет піклувався не лише про створення корпоративного іміджу, а й про розвиток етичних цінностей, академічної культури та встановлення міжособистісних та професійних стосунків у колективі. Досліджено ініціативи, запроваджені у світі для подолання проблеми академічної нечесності. Наведено хронологію поступу у цій сфері. Підкреслено постійний стан розвитку загальних та специфічних тенденцій формування академічної доброчесності майбутніх фахівців, що є характерним для університетів Європи.

Ключові слова: *академічна доброчесність, академічна нечесність, університет, якість освіти, загальні тенденції, специфічні тенденції.*

UDC 342(477)

Binytska K.M.,*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, professor of the department of pedagogy of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, rfn.yz87@gmail.com***Nahorny Ya.V.,***Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, assistant professor of the department of foreign languages of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, piavegrappa@ukr.net**Ukraine, Khmelnytskyi*

EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ACTIVITIES OF SOCIETIES IN VOLYN REGION OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: ANALYSIS OF THE CURRENT SOURCE BASE

The article deals with a number of contemporary publications dedicated to the study of various aspects of the activities (educational, scientific and cultural) of societies in Volyn region in the 19th and early 20th centuries. Modern scientific articles, monographs and dissertation works dedicated to the study of educational, scientific and cultural activities of societies in Volyn region (19th – beginning of 20th century) have been analysed. The study of modern scientific publications on various aspects of the activities of societies in Volyn region (19th – beginning of the 20th century) has led to the conclusion that they contributed to the development of national-cultural life, contributed to the revitalization of education and researches on the territory of Volyn region in the mentioned period.

Key words: *analysis, society, publications, education, science and culture, Volyn region.*

Problem statement. The current trends in the development of Ukrainian pedagogical science have led to the increasing interest in studying the heritage of Ukrainian scientific-pedagogical thought, the activities of public organizations, in particular, the experience of educational, scientific and cultural activities of the societies of Volyn region in the 19th – beginning of the 20th century. Promotion of educational, scientific and cultural activities of various societies, careful study of the basic forms of their existence in historical retrospect, systematization and analysis of everything that was written in the previous years and remains relevant today have been analysed, since these factors largely determine the socio-economic and cultural state of development of the society, ethno-national course, demographic policy, etc. [3, p.32-33].

The problems of historic-pedagogical researches concerning the activity of societies that functioned in the territory of Ukraine are relevant for modern scientific researches in the view of the considerable amount of modern scientific researches [1, p.58-59]. Therefore, we believe that the analysis of modern scientific sources dedicated to the study of various problems of the activities of societies that functioned on the territory of Volyn region in the 19th – beginning of the 20th century, is considered relevant.

Analysis of Researches and Publications. Under the current conditions of the development of historical-pedagogical thought, the research emphasis has shifted from the study of all-Ukrainian scientific-educational centres to local ones. Contemporary historiography highlights the issues of contribution of public associations to the development of education, science and culture on the territory of Ukraine, examines not only the scientific and social-practical activities of members of societies, but also the contribution of these centres to the development of education and the promotion of knowledge among the

population, organization of excursion and exhibition-museum work, publishing and nature protection activities. Of considerable theoretical and practical interest for the study of the chosen problem are the works of domestic scientists, in particular Yu. Komar, M. Levkivskiy, P. Lesnych, O. Marchuk, V. Pavlenko, N. Perekhodko, O. Pryshchepa, O. Sushchuk, O. Tarabukin, K. Tarnohurska, I. Tychyna, and others.

Formulating the goals of the article. The purpose of the article is the historical-pedagogical analysis of the educational, scientific and cultural activities of the cultural-spiritual centres of Volyn region in the 19th – beginning of the 20th century.

Presentation of the basic material. In the course of the research, modern scientific publications related to various aspects of the educational, scientific and cultural activity of the cultural-spiritual centres of Volyn region in the 19th – beginning of the 20th century have been worked out. Within the limits of scientific research we have used modern scientific publications, monographs and dissertations on the mentioned problem. The work of I. Tychyna is interesting for the study of the topic. In the scientific research the author analysed the emergence and activity of the association “Prosvita” in Volyn region in 1918–1939. The work emphasizes that the formation of public-educational organization in Volyn region began in 1918. The organization was active in the region, until it was banned by the Polish authorities in the late 1930-s. The author analyses the main aspects of the educational work of the society, its national-cultural activity through the prism of changes in social and political relations during the period under study. The article highlights the achievements and unrealized opportunities of the districts “Prosvitas” in Volyn region, the role of the Ukrainian intelligentsia in the preservation and development of ethno-culture, taking into account the

difficulties and problems created by the Polish state administration in Volyn region. The author concludes that due to the activities of "Prosvita", the national consciousness and cultural-educational level of Volyn region dwellers has significantly increased [14, p.95-99].

The scientist V. Pavlenko studied the development of education in Volyn region, revealing the directions of historical-pedagogical research. The historiographical review of V. Pavlenko includes the scientific works of modern researchers of the history of education of the Volyn region. For our study, this classification with the problematic-thematic approach is relevant, in which the researcher has divided the scientific works on the development of education in Volyn region into the following groups: historical studies that contain regional factual material; activity of educational and enlightenment societies of Volyn region; researches concerning educational-enlightenment activity in Volyn region [8, p.670-671].

O. Tarabukin highlights the activity of the Volyn Researchers Society and the contribution of its members in the field of archaeological heritage research in the region. The author traces the process of formation of the archaeological collection of the museum of the society, identifies sources of replenishment, time of receipt, composition and origin of individual collections of antiquities [12].

A number of scientific publications and researches by K. Tarnohurska are dedicated to the activities of the Volyn Researchers Society (1900–1920) on the basis of the study of the history, nature, ethnography of the region, the development of the cultural-national movement in the early twentieth century. The author analysed the directions of researches of the members of the society and their contribution to the development of natural sciences. The activity of zoological, botanical and geographical researches has been analysed [13, p.89-92]. Also the work of I. Demuz is dedicated to historical aspects of the activity of the natural-scientific societies of Ukraine of the late 19th – early 20th centuries. The author has reviewed modern historiography. The researcher concludes that contemporary authors consider not only the scientific and social-practical activities of the members of the societies, but also the contribution of these centres to the development of education and popularization of knowledge among the population, the organization of the excursion-exhibition-museum work, the publishing and nature protection activity.

Having narrowed the territorial boundaries of the study, O. Sushchuk examined the activities of the "Prosvita" branch offices in the villages of Hrabovo and Serekhovychi of Kovel district in Volyn region (1920–1930-s). The scientist emphasizes that the educational, cultural, and economic level of Volyn citizens has significantly increased due to the activities of the Prosvita society. Enlightenment circles, reading libraries were not the only places for education but also became centres of Ukrainian national-patriotic education among the local population (especially in the rural area), cultural centre for preserving national dignity and unity of the people. On the example of the history of functioning of the centres in the villages of Serekhovychi and Hrabovo, one can clearly trace the evolution and stages of development of the forms and methods of activity of

"Prosvita" from the elimination of illiteracy to the creation of libraries-reading rooms by their own forces [11, p.124].

P. Lesnycha analysed the preconditions for the emergence and peculiarities of the functioning of public associations in the Volyn province at the beginning of the twentieth century. The author made an attempt to distinguish separate groups of the societies by main directions of their activity. In this study the author also focuses on public associations activities of which were aimed at ensuring the safe and convenient functioning of cities (fire fighting societies and societies set up to address public health issues), as well as the statutes in which they proclaimed their primary governmental mission the work among the population.

The authorities made no obstacles to these societies on the way of their existence, while cultural-educational societies were eliminated in the presence of the least suspicion of anti-governmental orientation of their activities [5, p.19].

N. Perekhodko analysed in detail the participation of Volyn doctors in the Ukrainian Medical Society (1921–1939). It is found out that during the interwar period Ukrainian doctors in Lviv resumed the activity of the Ukrainian Medical Society, which functioned according to the requirements of the time. The author concludes that the Ukrainian Public Professional Institution has brought together Western Ukrainian doctors who have worked tirelessly to improve the physical health of the Ukrainian population. The society included Volyn region Ukrainian doctors, who improved their professional level, followed the development of medical science and competed with Polish and Jewish doctors. It is interesting for historical-pedagogical research to cover biographical information about the doctors and generally, their high level of national dignity and a deep awareness of the need to fight for their rights in the Polish state [9, p.27].

O. Marchuk in her research presented the activity of the Volyn Society "Sokil" (Falcon), whose main purpose was the physical development of the population, the expansion of the outlook, education of moral and ethical qualities. The necessity of introducing the best pedagogical experience of "Sokil" gymnastics society activists by modern figures of education and physical education of Ukraine has been substantiated. The author draws a conclusion about the proper sports training of the members of the society, interest and support of their activity on the part of Volyn region population [7, p.32].

Thus, the analysis of modern scientific-pedagogical researches showed that in addition to the small-scale articles analysed above, a number of dissertation researches have been conducted and monographs about these societies have been published. At the present stage of development of the history of pedagogy as a science, the problems of educational, scientific and cultural activities of the Volyn region societies of the 19th – early 20th century have been thoroughly revealed in the monographic research "Great Volyn: History of Education and Culture", edited by prof. M. Levkivskiy. In this work, the cultural and educational development of Volyn region of the 19th – 30-s of the 20th century has been covered in the historical retrospective. In particular, the scientists analysed the activities of Czech

cultural-educational societies in Right-Bank Ukraine (p.138-151). The monograph examines in detail the educational activities of Volyn public societies (19th – early 20th centuries). The historical-scientific analysis of the organizational activities of the societies in the creation of institutions for children, the study of the spread of literacy among adults by public associations of Volyn region have been offered (end of the 19th – early 20th centuries), the cultural activities of representatives of public associations of Volyn region during this period have been generalized. In particular, the author concludes that public societies and philanthropists have played a significant role in addressing the issues of opening educational institutions and their activities, as well as the development and functioning of extracurricular institutions for children. Among the variety of public associations based on the territory of Volyn province, the following should be noted: Secondary Education Assistance Society, Volyn Society for the Education of Children with the Department of Their Protection, Teachers' Association, Volyn "Prosvita", Zhytomyr People's Readings Commission and a number of charity organizations. [2, p.516-567].

For our study, it is expedient to analyse the dissertation of H. Maleonchuk, which deals with the study of socio-political, socio-economic and cultural development of Lutsk in the interwar period (1919–1939). In her work, the researcher covered in detail the stages of formation and legal basis of the functioning of societies in the city during its stay in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth [6].

Yu. Kramar's doctoral dissertation on the topic "National-Cultural and Religious Policy of the Polish Governments in Volyn Region (1921–1939)" analyses the policy of the authorities in the cultural-artistic sphere, clarifies the role of Polish cultural-educational societies in the spread of Polish cultural influences in Volyn region during the interwar period. On the basis of the wide range of documentary sources and with the help of modern scientific-theoretical and methodological approaches, the author has explored the main components of national-cultural life of the interwar Volyn region, in particular the activities of public-cultural organizations and societies during the mentioned period [4, p.6].

O. Pryshecha in his scientific work, "Volyn Cities in the Second Half of the Nineteenth – Early Twentieth Centuries" in order to familiarize with their experience, proposes to use the results of the research in the preparation of generalizing works on the history of Ukraine and regional studies, as well as in the scientific-educational activities of museums, societies "Prosvita", local branches of the All-Ukrainian Society of Local Lore [10].

Conclusions. Therefore, the study of modern scientific publications, which deal with various aspects of the activities of societies in Volyn region in 19th – beginning of the 20th century has shown:

– analysis of public-educational activities of the society "Prosvita" in various scientific-research perspectives and activities of the society of researchers of Volyn region as for the development of cultural-national movement in the early twentieth century;

– Ukrainian Medical Society, which worked to improve the physical health of the Ukrainian population;

– Volyn Research Society and its members' contributions to the field of research as for the study and promotion of archaeological heritage on the territory of the region;

– Volyn Society "Sokil" and its activities to improve the physical development of the Volyn region population;

– Polish cultural-educational societies as for the spread of Polish cultural influences in Volyn region and others.

All mentioned above made it possible to conclude that due to the educational, scientific and cultural activities of the societies in Volyn region in the 19th – beginning of the 20th century there was the development of national-cultural life and revival of education and scientific researches on the territory of Volyn region in the specified period. However, until today, the comprehensive scientific-pedagogical analysis of the problem of educational, scientific and cultural activities of the societies in Volyn region in the 19th – beginning of the 20th centuries has not been carried out, which is the basis for further scientific researches.

Literature

1. Біницька Ж.М. Педагогічна історіографія – сучасний стан на пряму історико-педагогічних досліджень. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 13. С.58-62.

2. Велика Волинь: історія освіти і культури: монографія / за ред. проф. Левківського М.В. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 630 с.

3. Демуз І.О. Природничо-наукові товариства України кінця ХІХ – початку ХХ ст.: огляд сучасної історіографії. Історичні студії суспільного прогресу. Тлухів. Вип. 3. 2015. С.32-46.

4. Крамар Ю.В. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921-1939 рр.). дис.д-а іст. наук; 07.00.02. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, Львів, 2015. 526 с.

5. Леснича П. Виникнення та основні напрями діяльності громадських товариств у Волинській губернії на початку ХХ століття. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2015. Вип. 26. С.17-20.

6. Малєончук Г.О. Суспільно-політичний, соціально-економічний та культурний розвиток Луцька у міжвоєнний період (1919–1939 рр.): дис. на канд. іст. наук; 07.00.01. Східноєвропейський нац. ун-т ім. Л. Українки, Луцьк, 2015. 250 с.

7. Марчук О. Основні напрями діяльності волинського гімнастичного товариства «Сокіл» на початку ХХ століття. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. 2016. Вип. 13(1). С.30-32.

8. Павленко В.В. Розвиток освіти на Волині: напрями історико-педагогічного дослідження. Становлення та розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи: зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, П. Левовицького. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С.670-680.

9. Переходько Н. Участь волинських лікарів в Українському лікарському товаристві (1921-1939 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2016. Вип. 2 (3). С.23-28.

10. Прищеп О.П. Міста Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. дис.канд. іст. наук; 07.00.01. Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Ревне, 2003. 228 с.

11. Сушук О. Діяльність осередків товариства «Просвіта» в селах Трабове та Сереховичі Ковельського повіту на Волині (20-30-ті рр. ХХ ст.). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2016. № 3. С.120-126.

12. Тарабукін О.О. Археологія в діяльності Товариства дослідників Волині: історія, персоналії, колекції. Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. – К.: ІА НАН України, 2017. Вип. 4 (25). С.88-102.

13. Тарногурська К.А. Товариство дослідників Волині: діяльність та напрями дослідження (1900-1920 роки). Молодий вчений. 2014. № 10 (13) (2). С.89-92.

14. Пичина І. Товариство «Просвіта» на Волині 1918–1939 рр.: виникнення та діяльність. Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. 2018. № 2. С.95-102.

References

1. Binytska, K.M. (2013) Pedagogichna istoriografія – suchasnyi stan napriamy istoryko-pedahohichnykh doslidzhen. Pedagogichnyi dyskurs. Vyp. 13. P. 58-62.

2. Velyka Volyn: istoriia osvity i kul'tury: monografія (2011) / za red. prof. Levkivskoho M.V. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka 630 p.

3. Demuz, I.O. (2015) Pryrodnycho-naukovi tovarystva ukrainy kintsia KhIX – pochatku KhX st.: ohliad suchasnoi istoriografii. Istorychni studii suspilnoho prohresu. Hlukhiv. Vyp. 3. P. 32-46.

4. Kramar, Yu.V. (2015) Natsionalno-kulturna ta relihiina polityka uradiiv Polshchi na Volyni (1921–1939 rr.). dys. d-a ist. nauk; 07.00.02. Lvivskiy nats. un-t im. I. Franka, Lviv. 526 p.

5. Lesnycha, P. (2015) Vynyknennia ta osnovni napriamy diialnosti hromads'kykh tovarystv u Volynskii hubernii na pochatku KhIX stolittia. Aktualni problemy vitchyzniano ta vsesvitnoi istorii. Vyp. 26. P. 17-20.

6. Maleonchuk, H.O. (2015) Suspilno-politychnyi, sotsialno-ekonomichnyi ta kulturnyi rozvytok Lutska u mizhvoiennyi period (1919–1939 rr.): dys. na kand. ist. nauk; 07.00.01. Skhidnoevropeiskiy nats. un-t im. L. Ukrainky, Lutsk, 250 p.

7. Marchuk, O. (2016) Osnovni napriamy diialnosti volynskoho himnastynchoho tovarystva «Sokil» na pochatku KhIX stolittia Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia u zakladaKh osvity. Vyp. 13(1). P. 30-32.

8. Pavlenko, V.V. (2012) Rozvytok osvity na Volyni: napriamy istoryko-pedahohichnoho doslidzhenia. Stanovlennia ta rozvytok naukovo-pedahohichnykh shkyl: problemy, dosvid, perspektyvy: zb. nauk. prats / za red. V. Kremenia, T. Levovyt'skoho. Zhytomyr: vyd-vo ZhDU im. I. Franka, P. 670-680.

9. Perekhodko, N. (2–16) Uchast volynskyykh likariv v Ukrain'skomu likarskomu tovarystvi (1921–1939 rr.). Naukovyi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istorii. Vyp. 2 (3). P. 23-28.

10. Pryshecha, O.P. (2003) Mista Volyni v druhi polovini KhIX – na pochatku KhX st. dys. kand. ist. nauk; 07.00.01. Chernivetskyi nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, Revne. 228 p.

11. Sushchuk, O. (2016) Diialnist osередkiv tovarystva «Prosvita» v selakh Hrabove ta Serekhovychi Kovelskoho povitu na Volyni (2030-ti rr. KhIX st.). Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky. № 3. P. 120-126.

12. Tarabukin, O.O. (2017) Arkheolohiia v diialnosti Tovarystva doslidnykiv Volyni: istoriia, personalii, kolektsii. Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy: Zb. nauk. pr. – K.: ІА НАН України. Vyp. 4 (25). P. 88-102.

13. Tarnohurska, K.A. (2014) Tovarystvo doslidnykiv Volyni: diialnist ta napriamy doslidzhenia (1900–1920 roky). Molodyi vchenyi. № 10 (13) (2). P. 89-92.

14. Tychyna, I. (2018) Tovarystvo «Prosvita» na Volyni 1918–1939 rr.: vynyknennia ta diialnist. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istorii. № 2. P. 95-102.

Біницька К.М.,

д.пед.н., доцент, професор кафедри педагогіки

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії rfn.yz87@gmail.com

Нагорний Я.В.,

к.філол.н., доцент, доцент кафедри іноземних мов

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії riavegrappa@ukr.net

Україна, м. Хмельницький

ОСВІТНЯ, НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВ НА ВОЛИНІ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ: АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

У статті розглянуто низку сучасних публікацій присвячених вивченню різних аспектів діяльності (освітньої, наукової та культурної) товариств на Волині в ХІХ – на початку ХХ століття. Проаналізовано сучасні наукові статті, монографії і дисертаційні роботи, які присвячені вивченню освітньої, наукової та культурної діяльності товариств на Волині (ХІХ – початок ХХ століття). Вивчення сучасних наукових публікацій, які присвячені різним аспектам діяльності товариств на Волині (ХІХ – початку ХХ століття) дозволило прийти до висновку, що вони сприяли розвитку національно-культурного життя сприяли пошвавленню освіти та наукових досліджень на території Волині у зазначений період.

Ключові слова: аналіз, товариство, публікації, освіта, наука та культура, Волинь.

УДК 001(063):378,4 (Укр.)

Вергун Т.І.,

ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки, tetiana.verhun@nure.ua

Смицька Т.В.,

ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки, tetyana.smytska@nure.ua

Україна, м. Харків

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті теоретично обґрунтовано та частково експериментально перевірено методику формування проєктувальної компетентності у викладачів закладів вищої освіти при вивченні дисципліни. Розкрито, що оволодіння педагогічним проєктуванням передбачає, з одного боку, знання апробованих методів і засобів навчання і їх грамотне використання, з іншого боку, проєктування завжди носить творчий характер, особливо в прагненні удосконалити свій професійний досвід. Доведено, що вміння проєктувати навчальний процес є одним з основних компонентів практичної діяльності викладача. Сформовано проблему розробки методичної системи підготовки викладачів до проєктувальної діяльності, що відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства та проаналізовано методологічний аналіз проблеми педагогічного проєктування. Розроблена модель складових цільового, змістового, технологічного і аналітико-результативного блоків. Доведено, що продуктивність функціонування моделі повинна забезпечити формування у студентів емоційно-позитивного ставлення до професійної діяльності та підвищити самооцінку ступеня сформованості проєктувальної компетентності.

Ключові слова: проєктувальна компетентність, педагогічне проєктування, основні компоненти практичної діяльності викладача, предметна область педагогічного проєктування, технологічні і аналітико-результативні блоки, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Кінець ХХ століття означився масштабними змінами української освіти, зумовленими такими глобальними світовими процесами, як технологізація, інформатизація, стандартизація. Необхідність інтеграції системи освіти України у світову систему зажадала впровадження не тільки єдиних шкільних стандартів, але і стандартів вищої професійної освіти, здатних чітко висловити вимоги держави і суспільства до майбутнього фахівця і стати надійними інструментами управління якістю освіти.

На нинішньому етапі розвитку істотно змінилося розуміння ролі школи в процесі виховання і формування особистості. Гуманізація освіти передбачає відмову від уявлення про людину як засобу досягнення результатів, і відновлює концепцію «людини як мети». У зв'язку з цим основною метою вищої освіти стає засвоєння знань, а також розвиток особистості студента, його творчого потенціалу. Якість процесу навчання – необхідна умова всебічного розвитку особистості студента, яку важливо розглядати тільки у взаємозв'язку змісту форм, методів і засобів навчання, діяльності викладача та студента. Ключ до виховання особистості – включення людини в значиму діяльність, а також організація таких видів діяльності, в яких здійснюється саморозвиток особистості. Тому, як зазначає автор [5, с.4] «основним завданням освіти на сучасному етапі розвитку суспільства представляється переорієнтація методичної системи навчання на пріоритет розвиваючої функції навчання по відношенню до його освітньої, інформаційної функції, перенесення акцентів зі збільшення обсягу інформації, призначеної для засвоєння студентами, на формування умінь викори-

стовувати інформацію, тобто, в найзагальніших термінах, перехід від екстенсивної освіти до інтенсивної. Ідея розвиваючої функції навчання по суті являється формою гуманітаризації освіти, його орієнтацією на формування людини як інтелектуальну особистість».

У зв'язку з цим проблема формування проєктувальної компетентності викладачів є актуальною. Тому **мета даної статті** є теоретично обґрунтувати, розробити та частково експериментально перевірити методику формування проєктувальної компетентності у викладачів закладів вищої освіти при вивченні дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення цієї мети необхідна зміна не тільки змісту і логіки освітнього процесу в закладах вищої освіти, але і практика професійної підготовки майбутнього фахівця, готового до інноваційної діяльності. Таким чином, зміни, що відбуваються в суспільстві, обумовлюють якісно нові вимоги до підготовки студента. Якщо раніше під вищою професійною освітою розумілася професійна підготовка фахівця, то зараз цього явно замало, від майбутнього фахівця потрібна готовність здійснювати професійну діяльність на рівні творчості. Нова якість підготовки фахівця має визначати не тільки готовність до застосування на практиці вже відомих способів вирішення професійних проблем, а й здатність до самостійного проєктування навчальних процесів і ситуацій. Фахівець нового типу, здатний працювати в сучасному освітньому просторі, повинен вміти грамотно проєктувати процес навчання в цілому і на різних його етапах, постійно коригувати свою педагогічну діяльність, прогнозувати можливі зміни навчального процесу та ефективно використовувати

вати педагогічні інновації. Педагогічне проектування як складова частина професійної діяльності фахівця передбачає певне співвідношення і інтеграцію традицій і новаторства. Володіння педагогічним проектуванням передбачає, з одного боку, знання апробованих методів і засобів навчання і їх грамотне використання, з іншого боку, проектування завжди носить творчий характер, особливо в прагненні удосконалити свій професійний досвід в цій області. Оволодіння педагогічним проектуванням, як видом професійної діяльності, дозволить прогнозувати можливі зміни в структурі і змісті навчального процесу, цілеспрямовано використовувати педагогічні інновації. Проблеми педагогічного проектування присвячено значну кількість праць вітчизняних педагогів, саме різні технологічні підходи до проектування методичних систем навчання розглянули в своїх працях такі автори, як В. Беспалько, В. Любічева, В. Монаховим, А. Ніжніковим та ін. Технології проектування і конструювання навчального процесу були запропоновані В. Красевським, В. Монаховим, а технологія проектування методичної системи вчителя математики та інформатики була запропонована Т. Смиківським.

Практично всі дослідники вважають уміння проектувати навчальний процес одним з основних компонентів практичної діяльності викладача. Таким чином, актуальність дослідження обумовлена:

- необхідністю змін у сфері освіти, викликаними прогресивними змінами в науці, техніці та суспільстві в цілому;
- необхідністю підготовки викладача нового типу, здатного працювати в сучасному освітньому просторі;
- зміщенням пріоритетів в системі вищої професійної освіти від результатів навчання у вигляді набору знань де здобуваються компетенції, тобто здібностям застосовувати знання в реальній життєвій ситуації;
- необхідністю включення проектувального компонента в набір професійних компетенцій викладача.

Але проведений аналіз педагогічної літератури дозволив виявити лише найзагальніші риси та підходи до формування здатності викладача до проектувальної діяльності. Характер сьогоденної професійної підготовки викладачів не сприяє формуванню у нього системного бачення педагогічної дійсності. У результаті професійна діяльність розпадається на ряд слабо взаємозв'язаних один з одним функціональних діяльностей.

Аналіз традиційної освітньої практики свідчить про наявність ряду важливих протиріч між:

- традиційними і сучасними освітніми парадигмами, новими процесами в освіті (інформатизацією, інтеграцією, технологізацією) та існуючими традиціями у викладанні;
- новими вимогами до професійної діяльності викладача та існуючою практикою підготовки викладачів у закладах вищої освіти;
- необхідністю навчання майбутніх педагогів проектувальної діяльності і недостатньою розробленістю методичної системи з навчання цієї діяльності.

Дані протиріччя дозволили сформулювати проблему дослідження: розробка методичної системи підготовки

викладачів до проектувальної діяльності, що відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства.

У середині ХХ століття термін «проектування» походить від латинського «*proiectus*», що означає «кинутий вперед», використовується і в соціальній сфері, а потім, і в педагогіці. Але на відміну від технічного проектування соціальне, а, отже, і педагогічне проектування, має низку особливостей:

- несумісність по точності і визначеності з технологічним проектуванням;
- необхідність врахування динаміки соціального об'єкта при розробці проекту;
- залежність результату реалізації проекту від його виконавців.

Як вже зазначалося, проектування – це процес, отже, йому властива наявність певних кроків або етапів, які приведуть до поставленої мети. Здійснення проектування будь-якого об'єкта практично завжди вимагає від проектувальників розумного поєднання вже сформованих і випробуваних традицій і методів з новими ідеями. Таким чином, проектування – це творча, інтелектуальна діяльність, що включає в себе опрацювання, генерацію і інтеграцію апробованих і нових ідей та рішень.

Але в 30-і роки ці ідеї були відкинута і довгий час залишалися незатребуваними. І тільки в 60-і рр., коли проектування вийшло за межі архітектури і стало використовуватися для вирішення проблем різних соціальних систем, в педагогіці знову заговорили про необхідність формування нового напрямку – педагогічного проектування.

Сформований до 70-років потужний рух вчителів-новаторів (Ш. Амонашвілі, С. Лисенкова, Б. Нікітін, В. Шаталов, та ін.) привело до появи в педагогічній літературі таких термінів як «програма діяльності», «проектування особистості», «техніка виконання», «інструмент педагогічного впливу». Таким чином, проектування в освіті у той час можна було розглядати як інструмент інноваційної діяльності педагогів.

Багато вчених розглядали поняття «проектування» у таких аспектах:

- в діяльності викладача проектувальні вміння [7, с.45-46];
- проектувальні компоненти в творчій педагогічній діяльності [6;9];
- здатність до проектування як умова педагогічної майстерності [10];
- важливий компонент управління розвитку освіти вважають [4].

Проектувальні вміння дозволяють викладачу здійснювати проектування:

1. змісту майбутніх занять;
2. системи і послідовності дій викладача;
3. системи і послідовності дій студента.

В даний час можна виділити кілька видів проектування в залежності від розв'язуваних завдань:

- для вирішення педагогічних завдань необхідно використовувати педагогічне проектування;
- вирішення соціальних завдань вимагає соціального проектування;

– реалізація соціальних проектів у галузі освіти здійснюється за допомогою соціально-педагогічного проектування.

Крім того, в залежності від поставлених завдань і умов проектування можуть вирішуватися завдання модифікації (тобто вдосконалення, оптимізації) і не змінюватися існуюча система, або завдання реалізації досягнення системою деякого ідеального стану.

Але найбільш ефективним напрямком у проектуванні є пошук оптимального поєднання еволюційних змін і принципово нових ідей. Це можна пояснити тим, що при еволюційному підході в проектуванні введені інновації не змінюють систему, а лише більш повно виявляють її потенціал, не маючи можливості вирішити неминуче з'являються протиріччя в процесі функціонування системи. Підтвердженням тому може служити той факт, що навіть найкращі зразки творчості педагогів-новаторів не змогли привести до перегляду освітніх концепцій.

У педагогіці склалися різні підходи до вивчення проектування як особливого механізму управління в освіті: деякі дослідники вважають педагогічне проектування процесом отримання нових форм спільності педагогів, учнів, нового змісту і технології освіти, способів педагогічної діяльності та мислення, інші, пропонують розглядати проектування як змістовне, організаційно-методи-

чне, матеріально-технічне та соціально-педагогічне оформлення задуму і реалізації цілісного вирішення педагогічного завдання, що здійснюється на емпірико-інтуїтивному, дослідно-логічному та науковому рівнях.

Автор [3] визначає проектування як багатокрокове планування, діяльність по визначенню умов реалізації певної педагогічної системи.

У роботі [1, с.76] проектування в освіті розглядається як «ідеальне мислення і практичне втілення того, що можливо і того, що повинно бути».

Як зазначає [8, с.32], педагогічне проектування сьогодні – це «прикладний науковий напрям педагогіки який організує практичну діяльність, спрямовану на вирішення завдань розвитку, перетворення, вдосконалення, вирішення протиріч у функціонуванні систем, модернізації педагогічних процесів в конкретних умовах».

На думку Н. Яковлевої педагогічне проектування це «цілеспрямована діяльність педагога зі створення проекту, яка представляє собою інноваційну модель педагогічної системи, орієнтовану на масове використання» [12, с.13]. Його методологічна характеристика, заснована на аналізі теоретичних положень про педагогічне проектування, яка може бути представлена наступним чином (рис.1.).

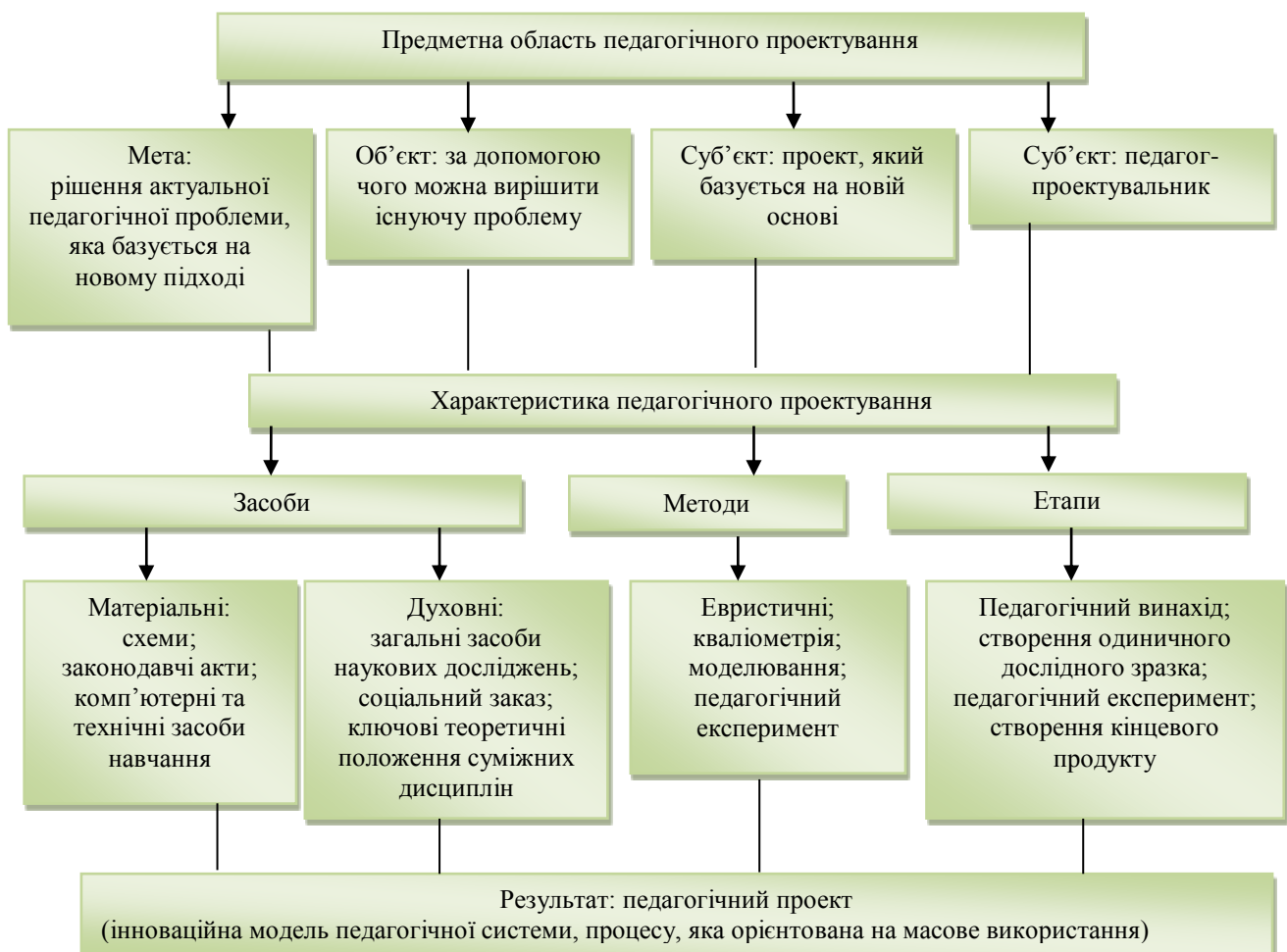

Рис.1. Структура педагогічного проектування на методологічному рівні

Методологічний аналіз проблеми педагогічного проектування дозволяє виділити чотири рівня його розгляду:

1. філософський рівень проектування – акцент робиться на конкретизацію філософського принципу розвитку стосовно до процесів здійснення інновацій в освіті;

2. загальний рівень – заснований на використанні в проектній діяльності принципів системного, синергетичного, діяльнісного і аксіологічного підходів;

3. науково-методичний рівень проектування – найчастіше розглядається з позицій конкретних змін у змісті освіти, методики і технологій навчання і виховання;

4. конкретно-науковий рівень проектування – характеризує його науковий зміст, основу якого складають специфічні принципи конкретної діяльності.

До вже згадуваних раніше робіт вчених в області проектування можна додати праці В. Аверкіна, В. Башаріна, В. Безрукової, В. Боголюбова, Н. Бочкіної, та інших, в яких здійснено концептуальний аналіз і синтез теоретичних уявлень про проектування в різних соціальних областях, визначена сутність, загальні принципи і технології проектної діяльності, сформульовані такі загальні поняття, як «освітній проект», «педагогічний проект» та ін.

Таким чином, проведений аналіз теоретичних уявлень про педагогічне проектування дозволяє стверджувати, що до теперішнього часу в педагогіці склалася досить повна концепція проектування, основи якої складають:

- положення філософії освіти, що визначає його цінностей і сенс;
- загальна методологія проектування, що дозволяє встановити провідні цілі і засоби цієї діяльності;
- положення педагогіки, психології та інших наук, які вивчають передумови виникнення і розвитку освітніх систем;
- стан практики освіти, що показує реальний стан справ в цій сфері.

Якщо раніше при проектуванні педагогічного процесу об'єктами педагогічного проектування були самі шляхи формування людини в залежності від соціального замовлення, то в нових умовах проектується педагогічні умови, що сприяють рефлексивному освоєнню людиною світу культури в рамках існуючих соціокультурних умов.

Отже, аналіз педагогічної літератури дозволив зробити наступні висновки:

1. педагогічне проектування є природною інтеграцією діяльностей, пов'язаних одночасно з розробкою і практичною реалізацією проектного задуму;

2. педагогічне проектування в освіті крім власного педагогічного аспекту включає в себе і психолого-педагогічне проектування освітніх процесів;

3. результатом педагогічного проектування є розробка програм розвитку освіти різного рівня, поява колективів розробників і реалізаторів інноваційних проектів;

4. проектування нерозривно пов'язане з поняттям «діяльність», результатом якої є сукупність обґрунтованих і логічно побудованих ідей і пропозицій.

Зупинимось детальніше на проектуванні яке нерозривно пов'язане з поняттям «діяльність», результатом

якої є сукупність обґрунтованих і логічно побудованих ідей і пропозицій, і з'ясуємо складові цієї діяльності. При проектуванні загальної схеми процесу навчання пропонують розглядати процес проектування як циклічний процес і виділяють в ньому наступні етапи:

– конструювання ескізного проекту навчання, починаючи з його результатів, які проектуються у вигляді очікуваного розвитку знань і умінь, а вже потім проектується умови і засоби для досягнення спроектованих результатів;

– реалізація і корекція;

– оцінювання загальних результатів і їх аналіз для розробки наступного циклу навчання.

В. Шепель визначає проектування як послідовність наступних процедур (сукупність дій або операцій, узгоджених з етапами проектувальної діяльності):

– розробка теоретично обґрунтованого проекту (концепція);

– розробка процедур його реалізації;

– розробка пакету інструментарію для кожного з етапів;

– створення критеріїв виміру і методів визначення результатів задуму;

– розробка умов і засобів захисту прав людини в конкретній ситуації [11].

Найбільш повна порівняно з іншими дослідниками послідовність етапів викладена в роботі О. Анісімова:

1. розуміння замовлення (педагогічний задум);
2. професіоналізація розуміння замовлення;
3. професійно-діяльнісне розуміння замовлення;
4. фіксація наявних ресурсів;
5. моделювання включення ресурсів в майбутню діяльність;
6. фіксація труднощів, що виникли в зв'язку з отриманням кінцевого результату;
7. аналіз труднощів як дидактична проблема;
8. депроблематизація;
9. фіксація цілісної програми діяльності;
10. постачання діяльності ресурсами;
11. контроль діяльності;
12. критична рефлексія невідповідності діяльності нормі;
13. коригування програми за результатами рефлексії;
14. корекція замовлення [2, с.26].

Висновок. Таким чином, циклічний процес проектування в найзагальнішому вигляді включає в себе планування, оцінку і реалізацію. В ході нього здійснюється відбір необхідних фактів, емпіричних знань, формується концепція проектованої системи, здійснюється інтеграція її компонентів. Проведений аналіз педагогічної літератури дозволив зробити висновок, що в даний час педагогічна теорія, що містить величезну кількість різноманітних моделей навчання, може служити потужним інструментом в руках того, хто займається проектуванням педагогічних систем і процесів. При цьому педагогічна теорія в процесі проектування може виконувати двояку роль: в якості моделі і як джерело формування моделі. Прикладом першого варіанту можуть служити теорії розвиваючого навчання, особистісно-орієнтованого навчання тощо, в цьому випадку самі теорії використовуються в якості моделей проектування і конструювання процесів навчання.

Література

1. Алексеев Н.Г. Методологические принципы проектирования образовательных систем. Проектирование в образовании: проблемы, поиски, решения. Москва, Институт педагогических инноваций РАО. 1994. С.20-23.
2. Анисимов О.С. Рефлексивно-мыслительная культура педагога. Москва, Центр научно-технической информации, пропаганды и рекламы, 1990. С.26.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. Москва, Педагогика, 1989. С.192.
4. Гершунский В.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы. Москва, Просвещение, 1987. С.23.
5. Дорофеев О.Г. О принципах отбора содержания школьного математического образования. Математика в школе. 1990. № 6. С.2-5.
6. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. Москва, Педагогика, 1987. 160 с.
7. Максимова В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе средней школы. Москва, Педагогика, 1987. С.45-78.
8. Монахов В.М. Обновление методической системы обучения. Советская педагогика. 1989. № 1. С.28-33.
9. Никандров Н.Д. Педагогика в системе естествознания. Советская педагогика. 1988. № 6. С.45-51.
10. Спирин Л.Ф. Формирование общепедагогических умений учителя: Дисс....докт. пед.наук. Москва, 1980. 365 с.
11. Шепель В.М. Управленческая гуманитарология. Москва, 1992. 151 с.
12. Яковлева Н.О. О педагогическом проектировании. Профессиональное образование. 2001. № 5. С.13.

References

1. Alekseyev N.G. Metodologicheskiye printsipy proyektirovaniya obrazovatelnykh sistem. Proyektirovaniye v obrazovanii: problemy, poiski, resheniya. Moskva. Institut pedagogicheskikh innovatsiy RAO. 1994. S. 20-23.
2. Anisimov O.S. Refleksivno-myslitel'naya kultura pedagoga. Moskva. Tsentr nauchno-tekhnicheskoy informatsii, propagandy i reklamy. 1990. S. 26.
3. Bespalko V.P. Slagayemyye pedagogicheskoy tekhnologii. Moskva. Pedagogika. 1989. S. 192.
4. Gershunskiy V.S. Kompyuterizatsiya v sfere obrazovaniya: problemy i perspektivy. Moskva. Prosveshcheniye. 1987. S. 23.
5. Dorofeyev O.G. O printsipakh otbora sodержaniya shkol'nogo matematicheskogo obrazovaniya. Matematika v shkole. 1990. № 6. S.2-5.
6. Zagvyazinskiy V.I. Pedagogicheskoye tvorchestvo uchitelya. Moskva. Pedagogika. 1987. 160 s.
7. Maksimova V.N. Mezhpredmetnyye svyazi v uchebno-vospitatel'nom protsesse sredney shkoly. Moskva. Pedagogika. 1987. S. 45-78.
8. Monakhov V.M. Obnovleniye metodicheskoy sistemy obucheniya. Sovetskaya pedagogika. 1989. № 1. S. 28-33.
9. Nikandrov N.D. Pedagogika v sisteme estestvoznaniya. Sovetskaya pedagogika. 1988. № 6. S. 45-51.
10. Spirin L.F. Formirovaniye obshchepedagogicheskikh umeniy uchitelya: Diss....dokt. ped.nauk. Moskva. 1980. 365 s.
11. Shepel V.M. Upravlencheskaya gumanitarologiya. Moskva. 1992. 151 s.
12. Yakovleva N.O. O pedagogicheskoy proyektirovanii. Professionalnoye obrazovaniye. 2001. № 5. S. 13.

Vergun T.I.,

senior lecturer of the Department of Foreign Languages of Kharkiv National University of Radio Electronics,
tetiana.verhun@nure.ua

Smytska T.V.,

senior lecturer of the Department of Foreign Languages of Kharkiv National University of Radio Electronics,
tetyana.smytska@nure.ua

Ukraine, Kharkiv

THE THEORETICAL BASES OF THE DESIGN COMPETENCIES FORMATION OF THE TEACHERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING AT HIGHER SCHOOL

The article theoretically substantiates and partially experimentally verifies the method of design competence formation of the teachers of higher education institutions in the study of discipline. It is revealed that mastering pedagogical design involves, on the one hand, knowledge of the tried and tested methods and means of teaching and their competent use, on the other hand, design is always creative, especially in an effort to improve their professional experience. It is proved that the ability to design the educational process is one of the main components of the teacher's practical activity. It is proved that the ability to design the educational process is one of the main components of the teacher's practical activity. The problem of the methodological system development of the teachers training for design activity which meets the requirements of the modern information society is formed and the methodological analysis of the pedagogical design problem is analyzed. The model of components of target, content, technological and analytical-resultant blocks is developed that the performance of the model should ensure that students have an emotional and positive attitude towards the professional activity and increase the self-esteem of the design competence.

Key words: design competence, pedagogical design, basic components of practical activity of the teacher, subject area of pedagogical design, technological and analytical-effective blocks, professional training.

УДК 378.147:[37.011.3–051:373.3]

Вихрестенко Ж.В.,

аспірант кафедри педагогіки

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
star1302@meta.ua

Україна, м. Переяслав-Хмельницький

СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ ДО ГРУПОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ТЕХНОЛОГІЇ ПАРТНЕРСТВА

У статті визначено та теоретично обґрунтовано структурні компоненти, критерії та показники готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів. Мотиваційно-ціннісний компонент – критерій готовності: мотиваційні утворення особистості; показники готовності: мотивація навчальної діяльності, усвідомлення соціальних та педагогічних цінностей; орієнтація на ділову співпрацю. Когнітивно-емоційний компонент – критерій готовності: наявність системних педагогічних знань, здатність до емпатії; показники готовності: теоретико-методична обізнаність щодо організації групової навчальної діяльності; здатність знаходити компромісні рішення у процесі групової роботи; емпатійність, схильність встановлювати товариські відносини з іншими. Креативно-операційний компонент – критерій готовності: творча взаємодія учасників групової роботи, сформованість вмінь групової навчальної діяльності, поведінкова гнучкість; показники готовності: здатність до педагогічної творчості; наявність комунікативних та організаторських вмінь; здатність будувати власний алгоритм дій в процесі групової навчальної діяльності; уміння співпрацювати з різними партнерами в групі та команді. Особистісно-рефлексивний компонент – критерій готовності: автономність, рефлексія власної діяльності; показники готовності: самостійність при плануванні діяльності та поведінки в груповій навчальній діяльності, незалежність суджень, здатність до аналізу і самооцінювання стилю та результату суб'єкт суб'єктної взаємодії.

Ключові слова: вища освіта, групова навчальна діяльність, зміст освіти, компоненти готовності, молодші школярі, майбутній учитель, освітній процес, структура готовності, технологія навчання, технологія партнерства, технологія співробітництва.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні триває реформування освіти, що спрямоване на оновлення змісту, удосконалення педагогічних технологій професійної підготовки майбутніх фахівців, комп'ютеризацію освіти тощо. Основні положення національної освіти знайшли відображення у прийнятих державних нормативних документах: Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2012), Законі України «Про вищу освіту» (2014), проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2014), Законі України «Про освіту» (2017), Концепції «Нової української школи» (2016), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018) та ін. Основні положення цих нормативних актів сьогодні впроваджуються в практику роботи закладів вищої освіти, систему професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема вчителів первинної ланки освіти.

Особлива увага громадськості та вчителів початкової школи прикута до імплементації Концепції «Нова українська школа», що визначає основні напрямки модернізації освітнього процесу, а саме: новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві; педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками; орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм; наскрізний процес виховання, який формує цінності; нова структура школи, яка дозволяє добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для

життя; децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію [1, с.7]. У рамках нашого дослідження особливе значення набуває друге положення, пов'язане з педагогікою партнерства.

Мета статті: Теоретично визначити та обґрунтувати структуру готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів.

Вклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження особлива теоретична вага відводиться психолого-педагогічним дослідженням групових форм пізнавальної навчальної діяльності (А. Дуднік, В. Дьяченко, С. Карплюк, І. Кравченко, Л. Луцинкевич та ін.); концептуальним положенням теорії та методики професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів (В. Бондар, А. Коломієць, Н. Кудикіна, О. Савченко, Л. Хомич, І. Шапошнікова та ін.).

Визначення сутності понять «готовність до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів» та «технології партнерства» надали можливість більш детально проаналізувати структуру досліджуваного феномена. С. Беловолова, Р. Орлова підкреслюють: «Внутрішньою основою сутності і змісту «готовності», її сенсом є структура. У процесі пізнання важливо в головному, в основному охопити сутність, виявити її структуру. Структура (лат. structure – будова, розташування, порядок) – це сукупність стійких відносин і зв'язків між елементами системи. Разом зі складом елементів структура обумовлює якість системи, її порядок» [2, с.148].

Погоджуємося з цими науковцями, що визначення структури досліджуваного феномена є основою проведення дослідження та його ефективності.

Враховуючи, що готовність до групової навчальної діяльності досліджена недостатньо, при визначенні структури досліджуваного феномена орієнтувалися на компонентний склад готовності майбутніх учителів початкових класів до різних видів педагогічної діяльності.

Готовність майбутнього вчителя до організації групової навчальної діяльності учнів визначається С. Ратовською і О. Старовойтовою як частина професійної компетентності вчителя початкових класів і певний стан, який виникає внаслідок інтеграції мотивів, установок, психологічних якостей, професійно-педагогічних знань, умінь і навичок, досвіду з організації групової навчальної діяльності в багатопредметному середовищі початкової школи. Цілісність цього утворення визначається, на думку авторів, повноцінним розвитком його складових компонентів (за О. Пехотою): ціле-мотиваційний компонент (прагнення включати молодших школярів у спільну діяльність; віра в можливості та здібності кожного учня; уміння усвідомлювати потреби і мотиви молодших школярів); змістовий (знання теоретичних основ організації групової навчальної діяльності; його психолого-педагогічного забезпечення; володіння методикою проведення уроків із застосуванням групової навчальної діяльності учнів з навчальних предметів початкової школи); операційний (уміння організовувати групову навчальну діяльність учнів; практичні дії з організації ділового спілкування школярів); інтеграційний (уміння співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції у колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими; впевненість у власних професійних можливостях; ініціативність; відповідальність; володіння навиками саморефлексії – самоаналізу, саморегуляції, самооцінки і самоконтролю, самоактуалізації) [3].

О. Котенко і Ю. Веклич структурними компонентами готовності майбутніх учителів початкової школи вважають мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний компоненти. Мотиваційний компонент готовності, на думку авторів, залежить від зовнішніх (необхідність виконання навчального плану студента, бажання отримати диплом закладу вищої освіти, новизна, труднощі, навколишні обставини, поведінку присутніх та ін.) та внутрішніх чинників (самооцінка підготовленості суб'єкта до діяльності, його психофізіологічний стан, уміння мобілізуватися для виконання майбутньої роботи, контролювати свої емоційну стабільність і рівень готовності, бажання оволодіти професією, набути навчальний досвід та ін.). Когнітивний компонент готовності майбутніх учителів початкової школи передбачає формування знань бази, вмінь оперування теоретичним матеріалом, діяльнісний компонент – створення навчального середовища у закладі вищої освіти, де студенти мають можливість відчутти атмосферу взаємодії з викладачем навчального закладу, удосконалити рівень своєї компетентності через участь у різних навчальних проектах, набути навчально-виробничого досвіду. Рефлексивний компонент готовності має на меті формування у студентів навичок самостійної роботи, аналізу

власної навчальної діяльності, уміння передбачити можливі потреби й проблеми педагогічної діяльності [4].

О. Зосименко компонентний склад готовності представляє наступним чином: мотиваційний компонент полягає в актуалізації у майбутнього вчителя потреби в освоєнні професійної діяльності на особистісному рівні. Він є основою для інших компонентів готовності й містить мотиви, що відповідають за розуміння призначення професії учителя, професійно-педагогічну спрямованість, сформованість професійного мотиву (процесуально-результативного), прагнення до професійного саморозвитку та самовдосконалення. У контексті дослідження когнітивний компонент передбачає знання педагогічних теорій, концепцій, ідей, усвідомленість та міцність знань, умінь і навичок, способів діяльності, уміння оперувати науково-педагогічним понятійним апаратом, будувати власний алгоритм дій, творчо застосовувати одержані знання. Головною характеристикою наступного технологічного компонента готовності студентів до педагогічної діяльності є вміння й здатність до використання методологічних і спеціальних наукових знань під час організації навчально-виховної діяльності школярів. Цей компонент передбачає оволодіння професійно значущими вміннями і навичками; технікою ведення уроку; технологією педагогічного процесу; методами, прийомами, засобами навчання, формами організації навчального процесу; вміннями організовувати продуктивну діяльність учнів та вирішувати педагогічні ситуації. Основу особистісного компонента готовності студентів до педагогічної діяльності становлять: професійно важливі особистісні якості і здібності майбутнього педагога, педагогічний оптимізм на основі адекватної «Я-концепції», установка на творчий професійний пошук і досягнення ефективних результатів під час творчої взаємодії з учнями, сформованість педагогічного кругозору, професійна усталеність, педагогічна спостережливність, прагнення до самореалізації і творчих досягнень у професійній діяльності; особистісна значущість творчо-пошукової діяльності у предметній сфері та системі ціннісних орієнтацій [5].

Отже, науковці (Ю. Веклич, О. Зосименко, О. Котенко, С. Ратовська, О. Старовойтова та ін.) пропонують чотириохкомпонентну структуру готовності.

Т. Тесленко виокремлює мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діялісний-рефлексивний компоненти у структурі готовності майбутнього вчителя початкової школи: мотиваційно-ціннісний – потреби і мотиви професійної діяльності, позитивні установки, розуміння значущості обраної професії, емоційно-вольова складова набуття професійних компетенцій, розуміння співвідношення між термінальними та інструментальними цінностями у самовияві; когнітивний – теоретична, емпірична і практична складові набуття студентами власних професійних компетенцій та досвід застосування комплексу професійних знань, умінь і навичок у практиці; діялісний-рефлексивний – цілепокладання, цілезабезпечення і ціледосягнення результатів навчально-професійної діяльності (комплексні кваліфікаційні уміння, оцінювання і самооцінювання стилю та результату суб'єкт суб'єктної взаємодії) [6, с.9].

Л. Костюченко розглядає готовність майбутнього вчителя початкових класів як єдність таких компонентів: мотиваційно-ціннісного, який містить сукупність внут-

рішних і зовнішніх мотиваційних чинників та моральні цінності майбутнього вчителя початкових класів, що забезпечують здатність особистості успішно здійснювати професійну діяльність; когнітивно-операційного, що відображає систему знань фахових, психолого-педагогічних та суспільних наук у поєднанні із сукупністю цілеспрямованих, взаємопов'язаних інтелектуальних і практичних дій; творчо-рефлексивного, який уособлює вміння творчо реалізувати педагогічні ідеї в поєднанні зі здатністю до саморозвитку та прогресивної самореалізації [7, с.6].

У структурі готовності майбутніх учителів початкових класів М. Марко виділено такі компоненти: мотиваційний, когнітивний та операційний. Причому, мотиваційний компонент відображає морально-психологічну готовність студента до педагогічної діяльності та характеризується мотивацією студентів до навчально-пізнавальної діяльності й участі в процесі формування цієї готовності, інтересом майбутнього вчителя до педагогічної діяльності з викладання шкільних предметів у початкових класах, а також самооцінкою професійної підготовки та її відповідності оптимальним професійним зразкам. Когнітивний компонент характеризує загальнопедагогічні, методичні та спеціальні (ігротехнічні) знання, а також педагогічні (термінальні та інструментальні) цінності. В операційному компоненті стрижневими складовими виступають загальнопедагогічні, методичні та спеціальні (ігротехнічні) вміння, необхідні для досягнення якості і високих результатів професійної педагогічної діяльності.

Т. Мієр у структурі готовності педагога до організації діяльності молодших школярів виокремлює наступні компоненти: мотиваційний – визначається пізнавальними мотивами (спрямованість на пізнання нового) та професійними (професійне самовдосконалення, тобто досягнення успіху, отримання визнання серед колег, учнів та їхніх батьків); діяльнісний компонент передбачає сформованість знань про вид навчальної діяльності, спрямованої на відкриття учнями суб'єктивно нових знань і способів дій на основі пізнавальної самостійності та взаємодії з іншими; уміння організувати діяльність молодших школярів; рефлексивний компонент виявляється в умінні здійснювати поточну рефлексію власної діяльності та діяльності учнів та в умінні здійснювати підсумкову рефлексію власної діяльності та діяльності учнів [8, с.110,113].

Отже, при визначенні структури готовності майбутніх учителів початкових класів до різних видів діяльності науковці (Л. Костюченко, М. Марко, Т. Мієр, Т. Тесленко та ін.) часто використовують три компоненти.

В якості критеріїв професійної готовності майбутнього вчителя О. Будник вибрано: 1) світоглядний, що слугує відображенням соціокультурної спрямованості особистості та розкривається через такі показники: морально-естетична зрілість і цілісність особистості; 2) емоційний – здатність до емпатії, схильність долати конфліктні ситуації, знаходити компромісні рішення, налагоджувати співпрацю в процесі соціально-педагогічної взаємодії; 3) мотиваційний – спрямованість та мотивація до вирішення соціально-педагогічних проблем, орієнтація на ділову співпрацю; 4) когнітивний, показниками аналізу якого вибрано теоретико-методичну обізнаність і сформованість педагогічного мислення

в студентів; 5) комунікативний – здатність до професійної адаптації у середовищі навчального закладу, наявність комунікативних та організаторських здібностей, здатність до соціально-педагогічного спілкування; б) діяльнісний – виявляється через здатність до педагогічної творчості на основі сформованих умінь і професійну мобільність у соціально-педагогічній взаємодії. Згідно визначених критеріїв та їх показників у структурі готовності цим автором визначено такі структурні компоненти: мотиваційний (спрямованість, мотивація), когнітивний (теоретико-методична обізнаність, сформованість педагогічного мислення), соціально-комунікативний (адаптованість, комунікативні здібності, організаторські здібності), морально-естетичний (цілісність особистості, морально-естетична обізнаність, емпатія, конфліктність), діялісно-технологічний (здатність до педагогічної творчості на основі сформованих умінь, професійна мобільність у соціально-педагогічній взаємодії) [9, с.240,242-243]. Таким чином, О. Будник на основі критеріїв та показників визначає структурні компоненти готовності.

Для нашого дослідження також становлять інтерес підходи науковців до структурування готовності, що пов'язана з реалізацією ідей навчального співробітництва і суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Так, В. Дволучанська виділяє складові готовності вчителя до реалізації ідей навчального співробітництва, а саме: особистісна готовність (наявність таких особистісних якостей як гуманність, комунікативність, обізнаність, відкритість, цілеспрямованість тощо); наявність теоретичних знань засад навчального співробітництва; готовність до інноваційної діяльності; здатність до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями; уміння моделювати; рефлексивні уміння [10]. Л. Ярослав, в процесі розгляду проблеми готовності студентів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, приходять до висновку, що основним способом продуктивного вирішення конфлікту виступає міжособистісний діалог. У структуру готовності особистості до діалогу автор включає функціонально пов'язані між собою та взаємообумовлені компоненти: емоційний – емоційна стійкість, емпатійність, схильність встановлювати близькі відносини з іншими, потреба бути прийнятими іншим; операційний – поведінкова гнучкість, що дозволяє адекватно реагувати на зміни ситуації та особистісний – автономність, суб'єктивна активність, самостійність при плануванні діяльності та поведінки, незалежність суджень [11]. Отже, науковці (В. Дволучанська, Л. Ярослав та ін) пропонують у складі готовності розглядати особистісний компонент.

Грунтовний аналіз компонентного складу готовності майбутніх учителів початкових класів до певного виду педагогічної діяльності надав можливість узагальнити наукові доробки вчених та зробити певні висновки. Так, майже всіма авторами виокремлюється мотиваційний або мотиваційно-ціннісний компонент готовності, який передбачає визначення ціннісних орієнтацій, мотивації майбутніх учителів початкових класів, їх професійних настанов та інтересів, ставлення до професії тощо. Наступним компонентом, що виділяє більшість науковців є – когнітивний або когнітивно-операційний, до якого належать формування знанневої бази (педагогічних теорій, концепцій, ідей), умінь оперування теоретичним матеріалом, система знань фахових, психолого-педагогічних та суспільних наук у поєднанні із сукупністю ціле-

спрямованих, взаємопов'язаних інтелектуальних і практичних дій, розвиток педагогічного мислення тощо. Проте зауважимо, що в авторському трактуванні ці компоненти або відокремлюються (М. Марко), або мають інше найменування, наприклад, змістовий компонент (С. Ратовська, О. Старовойтова, О. Чернякова). Операційний компонент готовності в інтерпретації різних авторів виступає як діяльнісний (Т. Мієр, В. Ушмарова), креативно-діяльнісний (О. Олійник) діялісно-технологічний (О. Будник), технологічний (О. Зосименко), процесуальний (Н. Бахмат) тощо.

Обов'язковим компонентом готовності майбутніх учителів початкової школи до різних видів діяльності науковці визначають рефлексивний (Ю. Веклич, О. Котенко, Т. Мієр) або діялісно-рефлексивний (Т. Тесленко), творчо-рефлексивний (Л. Костюченко), рефлексивно-особистісний (В. Ушмарова), оцінно-рефлексивний (О. Олійник), рефлексивно-корекційний (М. Ковальчук) компонент, який включає цілепокладання, цілезабезпечення і ціледосягнення результатів навчально-професійної діяльності, оцінювання і самооцінювання стилю та результату суб'єкт суб'єктної взаємодії, здатність майбутніх учителів початкових класів до саморозвитку та прогресивної самореалізації.

Залежно від специфіки предмета дослідження автори до структури готовності включають також деякі інші компоненти: інтеграційний (С. Ратовська, О. Старовойтова), особистісний (В. Дволучанська, О. Зосименко), морально-естетичний та соціально-комунікативний (О. Будник), креативний (В. Балакірева) тощо. Зауважимо, що такі розбіжності у визначенні сутності готовності майбутніх учителів початкових класів до різних видів педагогічної діяльності та її компонентного складу зумовлені предметом дослідження науковців, обраними методологічними підходами, різним контекстом розгляду проблеми та авторською концепцією дослідження. Однак вважаємо, що різний компонентний склад готовності майбутніх учителів початкових класів до конкретних видів діяльності розширює і поглиблює уявлення про структуру досліджуваного феномена.

Ми виділили наступні компоненти готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-емоційний, креативно-операційний, особистісно-рефлексивний на основі таких положень: компоненти мають створити цілісне уявлення про досліджуваний феномен, існувати в певному взаємозв'язку; розвиток визначених компонентів має здійснюватися засобами технології партнерства; визначення показників кожного компетентну здійснюється на основі певних критеріїв.

Критерій виражає найбільш загальну суттєву ознаку, за якою може відбуватися оцінка, порівняння педагогічних явищ, процесів, якісна сформованість. Ступінь прояву критерію виражається в конкретних показниках. Тому «критерій» за своїм обсягом є ширшим поняттям, ніж «показник». Отже, критерії – це якості, властивості та ознаки об'єкта, який вивчається, які дають можливість спостерігати за його станом, рівнем функціонування і розвитку та виділяти рівні готовності. Показники – це якісні або кількісні характеристики сформованості кожної якості, властивості, ознаки об'єкта, який вивчається, тобто ступінь сформованості того чи іншого критерію.

Нами визначено взаємозв'язок компонентів, критеріїв та показників досліджуваної готовності майбутніх учителів початкових класів, що представлений на підставі теоретичного аналізу проблеми дослідження.

Мотиваційно-ціннісний компонент готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів:

- критерій готовності: мотиваційні утворення особистості;

- показники готовності: мотивація навчальної діяльності, усвідомлення соціальних та педагогічних цінностей; орієнтація на ділову співпрацю.

Когнітивно-емоційний компонент готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів:

- критерій готовності: наявність системних педагогічних знань, здатність до емпатії;

- показники готовності: теоретико-методична обізнаність щодо організації групової навчальної діяльності; здатність знаходити компромісні рішення у процесі групової роботи; емпатійність, схильність встановлювати товариські відносини з іншими.

Креативно-операційний компонент готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів:

- критерій готовності: творча взаємодія учасників групової роботи, сформованість вмінь групової навчальної діяльності, поведінкова гнучкість;

- показники готовності: здатність до педагогічної творчості; наявність комунікативних та організаторських вмінь; здатність будувати власний алгоритм дій в процесі групової навчальної діяльності; уміння співпрацювати з різними партнерами в групі та команді.

Особистісно-рефлексивний компонент готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів:

- критерій готовності: автономність, рефлексія власної діяльності;

- показники готовності: самостійність при плануванні діяльності та поведінки в груповій навчальній діяльності, незалежність суджень, здатність до аналізу і самооцінювання стилю та результату суб'єкт суб'єктної взаємодії.

Висновок. У процесі дослідження визначено структурні компоненти, критерії та показники готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів. Мотиваційно-ціннісний компонент – критерій готовності: мотиваційні утворення особистості; показники готовності: мотивація навчальної діяльності, усвідомлення соціальних та педагогічних цінностей; орієнтація на ділову співпрацю. Когнітивно-емоційний компонент – критерій готовності: наявність системних педагогічних знань, здатність до емпатії; показники готовності: теоретико-методична обізнаність щодо організації групової навчальної діяльності; здатність знаходити компромісні рішення у процесі групової роботи; емпатійність, схильність встановлювати товариські відносини з іншими. Креативно-операційний компонент – критерій готовності: творча взаємодія учасників групової роботи, сформованість вмінь групової навчальної діяльності, поведінкова гнучкість; показники готовності: здатність до педагогічної творчості; наявність комунікативних та організаторських вмінь; здатність будувати

власний алгоритм дій в процесі групової навчальної діяльності; уміння співпрацювати з різними партнерами в групі та команді. Особистісно-рефлексивний компонент – критерій готовності: автономність, рефлексія власної діяльності; показники готовності: самостійність при плануванні діяльності та поведінки в груповій навчальній діяльності, незалежність суджень, здатність до аналізу і самооцінювання стилю та результату суб'єкт суб'єктної взаємодії.

Перспективою подальших розвідок може бути теоретичний аналіз форм та методів формування готовності майбутніх учителів початкових класів до групової навчальної діяльності засобами технології партнерства.

Література

1. Концепція «Нова українська школа» / упор. А. Гриневич. Київ; 2016. 34 с.
2. Беловолова С.П., Орлова Р.А. Готовность учителя к профессионально-педагогической деятельности как качество личности. Сибирский педагогический журнал. 2008. № 14. С. 140-157.
3. Ратовська С.В. Готовність майбутнього вчителя початкових класів до організації групової навчальної діяльності учнів. *Advanced technologies of science and education: матер. XIV Міжнарод. наук. Інтернет-конф.* (19–21 квіт. 2018 р.). URL: <http://int-konf.org/>.
4. Котенко О.В., Веклич Ю.І. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до іншомовно-навчальної діяльності. *Проблеми освіти.* № 74. Ч.2. 2013. С.144-149.
5. Зосименко О.В. Структура готовності майбутніх педагогів до педагогічної діяльності у контексті впливу проєктної технології. «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи»: матер. Міжнарод. науково-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20–27 квіт. 2015 р.). Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. 2015. Вип. № 1(19). URL: http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip19.html
6. Плесенко П.В. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до розв'язання типових задач професійної діяльності: дис... канд. пед. наук; 13.00.04 / Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника. Київ, 2017. 297 с.
7. Костюченко Л.В. Формування готовності до майбутньої професійної діяльності вчителів початкових класів у комплексі «училище-університет»: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук; спец. 13.00.04 / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2013. 19 с.
8. Мір П.І. Дидактичні засади організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів: дис... доктора пед. наук; 13.00.09 / Інститут педагогіки. Київ, 2017. 594 с.
9. Будник О.Б. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: дис... доктора пед. наук; 13.00.04 / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2015. 552 с.
10. Дволучанська В.О. Реалізація ідей навчального співробітництва у професійній діяльності вчителя початкових класів. *Науковий вісник Донбасу.* 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_1_5.
11. Ярослав Л.О. Готовність студентів до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії як основа конструктивного вирішення

педагогічних конфліктів. *Молодий вчений.* 2017. № 3 (43). С. 288-292.

12. Олійник О.В. Структура та критерії готовності майбутніх учителів початкової школи до формування конструктивних вмінь молодших школярів. *Зб. наук. пр. Херсон. держ. ун-ту. Сер. Педагогічні науки.* 2016. Вип. LXXSV. № 3. С. 81.

References

1. Kontseptsia «Nova ukrainska shkola» / upor. L. Hrynevych. Kyiv; 2016. 34 s.
2. Belovolova S.P., Orlova R.A. Gotovnost uchytelia k professionalno-pedahohicheskoi deiatelnosti kak kachestvo lichnosti. Sibirskiy pedagogicheskyy zhurnal. 2008. № 14. S. 140-157.
3. Rатовська С.В. Gotovnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do orhanizatsii hrupovoi navchalnoi diialnosti uchniv. *Advanced technologies of science and education: mater. XIV Mizhnarod. nauk. Internet-konf.* (19– 21 kvit. 2018 r.). URL: <http://int-konf.org/>.
4. Kotenko O.V., Veklich Yu.I. Formuvannia gotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do inshomovno-navchalnoi diialnosti. *Problemy osvity.* № 74. Ch.2. 2013. S. 144-149.
5. Zosymenko O.V. Struktura gotovnosti maibutnikh pedahohiv do pedahohichnoi diialnosti u konteksti vplyvu proektnoi tekhnolohii. «Nepervna osvita novoho storichchia: dosiahnennia ta perspektivy»: mater. Mizhnarod. naukovoprakt. konf. (m. Zaporizhzhia, 20–27 kvit. 2015 r.). Elektronnyy zbirnyk naukovykh prats Zaporizkoho oblasnoho instytutu pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity. 2015. Vyp. № 1(19). URL: http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip19.html
6. Teslenko T.V. Formuvannia gotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do rozviazannia typovykh zadach profesiinoї diialnosti: dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.04 / Prykarp. nats. un-t imeni Vasylia Stefanyka. Kyiv, 2017. 297 s.
7. Kostiuchenko L.V. Formuvannia gotovnosti do maibutnoi profesiinoї diialnosti vchyteliv pochatkovykh klasiv u kompleksі «uchylishe-universytet»: avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia kand. ped. nauk; spets. 13.00.04 / DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzh. ped. un-t imeni Hryhoriia Skovorody». Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2013. 19 s.
8. Mir P.I. Dydaktychni zasady orhanizatsii navchalno-doslidnytskoi diialnosti molodshykh shkoliariv: dys. ... doktora ped. nauk; 13.00.09 / Instytut pedahohiky. Kyiv, 2017. 594 s.
9. Budnyk O.B. Teoretichni i metodychni zasady profesiinoї pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti: dys. ... doktora ped. nauk; 13.00.04 / Zhytomyr. derzh. un-t imeni Ivana Franka. Zhytomyr, 2015. 552 s.
10. Dvoluchanska V.O. Realizatsia idei navchalnoho spivrobotnytstva u profesiinii diialnosti vchytelia pochatkovykh klasiv. *Naukovyi visnyk Donbasu.* 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_1_5.
11. Iaroslav L.O. Gotovnist studentiv do subiekt-subiektnoi pedahohichnoi vzaïmodii yak osnova konstruktynnoho vyrishennia pedahohichnykh konfliktiv. B
12. Oliynyk O.V. Struktura ta kryterii gotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly doformuvannia konstruktynnykh vmin molodshykh shkoliariv. *Zb. nauk. pr. Kherson. derzh. un-tu. Ser. Pedahohichni nauky.* 2016. Vyp. LXXSV. № 3. С. 81.

Vyhrestenko Zh.V.,

Postgraduate student at the Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University,
star1302@meta.ua

Ukraine, Pereiaslav-Khmelnytskyi

**STRUCTURE OF READY FOR GROUP EDUCATIONAL ACTIVITIES FUTURE TEACHERS
OF PRIMARY CLASSES BY PARTNERSHIP TECHNOLOGY**

The article defines and theoretically substantiates the structural components, criteria and indicators of readiness for group educational activity of future primary school teachers. Motivational value component – the criterion of readiness: motivational formation of the individual; readiness indicators: motivation of educational activity, awareness of social and pedagogical values; focus on business cooperation. Cognitive-emotional component – readiness criterion: availability of systematic pedagogical knowledge, ability to empathize; readiness indicators: theoretical and methodological awareness of the organization of group educational activities; ability to find compromise solutions in the process of group work; empathy, a tendency to socialize with others. Creative and operational component – readiness criterion: creative interaction of participants in group work, formation of skills of group educational activity, behavioral flexibility; indicators of readiness: ability to pedagogical creativity; availability of communication and organizational skills; ability to build own algorithm of actions in the process of group educational activity; ability to work with different team and team partners. Person-reflexive component – readiness criterion: autonomy, reflection of one's own activity; indicators of readiness: independence in planning activities and behaviors in group learning activities, independence of judgment, ability to analyze and self-evaluate the style and result of the subject of subjective interaction.

Key words: higher education, group educational activity, content of education, components of readiness, younger students, future teacher, educational process, structure of readiness, learning technology, partnership technology, cooperation technology.

УДК 374.21.67

Думко Н.В.,

викладач Одеського державного університету внутрішніх справ, ndumko@my.com

Україна, м. Одеса

КРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ВИВЧЕННЯ СТАНУ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ПОЛІЦІЇ ДО СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ

У статті показано аналіз сучасних праць із питань організації контролю навчальних досягнень студентів; журналів обліку успішності й відвідування студентів на заняттях, бесіди з викладачами та власні спостереження довели, що в освітянській практиці існують різні моделі організації контролю навчальних досягнень студентів із педагогічних дисциплін та професійно-предметної підготовки, перевірку виконують із використанням різних схем і шкал оцінювання, наявні різні підходи до розрахунку рейтингу студентів (в окремих випадках навіть у межах одного університету) тощо. Варто схарактеризувати моделі організації контролю навчальних досягнень студентів із педагогічних дисциплін для порівняння та фіксації недоліків. У дослідженні представлено такі критерії (змістовний, діяльнісний, когнітивний) визначення професійної зрілості курсантів поліції. Нова якість підготовки фахівця потребує інших критеріїв оцінки. Незважаючи на те, що традиційно у педагогіці вищої школи основними критеріями виступають знання, уміння і навички. Отже, критерій оцінки ефективності – це інструмент для визначення, виявлення факту наявності або відсутності ефективності застосування педагогічної діагностики у підготовці до професійної діяльності, а з іншого боку – правило, що дозволяє визначити наскільки, якою мірою, професійну діяльність є ефективною у підвищенні якості освіти.

Ключові слова: критерії, критеріальний підхід, курсанти, Курсанти поліції, майбутні поліцейські.

Постановка проблеми. Відкритість української освітньої системи щодо зовнішніх впливів спонукає студентів, майбутніх фахівців до усвідомленого професійного саморозвитку як гарантії майбутньої конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. Водночас, соціальна мобільність, обізнаність, компетентність сучасного курсанта набувають статусу базових, ключових характеристик, які вирішально впливають на успішність майбутньої професійної діяльності.

Для з'ясування ступеня підготовки курсантів до професійної зрілості майбутнього поліцейського передусім необхідні знання теорій вимірювання, оцінювання, педагогічної експертизи, елементів теорій моделювання й ухвалення рішень, методів індивідуального та групового оцінювання, а також уміння відбирати змінні норми, формувати системи показників і критеріїв, аргументувати вибір процедур, будувати системи алгоритмів, моделювати прогностичні результати, тобто формулювати гіпотезу, робити вибірку.

Публікації з теми дослідження. В освіті взагалі й у дидактиці вищої школи зокрема існують декілька теоретично обґрунтованих, практично апробованих підходів: проблемний (А. Брушлінський, М. Махмутов, В. Оконь та ін.); контекстний (А. Вербицький), задачний (Г. Балл, А. Сохор), міждисциплінарний, системний, інтегрований та інші. Вищезначені підходи активно сприймалися і дискутувались науковою спільнотою, та офіційно не декларувались як базові. Нині ж упровадження саме критеріального підходу знайшло відбиття у відповідних державних документах, Положенні «Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» Положенні «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», та інших, а також у рекомендаціях Ради Європи щодо стратегії реформування вітчизняної системи освіти. Аналіз нормативних документів свідчить

про те, що основною метою вищої школи ставиться виховання й навчання людини, здатної до культурного творення та продуктивного діалогу з соціумом; спеціаліста, який володіє необхідними для здійснення професійного обов'язку знаннями, уміннями й навичками, тобто до успішного вирішення професійних завдань, що дає змогу бути обізнаним у справах певної галузі, кваліфіковано вирішувати питання сфери своєї професійної діяльності.

Мета статі. Впровадити критеріальний підхід вивчення стану підготовки курсантів поліції до сформованості професійної зрілості.

Завдання: визначити критерії сформованості професійної зрілості курсантів поліції; проаналізувати отримані результати.

Методи дослідження, які були використані у дослідженні: авторська анкета та бесіда з курсантами; Т. Дубовицька «Тест-опитувальник для діагностики спрямованості мотивації вивчення навчальної дисципліни».

Виклад основного матеріалу. Мобільність та конкурентоспроможність, якої прагне вся Європа, потребує фахівців, здатних до активного, творчого, критичного та незалежного мислення, визначення нетипових шляхів розв'язання проблемних ситуацій.

Згідно з тлумачним словником сучасної української мови, критерій (грец. *criterion* – ознака, на підставі якої формується оцінка якості об'єкта, процесу) – це ознака, за якою проводять оцінювання, визначення, класифікацію чого-небудь, мірило оцінювання. У педагогічному енциклопедичному словнику критерій схарактеризований як цінність або стандарт, якими керується людина, коли ухвалює рішення чи висловлює судження. У психологічній енциклопедії критерій витлумачений як мірило оцінювання, судження, необхідна та достатня умова вияву або існування якогось явища чи процесу.

Вочевидь, аналіз будь-якої досліджуваної величини повинен включати не тільки ознаки її компонентів, а й критерії, що представляють вираження тієї чи тієї ознаки в процесі або в явищі.

Критерії оцінювання якості підготовки студентів закладу вищої освіти до професійної діяльності слід добирати з огляду на загальні принципи функціонування сучасної системи освіти; її спрямованість на якість і позитивний результат; динаміку змін мотивів до навчання; динаміку навчальних досягнень студентів.

Критерій оцінки ефективності майбутніх поліцейських – це міра (ступінь) прояву ознаки, що характеризує ефективність підготовки до професійної діяльності.

Критерій оцінки ефективності – це фундаментальний принцип, норма, еталон, що визначає підстави, що дозволяють відрізнити ефективну діяльність від неефективної діяльності. Виступаючи в ролі мірила, норми, критерій служить як би ідеальним зразком, виражає вищий, найбільш зроблений рівень досліджуваного явища, у даному контексті – підготовки до професійно-педагогічної діяльності до педагогічної діагностики якості освіти і її ефективності.

Контроль був і залишається одним із головних джерел отримання необхідної для управління інформації. Адже він має сприяти стимулюванню діяльності курсантів та працівників навчального закладу, об'єктивній оцінці та самооцінці їхньої роботи; виявленню невикористаних можливостей, нових починань, нововведень, цікавого досвіду; виявленню істотних недоліків, з'ясуванню їх природи, наданню допомоги щодо їх подолання; підвищенню якості навчання фахівців.

Надійними методами оцінювання сформованості професійної зрілості студентів є такі методи, як самооцінка, педагогічне спостереження, тестування, оцінювання проекту. Раціональне їх поєднання дає можливість визначати рівень сформованості якостей та вмій і дозволяє здійснювати корекцію діяльності студентів.

У роботі вищого навчального закладу застосовуються різні види, форми та методи контролю.

Діагностика вхідного рівня знань та умінь курсантів поліції (попередній контроль) дає викладачеві можливість спланувати навчальний процес. *Попередній контроль* є необхідним для визначення системи контролю та ефективності методики організації навчального процесу, індивідуалізації та диференціювання роботи зі студентами.

Поточний контроль знань є органічною частиною всього педагогічного процесу і слугує засобом виявлення ступеня сприйняття (засвоєння) навчального матеріалу. Поточний контроль дає змогу студентам у процесі навчальної діяльності отримати уявлення про свої здібності, сформувати самооцінку і регулювати свої успіхи. Викладач, у свою чергу, може впливати на хід професійної діяльності курсантів через їхні здібності, розвивати їх і таким чином удосконалювати свої педагогічні та кваліфікаційні знання.

Найпоширенішими традиційними методами контролює: усний контроль, письмовий, тестовий, графічний, програмований контроль, практична перевірка, а також методи самоконтролю і самооцінки. Під час навчальних занять у закладі вищої освіти використовують такі форми контролю: екзамени, заліки, колоквиуми, усне

опитування, письмові контрольні роботи, тести, захист курсових та кваліфікаційних робіт, звіт про результати практики [1, с.177-180].

Контроль на лекції може проводитись як вибіркоче усне опитування студентів або із застосуванням тестів за раніше викладеним матеріалом. Для активізації самостійної роботи практикується підготовка курсантів цікавих інформаційних повідомлень, виконання проектів, розв'язування проблемних питань тощо.

Підсумковий контроль – це складання іспиту чи заліку курсантів з метою оцінювання їхніх знань і навичок відповідно до моделі спеціаліста та вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики. Здійснюється він за допомогою таких форм контролю, як заліки, семестрові, курсові та державні іспити.

Одним із найважливіших методів контролю є спостереження за навчальною діяльністю курсантів. Він дає змогу скласти уявлення про пізнавальні можливості курсантів, їхнє ставлення до оволодіння знаннями, рівень самостійної підготовки тощо.

Професійна зрілість розглядається нами, як інтегративне, багатоскладове утворення, яке визначає саморозвиток особистості у професійній сфері власної життєдіяльності.

Ми виділяємо такі критерії визначення професійної зрілості курсантів поліції.

Змістовий критерій у структурі професійної зрілості майбутнього поліцейського визначає фахову грамотність і передбачає володіння знаннями з превентивної діяльності, досудового розслідування, основи кримінального аналізу, професійне спілкування працівників Національної поліції. Рівень сформованості змістового критерію оцінюється як володіння майбутнім поліцейським теоретичними знаннями, необхідними для ефективного формування власної професійної діяльності.

Діяльнісний критерій у структурі професійної зрілості містить: мислення, культуру, інтуїцію. Цей критерій передбачає наявність умінь, що забезпечують ефективність процесу формування й реалізації професійної діяльності та сприяє зрілості особистості. Рівень сформованості діялісного критерію доречно визначати як здатність майбутнього поліцейського реалізовувати й удосконалювати професійну зрілість у діяльності.

Когнітивний критерій (розуміння суті і предмета відповідальності; розширення і поглиблення знань про норми і правила відповідальної поведінки; усвідомлення того, наскільки важливими є норми, обов'язки на рівні соціуму, групи, індивідуальності), соціальна активність, толерантність, солідарність. Завдяки когнітивному компоненту індивід засвоює соціальний досвід, що охоплює набуття інформації про форми суспільного життя та взаємодію людей, про соціальні інститути, соціальні норми та цінності; формування затребуваної сукупності основних соціальних ролей;

Підвищення якості освітнього процесу тісним образом пов'язане з підвищенням якості знань і успішності курсантів, без формування позитивної мотивації це вирішити неможливо. Використавши в повному обсязі чинники, що впливають позитивно на процес мотивації майбутніх поліцейських можна домогтися успіху. Критеріальний підхід сприяє зниженню тривожності курсан-

нтів поліції, формуванню позитивної мотивації. Застосування критеріального підходу до підготовки майбутніх поліцейських до професійної діяльності перетворюється в спільну роботу із критеріїв прийнятим обома сторонами, прозорість самого процесу оцінювання, можливість висловити свою точку зору, а це в сою чергу підвищує якість освіти.

Практика показує, що академічна успішність – це лише один бік підготовки майбутніх фахівців, а отже вона не завжди адекватно демонструє дійсний рівень підготовки до успішної професійної діяльності, ефективного розв'язання нестандартних ситуацій, здійснення ефективної комунікаційної взаємодії, діагностиці власної діяльності.

У ході бесіди та проведення анкетування курсантам запропоновано низку запитань. Результати перевірки визначених критеріїв підготовки майбутніх поліцейських систематизовано в табл. 1

Таблиця 1

Результати констатувального експерименту

Критерії й рівні	Контрольна група (120 осіб)		Експериментальна група (120 осіб)	
	студ.	%	студ.	%
<i>1. Змістовий</i>				
Високий рівень	40	33,3	30	25,0
Середній рівень	60	50,0	60	50,0
Низький рівень	20	16,6	30	25,0
<i>2. Діяльнісний</i>				
Високий рівень	30	25,0	30	25,0
Середній рівень	50	41,7	40	33,3
Низький рівень	40	25,0	50	41,7
<i>3. Когнітивний</i>				
Високий рівень	10	8,3	20	16,6
Середній рівень	50	41,7	50	41,7
Низький рівень	60	50,0	50	41,7

Унаслідок підрахунку, в обох групах зафіксовано різне співвідношення осіб із високим, середнім та низьким рівнями. Стосовно критерію змістового різниці високого рівня між курсантами контрольної підгрупи становить – 33,3%, в експериментальній групі – 25,0%; середній рівень в контрольній групі – 50,0%, в експериментальній – 50,0%. Із низьким рівнем у контрольній групі – 16,6%, в експериментальній – 25,0%.

За критерієм «діяльнісним» зафіксовано високий рівень у контрольній групі – 25,0%, в експериментальній групі – 25,0%. Середній рівень у контрольній підгрупі становить – 41,7%, в експериментальній – 33,3%. Кількість із низьким рівнем дорівнює в контрольній групі – 25,0%, в експериментальній – 41,7%.

За критерієм «когнітивний» отримано такі відомості: у контрольній підгрупі кількість студентів із високим рівнем становила 8,3%, в експериментальній – 16,6%; чисельність осіб із середнім рівнем у контрольній групі – 41,7%, в експериментальній – 41,7%; із низьким рівнем у контрольній групі – 50,0%, в експериментальній групі – 41,7%.

На підставі отриманих даних дібрано й розроблено методи та методики дослідження, що дають змогу схарактеризувати рівень розвитку у курсантів виокремле-

них критеріїв, відповідно до блоку дисциплін системи дидактичної підготовки бакалавра за напрямом «Поліцейський патрульної служби».

На наш погляд, якісно розроблені завдання, тобто ті, що складаються переважно із завдань професійно спрямованості, сприяють підвищенню в майбутніх поліцейських мотивації до вивчення професійно спрямованих дисциплін.

Крім того, у ході роботи схарактеризовано труднощі, що виникають у викладачів професійно спрямованих дисциплін із питань розроблення контрольних завдань і діагностичних завдань для самостійного опрацювання матеріалу. Унаслідок анкетування викладачів, виокремлено типові труднощі розроблення діагностичних завдань для контролю знань курсантів: розроблення контрольних завдань із професійно спрямованих дисциплін із добром проблемних ситуацій; розроблення завдань професійно спрямованості; поєднання проблемних ситуацій і завдань у комплекс; визначення ваги кожного завдання (у балах) у комплексі контрольних завдань; розроблення тестових завдань тощо. З огляду на це підсумовано, що окремі викладачі професійно спрямованих дисциплін потребують розширення знань із проблем розроблення контрольних завдань для майбутніх поліцейських.

Висновки. Аналіз сучасних праць із питань організації контролю навчальних досягнень студентів; журналів обліку успішності й відвідування студентів на заняттях, бесіди з викладачами та власні спостереження довели, що в освітній практиці існують різні моделі організації контролю навчальних досягнень студентів із педагогічних дисциплін та професійно-предметної підготовки, перевірку виконують із використанням різних схем і шкал оцінювання, наявні різні підходи до розрахунку рейтингу студентів (в окремих випадках навіть у межах одного університету) тощо. Варто схарактеризувати моделі організації контролю навчальних досягнень студентів із педагогічних дисциплін для порівняння та фіксації недоліків. У дослідженні представлено такі критерії (змістовний, діяльнісний, когнітивний) визначення професійної зрілості курсантів поліції.

Нова якість підготовки фахівця потребує інших критеріїв оцінки. Незважаючи на те, що традиційно у педагогіці вищій школи основними критеріями виступають знання, уміння і навички. Отже, критерій оцінки ефективності – це інструмент для визначення, виявлення факту наявності або відсутності ефективності застосування педагогічної діагностики у підготовці до професійної діяльності, а з іншого боку – правило, що дозволяє визначити наскільки, якою мірою, професійну діяльність є ефективною у підвищенні якості освіти. *Подальшу роботу* вбачаємо у розробці діагностичних ситуацій з професійної діяльності майбутнього поліцейського.

Література

1. *Англо-русский словарь* / [сост. В.К. Мюллер]. – 22-е изд., стер. – М.: рус.яз., 1989. – 848 с.
2. *Большой Энциклопедический словарь: в 2-х т./ [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1991. – Т. 1. – 1991. – 863 с.*
3. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: [монографія] / колектив авторів:*

Н.М. Бібік, О.І. Локшина, О.В. Овчарук та ін. / під заг. ред. О.В. Овчарук. – Київ: вид-во «К.І.С.», 2004. – 311 с.

4. Савченко Л.О. Визначення критеріїв, показників та рівнів якості професійної підготовки майбутніх учителів технологій/ Лариса Олександрівна Савченко//Педагогічний альманах: збірник наукових праць/редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Випуск 28. – 319с.

References

1. *Anfiro-russkyi slovar* / [sost. V.K. Müller]. – 22-e yzd., ster. – М.: rus. yaz., 1989. – 848 s.

2. *Bolshoi Entsiklopedycheskyi slovar: v 2-ki t.* / [hl. red. A.M. Prokhorov]. – М.: Sov. Entsiklopediya, 1991. – Т.1. – 1991. – 863 s.

3. *Kompetentniyi pidkhd u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukraïnski perspektivi*: [monografii] / kolektiv avtoriv: N.M. Bibik, O.I. Lokshyna, O.V. Ovcharuk ta in. / pid zah. red. O.V. Ovcharuk. – Kyiv: vyd-vo «K.I.S.», 2004. – 311 s.

4. Савченко Л.О. Визначення критеріїв, показників та рівнів якості професійної підготовки майбутніх учителів технологій/ Лариса Олександрівна Савченко//Педагогічний альманах: збірник наукових праць/редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Випуск 28. – 319 с.

Dumko N.V.,

Lecturer at Odessa State University of Internal Affairs, ndumko@my.com

Ukraine, Odessa

CRITERION-BASED APPROACH TO STUDYING THE STATE OF POLICE CADETS TRAINING FOR PROFESSIONAL MATURITY

In the article the purpose of gender. Introduce a criterion-based approach to the study of police cadets' preparation for professional maturity.

The analysis of modern works on the organization of control of educational achievements of students is shown; academic records of student achievement and student attendance, conversations with teachers and their own observations have proven that in educational practice there are different models of organization of control of educational achievements of students in pedagogical disciplines and vocational subject preparation, verification is carried out using different schemes and grading scales, approaches to calculating student rankings (in some cases, even within one university), etc. Models of organization of control of educational achievements of students in pedagogical disciplines should be characterized for comparison and fixing of disadvantages. The following criteria (meaningful, active, cognitive) are defined in the study to determine the professional maturity of police cadets. New specialist training quality requires other evaluation criteria. Despite the fact that traditionally in higher education pedagogy, the main criteria are knowledge, skills and abilities.

Mobility and competitiveness, which Europe aspires to, requires professionals capable of active, creative, critical and independent thinking, identifying atypical ways of solving problematic situations.

So, the performance evaluation criterion is a tool for determining, detecting whether or not the use of pedagogical diagnostics in the preparation for professional activity is effective, and on the other hand, a rule that determines the extent to which professional activity is effective in improving the quality of education.

Key words: criterion, criterion approach, cadets, Police cadets, future police officers.

УДК 378.147:81

Крайняк Л.К.,*к.філол.н., доцент, завідувач кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій,
Тернопільський національний економічний університет, krajnyak-lyudmyla@hotmail.com***Дуда О.І.,***к.філол.н., доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій,
Тернопільський національний економічний університет, OleksandraHor@i.ua**Україна, м. Тернопіль*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Статтю присвячено одній з важливих проблем удосконалення якості вітчизняної вищої освіти – питанню подолання розриву між освітнім процесом підготовки студентів-перекладачів і їхньою майбутньою професійною діяльністю. Мета статті полягає в розробці та теоретико-методологічному обґрунтуванні системи професійної підготовки студентів – майбутніх перекладачів на основі соціокультурного підходу. Аналіз результатів дослідження дав змогу авторам виокремити комплекс педагогічних умов, які формують готовність студентів до майбутньої перекладацької діяльності на основі соціокультурного підходу.

Ключові слова: соціокультурний підхід, майбутні перекладачі, іншомовна комунікація, комплекс педагогічних умов.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство проходить через смугу складних соціокультурних трансформацій, які охоплюють усі аспекти його життєдіяльності, а глибокі зміни в суспільному, політичному, економічному житті країни значно впливають на розвиток системи освіти. Нові суспільні потреби викликали зміну освітньої парадигми, обумовлену тенденцією її гуманізації, що вимагає розвитку творчого потенціалу особистості, активного впровадження сучасних інноваційних технологій у вищій школі, які б забезпечували підготовку фахівців до професійної діяльності у світі без кордонів.

Такий глобалізований світ диктує свої вимоги до якості підготовки майбутніх фахівців з перекладу, що передбачає відбір і засвоєння професійного контексту, зміст якого інтегрує фахову термінологію та інформацію про соціокультурні особливості іншомовної комунікації. Це викликає необхідність здійснювати мовну підготовку студентів – майбутніх перекладачів на матеріалі автентичних текстів, які охоплюють широкий комплекс письмових і усних повідомлень, відтворених носіями мови і запозичених з їх комунікативної практики. Знання і розуміння сенсу поведінки представників певної культури сприяють розумінню місії перекладача – спілкування з усвідомленням відповідальності і миротворчих об'язків задля досягнення міжкультурного порозуміння.

У цьому контексті аналіз психологічної, педагогічної, лінгвістичної літератури свідчить про те, що підготовка перекладачів вимагає додаткового вивчення, оскільки перекладацька діяльність передбачає володіння іноземною мовою як інструментом спілкування і як інструментом досягнення міжкультурного порозуміння, що підсилює значимість соціокультурного підходу до професійної компетенції студентів. Визначаючи зміст підготовки перекладачів у ЗВО, дослідники звертаються до різних її аспектів: формування готовності студентів факультету іноземних мов до перекладацької діяльності [1; 2]; соціокультурна підготовка майбутнього лінгвіста-перекладача

засобами народної педагогіки [4]; формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів [3-6]; міждисциплінарні основи базової лінгвістичної підготовки фахівця-перекладача [6-7]; формування професійно важливих якостей перекладача у студентів-лінгвістів в процесі навчання у ЗВО [8-10]; формування професійної спрямованості майбутніх перекладачів в системі вищої освіти [11]; професійне становлення майбутніх лінгвістів-перекладачів в процесі іншомовної підготовки у вищому навчальному закладі [3]; контекстний підхід в процесі формування професійної компетентності майбутніх лінгвістів-перекладачів [4]; педагогічні умови формування основ професійної майстерності у майбутніх перекладачів [7].

Але роль і значення соціокультурного підходу в системі професійної підготовки фахівців з перекладу ще не були об'єктом окремого дослідження. Відтак, **метою** нашої розвідки є розробка та теоретико-методологічне обґрунтування системи професійної підготовки студентів – майбутніх перекладачів на основі соціокультурного підходу.

Виклад основного матеріалу. Умови постійного розширення і поглиблення сфер міжкультурної комунікації в сучасному світі в цілому і в Україні, зокрема, викликали реформування іншомовної освіти, її змісту на основі рекомендацій ЮНЕСКО з питань освіти задля миру, поваги прав людини, орієнтації на діалог культур. Ідеї гуманізації освіти викликають необхідність вирішення основних завдань: розвиток у студентів усвідомленого ставлення до себе як культурно-історичного суб'єкта; збагачення свого світорозуміння; формування соціальної відповідальності; навчання самоаналізу своїх вчинків. Успішне здійснення цих завдань є можливим в процесі професійної освіти, що базується на соціокультурному підході.

Культура вивчається практично всіма суспільними науками, але «посередником» і «споживачем» культури є, перш за все, сфера освіти, метою якої стає залучення

особистості до культурних цінностей, які сприяють розвитку її здібностей. Таким чином посилюється роль культури в освітній парадигмі, в тому числі і в лінгвістичній галузі. Спілкування іноземною мовою передбачає розуміння культурних особливостей і специфіки країни, що вивчається, в єдності з культурою рідної країни. Концепція модернізації вітчизняної вищої освіти передбачає, що необхідними умовами досягнення нової якості професійної освіти є міжкультурне спілкування і як результат, формування соціокультурної компетенції. Розширення можливостей присутності нашої країни у міжнародних організаціях викликало запотребованість фахівців зі знанням іноземних мов для здійснення перекладацької діяльності.

Однак, парадигма сучасної професійної освіти в сфері іншомовної комунікації, зазнаючи значних змін, вимагає вирішення низки протиріч між:

– потребою в перекладачах, яка відповідає соціальному замовленню, і існуючою традиційною мовною підготовкою студентів;

– сучасними вимогами, що висуваються до особистості перекладача, до рівня його загальної лінгвокультури, і недостатнім рівнем готовності до перекладацької діяльності, формування якої має відбуватись в контексті діалогу культур;

– існуючою практикою формування готовності студентів до перекладацької діяльності і необхідністю визначення засобів, які забезпечують формування здібностей до вирішення специфічних професійних завдань. Особливо вимагає вирішення основне протиріччя між сформованою системою підготовки перекладачів у ЗВО і недостатнім рівнем застосовуваних педагогічних засобів формування соціокультурної компетенції у студентів – майбутніх перекладачів.

Професія перекладача передбачає високий рівень сформованості соціокультурної компетенції, що обумовлено нормативністю поведінки в складних професійних ситуаціях, які вимагають здійснення перекладу в контексті діалогу культур. Соціокультурна компетенція, як показник готовності до виконання професійних функцій, задає особистісний сенс діяльності, так як виникає переконаність у доцільності вибору засобів її реалізації. Професійна підготовка майбутніх перекладачів, здатних зіставляти свою поведінку з правилами поведінки в чужій культурі, враховувати культурний та соціальний досвід країни, що вивчається, повинна базуватися на соціокультурному підході.

І це стає можливим, якщо: конкретизовано наукове уявлення про фахову підготовку студентів; визначено специфіку та особливості перекладацької діяльності; обґрунтована можливість застосування соціокультурного підходу до професійної підготовки студентів – майбутніх перекладачів; виявлено педагогічні умови, що сприяють формуванню готовності студентів до перекладацької діяльності; розроблена система професійної підготовки майбутніх фахівців з перекладу на основі соціокультурного підходу.

Висновки. Для подолання розриву між освітнім процесом у закладі вищої освіти і професійною діяльністю його випускників необхідна модернізація методичних умов, які сприяють формуванню готовності студентів до

майбутнього фаху. Сучасна професійна підготовка перекладачів повинна базуватися на соціокультурному підході, що дозволяє розглядати систему формування фахівців з перекладу у вигляді сукупності педагогічних умов, що забезпечують розвиток її компонентів. Комплекс педагогічних умов, які формують готовність студентів до професійної діяльності на основі соціокультурного підходу, передбачає міжпредметну інтеграцію в процесі навчання іноземної мови (взаємозв'язок і взаємовплив іноземної мови і блоку культурологічних і гуманітарних дисциплін); застосування технологій індивідуального навчання; співробітництво учасників навчального процесу (суб'єктно-суб'єктний тип відносин, навчання в малочисельних групах); предметну насиченість навчального середовища (автентична література, аудіо- і відео аутентичні курси із завданнями, які відображають особливості мови, побуту, життя, історії, культури країни мови, що вивчається).

Література

1. Беседіна Є.В. Концептуальна модель професійної підготовки конкурентоспроможних перекладачів в умовах диверсифікації вищої освіти [Електронний ресурс] / Є.В. Беседіна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_3/files/ped_2009_03_07_Besedina.pdf.
2. Іваницька Н.Б. Формування перекладацької компетенції в аспекті використання новітніх інформаційних технологій [Електронний ресурс] / Н.Б. Іваницька // Електронне наукове видання матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта». – Вінниця, 2006. – Режим доступу: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06inbnit.php>.
3. Мірам Т.Э. Профессия: переводчик / Т.Э. Мірам. – К.: Ніка-Центр, 1999. – 144 с.
4. Нелюбин А.А. Наука о переводе (история и теория с древнейших времен до наших дней): учеб. пособие / А.А. Нелюбин, Т.Л. Хухуні. – М.: Флинта: МПСЭИ, 2006. – 416 с.
5. Череди́чненко О.І. Про мову і переклад: мова в соціокультурному просторі, переклад як міжкультурна комунікація / О.І. Череди́чненко. – К., 2007. – 247 с.
6. Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf.
7. Gile D. Basic concepts and models for interpreter and translator training / D. Gile. – John Benjamins Publishing Company, 2009. – 283 p.
8. Kļaudy K. The role of translation theory in translator training [Електронний ресурс] / K. Kļaudy. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/conferences/2006_2008/emt2006_handout_kļaudy_en.pdf.
9. Newmark P. Non-literary in the light of literary translation [Електронний ресурс] / P. Newmark // The Journal of Specialized Translation. – 2004. – Issue 01. – pp. 8-13. – Режим доступу: http://www.jostrans.org/issue01/art_newmark.php.
10. Rubrecht Brian G. Knowing Before Learning: Ten concepts students should understand prior to enrolling in a university translation or interpretation class [Електронний ресурс] / Brian G. Rubrecht // Translation Journal – 2005. – Vol. 9. – No.2. – Режим доступу: <http://translationjournal.net/journal/32edu.htm>.
11. Tinsley Royal L. Guidelines for college and University programs in translator training [Електронний ресурс] / Royal L. Tinsley // ADFL Bulletin – 1973. – Vol. 4. – No.4. – pp. 1521. – Режим доступу: http://www.adfl.org/cgi-shl/docstudio/docs.pl?adfl_login&xurl=adefl_bulletin_d_adfl_4_4_15.

References

1. Besiedina Ye.V. Kontseptualna model profesiinoi pidhotovky konkurento spromozhnykh perekladachiv v umovakh dyversyfikatsii vyshchoi osvity [Elektronnyi resurs]/Ye.V. Besiedina. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_3/files/ped_2009_03_07_Besiedina.pdf.
2. Ivanytska N.B. Formuvannia perekladatskoi kompetentsii v aspekti vykorystannia novitnikh informatsiinykh tekhnolohii [Elektronnyi resurs] / N.B. Ivanytska // Elektronne naukove vydannia materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Humanizm ta osvita». – Vinnytsia, 2006. – Rezhym dostupu: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06inbnit.php>.
3. Myram H.Э. Professyia: perevodchyyk / H.Э. Myram. – K.: Nyka-Tsentr, 1999. – 144 s.
4. Neliubyn L.L. Nauka o perevode (ystoria y teoriia s drevneishykh vremen do nashykh dni): ucheb. posobyie / L.L. Neliubyn, H.T. Kshukhny. – M.: Flynta: MPSY, 2006. – 416 s.
5. Cherednychenko O.I. Pro movu i pereklad: mova v sotsiokulturnomu prostori, pereklad yak mizhkulturna komunikatsiia / O.I. Cherednychenko. – K., 2007. – 247 s.
6. Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf.
7. Gile D. Basic concepts and models for interpreter and translator training / D. Gile. – John Benjamins Publishing Company, 2009. – 283 p.
8. Kladu K. The role of translation theory in translator training [Elektronnyi resurs] / K. Kladu. – Rezhym dostupu: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/conferences/2006_2008/emt2006_handout_kladu_en.pdf.
9. Newmark P. Non-literary in the light of literary translation [Elektronnyi resurs] / P. Newmark // The Journal of Specialized Translation. – 2004. – Issue 01. – pp. 8-13. – Rezhym dostupu: http://www.jostrans.org/issue01/art_newmark.php.
10. Rubrecht Brian G. Knowing Before Learning: Ten concepts students should understand prior to enrolling in a university translation or interpretation class [Elektronnyi resurs] / Brian G. Rubrecht // Translation Journal – 2005. – Vol. 9. – No.2. – Rezhym dostupu: <http://translationjournal.net/journal//32edu.htm>.
11. Tinsley Royal L. Guidelines for college and University programs in translator training [Elektronnyi resurs] / Royal L. Tinsley // ADFL Bulletin – 1973. – Vol. 4. – No.4. – pp. 15-21. – Rezhym dostupu: http://www.adfl.org/cgi-shl/docstudio/docs.pl?adfl_login&xurl=adfl_bulletin_d_adfl_4_4_15.

Krainiak L.K.,

PhD (Candidate of Philological Sciences), associate professor, head of the Department of Foreign Languages,
Ternopil National Economic University, kraiyak-lyudmyla@hotmail.com

Duda O.I.,

PhD (Candidate of Philological Sciences), associate professor, Department of Foreign Languages,
Ternopil National Economic University, OleksandraHor@i.ua

Ukraine, Ternopil

SOCIO-CULTURAL APPROACH TO PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS AS FUTURE TRANSLATORS

The article is devoted to one of the important problems of the national higher education quality improving – the issue of closing the gap between the educational process of translators training and their future professional activity. The purpose of the article is to develop as well as theoretically and methodologically justify the system of professional training of students – future translators on the basis of socio-cultural approach. The analysis of the research results allowed the authors to identify a set of pedagogical conditions shaping students' readiness for future translation activities on the basis of a socio-cultural approach.

Key words: socio-cultural approach, future translators, foreign language communication, complex of pedagogical conditions.

УДК 373.24 (045)

Краснова А.В.,

*студентка 4 курсу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, xhapnxxx@mail.ru*

Ярославцева М.І.,

к.пед.н., доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, mylena26@mail.ru

Україна, м. Харків

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розглядається питання формування екологічної компетентності у дітей дошкільного віку. Надано теоретичний аналіз питання формування екологічної компетентності дітей в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. Особлива увага приділяється розвитку екологічної культури. Розгорнуто особливості організації занять з природи, спираючись на вікові особливості дітей. Наведено приклади ігрових вправ, у яких реалізується розвиток екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

Ключові слова: діти дошкільного віку, екологічна культура, компетентнісний підхід, заклад дошкільної освіти, екологічне виховання, екологічна компетентність.

Постановка проблеми. Формування культури поведінки є одним з найперспективніших напрямів науково-педагогічних досліджень НАПН України. Спираючись на Концепцію екологічної освіти України та Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті можна зазначити, що формування навичок екологічної поведінки є одним з актуальних завдань. Необхідність формування культури екологічної поведінки зазначено вимогами національного екологічного законодавства.

У Конституції України визначено завдання дбайливого ставлення до природи: «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі» [12, с.66]. У Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» розглядається питання про те, що необхідно «формувати екологічну культуру людини в гармонії її відносин з природою» [8]. У Законі «Про дошкільну освіту» щодо формування нового підрастаючого покоління визначена мета виховання – формування соціально активної гармонійної, гуманної і різномісної особистості [11].

Формування екологічної компетентності є одним із пріоритетних завдань освіти сталого розвитку, десятиріччя якої проголошено ООН у 2005–2014 роках. Екологічна компетентність дає людині змогу відповідально розв'язувати життєві ситуації, розвивати суспільство, зберігати довкілля тощо [16, с.116].

Науковці М. Кисельова, В. Крисаченка, М. Хилька та ін. розглядали у своїх дослідженнях філософські засади екологічної культури. Психолого-педагогічні засади культури поведінки особистості досліджували М. Федорова, Є. Яковенко-Глушекова, А. Ушаков тощо [17].

Психолого-педагогічними засадами формування початкових екологічних уявлень дітей дошкільного віку є ідеї провідних учених Л. Виготського, В. Давидова, О. Запорожця, Я. Коменського, Д. Локка, С. Ніколаєвої, Й. Песталоцці, З. Пlochій, та ін. Питання екологічного виховання дітей дошкільного віку в своїх працях висвітлювали А. Волкова, Н. Горобаха, О. Захлебний, І. Зверев, Н. Кот, О. Кудрявцева, Н. Лисенко, В. Маршицька, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, Н. Рижова, І. Суравегіна, Н. Яришева та ін.

Питанням ознайомлення дітей з природою розглядали у своїх наукових студіях ряд вчених: І.Апрелєва [1],

С. Веретенникова [5], Н. Яришева [14] тощо.

Сутність компетентнісного підходу зазначається у Базовому компоненті дошкільної освіти. Вона полягає в спрямованості освітнього процесу на досягнення соціально закріпленого результату, що визначає необхідним чіткого визначення засвоєння дитиною змісту освітніх ліній, підкреслює важливість закладання в дошкільному віці фундаменту для набуття у подальшому спеціальних знань та вмій [2].

Зміст освітньої програми «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку, авторами якої є Т. Піроженко, Н. Гавриш, О. Брежнева та ін. ставить за мету реалізацію компетентнісного підходу до розвитку старшого дошкільника, враховує стратегічний курс розвитку системи освіти України загалом та забезпечує її наступність [6].

Звертаючись до змісту освітньої лінії «Дитина у природному доквіллі», у змісті освіти «Природничо-екологічна компетенція» можна зазначити, що дитина повинна бути обізнана з природним середовищем планети Земля та Всесвітом як цілісним організмом, у якому взаємодіють повітря, ґрунт, вода, рослинне та тваринне середовище, люди, Сонце, Місяць тощо; усвідомлює їх значення для діяльності людини та для себе особисто [2].

Ґрунтуючись на діяльнісному підході, в структурі екологічної культури дитини виділяються компоненти: екологічні знання та вміння, екологічне мислення, ціннісні орієнтації, екологічно виправдану поведінку [6].

У 2017 р. в США провели дослідження та оприлюднили, у якому зазначалося, що на території країни ефективно розвиваються та діють понад 250 природничих закладів дошкільної освіти та лісових дитячих садків. Результати цього опитування свідчать, що американське суспільство чітко усвідомлює важливість організації екологічного виховання в період дошкільного віку [19].

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми формування екологічної компетентності дитини дошкільного віку в освітньому просторі закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток екологічної компетентності у дітей дошкільного віку є одним з пріоритетних завдань дошкільної освіти. Заклади дошкільної

освіти приділяють особливу увагу екологічному вихованню дітей дошкільного віку.

Екологічне виховання – це система педагогічної діяльності, спрямована на розвиток у дітей екологічної культури. Сьогодні є очевидним, що екологічне виховання дошкільнят – це не лише подання відповідних знань, а й формування у дітей екологічної компетентності, усвідомлення екологічної цінності природного середовища у єднанні з людиною. Екологічне виховання допоможе дитині пізнавати світ у всій його красі, співчувати живим істотам, що страждають, навчить дітей любити природу, дбайливо ставитися до навколишнього середовища, орієнтуватися в основних фактах забруднення природи, прихильно ставитися до тих, хто опікується природою. У малят сформується стійкий пізнавальний інтерес, здивування та захоплення красою, чарівністю, розмаїттям навколишнього світу [13].

Екологічна компетентність – це категорія екологічної діяльності, яка має зв'язок з екологічною свідомістю, цінностями та мисленням тощо. Екологічна освіченість включає в себе не лише наявність екологічних знань умінь та навичок, а й сформованість установок, цінностей, особистісних сенсів, які забезпечують готовність дитини до діяльності, але ще не визначають компетентності [4].

Екологічна культура є невід'ємною частиною загальної культури людини і включає різні види діяльності, а також що склалося в результаті цієї діяльності екологічну свідомість людини, в якому слід розрізняти внутрішню екологічну культуру (інтереси, потреби, установки, емоції, переживання, почуття, естетичні оцінки, смаки, звички) і зовнішню (поведінка, вчинки, взаємодія).

Кожна вікова група реалізує певні програмові завдання з розділу ознайомлення дітей з природою. Вони передбачають у собі поступове та цілеспрямоване засвоєння знань природничого змісту.

У 2-х, 3-х річному віці педагог ознайомлює дітей з рослинами, навчає правильно виділяти і називати їх деякі прикмети. Особлива увага приділяється ознайомленню з явищами неживої природи. У процесі ознайомлення з тваринами, діти вчатьс я імітувати їх рухи і голоси. При цьому в дітей удосконалюються слуховий та візуальний аналізатори, розвивається увага до побаченого та добре ставлення до них.

У дітей 4-річного віку формується уявлення про явища природи і предмети, з якими вони зустрічаються на життєвому шляху, підводять їх до установа таких зв'язків, які діти можуть пізнати в процесі предметно-чуттєвої діяльності на заняттях, іграх і відобразити їх у формі конкретних уявлень. Під час засвоєння знань у дітей утворюються більш високі форми пізнавальної діяльності. Важливим є навчити дітей спостерігати, виділяти окремі прикмети рослин, тварин, порівнювати об'єкти, групувати їх за зовнішніми ознаками. Діти 4-х років вже вміють встановлювати причинно-наслідкові зв'язки тих чи інших явищ.

У 5-ти річному віці формується вища форма наочно-образного мислення. Діти здатні засвоювати узагальнені знання. Завдання педагога навчити дітей виділяти особливості будови рослин, тварин і встановлювати їх залежність від умов проживання. До моменту вступу до школи, у дітей повинна бути розвинута спостережливість, допитливість, любов і дбайливе ставлення до при-

роди, здатність знаходити в ній красиве, інтерес до сільськогосподарської праці [10].

Новітні технології екологічного виховання ґрунтуються на сучасних методах формування екологічних уявлень, серед яких:

- формування мислеобразів;
- екологічної лабілізації;
- екологічних асоціацій;
- художньої репрезентації природних об'єктів;
- екологічної емпатії;
- екологічної рефлексії;
- ігровий [3].

Формування екологічної компетентності, на думку З. Плохій, залежить від таких чинників:

- Формування знань про природу у дітей дошкільного віку повинно реалізовуватися у всіх видах діяльності. Лише після того, як діти набудуть досвід після безпосередньої взаємодії з об'єктами і явищами природи, тему можна узагальнити під час організованого заняття з природи;

- Методи екологічної освіти поділять на такі види: експериментування, продуктивна діяльність, моделювання, спостереження, розв'язання проблемних ситуацій, педагогічне спілкування.

- Багатоманітність форм і методів інтеграції є провідними принципами організації педагогічного процесу;

- Радість від процесу пізнання має бути домінуючою емоцією у взаємодії зі світом природи.

- Розвивальне середовище та педагогічний процес мають відповідати особливостям розвитку та саморозвитку дитини, формуванню особистісних якостей: сприйнятливості, чутливості, спостережливості, допитливості, розсудливості, відповідальності, самостійності, креативності [15].

Оскільки в дошкільному віці провідним видом діяльності є гра, то для розвитку екологічної компетентності пропонуємо такі ігрові вправи:

1. *«Хто чим харчується?»* Мета. Закріплювати уявлення дітей про їжу тварин. Ігрове завдання: Діти з мішечка дістають продукти, кими харчуються різні тварини: овес, морква, яблуко, капуста і т.п. Називають його і визначають яка тварина харчується цією їжею.

2. *Гра «Хто в будиночку живе»* Мета. Закріплювати знання дітей про тварин, вчити наслідувати їх голосів. Ігрове завдання: Діти видять у домиках та зображують тварин. Вихователь обходить будиночки та по черзі запитує «Тук-тук-тук, яка тваринка живе в цьому будиночку?». Діти відповідають, імітуючи звуки тварин: «Му-му-му». «Мяу-мяу!», «Гав-гав» тощо. Вихователь відгадує, хто живе в цьому будиночку.

3. *Гра «Яка це тваринка?»* Мета. Закріплювати уявлення дітей про ознаки диких і домашніх тварин. Ігрове завдання: Вихователь описує домашню чи дику тварину, її характерні особливості (хутро, колір, розмір), а діти вгадують за описом.

4. *Гра «З якої гілки дитинка»* Мета. Закріплювати знання дітей про листя і плодах дерев і чагарників, вчити підбирати їх за належністю до однієї рослини. Ігрове завдання: Діти роздивляються листя дерев і чагарників. За пропозицією вихователя знаходять плоди до своїх листів. Гру можна проводити протягом всього року, використовуючи свіжі листя або засушені. Можна запропонувати підготувати матеріал дітям на прогулянці.

Висновки. Отже, розглядаючи наукові доробки різних педагогічних студій можна зробити висновки про те, що проблема формування екологічної компетентності є актуальною на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти. Спираючись на програми та законодавчі документи про дошкільну освіту, в яких визначені вимоги до організації освітнього процесу, можна дійти висновку, що правильно організована освітня діяльність є важливим компонентом для розвитку екологічної компетентності дитини. Оскільки кожна вікова група має свої вікові особливості, завдання вихователя – створити умови для максимально ефективного розвитку дитини. Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчені питання впливу гри на формування екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

Література

1. Апрелева І.В., Сухорукова С.В. Курс лекцій з дисципліни «Теорія та методика ознайомлення дітей з природою»
2. Базовий компонент дошкільної освіти Київ: Видавництво, 2012, 26 с.
3. Беленька Т.В., Науменко Т.С., Половина О.В. Дошкільнятам про світ природи: методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. 115с.
4. Беленька Т., Науменко Т., Половина О. Дошкільнятам про світ природи: старший дошкільний вік; навч.-метод. Посібник. Київ: Генеза, 2013. 112с
5. Веретенникова С.А. Ознакомление детей дошкольного возраста с природой. Учебник для учащихся пед. училищ. Пер. с рус. Киев. Вища школа. Голошое изд-во, 1979 Яз. Укр. 248 с.
6. Використання освітньо-вихованого потенціалу мистецтва в екологічному вихованні старших дошкільників. Екодієвожит. URL: <http://bdpu.org/wp-content/uploads/2019/04> (дата звернення 02.03.2020).
7. Освітня програма для дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт», гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (лист МОН України від 01.08.2017 № 1/11–7684) – 80 с.
8. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). Дошк. виховання. 1994. № 2.
9. Дитина: освіт. програма для дітей від 2 до 7 років: відповідно до Баз. компонента дошк. освіти / наук. керівн. В. Огнев'юк; наук. ред. Т. Беленька, М. Машовець; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2016. 303 с.
10. Живіріхіна Л.А. Формування екологічної компетентності дошкільників. Північний вісник освіти. 2014. № 4. С.69-75.
11. Закон України «Про дошкільну освіту». Київ, 2001
12. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Преса України, 1997. 80 с.
13. Лисенко Н. Екологічне виховання дошкільників. Київ: 1993.
14. Методика ознайомлення дітей з природою: Навч. посібник. Київ.: Вища шк., 1993. 255 с.: іл.
15. Пляхій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (інноваційні підходи). Дошкільне виховання. 2010. № 7. С.6-10.
16. Пляхій З.П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. Дитини дошк. Віку «Я у Світі». Київ: Світич, 2010. 144 с.
17. Пустовіл Н.А. Компетентнісний підхід до формування культури екологічної поведінки школярів. Педагогіко-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. URL: http://lib.iitta.gov.ua/3926/1/%D0%9F%D1%83%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%9D.%D0%90._15-1.pdf (дата звернення 14.02.2020).

http://lib.iitta.gov.ua/3926/1/%D0%9F%D1%83%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%9D.%D0%90._15-1.pdf (дата звернення 14.02.2020).

18. Формування екологічної компетентності дошкільника. Навчально-виховний комплекс № 24. URL: <https://www.nvk24.com.ua/formuvannya-prirodnichoi-kompetentnosti-doshkilnika/> (дата звернення 12.02.2020).

19. Nature Preschools and Kindergartens at Record Numbers in the U.S., 2017

References

1. Aprelieva I.V., Sukhiorukova S.V. Kurs lektsiï z dystsypliny «Teoriia ta metodyka oznaiomlennia ditei z pryrodou»
2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity Kyiv: Vydavnytstvo, 2012, 26 s.
3. Bielienka H.V., Naumenko T.S., Polovina O.V. Doskylniatam pro svit pryrody: metodychni posibnyk dlia vykhovateliv ditei doskylnoho viku. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2013. 115s.
4. Bielienka H., Naumenko T., Polovina O. Doskylniatam pro svit pryrody: starshyi doskylnyi vik; navch.-metod. Posibnyk. Kyiv: Henezza, 2013. 112s
5. Veretennikova S.L. Oznaomlyenie detei doskolnoho vozrasta s pryrodou. Uchebnyk dlia uchashchysia ped. uchilish. Per. s rus. Kyev. Vyshcha shkola. Holoshiue yzd-vo, 1979 Yaz. Ukr. 248 s.
6. Vikorystannya osvithno-vihovanogo potentsialu mistectva v ekolohichnomu vihovanni starshih doskylnykiv. Ekodivovsit. URL: <http://bdpu.org/wp-content/uploads/2019/04> (data zvernennya 02.03.2020).
7. Osvitnia prohrama dlia ditei starshoho doskylnoho viku «Vpevnenyi start», hryf «Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» (lyst MON Ukrainy vid 01.08.2017 № 1/11–7684) – 80 s.
8. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» (Ukraina KhKhI stolittia). Dosk. vykhovannia. 1994. № 2.
9. Dytyna: osvit. prohrama dlia ditei vid 2 do 7 rokiv: vidpovidno do Baz. komponenta doshk. osvity / nauk. kerivn. V. Ohneviiuk; nauk. red. H. Bielienka, M. Mashovets; Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. Kyiv, 2016. 303 s.
10. Zhyvirihiina L.A. Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti doshkylnykiv. Tavriiskiy visnyk osvity. 2014. № 4. S. 69-75.
11. Zakon Ukrainy «Pro doshkylnu osvitu». Kyiv, 2001
12. Konstytutsiia Ukrainy. Pryniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. Kyiv: Presa Ukrainy, 1997. 80 s.
13. Lysenko N. Ekolohichne vykhovannia doshkylnykiv. Kyiv: 1993.
14. Metodyka oznaiomlennia ditei z pryrodou: Navch. posibnyk. Kyiv.: Vyshcha shk., 1993. 255 s.: il.
15. Plokhii Z. Ekoloho-rozvyvalne seredovysiche doskylnoho navchalnoho zakladu (innovatsiini pidkhody). Doskylne vykhovannia. 2010. № 7. S. 6–10.
16. Plokhii Z.P. Formuiemo ekolohichnu kompetentnist molodshoho doshkylnyka: navch.-metod. posib. do Bazovoi progr. rozv. Dytyny doshk. Viku «Ja u Sviti». Kyiv: Svitych, 2010. 144 s.
17. Pustovil N.A. Kompetentnisnyi pidkhid do formuvannia kultury ekolohichnoi povedinky shkoliariv. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. URL: http://lib.iitta.gov.ua/3926/1/%D0%9F%D1%83%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%9D.%D0%90._15-1.pdf (data zvernennia 14.02.2020).
18. Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti doshkylnyka. Navchalno-vykhovnyi kompleks № 24. URL: <https://www.nvk24.com.ua/formuvannya-prirodnichoi-kompetentnosti-doshkilnika/> (data zvernennia 12.02.2020).
19. Nature Preschools and Kindergartens at Record Numbers in the U.S., 2017

Krasnova A.V.,

*student at the 4th course of the Municipal establishment «Kharkiv humanitarian-pedagogical academy»
Kharkiv Regional Council, xxannxxx@mail.ru*

Yaroslavtseva M.I.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor departments of theory and methodology of preschool education
Municipal establishment «Kharkiv humanitarian-pedagogical academy» Kharkiv Regional Council,
mylena26@mail.ru*

Ukraine, Kharkov

COMETENCY-BASED APPROACH IN FORMATION ENVIRONMENTAL CULTURE FOR PRE-SCHOOL CHILDREN

The article deals with the question of formation environmental competence for pre-school children. Provided by theoretical analysis with question of formation environmental competence in the educational process of the institution of preschool education are presented. Special attention is paid development environmental ecological culture. Disclosed features of the organization nature activities relying on age features of children. Examples of game exercises are given in which realize development environmental competence for pre-school children.

Key words: *pre-school's children, competence approach, preschool education are presented, environmental education, environmental competence.*

УДК 373.2.035

Курчатова А.В.,

к.пед.н., ст. викладач кафедри дошкільної освіти Миколаївської національної університет ім. В.О. Сухомлинського,
kurchat67@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті наголошується на необхідності формування соціально-нормативної поведінки дитини старшого дошкільного віку. Підкреслюється вплив соціального середовища на формування вміння оцінювати соціальну ситуацію, орієнтуватися в досвіді соціально-нормативної поведінки, розуміти наслідки небажаної поведінки. Розкрито термінологічний апарат досліджуваної проблеми: схарактеризовано поняття: «середовище», «соціальне середовище», «соціально-нормативна поведінка»; визначено основні риси соціально-нормативної поведінки. Звертається увага на включення методу моральних дилем у процес формування соціально-нормативної поведінки старших дошкільників, який допомагає їм надалі самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації вибору і правильно прогнозувати їхні можливі наслідки.

Ключові слова: соціальне середовище, соціально-нормативна поведінка, діти старшого дошкільного віку, моральні дилеми.

Постановка проблеми. Пріоритетність моральних цінностей у сучасному суспільстві зумовлена кардинальними змінами соціально-економічної сфери та новими цілями, що стоять перед освітніми установами, а також наголошує на необхідності формування культури поведінки дітей дошкільного віку. Крім цього, актуальність проблеми зростає в сучасних умовах у зв'язку з особливостями соціального оточення дитини, в якому часто спостерігаються дефіцит вихованості, доброти, чуйності, мовної культури у взаємостосунках людей.

Значну роль у формуванні соціально-нормативної поведінки особистості відіграє соціальне середовище – сукупність економічних, матеріальних, соціальних, духовних, політичних умов існування, формування та діяльності індивідів і соціальних груп. Дитина накопичує знання про навколишній світ, уточнює уявлення про різні об'єкти і явища, розширює свій кругозір, розвиває пізнавальні здібності. Соціальне середовище формує в дитини-дошкільника перші моральні відношення до світу та оточуючих людей. Але також воно може становити небезпеку для життя і здоров'я дитини дошкільного віку, сприяти виникненню небажаних проявів у її поведінці. Формування соціально-нормативної поведінки, що нерозривно пов'язана з навколишнім середовищем, в якому росте і розвивається дитина, і зумовлюється ним, на різних етапах дошкільного дитинства – одне із невідкладних напрямів виховання в умовах закладу дошкільної освіти та сім'ї.

Мета статті – теоретично обґрунтувати вплив соціального середовища на формування соціально-нормативної поведінки дитини старшого дошкільного віку.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури виявив, що дослідження різних науковців пов'язані з вивченням окремих аспектів окресленої проблеми. Витокі наукового дослідження щодо розв'язання проблеми

впливу соціального середовища на процес формування особистості ми знаходимо в роботах зарубіжних учених (Г. Гоббса, Дж. Дьюї, Т. Парсонса, Г. Тарда, З. Фройда).

На сучасному етапі різні аспекти виховання і розвитку особистості та впливу на цей процес соціального середовища висвітлюються у працях І. Беха, Т. Кравченко, Л. Куликової, М. Лукашевича, І. Печенко, Б. Братуся, Науковці Л. Карнаух, О. Крюкова Р. Мойсеєнко, В. Смирнов, І. Сіданіч, Т. Фасолько, В. Федоров, Т. Хромцова провели дослідження в контексті наукового обґрунтування проблеми виховання окремих аспектів поведінки дітей.

Вітчизняні і зарубіжні психологи (Л. Божович, Л. Венгер, Л. Виготський, О. Леонт'єв, В. Мухіна) і педагоги (В. Галуз'як, М. Лукашевич, О. Крюкова, М. Сметанський, В. Шахов) визначили, що поведінка особистості формується шляхом двостороннього взаємовпливу соціального середовища й індивіда. На думку Л. Карнаух, відповідно до положень вітчизняних науковців, особистість, пізнаючи соціальний світ, не лише засвоює норми поведінки, а й водночас розвиває саму себе, реалізовує свої прагнення, потреби, активну життєву позицію у своїй поведінці, стає активним перетворювачем соціального світу, суб'єктом власного життєтворення [5].

Виклад основного матеріалу. Мета нашого дослідження зумовлює визначення сутності поняття «соціальне середовище» та особливостей його впливу на формування соціально-нормативної поведінки дітей старшого дошкільного віку в сучасних умовах.

З точки зору педагогіки, середовище – це умова життєдіяльності дитини, формування ставлення до базових цінностей, засвоєння соціального досвіду, розвиток життєво необхідних особистісних якостей, спосіб трансформації зовнішніх відносин у внутрішню структуру особистості, задоволення потреб суб'єкта. За А. Богуш,

середовище – сукупність умов, що оточують людину та взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Середовище може бути найближчим (родина, сім'я, родичі, друзі), далеким (суспільний устрій), зовнішнє, внутрішнє, пасивне, активне, актуальне, розвивальне [2,12].

У широкому розумінні під соціальним середовищем розуміють всюсоціальну дійсність (державу, суспільство); у більш вузькому – середовище, яке безпосередньо оточує дитину і тим самим впливає на її розвиток, формування характеру, інтересів, нахилів, ціннісних орієнтацій тощо. Виходячи з такого розуміння природи людини, «її поведінка і діяльність, формування всіх її психологічних функцій нерозривно пов'язані знавколишнім середовищем і зумовлюється ним» [4, с.5].

Соціальне середовище, значуще для дитини дошкільного віку, – це сім'я (батьки або особи, які постійно піклуються і спілкуються з дитиною, брати чи сестри); заклад дошкільної освіти (насамперед, вихователі); близьке соціальне оточення (однолітки, друзі). Шаблони поведінки дитини формуються через призму сімейних відносин і цінностей. Дитина в сім'ї вчиться спілкуванню, набуває першого соціального досвіду, вчиться соціального орієнтування.

Соціально-нормативна поведінка дитини дошкільного віку – це апробована у практиці дитини сукупність свідомих добровільних дієвчинкових, навмисних і спонтанних проявів і реакцій по відношенню до оточуючих, що ґрунтується на готовності діяти на благо іншої людини.

Основними рисами соціально-нормативної поведінки дитини дошкільного віку є прояви гуманного ставлення до інших за відсутності зовнішнього контролю і домагань похвали, нагороди; усвідомлення дитиною справедливості та об'єктивності моральних норм; включення в поведінку широкого спектра як свідомих вчинків і дій, так іспонтанних несвідомих реакцій і проявів.

Характерним для дитини дошкільного віку є ситуативне емоційне реагування на різні події. Вона ще не може прогнозувати наслідки поведінки, не може переносити свої дії у змінні або нові умови, а тому її реакція проявляється на конкретну подію. Оскільки в дитини ще не сформована комунікативна навичка, вона фізично проявляє реакції: може крикнути, заплакати, щось кинути, вдарити. Такі реакції дитини, що виражають її незадоволення, є мимовільними, тому що ще не сформовані моральні установки.

Саме в період дошкільного дитинства в дитини розвиваються моральні почуття, формуються навички соціально-нормативної поведінки, закладаються соціально важливі особистісні якості.

В дошкільному віці формується перший соціальний досвід у сім'ї і дитячому колективі, що є основою для здійснення соціальної взаємодії з батьками та однолітками: установлення правил у грі, вміння домовлятися, поступатися, виконувати доручення, дотримуватися правил поведінки. Соціальний досвід дозволяє дітям оцінювати поведінку однолітків і дорослих через призму моральних норм.

У молодшому дошкільному віці в дитини виробля-

ються перші навички і складаються звички поведінки. Діти набувають основних навичок самообслуговування, вони стають більш самостійними. У 3–4 роки діти здатні застосовувати звичні правила поведінки не тільки в закладі дошкільної освіти, але й дома, на вулиці, у гостях. Дошкільники середнього віку починають більше контролювати себе і керувати свої емоції та бажання на шляху досягнення поставленої мети. З віком формується більш високий рівень самостійності, саморегуляція поведінкою, відбувається самооцінка своєї поведінки, вчинку.

У старшому дошкільному віці діти починають оцінювати соціальну ситуацію, орієнтуються в досвіді соціально-нормативної поведінки і розуміють наслідки небажаної поведінки.

Засвоєння кожною особистістю моральних норм і цінностей – міцний і надійний фундамент, на якому може будуватися морально здорове суспільство. Рішення цього завдання дозволить виховати особистість, яка проявляє себе в умінні підкорювати особисті бажання і вчинки інтересам колективу, в бажанні припинити вчинки і дії однолітків, що суперечать нормам і правилам життя, у здатності визнавати і відповідати за свої помилкові дії і вчинки, в дотриманні єдності слова і справи.

Соціально-нормативна поведінка в дитини дошкільного віку формується в закладі дошкільної освіти як провідної соціальної інституції. Цей процес відбувається, по-перше, стихійно, тобто у спілкуванні дитини з дорослим, коли він спостерігає за її діяльністю, оцінками, вчинками. А по-друге, цілеспрямовано, коли дорослий навмисно демонструє свої оцінки, ставлення, вчинки, роблячи себе зразком для наслідування нормативної поведінки.

До плану роботи педагогів з дітьми доцільно віднести блок розвивальних занять. Спілкування дошкільників з дорослими та однолітками дозволяє оцінити вчинки, поведінку спочатку інших, а потім свою. Образ однолітка стає для дошкільника ніби шкалою, яка дозволяє порівнювати свої вчинки і дії, поведінку з іншими, здійснювати пошук стосунків з ними, способів взаємодії, загальних норм, оволодівати досвідом соціально прийнятних способів виходу з конфліктних ситуацій. Тому у процесі формування соціально-нормативної поведінки особливе місце має включення методу моральних дилем, який допомагає дитині надалі самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації вибору і правильно прогнозувати їхні можливі наслідки. У кожній дитини повинен накопичуватися досвід соціально-нормативної поведінки.

Формуючи соціально-нормативну поведінку дитини, вихователі керуються визначеними цілями:

- виховувати в дошкільників уявлення про соціальні норми поведінки в суспільстві;
- залучати дитину до суспільних відносин;
- сприяти соціалізації особистості дитини.

Для досягнення такої мети корисно розглядати та обговорювати проблемні ситуації, які наближені до реального життя дошкільників і зачіпають їх емоційний бік, а також розвивають інтелектуальні почуття. Важливо,

щоб дитина відчула смак до отримання нових, несподіваних відомостей про оточуючі її предмети та явища.

Особисті емоції дошкільника розвиваються у процесі сприймання об'єктів і явищ оточуючого середовища, стосунків людей, природи, виражаються в сумуванні або радості, задоволенні або незадоволенні, захопленні, незадоволення. Дитина свої емоції співвідносить з переживаннями однолітків, співпереживаючи або радіючи їм.

Соціальне середовище збагачує емоційний досвід дошкільника, сприяє розвитку його моральних якостей. Стосунки дітей у колективі збагачені особистісними емоційними переживаннями і набувають морального характеру, якщо розвиваються з урахуванням переживань кожної дитини, заохочень її успіхів і визнання в дитячому середовищі. Такі стосунки поступово розвиваються як колективні стосунки, від яких залежить формування індивідуальності особистості, характер її соціально-нормативної поведінки.

Моральні дилеми – це незакінчені історії з життя дітей дошкільного віку. Вони вмщують два і більше запитань морального змісту і поширюються на ситуації, які зрозумілі дітям і типові для їхньої щоденної взаємодії з оточуючими. Дітям здебільшого пропонуються моральні дилеми з моральних норм – допомоги, товарищескості, щедрості, чесності, слухняності. Важливим завданням є диференціація поведінки дошкільника, слідування моральній нормі в ситуаціях взаємодії і з дорослими, і з однолітками. Дітям на вибір пропонуються варіанти відповідей, при цьому обов'язково акцентуємо увагу на головному питанні: «Як повинен поводитися головний герой?» Такі дилеми породжують у дитячому колективі суперечку, де кожний наводить свої докази, а це, у свою чергу, дає можливість в майбутньому зробити правильний вибір у різних життєвих ситуаціях, чинити відповідно до соціальних норм. За допомогою цього методу вирішуються декілька завдань. По-перше, дошкільники вчаться оцінювати вчинки інших, розуміти причини вибору, зробленого іншими людьми. По-друге, використання даного методу дозволяє ніби «примірити» ситуацію на себе, задаючи при цьому питання: «А як би я вчинив на місці героя?», дозволяє відчути й пережити різні ситуації. Таким чином, створюючи проблемні ситуації ми спонукаємо дітей робити висновки, привчаємо не боятися допускати помилок. Дитина, яка в майбутньому не буде боятися помилятися, самостійно вирішуватиме поставлену проблему без допомоги з боку дорослих. У протилежному випадку, тобто боячись помилитися, дитина надалі буде вирішувати тільки легкі завдання, що неминуче приведе до затримки інтелектуального розвитку. Наведемо приклад моральної дилеми: норми чесності у взаємодії з однолітком.

Два хлопчики – Тарасик та Іванко познайомилися на прогулянці і разом гралися. Тарасик дав Іванку пограти гарну вантажівку, а сам пішов гойдатися на гойдалці. Іванко грав-грав, і раптом несподівано зламав машинку, злякався і закинув її в куші. А Тарасику сказав...

Завдання: Дітям пропонується подумати: що сказав Іванко? А що відповів Тарасик? Як повинен був повести себе Іванко? А як ви б себе повели у цьому випадку?

Норма щедрості у взаємодії з однолітком.

У закладі дошкільної освіти вихователь організував конкурс малюнків на асфальті. Всі діти повинні були принести кольорову крейду. Марійці мама купила багато різнокольорової крейди, і дівчинка з задоволенням малювала. Раптом до неї підійшов Іванко і попросив крейду, тому що у нього була тільки біла і малюнок виходив блідий і негарний. Марійка дуже хотіла перемогти у цьому конкурсі і вирішила...

Запитання: Що вирішила Марійка? А що зробив Іванко? А як ви б учинили?

Моделювання різних дилем, у яких дитина відчуває труднощі, допомагає їй у рольовому програванні проблемних ситуацій при наступному обговоренні. Індивідуальна поведінка дошкільника старшого дошкільного віку може визначатися специфічними, притаманними йому рисами, а суспільна характеризується якостями, які дозволяють дитині вільно спілкуватися з однолітками в дитячому колективі (наприклад, співпереживання, співчуття, взаємодопомога). Роль цих якостей дуже важлива у спільній колективній діяльності, де кожна дитина, реалізуючи свій потенціал, заявляє про себе. Навчаючи способам вираження своїх почуттів, педагоги формують навички самоконтролю в дошкільників. Соціальні прояви його залежать від умов і характеру взаємодії внутрішніх і зовнішніх умов, від єдності об'єктивного і суб'єктивного. Вихователі формують у дітей уміння брати участь у спільних іграх без створення конфліктних ситуацій, стримувати свої емоції, також показують варіанти виходу з конфліктних ситуацій. Такі практичні навички дуже важливі, тому що допомагають дотримуватися соціально-нормативної поведінки в різних ситуаціях: на вулиці, в магазині, в транспорті, в лікарні.

Висновки. Таким чином, соціальне середовище як сприяє на формування нормативної поведінки, так і може стримувати його. Якщо соціальне середовище відповідає соціальним потребам дошкільника, то процес формування соціально-нормативної поведінки, а значить, і соціалізації дитини відбуватиметься ефективно. А якщо вплив соціального середовища на дитину буде несприятливий, то процес формування нормативної поведінки буде нестабільним, малоцінним, і може мати злочинну спрямованість. Подальші розробки планується провести в напрямі опрацювання діагностичного інструментарію з оцінювання сформованості соціально-нормативної поведінки дитини старшого дошкільного віку.

Література

1. Бех І.Д. *Вибрані наукові праці. Виховання особистості* І.Д. Бех – Чернівці: Букрек, 2015. – Т. 1. – 840 с.
2. Бозуш А. *Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ / А. Бозуш.* – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 408 с.
3. *Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / Бозуш А.М., Варяницья А.О., Гавриш Н.В. та ін.; за заг. ред. Гавриш Н.В. О Луганськ, К.: Альма-матер, 2006. – 368 с.*
4. *Карнаух А.Л. Виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку в соціальному середовищі: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук; 13.00.08 – дошкільна педагогіка / Карнаух Леся Петрівна.* – К., 2010. – 20 с.

5. Карнаух А. Особливості соціалізації дітей дошкільного віку в умовах сучасного соціального середовища / А. Карнаух // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 40. – С.110-114.

6. Струнникова Д. Пізнання соціальної дієвості як умова соціалізації особистості дошкільника / Дарина Струнникова // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2005. – Випуск 224. Педагогіка та психологія. – С.169-176.

References

1. Bekfi I.D. Vybrani naukovyi pratsi. Vykhovannia osobystosti I.D. Bekfi. – Chernivtsi: Bukrek, 2015. – Т. 1. – 840 s.

2. Bohush A. Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkilnomu navchalnomu zakladi. Pidruchnyk dlia VNZ / A. Bohush. – K.: Vydavnychiy Dim «Slovo», 2010. – 408 s.

3. Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta

molodshoho shkilnoho viku: monohrafiia / Bohush A.M., Variantsia L.O., Havryk N.V. ta in.; za zah. red. Havryk N.V. O Luhans'k, K.: Alma-mater, 2006. – 368 s.

4. Karnaukhi L.P. Vykhovannia bezpechnoi povedinky ditei doshkilnoho viku v sotsialnomu seredovyschii: avtoref. dys. na zdob. nauk, stup. kand. ped. nauk; 13.00.08 – doshkilna pedahohika / Karnaukhi Lesia Petrivna. – K., 2010. – 20 s.

5. Karnaukhi L. Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho viku v umovakh suchasnoho sotsialnoho seredovyschcha / L. Karnaukhi // Psykholoho-pedahohichni problemy sil'skoi shkoly. – 2012. – № 40. – S. 110-114.

6. Strunnikova D. Piznannia sotsialnoi diisnosti yak umova sotsializatsii osobystosti doshkilnyka / Daryna Strunnikova // Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu. – 2005. – Vypusk 224. Pedahohika ta psykholohiia. – S. 169-176.

Kurchatova A.V.,

PhD., Senior Lecturer of Preschool Education Department, Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University, kurchat67@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

SOCIAL ENVIRONMENT AS A FACTOR FOR THE FORMATION OF SOCIO-NORMATIVE BEHAVIOR OF THE PRESCHOOL CHILD

The article emphasizes the need for the formation of social and normative behavior of a preschool age child. The influence of the social environment on the formation of the ability to assess the social situation, to navigate the experience of social normative behavior, to understand the consequences of unwanted behavior is emphasized. The terminological lexis of the studied problem is revealed; the notions «environment», «social environment», «social and normative behavior» are described; main features of social normative behavior are defined. Attention is drawn to the inclusion of the moral dilemmas method in the process of senior preschoolers' socio-normative behavior formation, which helps them to make responsible decisions in the situation of choice and predict their possible consequences.

Key words: social environment, social and normative behavior, older preschool children, moral dilemmas.

УДК 796.015.1

Лишевська В.М.,

*канд. з фіз. вих. і спорту, доцент кафедри загальноекономічної підготовки
Херсонського державного аграрного університету, Fizkultura2018@ukr.net*

Україна, м. Херсон

ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА У СПОРТІ

У статті акцентується увагу на керівні принципи теоретичної підготовки у спорті та їх характеристики. Визначені принципи, які із врахуванням вимог можуть забезпечити досягнення основних завдань системи підготовки спортсменів.

Ключові слова: теоретична підготовка, принципи, характеристика.

Постановка проблеми. Значною кількістю фахівців відзначається, що для спорту є притаманна постійна актуалізація окремих компонентів та системи підготовки в цілому. Це стосується і системи знань, структури та змісту їхнього викладення на різних етапах багаторічної підготовки спортсменів із врахуванням характерних особливостей визначеного виду спорту, кваліфікації, віку та інших особистісних якостей об'єкту формування специфічних знань [4,5,6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на окремі спроби наукового пошуку у напрямі теоретичної підготовки спортсменів (Арпино М., 2011; Белих С., 2005; Исаева Е.Б., 2011; Задорожна О.Р., 2013; Ким Н.В., 2011; Кузьменко Г.А., 2008; Мкртчян Ю.Е., 1993; Строкатов В.В.) у дослідженнях відсутнє обговорення концептуальних основ теоретичної підготовки у спорті. Таким чином, у зв'язку з наявністю необхідності визначення керівних положень теоретичної підготовки як розділу системи багаторічного удосконалення спортсменів постає актуальність зазначеного напрямку дослідження [1,3,5,6].

Мета дослідження: визначити комплекс принципів теоретичної підготовки та вимог до них.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення, індукції та дедукції, абстрагування, порівняння, класифікації та систематизації, історичний метод.

Виклад основного матеріалу. У межах концепції теоретичної підготовки у спорті нами розглядається один з її рівнів – «реалізації». Власне він є вирішальним у формуванні комплексного результату концепції теоретичної підготовки у спорті. Рівень «реалізації» концепції теоретичної підготовки визначається наявністю блоку елементів системи теоретичної підготовки у спорті, який представлений її керівними положеннями (принципами), функціями та завданнями. Реалізаційні положення представлені такими низинними елементами як методи, засоби, форми, умови реалізації теоретичної підготовки та її контроль. Вони у поєднанні й з врахуванням розділів підготовки спортсменів та етапами багаторічної підготовки дозволяють розробляти та компонувати диференційовані програми теоретичної підготовки [2].

Разом із тим, у запропонованій статті пропонуємо зосередити увагу власне на принципах теоретичної підготовки у спорті та їх характеристики. При обговоренні системи теоретичної підготовки нами сформовані принципи, які відображають суттєві характеристики, що відповідають за правильне функціонування усєї системи, без яких вона не змогла б виконувати свого основного

призначення та сприяти досягненню реалізації спрямованості спортивної підготовки.

Принципи теоретичної підготовки – це керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу передачі та формування системи спеціальних знань спортсменів та визначають вимоги до змісту, організації і методів цього процесу. Керівними положеннями теоретичної підготовки нами визначено наступні:

Принцип особистісно-орієнтованого змісту. Визначає, що при побудові та реалізації системи теоретичної підготовки у спорті необхідно враховувати особистісні мотиви суб'єктів діяльності (персоніфікованої частини системи підготовки спортсменів) їх потреби, індивідуальні оптимальні шляхи сприймання інформації, рівень сформованості особистості, спортивної майстерності. Варто наголосити на необхідності такої організації навчально-тренувального процесу, при якій повинна зростати ефективність орієнтації на формування та розвиток особистості спортсмена незалежно від етапу багаторічної підготовки.

Кожен із сформованих принципів теоретичної підготовки має низку вимог, зокрема особистісно-орієнтованого змісту:

– забезпечення розвитку і саморозвитку особистості спортсмена як суб'єкта пізнання та специфікованої діяльності, що ґрунтується на виявленні його індивідуальних особливостей;

– визначення та програмування змісту і структури теоретичної підготовки з дотриманням можливості варіативного представлення засобів та з розкриттям інформаційного матеріалу, який визначається специфікою етапу багаторічної підготовки;

– врахування комплексу критеріїв, що містить рівень досягнутих знань, умінь і навичок та об'єктивно сформований наявний рівень інтелекту спортсмена (властивості, якості, прояв);

– залучення сукупності знань, умінь, індивідуальних здібностей, які отримуються в процесі спортивного тренування як невід'ємного засобу розвитку духовних й інтелектуальних сторін особистості спортсмена, що входить до системи утворюючих завдань теоретичної підготовки;

– формування індивідуалізованого сприйняття світу спортсменом із можливістю його творчого перетворення, якісної інтерпретації при оцінюванні фактів, явищ, подій спортивної та побутової діяльності на підставі особистісних цінностей і широкого використання суб'єктивного досвіду.

Принцип критичності. Передбачає, що в межах теоретичної підготовки у спорті потребує формування така система знань, яка пройшла ретельний аналіз та є обґрунтованою фахівцями спорту з урахуванням специфіки змагальної діяльності, етапу багаторічної підготовки та спортивної майстерності спортсменів, шляхів передачі інформації, суспільного устрою тощо. Вимоги:

- використання комплексного підходу до обґрунтування та визначення структури та змісту теоретичної підготовки з врахуванням системо утворюючих чинників спортивної діяльності;

- встановлення об'єктивних взаємозв'язків між структурою та змістом теоретичної підготовки та сторонами життєдіяльності спортсмена пов'язаними зі спортивною діяльністю та побутом;

- залучення передового досвіду до тлумачення спрямованості системи підготовки спортсменів та узагальненого розуміння місця суб'єктів та їх функцій у спортивній діяльності;

- врахування еволюції наукових поглядів на окремих елементах системи підготовки спортсменів, їх оперативне перенесення до структури та змісту теоретичної підготовки, корекція з урахуванням доцільності та ефективності змагальної діяльності.

Принцип інформатизації. У широкому розумінні, ставить за мету якісну перебудову системи передачі знань у процесі багаторічного спортивного удосконалення в напрямі використання основних здобутків науково-технічного прогресу, підготовки особистості спортсмена до існування в світовому інформаційному просторі. У більш вузькому тлумаченні, це використання сучасних технологічних рішень з метою забезпечення якісного формування системи спеціальних знань у межах спортивної діяльності.

Преваги врахування принципу інформатизації теоретичної підготовки при адекватному підході до розробки, впровадження спрямованого використання інформаційно-комунікативних технологій варто вбачати у таких ознаках: рекламна, організаційна, продуктивна, інформаційна, орієнтація на, прогностична. Вимоги:

- використання у теоретичній підготовці широкого спектру засобів медіа технологій: кабельного та супутникового телебачення, персональних комп'ютерів, інформаційної мережі Інтернет, соціальних комунікацій, візуалізації та відеопродукції, WEB – технології та ін.;

- створення спеціальних засобів теоретичної підготовки з високим рівнем надійності і стійкої працездатності, гетерогенності (стійкої роботи на різних поширених комп'ютерних та інших схожих до них засобах), наявності захисту від несанкціонованих дій користувачів, можливості тестових перевірок, простоти, надійності і повноти інсталяції та деінсталяції;

- представлення змісту теоретичної підготовки повинно будуватися з опорою на взаємозв'язок й взаємодію поняттєвих, образних і функціональних компонентів мисленнєвої діяльності спортсмена;

- відображення системи спеціальних знань у теоретичній підготовці як ієрархічної структури, із урахуванням логічних взаємозв'язків, можливості контролюваних тренувальних дій, поетапного підвищення рівня

знань суб'єктів навчально-тренувального процесу та засвоєння інформації достатньої для здійснення професійної діяльності.

Принцип економізації – полягає у зменшенні витрат учасниками процесу теоретичної підготовки, технологічній оптимізації через використання якісно нових підходів до його організації, створення й корекції існуючих засобів і методів та у використанні загальних тенденцій до зменшення використання ресурсів та/або збільшенні їх ефективності. Вимоги:

- визначення перспективної стратегії теоретичної підготовки у межах окремо взятого виду спорту чи групи видів спорту об'єднаних за спільними ознаками змагальної діяльності.

- використання та залучення інноваційних технологій, які б дозволили інтенсифікувати безпосередній процес передачі та формування системи спеціальних знань у спортсменів;

- впровадження ефективних форм організації та управління, прискорення структурних змін, найбільш прогресивних форм організації діяльності пов'язаної з формування системи спеціальних знань спортсменів;

- орієнтація на індивідуальні можливості контингенту на який спрямовано тренувальні впливи, пов'язані з вибором оптимальних шляхів передачі інформації, доступністю та адаптованістю змісту тренувальних занять, їх частин та інших видів реалізації теоретичної підготовки;

- створення чіткої організаційної структури теоретичної підготовки, що передбачає розробку положень про відповідні організаційні підрозділи при спортивних інститутах (федерація, асоціація, клуб тощо), визначення прав та обов'язків керівників, посадові інструкції виконавців, встановлення різних видів відповідальності підрозділів за невиконання покладених на них обов'язків, чітке прийняття та передача розпоряджень, проведення інших організаційних заходів.

- розподілення відповідальності за змістовне наповнення та реалізацію теоретичної підготовки між учасниками спортивної діяльності.

Принцип полісенсорності – передбачає необхідність врахування та залучення у процесі теоретичної підготовки різних шляхів чуттєвого сприйняття (або їх комплексу) спортсменів. Вимоги:

- вироблення потужних підсилюючих впливів при використанні двох та більше аналізаторів у процесі формування системи спеціальних знань спортсменів, що робить відчутними навіть дуже слабкі інформаційні сигнали;

- запобігання адаптації спортсмена до того чи іншого джерела передачі інформації та зменшенні реакції на нього;

- використання можливостей реалізація у теоретичній підготовці сучасних засобів відображення інформації – комп'ютерів, мультимедійних проекторів, засобів віртуальної реальності та можливостей сучасного програмного забезпечення;

- забезпечення компенсаційного зростання чутливості;

- розроблення варіативних засобів теоретичної підготовки, що опираються, при використанні стандартизованого змісту, на різні системи аналізаторів спортсмена.

Принцип інтеграції – передбачає об'єднання в процесі теоретичної підготовки раніше умовно розрізних частин та елементів системи спеціальних знань на основі їх взаємозалежності та взаємодоповнюваності й першочерговій спрямованості на вирішення завдань системи підготовки спортсменів. Вимоги:

– впровадження новітніх знань у безпосередній процес теоретичної підготовки спортсменів із врахуванням еволюції вимог до рівня підготовленості спортсменів та специфіки змагальної діяльності у виді спорту;

– використання сукупності засобів, що відповідають основним вимогам до структури та змісту теоретичної підготовки (сегментація, пріоритетність, компетентність, інтерактивність) та враховують спрямованість етапу багаторічної спортивної підготовки;

– забезпечення комплексного інтегрованого впливу на систему знань спортсменів з дотриманням основної спрямованості на досягнення результату та формування особистості за допомогою проведення міжгалузевих та внутрішньогалузевих семінарів, конгресів, відкритих занять, індивідуальних бесід тощо.

Принцип контрольованості – передбачає виконання послідовних дій, які полягають у визначенні структурних взаємозв'язків між змінними системи теоретичної підготовки або її елементами на різних етапах багаторічної системи підготовки спортсменів, перманентного встановлення об'єктивного рівня підготовленості спортсменів із можливістю подальшого врахування результатів в управлінні процесом формування спеціальної системи знань. Вимоги:

– реалізація обов'язкових заходів контролю на усіх етапах багаторічної підготовки спортсменів та рівнях майстерності з урахуванням спрямованості та специфіки навчально-тренувальної та змагальної діяльності;

– урізноманітнення видів й форм контролю із збереженням єдності вимог до структури та змісту системи знань спортсменів;

– систематичність перевірок й оцінювання результатів теоретичної підготовки, яка б враховувала природні процеси адаптації спортсменів до тренувальних навантажень та об'єктивно відображала рівень їхньої підготовленості;

– пріоритетність оцінювання рівня теоретичної підготовленості за основними (система підготовки спортсменів, забезпечення системи підготовки спортсменів) та обов'язковість визначення підготовленості за іншими розділами теоретичної підготовки (безпека, правила безпеки, гуманітарні та соціалізуючі знання);

– комплексність підходів і вимогливість при плануванні та організації контролю у системі теоретичної підготовки, розробці засобів та методів його проведення тощо з залученням широкого кола фахівців галузі.

Принцип гуманізму – полягає у необхідності в процесі теоретичної підготовки формування ставлення до особистості спортсмена як вищої цінності, життя якої орієнтується на цінності свободи, справедливості, рівності, злиття суспільних і особистих інтересів, створення умов для вільного розвитку кожної людини, створенні умов для формування кращих особистих якостей і здібностей спортсмена. Характерні ознаки: демократизація,

патріотичність, культуру відповідність, прогресування. Вимоги:

– акцентування у процесі навчально-тренувальної діяльності на вихованні особистості спортсмена, виявленні чуйності та уважності до його слабких сторін, тактовному виправленню помилок, стимулюванню відстаючих та сильних сторін особистості спортсмена;

– збудження зацікавленості та формування потреби інтересу до загальнонаукових і професійних знань, розширення загального кругозору і розвитку творчих здібностей, використання знань, навичок і вмінь у безпосередній професійній діяльності;

– врахування та відстеження розвитку кожного спортсмена як особистості, особливо на більш пізніх етапах багаторічної спортивної підготовки, формування персональної відповідальності спортсмена за власні та командні успіхи й невдачі;

– стимулювання засобами теоретичної підготовки самопізнання, формування життєвих настанов, позитивного ставлення спортсмена до своєї професійної діяльності.

Висновки. Ефективна система теоретичної підготовки повинна реалізовуватися у відповідності з керівними положеннями, які відображають загальні закономірності процесу передачі та формування системи спеціальних знань спортсменів та визначають вимоги до змісту, організації і методів цього процесу. Керівними положеннями теоретичної підготовки визначено принципи критичності, інформатизації, економізації, полісенсорності, інтеграції, контрольованості, гуманізму, які із врахуванням вимог можуть забезпечити досягнення основних завдань системи підготовки спортсменів.

Література

1. Кузьменко Г.А. *Теоретическая подготовка юных спортсменов в системе реализации задач интеллектуального развития личности* / Кузьменко Г.А. // *Культура физическая и здоровье*. – 2011. – № 4. – С.39-43.
2. Пітин М. Авторська модель системи знань спортсменів / Пітин Мар'ян // *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. – К.: Вид-во ім. М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 10 (37). – С.89-95.
3. Пітин М. *Теоретична підготовка у спорті: стан та проблеми* / Мар'ян Пітин // *Спортивна наука України*. – А., 2013. – № 2 (53). – С.3-9.
4. Платонов В.Н. *Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: учеб. тренера высш. квалиф.* / Платонов В.Н. – К.: Олимпийская литература, 2004 – 584 с.
5. Строчатов В.В. *Значение теоретических знаний для спортсменов в зависимости от их специализации* / Строчатов В.В. // *Актуальные вопросы спортивной медицины*. – К., 1980. – С.60-63.
6. *Теоретическая подготовка юных спортсменов: пособие для тренеров ДЮСШ* / Буйлин Ю.Ф., Знаменская З.И., Курашина Ю.Ф. и др.; под ред. Буйлина Ю.Ф., Курашина Ю.Ф. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 192 с.

References

1. Kuzmenko H.A. *Teoreticheskaia podgotovka yunyh sportmenov v sisteme realizatsyy zadach intellektual'nogo razvitiya lichnosti* / Kuzmenko H.A. // *Kultura fizycheskaia u zdorove*. – 2011. – № 4. – S. 39-43.

2. Pityn M. *Avtorska model systemy znan sportsmeniv / Pityn Marian // Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Serii 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kul'tury (fizychna kul'tura i sport).* – K.: Vyd-vo im. M.P. Drahomanova, 2013. – Vyp. 10 (37). – S. 89-95.

3. Pityn M. *Teoretychna pidhotovka u sporti: stan ta problemy / Marian Pityn // Sportyvna nauka Ukrainy.* – L., 2013. – № 2 (53). – S.3-9.

4. Platonov V.N. *Systema podhotovky sportsmenov v olymпыiskom sporte. Obschaia teoriia y ee praktycheskye*

prylozheniia: ucheb. trenera vyssh. kvalyf. / Platonov V.N. – K.: Olymпыiskaia lyteratura, 2004 – 584 s.

5. Strokatov V.V. *Znachenye teoretycheskykh znanyi dlia sportsmenov v zavysymosti ot ykhi spetsyalizatsyy / Strokatov V.V. // Aktualnye voprosy sportyvnoi medytyny.* – K., 1980. – S. 60-63.

6. *Teoretycheskaia podhotovka yunykhi sportsmenov: posobyie dlia trenerov DIUSSh / Builyna Yu. F., Znamenskaia Z.Y., Kuramshyn Yu.F. y dr.; pod red. Builyna Yu. F., Kuramshyna Yu.F.* – M.: Fyzkultura y sport, 1981. – 192 s.

Lyshevskaya V.M.,

Cand. of Physical Education, Associate Professor of the Department of General Economics Training of Kherson State Agrarian University, Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

THEORETICAL TRAINING IN SPORTS

The article is accented attention on the guiding principles of theoretical preparation in sports and their characteristics. The principles that, taking into account the requirement, can ensure the achievement of the main tasks of the system of preparation of sportsmen are determined.

Key words: *theoretical preparation, principles, description.*

УДК 371.38:372.3(075.8)

Матвієнко С.І.,

к.пед.н., доцент кафедри дошкільної освіти

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, masvet9@gmail.com

Україна, м. Ніжин

УМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАСАД ДОШКІЛЬНОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ В ПРАКТИКУ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто основні підходи щодо запровадження основ дитячого дизайну до роботи з дошкільниками. Розкрито специфіку дитячого дизайну та дизайн-діяльності дошкільників з урахуванням їхніх занять художньою працею та конструюванням. На основі аналізу наукової літератури визначено та обґрунтовано ряд умов щодо реалізації засад дитячого дизайну у практику сучасних закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: дизайн, дитячий дизайн, дизайн-освіта, дизайн-діяльність, умова, діти дошкільного віку.

Постановка проблеми. Для гармонійного життя людини у сучасному світі, коли діяльність стає більш складною, а технології стрімко змінюються та розвиваються, від члена суспільства вимагаються такі якості, як: креативність, мобільність, вміння швидко реагувати на зміни, бути готовим до творчості та межі різних видів діяльності. Нова освіта України має сконцентрувати увагу саме на такій стратегії розвитку особистості (І. Бех, В. Устін, В. Шклярів та ін.). Сучасна людина в опануванні нею навколишнього середовища мислить під кутом зору його перетворення. Це стосується змін у соціально-культурній, матеріально-економічній сфері життя людини та багато в чому ґрунтується на використанні нею засад предметно-перетворювальної діяльності, сформованості активно-творчого ставлення до життя.

Особливим видом творчо-перетворювальної діяльності людини, спрямованої на організацію предметно-просторового світу за законами доцільності й краси, є *дизайн*. Одні вчені вважають, що дизайн – це будь-яке проектування, тобто процес створення нових предметів, інструментів, обладнання, формування предметного середовища, інші до дизайну відносять новий вид професійної художньо-конструктивної діяльності, що виникла у ХХ ст. А треті – організацію естетичного середовища життя людини як цілісності, яка складається з продуманої системи образів.

На початку ХХ ст., із розвитком засад дизайну, сформувався головний принцип дизайну – *функціоналізм*, сутністю якого стало не просте підпорядкування предмета своєму утилітарному призначенню, а здатність однієї системи елементів переходити в інші, змінюватися. Вчений Анрі де Моран, характеризуючи таку функціональність, вказав на її підпорядкованість засадам естетики: «поняття краси чи не відкинуто, воно наповнилося новим значенням: чим багатшими у функціональному відношенні предмети, тим більше можливостей і варіантів приховують системи їх елементів і тим вони є красивими, більш привабливими» [10, с.1].

За цим принципом, життя сучасної людини повинно не тільки бути безпосередньо організованим за логікою «необхідно (корисно) – красиво», стосовно цього слід регулювати її життєві потреби. Важливо навчити людину, починаючи з періоду дошкільного дитинства, стати «освіченим користувачем» світу речей, а також виховати у дітей такі якості, що нададуть їм можливість

і в майбутньому жити та діяти не тільки як користувачі та виконавці, але й як поціновувачі та творці.

Саме тому важливо у змісті сучасної освіти, у тому числі – дошкільної, віднайти місце та час для запровадження засад дизайн-освіти. Проблеми історичного і сучасного досвіду дизайн-освіти в Україні та за кордоном досліджували О. Боднар, О. Бойчук, В. Глазичев, О. Гервас, А. Діжур, С. Мигаль, П. Татівський, О. Хмельовський, Л. Холмянський, А. Чебикін, М. Яковлев та ін.

Основи дизайну як явища сучасного життя, як виду мистецтва та частини культури певною мірою використовуються і в дошкільній освіті. Проте, оскільки цей напрям роботи з дітьми є доволі молодим, він мало досліджений науковцями. Окремими питаннями його вивчення та запровадження у практику роботи з дошкільниками займаються такі дослідники, як О. Валіулїна, А. Іваршинь, В. Котляр, О. Кузнєцова, Л. Лепехова, І. Ликова, Н. Луцан, О. Максименко, Г. Пантелєєв, Л. Пантелєєва, Р. Тафель, В. Тименко, А. Яригіна та ін. Обмеженістю наукових досліджень у галузі дитячого дизайну обумовлюється актуальність даної статті.

Метою роботи є висвітлення умов запровадження засад дизайн-освіти в практику роботи з дітьми у закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Заняття дітей основами дизайну розглядаються науковцями як дизайн-діяльність (В. Тименко, Г. Пантелєєв, Л. Савенкова, І. Ликова, О. Максименко, Л. Роєнко та ін.). В. Тименко, характеризуючи специфіку дошкільної дизайн-освіти, визначає її як ігродизайн, художньо-ігрове проектування та наголошує на використанні засад конструювання у даному процесі. Він зазначає, у процесі дошкільної дизайн-діяльності (ігродизайну) повноцінно виявляється дитяча дизайн-обдарованість і природно визріває інтегративне конструктивне вміння дошкільників [14, с.4]. Л. Роєнко пов'язує необхідність запровадження основ перетворювальної (дизайнерської) діяльності вже зі старшого дошкільного, а не молодшого шкільного віку, оскільки саме у період 4–6 років психофізичні ресурси дитячого організму різко збільшуються [12, с.23].

Специфіка дитячої дизайн-діяльності визначається у тому, що вона являє собою поєднання художньої праці та образотворчого мистецтва, а також може поширюватися на знакові системи музики, театралізованої діяльності, мови та математики. Отже, у процесі такої діяль-

ності визріває академічна обдарованість дітей дошкільного віку, і власне дизайн-діяльність трансформується у новітню технологію дошкільної дизайн-освіти [8, с.253].

Грунтовні дослідження у галузі дошкільної дизайн-освіти здійснено в останні роки І. Ликовою, яка визначає метою занять дітей дизайн-діяльністю виховання у них естетичної культури, формування естетичного ставлення до навколишнього світу (природного, предметного, соціального), розширення досвіду творчої діяльності з облаштування предметно-просторового середовища [5-6].

З тим, щоб ефективно запроваджувати основ дизайн-діяльності у практику закладів дошкільної освіти, слід, на нашу думку, урахувати кілька відповідних умов. Щодо цього, слід звернути увагу на визначені І. Ликовою основні психолого-педагогічні умови забезпечення успішності засвоєння дітьми змісту дизайн-діяльності, такі як:

1) багаторівнева інтеграція пізнавальної і художньої діяльності дітей в ситуації реальних, «живих» справ, спрямованих на освоєння та облаштування предметно-просторового середовища в різних її масштабах (ігровому, дитячому, дорослому);

2) різноманітність видів художньо-продуктивної діяльності; постійна зміна видів художньої діяльності, об'єднаних освітньою метою і програмою розвитку;

3) гнучка інтеграція різних видів художньо-творчої діяльності;

4) підготовка кожною дитиною або групою дітей в процесі дизайн-проекту конкретного продукту-результату індивідуальної або колективної діяльності;

5) взаємозв'язок індивідуальних і групових стратегій (індивідуальні освітні маршрути і програми розвитку);

6) наявність спеціально обладнаного місця (майстерня, дизайн-студія, центр ремесел тощо), що включає широкий вибір матеріалів, художніх інструментів, альбомів, предметів культури і творів мистецтва [5, с.118].

Безперечно, вищезазначені умови ураховують центральні, найбільш прийнятні позиції в організації роботи з дітьми на засадах дитячого дизайну, проте можуть бути доповнені низкою інших організаційно-педагогічних умов, що визначають більш конкретизовані основи роботи з дошкільниками.

Умова перша. Заняття дітей на засадах дитячого дизайну, як правило пов'язані із художньо-продуктивною діяльністю, перш за все – художньою (ручною) працею. *Художня ручна праця* – це творча діяльність дитини з різними матеріалами, в процесі якої вона створює корисні та естетично значущі вироби для ігор, праці, побуту [2, с.201]. Цей вид праці має спрямованість на розвиток у дітей дошкільного віку естетичного сприйняття навколишнього світу, початкових творчих здібностей, перших умінь і навичок в галузі художнього конструювання (дизайну).

Специфіка занять дітей художньою ручною працею наближена до дитячого рукоділля та у програмах дошкільної освіти визначається в контексті трудової діяльності дітей; їхніх занять зображувальною діяльністю та художнім конструюванням. В. Тименко, визначаючи базову роль художньої праці у залученні дошкільників до дизайн-діяльності, вказує на логіку її поєднання із образотворчим мистецтвом та ігровою діяльністю дітей, що, на думку, дослідника, сприятиме й розвиткові академічної обдарованості дітей [14, с.5].

У закладах дошкільної освіти навчання дітей основ

художньої праці, згідно з Наказом МОН України № 446 від 20.04.2015 р. «Про затвердження гранично допустимого навчального навантаження на дитину в дошкільних навчальних закладах різних типів та форми власності», відбувається на заняттях з конструювання та заняттях художньо-продуктивною діяльністю (з акцентом на аплікації, ліпленні тощо). Означені заняття дітей художньою працею рекомендовано проводити у вільний від занять час у груповій або підгруповій формах. Зазначені вище форми роботи з дітьми доцільно добирати з опорою на такі ситуації педагогічної взаємодії, що ґрунтуються на вільній спільній діяльності педагога та дітей (І. Ликова, С. Бубнова, Л. Парамонова).

Заняття з художньої праці як форму фронтальної роботи доцільно залишити в сітці навчально-освітньої діяльності тоді, коли способи діяльності засвоюються усіма дошкільниками вперше або вирішуються складні навчальні завдання. Ці заняття не повинні бути насиченими зайвим дидактизмом, домінуванням прямих методів навчання, обмежувати ініціативу, самостійність та творчість дітей, оскільки це суперечить самій логіці дитячого дизайну – створювати оригінальний продукт, опановувати способи художньо-естетичного самовираження, вчитися бачити прекрасне в навколишньому та відтворювати його у власних роботах, у власному життєвому просторі тощо.

Безперечно, зменшення часу на проведення з дітьми занять безпосередньо художньою працею, може негативно позначитися на вирішенні таких завдань, як: виховання у дітей інтересу до даного виду роботи, естетичного ставлення до навколишньої дійсності, творів мистецтва; долучати їх до благоустрою і прикрашання свого ігрового простору, найближчого оточення тощо. З метою більш активного залучення дітей до практичної художньо-перетворювальної діяльності та розширення їхнього художньо-естетичного досвіду, самостійну художню діяльність дошкільників варто сполучати із гуртковою роботою, підготовкою до свят та розваг тощо.

Умова друга, яка стосується належного рівня компетентності педагога щодо запровадження засад дизайну до роботи з дошкільниками. Ми поділяємо думку вчених В. Белкіної, І. Ликової, В. Котляра, В. Ростовцевої, Л. Савенкової, І. Сивцевої, Ю. Симонцевої, Є. Шакірової стосовно вимог, які визначаються до професійної підготовки вихователів до художньо-естетичного виховання дітей, удосконалення індивідуальних здібностей кожною дитиною до творчості, формування необхідних навичок роботи з реальними предметами та мисленнєвими конструкціями тощо.

Сучасний вихователь закладу дошкільної освіти, окрім педагогічних компетенцій, повинен володіти й дизайнерськими навичками. Зокрема, це стосується самостійного оформлення розвивального предметно-просторового середовища, створення умов для прояву творчої свободи дітей та правильного розуміння ними завдань, які вирішуються у процесі занять художнім конструюванням (дитячим дизайном). Вихователь створює усі необхідні умови для повноцінного творчого розвитку дітей: розвиваючи їхнє естетичне сприймання, формуючи уявлення дошкільників про предмети та явища довкілля, навчаючи аналізувати світ, в якому вони живуть, і що є також важливим – створюючи приємну, творчу атмосферу для роботи під час виготовлення

малюками різноманітних поробок та вираження свого ставлення до того, що їх оточує.

У системі професійної підготовки передбачено різні форми навчальної роботи – лекції, практичні заняття, практику. У багатьох вищих навчальних закладах України для студентів спеціальності «дошкільна освіта» викладається навчальна дисципліна «Художня праця та основи дизайну», метою якої є формування особистості вихователя, здатного до перетворення довкілля та самореалізації творчого потенціалу на засадах краси й доцільності. Студент навчається практичних навичок роботи з різними матеріалами; перетворенню їх у різних поробках та навчанню дошкільників цих перетворень [7-9].

Дослідження свідчать, що від рівня сформованості у педагога знань, умінь і навичок залежить рівень знань, умінь і навичок вихованців (Ю. Бабанський, Г. Беленька, С. Архангельський, Н. Кузьміна та ін.), ефективність дитячої образотворчої і конструктивної діяльності, розвиток творчості дошкільників (Є. Фльоріна, Н. Сакуліна, Є. Ігнат'єв, Н. Ветлугіна, Т. Комарова, У. Ібрагімов, В. Ждан).

Вихователь, підготовлений на запровадження засад дизайн-освіти у практичну роботу з дітьми дошкільного віку, має володіти наступні особистісні та професійні якості: стабільну мотивацію до організації та проведення такої роботи з дітьми, здатність до самовдосконалення та самореалізації у професійній діяльності; глибокими знаннями стосовно специфіки роботи з дітьми у художньо-конструктивній діяльності; нестандартність мислення; розвинені уміння роботи у різних художніх техніках та з різними матеріалами тощо.

Г. Пантелєєв вказує на те, що обізнаність педагога із загальними питаннями дизайн-культури як інтегративної творчості та специфіки дитячої дизайн-діяльності є важливою умовою успішності його роботи щодо створення естетики побуту у закладі дошкільної освіти та залучення дітей до дизайн-діяльності [11, с.5].

Організуючи дизайн-діяльність з дітьми дошкільного віку, педагог реалізує низку завдань – як загальних, так і більш практико орієнтованих. До загальних завдань можна віднести: виховувати у дітей інтерес, естетичне ставлення до навколишньої дійсності, творів мистецтва; долучати до благоустрою і прикрашання свого ігрового простору, найближчого оточення [4].

Третя умова. У запровадженні засад дитячого дизайну велику роль відіграє правильно організоване середовище розвитку дитини та включення її до дизайн-діяльності. Вперше про необхідність створення спеціального середовища для проведення з дітьми занять дитячим дизайном було зазначено у праці Г. Пантелєєва «Дитячий дизайн». Дослідник обґрунтував необхідність відмови від «типового» облаштування приміщення для занять дітей художньо-конструювальною діяльністю, запропонував варіанти обладнання таких приміщень, як дитяча дизайн-студія, групові кімнати дитячого садка та надав рекомендації батькам щодо організації дитячого дизайну у сім'ї, у тому числі – за створення умов в дитячій кімнаті для занять малюка дитячим рукоділлям [11, с.173].

Т. Комаровою у визначенні засад оформлення кімнати, в якій діти займаються художньо-естетичною діяльністю, висловлюється думка про важливість створення мобільного розвивального середовища, яке має функцію

«дизайну для дітей». Таке середовище, на її думку, реалізує «естетичний принцип сучасного інтер'єру», що дозволяє ознайомлювати дітей з такими поняттями дизайну, як: «кольорове рішення», «зонування», «планування» тощо [3].

У спеціально оснащеному приміщенні можна проводити різні види гуртків (дитячого рукоділля, народних майстрів, маленьких художників, дитячого дизайну). Головною метою організації такого приміщення має бути занурення дитини в специфічне мистецьке середовище, що слугує дітям одночасно кімнатою для роботи та своєрідним «експозиційним центром», у якому дорослий організує виставки тематичних добірок (наприклад, на тему «Оздоблення ділянки дитячого садка», «Сучасний одяг», «3 історії одягу» тощо) або виставки робіт дітей [9, с.148].

В. Белкіна, С. Шакірова висловлюють думку стосовно того, наскільки слід педагогу приділяти увагу оформленню групової кімнати, в якій діти займаються різними видами діяльності. Дослідники зазначають, що навіть естетично оформлена професійним дизайнером кімната повинна бути раціонально продумана самим педагогом для організації занять з дітьми з урахуванням їхніх побажань та творчих можливостей. Також слід долучати самих вихованців до спільного оформлення групи або виготовлення корисних для побуту та ігор предметів. Таким чином поєднується дизайн для дітей та дитячий дизайн, надаючи нове значення творчості дитини [1, с.36].

Висновки. Оновлення змісту дошкільної освіти потребує перегляду підходів до проведення. Особливий інтерес щодо цього становить такий напрям художньо-естетичного розвитку дошкільників, як дитячий дизайн, який надає широкий простір дитячій творчості. Попри новизну дизайн-діяльності стосовно роботи з дітьми дошкільного віку, вона має потенціал для розвитку особистості дитини, формування у неї світогляду людини ХХІ сторіччя, що диктується функціональністю дизайну як мистецтва утилітарного та естетичного. Запровадження засад дитячого дизайну у практику сучасних закладів дошкільної освіти потребує визначення необхідних щодо цього умов, ряд яких було обґрунтовано у даній статті. Продовження наукових розробок у галузі запровадження засад дитячого дизайну у практику сучасних дитячих садків, зокрема, – стосовно визначення форм, методів, технологій роботи, – визначають перспективи наших подальших досліджень.

Література

1. Белкіна В.Н., Шакірова Е.В. Дизайн как средство создания развивающей предметно-пространственной среды детского сада. Ярославский педагогический вестник. 2019. № 3 (108). С.33-37.
2. Голота Н.М. Врахування історичного досвіду професійної підготовки вихователя до організації ручної праці дітей при розробці сучасних технологій навчання студентів. Теорія і практика дошкільної освіти в Україні: колект. монограф. / авт. колект.: З.Н. Борисова, Т.В. Беленька, О.Л. Богініч та ін.; за заг. ред. Т.В. Беленької, М.А. Машовець. Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. С.181-203.
3. Комарова Т.С. Детское художественное творчество. Москва: Мозаика-Синтез, 2005. 120 с.
4. Кузнецова О.В. Ознакомление с техникой дизайна как одно из условий развития творчества дошкольников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/419196/>

5. Лыкова И. Дизайн в образовательном пространстве детского сада (проектируем программу художественного развития). Проблемы современного образования. № 4. 2015. С.112-120. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pmedu.ru>
6. Лыкова И.А. О сущности дизайн-деятельности И ее специфике в дошкольном образовании (принцип функционализма как основа интеграции). Социокультурный портрет современного ребенка в контексте непрерывного образования: Юсовские чтения XVI. Сб. науч. статей по материалам XVI Всероссийской конференции «Юсовские чтения», 10–12 ноября 2015. / под общей ред. А.Т. Савенковой. Москва: ФГБНУ «ИХОиК РАО», 2016. С.41-51.
7. Матвієнко С.І. Особливості використання основ дизайну у роботі з дошкільниками. Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25–26 квітня 2018 року): збірник тез. Бердянськ: БДПУ, 2018. – Ч. 1. – С.224-226.
8. Матвієнко С.І. Сучасні підходи до запровадження дошкільної дизайн-освіти. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 17–18 квітня 2019 р.) / за ред. О.А. Голук. Вінниця: ППОВ «Меркьюри-Поділля», 2019. Вип. 8. С.252 – 255.
9. Матвієнко С.І. Художня праця та основи дизайну: навч. посібн. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Тоголя, 2016. 201 с.
10. Моран Анри де. История декоративно-прикладного искусства от древнейших времен до наших дней с приложением статьи Жеральда Гассио-Талабо о дизайне / Пер. с фр. Н.Н. Столяровой и Л.Д. Липман. Москва: Искусство, 1982.
11. Пантелеев Г.Н. Детский дизайн. Москва: Карпуз-дидактика, 2006. 192 с.
12. Роєнко Л.М. Прийоми стимулювання активності молодших школярів у предметно-перетворювальній діяльності. Київ: Либідь, 2002. 128 с.
13. Савенкова А.Т. Дизайн – новейшее искусство. Цветной мир: Изобразительное творчество и дизайн в детском саду и начальной школе. 2009. № 6. С.3-5.
14. Пилипенко В.П., Єніна Л.Л., Савченко Л.М. Дошкільна дизайн-освіта: первинна діагностика обдарованості: метод. посіб. Київ: ППОВ «Інформаційні системи», 2011. 433 с.

References

1. Belkyna V.N., Shakyrova E.V. Dizain kak sredstvo sozdaniya razvuyvaiushchei predmetno-prostranstvennoi sredy detskogo sada. Yaroslavskiy pedagogicheskii vestnyk. 2019. № 3 (108). S. 33-37.
2. Holota N.M. Vrakhuivannia istorichnoho dosvidu profesiinoi pidhotovky vykhovatelii do orhanizatsii ruchnoi pratsi ditei pry rozrobtsi suchasnykh tekhnolohii navchannia studentiv. Teoriia i praktyka doshkilnoi osvity v Ukraini: kolekt. monohraf. / avt.

kolekt.: Z.N. Borysova, H.V. Bielienska, O.L. Bohinich ta in.; za zah. red. H.V. Bielienskoj, M.A. Mashovets. Kyiv: Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka, 2011. S. 181-203.

3. Komarova T.S. Detskoe khudozhestvennoe tvorchestvo. Moskva: Mozayka-SynteZ, 2005. 120 s.
4. Kuznetsova O.V. Označmlynye s tekhnolohii dyzaina kak odno yz uslovyi razvytiya tvorčestva doshkolnykov [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: <http://festival.1september.ru/articles/419196/>
5. Лыкова И. Дизайн в образовательном пространстве детского сада (проектируем программу художественного развития). Проблемы современного образования. № 4. 2015. С. 112-120. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pmedu.ru>
6. Лыкова И.А. О сущности дизайн-деятельности И ее специфике в дошкольном образовании (принцип функционализма как основа интеграции). Социокультурный портрет современного ребенка в контексте непрерывного образования: Юсовские чтения XVI. Сб. науч. статей по материалам XVI Всероссийской конференции «Юсовские чтения», 10 – 12 ноября 2015. / под общ. ред. Л.Н. Савенковой. Москва: ФГБНУ «ИХОиК РАО», 2016. С. 41-51.
7. Матвієнко С.І. Особливості використання основ дизайну у роботі з дошкільниками. Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25–26 квітня 2018 року): збірник тез. Бердянськ: БДПУ, 2018. – Ч. 1. – С. 224-226.
8. Матвієнко С.І. Сучасні підходи до запровадження дошкільної дизайн-освіти. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 17–18 квітня 2019 р.) / за ред. О.А. Голук. Вінниця: ППОВ «Меркьюри-Поділля», 2019. Вип. 8. С. 252-255.
9. Матвієнко С.І. Художня праця та основи дизайну: навч. посібн. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Тоголя, 2016. 201 с.
10. Моран Анри де. История декоративно-прикладного искусства от древнейших времен до наших дней с приложением статьи Жеральда Гассио-Талабо о дизайне / Пер. с фр. Н.Н. Столяровой и Л.Д. Липман. Москва: Искусство, 1982.
11. Пантелеев Г.Н. Детский дизайн. Москва: Карпуз-дидактика, 2006. 192 с.
12. Савенкова А.Т. Дизайн – новейшее искусство. Цветной мир: Изобразительное творчество и дизайн в детском саду и начальной школе. 2009. № 6. С. 3–5.
13. Роєнко Л.М. Прийоми стимулювання активності молодших школярів у предметно-перетворювальній діяльності. Київ: Либідь, 2002. 128 с.
14. Тименко В.П., Єніна Л.Л., Савченко Л.М. Дошкільна дизайн-освіта: первинна діагностика обдарованості: метод. посіб. Київ: ППОВ «Інформаційні системи», 2011. 433 с.

Matvienko S.I.,

Ph.D., assistant Professor at the Department of Preschool Education Nizhyn Mykola Gogol State University, masvet9@gmail.com

Ukraine, Nizhyn

CONDITIONS FOR INTRODUCING THE BASICS OF PRE-SCHOOL DESIGN EDUCATION INTO THE PRACTICE OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

The article discusses the main approaches to implementing the basics of children's design in working with preschoolers. The author reveals the specifics of children's design and design activities of preschoolers, taking into account their artistic work and design. Based on the analysis of scientific literature, a number of conditions for the implementation of the basics of children's design in the practice of modern pre-school education institutions are determined and justified.

Key words: design, children's design, design education, design activity, condition, preschool children.

УДК 373.5–051:004.032.6(072)

Морквян І.В.,*к.пед.н., ст. викладач кафедри інформатики Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, morkvirina@gmail.com***Приткова К.В.,***студентка 4 курсу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, kprytкова98@gmail.com***Хміль А.М.,***студентка 4 курсу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця,
khmilasya@gmail.com*

Україна, м. Харків

ЗАСТОСУВАННЯ КОМБІНОВАНОГО НАВЧАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ПРИ НАВЧАННІ УЧНІВ 5 КЛАСІВ ОСНОВ АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ТА ПРОГРАМУВАННЯ

У статті розкрито суть поняття «комбінований навчальний комплекс». Охарактеризовано складові елементи створеного комбінованого навчального комплексу для навчання учнів 5 класу основ алгоритмізації та програмування. Висвітлено деякі аспекти їх застосування на уроках інформатики. Розроблено шаблон технологічної карти проведення уроків із застосуванням елементів представленого комплексу та наведено приклад його заповнення. Відповідно до створеної технологічної карти представлено приклад розробки проведення уроку з теми «Команди, алгоритми та їх виконавці. Середовище програмування Scratch».

Ключові слова: комбінований навчальний комплекс, електронний робочий зошит, лепбук, технологічна карта уроку.

Постановка проблеми. Широке застосування в усіх сферах життя нових високих технологій вимагає змін у здійсненні підготовки учнів. Майбутні випускники шкіл мають бути обізнаними з основ робототехніки. Але, перш ніж починати програмувати робоплатформи діти мають опанувати основами мови програмування Scratch, що вивчається на уроках інформатики у 5–6 класах. Перед учителями постає задача систематизувати знання учнів із основ алгоритмізації та сформувати у них навички створення програмного коду. Зважаючи на обмеженість часу, що відводиться на вивчення учнями теми «Алгоритми та програми», має бути створено комбінований навчальний комплекс. Його застосування на уроках дозволить урізноманітнити форми організації процесу навчання та мотивувати дітей щодо опанування основ алгоритмізації та програмування.

Мета роботи – розробити шаблон технологічної карти проведення уроків із основ алгоритмізації та програмування у 5 класі та розглянути приклад його заповнення з урахуванням можливостей створеного для цього мультимедійного навчального комплексу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до проекту Державного стандарту базової середньої освіти [1] ключовою умовою його запровадження є реалізація в освітньому процесі системно-діяльнісного підходу, чому краще за все сприяє застосування вчителями можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, які науковці називають по різному.

Аналіз психолого-педагогічних праць дозволив дійти висновку, що серед назв, що зустрічаються в науковій та технічній літературі [2-7 та ін.] є такі: «електронний дидактичний ресурс» (О. Мельник, О. Микитюк, Н. Олєфіренко, Н. Янц), «електронний освітній ресурс» (О. Мельник), «освітній програмний засіб» (І. Морквян), «мультимедійне електронне видання» (ДСТУ 7157: 2010), «мультимедійний навчальний комплекс» (І. Бондар),

«мультимедійний навчально-методичний комплекс» (В. Кархут, А. Кудін). Спільним у наведених термінах є те, що до їх складу можна віднести презентації, відео, ілюстрації, схеми, хмари слів; інтерактивні вправи, створені у різних сервісах Інтернет; електронні дидактичні комплекси до яких входять електронні підручники, електронні робочі зошити тощо. Майже всім із зазначених дидактичних засобів навчання, створених із застосуванням ІКТ притаманна наявність мультимедійного контенту. Поєднуючи все це ми розглядатимемо комбінований навчальний комплекс.

А. Кудін та В. Кархут, розглядаючи проблему розробки мультимедійного навчально-методичного комплексу визначали такі складові: електронні копії існуючих паперових підручників, опорний конспект лекцій з інтегрованими гіперпосиланнями, банк мультимедійних лекцій з синхронізованими презентаціями в середовищі Camtasio Studio, колекція навчальних відео-матеріалів, банк мультимедійних презентацій для аудиторних лекцій, інтерактивний розв'язник задач, тренажер на базі Maxima, тестуючий модуль [5, с.53]. Ураховуючи таке бачення складу мультимедійного навчально-методичного комплексу ми розглядатимемо комбінований навчальний комплекс, склад якого представлено на рис. 1.

Рис. 1. Склад комбінованого навчального комплексу

Охарактеризуємо кожен із зазначених складових елементів комбінованого навчального комплексу.

Згідно ДСТУ 3017:2015 мультимедійний навчальний комплекс можна порівняти з мультимедійним електронним виданням, в якому рівнозначно та взаємопов'язано за допомогою відповідних програмних засобів існує текстова, звукова, графічна та інша інформація [3].

І. Бондар під мультимедійним навчальним комплексом розуміє поєднання навчальних текстів із різними видами контенту, що «забезпечують самостійне придбання знань з певного навчального предмета на основі побудови користувачем власної траєкторії навчання» [2]. А. Мохонько, розглядаючи мультимедійний навчальний комплекс, як перспективний спосіб навчання дітей, робить уточнення. А саме: «Електронний мультимедійний навчальний комплекс для дітей – це сукупність певних завдань з конкретної теми, що включає в себе навчальні та розважальні елементи, є інтерактивним та сприяє засвоєнню теоретичного матеріалу і практичних вмій» [7].

Спираючись на наведені тлумачення поняття «мультимедійний навчальний комплекс» під цим терміном ми розумітимемо мультимедійне електронне видання, в якому поєднуюватимуться навчальні тексти, опорні конспекти, творчі завдання та інший навчальний або пояснювальний матеріал, що сприятиме засвоєнню теоретичного матеріалу та набуттю практичних навичок учнями. Одним із таких видань може бути електронний робочий зошит.

Серед переваг електронних робочих зошитів можна виділити стисле та структуроване подання теоретичних відомостей; система диференційованих завдань для практичного виконання та підказок щодо їх виконання; наявність інтерактивних тестових завдань; забезпечення індивідуальної траєкторії навчання учнів.

Ураховуючи те, що учні 5 класів швидко втрачають концентрацію уваги на запам'ятовуванні важливого складного матеріалу, вчителям краще застосовувати на уроках більше інтерактивних вправ або ігрових форм навчання. Для цього можна скористатись лепбуком, що містить у собі головоломки, дидактичні ігри (картки), робочі листи, розмальовки, інструкції до завдань в електронному робочому зошиті, інтерактивні елементи (вікноця; елементи, що обертаються та ін.).

Для доцільного застосування на уроках створених електронного робочого зошита та лепбука вчителям пропонуються різні методичні рекомендації у вигляді довідки користувача та технологічних карт уроку.

Взаємодія компонентів комбінованого навчального комплексу продемонстрована на рис.2.

Таким чином, під комбінованим навчальним комплексом ми розуміємо навчальне видання, що складається з

таких взаємопов'язаних компонентів, як: електронний робочий зошит, лепбук із різними дидактичними матеріалами та методичні рекомендації щодо їх застосування при навчанні учнів.

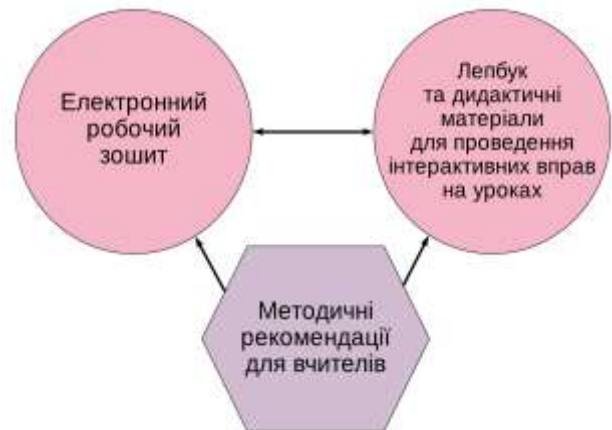

Рис. 2. Взаємодія компонентів комбінованого навчального комплексу

Проблеми розробки технологічної карти уроку присвячено праці І. Забродіної, Н. Козлової, Л. Кулуар, С. Фортигіної та інших.

Здійснений аналіз педагогічних розвідок дозволив дійти висновку, що серед науковців немає єдиного погляду на сутність поняття «технологічна карта уроку». Зокрема, І. Забродіна, Н. Козлова, С. Фортигіна розглядають технологічну карту уроку як спосіб графічного проектування уроку за обраними вчителем параметрами [9, с.315] та зазначають, що вона є ефективною формою представлення уроку та дозволяє відобразити процес діяльності учителя та учня від визначеної мети до досягнення запланованого результату в залежності від типу уроку. Л. Кулуар під цим поняттям розуміє процес або покрокову, поетапну послідовність дій (часто у графічній формі) із зазначенням навчальної діяльності, знань та засобів, що застосовуватимуться [10].

Ми під «технологічною картою уроку» розумітимемо графічне представлення сценарію уроку у вигляді таблиці, що дозволяє відобразити поетапну послідовність дій учителя та учнів для досягнення очікуваного результату (відповідно до проекту Державного стандарту базової середньої освіти) на кожному з етапів уроку за допомогою зазначених засобів, форм та методів навчання. Шаблон такого представлення наведено у таблиці 1.

Приклад його заповнення для проведення уроку з теми «Команди, алгоритми та їх виконавці. Середовище програмування Scratch» із застосуванням елементів комбінованого навчального комплексу наведено у таблиці 2.

Таблиця 1

Шаблон технологічної карти уроку

Етапи уроку	Зміст			Засоби навчання	Форми та методи навчання
	Діяльність учителя	Діяльність учня	Очікувані результати		

Таблиця 2

Приклад заповнення шаблону технологічної карти для проведення уроку з теми «Команди, алгоритми та їх виконавці. Середовище програмування Scratch»

Етапи уроку	Зміст			Засоби навчання	Форми та методи навчання
	Діяльність учителя	Діяльність учня	Очікувані результати		
Мотивація	Демонстрація відео-історії «Знайди «жучка» з подальшим обговоренням	Переглядають відео-історії «Знайди «жучка». Беруть участь у обговоренні	Спілкуються та висловлюють власну думку щодо означеної проблеми	Відео-історії «Знайди «жучка»	Мозковий штурм
Представлення теми та очікуваних навчальних результатів	Пропонує проаналізувати хмара слів та фіксує на дошці відповіді учнів	Знаходять терміни, що розташовані на хмарі слів	Збирають та зберігають дані, пошук необхідної інформації	Хмара слів (роздатковий матеріал або за допомогою проєктора)	Мозковий штурм
Надання необхідної інформації	Пропонує ознайомитися із теоретичними відомостями в електронному робочому зошиті	Аналізують теоретичні відомості та виконують практичне завдання у парах	Використовують цифрові засоби для групової діяльності та комунікації	Електронний робочий зошит	Групова (робота в парах)
Інтерактивна вправа	Пропонує виконати у групах практичних завдань зі створення системи команд виконання для збирання частин зображення	Обговорюють створену систему команд виконавця щодо здійснення переміщення частин зображення на свої місця для утворення цілісної картинки. Демонстрація та спільне обговорення отриманих результатів	Учні розділяють задачу на підзадачі та розв'язують їх. Розробляють алгоритми працюючи в команді, коментують свою діяльність	Лепбук, мультимедійна дошка	Робота в парах
Підведення підсумків (Рефлексія)	Пропонує систематизувати терміни, які були знайдені на початку уроку із хмари слів	Обговорюють суть вивчення термінів та створюють організаційну діаграму	Представляють дані, створюють схеми	Лепбук	Спільне обговорення
Домашнє завдання	Пропонує ознайомитися в електронному робочому зошиті із елементами програмного середовища Scratch та виконати практичне завдання «Втеча із перфокарти»	Ознайомлюються з елементами програмного середовища Scratch, створюють простий програмний код	Формулюють проблему та інтерпретують різноманіття рішень для досягнення мети засобами інформаційними технологіями	Електронний робочий зошит	Індивідуально

Розробка уроку за наведеною технологічною картою може бути такою:

Тема уроку: «Команди, алгоритми та їх виконавці. Середовище програмування Scratch».

Навчальне завдання уроку: навчити учнів пояснювати поняття алгоритму, наводити приклади виконавців та команд, які вони виконують.

Корекційно-розвивальне завдання уроку: розвивати вміння створювати системи вказівок виконавця та складати прості алгоритми; виконувати алгоритми, подані у формальному вигляді.

Виховне завдання уроку: виховувати відповідальне

ставлення до розробки алгоритмів та отримання після їх виконання результату відповідно до поставленої мети.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: комп'ютер або ноутбук, проєктор, наявність мультимедійна дошка, лепбук, картки із завданнями тощо.

Перебіг уроку:

I. Мотивація (Мозковий штурм) (див. табл. 3).

II. Надання необхідної інформації (див. табл. 4).

Учні пропонується ознайомитися із теоретичними відомостями в електронному робочому зошиті, виконати деякі практичні завдання, після чого – пройти тест.

Засоби, що застосовуються та приклади роботи з ними

Засіб, що використовується	Екранна копія фрагменту матеріалу, що пропонується	Питання для обговорення
<p>Електронний робочий зошит, лепбук, комп'ютер із підключенням до мережі, проектор</p>	 <p>Рис. 1. Екранна копія фрагменту відео-історії «Знайди «жучка»»</p> <p>Рис. 2. Екранна копія хмари слів (https://wordart.com/ot9ni39msnbnm/word-art)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Як ми можемо допомогти Жукроїду вийти з пастки до своїх рідних? 2. Чи всі дії, які ми пропонуємо виконати йому зрозумілі? <p>Для полегшення процесу обговорення можна скористатись картою з лепбуку на якій представлена хмара слів із переліком основних понять, що розглядатимуться на уроці. Всі пропозиції учнів фіксуються вчителем на дошці.</p>

Засоби, що застосовуються та приклади роботи з ними

Засіб, що використовується	Екранна копія фрагменту матеріалу, що пропонується	Питання для обговорення або завдання для виконання
<p>Електронний робочий зошит, лепбук, комп'ютер із підключенням до мережі, проектор</p>	 <p>Рис. 4. Екранні копії електронного робочого зошиту з теоретичними відомостями</p> <p>Рис. 5. Екранні копії тестування в електронному робочому зошиті</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чи можна, подію, яка описана у зошиті назвати алгоритмом? Відповідь поясніть. 2. Які команди склали систему команд лиса Милана? 3. Перейдіть на вкладку «Перевір» та пройдіть тест.

III. Інтерактивна справа (див. табл. 5).

Учням пропонується виконати по парах завдання зі створення системи команд виконання для збирання частин зображення, що представлено в електронному

робочому зошиті та лепбукці. Результат роботи вони можуть представляти, наприклад, користуючись мультимедійною дошкою.

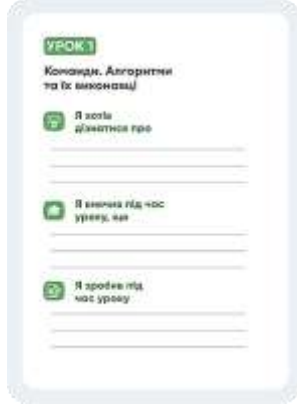
Таблиця 5

Засоби, що застосовуються та приклади роботи з ними

Засіб, що використовується	Екранна копія фрагменту матеріалу, що пропонується	Питання для обговорення або завдання для виконання
<p>Електронний робочий зошит, лепбук, комп'ютер із підключенням до мультимедійної дошки, проектор</p>	<div data-bbox="477 488 1074 958" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="491 958 1061 1016" data-label="Caption"> <p>Рис. 6. Екранна копія електронного робочого зошиту з завданням для виконання у групах</p> </div> <div data-bbox="518 1016 1023 1491" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="448 1491 1102 1579" data-label="Caption"> <p>Рис. 7. Фрагмент розгортки лепбуку та зображення суперстікера, що наклеюватиметься після виконання учнями завдання</p> </div> <div data-bbox="523 1579 1023 1966" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="427 1966 1121 1998" data-label="Caption"> <p>Рис. 8. Фрагмент виконаного завдання на мультимедійній дошці</p> </div>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Які команди ви виконували як виконавці? 2. Чи завжди запропонований вами перелік команд був оптимальним? 3. Чи можна представлені вами результати виконання завдання назвати алгоритмами? Відповідь поясніть.

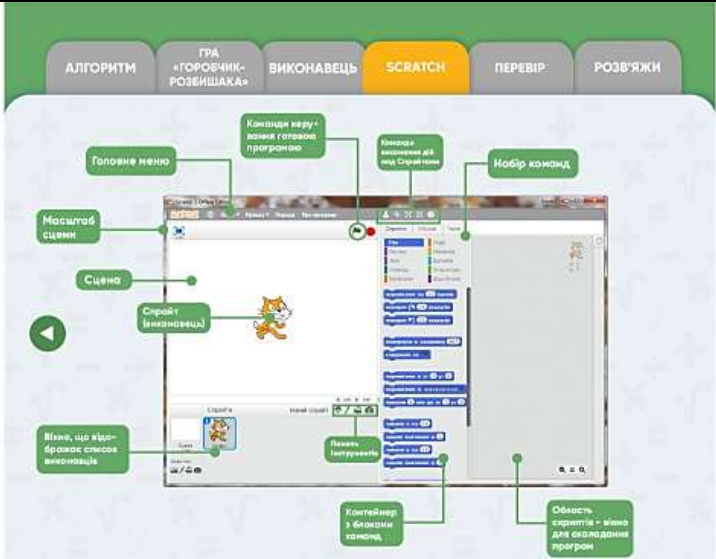
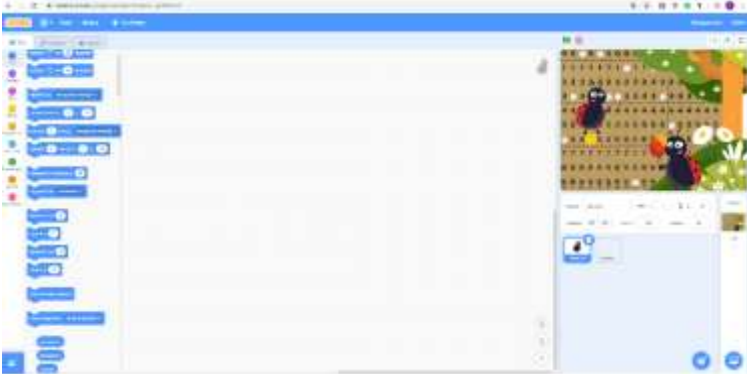
IV. Підведення підсумків (Рефлексія) (див. табл. 6).

Таблиця 6

Засоби, що застосовуються та приклади роботи з ними		
Засіб, що використовується	Екранна копія фрагменту матеріалу, що пропонується	Питання для обговорення або завдання для виконання
Картка з лепбуку	 <p>Рис. 9. Екранна копія картки «Щоденник досягнень»</p>	Учням пропонується дістати картку з лепбуку, проаналізувати те, що відбувалось на уроці та записати відповіді на питання.

V. Домашнє завдання (див. табл. 7).

Таблиця 7

Засоби, що застосовуються та приклади роботи з ними		
Засіб, що використовується	Екранна копія фрагменту матеріалу, що пропонується	Питання для обговорення або завдання для виконання
Електронний робочий зошит	 <p>Рис. 10. Екранна копія інтерфейсу середовища програмування Scratch 2.0</p> <p>Рис. 10. Екранна копія практичного завдання «Втеча із перфокарти»</p>	Учням пропонується ознайомитися в електронному робочому зошиті із елементами програмного середовища Scratch та виконати практичне завдання «Втеча із перфокарти»

Висновки. Застосування на уроках інформатики розробленої технологічної карти уроку дозволить організувати роботу учнів 5 класів із комбінованим навчальним комплексом при вивченні теми «Алгоритми та програми» та сприятиме підвищенню їх мотивації до опанування основ алгоритмізації та програмування.

Література

1. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти: Проект постанови Кабінету міністрів України. Київ: 2019. 91 с.
2. Бондар І. Моделювання процесу вибору платформи для розробки мультимедійного навчального комплексу. 2016. URL: <http://journals.uran.ua/sciencerise/article/view/80464/77204> (дата звернення: 15.11.2019).
3. ДСТУ 3017:2015 Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. 2016. URL: http://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf (дата звернення: 04.11.2019).
4. Калініна Л.М., Кутайцев О.М., Косиць В.М., Лапінський В.В., Мельник О.М. Інформатизація освіти і зародження нового освітнього середовища як основи нової української школи. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2017. Вип. 4(140). С.3-7.
5. Кудін, А.П., Кархут, В.Я. Мультимедійний навчально-методичний комплекс з вивчення теоретичної механіки. Інформаційні технології в освіті. 2013. № 15. С.52-59.
6. Микутич О.М., Олєфиренко Н.В., Янц Н.Д. Технологія проектування електронних дидактичних ресурсів. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сквороди. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. 2013. № 40. С.141-153.
7. Морквян І.В. Модель формування інтелектуальних умінь майбутніх учителів інформатики при вивченні природничо-математичних дисциплін. Обрії. 2016. Вип. 1. С.55-58.
8. Мохоцько А.М. Мультимедійний навчальний комплекс як перспективний спосіб вивчення англійської мови для дітей. Наукові записки молодих учених. 2018. № 1.
9. Забродина Л.В., Козлова Н.А., Фортыхина С.Н. Основные подходы к разработке технологической карты урока. Балтийский гуманитарный журнал. 2018. Вып. 7 (3 (24)). С.314-316. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-podhody-k-razrabotke-technologicheskoy-karty-uroka> (дата звернення: 19.02.2020).

10. Куулар Л.Л. Технологическая карта как целостная дидактическая система средств обучения. Современные проблемы науки и образования. 2018. № 1. С.38-38. URL: <https://www.science-education.ru/pdf/2018/1/27415.pdf> (дата звернення: 21.02.2020).

References

1. Pro zatverdzhennia Derzhavnogo standartu bazovoi serednoi osvity: Proiekt postanovy Kabinetu ministriv Ukrainy. Kyiv: 2019. 91 s.
2. Bondar I. Modeliuvannia protsesu vyboru platformy dlia rozrobky multymediinoho navchalnogo kompleksu. 2016. URL: <http://journals.uran.ua/sciencerise/article/view/80464/77204> (data zvernennia: 15.11.2019).
3. DSTU 3017:2015 Informatsiia ta dokumentatsiia. Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia poniat. 2016. URL: http://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf (data zvernennia: 04.11.2019).
4. Kalinina L.M., Kutaitsev O.M., Kosyck V.M., Lapinskyi V.V., Melnyk O.M. Informatyzatsiia osvity i zarodzhennia novoho osvitnogo seredovyschia yak osnovy novoi ukrainskoi shkoly. Kompiuter u shkoli ta simi. 2017. Vyp. 4(140). S. 3-7.
5. Kudin, A.P., Karhnut, V.Ya. Multymediyni navchalno-metodychni kompleks z vyvchennia teoretychnoi mekhaniky. Informatsiini tekhnolohii v osviti. 2013. № 15. S. 52-59.
6. Mykytiuk O.M., Olefirenko N.V., Yants N.D. Tekhnolohiia proektuvannia elektronnykh dydaktychnykh resursiv. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni HS Skovorody. Zsoby navchalnoi ta naukovodoslidnoi roboty. 2013. № 40. S. 141-153.
7. Morkvian I.V. Model formuvannia intelektualnykh umin maibutnykh uchyteliv informatyky pry vyvchenni pryrodnychomatematychnykh dysytsplin. Obrii. 2016. Vyp. 1. S. 55-58.
8. Morkhanko A.M. Multymediyni navchalnyi kompleks yak perspektyvnyi sposib vyvchennia anhliiskoi movy dlia ditei. Naukovi zapysky molodykh uchennykh. 2018. № 1.
9. Zabrodyna L.V., Kozlova N.A., Fortykhina S.N. Osnovnye podkhody k razrabotke tekhnolohicheskoi karty uroka. Baltyskiy humanytamyi zhurnal. 2018. Vyp. 7 (3 (24)). S. 314-316. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-podhody-k-razrabotke-technologicheskoy-karty-uroka> (data zvernennia: 19.02.2020).
10. Kuular L.L. Tekhnolohicheskaiia karta kak tselostnaia dydaktycheskaiia sistema sredstv obucheniia. Sovremennye problemy nauky u obrazovaniia. 2018. № 1. S. 38-38. URL: <https://www.science-education.ru/pdf/2018/1/27415.pdf> (data zvernennia: 21.02.2020).

Morkvian I.V.,

PhD in pedagogical sciences, Senior teacher Department of Informatics, Municipal establishment "Kharkiv humanitarian-pedagogical academy" of Kharkiv regional council, morkvirina@gmail.com

Prytkova K.V.,

Fourth year student of the Municipal establishment "Kharkiv humanitarian-pedagogical academy" of Kharkiv regional council, kprytkova98@gmail.com

Khmil A.M.,

Fourth year student of the Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, khmilasya@gmail.com
Ukraine, Kharkiv

THE USE OF COMBINED TRAINING COMPLEX IN TEACHING ALGORITHMIZATION AND PROGRAMMING FOR STUDENTS OF THE 5TH GRADE THE BASICS SCHOOL

The article reveals the essence of the concept of «combined educational complex». In this research are characterized the elements of the created combined educational complex for teaching students of the 5th grade the basics school of algorithmization and programming. We used some aspects of their application in computer science lessons. A template has been developed for a technological map of conducting lessons using elements of the presented complex and an example of its filling is given. According to the created flow chart, an example of the development of a lesson on the topic "Commands, algorithms and their performers. Scratch-like as a block-based visual programming language.»

Key words: combined training complex, electronic workbook (e-workbook), lepbook, technological map of the lesson.

УДК 378.015.3:005.32

Никифорук Т.М.,

*к.філол.н., викладач кафедри суспільних наук та українознавства
Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»,
kuryluk235@ukr.net*

Україна, м. Чернівці

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТА-МЕДИКА ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Систематизовано основні засоби активізації пізнавальної діяльності та визначено ключові чинники формування професійної мотивації студента медичного профілю. Формування мотивації є двостороннім процесом. З одного боку студент та середовище яке його оточує з іншого боку викладачі та навчальний заклад у якому студент здобуває освіту. Як тільки ці складові вступають у дію, тоді результат відображається на успішності студента у навчанні і на застосуванні здобутих професійних навичок у подальшій роботі фахівця, що забезпечує його конкурентну здатність на ринку праці.

Ключові слова: мотивація, професійна мотивація, пізнавальна діяльність, українська мова як іноземна, методика викладання української мови.

Постановка проблеми. З метою виведення освіти України на вищий рівень виникає необхідність у розширенні сфери функціонування української мови, адже, як відомо, українська мова є мовою владних структур, ЗМІ, української літератури, освіти, науки, засобом спілкування суспільства в усіх сферах життєдіяльності. Вдосконалення її функцій – комунікативна, інформаційна, називна, волюнтативна, мислетворча, експресивна та ін., адже, всі ці функції мови актуальні не тільки для українців, а й для іноземців, які тут здобувають освіту. Для повноцінного проживання і функціонування студента – іноземного громадянина в усіх сферах суспільної діяльності виникає необхідність у засвоєнні ним як мови розмовної, так і мовлення професійного спрямування.

Українська мова як іноземна – це не нова наука, але у порівнянні з іншими галузями знань набула свого поширення відносно недавно. Сьогодні викладач української мови перебуває у активному пошуку шляхів формування і покращення пізнавального інтересу та мотивування професійної діяльності студентів до вивчення мови, закріплення мотивації до навчання загалом, Активізація пізнавальної активності є основним критерієм якісної підготовки фахівця.

Отож, активізація пізнавальної активності та формування ключових етапів професійної мотивації є однією з актуальних проблем науки і практики. До цієї проблеми зверталось багато вчених на всіх етапах розвитку педагогіки.

Проблемі мотивації і мотивів до праці та навчання присвячені праці українських: В.Г. Асєєва, І.А. Васильєва, Є.П. Ільїна, В.І. Ковальова, О.М. Леонтєва, П.В. Симонова, П.М. Якобсона – та іноземних науковців Х. Хекхаузена, Дж. Аткинсона, А. Маслоу. Пробудити інтерес до навчання і праці завжди було актуальним і досліджується науковцями з різних векторів. Із впровадження новітніх технологій і реформ вимоги до професійної вправності фахівця стають дедалі більшими.

Мета – вивчити і систематизувати основні засоби активізації пізнавальної діяльності та визначити ключові чинники формування професійної мотивації студента медичної галузі.

Виклад основного матеріалу. Оскільки мова вивчається іноземцями для щоденного спілкування і як мова професії, то необхідно сприяти розвитку пізнавальної діяльності студента загалом. Підґрунтям до вивчення української мови як іноземної є не тільки оволодіння знаннями граматики та лексики. Інтерес до вивчення мови пробуджується відомостями з історії та культури української мови, літературних шедеврів, фольклорної та пісенної творчості, фразеологічних зворотів. Адже знайомство іноземних громадян зі звичаями, традиціями українського народу допомагає знаходити деякі спільності та відмінності між націями і народами. Пісня завжди допомагала людям у боротьбі з важкими недугами, важкими умовами праці і життя, так само пісня є частиною словесного мистецтва, а її мелодійність, ритмічність поетичного твору створює сферу легшого засвоєння мовних засобів, що відбувається на психологічному, підсвідомому рівні.

Важливе значення має формування, розвиток і збереження професійної мотивації. Студенти – іноземні громадяни приїжджають в Україну вже будучи професійно мотивованими, адже кінцевою метою їхнього навчання в Україні є здобуття якісної, професійно-зорієнтованої медичної освіти. Нашою метою є підкріпити цю мотивацію відповідними знаннями і методами їх подання. Важливо поруч із традиційними методами – пояснення, наочність, проблемний виклад, пошуковий, дослідницький, застосовувати інноваційні технології навчання, а саме: інтерактивні методи викладання, метод проектів, рольові ігри, комп'ютерні і мультимедійні засоби та можливості мережі Internet тощо).

Дослідження показують, що успішність мотивації відображається на процесі навчання та успішності у

навчання і меншою мірою орієнтації на «оцінку викладача».

Основним структурним елементом планування заняття у навчальному закладі є формування викладачем позитивної професійної мотивації студента до навчальної дисципліни. Викладач має дати відповідь на просте запитання студента «Для чого ми вивчаємо цю дисципліну?» і яке її значення у ряді інших дисциплін, які формують цілісну, професійно-орієнтовану, конкурентоспроможну особистість на сучасному ринку праці.

Мотивації можуть бути різними: етичні, психологічні, суспільні, але у вищому навчальному закладі перш за все особлива увага приділяється професійній мотивації. Якщо студент має недостатньо розвинені здібності до опанування тієї чи іншої галузі знань, але є внутрішнє бажання, то професійна мотивація відіграє ключову роль у досягненні поставленої мети. Інколи результат може бути кращим, ніж у студента, який має кращі здібності до засвоєння знань, але відсутність професійної мотивації впливає на результат.

Основним завданням вищої школи і є формування професійної мотивації, адже навчальний заклад забезпечує можливості набуття студентом практичних знань і вмінь у відповідній галузі шляхом впровадження навчальної практики.

Методи і прийоми, чинники формування професійної мотивації можуть бути різноманітними. Але найбільший вплив на інтерес студента справляє налаштування на вироблення практичних навичок. Звичайно, що практика є найкращою формою реалізації здобутих теоретичних знань, але впродовж кожного заняття перед кожним викладачем постає завдання пробудити інтерес до теми і предмету в цілому. Використання мультимедійного обладнання, розв'язання практичних завдань, проведення рольових ігор у формі: лікар – пацієнт (хворий), лікар – медична сестра, лікар-лікар, фармацевт – хворий, медична сестра – хворий, складання діалогів відповідно до ситуації допомагає студенту відпрацювати практичні навички фахового, професійного спілкування на заняттях з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». Укладання словників зі спеціальності «Фармація, промислова фармація», «Медсестринство», «Медицина» дозволяють активізувати у пам'яті студентів здобуті професійні знання з термінології відповідної галузі. Крім мотивації до навчання безпосередньо в аудиторії, багато уваги приділяється цьому питанню у стінах навчального закладу. Практична робота студента, майстер-класи з відповідної галузі знань, створення симуляційного центру медицини у структурі нашого університету сприяють відпрацюванню професійних навичок студентів відповідно до обраної спеціальності. Практична робота студента у лікувальному закладі дозволяє виявити рівень зацікавлення студента до обраної галузі знань, ступінь готовності студента до праці. Одним із чинників формування позитивної мотивації до навчання є середовище у якому постійно перебуває студент. А також, крім вище зазначених мотиваційних чинників має бути перш за все внутрішнє бажання студента до навчання і праці та свідоме ставлення студента до обраної ним професії. Працелюбність і інтерес до знань формують

доброго знавця своєї справи. Важливу роль у заохоченні студента до навчання і роботи відіграє держава. Адже дуже часто рівень мотивації працівника залежить від оплати праці.

Висновки. Отже, систематична робота навчального закладу над формуванням мотивації студентів до навчання та професійної діяльності за допомогою фахової практики та провідних традиційних і нових методик сприятиме розширенню можливостей використання здобутих вмінь та навичок з метою набуття професійного досвіду, що значно підвищить рівень підготовки фахівців та забезпечить їх конкурентну здатність на ринку праці.

Література

1. НікіфоруК.П. Активізація пізнавальної діяльності студентів під час вивчення української мови як іноземної // *Матеріали навчально-методичної конференції «Актуальні питання вищої медичної та фармацевтичної освіти: досвід, проблеми, інновації та сучасні технології» (18 квітня, 2018 року) – Чернівці, 2018. С.422-424*
2. НікіфоруК. Рольові ігри під час проведення заняття з української мови для студентів – іноземних громадян. *Комунікативний аспект // Матеріали навчально-методичної конференції «Актуальні питання вищої медичної та фармацевтичної освіти: досвід, проблеми, інновації та сучасні технології». Чернівці, 2019. С.460-462.*
3. Опанасюк М.М. Інноваційні методи викладання української мови як іноземної у технічному університеті [Електронний ресурс] / М.М. Опанасюк, В.Я. Корженко. Режим доступу: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Opanasyuk_Korzhenko.php.
4. Осова О.О. Рольова гра як метод активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів на заняттях з іноземної мови [Електронний ресурс] / Осова О.О. – Режим доступу: <http://visnyk.com.ua/stattya/2046-rolova-gra-jak-metod-aktivizatsiyi-navchalno-piznavalnoi-dijalnosti-studentiv-na-zanjattjah-z-inozemnoyi-movi.html>.

References

1. Nykyforuk T. Aktyvizatsiia piznavalnoi diialnosti studentiv pid chas vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi // *Materialy navchalno-metodychnoi konferentsii «Aktualni pytannia vysichoi medychnoi ta farmatsevtychnoi osvity: dosvid, problemy, innovatsii ta suchasni tekhnolohii» (18 kvitnia, 2018 roku) – Chernivtsi, 2018. S. 422-424*
2. Nykyforuk R. Rolovi hry pid chas provedennia zaniattia z ukrainskoi movy dla studentiv – inozemnykh hromadian. *komunikativnyi aspekt // Materialy navchalno-metodychnoi konferentsii «Aktualni pytannia vysichoi medychnoi ta farmatsevtychnoi osvity: dosvid, problemy, innovatsii ta suchasni tekhnolohii». Chernivtsi, 2019. S. 460-462.*
3. Opanasiuk M.M. Innovatsiini metody vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi u tekhnichnomu universyteti [Elektronnyi resurs] / M.M. Opanasiuk, V.Ia. Korzhenko. *Rezhym dostupu: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Opanasyuk_Korzhenko.php*.
4. Osova O.O. Rolova hra yak metod aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti studentiv na zaniattiah z inozemnoi movy [Elektronnyi resurs] / Osova O.O. – *Rezhym dostupu: http://visnyk.com.ua/stattya/2046-rolova-gra-jak-metod-aktivizatsiyi-navchalno-piznavalnoi-dijalnosti-studentiv-na-zanjattjah-z-inozemnoyi-movi.html*.

Nykyforuk T.M.,

Candidate of Philological Sciences, a teacher of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University» kuryluk235@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

ACTIVATION OF COGNITIVE ACTIVITY AND KEY FACTORS OF FORMING STUDENT-MEDICIAN PROFESSIONAL MOTIVATION DURING TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE

The basic means of activating cognitive activity have been systematized and the key factors for forming the student's professional motivation have been identified. Formation of motivation is a two-way process. On the one hand, the student and the environment that surrounds him / her, on the other hand, teachers and the educational institution in which the student receives education. As soon as these components come into effect, then the result is reflected in the student's success in learning and the application of the acquired professional skills in the further work of the specialist, which ensures his competitive ability in the labor market.

Key words: *motivation, professional motivation, cognitive activity, Ukrainian as a foreign language, methodology of teaching the Ukrainian language.*

УДК 37.035.6

Петришин Л.Й.,

*д.пед.н., доцент, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
ludmyla.petryshyn@gmail.com,*

Кульчицький В.Й.,

*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін
Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України,
kulchytskyjvy@tdmu.edu.ua*

Україна, м. Тернопіль

МОТИВАЦІЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

У статті проаналізовано та розкрито мотивацію до патріотизму учнів у структурі національної системи виховання. Розглянуто мотивацію патріотизму, як мотив спонукання до патріотичної діяльності. З'ясовано, що поняття «мотивація», яке витлумачують як джерело активності й водночас як систему збудників до будь-якої діяльності, як систему мотивів, як особливу форму, що охоплює потреби, мотиви, цілі, інтереси в цілісній взаємодії, виступає основою мотивації патріотизму. Конкретизовано, що мотивація патріотизму є сукупною системою психологічно різномірних факторів, що детермінують патріотичну поведінку та патріотичну діяльність учнів у процесі навчально-виховної діяльності. При цьому мотивація патріотизму може бути впроваджена як через внутрішньо шкільні механізми, так і через існуючу ідеологію краю, регіону, держави.

Ключові слова: мотивація, патріотизм, учні, школа, мотивація патріотизму.

Постановка проблеми. Державотворчі процеси, що відбуваються в незалежній Україні протягом останніх десятиліть зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні, готових до плідної праці в ім'я рідного народу. Стрижнем системи виховання в українській школі стає національна ідея, яка відіграє роль консолідуючого фактора в становленні молодого покоління, формування у нього активної громадянської позиції, відповідальності за народ, країну. Розвиток сучасної системи шкільної освіти передбачає її переорієнтацію від авторитаризму в навчанні і вихованні школярів до гуманних суб'єктних взаємин, доброзичливого і толерантного ставлення до дітей, впровадження принципів демократизації і гуманітаризації, застосування особистісно-розвивальної методології та відповідних інноваційних методик. Патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів національної системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадянського обов'язку, готовності відстоювати державні інтереси Батьківщини.

Мета статті. Проаналізувати та розкрити мотивацію до патріотизму учнів у структурі національної системи виховання в умовах сучасності.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб побудувати науково обґрунтовану «педагогіку мотивації» необхідно урахувати наукові досягнення сучасної психології мотивації. Мотивація освітнього та виховного процесу складається із багатьох аспектів, які змінюються й вступають в нові співвідношення (суспільні ідеали, сенс навчання та виховання для учня, його мотиви, цілі, емоції, інтереси, рівень навчальних досягнень, когнітивні можливості). Тому становлення мотивації є не просте зростання позитивного або негативного відношення до навчання та виховання, а утворення складних структур

мотиваційної сфери. Ці окремі структури мотиваційної сфери (й складні, діалектичні відношення між ними) повинні стати об'єктом управління з боку вчителя.

Складність і багатоаспектність проблеми мотивації спричинена множинністю підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до методів її вивчення (М. Аргайл, Б. Ананьєв, В. Асєєв, Л. Божович, К. Левін, А. Леонтєв, С. Рубінштейн, З. Фрейд та ін.). Важливим є те, що основним методологічним принципом, який визначає дослідження мотиваційної сфери особистості, є положення про єдність динамічної (енергетичної) й змістовно-сислової сторін мотивації. Активне розроблення цього принципу пов'язане з дослідженням таких проблем, як система відносин людини (В. Мясичев), зіставлення змісту й значення (О. Леонтєв), інтеграція спонукань і їхній смисловий контекст (С. Рубінштейн), спрямованість особистості й динаміка поведінки (Л. Божович, В. Чудновський), орієнтування в діяльності (П. Гальперін).

Мотив ми витлумачуємо як спонукальну причину до здійснення патріотичних вчинків в процесі навчально-виховної діяльності у школі, саме тому в нашому дослідженні ми звертаємо увагу на те, що в словнику С. Ожегова мотив характеризується як привід до будь-якої дії [2, с.255]. В інших наукових дослідженнях мотив трактують як певну причину, що передує вибору дій і вчинків особистості; предметно-спрямовану активність, націлену діяльність на предмет; спонукальну діяльність, пов'язану із задоволенням потреб суб'єкта [3, с.327]. В контексті дослідження мотивації патріотизму, слід звернути увагу на думку С. Ожегова, зокрема він розглядає мотив як спонукальну причину до патріотичних дій та бажання самореалізуватися. Цей вибір ми пояснюємо тим, що мотив є базовим суб'єктивним фактором, який мотивує патріотичну діяльність і реалізується у патріотичних вчинках. Так, у контексті теорії діяльності

О. Леонтьєва термін «мотив» вживають не на позначення переживання потреби, але як об'єктивне, у чому ця потреба конкретизується в цих умовах і на що спрямовується діяльність, яка спонукає її [4, с.225]. З цією думкою погоджується Н. Талізін, яка зазначає, що «мотив спонукає людину ставити й досягати різні цілі, виконувати відповідні дії; дає змогу отримати відповідь на запитання: чому ми виконуємо ті чи ті дії, чому ми здійснюємо ті чи ті вчинки» [5, с.59].

В контексті аналізу мотивації патріотизму, можна розглядати мотив як елемент спонукання до патріотичної діяльності, саме тому доцільно звернути увагу на спонукальні групи мотивів, які виокремив Е. Толейко, поділивши їх на три групи: *суспільні мотиви* – допомога людям, суспільству, підприємству, на роботі; *особистісні мотиви* – бажання отримати винагороду, задоволення; *соціально-економічні та виробничо-технічні мотиви* – досягнути бажаного, нестандартно вирішити професійні питання, застосувати інноваційну технологію [6].

Окрім цього, зазначимо, що розуміння мотиву як «предметної потреби» зумовлює трактування його як основи внутрішнього мотиву, що належить до структури діяльності. Водночас зауважимо, що О. Киричук розглядає мотив як внутрішнє спонукання особистості до того чи того виду активності, який пов'язаний із задоволенням певної потреби. Мотивами можуть бути ідеали, інтереси особистості, її переконання, соціальні настанови, ціннісні орієнтації [7, с.24,26,28].

У контексті нашого дослідження варта уваги думка А. Маркової, яка вважає, що з-поміж інших мотивів [8] доцільно виокремити пізнавальні та соціальні мотиви. До пізнавальних мотивів належать власний розвиток у процесі навчання, діяльність у спілці з іншими і задля інших, пізнання нового, невідомого; до соціальних – розуміння необхідності навчання для подальшого життя, процес навчання як можливість спілкування, схвалення з боку авторитетних людей. Ці мотиви є цілком природними й корисними в навчальному процесі, хоч і не належать до внутрішніх форм навчальної мотивації. Поряд із цим науковець констатує, що пізнавальні та соціальні мотиви можуть мати різні рівні:

- пізнавальні (широкі пізнавальні мотиви, навчально-пізнавальні мотиви, мотиви самоосвіти);
- соціальні (широкі соціальні мотиви, позитивні мотиви, мотиви соціального співробітництва).

У науковій теорії використовують класифікацію навчальних мотивів за їхнім особистісним значенням та функцією, яку вони виконують у системі навчальної мотивації. Виділяють мотиви змістоутворювальні, які не лише спонукають до діяльності, але й додають їй особистісного смислу, і мотиви-стимули, які діють паралельно з першими та служать додатковими спонукачами [9].

В. Апелът виокремив такі мотиви навчання: соціальні (почуття обов'язку й відповідальність, усвідомлення соціальної значущості навчання, прагнення зайняти певну позицію в стосунках з навколишніми, отримати їхнє схвалення); пізнавальні (орієнтація на оволодіння новими знаннями, закономірностями, орієнтація на засвоєння засобів отримання знань); комунікативні (спілкування з однолітками, дорослими); мотиви саморегуляції (орієнтація на отримання додаткових знань і побудову спеціальної програми самовдосконалення) [10].

З метою підвищення результативності мотивації до патріотизму та формування патріотичності важливо виявити основні мотиви навчально-виховної діяльності у школі. Таким мотивом є пізнавальний інтерес, який у своєму розвитку проходить різні ступені – від цікавості, викликані новою інформацією, до допитливості, від неї – до глибини сутності явищ і зрештою до вирішення пізнавального завдання [11, с.24-28].

Більш конкретним є визначення мотиву, яке запропонував один із провідних дослідників цієї проблеми Л. Божович. Зокрема, науковець вважає, що мотивами є предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття й переживання, тобто те, у чому знайшла втілення потреба [12, с.52]. Це трактування усуває суперечності щодо його тлумачення, у якому об'єднано енергетична, динамічна й змістовна сторони. Поряд із цим підкреслимо, що поняття «мотив» становить основу поняття «мотивація», яке «є тим складним механізмом зіставлення зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки особистості, який спричиняє виникнення, напрям, а також способи здійснення конкретних форм діяльності» [12, с.52].

З огляду на це, зазначаємо, що на сучасному рівні психолого-педагогічної науки педагог не має право констатувати те, що учневі не можливо привити патріотичні цінності, необхідно з'ясувати причину небажання учня, які аспекти мотиваційної сфери у нього не сформовані і які психолого-педагогічні засоби впливу педагог повинен використовувати щоб сформувати в учня мотивацію до пізнавальної діяльності. Формування мотивації неможливо здійснити без урахування вікових особливостей учнів й їх індивідуальних психологічних характеристик. Це означає, що педагог повинен організувати навчально-виховний процес таким чином, щоб вирішувалися завдання розвитку мотиваційної сфери на певному віковому етапі та підготовки учнів до наступного етапу розвитку особистості. У зв'язку з розкриттям резервів вікового розвитку мотивації здійснюється особистісно орієнтований підхід до навчання та виховання. Мотиваційна сфера особистості – сукупність мотиваційних утворень, які є у людини: диспозиції (мотиви), потреби, мета, інтереси.

«Найкращий учитель той, хто пробуджує в учнів бажання» – ця незаперечна істина проголошувалась прогресивними педагогами всіх часів. Для того, щоб сформувати цілісну особистість учня, треба не просто передати їй знання та вміння, а й викликати в неї відповідну активність – пізнавальну чи практичну. Важливим структурним елементом цієї активності є мотивація, в якій виявляється ставлення школярів до навчання [1].

З-поміж усіх можливих внутрішніх стимулів і мотивів, які допоможуть педагогу у формуванні патріотичних цінностей в учнів, доцільно виділити два, якими вчитель може успішно послуговуватися. По-перше, кожен учень, має постійну потребу самовираження. Ця потреба притаманна людині будь-якого віку, але в підлітковому значущість її стає особливою. Юність – це пора, коли людина визначає своє суспільне обличчя, коли розпочинається процес її громадянського самоствердження. На цьому ґрунті спостерігається своєрідний спалах бажань, мотивів, активності, які поширюються на всі аспекти життєдіяльності. Потреба самоствердження стимулює процес самовдосконалення. Однією зі складових цього

процесу самовираження є бажання бути корисним як своїй громаді, так і державі. По-друге, досліджуючи особистісні мотиви, не варто випускати з уваги і ту практичну функцію, яку той чи інший виховний захід патріотичного спрямування, на думку учня, відіграватиме в його особистому житті. В учнів старших класів ці мотиви стають помітними. На відміну від своїх молодших товаришів, вони готові навіть взяти на себе певні додаткові труднощі, якщо тематика виховного заходу входить у коло їх інтересів. Вступаючи в пору формування суспільних та морально-патріотичних переконань, вони трактують освітній та виховний процес найперше через призму своєї майбутньої діяльності. Таку мотивацію можна підтримати, порадивши учням цікаву додаткову літературу, зазначивши резонансність їх прагнень. Задоволення від самого процесу пізнання є вагомим постійно діючим джерелом мотивації.

У формуванні мотивів позитивного ставлення до морально-патріотичних цінностей велику роль може відігравати сам учитель. Тут, насамперед, йдеться про стосунки, які склалися між ним і кожним учнем зокрема. Якщо вони доброзичливі, довірливі, передбачають взаємодопомогу, мотив радості від освітнього та виховного процесу має сприятливий ґрунт, а позитивне ставлення до вчителя переноситься на оточення. Водночас відчуженість, недовіра, авторитарність, іронія з боку вчителя викликають в учня відповідні негативні почуття і зумовлюють пасивне ставлення до суспільних процесів, бажання «відсидітись» тощо. Байдужий учитель не може захопити своїх учнів, надихнути власним прикладом. Якщо ж він постійно демонструє відданість своїй справі, впевненість в успіху своєї діяльності і є справжнім патріотом своєї країни, це відразу передається учням і стає джерелом мотивації.

Не меншу роль, а інколи і значно більшу, відіграє рівень розвитку емоційно-вольової й мотиваційної сфери особистості дитини. Емоції і відчуття часто формують поведінку учня, впливають на поставлені ним ті чи інші життєві цілі. Байдуха до всього дитина неспроможна поставити й розв'язати життєво важливі завдання, досягти значних успіхів.

Мотивація освітньої та виховної діяльності учнів є невід'ємним і обов'язковим елементом будь-якого уроку, бо основним у педагогічному мистецтві вчителя є вміння спонукати, а не примушувати.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що в кінцевому підсумку головним джерелом мотивації є цікавість учня. Переступаючи перший раз поріг школи, дитина ще не дивиться на речі практично, але вона має добрі наміри щодо навчання і прагне діяльності, якою досі було заповнене її життя. І якщо з часом ці прагнення зникають, то причина лише одна: відсутність самої діяльності в повному розумінні цього слова, тобто діяльності, коли людина сама усвідомлює свою задачу, сама шукає шляхів розв'язання, сама розв'язує і сама одержує результат.

Для учня життя у школі проходить під знаком необхідності вибору подальшого життєвого шляху. Саме тому, інтерес до патріотизму та патріотичних цінностей залежить від атмосфери у школі, від престижності цього феномену серед друзів, від планів самої дитини на своє майбутнє, від усвідомлення відповідальності за долю своєї країни.

Тому для підвищення мотивації учнів необхідно виховувати наступне:

1. Учень повинен відчувати, що педагог поважає його як особистість, поважає його вибір. Знаходить можливість поговорити з учнем «на рівних», висловити свої аргументи, але «не тисне» на нього, намагається продемонструвати школяреві, що залишає саме за ним право прийняти остаточне рішення.

2. Педагог повинен поставити під сумнів доступну учням логіку пояснення. До пошуку пояснень підштовхують протиріччя (суперечності). Діти прагнуть осмислювати і впорядковувати навколишній світ. Коли вони стикаються з протиріччями, то намагаються дати їм пояснення.

3. Одним із безлічі існуючих шляхів і засобів, вироблених практикою, для формування стійких пізнавальних інтересів і мотивів, є застосування в учбовому і виховному процесі інформаційних технологій.

4. Педагогу потрібно дати учням можливість продемонструвати власну виключність шляхом виконання індивідуальних завдань, які відповідають інтересам, здібностям, потребам дитини; вкрай важливо використовувати творчі завдання.

5. Педагог повинен співпрацювати з батьками учня. Мета такої співпраці полягає у тому, що педагог повинен налаштувати батьків на те, що вони мають спілкуватися з дитиною як з рівною особистістю, надавати їй право обирати і помилятися; учень не повинен сумніватися у тому, що батьки підтримають його у будь-якій ситуації – це надасть йому впевненості під час прийняття рішень.

У нашому науковому дослідженні мотивації патріотизму ми опираємося на поняття «мотивація», яке у вітчизняній науці витлумачують як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності людини – її поведінки, діяльності. Вищим рівнем цієї регуляції є свідомо-вольовий. Дослідники зазначають, що «мотиваційна система людини має більш складну будову, ніж простий ряд заданих мотиваційних констант. Вона представлена широкою сферою, що охоплює в себе й автоматично здійснювані установки, й поточні актуальні прагнення, й ділянку ідеального, яка в певний момент не є актуально діючою, але виконує важливу для людини функцію, даючи їй ту смислову перспективу подальшого розвитку спонукань, без якої турботи повсякденності втрачають своє значення» [13, с.122; 34]. Все це, з одного боку, дозволяє визначити мотивацію як складну, неоднорідну багаторівневу систему збудників, що охоплюють у себе потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки, емоції, норми, цінності тощо, а з іншого, – засвідчує про полімотивованість діяльності, поведінки людини і є домінуючим мотивом у структурі професійної діяльності.

Окрім цього, зазначимо що поняття «мотивація», яке витлумачують як джерело активності й водночас як систему збудників до будь-якої діяльності, як систему мотивів, як особливу форму, що охоплює потреби, мотиви, цілі, інтереси в цілісній взаємодії, виступає основою мотивації патріотизму.

Висновки. У загальнонауковому контексті мотивація – це складне поєднання рушійних сил поведінки особистості, що виявляються у вигляді потреб, інтересів, включень, цілей, ідеалів, які безпосередньо детермінують

людську діяльність [14]. Мотиваційна сфера або мотивація в широкому розумінні слова становить стрижень особистості, до якого «стягуються» такі її властивості, як спрямованість, цінні орієнтації, установки, соціальні очікування, домагання, емоції, вольові якості та інші соціально-психологічні характеристики.

Саме тому стверджуємо, що мотивація патріотизму є сукупністю, системою психологічно різнорідних факторів, що детермінують патріотичну поведінку та патріотичну діяльність учнів у процесі навчально-виховної діяльності. При цьому мотивація патріотизму може бути використана як через внутрішньо шкільні механізми, так і через існуючу ідеологію краю, регіону, держави. Однак, формування мотивації до засвоєння учнями школи патріотичних цінностей є складним завданням, яке постає перед психолого-педагогічним колективом сучасної школи та потребує багато зусиль для його виконання. Відтак, необхідними умовами для підтримки, розвитку позитивної мотивації учіння, у процесі формування патріотичних цінностей, є: використання цікавого ігрового матеріалу у ході виховної роботи; забезпечення оптимального мікроклімату в системі взаємин «учитель-учень», гуманного ставлення до дитини; створення «ситуації успіху» для кожної дитини, стимулювання її пізнавальної активності; ефективне застосування в навчанні та вихованні ігрових педагогічних технологій.

Література

1. Ротар Г.О. Методичні аспекти підвищення мотивації навчання та навчальних досягнень учнів. [Електронний ресурс] / Г. Ротар Г. – Режим доступу: [URL: http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/Pedagogica/39964.doc.htm](http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/Pedagogica/39964.doc.htm)
2. Ожегов С.М. Толковный словарь русского языка / С.М. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – [4-е изд., доп.]. – М.: ЯПН Технологии, 2008. – 944 с.
3. Педагогика: Большая современная энциклопедия / [сост. Е.С. Рапацевич]. – Минск: Совр. слово, 2005. – 720 с.
4. Леонтьев О.М. Проблемы развития психики / О.М. Леонтьев. – М., 1989. – 225 с.
5. Шалыгина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н.Ф. Шалыгина. – М.: Просвещение, 1975. – 343 с.
6. Шолейко Е. Мотиви та різновиди творчої діяльності [Електронний ресурс] / Е. Шолейко. – Режим доступу: <http://forstudy.com.ua/pitannya-dlya-pidgotovki-do-kandidatskogo-ispitu-z-filosofiyi/motivi-y-riznovidi-tvorchoyi-diyalnosti>. – Заголовок з екрана. – Мова укр.
7. Киричук О.В. Педагогічна система освітнього закладу як об'єкт психології управління / О.В. Киричук // Психологія на перетині тисячоліть: зб. наук. пр. – К., 1999. – III. 2. – С.24-28.
8. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: пособие для учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
9. Герасимова А.С. Теория учебной мотивации в отечественной психологии [Электронный ресурс] / А. Герасимова. – Режим доступа: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhhdunaro/nauchnye_m/razdel_2_p/gerasimova.html.
10. Мусаев К.Ф. Теоретичні основи мотивації навчальної діяльності [Електронний ресурс] / К.Ф. Мусаев. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_6/files/PD610_47.pdf.
11. Киричук О.В. Педагогічна система освітнього закладу як об'єкт психології управління / О.В. Киричук // Психологія на перетині тисячоліть: зб. наук. пр. – К., 1999. – III. 2. – С.24-28.
12. Божович Л.М. Избранные психологические труды / Л.М. Божович; [под. ред. Д.М. Фельдштейна]. – М.-Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995. – 212 с.
13. Асеев В.Г. Проблема мотивации та личности / В.Г. Асеев // Теоретичні проблеми психології особистості. – М., 1974. – С.122.
14. Шюц А. Социальный мир и теория социального действия / А. Шюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц. – М.: РОССПЭН, 2004. – С.97-115.

References

1. Rotar G.O. Metodichni aspekti pidvyshchennya motyvatsiyi navchannya ta navchalnykh dosyagnen' uchniv. [Elektronnyj resurs] / G. Rotar G. – Rezhy'm dostupu: [URL: http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/Pedagogica/39964.doc.htm](http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/Pedagogica/39964.doc.htm)
2. Ozhegov S.Y. Tolkovnyj slovar' russkogo yazyka / S.Y. Ozhegov, N.Yu. Shvedova. – [4-e y'zd., dop.]. – M.: YTY Technology, 2008. – 944 s.
3. Pedagogika: Bol'shaya sovremennaya encyklopediya / [sost. E.S. Rapacevich]. – Myn'sk: Sovr. slovo, 2005. – 720 s.
4. Leont'ev O.M. Problemy' razvity'ku psy'xiky' / O.M. Leont'ev. – M., 1989. – 225 s.
5. Tal'bizy'na N.F. Upravleny'e processom usvoeny'a znanyj' / N.F. Tal'bizy'na. – M.: Prosveshheny'e, 1975. – 343 s.
6. Tolejko E. Motyv' ta riznovydy' tvorchoyi diyalnosti [Elektronnyj resurs] / E. Tolejko. – Rezhy'm dostupu: <http://forstudy.com.ua/pitannya-dlya-pidgotovki-do-kandidatskogo-ispitu-z-filosofiyi/motivi-y-riznovidi-tvorchoyi-diyalnosti>. – Zagolovok z ekrana. – Mova ukr.
7. Kyry'chuk O.V. Pedagogichna systema osvith'ogo zakladu yak ob'yekt psy'xologiyi upravlinnya / O.V. Kyry'chuk // Psy'xologiya na perety'ni tysyacholit': zb. nauk. pr. – K., 1999. – T. 2. – S. 24-28.
8. Markova A.K. Formyrovany'e motyvatsy' ucheny'a v shkolf'nom vozraste: posoby'e dlya uchytely'a / A.K. Markova. – M.: Prosveshheny'e, 1983. – 96 s.
9. Gerasymova A.S. Teory'a uchebnoj motyvatsy' v otechestvennoj psy'xologiyi [Elektronnyj resurs] / A. Gerasymova. – Rezhy'm dostupa: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhhdunaro/nauchnye_m/razdel_2_p/gerasimova.html.
10. Musayev K.F. Teorety'chni osnovy' motyvatsiyi navchal'noyi diyalnosti [Elektronnyj resurs] / K.F. Musayev. – Rezhy'm dostupu: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_6/files/PD610_47.pdf.
11. Kyry'chuk O.V. Pedagogichna systema osvith'ogo zakladu yak ob'yekt psy'xologiyi upravlinnya / O.V. Kyry'chuk // Psy'xologiya na perety'ni tysyacholit': zb. nauk. pr. – K., 1999. – T. 2. – S. 24-28.
12. Bozhovych L.Y. Yzbrannyye psy'xologichesky'e trudy / L.Y. Bozhovych; [pod. red. D.Y. Fel'dshajna]. – M.-Voronezh: In-t prakt'y'cheskoj psy'xologiyi, 1995. – 212 s.
13. Asyeyev V.G. Problema motyvatsiyi ta osoby'stosti / V.G. Asyeyev // Teorety'chni problemy' psy'xologiyi osoby'stosti. – M., 1974. – S. 122.
14. Shyucz A. Socy'al'nyj my'r'y' teory'a socy'al'nogo dejstv'ya / A. Shyucz // Yzbrannoe: My'r, svetyashly'ysya smy'slom / A. Shyucz. – M.: ROSSPЭN, 2004. – S. 97115.

Petryhyn L.Y.,

Dr habil., Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Social Work of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, ludmyla.petryshyn@gmail.com

Kulchytskyi V.Y.,

Ph.D., Associate professor Department of Higher Education Pedagogy and Social Sciences Horbachevsky Ternopil National Medical University, kulchytskyjvy@tdmu.edu.ua

Ukraine, Ternopil

MOTIVATION OF PATRIOTISM OF STUDENTS IN THE MODERN CONDITIONS

The article analyzes and reveals the motivation for the patriotism of students in the structure of the national education system. The motivation of patriotism as a motive for encouraging patriotic activity is considered. It is found that the concept of «motivation», which is interpreted as a source of activity and at the same time as a system of agents to any activity, as a system of motives, as a special form that covers the needs, motives, goals, interests in holistic interaction, is the basis of motivation patriotism. It is stated that the motivation of patriotism is an aggregate system of psychologically heterogeneous factors that determine the patriotic behavior and patriotic activity of students in the process of educational activities. At the same time, the motivation of patriotism can be implemented both through internal school mechanisms and through the existing ideology of the region, the state and the state.

Key words: *motivation, patriotism, students, school, motivation of patriotism.*

УДК 378.147

Рехтега Л.О.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри початкової освіти МНУ ім. В.О. Сухомлинського,
rekhtetalo@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Автор приділяє значну увагу особливостям логіко-математичної підготовки фахівців початкової освіти.

У статті доведено, що логіко-математична підготовка є, з одного боку, складовою підготовки майбутніх викладачів, а з іншого – важливим самостійним компонентом навчального процесу сучасного вищого навчального закладу.

Серед актуальних проблем автор визначає формування готовності майбутніх учителів до використання різноманітних освітніх технологій, спрямованих на розвиток логічного та критичного мислення дітей.

Ключові слова: логіко-математична підготовка, професійна підготовка майбутніх фахівців початкової освіти, заклади вищої освіти.

Постановка проблеми. Початок нового століття характеризується зміною освітньої парадигми. Сучасному суспільству потрібні відповідальні люди, які можуть самостійно приймати й ухвалювати рішення, прогнозувати їх можливі наслідки; здатні до мобільних і конструктивних змін, тобто – інноваційні та креативні фахівці. У руслі цих вимог на систему вищої освіти нашої держави покладено завдання якісної професійної підготовки взагалі, педагогічної – зокрема.

Сучасному етапу розвитку шкільної освіти притаманна зміна освітньої парадигми та підвищення компетентнісної спрямованості. Цей процес, у свою чергу, вимагає прийняття нових концепцій, у яких передбачено формування особистості, яка не лише має глибокі теоретичні знання, а й здатна самостійно їх застосовувати у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях.

Різні аспекти підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності розглядалися у наукових дослідженнях, а саме: визначення підходів до здійснення ефективної професійної діяльності та обґрунтування єдності теоретичних і практичних складових його підготовки, гуманістичної спрямованості педагогічної професії (Н. Бібік, О. Дубасенюк, М. Євтух, І. Зязюн, Н. Кічук, Л. Коваль, В. Лозова, А. Маркова, В. Моляко, О. Овчарук, О. Пометун, О. Рудницька, С. Сисоєва, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін.).

Окремо визначаємо науково-методичні напрацювання відомих вітчизняних і зарубіжних математиків й методистів, які сприяли вирішенню проблем вдосконалення математичної освіти вчителів на всіх її рівнях та етапах (О. Астряб, М. Бантова, Г. Бевз, Г. Бельтюкова, М. Богданович, Б. Друзь, С. Збандуто, Н. Істоміна, О. Колмагоров, Я. Король, Н. Менчинська, М. Моро, О. Погорелов, В. Помагайба, А. Пишкало, А. Пчолко, Г. Саранцева, З. Слєпкань, М. Скаткін, Л. Стойлова, С. Чавдаров, М. Шкіль та ін.).

Важливо зазначити, що в умовах сьогодення вітчизняними та зарубіжними вченими досліджено різні аспекти формування математичних понять у здобувачів освіти (М. Богданович, Л. Зайцева, Л. Коваль, О. Комар, О. Сухова та ін.), розроблено ефективні методики формування операцій лічби, навичок обчислень та розв'язання сюжетних задач (Н. Глузман, Н. Листопад, О. Онопрієнко,

С. Скворцова та ін.), використання творчих завдань та евристичних прийомів в освітньому процесі, активізація навчально-пізнавальної діяльності (Г. Альтшуллер, П. Гальперін, Д. Ельконін, В. Завіна, Є. Лодатко, О. Митник та ін.), розкрито особливості взаємодії у процесі ігрової діяльності із математичним змістом (Л. Венгер, О. Грибанова, В. Колечко, Н. Кудикіна та ін.).

Серед нагальних завдань, представлених у Концепції «Нової української школи» (2016 р.) та Державному стандарті початкової освіти (2018 р.), виокремлюються такі: уміння здобувати та переробляти інформацію, отриману із різних джерел; здатність до її застосовувати для індивідуального розвитку і самовдосконалення дитини через формування предметних і ключових компетентностей; розвиток логічного та критичного мислення, інноваційність та ін. [1;2].

З огляду на висловлене, особливого значення набуває робота науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти України над пошуком ефективних підходів професійної підготовки педагогів для початкової ланки освіти.

Проте залишається актуальною проблема логіко-математичної підготовки фахівців початкової освіти.

Метою дослідження є аналіз процесу логіко-математичної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. Не викликає заперечення той факт, що математика як наука являє собою систему понять, які знаходяться між собою у певних зв'язках і відношеннях. Кожне поняття – це знання найбільш загальних та, водночас, істотних ознак об'єкту, а також зв'язків й відношень між ними.

Основними завданнями вивчення математичної галузі є, з однієї сторони, поглиблення і розширення знань та практичних навичок здобувачів освіти; формування вмінь застосовувати математику в реальному житті, розуміти зміст і метод математичного моделювання, будувати математичну модель, досліджувати її методами математики, інтерпретувати отримані результати, оцінювати похибку обчислень, а з іншої – розвиток логічного мислення, кмітливості, математичної уваги, виховання інтересу до математики; залучення дітей до цікавих занять та спостережень.

Саме тому професійна підготовка майбутніх фахівців початкової освіти має бути спрямованою на забезпе-

чення його готовності до розвитку логіко-математичного мислення.

Ми погоджуємося з О. Митником, який вважає педагогічне мислення теоретичним рівнем мислення, що дозволяє фахівцю (вихователю, вчителю, викладачу) ефективно здійснювати навчання й виховання, контролювати та коригувати власну педагогічну діяльність [3, с.15].

Аналіз науково-методичних джерел дозволяє нам розглядати готовність студентів до формування логічного мислення як комплексну характеристику педагога, який володіє теорією та технологією цього процесу та ефективно здійснює його. У структурі цієї готовності вчені визначають такі компоненти, як: мотиваційний, теоретичний, операційний та соціальний [3;4;5].

Серед завдань логіко-математичної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти такі:

– ознайомлення дітей з основними видами завдань з логічним навантаженням, шляхами і способами їх розв'язання;

– розвиток логічного та творчого мислення, просторових уявлень, винахідливості, кмітливості, зосередженості під час розв'язування практичних завдань методико-математичного змісту;

– формуванню вміння раціонально організувати розумову діяльність здобувачів освіти, розмірковувати, доводити, робити висновки й узагальнення;

– удосконалення математичної грамотності та мовлення, аргументовано захищати позицію.

У зв'язку з цим, до варіативної частини освітньо-професійної програми підготовки майбутніх фахівців початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського було введено дисципліну за вільним вибором студента: «Теоретичний курс логіко-математичної підготовки студентів».

На початковому етапі майбутні педагоги розв'язують індивідуальні, групові й творчі задачі, на основі яких відбувається процес опанування студентами математичної компетентності взагалі, логіко-математичної – зокрема.

Важливо зазначити, що така організація освітнього процесу вимагає від викладача закладу вищої освіти створення належних умов для якісної діяльності, що сприяє формуванню здібностей передбачати, висловлювати свої думки, представляти й відстоювати власні ідеї; надає можливості здійснювати вибір, створювати математичні моделі процесів навколишнього середовища, застосовувати досвід математичної діяльності під час розв'язування навчально-пізнавальних та практично зорієнтованих задач, необхідних для самореалізації у швидкозмінному світі.

Таким чином, у професійній підготовці майбутніх учителів передбачається використання проектування для розвитку математичного мислення, інтерактивних технологій для становлення комунікативних характеристик, ігрових технологій для формування досвіду продуктивної діяльності, технології складання нестандартних задач для організації освітньо-творчої роботи здобувачів початкової освіти.

При цьому важливо, щоб студенти розуміли внутрішні та міжпредметні зв'язки, загальність математичних законів; оволодівали новою ідеологією математичної освіти; використовували знання особливостей функціонування освітнього процесу у закладах I рівня повної загальної середньої освіти. Це пов'язано з вимогами, представленими у нормативних документах [1;2], адже кожен окремий здобувач освіти має не копіювати знання вчителя, а створювати власну картину математичних знань, яка залежить від особливостей його сприйняття та переробки інформації.

Дуже важливим є стимулювання пізнавальної діяльності, що є пріоритетним напрямом вивчення математичної галузі та підґрунтям розвитку логічного мислення й математичного мовлення. Для майбутніх учителів важливо не тільки вміти добиратися цікавий та пов'язаний із життям матеріал, а й вміти розв'язувати нестандартні завдання, які передбачають оригінальне або декілька способів розв'язування, вибір раціональних способів дослідження, порівняння, а також потребують від кожного здобувача початкової освіти творчої активності, гнучкості мислення.

Крім того, використання пізнавальних завдань сприяє розвитку логічного мислення, інтелектуальної і творчої діяльності, забезпечує перехід від репродуктивних, формально-логічних дій до творчих.

Майбутній педагог має пам'ятати, що для дітей 6–10 років важливе місце займає ігрова діяльність, а зневажливе відношення до ігрових прийомів в освітньому процесі у закладах I рівня повної загальної середньої освіти порушує один з найважливіших принципів педагогіки – врахування вікових особливостей дітей [6]. Крім того, використання ігрової технології робить освітній процес насиченим та емоційним, вносить бадьорий настрій в дитячий колектив, сприяє формуванню позитивного клімату в освітньому середовищі.

Важливо також, що логічні ігри передбачають «побудову» ланцюжка нескладних висновків, завдяки чому можна передбачити необхідний результат або відповідь. Вони дозволяють на доступному математичному матеріалі, використовуючи життєвий досвід дітей будувати правильні судження без попереднього теоретичного опанування самих законів і правил логіки [1].

На таких заняттях діти вчать порівнювати математичні об'єкти, виконувати найпростіші види аналізу й синтезу, встановлювати зв'язки між родовими та видовими поняттями.

Результати аналізу нового Державного стандарту початкової освіти, ключових змін до програм початкової школи і науково-методичних надбань [1,2] дозволяє нам вважати основними напрямками формування готовності студентів до формування логічного мислення дітей такі форми роботи, що спрямовані на:

– формування прийомів розумових дій: порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація; навчання визначенню ознак предметів (форма, розмір, колір, матеріал) та виокремлення загальних і відмінних ознак у предметах чи їх групах;

– розвиток дрібної моторики; тактильного, зорового, слухового сприйняття;

– робота над математичними висловами: умовиводи (істинні та хибні), заперечення, міркування, доведення;

– розвиток словесно-логічного мислення: навчання вживання логічних сполучників: і, або; розуміння понять: кожен, один з, хоча б один, всі, деякі тощо.

Відтак актуальності набула проблема не просто передачі певних знань, а формування уміння міркувати, орієнтуватися в усьому, що їх оточує, оцінювати життєві ситуації, приймати самостійні рішення.

До завдань з логічним навантаженням, за переконанням О. Митника, відносяться такі завдання, в яких зв'язки між даними і шуканим висловлено нечітко [4].

Важливо зазначити, що знання та вміння, якими оволодівають учні на заняттях з математики щодо розв'язування завдань з логічним навантаженням, не виходять за межі Державного стандарту початкової загальної освіти. Так, при ознайомленні дітей із властивостями та відношенням предметів корисно використовувати задачі, в яких зв'язок між предметами передано за допомогою відношень «більше», «менше».

Дуже ефективною формою роботи у закладах початкової освіти є групова діяльність дітей, мобільних груп при реалізації інтерактивних технологій «Два-чотири-всі разом», «Ажурна пилка», «Навчаючи-вчуся» та багатьох інших.

Так, наприклад, при ознайомленні дітей з геометричними фігурами та їх властивостями корисними будуть групові завдання з паличками (стрічками, олівцями, сірниками, коробами, блоками, конструкторами Лего та ін.); виконання практичних вправ на складання, перегинання, розрізання, вимірювання за допомогою підручних засобів і вимірювальних приладів; створення об'ємно-просторових композицій, макетів реальних та уявних об'єктів.

Аналіз публікацій у науково-методичних джерелах, періодичних та Інтернет-виданнях, наш власний педагогічний досвід переконує у доцільності використання такого відомого математичного обладнання, як: блоки Дьенеша, кубики Нікітіна, стародавні математичні ігри («Танграм», «Геоконт», «Піфагор», «Колумбове яйце», «Пентаміно» та ін.), які не втратили своєї актуальності до наших днів та сприяють розвитку логічного мислення здобувачів початкової освіти.

Важливо, що майбутні вчителі та педагоги-практики можуть скористатися зразками наочного та дидактичного матеріалу, алгоритмами роботи із такими завданнями, що доволі широко представлених у методичних джерелах та мережі Інтернет.

Таким чином, визначення різних видів математичних завдань передбачає відпрацювання алгоритму проведення такої роботи з відповідним обладнанням майбутніми фахівцями початкової освіти під керівництвом викладача в освітньому процесі у закладах вищої освіти.

Узагальнюючи, ми можемо зробити такі **висновки**.

Важливим напрямом логіко-математичної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти є формування у них готовності до використання різноманітних сучасних

технологій, спрямованих на розвиток логічного мислення здобувачів початкової освіти.

Використання в освітньому процесі логічних завдань та різноманітних математичних ігор сприяє розвитку логічного та критичного мислення, просторових уявлень, винахідливості, кмітливості, зосередженості під час розв'язування практичних життєвих завдань математичного змісту, моделюванню життєвих і проблемних ситуацій і виступає необхідною умовою для реалізації здобувача освіти як успішної особистості.

Література

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. МОН 27.10 2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
2. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nvs.org.ua/uryad-opublikuvav-novyy-derzhstandart-pochatkovoy-osvity-document.pdf.
3. Митник О.Я. Теоретично-методичні основи підготовки майбутнього вчителя до формування культури логічного мислення молодшого школяра: Автореф. дис... докт. пед. наук; 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 42 с.
4. Митник О.Я. Логіка на уроках математики. Методика роботи над завданнями з логічним навантаженням у курсі математики початкових класів. – К.: Початкова школа, 2004. – 104 с.
5. Скворцова С.О. Розвиток критичного мислення учнів початкової школи на уроках математики / С.О. Скворцова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського / за ред. проф. Штепани Степанової. – № 2 (53), травень 2016. – С.163-169.
6. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. За ред. О.І. Пометун. – К.: Видавництво А.С. К., 2004. – 192 с.

References

1. Nova ukrains'ka shkola. Conceptual'ni zasady reformuvannya seređn'oi shkoli. MON 27.10 2016 r. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
2. Derzhavnij standart pochatkovoї osviti [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: nvs.org.ua/uryad-opublikuvav-novyy-derzhstandart-pochatkovoy-osvity-document.pdf.
3. Mitnik O.Ya. Teoretichno-metodichni osnovi pidgotovki majbutn'ogo vchitelya do formuvannya kul'turi logichnogo mislennya molodshogo shkol'yara: Avtoref. dis... dokt. ped. nauk; 13.00.04 / Nacional'nij pedagogichnij universitet imeni M.P. Dragomanova. – K., 2010. – 42 s.
4. Mitnik O.Ya. Logika na urokah matematiki. Metodika roboti nad zavdanniyami z logichnim navantazhennyam u kursu matematiki pochatkovih klasiv. – K.: Pochatkova shkola, 2004. – 104 s.
5. Skvortsova S.O. Rozvitok kriticnogo mislennya uchniv pochatkovoї shkoli na urokah matematiki / S.O. Skvortsova // Naukovij visnik Mikolajiv's'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.O. Suhomlins'kogo / za red. prof. Tetjani Stepanovoi. – № 2 (53), traven' 2016. – S. 163-169.
6. Pometun O. Suchasnij urok. Interaktivni tekhnologii navchannya: Nauk.-metod. posibn. / O.I. Pometun, L.V. Pirozhenko. Za red. O.I. Pometun. – K.: Vidavnicтво A.S. K., 2004. – 192 s.

Rekhteta L.O.,

*PhD of Pedagogical Sciences, docent of the department of primary education
of Nikolayev National University named after V.O.Sukhomlynsky,*

Ukraine, Mykolaiv

LOGICAL AND MATHEMATICAL TEACHERS' TRAINING

The author pay considerable attention to the peculiarities of the logical and mathematical training of specialists in elementary education.

The article proves that logical and mathematical training is, on the one hand, a component of the training of future teachers, and on the other hand, an important independent component of the educational process of a modern institution of higher education.

Among the urgent problems, the author determine the formation of future teachers' readiness to use a variety of educational technologies aimed at developing of the logical and critical thinking of children.

Key words: *logical and mathematical training, teachers' professional training, higher education institutions.*

УДК 001(063):378 (Укр)

Савченко І.В.,

*ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
inna.savchenko@nure.ua*

Семенець Е.І.,

*ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
evelinaua28081981@gmail.com*

Україна, м. Харків

РОЗВИТОК ДИСКУСІЙНИХ УМІНЬ ЯК КОМПОНЕНТ ІНТЕРАКТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття аналізує розвиток дискусійних умінь як компонента інтерактивної компетенції у студентів немовних закладів вищої освіти при вивченні англійської мови. Виявлено та експериментально обґрунтовано сукупність педагогічних умов і факторів, які забезпечують результативність формування умінь іншомовного ділового спілкування. Уточнена сутність, визначені структурні компоненти вмінь іншомовного ділового спілкування, обґрунтовано критерії та рівні їх сформованості, виділена сукупність факторів і принципів успішного формування вмінь ділового спілкування при вивченні іноземної мови студентами немовних спеціальностей.

Ключові слова: *іншомовне ділове спілкування, дискусійні уміння, педагогічні умови і фактори, професійна комунікація, комунікативний акт.*

Постановка проблеми. Специфіка майбутньої професійної діяльності визначає особливості практичного оволодіння мовою студентами немовних закладів вищої освіти (ЗВО). Державні вимоги, що висуваються до змісту і рівня підготовки випускників передбачають високий рівень сформованості інтерактивної компетенції і іншомовних дискусійних умінь, які є невід'ємною складовою частиною цієї компетенції. Володіння іншомовними дискусійними навичками і вміннями дозволяє фахівцям успішно брати участь в різних професійних дискусіях, нарадах, конференціях.

Цим визначається актуальність навчання іншомовної професійної комунікації і, зокрема, формування дискусійних навичок і розвитку дискусійних умінь. Інтерактивний підхід передбачає активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу, при якому відбувається взаємозбагачуючий обмін автентичною інформацією на іноземній мові і набуття вмінь успішної комунікативної взаємодії для вирішення професійних завдань.

У комунікативну компетенцію студентів включається енциклопедичний (когнітивний), лінгвістичний та інтерактивний компоненти при провідній ролі інтерактивного. Дискусійні вміння і навички, формуванню яких присвячене дослідження, є невід'ємним компонентом інтерактивної компетенції фахівців, так як участь в дискусіях представляє для них професійно важливу ситуацію інтерактивного спілкування. Вивчення теоретичних досліджень, пов'язаних з механізмом формування іншомовних дискусійних умінь як складової частини інтерактивної компетенції, а також розробка комплексу ефективних дидактичних прийомів і засобів їх формування становлять проблему цього дослідження.

Наукова новизна полягає у створенні тривірневої моделі формування іншомовних дискусійних умінь, які є невід'ємною частиною інтерактивної компетенції студентів. Розроблена модель базується на:

- реалізації інтерактивного підходу в навчанні іноземної мови як мови професійного спілкування;
- розумінні інтерактивної компетенції як компонента комунікації;
- виділенні комунікативних актів для реалізації дискусійних інтенцій, які маркуються комунікаційними засобами;

– використанні комплексу методичних прийомів та засобів, спрямованих на поетапне формування іншомовних дискусійних умінь і включають мовні, умовно-комунікативні вправи та комунікативні завдання.

Актуальність даного дослідження визначається:

– високими вимогами, що пред'являються до рівня сформованості інтерактивної компетенції і іншомовних дискусійних умінь у випускників вищих навчальних закладів;

– недостатнім вивченням лінгводидактики теоретичних питань, пов'язаних з проблемою формування і розвитком іншомовних дискусійних умінь у студентів;

– професійною специфікою фахівців, систематизацією методичних прийомів і засобів, розробкою комплексу вправ і завдань, які спрямовані на формування і розвиток дискусійних умінь.

Тому **метою даної статті** є розвиток дискусійних умінь як компонента інтерактивної компетенції у студентів немовних закладів вищої освіти при вивченні англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічною базою дослідження послужили праці вітчизняних і зарубіжних вчених в області лінгводидактики, комунікативної лінгвістики, теорії мовних актів, теорії навчання іноземної мови і культури, педагогіки, психології, філософії, як: М.Н. Вятютнева, Т.М. Дридзе, Ю.Н. Караулова, А.А. Леонтьєва, Е.І. Пасова, А.А. Реана, Е.І. Федотовской та інші, а також основоположні джерела, що містять теоретичні та практичні питання, пов'язані з

інтерактивним підходом у навчанні іноземної мови, проблемами формування і розвитку інтерактивної компетенції і іншомовних дискусійних умінь (Т.Н. Астафурова, Н.В. Баграмова, Є.В. Ключева, Є.Л. Макарова, І.І. Халеева і ін.).

Теоретична значимість дослідження полягає в: науковому обґрунтуванні трирівневої моделі навчання іншомовним дискусійним вмінням студентів-регіонведов; виділення та систематизації прийомів і засобів навчання з метою формування іншомовних дискусійних умінь; виділенні комунікативних актів, що покривають мовну подію дискусії; відборі мета комунікаційних засобів маркування дискусійних інтенцій і їх систематизації у відповідність з етапами дискусії.

Практична цінність полягає в розробці трирівневої моделі навчання іншомовних дискусійних умінь, що спираються на комунікативні акти та мета комунікаційні засоби, які реалізуються в комплексі мовних, умовно-комунікативних вправ і комунікативних завдань, а також можливості екстраполювати запропоновану модель в навчання студентів інших спеціальностей і процес викладання інших мов.

Проблема навчання спілкуванню на іноземній мові не раз піднімалася як методистами-теоретиками, так і викладачами-практиками. Актуальність даного питання і в даний час не викликає сумнівів в зв'язку з все зростаючими вимогами до фахівців в різних областях професійної діяльності. Розширення економічних і науково-технічних зв'язків із зарубіжними країнами, участь вітчизняних фахівців в міжнародних торгово-промислових ярмарках, наукових конгресах і симпозиумах, налагодження двосторонніх контактів з іноземними фірмами, створення спільних підприємств – все це вимагає від випускника ЗВО такого рівня володіння іноземною мовою, який дозволить йому успішно вести ділові бесіди, а також ділове та комерційне листування, укласти різні угоди із зарубіжними партнерами і ін.

Досягнення подібного рівня володіння іноземною мовою в немовних закладах вищої освіти і на немовних факультетах на сьогоднішній день залишається вкрай важким завданням, тому за час навчання необхідно принаймні закласти студентам основи володіння іноземною мовою з метою усного і письмового професійного та наукового спілкування, а також для самоосвіти, підвищення професійної і загальноосвітньої компетенції майбутніх фахівців.

Взаємодієносини професійного співтовариства і молодого покоління визначаються через поняття професійної соціалізації, одним з інститутів якої виступає ЗВО, де особистість прилучається до системи професійних норм і цінностей через діяльність, спілкування і зміни самосвідомості. Спілкування в процесі соціалізації відіграє особливу «головну» роль. З одного боку, сфера спілкування при соціалізації розширюється і поглиблюється за рахунок появи і множення професійних контактів студентів, а з іншого боку, мовне спілкування саме є найважливішим засобом соціалізації. Отже, і навчання професійно-орієнтованого спілкування іноземною мовою при відповідній організації навчального матеріалу може використовуватися з метою професійної соціалізації студентів.

Аналіз процесу спілкування показує, що взаємодія комунікантів визначається особливостями їх спільної предметно-практичної діяльності. Зокрема І.В. Вронская

стверджує [2, с.15] зазначає «Необхідність досягнення суспільно значущого результату вимагає узгодження всіх основних параметрів діяльничого процесу, визначає зміст соціальних контактів учасників спілкування і направляє його в сторону конструктивного управління діяльністю». Отже, процес навчання іноземної мови повинен ґрунтуватися на ситуаціях, що мають реальні підстави для спілкування. В умовах немовного ЗВО передбачається інтенсивне, прискорене оволодіння читанням з переходом від інформативних до активних, творчих, розвиваючих, інтенсивних форм пізнавальної та навчальної діяльності студентів з акцентом на професійно-побутовому спілкуванні [1, с.28-30].

Загально визнано, що відмінною рисою сучасного життя є процеси міжнародної інтеграції та глобалізації в таких областях як економіка, освіта, наука, культура. Україна, включившись в процес активної економічної співпраці з Заходом, одночасно встала на шлях реформування сфери освіти з метою підготовки фахівців на рівні світових стандартів. Вступ світового співтовариства в еру інформаційної цивілізації визначає необхідність подолання комунікативних бар'єрів, якими є, зокрема, іноземні мови, тому в теорії і практиці сучасної освіти іноземна професійна компетентність розглядається як найважливіша якість фахівця.

Аналізуючи проблему змісту навчання практичного володіння іноземною мовою, ми можемо стверджувати, що ця категорія методики не має однозначного трактування в підходах різних дослідників і викликає численні дискусії щодо розуміння її суті. У загальних рисах зміст навчання практичного володіння іноземною мовою визначається «як сукупність того, що учні повинні освоїти, щоб якість і рівень їх володіння мовою відповідав завданням даного навчального закладу» [6].

Для організації навчального процесу викладачу іноземної мови перш за все необхідне чітке розуміння кінцевих цілей навчання, підпорядкування їм всіх проміжних цілей, починаючи з конкретних завдань заняття. Відповідність цілей навчання і завдань заняття є головною вимогою до організації цілеспрямованого учбового процесу, орієнтованого на отримання запланованого результату навчання [11].

Зміст навчання у вітчизняній методиці відповідає англійському «syllabus» (робоча програма) в широкому сенсі і включає в себе наступні компоненти:

- системні знання про досліджувану мову, мають комунікативне значення, специфічні мовні правила високого рівня узагальненості, а також фонові знання (background knowledge);

- навички (вимовні, лексичні, граматичні та орфографічні) оперування відібраним мінімумом мовного матеріалу;

- мовні вміння;

- навчальні вміння (study skills);

- мовний матеріал (фонетичний, лексичний, граматичний і орфографічний);

- мовні зразки, формули і кліше, ситуації спілкування, теми, зразки текстів для аудіювання, для різних видів читання, а також діалоги-зразки;

- прийоми навчання.

Ми поділяємо точку зору І.І. Халеевої про непродуктивність полеміки з даною проблемою, відірваною від кінцевої мети навчання, і вважаємо, що будь-яка з точок

зору має право на існування за умови досягнення кінцевого результату, а саме, належної якості та рівня володіння мовою, що вивчається [13, с.93].

Успіх в навчанні іноземної мови в значній мірі залежить від чітко поставленої мети навчання, яка при інтерактивному підході визначається, як вміння здійснювати успішну взаємодію (інтерацію) іноземною мовою. У професійному міжкультурному спілкуванні ми бачимо кінцеві цілі навчання міжкультурної ділової та професійної комунікації фахівців в «формуванні вмінь породжувати і адекватно інтерпретувати інформацію на іноземній мові; встановлювати і підтримувати контакт з представником інокультурного ділового соціуму, враховуючи його соціокультурні особливості; реалізовувати «переконуючі» стратегії в іншомовному діловому спілкуванні, які проявляються в умінні структурувати ситуації ділового спілкування і застосовувати сигнали мовного взаємодії». Результатом успішної реалізації цих цілей стане сформоване вміння здійснювати інтеракцію іноземною мовою.

З урахуванням усього вищесказаного, були виділені шість основних компонентів змісту навчання дискусійним умінням:

1. Структурна організація дискусії;
2. Набір комунікативних актів;
3. Мета комунікаційні засоби;
4. Регістр і стиль спілкування;
5. Прийоми навчання;
6. Тематика текстів і дискусій.

Розглянемо більш детально структурну організацію дискусії. Набір комунікативних актів та мета комунікаційні засоби. Основу трирівневої моделі формування і розвитку дискусійних умінь, розробленої на базі інтерактивного підходу, становить комунікативний акт, який дозволяє сформувати у студентів уміння оптимально організувати акт спілкування з метою реалізації їх комунікативних інтенцій і досягнення поставленої мети. Оскільки той чи інший тип комунікативного акту, є маркером етапів комунікативної події «дискусія» на початковому, або мета комунікаційному рівні, основна увага повинна бути приділена вивченню структурної організації дискусії, за якою закріплені певні мовні формули, а також презентація та активізація мета комунікаційних засобів. Цей рівень включає в себе аналітичні вправи на автоматизацію декодування сценарію і етапи дискусії, базових інтенцій комунікантів, тобто їх речову діяльність.

Другий рівень формування і розвитку дискусійних умінь ми визначаємо, як до комунікативний. На цьому рівні відбувається подальша автоматизація мовних формул, які є маркерами етапів дискусії, а також формується розуміння закономірностей функціонування мовних одиниць в комунікативних актах, що лежать в основі дискусійних умінь, виробляється вміння відтворювати зразки мовних дій, а також комбінувати їх в складі комунікативного акту, варіювати форму свого висловлювання, вибирати офіційний або неофіційний стиль мовлення, виходячи з оцінки того хто говорить умов дискусійного спілкування, комбінувати речові зразки і одиниці. На цьому ж рівні відбувається презентація та активізація лексики тематичного характеру, яка необхідна для успішної участі у майбутній дискусії.

Перш ніж перейти до характеристики третього, мовного, рівня формування і розвитку дискусійних умінь,

необхідно більш детально зупинитися на визначенні термінів «activity» і «task». В англійській методиці термін «activity» трактується в широкому сенсі як тренування, виконання навчально-мовних дій різного ступеня складності. Цей же термін позначає одиницю навчання та методичну організацію навчального матеріалу. На відміну від «task» термін «activity» не несе оціночної конотації і не прив'язан до певної методичної концепції. Якщо «task» асоціюється в першу чергу з комунікативними вправами, маючи на увазі їх націленість на досягненні комунікативного завдання і певного результату, то термін «activity» зберігає своє загальне родове значення і підкреслює операційний аспект мовної діяльності, ті навчальні або навчально-мовні дії, які виконує викладач або студенти. «Task» розуміється як комунікативне завдання, відмінною рисою якого є переважна увага до змісту, а не до лінгвістичної форми, співвіднесеність з умовами реальної комунікації і спрямованість на досягнення певного результату. Таким результатом може бути рішення проблемного завдання, досягнення консенсусу, здійснення творчого проекту, створення продукту у вигляді письмового мовного твору або усного висловлювання з функціональною спрямованістю.

Саме вищезгадана особливість комунікативних завдань характерна для комунікативного рівня розвитку дискусійних умінь, і перш за все ці завдання на комунікативному рівні відрізняються від вправ мета комунікаційного та до комунікаційного рівнів, для яких характерна відсутність завершеності і наявність передбаченого результату, а також управління з боку викладача формою і змістом висловлювання. Ми проаналізували проблему формування дискусійних умінь у студентів немовних закладів вищої освіти на матеріалі англійської мови.

Актуальність даного дослідження була продиктована специфікою майбутньої професійної діяльності студентів немовних ЗВО. До змісту та рівня підготовки випускників нефілологічних спеціальностей висуваються високі вимоги, які передбачають успішну участь майбутніх фахівців в різних професійних дискусіях, нарадах, конференціях, але це неможливо без високого рівня сформованості іншомовних дискусійних умінь як складової частини інтерактивної компетенції студентів. Практика викладання показала, що процес навчання іноземної мови не повною мірою відповідає сучасним вимогам формування інтерактивного компонента комунікативної компетенції, який передбачає оволодіння знаннями, навичками і вміннями, які необхідні фахівцю у майбутньому.

Висновок. Дослідження особливостей професійно-орієнтованого навчання іноземної мови в рамках інтерактивного підходу дозволяє зробити висновок, що йому притаманні специфічні методичні принципи, які розкривають його суть, тобто, професійна комунікативна спрямованість, професійна міжкультурна спрямованість та інтерактивність навчання. Відмінною рисою навчання інтерактивного спілкування є формування навичок і розвитку умінь, спрямованих на організацію спільної діяльності людей, вироблення тактики, стратегії взаємодії і кооперації. Уміння дискутувати на іноземній мові відіграє важливу роль в цьому процесі.

Здійснивши ґрунтовний аналіз, ми дійшли висновку, що розвиток дискусійних умінь як компонент інтерактивної компетенції сприяє організації професійної діяльності майбутнього фахівця. Це оптимізує формування

інтерактивної компетенції і створює належні (спонукальні) умови для розкриття психологічного, творчого, професійного потенціалу і досвіду студента.

Література

1. Бородіна Г.І. Комунікативно-орієнтоване навчання іноземної мови у немовному вузі. Іноземні мови. 2005. № 2. С. 28-30
2. Вронская И.В. Методика обучения дошкольников английскому языку в различных видах речевой деятельности: Автореф. дис. канд. пед. наук.-СПб., 1999. 15 с.
3. Вятютнев М.Н. Понятие о языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков. Иностранные языки в школе. № 6. 1975. С.55-64.
4. Дридзе Т.М. Человек и городская среда в прогнозируемом социокультурном проектировании. Общественные науки и современность. 1994. № 1. С.131-139.
5. Караулов Ю.Н. Способ аргументации как характеристика языковой личности. Вопросы философии: Межвуз. сб. научных трудов. Выпуск 6-7. Ереван: Изд-во Ереванского ун-та, 1988. С.211-218.
6. Лapidус Б.А. Проблемы содержания обучения языку в языковом вузе. Москва, Высшая школа. 1986. 145 с.
7. Леонтьев А.А. Психология общения. 2-е изд., испр. и доп. (Сер. «Психология для студента», вып. 4). Москва, Смысл. 1997. 365 с.
8. Леонтьев А.А. Управление усвоением иностранного языка. ИЯШ. 1975. № 2. С.83-87.
9. Пассов Е.И. Контроль как методический феномен: генезис, сущность, функции (при коммуникативном методе обучения). Сб. Контроль в обучении иностранным языкам в средней школе. Ред.-сост. В.А. Слободчиков. Москва, Просвещение, 1986. С.13-19.
10. Реан А.А., Бордовская И.В., Розум С.И. Психология и педагогика: Учебник для вузов. СПб, 2002.
11. Соловова С.М. Методика навчання іноземної мови: Базовий курс лекцій. Москва, Просвещение, 2002. 239 с.
12. Федотовская Е.И. Методика развития критического мышления как важного фактора формирования иноязычной коммуникативной компетенции в специальных вузах: На примере общественно-политической тематики, английский язык: Автореф. дис.... к. п. н. Москва. 2005. 24 с.

13. Халева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи. Москва, Высшая школа, 1989. 238 с.

References

1. Borodina G.I. 'Komunikativno-orientovane navchannya inozemnoyi movy' u nemovnomu vuzi. Inozemni movy'. 2005. # 2. S. 28-30
2. Vronskaya I.V. Metodika obucheniya doshkolnikov angliyskomu yazyku v razlichnykh vidakh rechevoy deyatel'nosti: Avtoref. dis. kand. ped. nauk.-SPb., 1999. 15 s.
3. Vyatyutnev M.N. Ponyatie o yazykovoy kompetencii v lingvistike i metodike prepodavaniya inostrannykh yazykov. Inostrannyye yazyki v shkole. № 6. 1975. S. 55-64.
4. Dridze T.M. Chelovek i gorodskaya sreda v prognoznom sociokul'turnom proektirovani. Obshchestvennye nauki i sovremennost'. 1994. № 1. S. 131-139.
5. Karaulov Yu.N. Sposob argumentacii kak harakteristika yazykovoy lichnosti. Voprosy filosofii: Mezhd. sb. nauchnykh trudov. Vypusk 6-7. Erevan: Izd-vo Erevanskogo un-ta, 1988. S. 211-218.
6. Lapidus B.A. Problemy soderzhaniya obucheniya yazyku v yazykovom vuze. Moskva, Vysshaya shkola. 1986. 145 s.
7. Leont'ev A.A. Psihologiya obscheniya. 2-e izd., ispr. i dop. (Ser. «Psihologiya dlya studenta», vyp. 4). Moskva, Smysl. 1997. 365 s.
8. Leont'ev A.A. Upravlenie usvoeniem inostrannogo yazyka. IYaSh. 1975. № 2. S. 83-87.
9. Passov E.I. Kontrol' kak metodicheskiy fenomen: genезis, suschnost', funktsii (pri kommunikativnom metode obucheniya). Sb. Kontrol' v obuchenii inostrannym yazykam v sredney shkole. Red.-sost. V.A. Slobodchikov. Moskva, Prosveshchenie, 1986. S. 13-19.
10. Rean A.A., Bordovskaya N.V., Rozum S.I. Psihologiya i pedagogika: Uchebnik dlya vuzov. SPb, 2002.
11. Solovova Ye.M. Metody ka navchannya inozemnoyi movy: Bazovyy kurs lektsij. Moskva, Prosveshheniye, 2002. 239 s.
12. Fedotovskaya E.I. Metodika razvitiya kriticheskogo myshleniya kak vazhnogo faktora formirovaniya inoyazychnoy kommunikativnoy kompetencii v special'nykh vuzakh: Na primere obshchestvenno-politicheskoy tematiki, angliyskiy yazyk: Avtoref. dis.... k. p. n. Moskva. 2005. 24 s.
13. Haleeva I.I. Osnovy teorii obucheniya ponimaniyu inoyazychnoy rechi. Moskva, Vysshaya shkola, 1989. 238 s.

Savchenko I.V.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics
inna.savchenko@nure.ua

Semenets E.I.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics
evelinaua28081981@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

DISCUSSION SKILLS DEVELOPMENT AS A COMPONENT OF IMPROVING STUDENTS' INTERACTIVE COMPETENCE AT NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS WHEN STUDYING THE ENGLISH LANGUAGE

The article analyzes the discussion skills development as a component of improving students' foreign language interactive competence at non-linguistic universities. The set of pedagogical conditions and factors that provide the effectiveness of forming communication skills in a foreign language have been identified and experimentally substantiated. The essence and the structural components of foreign language communication skills are defined, the criteria and levels of their formation are substantiated, the set of the factors and principles of successful formation of business communication skills in the study of foreign languages at non-linguistic specialties is highlighted.

Key words: foreign language business communication, discussion skills, pedagogical conditions and factors, professional communication, communicative act.

УДК 026:37](477)ДНПБУ

Селецький А.В.,

*к.і.н., ст. наук. співробітник, завідувач відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти
Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського, aseletskiy@ukr.net**Україна, м. Київ*

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ СУПРОВІД ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАПН УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ, ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Проаналізовано та узагальнено досвід Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського щодо інформаційно-аналітичного супроводу дослідницької діяльності Національної академії педагогічних наук України в галузі освіти, педагогіки й психології. Вивітлено історію створення, основні завдання і функції відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти установи, наведено кількісні та якісні показники наукової роботи підрозділу. Обґрунтовано перспективні напрями розвитку системи наукового інформаційно-аналітичного забезпечення освіти, що склалася і функціонує як складник науково-інформаційної діяльності ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського.

Ключові слова: *Національна академія педагогічних наук України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, інформаційно-аналітичний супровід освіти, педагогічні наукові дослідження, реформування освітньої сфери, освіта, педагогіка, психологія.*

Постановка проблеми. Відповідно до організаційної структури Національної академії педагогічних наук України Державна науково-педагогічна бібліотека України (далі – ДНПБ) є однією з п'ятнадцяти підвідомчих наукових установ академії. Беручи дієву участь у формуванні єдиного інформаційно-комунікаційного простору як частини світової інформаційної інфраструктури, розвитку нових і високих технологій, функціонуванні системи забезпечення прав громадян на рівний доступ до інформації, знань і культурного надбання, задоволенні інформаційних потреб суспільства, підвищенні рівня освіти й розширенні інформаційної взаємодії, ДНПБ позиціонує себе як наукова установа загальнодержавного рівня та спеціальна книгозбірня з проведення наукових досліджень із питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, педагогічного джерелознавства й біографістики, історії освіти для науково-інформаційного забезпечення та сприяння здійсненню наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки, психології, упровадження досягнень науки, перспективного педагогічного досвіду в практику роботи закладів освіти та їх структурних підрозділів – бібліотек, координації та науково-методичного забезпечення мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України. Унікальність установи полягає в тому, що в своїй діяльності вона ефективно поєднує бібліотечні й дослідницькі функції.

Практична користь наукових досліджень, які здійснює бібліотека, зумовлена потребою розроблення інноваційних підходів до формування галузевих інформаційних ресурсів освітянського профілю, способів надання доступу до них з урахуванням нової парадигми освіти, обґрунтування подальшого розвитку системи науково-інформаційного забезпечення педагогічної діяльності в Україні, створення сучасної моделі бібліотеки як інформаційного осередку суспільства знань, яка відповідала б викликам часу та сприяла консолідації читаючої, мислячої та освіченої нації, спроможної практично втілювати набуті знання і досвід у розбудову держави.

Одним з напрямів науково-інформаційної діяльності ДНПБ як провідної державної установи з бібліотечно-

інформаційного забезпечення української педагогіки, психології й освіти є інформаційно-аналітичний супровід освітянської діяльності з урахуванням євроінтеграційних процесів та світової глобалізації. Своєю чергою результати цього завдання виглядали б недосконалими без усвідомлення історичної ролі, дослідницького потенціалу, стратегічних пріоритетів та наукового доробку Національної академії педагогічних наук України з теоретико-методологічного та науково-методичного забезпечення національної освіти, діяльність якої бібліотека супроводжує за своїми статутними обов'язками. Академія формує стратегію, визначає пріоритети, завдання та основні дії для досягнення якісних трансформаційних освітніх змін.

Мета роботи – проаналізувати та узагальнити досвід роботи Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О. Сухомлинського щодо інформаційно-аналітичного супроводу дослідницької діяльності Національної академії педагогічних наук України в галузі освіти, педагогіки й психології, висвітлити перспективні шляхи розвитку освітянської інформаційної аналітики.

Виклад основного матеріалу. Під системою інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційного розвитку освіти України мається на увазі інформаційна інфраструктура, створена ДНПБ та мережею освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, яка забезпечує розвиток та широкомасштабне застосування інформаційно-комунікаційних технологій до методів та засобів пошуку, збору, опрацювання, зберігання інформації з питань педагогіки, психології та освіти, систематизація та узагальнення наявних знань і створення на їх основі нових інформаційних оглядово-аналітичних документів з актуальних проблем педагогіки, психології та освіти, використання їх у процесі управління поточним станом, удосконаленням і розвитком галузі, сприяє підвищенню ефективності надання комплексу інформаційних послуг для науковців, керівників та фахівців галузі [17].

Теоретичне і практичне осягнення феномену інформаційної аналітики пройшло в своєму розвитку низку закономірних етапів: від гносеологічного усвідомлення

переваг аналітичної інформації в життєдіяльності суспільств, обґрунтування її засадничих принципів, через розбудову концептуальних моделей і систем інформаційно-аналітичного забезпечення різних сфер діяльності інституцій та спільнот, пошуки оптимальних форм структурної організації, розроблення методик і технологій створення аналітичної продукції, комунікацію новоствореного інформаційного масиву, до прогностичного моделювання інфраструктурних змін з урахуванням швидкоплинного характеру інформаційно-комунікаційних новацій.

Звісно ці процеси не оминули стороною гуманітарну сферу та посіли чільне місце в розвитку інформаційної діяльності бібліотек, передусім таких, що за своїм інституціональним спрямуванням мають здійснювати галузевий науково-інформаційний супровід. Розпочалося інтенсивне створення в структурах бібліотечних установ інформаційно-аналітичних відділів та служб, показовим прикладом такої роботи стала започаткована в 1992 р. Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Серед низки соціо-комунікаційної дослідницької проблематики поряд з традиційними бібліотекознавчими розвідками започатковується науковий напрям з розроблення питань інформаційно-аналітичного забезпечення/супроводу певної галузі діяльності/знань як окремого різновиду досліджень або ж у вигляді аналітичних підтем цілісних фундаментальних чи прикладних розробок науково-інформаційного спрямування.

Питання розвитку аналітичної роботи бібліотек як складника інформаційного напрямку в їхній діяльності широко представлено в різногалузевому бібліотечному дискурсі останніх двох десятиліть. Актуальними через свою наукову значущість та методологічну глибину висновків залишаються ґрунтовні праці з теоретичних основ сучасної інформаційно-аналітичної діяльності. Передусім йдеться про наукові роботи Г. Гордукалової, П. Конотопова, І. Кузнецова, Ю. Курносова, І. Левкіна, О. Матвієнко, І. Мелюхіна, В. Пархоменка, О. Пархоменка, В. Онопрієнка, Е. Семенюка, М. Сороки, С. Терещенка, М. Тихомирова, В. Чистякова. Обґрунтування сутності, місця і ролі інформаційної аналітики в інформаційній інфраструктурі сучасного світового співтовариства збагачено розвідками Д. Блюменау, В. Ільганаєвої, О. Курлова, М. Лестера, В. Петрова, Н. Слядневої. Загальні проблеми інформаційної та аналітичної діяльності бібліотек розглядаються в працях Г. Артамонова, І. Давидової, Н. Кушнарєнко, А. Петрової, Е. Семенюка, Г. Сілкової, М. Слободяника, М. Сороки, С. Терещенка, Л. Філіпової, О. Яценка. Прикладні аспекти інформаційної аналітики в бібліотечній сфері розроблялися Т. Гранчак, Т. Добко, С. Кравченко, В. Лутовиною, П. Роговою, Г. Швецовою-Водкою. Генезис бібліотечної аналітики у різних суспільних підсистемах, у тому числі й освітній, знайшли відображення у науковому доробку О. Ворошилова, О. Воскобойнікової-Гузевої, В. Горового, О. Кобелева, Л. Костенка, С. Кулицького, В. Онопрієнка, В. Пархоменка, Г. Покровської, Т. Симоненко, А. Шемаєвої. Функціональні підходи до вивчення бібліотечно-інформаційної діяльності викладено в працях Р. Мотульського, Є. Ніконорової, М. Слободяника, Ю. Столярова. Певний внесок у висвітлення питань розширення функцій

сучасних бібліотек, зокрема пов'язаних з реалізацією аналітичного напрямку, зробили М. Акіліна, В. Сквирич, Н. Тюліна. Певні результати щодо бібліотечної інформаційно-аналітичної діяльності національних, державних та галузевих наукових бібліотек систематизували та узагальнили О. Воскобойнікова-Гузева, С. Горова, В. Горовий, А. Селецький, Г. Шемаєва та ін.

Однак зважаючи на чималу кількість фахових публікацій останнього часу, відчувається певний брак уваги науковців до актуальної проблематики інформаційно-аналітичного забезпечення освітянської галузі в Україні, узагальнення практики такої діяльності в європейському освітньому просторі. Так, аналізуючи досвід пострадянських країн щодо визначення якісних критеріїв оцінювання науково-дослідної роботи бібліотек, Г. Солоіденко обґрунтувала головні чинники, що впливають на ефективність наукової бібліотечної діяльності [15]. Розгляду основних видів і напрямів дослідницької інформаційної діяльності обласних універсальних наукових бібліотек та аналізу інформаційно-аналітичної продукції як кінцевого результату її проведення присвячено праці О. Постельжук [9]. Окремі питання класифікації, змісту та використання бібліотечно-інформаційних продуктів і послуг користувачами наукових бібліотек висвітлює С. Дригайло [3]. Розглядаючи наукові дослідження як чинник бібліотечних інновацій пропонує А. Соляник. Розкриваючи результати інноваційної діяльності бібліотек з точки зору економічного, технократичного та соціопсихологічного підходів, науковець дає авторське визначення змісту поняття «інновація» та пропонує оригінальну схему класифікації бібліотечних інновацій як кінцевої мети науково-дослідної роботи бібліотечної установи [16]. Особливості інформаційно-аналітичної продукції в контексті функціональної сутності інформаційно-аналітичної діяльності ґрунтовно досліджені Г. Сілковою [13]. Розмірковуючи про сутність природи інформаційної аналітики та співставляючи аналітичну діяльність з наявними різновидами інформаційно-інфраструктурних допоміжних функцій, визнаний фахівець з бібліотечної аналітики Н. Сляднева наголошує на її науковому характері. Інформаційна аналітика, зазначає науковець, використовуючи всі можливості, що надають інші служби, активно оперуючи їхніми інформаційними продуктами та послугами, виконує насамперед завдання якісно-змістового перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому плані з науковою (виробництво нового знання) діяльністю [14, с.556] тощо.

Визначне місце у створенні і розвитку інформаційно-аналітичного напрямку роботи в освітянській галузі належить провідній педагогічній книгозбірні й науково-дослідній установі НАПН України – ДНПБ. Науковці цієї установи стояли біля витоків теоретико-методичного обґрунтування бібліотечної інформаційної аналітики в освітній сфері (П. Рогова [10], О. Карпенко [7]), розробили, апробували та впровадили концептуальну модель системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики, заклали підвалини науково-методичної бази з укладання вторинних інформаційно-аналітичних документів (О. Яценко [17]), забезпечили спадкоємність і розвиток новоствореного аналітичного підрозділу бібліотеки та започаткували низку фундаментальних та прикладних досліджень з наукового інформаційно-аналітичного супроводу освітянської діяльності в нашій країні (Л. Березівська [1],

О. Воскобойнікова-Гузєва [2], С. Зозуля (Кравченко) [4], А. Селецький [11,12]).

У 2006 році з метою розширення номенклатури інформаційного продукту, удосконалення форм обслуговування освітян, підвищення рівня інтелектуальної обробки інформації та впровадження актуального напрямку бібліотечної діяльності в організаційній структурі ДНПБ було створено «відділ науково-аналітичної обробки і поширення інформації у сфері освіти». Діяльність новоствореного структурного підрозділу установи спрямовувалася на реалізацію інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційного розвитку педагогіки, психології й освіти шляхом підготовки, створення та поширення друкованої та електронної інформаційно-аналітичної продукції. На етапі становлення нового напрямку здійснювалися вивчення специфічних потреб користувачів, пошук та апробація різновидів вторинних інформаційно-аналітичних документів, упроваджувалися сучасні засоби комунікації, створювалися та почали наповнюватися спеціальні електронні бази даних.

Важливим завданням на етапі організаційного становлення було створення умов для подолання невідповідності між зростанням ролі педагогічної науки й освіти України у розвитку сучасного суспільства та рівнем їх інформаційно-аналітичного забезпечення, а головна мета відділу полягала в обґрунтуванні теоретико-методичних і технологічних підвалин системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України. Функціональні обов'язки співробітників відділу передбачали проведення наукових досліджень з метою вдосконалення та реалізації теоретичних, науково-методичних та організаційних засад системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки та освіти України; надання необхідних матеріалів підрозділам бібліотеки для здійснення інформаційно-аналітичного обслуговування користувачів; консультування в межах компетенції відділу співробітників бібліотеки та фахівців галузевої освітянської мережі; удосконалення процесу продуктивного використання фондів та ресурсів бібліотеки для підвищення ефективності діяльності її підрозділів.

Основними науково-практичними результатами етапу становлення інформаційно-аналітичного напрямку було розроблення та оприлюднення Концептуальної моделі системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України [17], в якій визначено стратегію формування, функціонування та розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки і освіти за умов взаємодії мережі освітянських бібліотек України й методичних рекомендацій для галузевих фахівців з укладання інформаційно-аналітичних документів [18].

Протягом наступних років уточнювалися та поглиблювалися зміст і напрями роботи відділу, вдосконалювалася його внутрішня будова, що на різних етапах становлення й розвитку відбивалося у видозміні назв від «відділу наукової реферативної та аналітичної інформації у сфері освіти» до затвердженої в грудні 2019 р. назви структурного підрозділу бібліотеки як «відділ наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти», яка найбільш точно відображає його головне наукове призначення й практичні функції.

Результатами пошуку ефективних форм задоволення галузевих потреб користувачів, сучасних методів ство-

рення та актуального способу комунікації продукції вторинно-документного рівня в другій половині 10-х рр. стало збагачення електронного ресурсу бібліотеки інформаційно-аналітичним контентом. Йдеться про започатковані в той час на порталі ДНПБ щоквартальний ресурс «Моніторинг ЗМІ з питань освіти й науки», довідник «Педагоги-новатори України», інформаційно-аналітичні огляди з актуальних питань реформування та розвитку освіти в Україні та зарубіжжі, зокрема, узагальнення результатів наукової діяльності установ НАПН України [19]. Здобутки бібліотеки щодо вдосконалення науково-інформаційної підтримки освіти було обґрунтовано та висвітлено в плановій монографії «Інформаційна діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського: перспективи розвитку» [6]. У цьому виданні узагальнено теоретичні, науково-методичні, організаційні й технологічні засади інформаційної педагогічної діяльності бібліотек, у тому числі аналітичної.

У 2015 р. за результатами наукових досліджень було засновано інформаційно-аналітичний бюлетень «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки» як електронне наукове періодичне видання ДНПБ як складник системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогіки, психології й освіти. зміст рубрик бюлетеня «національна освіта: інноваційна школа», «педагогіка», «психологія» сприяють оперативному отриманню користувачем логічно структурованої наукової інформації з проблематики сучасних наукових досліджень із питань національної освіти, педагогіки, психології, зокрема, у вигляді інформаційно-аналітичних оглядів. Окрім генерації інформаційно-аналітичної продукції в сфері уваги науковців-аналітиків закладу завжди залишаються здійснення моніторингу галузевого науково-педагогічного сегменту, бібліометричних досліджень, аналітичного моделювання.

Так, у розробленому та впровадженому науковцями відділу за результатами прикладного дослідження «Модернізація науково-інформаційної діяльності провідних книгозбірень мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України» (науковий керівник – канд. іст. наук С. Зозуля) в 2016 р. виданні «Науково-інформаційна діяльність провідних освітянських бібліотек України» [8], зокрема, містяться практичні рекомендації з оптимізації інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек в умовах інноваційних змін, висвітлено концептуальні положення та перспективні напрями модернізації науково-інформаційної діяльності освітянських бібліотек України; проаналізовано зарубіжний досвід трансформації галузевих бібліотек в інфраструктурі глобального інформаційного суспільства; виокремлено основні напрями інноваційного розвитку освітянських бібліотек України в контексті аналізу модернізаційних моделей; розглянуто теоретичні аспекти застосування кількісних методів аналізу функціонування науки – наукометричних, бібліометричних, інформаметричних, охарактеризовано основні показники наукометрії, індекси наукового цитування, відображено сучасний стан бібліометричних і наукометричних досліджень в Україні.

Впродовж 2017–2019 рр. колектив наукових співробітників відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти здійснював виконання прикладного наукового дослідження «Науково-інформаційний супровід освітянської галузі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів» (науковий керівник – канд. іст. наук, с.н.с. А.В. Селецький).

Основними науковими результатами, отриманими в ході виконання дослідження, є визначення підґрунтя науково-інформаційного супроводу національної освіти в контексті інтеграції у європейський та світовий освітній простір, виявлення пріоритетних напрямів реформування та інновацій освіти в Україні й зарубіжжі, обґрунтування шляхів підвищення якості науково-інформаційного супроводу освітньої галузі й перспектив науково-інформаційного забезпечення цільової групи користувачів з питань розвитку національної та зарубіжної освіти.

За результатами дослідження здійснено наповнення випусків № 5–10 довідкового бюлетеня «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки» [20], підготовлено та оприлюднено оглядове видання «Інноваційний розвиток освіти в Україні й зарубіжжі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів» [5], видруковано 35 статей у зарубіжних, українських фахових виданнях і наукових виданнях, що входять до наукометричних баз даних та 34 тез і матеріалів конференцій, нарощено наукову реферативну базу даних електронного каталогу ДНПБ (галузевий сегмент УРЖ «Джерело» Серія 3. Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво) та загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова» в контексті кооперативної співпраці з НБУ ім. В.І. Вернадського), створено та розміщено 37 інформаційно-аналітичних матеріалів з актуальних питань розвитку національної та зарубіжної освіти на порталі ДНПБ.

Упровадження результатів цього дослідження підтверджено 36 довідками про впровадження в наукову та бібліотечно-інформаційну діяльність бібліотек МОН України, НАПН України та мережі освітніх бібліотек України. Апробація наукових результатів дослідження здійснювалася шляхом оприлюднення проміжних та кінцевих результатів в рамках участі у 127 масових науково-практичних заходах міжнародного та всеукраїнського рівнів.

Висновки. Перспективними напрямами розвитку системи наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, педагогіки й психології, що склалася та функціонує як складник науково-інформаційної діяльності ДНПБ, на думку науковців-аналітиків установи, є:

- модернізація стратегії функціонування і розвитку системи бібліотечного наукового інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційних перетворень освітньої сфери України;
- широкомасштабне застосування ІКТ до методів і технологій пошуку, збору, зберігання, опрацювання інформації з питань педагогіки, психології й освіти та створення на цій основі якісних вторинних аналітичних документів і матеріалів, що сприяє підвищенню ефективності надання комплексу інформаційних послуг для науковців, керівників та фахівців галузі;
- забезпечення системних підходів до формування, наповнення та розвитку галузевих аналітичних баз даних, розширення кола джерел та обсягів опрацьованої інформації;
- підвищення якості, достовірності й оперативності новостворених вторинних документів, урізноманітнення видів і форм їх викладу на електронних носіях;
- своєчасний моніторинг фахового інформаційного сегменту та систематичне поповнення інформаційних джерел;
- корпоратизація технології опрацювання інформаційно-аналітичної інформації, розвиток кооперативної

співпраці споріднених аналітичних центрів та інформаційних служб;

- модернізація інтегрованої інформаційно-комунікаційної системи мережі освітніх бібліотек та корпоративної технології опрацювання галузевого контенту;
- актуалізація власних електронних та паперових інформаційно-аналітичних ресурсів;
- розвиток наукових досліджень в галузі інформаційно-аналітичного супроводу освітньої сфери України, вивчення та поширення досвіду провідних суб'єктів науково-педагогічної та освітньої діяльності;
- підвищення організаційно-технологічного та програмного забезпечення (проектування, розроблення та підтримка комп'ютерних БД, удосконалення бібліотечних технологічних процесів і операцій, підготовка науково-методичної продукції);
- поширення результатів наукової і бібліотечної аналітичної діяльності в межах наукових масових заходів, удосконалення системи підготовки кадрів для освітніх бібліотек та підвищення кваліфікації фахівців-аналітиків;
- забезпечення вільного та безперешкодного доступу користувачів до інформаційно-аналітичних ресурсів установи.

3 січня 2020 науковці відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ розпочали трирічне прикладне дослідження «Бібліографічний та аналітичний супровід діяльності Національної академії педагогічних наук України щодо науково-методичного забезпечення модернізації та реформування освіти», головною метою якого є подальший розвиток інформаційно-аналітичного супроводу освітньої галузі держави.

Література

1. Березівська А.Д. Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського на 2017–2026 р. / ДНПБ ім. В.О. Сухомлинського; за заг. ред. А.Д. Березівської. – Київ, 2017. – 26 с.
2. Воскобойнікова-Гузєва О.В. Стратегія розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація: монографія / О.В. Воскобойнікова-Гузєва; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – Київ: Академперіодика, 2014. – 362 с.
3. Дригайло С. Бібліотечно-інформаційні продукти і послуги для користувачів наукових бібліотек / С.В. Дригайло // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2010. – № 4. – С.79–86.
4. Зозуля С.М. Інноваційний розвиток освітніх бібліотек України в контексті євроінтеграційних процесів: до постановки питання / С.М. Зозуля // *Inovativny vyzskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace: Medzinarodna vedecko-practicka konf., 10–11 marca 2017 / Vysoka skola Danubius, Fakulta socialnych studií. – Sladkovicevo (Slovenska republika). – 2017. – P. 204–206.*
5. Інноваційний розвиток освіти в Україні й зарубіжжі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів: огляд. вид. / НАН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; [наук. ред. А.В. Селецький]. – Київ, 2019. – 155 с. – До 20-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського.
6. Інформаційна діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського: перспективи розвитку: монографія / НАН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; [наук. ред. Воскобойнікова-Гузєва О.В.]. – Київ, 2015. – 245 с.

7. Карпенко О. Інформаційно-аналітична діяльність галузевих бібліотек України на прикладі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського / Олександр Карпенко // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 2. – С.20-24.

8. Науково-інформаційна діяльність провідних освітянських бібліотек України: практ. посіб. / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; [наук. ред. Зозуля С.М.]. – Київ, 2016. – 287 с.

9. Постельжук О. Огляд як вид інформаційно-аналітичних продуктів обласних універсальних наукових бібліотек / Олена Постельжук // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 5. – С.38-41.

10. Рогова П. Стратегія розвитку освітянської бібліотечної мережі України / Павла Рогова // Бібл. вісн. – 2004. – № 1. – С.14-20.

11. Селецький А.В. Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О. Сухомлинського в системі науково-інформаційного супроводу освіти: 20 років бібліотечної і наукової діяльності / А.В. Селецький // Нов. колежіум. – 2019. – № 2. – С.52-57.

12. Селецький А.В. Наукова діяльність педагогічної бібліотеки з інформаційно-аналітичного супроводу освітянської галузі / А.В. Селецький // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2018. – № 1 (98). – С.78-87.

13. Сілкова Т. До питання класифікації інформаційно-аналітичної продукції / Галина Сілкова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 37. – С.40-48.

14. Сляднева Н.А. Інформаційно-аналітична діяльність: проблеми і перспективи / Н.А. Сляднева // Аналітика, експертиза, прогнозування: монографія / Макарєнко С.А. [та ін.]. – Київ, 2003. – С.553-570.

15. Солоїденко Г. Науково-дослідницька робота бібліотек: напрями, пріоритети, ефективність / Галина Солоїденко // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 11. – С.12-17.

16. Соляник А. Наукові дослідження як чинник розвитку бібліотечних інновацій / А. Соляник // Бібл. планета. – 2012. – № 2. – С.26-28.

17. Яценко О.М. Концептуальна модель системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України / О.М. Яценко; НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. – Київ, 2010. – 28 с.

18. Яценко О.М. Укладання оглядових документів: практ. посіб. / О.М. Яценко; НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. – Київ: Нілан-ЛТД, 2011. – 84 с.

19. URL: // <http://dnrb.gov.ua/ua> / (дата звернення: 15.02.2020).

20. URL: // <http://dnrb.gov.ua/ua/13392-2/> (дата звернення: 15.02.2020).

References

1. Berezivska L.D. Stratehiia rozvytku Derzhavnoi naukovopedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V.O. Sukhomlinskoho na 2017–2026 r. / DNPB im. V.O. Sukhomlinskoho; za zah. red. L.D. Berezivskoi. – Kyiv, 2017. – 26 s.

2. Voskoboinikova-Huzieva O.V. Stratehiu rozvytku bibliotечноinformatiinoi sfery Ukrainy: henezys, kontseptsii, modernizatsiia: monohrafiia / O.V. Voskoboinikova-Huzieva; NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V.I. Vernadskoho. – Kyiv: Akadempriodyka, 2014. – 362 s.

3. Dryhailo S. Bibliotечноinformatiini produkty i posluhy dlia korystuvachiv naukovykh bibliotek / S.V. Dryhailo // Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. – 2010. – № 4. – S. 79-86.

4. Zozulia S.M. Innovatsiinyi rozvytok osvitiianskykh bibliotek Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv: do postanovky

pytannia / S.M. Zozulia // Inovativnyy vyskum v oblasti vzdelavania a socialnej prace: Medzynarodna vedecko-practicka konf., 10–11 marca 2017 / Vysoka skola Danubius, Fakulta socialnych studii. – Sladkovicovo (Slovenska republika). – 2017. – P. 204-206.

5. Innovatsiinyi rozvytok osvity v Ukraini y zarubizhzhii v umovakh yevrointehratsiinykh ta hlobalizatsiinykh protsesiv: ohliad. vyd. / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlinskoho; [nauk. red. A.V. Seletskiy]. – Kyiv, 2019. – 155 s. – Do 20-ricchcia Derzhavnoi naukovopedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V.O. Sukhomlinskoho.

6. Informatiina diialnist Derzhavnoi naukovopedahohichnoi biblioteky Ukrainy im. V.O. Sukhomlinskoho: perspektyvy rozvytku: monohrafiia / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlinskoho; [nauk. red. Voskoboinikova-Huzieva O.V.]. – Kyiv, 2015. – 245 s.

7. Karpenko O. Informatiino-analitychna diialnist haluzevykh bibliotek Ukrainy na prykladi Derzhavnoi naukovopedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V.O. Sukhomlinskoho / Oleksandr Karpenko // Visn. Kn. palaty. – 2012. – № 2. – S. 20-24.

8. Naukovoinformatiina diialnist providnykh osvitiianskykh bibliotek Ukrainy: prak. posib. / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlinskoho; [nauk. red. Zozulia S.M.]. – Kyiv, 2016. – 287 s.

9. Postelzhuk O. Ohliad yak vyd informatiino-analitychnykh produktiv oblasnykh universalnykh naukovykh bibliotek / Olena Postelzhuk // Visn. Kn. palaty. – 2015. – № 5. – S. 38-41.

10. Rohova P. Stratehiia rozvytku osvitiianskoi bibliotечноi merezhi Ukrainy / Pavla Rohova // Bibl. visn. – 2004. – № 1. – S. 14-20.

11. Seletskiy A.V. Derzhavna naukovopedahohichna biblioteka imeni V.O. Sukhomlinskoho v systemi naukovoinformatiinoho suprovodu osvity: 20 rokiv bibliotечноi i naukovoi diialnosti / A.V. Seletskiy // Nov. kolehium. – 2019. – № 2. – S. 52-57.

12. Seletskiy A.V. Naukova diialnist pedahohichnoi biblioteky z informatiino-analitychnoho suprovodu osvitiianskoi haluzi / A.V. Seletskiy // Pedahohika i psykholohiia. Visn. NAPN Ukrainy. – 2018. – № 1 (98). – S. 78-87.

13. Silkova H. Do pytannia klasyfikatsii informatiino-analitychnoi produktii / Halyna Silkova // Nauk. pr. Nats. b-ky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho / Nats. b-ka Ukrainy im. V.I. Vernadskoho. – Kyiv, 2013. – Vyp. 37. – S. 40-48.

14. Sliadnieva N.A. Informatiino-analitychna diialnist: problemy i perspektyvy / N.A. Sliadnieva // Analitika, ekspertyza, prohnozuvannia: monohrafiia / Makarenko Ye.A. [ta in.]. – Kyiv, 2003. – S. 553-570.

15. Soloidenko H. Naukovodoslidnytska robota bibliotek: napriamy, priorytety, efektyvnist / Halyna Soloidenko // Visn. Kn. palaty. – 2011. – № 11. – S. 12-17.

16. Solianyk A. Naukovi doslidzhennia yak chynnyk rozvytku bibliotечноykh innovatsii / A. Solianyk // Bibl. planeta. – 2012. – № 2. – S. 26-28.

17. Yatsenko O.M. Kontseptualna model systemy informatiino-analitychnoho zabezpechennia pedahohichnoi nauky, osvity i praktyky Ukrainy / O.M. Yatsenko; NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlinskoho. – Kyiv, 2010. – 28 s.

18. Yatsenko O.M. Ukladannia ohliadovykh dokumentiv: prak. posib. / O.M. Yatsenko; NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlinskoho. – Kyiv: Nilan-LTD, 2011. – 84 s.

19. URL: // <http://dnrb.gov.ua/ua> / (data zvernennia: 15.02.2020).

20. URL: // <http://dnrb.gov.ua/ua/13392-2/> (data zvernennia: 15.02.2020).

Seletskyi A. V.,

*PhD (History), Senior Researcher, Head of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education,
V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, aseletskiy@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

**INFORMATION AND ANALYTICAL ASSISTANCE OF THE RESEARCH ACTIVITIES
OF NAES OF UKRAINE IN EDUCATION, PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

The experience of the V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine concerning the information and analytical support of the research activities of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine in the field of education, pedagogy and psychology is analyzed and summarized. The history of creation, the main tasks and functions of the department of scientific information and analytical support of the education of the institution are explained, the quantitative and qualitative indicators of the scientific work of the department are presented. Prospective directions for the development of the system of scientific information and analytical support for education, which has developed and functions as a component of the scientific and information activity of the V.O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine.

Key words: *National Academy of Educational Sciences of Ukraine, V.O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine, information and analytical support of education, pedagogical scientific researches, reformation of educational sphere, education, pedagogy, psychology.*

УДК 378.035:[316.728:005.336.2

Сидорук І.І.,

к.пед.н., доцент, докторант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, ORCID:0000-0003-3029-3142,
sudoryk_ira@ukr.net

Україна, м. Луцьк

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTI СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Встановлено, що проблема формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників дотепер залишається недостатньо вивченою. Реалізуючи мету дослідження, ми розробили компоненти у структурі досліджуваного конструкта: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-рефлексивний, встановили відповідні показники, що її характеризують, рівні сформованості. Представлені у статті показники, критерії та рівні, дадуть змогу визначити сучасний стан та передбачити динаміку формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах закладу вищої освіти.

Ключові слова: соціальна компетентність, майбутні соціальні працівники, критерії, показники.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти, з урахуванням сучасних міжнародних стандартів, зумовлює актуалізацію компетентнісного підходу в освіті, реалізація принципів якого є важливою умовою для формування та розвитку активної, відповідальної, всебічно розвиненої особистості. Разом з тим, у період соціально-політичних та економічних змін, особистість має бути готова до динамічних життєвих ситуацій, прогнозувати та формувати своє майбутнє, а відтак, існує потреба у формуванні саме соціальної компетентності особистості. Вона охоплює всі сфери життя та діяльності: навчальну, професійну, життєву тощо.

Нормативно-правові основи та основні засади компетентнісного підходу в освіті закладені у Конституції України (документ 254к/1996-ВР), Законах України «Про освіту» (документ 2145-УІІІ, 2017 р.) та «Про вищу освіту» (документ № 1556-УІ, 2014 р.), у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (№ 68/2016), Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010–2020) та ін.

Зокрема, поняття компетентності як динамічної комбінації «знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» подано у Законі України «Про вищу освіту».

Про здобуття особистістю творчих, мистецьких, професійних і загальних компетентностей, які важливі для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань зазначено у ст. 17 Закону України «Про освіту».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сучасних тенденцій, спрямованих на модернізацію сучасної освіти на основі компетентнісного підходу, широко висвітлювали українські дослідники Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Парашенко, О. Пометун, О. Савченко С. Трубочова.

Разом з тим, підготовку майбутніх фахівців на засадах компетентнісного підходу розкривають у наукових

дослідженнях В. Болотов, Н. Борбич, Г. Ващенко, П. Гусак, Л. Гусак, О. Глузман, М. Докторович, А. Мудрик, О. Пометун, О. Савченко, В. Серіков та ін. Досліджуючи компетентнісний підхід, і вітчизняні та закордонні науковці, поряд з іншими компетентностями, вказують на об'єкт нашого дослідження – соціальну компетентність. Зокрема, О. Овчарук, аналізуючи світовий досвід та українські перспективи щодо компетентнісного підходу у сучасній освіті, наголошує на даній компетентності поряд із загальнокультурною, громадянською, підприємницькою, здоров'язбережувальною, компетентністю з інформаційних і комунікаційних технологій. Саме соціальна компетентність, на її думку дасть можливість особистості ставити цілі у своєму житті, враховуючи інтереси та потреби інших людей, а відтак, уміння працювати в колективі, конструктивно розв'язувати конфлікти тощо [1, с.93].

Інший дослідник – М. Кондаков, поряд з індивідуально-репродуктивною, соціально-репродуктивною, пошуково-дослідницькою компетентністю також акцентує свою увагу на соціальній компетентності, яка, на його думку, передбачає володіння комунікативною діяльністю та взаємодопомогу в суспільному житті [2, с.280].

Дослідниця І. Родигіна соціальну компетентність розглядає як готовність і здатність формуватися й жити в соціальній взаємодії, змінюватися й адаптуватися до умов, що змінюються, здатність до аналітичного мислення, уміння творчо працювати, комунікативні навички, уміння працювати в команді, здатність до критичного мислення тощо [3, с.14].

Ми також дослідили, що соціальна компетентність є однією з важливих складових успішної професійної діяльності майбутнього соціального працівника, здатного забезпечити стійку життєдіяльність у професійній діяльності.

У процесі огляду науково-педагогічної літератури, ми встановили, що проблема соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників є мало дослідженою. Для отримання вірогідної інформації щодо стану сформованості нашого об'єкта дослідження, ми визначили компоненти у структурі соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників (мотиваційно-ціннісний,

когнітивно-діяльнісний, особистісно-рефлексивний). Разом з тим, відповідно до цих компонентів, розробили критерії та показники, які дали нам змогу виявити стан сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників.

Мета статті – розкрити критерії та показники, що можуть бути використані для діагностики рівня сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу. Поняття «критерій» українським вченим-педагогам С. Гончаренко трактується як: засіб міркування, ознака, на основі якої проводиться визначення або класифікація чого-небудь, мірило оцінки [4, с.154; 5, с.245]. На думку інших авторів – це кількісна величина, за допомогою якої можна визначити якісні характеристики того чи іншого процесу або явища [6, с.36]; ознака, на підставі якої виробляється оцінка тощо.

Варто також зазначити, що для будь-якого критерію, який виділяють науковці, досліджуючи ту чи іншу проблему, розроблюються показники, які відбивають найбільш важливі стійкі властивості досліджуваного об'єкта. Ми також розробили критерії та показники до мотиваційно-ціннісного, комунікативно-діялісного та особистісно-рефлексивного компонентів соціальної компетентності майбутнього соціального працівника. А відтак, розглядаючи мотиваційно-ціннісний компонент досліджуваного конструкта, критерієм мотиваційного аспекту, на нашу думку, є стійкість мотиваційних орієнтацій у: соціально-професійному становленні особистості; соціально-професійній діяльності; мотиваційних орієнтаціях в міжособистісних відносинах, що складають основу соціальної спрямованості студента; рівень соціально-професійної зрілості. Відповідно, показники сформованості мотиваційного аспекту відбивають мотиви соціальної поведінки, діяльності та специфічної діяльності (соціально-професійної) (прагнення, бажання, прояви); здатність до соціального та професійного розвитку (особисті цілі та прагнення).

Критерієм ціннісного аспекту даного компоненту є розвиненість ціннісно-сміслового розуміння студентами соціальної дійсності. Зокрема, (цінність атмосфери довіри і взаємодопомоги серед колег, цінності соціальної взаємодії, безконфліктного існування, колегіальності у навчальній та професійній діяльності, конструктивний діалог, цінності активної соціальної діяльності, що ґрунтуються на суспільно схвалюваній позиції індивіда), чіткість ієрархії соціальних цінностей, потреб, інтересів, усіх виробничих проблем (під час навчання, розв'язання професійних задач, соціальної діяльності), ставлення до соціальних норм і цінностей. Показники сформованості ціннісного аспекту відбивають усвідомленість, узгодженість, стійкість просоціальних та кар'єрних цінностей, потреб та орієнтацій, схильність до соціально-професійної дії.

Відповідно до когнітивно-діялісного компонента соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників, критерієм когнітивного аспекту є глибина, повнота, міцність та структурованість соціальних знань, які відносяться до системи соціальних компетенцій; розвиненість системи інтелектуальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації, яка визначає рівень адекватності й успішності соціальної взаємодії; розви-

неність, ступінь розуміння предметної сфери; розуміння змісту сфери діяльності. Когнітивний аспект досліджуваного нами компоненту відбиває такі показники: ступінь, силу, глибину соціальних знань, знань як діяти, знань як бути (система компетенцій); рівень сформованості соціального інтелекту; ступінь розуміння предметної сфери та сфери соціальної, майбутньої професійної діяльності.

Критерієм діялісного аспекту даного компоненту є сформованість соціально-професійних умінь та навичок для ефективного виконання соціально-професійних функцій; сформована соціальна поведінка; наявність практичного соціального досвіду, досвіду у розв'язанні складних соціально-професійних проблем; соціальна активність (включення особистості в систему суспільних відносин), автономність, адаптивність; соціально-професійна мобільність тощо. Показники сформованості діялісного аспекту відбивають якість сформованості соціально-професійних умінь, навичок, якість соціальної поведінки; наявність чи відсутність практичного соціального досвіду, досвіду у розв'язанні складних соціально-професійних проблем; ступінь сформованості та прояву соціальної активності, автономності, адаптивності; ступінь сформованості та прояву соціально-професійної мобільності.

Критерієм особистісного аспекту особистісно-рефлексивного компонента соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників є ступінь розвиненості психічних та індивідуальних властивостей фахівця, що визначають компетентність, внутрішніх потреб в ній (суб'єктивний чинник) та здатностей. Показники сформованості особистісного аспекту відбивають здібності особистості розуміти відносини, що репрезентуються в емоціях, керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень (емоційний інтелект); вміння сприймати, розуміти та оцінювати самих себе, інших людей, соціальні спільноти, групи тощо (соціальна перцепція); прагнення розвитку своїх особистісних можливостей і в соціальній і в професійній сферах; автономність та гнучкість в спілкуванні, розуміння ситуації, вміння самопрезентації, впевненість, наявний комунікативно-особистісний потенціал; вербальні вміння; знання про себе та схильність працювати над власним образом, іміджем, здатність до самопрезентації; характер особистісних властивостей індивіда, пов'язаних з діяльністю; організованість.

Критерієм рефлексивного аспекту досліджуваного компонента є повнота, ступінь розвиненості здатності до рефлексії власної соціальної діяльності та діяльності інших. Показники сформованості рефлексивної підструктури відбивають здатність студента до рефлексії власної соціальної діяльності та діяльності інших, сформованість рефлексивності, рефлексивних процесів, які проявляються в саморозумінні й розумінні інших; самооцінюванні власної професійної діяльності й оцінюванні інших; інтерпретації, самоінтерпретації, моделюванні та проектуванні, самоаналізу й самооцінки та здатності до самодіагностики та самовдосконалення.

Ступінь прояву показників сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників демонструють відповідні рівні. Виходячи з сутнісних характеристик досліджуваного явища та логіки дослі-

дження, доцільним вважаємо виокремлення три рівні сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників: низький (репродуктивний), середній (конструктивний) і високий (творчий).

Висновки. Визначені критерії, показники слугують діагностичним інструментарієм для встановлення рівня сформованості соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників. Перспективи подальшої розробки цієї проблеми полягають у створенні структурно-функціональної моделі соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах закладу вищої освіти.

Література

1. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики: колективна монографія [Текст] / Під заг. ред. О.В. Овчарук, К.: «К.І. С.», 2004. 112 с.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь справочник, М.: Наука, 1975. 675 с.
3. Родигіна І.В. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання. Х.: Вид. група «Основа», 2005. 96 с.
4. Професійна освіта: словник; навч. посіб. / уклад. С. Гончаренко, та. ін; за ред. Н. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. 380 с.

5. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, доп. і виправлене. Рівне: «Волинський береги», 2011. 552 с.

6. Низков А.А. О критериях оценки знаний, умений и навыков студентов. Проблемы высшей школы. 1980. Вып. 40. С.36-41.

References

1. Kompetentnisnyi pidkshid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektivi: Biblioteka z osvithoi polityky: kolektivna monografiia [Tekst] / Pid zah. red. O.V. Ovcharuk, K.: «K.I. S.», 2004. 112 s.
2. Kondakov N.I. Logicheskiy slovar' spravochnik, M.: Nauka, 1975. 675 s.
3. Rodyhina I.V. Kompetentnisno-orientovanyi pidkshid do navchannia. – Kh.: Vyd. hrupa «Osнова», 2005. 96 s.
4. Profesiina osvita: slovnyk; navch. posib. / ukhad. S. Honcharenko, ta. in; za red. N. Nychkalo. K.: Vysshia shk., 2000. 380 s.
5. Honcharenko S.U. Ukraïnskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk. Vyd. 2-he, dop. i vypravlene. Rivne: «Volynski berehy», 2011. 552 s.
6. Nizkov A.A. O kriteriyakh otsenki znaniy, umeniy i navykov studentov. Problemy vysshey shkoly. 1980. Vyp. 40. S. 36-41.

Sydoruk I.I.,

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Doctoral Student at the Department of Social Work and Higher School, Lesya Ukrainka Eastern European National University, ORCID:0000-0003-3029-3142, sudoryk_ira@ukr.net

Ukraine, Lutsk

CRITERIA AND INDICATORS OF SOCIAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS

The problem of shaping the social competence of future social workers is poorly understood. To realize the purpose of the research, the author developed components in the structure of the studied construct: motivational-value, cognitive-activity, personality-reflexive. The scientist has established appropriate indicators characterizing the levels of social competence of the future social worker. The indicators, criteria and levels presented in the article will help to determine the current state and predict the dynamics of social competence formation of future social workers in higher education institutions.

Key words: *social competence, future social workers, criteria, indicators.*

UDC 378.1+37.01

Topcu Iskender,

PhD student Ion Creanga State Pedagogical University, itopcu82@hotmail.com

Moldova, Chisinau

IMPLEMENTATION OF PEDAGOGICAL SITUATIONS DURING FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article defines a methodical system of the use of game situations in teaching a foreign language by means of modeling pedagogical specialties. Pedagogical situations may be of various levels of generalization and complexity (from reproductive, illustrative, and partly-searchable to problematic, role playing, and analytical-synthetic) and can solve various problems of professional and pedagogical training. Our goals were to clarify the concept of the "pedagogical situation" and to introduce the use of pedagogical situations in a process of foreign language learning. Practical results indicate that when using game situations in a classroom one should proceed from simple to complex, from reproductive tasks to creative ones. We are confident that students' participation in game situations contributes to timely detection of their learning difficulties and to expansion of their vocabulary.

Key words: pedagogical situations, foreign language, modeling of pedagogical situations.

Relevance of research. The humanistic orientation of modern education requires updates to its content at all levels. The perception of the goal of education has changed. It is defined today as raising a fully developed creative individual, who is competitive in a modern labor market and can realize himself successfully in any professional field. It is important to teach future educators not merely to analyze pedagogical situations and find solutions, but also to anticipate and foresee them. Therefore, when getting ready for the lessons it is necessary to prepare in advance for possible pedagogical situations. Radical reforms in the life of the society have created real prerequisites for significant changes in economy, culture, and science, which take place against the backdrop of global integration into the world educational space, the growing role of ethnic cultural factors and national self-awareness, a significant increase in the requirements for the professional competence of specialists, and modernization of the education system.

Review of Literature. A substantial number of authors (A. Berezyuk, A. Voznyuk, A. Godnik, A. Dubasenyuk, V. Kovalchuk, I. Kolesnikova, J. Kravchenko, Yu. Kulyutkin, A. Matyushkin, A. Onoprienko, G. Sukhobska, L. Spirin and others) affirm the effectiveness of such means as simulation of pedagogical situations, professional and pedagogical tasks, pedagogical planning, etc. in the educational process of training future teachers in institutions of higher education. However, many issues related to practical implementation of modern technologies, methods and techniques remain unresolved.

Objective: To define a methodical system of the use of game situations in teaching a foreign language by means of modeling pedagogical specialties. Pedagogical situations may be of various levels of generalization and complexity (from reproductive, illustrative, and partly-searchable to problematic, role playing, and analytical-synthetic) and can solve various problems of professional and pedagogical training.

Goals:

1. To clarify the concept of the "pedagogical situation".
2. To introduce the use of pedagogical situations in a process of foreign language learning.

Results and Discussion. In foreign language classes, we use specific speech situations that simulate the typical circumstances of real communication. The subject-content speech plan for students speaking a foreign language during the training is determined by the topic, situation, and sphere of communication. The proposed pedagogical situations reflect the teaching process at school. The situation themes are personal and specific, for example, "Parental meeting", "My class", "Conflict situation", "Conversation with class activists", etc. Discussion of any subject requires advanced speech skills. However, the need for communication arises when a certain speech situation has been created. Various games (plot-based, role-playing, business, etc.) were suggested for use during practical exercises. The plot-role game implies transitions from the study of real pedagogical situations to the development of professional values that form the basis of the game action, from the critical evaluation of pedagogical situations to their restructuring in the course of the scenario creation, from understanding and accepting the scenario to its implementation, executed in the framework of direction and taking into account the reaction of the audience. Thus, the instructor-experimenter and the graduate students involved in the cycle of preparation and execution of the games acted as both the researchers of professional activity and as developers of the criteria and values of staging the plot-role games. In addition, in connection with the specifics of the particular pedagogical functions, they acted as critics of the content of professional situations within the indicated values, as scriptwriters who use the results of the criticism, and as directors. Besides having to embody the professional life (solving a specific professional problem on "stage"), the students also had to evaluate the play of "actors" on their involvement in the professional situation and the awareness of the acting nature of their actions, as well as defects in the educational and professional actions and possible ways of improvement in the performance of the roles.

Modeling of pedagogical situations reflects non-standard, dynamic, unexpected situations that contain a certain problem: how to proceed? what to say? how to influence? how to make contact? how to foresee a conflict? The

methodology for modeling pedagogical situations includes: 1) use of communication resources and creation of conditions that ensure access to information; 2) creation of the relationship between the teacher and the student in the process of communication (interviews, conversations, group forms of communication, etc.); 3) participation of students in individual or group projects with awareness of the importance of each person's participation in the communicative process; 4) organization of unrestricted communication. The process of forming professional competence in future philology teachers can be further improved with the help of various role-playing situations (game-dramatization combined with emotional reflection, game-competition, game with presentation and investigation of a problem, business game). The following game situations were offered in "General pedagogy", "Educational technologies", "Foreign language", and "Applied English" classes: "Famous people of Ukraine", "Parents and children"; "My friends", "My hobbies", "A trip to London", etc. While studying the course "Methodology of educational work" third year students used an "Autobiography" game situation with the purpose of perceiving and manifesting ideas about themselves from the social and psychological perspectives. The task was to make up a story about oneself and to present oneself by means of a brief autobiography (to describe oneself highlighting the most important points such as age, residence, education, interests and hobbies, etc.) making sure that the story was clear and concise yet original, interesting and attractive for the listeners.

We also conducted a survey of teachers regarding their use of gaming situations when teaching a foreign language. The data are presented in Table 1.

Table 1

Use of game situations when teaching a foreign language

##	Forms of training	%
1.	Didactic game	11
2.	Business game	3
3.	Theatrical game	5
4.	Press conference	8
5.	Quiz game	7
6.	Competitions	12
7.	Game Exercises	44
8.	Do not use game situations	10

As the data show, game exercises were used most frequently (44% of respondents) while other kinds of activities appeared considerably less often. Only 3% of teachers used business games in a foreign language, and 10% of respondents did not use any games at all.

Game forms allow implementation of the ideas of cooperation, competition, self-management, individual and group responsibility for teaching and discipline in the student group. Student motivation in class was fostered by "fast" dictation exercises, which had a number of distinct features: 1) tasks were of different levels of complexity, varying from simple to hard; 2) the pace of the dictation, slow at first, progressively accelerated; 3) two students worked simultaneously with the group using folding boards, which allowed the students to check their answers.

Conclusion. Utilization of various pedagogical situations at all stages of the implementation of our methodology

(lectures, practical and laboratory training sessions, independent work, various stages of teaching practice) helped to increase the level of professional competence in future language teachers and to develop their motivation and interest in the future profession as it introduced something new at each stage of their educational activities and enriched students in both practical psycho-pedagogical and methodological aspects. Practical results indicate that when using game situations in a classroom one should proceed from simple to complex, from reproductive tasks to creative ones. We are confident that students' participation in game situations contributes to timely detection of their learning difficulties and to expansion of their vocabulary. The proposed game exercises (crossword and other puzzles, quizzes, etc.) assisted in developing communication in a foreign language, while game discussions helped to identify differences in understanding of the issues, to establish the truth through a friendly dispute, and to reach a joint conclusion.

Literature

1. Бим И.А. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы / И.А. Бим // *Ино-странные языки в школе*. – 2002. – № 2. – С.18-21.
2. Вишневська К.Т. Проблема підготовки студентів до іншомовного спілкування засобами імітаційно-рольового навчання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів»], (29–31 жовтня 2009 р.) – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 217-220.
3. Савченко К.Ю. Формування професійної компетентності засобами моделювання педагогічних ситуацій за заняттях у вищих навчальних закладах / К.Ю. Савченко // *Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Т. Короленка*. – Випуск 10. – Серія: Педагогічні науки. – Полтава, 2012. – С. 257-262.
4. Савченко Л.О. Аналіз проблеми використання діагностичних методик як засобу підвищення якості освіти педагогічної вищої школи // Л.О. Савченко // *Наука і освіта. – Спеціальний випуск «Сучасні технології в навчанні та вихованні у вищій школі»*. – Одеса, 2013. – Ч. 2. – С. 58-67.

References

1. Вум У.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы / У.Л. Вум // *Иностранные языки в школе*. – 2002. – № 2. – p.18-21.
2. Vyshnevskaya K.T. Problema pidhotovky studentiv do inshomovnoho spilkuvannya zasobamy imitatsiino-rolovoho navchannya: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. [«Modernizatsiia pedahohichnoi osvity yak osnova inten-syfikatsii profesiinoi ta svitohliadno-metodolohichnoi pidhotovky vchytelia pochatkovykh klasiv»], (29–31 zhovtnia 2009 r.) – Drohobychi: Posvit, 2009. – p. 217-220.
3. Savchenko K.Yu. Formuvannya profesiinoi kompetentnosti zasobamy modeluvannya pedahohichnykh situatsii za zaniattiakhi u vyshchykh navchalnykh zakladakh / K.Yu. Savchenko // *Zbirnyk naukovykh prats Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V.T. Korolenka*. – Vypusk 10. – Serii: Pedahohichni nauky. – Poltava, 2012. – p. 257-262.
4. Savchenko L.O. Analiz problemy vykorystannia diahnostychnykh metodyk yak zasobu pidvyshchennia yakosti osvity pedahohichnoi vyshchoi shkoly // L.O. Savchenko // *Nauka i osvita. – Spetsialnyi vypusk «Suchasni tekhnolohii v navchanni ta vykhovanni u vyshchii shkoli»*. – Odessa, 2013. – Ch. 2. – p. 58-67.

Топчу Іскендер,

аспірант Державного педагогічного університету імені Іона Крянге, itorcu82@hotmail.com

Молдова, м. Кишинів

**ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ
НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

У статті визначено методичну систему роботи по використанні ігрових ситуацій при вивченні іноземної мови учнів засобами моделювання педагогічних спеціальностей. Педагогічні ситуації можуть мати різний рівень узагальненості й складності (від репродуктивних, ілюстративних, частково-пошукових до проблемних, сюжетно-рольових, аналітико-синтетичних) і здатні вирішувати різні завдання професійно-педагогічної підготовки. У практичній роботі дійшли до висновку, що при використанні ігрових ситуацій на заняттях з іноземної мови треба йти від простого до складного, від репродуктивних завдань до творчих. Впевнені, що вирішення ігрових ситуацій сприяє своєчасному виявленню труднощів, розширенню словникового запасу.

Ключові слова: педагогічні ситуації, іноземна мова, моделювання педагогічних ситуацій.

УДК 372.881.111.1

Чеканович В.Г.,

ст. викладач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу,
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет», vch54@ukr.net

Україна, м. Херсон

ДІЛОВА ГРА ЯК ОДИН З ЕФЕКТИВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ В НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Стаття присвячена актуальним питанням інтенсифікації навчання іноземної мови для забезпечення адекватного спілкування у повсякденному та професійному середовищі, зокрема використанню ділової гри в навчанні англійської мови за професійним спрямуванням у закладі вищої освіти. Ділова гра розглядається у статті як складова багатогранного та багатофункціонального явища дидактичної гри в контексті доцільності та ефективності її застосування в навчанні іноземної мови за професійним спрямуванням. Робиться наголос на дидактичній виправданості і необхідності використання цієї інтерактивної форми засвоєння не тільки лінгвістичного матеріалу, а й розвитку вузькогалузових англомовних комунікаційних навичок. Вказується також на позитивний внесок англомовної ділової гри як одного з важливих інструментів загальної професійної підготовки і формування особистості майбутніх фахівців. Наводяться приклади можливих варіантів застосування ділової гри на різних спеціальностях.

Ключові слова: ділова гра, доцільність, ефективність, англійська мова за професійним спрямуванням, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми та мета дослідження.

Глобалізоване суспільство, в тому числі сучасний розвиток України і пов'язані з цим нові цілі, масштаби і спрямованість перетворень потребує великої кількості фахівців, які практично володіють однією чи навіть кількома іноземними мовами. Це ставить високі вимоги до рівня викладання іноземних мов і визначає комунікативний підхід до їх вивчення в нелінгвістичному закладі вищої освіти.

Пошук шляхів інтенсифікації навчання іноземної мови для забезпечення адекватного спілкування у повсякденному та професійному середовищі є невід'ємним і дуже важливим завданням при викладанні англійської мови як найбільш поширеної і затребованої в міжнародному науковому і вузькогалузовому просторі.

Згідно з методичними дослідженнями, широкі можливості для інтенсифікації навчання говорінню та аудіюванню і розвитку комунікативних компетенцій відкриває застосування дидактичних – рольових та ділових ігор.

Огляд спеціальної літератури показує, що рольові ігри вивчалися великою кількістю педагогів, серед них В. Скалкін, П. Щербань, А. Конишева. Такі аспекти, як взаємозв'язок ігор та імітацій в навчанні, ефективність рольової гри в навчанні іноземної мови також знайшли своє відображення в працях відомих науковців (П. Томпкінс, Г. Ладосс, Д. Хармер).

Однак, досі є потреба у дослідженні цієї проблематики з метою розширення використання нових методичних прийомів організації і проведення рольових та ділових ігор, їх удосконалення, а також модернізації загальної системи викладання іноземної мови, і на цій основі виявлення та поширення позитивного досвіду такого виду роботи у сучасному вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Навчання англійської мови за професійним спрямуванням у закладах вищої

освіти має свої особливі риси через специфіку цілей і завдань, термінологічну насиченість аутентичного навчального матеріалу, його певну граматичну і синтаксичну шаблонність, обмеженість сфери використання і контактних годин, ізоляваність середовища спілкування, достатньо слабку базову англомовну підготовку здобувачів. В такій ситуації пошук ефективних методів навчання набуває особливого значення. Комунікативний підхід, який є одночасно методом і ціллю, відкриває широкі можливості для покращення результатів опанування іноземної мови. Серед таких інтерактивних прийомів дидактична гра є досить багатогранним та багатофункціональним явищем, що вносить елементи реальної комунікації і тим самим сприяє активізації навчальної діяльності [1]. Місце її використання у навчальному процесі при вивченні певної теми вибирає викладач, коли формує цілісний підхід до розвитку всіх складових опанування англійської мови спеціального призначення залежно від мети навчального курсу. Мета конкретного заняття і місце в ньому дидактичної гри обумовлюється загальними і специфічними вимогами комплексної роботи з мовним і мовленнєвим контентом. Критерій «від простого до складного» обумовлює вибір на початковому етапі ігор, що спрямовані на повторення раніше вивченого та на засвоєння нового. На подальших етапах вивчення конкретної теми беремо ігри, спрямовані на закріплення та на формування навичок практичного застосування набутих лінгвістичних знань. Мовна підготовка учасників також диктує свої умови – більш легкі умовно-комунікативні варіанти гри використовуються на початковому етапі. Більш складні, які потребують пошуку та творчості, доцільно переносити на подальші етапи вивчення певної теми. Рівень знань студентів також обумовлює вибір типу та ступеню участі викладача в ході гри. Тому ігри, що включають керівництво з боку викладача, будемо включати в план роботи на

початку опанування теми, тоді як ігри, що майже або зовсім не потребують (після необхідної підготовки, звісно) участі викладача чудово виконують свою роль на подальших етапах закріплення англомовного тезаурусу.

Таким чином, дидактичні (рольові) ігри здійснюють різнобічний вплив на навчальний процес та стимулюють пізнавальний інтерес особистості. Та чи потрібно це все вищій школі, дорослим людям? Навіщо використовувати рольові ігри?

Існує поширена думка, що навчання ефективно відбувається тоді, коли певна діяльність цікава, чимось особлива і тому запам'ятовується. Д. Хармер виступає за використання рольової гри з наступних причин: це весело і мотивує, ті, хто зазвичай більш мовчазні і закриті, отримують можливість розкритись відвертіше, світ класної кімнати розширюється і включає зовнішній світ, таким чином пропонуючи набагато ширший спектр мовних можливостей [2].

При викладанні англійської мови за професійним спрямуванням у аграрному університеті, де навчаються майбутні агрономи, економісти, біотехнологи, гідротехніки, акцент робиться на використанні такого виду дидактичної (рольової) гри, як ділова гра. Вона є частиною дидактичного середовища. Чому? Ділові ігри необхідні для вміння використовувати набуті знання і навички володіння іноземною мовою у професійному середовищі. Ділова гра є формою і методом навчання, у якій моделюються предметний (знання) і соціальний (комунікація) аспекти змісту професійної діяльності. Вона допомагає відпрацьовувати і розвивати професійні уміння і навички. Під час ділової гри розгортається наближена до професійної діяльності студентів за імітаційно-ігровою моделлю, що відбиває зміст, технології і динаміку вузькогалузевої діяльності фахівців, її цілісних фрагментів.

При викладанні англійської мови спеціального призначення ділові гри є дидактично виправданою і необхідною інтерактивною формою засвоєння матеріалу. Такий підхід сприяє більш якісному процесу професійної підготовки, тому що гра моделює вузькогалузеві ситуації та дає можливість не тільки засвоїти нові терміни і термінологічні одиниці, але розвиває навички аналізу та оптимальних дій в майбутньому. Під час ділових ігор здобувачі входять, наприклад, у роль головного агронома, директора, головного економіста тощо. Розігрується конкретний сценарій, що базується на можливій дійсності, з якою зіткнеться спеціаліст певної галузі. Його реалізація потребує не тільки мовних знань і навичок англомовної комунікації, але й реальної взаємодії, певної творчості і групової і індивідуальної ініціативи. Ігрове наповнення англомовного контенту підтримує мотивацію до подальшого заглиблення в англійську мову і паралельно розвиває впевненість в своїх власних силах і здібностях щодо практики професійної комунікації.

Можна додати, що ділова гра в своїй багатогранності сприяє професійному творчому мисленню, у ній майбутній спеціаліст готує себе до складнощів і проблем реального життя.

Ділову гру можна вважати одним з найкращих інтерактивних методів розвитку комунікативних навичок,

тому що вона, порівняно з іншими традиційними методами навчання, дає можливість повніше імітувати елементи професійної діяльності. Учасники вчаться ідентифікувати конкретні проблеми і причини їх появи, знаходити шляхи їх вирішення, оцінювати кожен із варіантів розв'язання проблеми, приймати та реалізовувати рішення. І все це здобувачі намагаються комунікувати на англійській мові. Це складно, особливо на початковому рівні володіння іноземною мовою, але хочеш вміти плавати – плавай! Перевагою ділових ігор є і те, що вони дають можливість студентам розглянути певну професійну задачу за умови обмеженого часу, освоїти навички виявлення, аналізу та вирішення конкретних проблем з обмеженим словниковим запасом в англійській мові, працювати в групі для підготовки і прийняття рішень, вибору лінгвістичних конструкцій, орієнтації в нестандартних ситуаціях, концентрують увагу учасників на тренуванні аспектів професійного спілкування та логіки, сприяють взаєморозумінню між учасниками гри, а також активації навичок іншомовної комунікації.

В усьому світі ділові ігри давно широко використовуються при навчанні дорослих людей в професійному середовищі. Але цей алгоритм, якщо його внести в перелік методів навчання іноземної мови, має суттєві переваги порівняно з багатьма іншими. Участь у ділових іграх може дати не лише лінгвістичні знання, а й необхідний досвід практичного професійного спілкування, який зазвичай набувається роками. Наприклад, студентам, які планують працювати у діловому світі, може бути корисно грати ділову зустріч з колегами, які приїхали з закордону. З іншого боку, за допомогою ділових ігор можна опанувати цілі блоки професійної англомовної лексики і вчитися працювати в межах конкретного вузькогалузевого проекту. Ділова гра самою своєю матрицею створює умови для тренування таких важливих складових успішної професійної роботи, як комунікативні та лідерські навички, вміння швидко орієнтуватися у складній ситуації і приймати відповідні рішення.

Можна обігрувати стресові і критичні ситуації в професійній сфері, вчитися бути командою. Наприклад, всі випускники університету, отримавши диплом з відповідної спеціальності, при пошуках роботи стикаються з проблемою проходження співбесіди при працевлаштуванні в певні компанії або підприємства. Це напряму стосується іноземних компаній, де так воліють працювати молоді українські фахівці. Тут у пригоді стануть навички, здобуті в ході ділової гри з цієї теми. Перш за все, підготуйте для студентів вашої групи список найпоширеніших питань для професійного інтерв'ю. Ось кілька можливих прикладів для розгляду: Як ви почули про цю посаду? Чи можете ви розповісти трохи про себе? Які ваші найсильніші сторони? Які ваші найслабкіші сторони? Яке ваше найбільше професійне досягнення? Чому ми повинні наймати вас? Що спонукає вас до хорошої роботи? Чому ви хочете працювати в нашій компанії? Що ви шукаєте на новій посаді? Такі питання є зараз типовими при прийнятті на роботу, навіть в українських компаніях. Далі студенти певної галузі знаходять вакансію, яка була б цікава майбутнім спеціалістам, далі кільком студентам пропонується по черзі зіг-

рати ролі потенційного роботодавця та апліканта, відповідно. Студенти отримають завдання дізнатися більше інформації про конкретну компанію, викладач потім аналізує опис завдання, щоб студенти могли відповісти на запитання на основі зібраних даних.

Ділова гра спочатку була застосована для знаходження реальних управлінських рішень під тиском невизначеності та багатofакторності. Ділова гра в реальному світі – спосіб симуляції прийняття рішень керівництвом або фахівцями у різних професійних ситуаціях [3].

В наш час ми також використовуємо цей інтерактивний метод в процесі навчання у школах, закладах вищої освіти як педагогічну технологію для активізації та підвищення ефективності оволодіння іноземною мовою.

Одним з нагальних завдань сучасної університетської спільноти, коли все менше молодих людей бажають вчитися в Україні, є створення привабливих і повноцінних умов особистісного та професійного розвитку кожного майбутнього фахівця, формування конкурентноспроможної активної позиції кожного студента у процесі навчання. Іноземна мова може зіграти тут свою позитивну і мотивуючу роль. Такі активні форми навчання англійської мови, як ділова гра, формують і розвивають не тільки загальні пізнавальні компетентності, а дозволяють зазирнути в реальне професійне майбутнє. Якщо здобувач не просто слухає, а бере активну участь у процесі пізнання і професійного спілкування, якщо він своїми зусиллями видобуває знання і опановує потрібні навички, ці знання і навички міцніші. Це повністю підтверджує доцільність використання ділових ігор на заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням.

Навчальний результат задіявання ділової гри як активного розвиваючого засобу суттєво залежить від позиції викладача. Його увага має бути спрямована на створення дидактичного простору, що розкриває особистість здобувача. Демократичний стиль навчання допомагає викладачу бути координатором, фасилітатором, спостерігачем або учасником тієї чи іншої ділової гри [4]. Наприклад, при підготовці певної гри студентам може знадобитися новий англomовний вокабуляр. Якщо рівень знань обумовлює доречність проводити репетиції, на цьому етапі має відбуватися введення нових необхідних англійських слів, виразів та мовних структур, щоб на початку гри учасники відчували себе озброєними мовою. На більш зрілих рівнях володіння англійською мовою студентам буде потрібна не стільки мовна підтримка, скільки їм знадобиться час, щоб «увійти» в роль. На певних етапах проведення ділової гри викладач може бути глядачем, який просто спостерігає, а потім пропонує коментарі та поради наприкінці. В залежності від типу і змісту гри, а також рівня володіння англійською мовою студентами викладачу іноді доречно теж брати участь і взаємодіяти зі студентами в формі діалогу або полілогу, щоб бути прикладом і мотивувати бажання висловити свою думку, оскільки викладач добре знає реальні можливості і мовний потенціал своїх підопічних.

В процесі підготовки майбутніх спеціалістів різних сфер (економіка, менеджмент, будівництво, екологія, агрономія, тваринництво) ділова англійська мова набуває певної специфіки, але головне лишається незмінним:

найкращий спосіб оволодіти діловими комунікативними навичками англійської мови – це ділові ігри. Цей метод чудово працює, коли справа стосується розвитку і вдосконалення навичок говоріння, засвоєння лексики, що залежить від конкретної ситуації, та можливості довідатися більше про діловий етикет та правила поведінки в певних ситуаціях професійного спілкування в англomовній культурі.

Треба намагатися, щоб ділова гра була реальною і актуальною, а ролі природними і органічними для учасників. Наприклад, студенти, що навчаються на спеціальності «Готельно-ресторанна справа», можуть тренуватися в використанні англomовних професійних кліше і традиційних фраз в змодельованих ситуаціях, а також на наближених до реальних умов практичних заняттях зі спеціальності з використанням спецформи, належної сервіровки, обладнання, а також з запрошенням «гостей» ресторану – своїх колег по групі. А ще «гостями» можуть бути майбутні менеджери з туристичного бізнесу, які навчаються на тому ж економічному факультеті. В даній схемі можна уявити, що їх попросили допомогти англomовному туристу, який відвідує Україну. Це може включати використання певної, підготовленої заздалегідь англomовної інформації туристичного характеру для пояснення місцевої культури або для перекладу місцевих меню англійською мовою для «гостя». Окремо, студенти туристичного напрямку можуть, наприклад, обговорити плюси та мінуси перебування в хостелах порівняно з готелями, вибираючи сторони гри і маршрути, виходячи з власного досвіду. Також можна порівняти служби таксі і інші моменти, з якими стикаються туристи в подібних ситуаціях.

Майбутні маркетологи, фахівці в сфері переробки продукції агро-промислового комплексу можуть поговорити про деякі продукти чи послуги своєї майбутньої або реальної компанії, використовуючи оригінальні англomовні матеріали (брошури чи будь-який інший тип рекламних матеріалів з вебсайтів, соцмереж) як вихідний пункт. Якщо здобувачі (переважно бакалаври) ще не працюють, вони можуть отримати різноманітну літературу з продажу бренду, який їм подобається, і можуть по черзі грати роль представника компанії та відвідувача, який шукає детальну інформацію щодо запропонованих товарів чи послуг. Треба продумати різні способи представлення та відповіді на всі запитання відвідувачів. Наприклад, можна почати із загального опису компанії: «Ми – краща в регіоні компанія з вироблення органічної молочної продукції». А можна розіграти ситуацію заснування нової компанії, розробити бізнес-план і обговорити його в групі. Варіантів безліч. Потрібно тільки бажання.

Висновки. Підводячи висновки, можна сказати, що використання ділової гри як одного з мотивуючих засобів навчання англійської мови за професійним спрямуванням сприяє більш легкому і невимушеному засвоєнню англomовного лінгвістичного матеріалу. Підтверджується доцільність ігрових моделей в розвитку навичок вузькогалузевого професійного спілкування, що вносить свій належний внесок у підготовку майбутніх висококваліфікованих фахівців. Подальшого розвитку і удоскона-

лення потребує у цьому контексті моменти творчого індивідуального підходу викладача при розробці ділових ігор з урахуванням специфіки сфери підготовки здобувачів вищої освіти.

Література

1. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах // Щербань П.М.: навч. посібник. – К.: Вища шк., 2004. – 207 с.
2. Harmer J. *The Practice of English Language Teaching*/ J. Harmer – Longman – 2001. – 384 p.
3. Бельчиқов Я.М., Бірштейн М.М. Деловые игры/ Я.М. Бельчиқов, М.М. Бірштейн – Рига: АВОПІС.– 1989. – 304 с.

4. Ladousse G.P. *Role play*/ G.P. Ladousse. – Oxford: Oxford University Press. – 1987. – 181 p.

References

1. Sherban P.M. *Navchalno-pedagogichni igri u visshih navchalnih zakladah* // Sherban P.M.: navch. posibnik, – K.: Visha shk., 2004. – 207 s.
2. Ladousse G.P. *Role play*/ G.P. Ladousse. – Oxford: Oxford University Press. – 1987. – 181 p.
3. Harmer J. *The Practice of English Language Teaching*/ J. Harmer – Longman – 2001. – 384 p.
4. Belchikov Ya.M., Birshstein M.M. *Delovye igry*/ Ya.M. Belchikov, M.M. Birshstein – Riga: AVOTS. – 1989. – 304 s.

Chekanovych V.G.,

senior lecturer of the chair of hospitality management
of SHEI «Kherson State Agrarian University», vch54@ukr.net

Ukraine, Kherson

ROLE PLAY AS ONE OF THE EFFECTIVE TOOLS IN TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES

The article deals with topical issues of the intensification of foreign language teaching in order to ensure adequate communication in everyday and professional environment, in particular using role playing in teaching English for specific purposes at a higher education institution.

The role play is considered in the article as a component of the multifaceted and multifunctional phenomenon of the didactic method in the context of the expediency and effectiveness of its use in teaching a foreign language for specific purposes. Emphasis is placed on didactic substantiation and need to use this interactive form in mastering not only the linguistic material, but also in the development of specific professional communication skills in English. The article also indicates a positive contribution of the role play as one of the important tools of general professional training of future specialists and formation of their personality. Some examples of possible applications of role plays for different specialties are provided.

Key words: role playing, expediency, efficiency, English for specific purposes, higher education institution.

УДК 001(063):378,4 (Укр.)

Шалаєва В.В.,*ст. викладач кафедри іноземних мов**Харківського національного університету радіоелектроніки, vita.shalaeva@gmail.com***Сизонова С.М.,***ст. викладач кафедри іноземних мов**Харківського національного університету радіоелектроніки, tetyana.smytska@nure.ua**Україна, м. Харків*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОНВЕРГЕНТНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У НЕМОВНОМУ ВУЗІ

У статті розкрито переваги використання запропонованої активної форми навчання, використовуючи мережеву когнітивно-інформаційну технологію, яка дозволяє сформувати в курсі методики навчання іноземних мов компетенції. Показано, що ефективність навчання залежить від того, наскільки студенти приймають активну участь в навчальному процесі. Дано короткий огляд наукових робіт, присвячених конвергенції в навчанні. Доведено, що конвергентні технології в навчанні слід віднести нейропсихологічні, педагогічні та когнітивно-інформаційні технології. Для реалізації конвергентного підходу в навчанні пропонується створення на базі інформаційних технологій внутрішньої мережевої електронного середовища навчання. Розкрито використання програмного забезпечення системи управління навчанням – LMS, в якості якого можна використовувати Moodle, Google Клас, а також безкоштовний хмарний сервіс Moodle Cloud для наповнення навчального контенту дидактичними матеріалами і створення собственої вікі-базы знань можна використовувати движки MediaWiki або DokuWiki, поширювані як вільне програмне забезпечення.

Ключові слова: конвергенція; моделі навчання; електронне середовище навчання; система управління навчанням; інформаційні технології; методика викладання іноземних мов у вузі.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в сучасному світі, вносять фундаментальні корективи в політичну, ділову та соціальну сфери діяльності нашого суспільства, багато в чому обумовлені революцією в інформаційно-комунікаційних технологіях, становленням глобального ринку праці, зростаючою роллю знань, доступом до міжнародних інформаційних мереж, вдосконаленням освітніх технологій відповідно до міжнародних стандартів, обміном викладачами і студентами в рамках міжнародних проектів, вимоги, які пред'являються до випускнику вузу. Суспільству потрібен фахівець, що володіє не тільки високим рівнем професіоналізму, соціальної активності, який демонструє не тільки творче ставлення до своєї праці, а й уміння працювати в команді, адаптуватися до змін, розділяти цінності, необхідні для того, щоб жити в умовах складного демократичного суспільства, бути його відповідальним громадянином.

На сучасному етапі розвитку вищої школи на немовних факультетах університетів незважаючи на яскраво виражену тенденцію професіоналізації викладання іноземної мови, завдання формування у студента іншомовної професійно-комунікативної компетентності вирішуються недостатньо ефективно. Засвоєні студентами, але не пов'язані між собою логікою професійної діяльності, професійні та комунікативні компетентності виступають навіть по відношенню один до одного психологічним бар'єром, що перешкоджає їх миттєвої інтеграції в виробничих ситуаціях. Особливо це стосується випускників, які за родом своєї діяльності будуть посередниками між представниками різних країн і культур і будуть передавати інформації не тільки на рідній, але і на іноземній мові. Складність полягає в тому, що і за кількістю

навчальних годин, що виділяються на вивчення англійської мови, і щодо розстановки пріоритетів у програмі навчання, і що до факультетів, які відносяться до немовних, специфіка підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності, в основному, полягає в тому, що велика частина навчального часу відводиться на читання і переклад текстів. Дана навчальна діяльність і невелика кількість годин, відведених на вивчення іноземної мови, не сприяють формуванню конкурентоспроможного професіонала, фахівця, в якому потребує сучасне суспільство.

Протиріччя між запитом навчального процесу, вимогами, які пред'являються до випускників як вузами, так і суспільством в цілому і недоліком практичних і теоретичних розробок, виконаних в цьому напрямку, диктують необхідність застосування компетентнісного підходу при навчанні іноземної мови і розробки структури і змісту іншомовної професійно-комунікативної компетентності випускників вузів. Таким чином, необхідно визначити напрямок зміни парадигми навчання, коли освіта повинна відповідати тій фазі розвитку науки і технологій, в яке переходить сучасне суспільство, а саме, активне навчання з використанням когнітивно-інформаційних технологій. Тому **мета цієї роботи** – не зраджує сформовану практику організації навчального процесу, запропонувати активну форму навчання, використовуючи мережеву когнітивно-інформаційну технологію, яка дозволяє сформувати в курсі методики навчання іноземної мови компетенції, які визначені вищою школою.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення цієї мети необхідна зміна не тільки змісту і логіки освітнього процесу в вузі, але і практика професійної підготовки майбутнього фахівця, готового до інноваційної діяльно-

сті. Серед компетенцій, що впливають на ефективне становлення студента в процесі навчальної діяльності, особливо виділяється іншомовна конвергентна компетенція. Суть конвергентності – в консолідації, об'єднанні і послідовної інтеграції всіх типів наявних на сьогодні форматів медіа виробництва – мовного, онлайнного, мобільного та друкованого. Таким чином, формування іншомовної конвергентної компетенції студентів можна з повним правом віднести до найбільш актуальних завдань їх професійної підготовки. В рамках якої показано, що «при навчанні новим навичкам модифікуються системи, пов'язані з раніше придбаним досвідом, причому дана модифікація залежить як від індивідуальних властивостей студента, так і від історії навчання. А це має особливе значення для розробки обґрунтованих методів навчання іноземних мов, в першу чергу, в зв'язку з проблемою вибору ефективних послідовностей подачі навчального матеріалу за критеріями, як змісту, так і тимчасової організації епізодів навчання» [1, с.9].

Таким чином, під конвергентними технологіями розуміється взаємне проникнення різних наук і технологій, а в педагогіці поняття конвергенції слід розглядати більш широко. А саме, до конвергентних технологій в навчанні слід віднести нейропсихологічні, педагогічні та когнітивно-інформаційні технології. Система освіти повинна формувати такі нові якості випускника як ініціативність, інноваційність, мобільність, гнучкість, динамізм і конструктивність [2]. Майбутній професіонал повинен володіти прагненням до самоосвіти протягом усього життя, володіти новими технологіями і розуміти можливість їх використання, вміти приймати самостійні рішення, адаптуватися в соціальній та майбутньої професійної сфері, вирішувати проблеми і працювати в команді, бути готовим до перевантажень, стресових ситуацій і вміти швидко з них виходити. Підготовка фахівців такого рівня призводить до необхідності пошуку нових концептуальних підходів, які допомагають по-новому осмислити і адекватно оцінити якість підготовки студентів у вузі, що, в свою чергу, актуалізує необхідність використання компетентнісного підходу в підготовці студентів. Компетентний фахівець не тільки має певний рівень знань, умінь, навичок, але здатний реалізувати і реалізує їх в роботі. Компетентність передбачає наявність у індивіда внутрішньої мотивації до якісного здійснення своєї професійної діяльності, присутність професійних цінностей і ставлення до своєї професії, як до цінності. Компетенція майбутнього фахівця розглядається нами як сукупність професійних знань, навичок, умінь, здібностей і досвіду, яка формується в процесі навчання іноземної мови та дозволяє працювати в умовах іншомовного конвергентного середовища.

Ми виділили та зупинилися на вміннях в змісті іншомовної конвергентної компетенції:

- вміння отримувати та обробляти інформацію;
- вміння робити тематичний огляд за матеріалами іноземної преси, телебачення та Інтернету;
- вміння проведення презентацій;
- вміння готувати матеріали для передачі по різних каналах інформації [5].

В результаті дослідження процесу навчання студентів ми розглянули впроваджений в науково-методичний

тезаурус термін іншомовної конвергентної компетенції, який являє собою сукупність професійних знань, навичок, умінь, здібностей і досвіду, які формуються в процесі навчання іноземної мови та дозволяє фахівцю працювати в умовах іншомовного конвергентного середовища, Методологічною основою формування іншомовної конвергентної компетенції студентів виступають компетентністний і ситуативний підходи.

Методичну основу навчання студентів забезпечує успішність реалізації формування іншомовної конвергентної компетенції та складає загальні принципи (професійно-комунікативної спрямованості, міцності, проблемності, самостійності, інтерактивної креативності, доступності, обліку вікових і освітніх особливостей студентів та мотивації), а також специфічні принципи (принцип інтеграції видів мовленнєвої діяльності та навчання, принцип варіативності засобів навчання) [3, с.14].

Одним із умов оптимальної організації навчального процесу є опора на принцип модульної організації навчального матеріалу. Він передбачає організацію навчання у вигляді професійно-орієнтованих модулів, де критеріями відбору навчального матеріалу є професійна потреба, інформаційне та культурологічне насичення, відповідність психолого-віковим особливостям студента, доступність, ситуативність і проблемність, різноплановість текстів [4]. Організація процесу навчання в рамках проблемного та проектного методів сприятиме формуванню іншомовної конвергентної компетенції студентів.

Практична цінність дослідження полягає в створенні комплексу вправ по формуванню іншомовної конвергентної компетенції студентів. Створений комплекс вправ є універсальною моделлю для створення подібних комплексів в рамках консолідації, який знаходить, на наш погляд, своє відображення в такій формі організації навчання, як модульне навчання. Розглянувши докладно теорію модульного навчання, слід зазначити, що саме модульне навчання найбільше підходить для реалізації ідеї формування іншомовної конвергентної компетенції студентів. Вибір модульного навчання, продиктований його універсальним характером, так як саме його зміст в повній мірі відображає принципи навчання іноземної мови при формуванні іншомовної конвергентної компетенції студентів. Модульне навчання передбачає організацію навчання у вигляді професійно-орієнтованих модулів. Під модулем, в свою чергу, розуміється цільова функціональна одиниця, в якому об'єднано навчальний зміст і технологію оволодіння ним в систему високого рівня цілісності.

Модульна організація також передбачає побудову навчального матеріалу на принципах проектності і проблемності. Принцип проектності заснований на формуванні проектної та професійної культури студента. Принцип проблемності означає використання в навчанні проблемних ситуацій, які активізують мислення, з метою формування і розвитку творчих здібностей студента і розвитку професійних навичок через призму проблемного методу [7]. Для формування у студентів іншомовної конвергентної компетентності ми пропонуємо розробити спеціальний комплекс навчально-методичних вправ, який буде представлений наступними професійно-орієнтованими модулями.

Автентичні тексти забезпечені системою вправ, спрямованих на засвоєння професійної лексики, розуміння текстів, повторення і відпрацювання граматики на основі професійної лексики, стилістичне використання термінології. Характерною особливістю даного комплексу є завдання, пов'язані з пошуком інформації в Інтернеті, газетах, журналах, радіо і телебаченням, що розвиває в студентах вміння узагальнювати, аналізувати, виділяти головне і далі представляти це на іноземній мові, а також сприяє розвитку самостійності і творчого мислення. У кожному модулі представлені проектні роботи, рольові ігри, проблемні ситуації, вправи, що стимулюють аргументоване висловлювання і участь у вільній бесіді, а також після кожного модуля проводиться контроль.

Комплекс також включає аудіо диски із записами професійно-орієнтованих діалогів і текстів, представлених у вигляді новин, шоу-програм та інтерв'ю. Аудіо матеріал забезпечений лексичними вправами на перевірку розуміння прослуханих текстів. Для контролю засвоєння лексичного матеріалу на завершальному етапі вивчення теми пропонується список основних дефініцій, слів (Glossary), а у додатку (Appendix I, II) – тексти для додаткового читання, а також матеріали, використані для аудіювання.

Комплекс вправ по формуванню іншомовної конвергентної компетентності може бути використаний при проведенні експерименту. Статистична обробка показала істотну відмінність в рівні сформованості іншомовної конвергентної компетенції у студентів контрольної та експериментальної групи. Порівняння результатів експериментального і підсумкового зрізів дозволили нам зробити висновок про очевидне відмінність показників середнього балу у студентів експериментальної групи. Під таку модель вибирається система управління навчанням (LMS – Learning Management System) [8]. У LMS включається вікі система зберігання всіляких дидактичних матеріалів, призначених для вивчення курсу (наприклад, курсу методики навчання іноземних мов), а також система обміну повідомленнями, системи тестування та виставлення оцінок, система взаємодії: форуми, групи, обговорення і коментування виконаних робіт. До складу системи входять різного роду індивідуальні завдання, проекти для роботи в малих групах та навчальні матеріали для всіх студентів. Як LMS можуть бути також обрані безкоштовні Moodle, Google Клас. Можна використовувати безкоштовний хмарний сервіс Moodle Cloud для організації навчального процесу в невеликих навчальних групах [6, с.63-65]. Як створити хмарну платформу для організації електронного навчання, можна познайомитися на сайті Google Клас, який дозволяє створювати навчальні групи, публікувати і оцінювати завдання, спілкуватися зі студентами, розмішувати оголошення, а також зберігати і поширювати навчальні матеріали. Google Клас має обмеження в плані спільного обговорення, але в цілому на платформі безліч цікавих можливостей, реалізованих завдяки інтеграції з іншими інструментами Google, такими як Google Диск, Google Документи, Google Таблиці, Google Презентації, Google Календар і пошта Gmail. Для створення власної вікі-бази знань можна використовувати движки MediaWiki або

DokuWiki, поширювані як вільне програмне забезпечення. MediaWiki написаний на PHP з відкритим вихідним кодом, а DokuWiki – простий, але досить потужний вікі-движок, який може бути використаний для створення будь-якої документації, в тому числі навчального контенту.

В роботі показано, що під конвергенцією в навчанні слід розуміти об'єднання нейропсихології, когнітивної, інформаційно-комунікативної та педагогічної технологій (НКП). При цьому інформаційні технології розглядаються не просто як допоміжний засіб, а як засіб, який ілюструє матеріали або обчислювальні можливості. На базі інформаційних технологій створюється внутрішня мережева електронного середовища навчання, в яку студент при вивченні іноземних мов повністю занурений. Хоча дистанційний варіант використання цього середовища допускається, але тільки для тих студентів, які зареєстровані в цьому середовищі. Тим самим досягається ефект навчання малими групами. Відповідно до моделі розвитку індивідуальної навчальної діяльності при підготовці студентів, в електронному середовищі навчання повинні бути закладені можливості визначення когнітивних здібностей студента за допомогою спеціальних психологічних тестів, що дозволить вибудувати індивідуальну траєкторію навчання. Виникає необхідність сформувати та розробити набір завдань методологічного характеру із застосуванням різних педагогічних технологій. Є можливості взаємодії студентів один з одним і з викладачем та забезпечено подання результатів навчальної діяльності у вигляді звітів, рефератів, презентацій і т. д., а також вхідне і вихідне тестування з кожної теми курсу методики навчання іноземних мов.

Створення такого навчального середовища підвищує мотивацію студентів, відповідальність при виконанні групових проектних завдань, розкриває комунікативні компетенції, дозволяє сформувати у студента компетенції, а також професійні компетенції, які визначаються професійним стандартом, а реалізація запропонованої методики вимагає від викладача додаткових знань в галузі когнітивної психології і в сфері ІКТ, тобто відповідає його інформаційної компетентності. Таким чином, в роботі запропонована організація підготовки викладачів іноземних мов в спеціалізованому електронному середовищі.

В якості одного з основних підходів організації навчального процесу при формуванні іншомовної конвергентної компетенції студентів виступає ситуативний підхід. Ситуативний підхід визначається як підхід до організації навчання іноземних мов на основі широкої взаємодії ситуацій в різних сферах спілкування. На основі аналізу теоретичної літератури в рамках даного підходу, було розроблено класифікація навчальних ситуацій:

- 1) іншомовні професійні навчальні мовні ситуації, які підрозділяються на микроситуації і макроситуації
- 2) ситуації іншомовного професійного контакту; іншомовні професійні інформаційні ситуації; іншомовні професійні емоційні ситуації.

Формування іншомовної конвергентної компетенції, в свою чергу, передбачає, що в процесі навчання будуть розглядатися різні ситуації професійного спілкування. Різноманітність ситуацій дозволяє охопити всі вміння і

знання, консолідуючи Інтернет і мобільні засоби [2].

Методичні засади формування іншомовної конвергентної компетенції студентів є результатом впровадження теоретичних основ на практиці у вигляді розробки методів і принципів навчання іноземної мови студентів та способи організації навчального матеріалу, а також комплексу вправ і його апробації в ході навчання. В ході дослідження було проведено аналіз вітчизняних і зарубіжних навчальних посібників з англійської мови для студентів, в результаті чого був зроблений висновок про те, що представлені навчальні матеріали не відповідають сучасній методиці навчання іноземним мовам, і не можуть бути використані в якості ключових для формування іншомовної конвергентної компетенції.

В результаті проведення письмових опитувань і анкетування студентів були з'ясовані потреби викладачів іноземної мови, а також доведені важливість і необхідність нашого дослідження. Поєднання продуктивної колективної та індивідуальної діяльності, а також ефективна робота в рамках консолідації всіх типів, знаходить, на наш погляд, своє відображення в такій формі організації навчання, як модульне навчання. Розглянувши докладно теорію модульного навчання, слід зазначити, що саме модульне навчання найбільше підходить для реалізації ідеї формування іншомовної конвергентної компетенції студентів, а також вдало використовується в комплексі з іншими формами навчання такими як, наприклад, проектна робота. Вибір модульного навчання продиктований його універсальним характером, так як саме його зміст відображає принципи навчання іноземної мови при формуванні іншомовної конвергентної компетенції студентів. Модульне навчання передбачає організацію навчання у вигляді професійно-орієнтованих модулів. Під модулем, в свою чергу, розуміється цільова функціональна одиниця, в якому об'єднано: навчальний зміст і технологія оволодіння ним в систему високого рівня цілісності. Модуль виступає засобом модульного навчання, так як в нього входять цільовий план дій, банк інформації, методичне керівництво по досягненню дидактичних цілей, також він виступає як програма навчання, індивідуалізована за змістом, методами навчання, рівнем самостійності, темпом навчально-пізнавальної діяльності студента.

Висновок. У висновку представлені підсумки проведеного дослідження, сформульовані на підставі теоретико-методологічного аналізу. Результати дослідження довели необхідність формування іншомовної конвергентної компетенції у студентів при навчанні іноземних мов. Необхідно зауважити, що створити необхідний комплекс вправ є оптимальною моделлю для створення подібних комплексів. Дане дослідження вносить посильний внесок в діяльність по модернізації процесу викладання іноземної мови для немовних спеціальностей. Перспективи даного дослідження полягають в можливості подальшої розробки структури іншомовної професійно-комунікативної компетентності студентів.

Література

1. Александров Ю.А. Психологические закономерности обучения и методы обучения // Психологический журнал. – 2012. – № 6 – С.5-19.
2. Алиева Н.З., Некрасова Е.Т. Шелестность человека в среде конвергентных технологий [Электронный ресурс] // Современ-

ные проблемы науки и образования. – 2013. – № 5. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=10370> (дата обращения: 22.04.2016).

3. Бақсанский О.Е. Конвергентные технологии в контексте современной философии образования // Вопросы обеспечения качества лекарственных средств. – 2014. – № 3. – С.7-17.

4. Колегова, И.А. Модульное обучение как основа формирования иноязычной конвергентной компетенции студентов факультета журналистики / И.А. Колегова // Письма в Эмиссия. Оффлайн (The Emis\$ia. Offline Letters) (электронный журнал). – Декабрь 2013, АРТ 2107. – СПб. – 2013 г., URL: <http://www.emissia.org/offline/2013/2107.htm>. ISSN 1997–8588. (0.5 п.л.)

5. Свечкарёв В.П. Конвергентное образование на основе когнитивных технологий // Инженерный вестник Дона. – 2015. – № 1. – Ч. 2. – С.207-215.

6. Стрекалова Н.В. Облачные технологии в профессиональной подготовке современных специалистов // Научный диалог. – 2015. – № 7 (43). – С.63-65.

7. Шевц И.А. Проблемный, ситуативный и проектный методы как средство формирования профессиональной коммуникативной компетентности у студентов факультета журналистики / И.А. Шевц // mezinarnodni vedecko-prakticka conference «Vedecky pokrok na rozmezi millennium – 2009 – Dil 9. Pedagogika: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – S. 38-40. (0.9 п.л.)

8. Freeman S. et al. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2014. – Vol. 111. – № 23, June 10. – P. 8410-8415

References

1. Aleksandrov Yu.A. Psihofiziologicheskie zakonomernosti obucheniya i metody obucheniya // Psihologicheskij zhurnal. – 2012. – № 6 – S. 5–19.
2. Alieva N.Z., Nekrasova E.G. Telesnost' cheloveka v srede konvergentnyh tehnologiy [Elektronnyy resurs] // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2013. – № 5. – Rezhim dostupa: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=10370> (data obrascheniya: 22.04.2016).
3. Baqsanskij O.E. Konvergentnye tehnologii v kontekste sovremennoy filosofii obrazovaniya // Voprosy obespecheniya kachestva lekarstvennyh sredstv. – 2014. – № 3. – S. 7-17.
4. Kolegova, I.A. Modul'noe obuchenie kak osnova formirovaniya inoyazychnoy konvergentnoy kompetencii studentov fakul'teta zhurnalistikij / I.A. Kolegova // Pis'ma v Emis\$iya. Offlayn (The Emis\$ia. Offline Letters) (elektronnyy zhurnal). – Dekabr' 2013, ART 2107. – SPb. – 2013 g., URL: <http://www.emissia.org/offline/2013/2107.htm>. ISSN 1997–8588. (0.5 pl.)
5. Svechkar'ev V.P. Konvergentnoe obrazovanie na osnove kognitivnyh tehnologiy // Inzhenernyy vestnik Dona. – 2015. – № 1. – Ch. 2. – S. 207-215.
6. Strekalova N.B. Oblachnye tehnologii v professional'noy podgotovke sovremennyh spetsialistov // Nauchnyy dialog. – 2015. – № 7 (43). – S. 63-65
7. Shevc I.A. Problemnyj, situativnyj i proektnyj metody kak sredstvo formirovaniya professional'noj kommunikativnoj kompetentnosti u studentov fakul'teta zhurnalistikij / I.A. Shevc // mezinarnodni vedecko-prakticka conference «Vedecky pokrok na rozmezi millennium – 2009 – Dil 9. Pedagogika: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – S. 38-40. (0.9 p.l.)
8. Freeman S. et al. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2014. – Vol. 111. – № 23, June 10. – P. 8410-8415

Shalayeva V.V.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radioelectronics,
vita.shalaeva@gmail.com

Sizonova S.M.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radioelectronics,
tetyana.smytska@nure.ua

Ukraine, Kharkiv

**METHODOLOGICAL FLAMEWORK OF THE FORMATION OF FOREIGN
LANGUAGE CONVERGENT COMPETENCY OF THE STUDENTS IN THE STUDY
OF FOREIGN LANGUAGES OF THE NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES**

In the article the advantages of the offered active form using of training, using the network cognitive-information technology which allows to formulate a method of teaching foreign language competence are revealed. It is shown that the effectiveness of learning depends on how many students take the active part in the learning process. A brief overview of this scientific works about the convergence in learning is given. It is proved that the convergent technologies in teaching should include neuropsychological, pedagogical and cognitive-information technologies. To implement a converged approach for training, it is proposed to create the internal online electronic learning environment based on information technology. The use of learning management software – LMS which can be used by Moodle, Google Class, as well as free cloud service Moodle Cloud for filling educational content with the didactic materials and creating your own wiki of knowledge can be used MediaWiki or DokuWiki engines distributed as free Software.

Key words: convergence, training models, e-learning environment, learning management system, Information Technology, methods of teaching foreign languages at the university.

УДК 377.013

Шалімова І.М.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти,
Українська інженерно-педагогічна академія, i-shalimova2010@yandex.ua

Бурбіга В.А.,

доцент, к.і.н., доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти;
Українська інженерно-педагогічна академія, marsof2020@gmail.com

Україна, м. Харків

КОМПЛЕКСНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі теоретичного обґрунтування й розробці моделі розвитку культури цільового управління, як розвиду організаційних відносин у закладах професійно-технічної освіти.

У статті виділено основні рівні культури цільового управління освітньою організацією, а саме перший (загальнодержавний) рівень культури цільового управління, який характеризується сукупністю соціально-економічних чинників, що визначають місце цільового управління в загальній структурі культури управління суспільством. Другий рівень що виявляється в стилі взаємовідносин між керівними органами освіти й освітніми установами, закладами освіти й соціальним середовищем, керівниками й педагогічним колективом закладу освіти. На третьому рівні виявляється культура цільового управління (самоуправління) конкретної особистості (керівника, педагога, учня).

У статті зазначено, що комплексна модель формування та розвитку культури цільового управління керівника закладу професійно-технічної освіти (ЗПТО) має складатися з 3-х компонентів: субмоделі розвитку культури цільового управління в ЗПТО у схематичному вигляді; пакету критеріального інструментарію для діагностичного супроводу цілеспрямованого розвитку культури цільового управління в ЗПТО; описової субмоделі технології цього розвитку.

Ключові слова: управлінська культура, комплексна модель, заклад професійно-технічної освіти.

Постановка проблеми. Сучасні завдання українського суспільства вимагають нового рівня розуміння теорії і практики управління освітніми системами. Демократизація суспільства диктує низку інших підходів до управління, які б забезпечували формування єдності управління і самоуправління серед усіх учасників навчального процесу, перехід від функціонування педагогічної системи до самоорієнтації на розвиток та саморозвиток учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з основних завдань нашого дослідження є теоретичне обґрунтування й розробка моделі розвитку культури цільового управління, як розвиду організаційних відносин, закладу професійно-технічної освіти.

Організаційну культуру досліджували і досліджують ряд вчених, серед яких О. Грішнова [1], А. Гошко [2], Г. Дмитренко [3], П. Морозов [6], Г. Хаєт [5], К. Ярьсько [7] та ін.

На наш погляд, найбільш сучасною є класифікація різновидів організаційної культури, яку розглядає П. Морозов [6]. Основу класифікації становить стиль управлінської культури керівника та основні види організаційної культури, що їх пропонує Г. Хенді [8].

Формулювання цілей статті. Докорінна зміна в останні десятиліття соціально-економічної структури суспільства, перехід до ринкової економіки потребує наряду з іншими змінами суттєвої модернізації національної системи підготовки робітничих кадрів.

У нових соціально-економічних та політичних умовах функціонування української держави виявились неактуальними кваліфікації, які вимагало колишнє індустріальне

суспільство, тому що зупинилися «заводи-гіганти», які мали при собі заклади професійно-технічної освіти (ЗПТО) для підготовки кваліфікованих робітників. Підготовка робітничих кадрів з тих самих напрямків і в тому ж обсязі втратила сенс через економічну недоцільність.

Професійно-технічна освіта (ПТО) опинилася у своєрідному вакуумі. Як результат цього, з'явився зустрічний рух закладів професійно-технічної освіти (ЗПТО), діючих підприємств різних форм власності й служб зайнятості, що мав установити контактні зв'язки й вивести заклади з кризової ситуації. Цим самим почався процес входження системи професійно-технічної освіти в ринок праці.

Проте діючі навчальні плани, програми, обладнання ЗПТО не відповідали потребам ринку. Адміністративний корпус системи ПТО не володів маркетинговими знаннями й відповідними навичками, що стало необхідним для існування закладів професійно-технічної освіти у ринкових умовах.

Виникло протиріччя між реальною практичною потребою цільової переорієнтації діяльності й соціального статусу ЗПТО і рівнем загальнокультурної та теоретичної підготовки керівного складу системи ПТО до здійснення цих перетворень.

Не вирішеними також залишалися питання переходу в умовах ринкової економіки управлінської системи професійно-технічної освіти на механізм цільового управління та формування відповідної культури управління керівників закладів професійно-технічної освіти.

Зазначене вище і обумовило вибір теми нашого наукового дослідження, основні положення якого розкриті в даній статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цільова культура є різновидом організаційних відносин, які П. Морозов образно називає «єдина команда» [6]. Вона формується в організаціях, діяльність яких спрямована на рішення конкретних завдань. В організації з цільовою організаційною культурою посадові обов'язки кожного працівника чітко обмежені й розписані, кожен відповідає за «свою» ділянку роботи. Діяльність співробітників жорстко контролюється, іноді використовується система звітності.

Керівник у таких організаціях виконує функції координатора і не підкреслює свого лідерства. Як і в колективах з особистісно орієнтованою культурою, рішення приймаються колегіально, і співробітники мають доступ до всієї внутрішньої інформації організації.

Цільова культура ефективна в тих випадках, коли ситуативні вимоги ринку є визначальними в діяльності організації. Основна увага в організаціях із цільовою культурою управління приділяється професіоналізму співробітників, оскільки тут прийняті колегіальні методи роботи.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що поняття «культура цільового управління» (КЦУ) поки що не має однозначного чіткого визначення.

Спробуємо виділити основні рівні культури цільового управління освітньою організацією. Перший рівень культури цільового управління буде характеризувати сукупність соціально-економічних чинників, що визначають місце й значущість цільового управління в загальній структурі культури управління суспільством. Це загальнодержавний рівень культури цільового управління.

Другий рівень буде характеризувати гармонізацію відносин усередині управлінської системи суспільства (регіону, області, району тощо), що виявлятиметься в стилі взаємовідносин між керівними органами освіти й освітніми установами, закладами освіти й структурами соціального середовища, керівниками й педагогічним колективом закладу освіти.

На третьому рівні виявлятиметься культура цільового управління (самоуправління) конкретної особистості (керівника, педагога, учня), яка характеризуватиметься компетентністю, гуманізмом щодо суб'єктів освітнього процесу, творчою інтерактивністю, почуттям комфортності та задоволеності реалізацією особистісного й професійного потенціалу. Саме на цьому рівні буде формуватися культура цільового управління в організаціях, у т.ч. закладах освіти, оскільки вони створюються шляхом об'єднання людей однією соціально значущою метою.

Усі три рівні культури цільового управління є взаємопов'язаними, взаємопроникають та взаємодоповнюють один одного.

Визначаючи складники культури цільового управління, варто виділити два компоненти КЦУ: блок інваріантного складника КЦУ як основу й перший етап її формування, куди ввійдуть методологічні знання й навички цільового управління закладом освіти, включаючи модернізацію його структури; та блок соціально-

управлінського складника КЦУ, який передбачає систему управління персоналом, кадрову політику, поведінку, стиль взаємодії; у т.ч. культуру цільового управління керівників, педагогів й цільової поведінки учнів (мал. 1).

Як показано на мал. 1, культура цільового управління закладом освіти формується під впливом культури цільового управління на регіональному рівні, яка, в свою чергу, бере витоки формування з розвитку культури цільового управління суспільством.

Тому розвиток культури цільового управління закладом освіти залежить від культурологічних процесів, що відбуваються у суспільстві, регіоні, закладі.

Розвиток управлінської культури закладів професійно-технічної освіти (ЗПТО) можна здійснювати свідомо, вносячи відповідні зміни в зміст, структуру й технологію діяльності учнів, педагогів, майстрів виробничого навчання й управлінську діяльність адміністрації.

Якщо змінам підлягають різні компоненти, які мають різну сутність та різноспрямованість дій, то доцільно будувати комплексну модель управлінської культури.

Управлінська культура ЗПТО складається з культури діяльності учнів, педагогів, майстрів, адміністрації. Цільові установки їх діяльності різноспрямовані, однак можуть становити своєрідну цілісність, обумовлену відповідними критеріальними характеристиками та орієнтованістю на кінцевий результат.

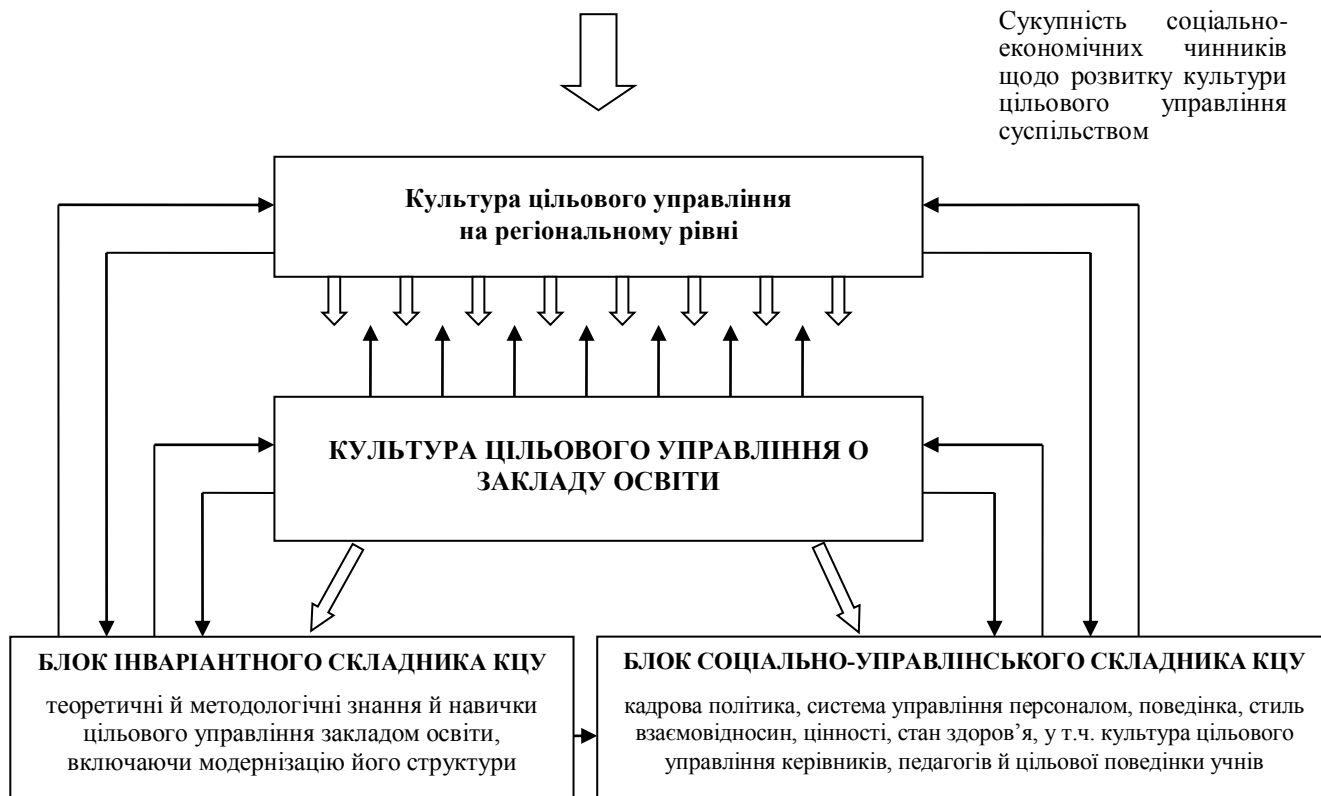
Таким чином, ми обґрунтували потребу розробки комплексної моделі розвитку управлінської культури ЗПТО на засадах цільового управління. З нашої точки зору, вона має складатися з 3-х компонентів: субмоделі розвитку культури цільового управління в ЗПТО у схематичному вигляді; пакету критеріального інструментарію для діагностичного супроводу цілеспрямованого розвитку культури цільового управління в ЗПТО; описової субмоделі технології цього розвитку. Критеріальність комплексної моделі має забезпечуватися апаратом вимірювання. Для його розробки доцільно використати факторно-критеріальне моделювання на основі кваліметричного підходу. Враховуючи обтяжливість вимірювальних процедур, їх варто автоматизувати, розробивши відповідне програмне забезпечення для підрахунків та побудови порівняльних діаграм, а також для зберігання інформаційного масиву.

Розробка моделі повинна здійснюватися, на наш погляд, у три етапи: 1-й – розробка субмоделі розвитку культури цільового управління в ЗПТО; 2-й – визначення змісту (предмету і засобів) управлінського впливу, що мав би підсилювати критеріально-цільову спрямованість управління, та розробка відповідного інструментарію для діагностичного супроводу цілеспрямованого розвитку управлінської культури ЗПТО на засадах цільового управління; 3-й – розробка відповідної технології, яка б забезпечувала посилення критеріальності управління і спрямованості на результат, сприяла розвитку процесів самоорганізації складників управлінської підсистеми ЗПТО, а також умінь керівників прий-

мати рішення в умовах невизначеності та встановлювати партнерські стосунки на основі діалогічного узгодження відмінностей.

Оскільки будь-які зрушення відбуваються завдяки людській діяльності, доцільно розробити субмоделі-вимоги соціально-професійної діяльності основних кате-

горій працівників, а також субмоделі-вимоги рівнів сформованості цільової культури управління. Це дасть змогу системно уявити результат, який треба досягти, і здійснювати поточне коригування власної діяльності для його досягнення, поєднуючи особисті інтереси із зовнішніми вимогами.

Мал. 1. Модель культури цільового управління закладу освіти

Виходячи із зазначеного вище, можна виокремити такі складники процесу формування й розвитку культури цільового управління у закладі освіти:

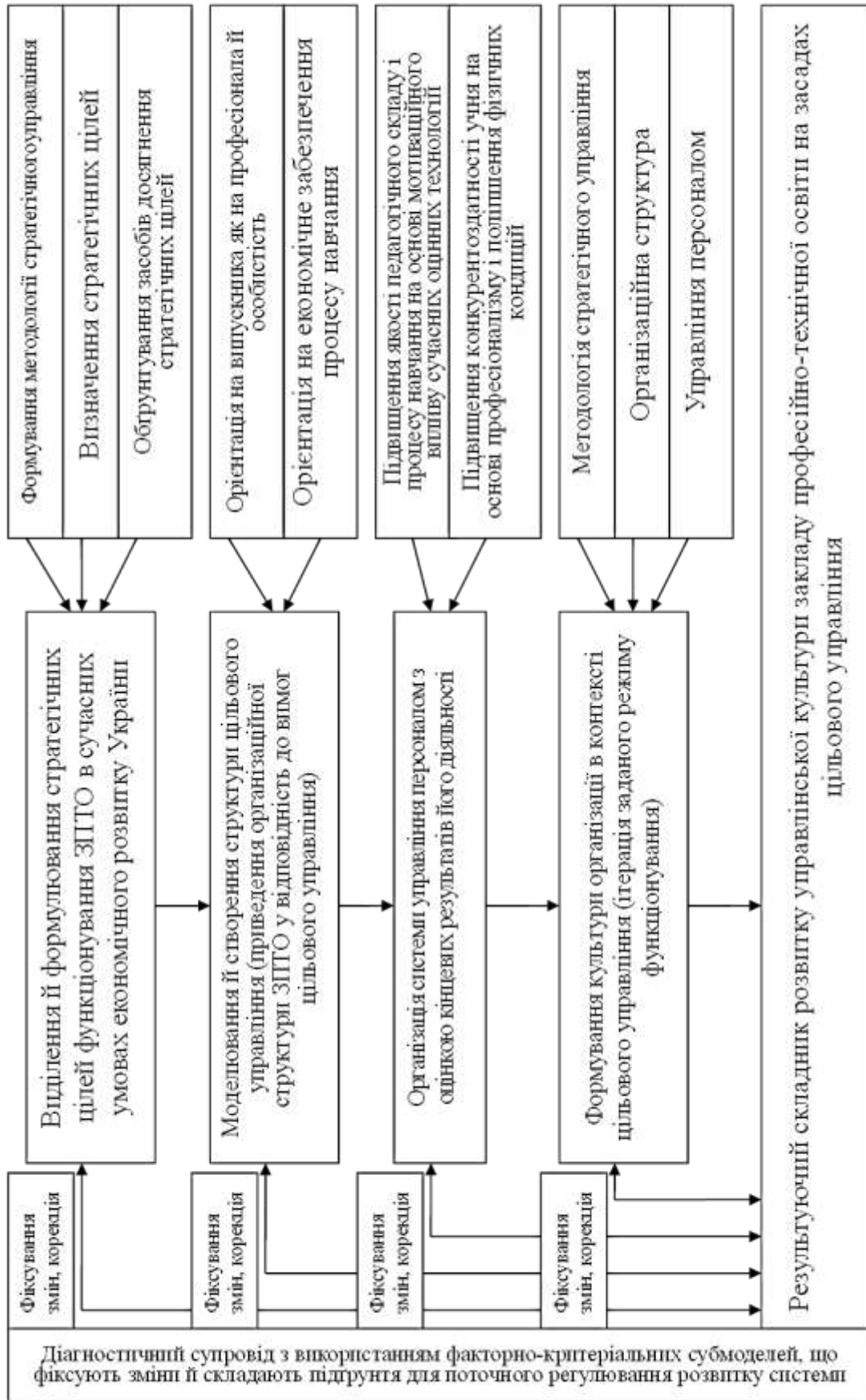
- з'ясування й формулювання стратегічних цілей функціонування ЗПТО в сучасних умовах економічного розвитку України;
- моделювання й створення структури цільового управління ЗПТО;
- організація системи управління персоналом з оцінкою кінцевих результатів його діяльності;
- формування культури організації в контексті цільового управління шляхом ітерації заданого режиму функціонування;
- періодичне вимірювання проміжних результатів ітераційних режимів функціонування ЗПТО;
- узагальнюючий висновок про існуючий стан розвитку управлінської культури закладу професійно-технічної освіти на засадах цільового управління (мал. 2).

Ідсумовуючи вищесказане, наголосимо на тому, що конкурентоздатність ЗПТО у складних економічних умовах може бути досягнута лише за рахунок реалізації двох «генеральних» напрямків діяльності закладу. Пер-

ший напрямок пов'язаний із диверсифікацією діяльності ЗПТО. Другий – із поглибленою фаховою й особистісною підготовкою конкурентоспроможного робітника як кінцевого «продукту» діяльності такого закладу.

Висновки. Перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведеного дослідження на засадах провідних наукових підходів: антропосоціального, цільового, системного, синергетичного, самоорганізаційного, комунікативного, кваліметричного тощо розроблено комплексну модель формування управлінської культури керівника закладу професійно-технічної освіти. Комплексність моделі забезпечується наявністю трьох компонентів субмоделі розвитку культури цільового управління у схематичному вигляді; пакета критеріального інструментарію для діагностичного супроводу цілеспрямованого розвитку культури цільового управління в ЗПТО; описової субмоделі технології цього розвитку.

Напрямом подальшого наукового дослідження може стати логічний аналіз послідовності дій щодо впровадження комплексної моделі формування управлінської культури керівника закладу в освітню практику, що сприятиме появі відповідної описової технології.

Мал. 2. Субмодель формування управлінської культури керівника закладу професійно-технічної освіти

Література

1. Гришнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Знання, 2001. – С.136-139.
2. Гошко А.О., Дмитренко Г.А., Князев В.М. Контури нового управлінського курсу трансформації України. – К.: Вид-во НАДУ, 2014. – 176 с.
3. Дмитренко Г.А., Пономаренко В.В. Культура здоров'я в системі управління людськими ресурсами // *Персонал*. – 2003. – № 1. – С.78-82.
4. Єльнікова Г.В. Основи адаптивного управління: Курс лекцій. – К.: ЦІРПО АПН України, 2002. – 133 с.
5. Корпоративна культура організацій XXI століття: Зб. наук. праць / Під заг. ред. Г.Л. Хаєта. – Краматорськ: ДДМА, 2003. – 216 с.
6. Морозов Ф. Своя культура ближче к. делу. – http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_32/article_316/3. – 216 с.
7. Яреско К.В. Педагогічне управління: структурний аналіз // *Проблеми інж.- педагогічної освіти: Збірник наукових праць*. – 2013. – № 5. – С.68-76.
8. Хэнди Ч. Типы организационных культур. <http://www.Glasnet.ru/~bns/kult.htm>.

References

1. Grishnova OA Human capital: formation in the education and training system. – K.: Knowledge, 2001. – P. 136-139.
2. Goshko AO, Dmitrenko GA, Knyazev VM Outlines of the New Management Course of Transformation of Ukraine. – K.: Publishing House of NADU, 2014 – 176 p.
3. Dmitrenko GA, Ponomarenko VV Health culture in the human resource management system // *Personnel*. – 2003. – № 1. – P. 78-82.
4. Yelnikova GV Fundamentals of Adaptive Management: Lecture Course. – K.: CIPO APS of Ukraine, 2002. – 133 p.
5. Corporate culture of organizations of the XXI century: Coll. of sciences. of works / Under the head. ed. GL Hayeta. – Kramatorsk: DDMА, 2003. – 216 p.
6. Morozov F. His culture is closer to business. – http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_32/article_316/3. – 216 p.
7. Yaresko KV Pedagogical management: structural analysis // *Problems of engineering and pedagogical education: Collection of scientific works*. – 2013. – № 5. – pp. 68-76.
8. Handy C. Types of organizational cultures. <http://www.Glasnet/en/~bns/cult.htm>.

Shalimova I.M.,

Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor of the department pedagogy, methodology and management of education; Ukrainian Academy of Engineering and Pedagogy; i-shalimova2010@yandex.ua

Burbyga V.A.,

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences, associate professor of the department pedagogy, methodology and management of education; Ukrainian Academy of Engineering and Pedagogy; marsof2020@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

COMPLEX MODEL OF FORMATION OF MANAGEMENT CULTURE OF THE LEADER OF THE PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTE

The article is devoted to the problem of theoretical substantiation and development of model of development of culture of target management, as development of organizational relations, institution of vocational education.

The article highlights the main levels of culture of target management of an educational organization, namely, the first (nationwide) level of culture of target management, which is characterized by a set of socio-economic factors that determine the place of target management in the general structure of the culture of management of society. The second level is manifested in the style of the relationship between the governing bodies of education and educational institutions, educational institutions and the social environment, leaders and pedagogical staff of the educational institution. At the third level, a culture of target management (self-management) of a particular personality (leader, teacher, student) is revealed.

In the article it is stated that the complex model of formation and development of target management culture of the head of VET institution should consist of 3 components: submodels of target management culture development in TPD in schematic form; a package of criteria tools for the diagnostic support of the targeted development of the target management culture in PTA; descriptive submodel of technology of this development.

Key words: managerial culture, complex model, vocational education institution.

УДК 378.147: [37.011.3 – 051:80

Юрійчук Н.Д.,*доцент, к.пед.н., доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»,
ORCID: 0000-0001-8308-3283, nd711@ukr.net**Україна, м. Переяслав-Хмельницький*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Статтю присвячено аналізу наукових досліджень щодо формування в студентів-філологів комунікативної компетентності, однієї з ключових складових професійної компетентності. Комунікативна компетентність – це обов'язкова умова успішної діяльності майбутнього вчителя української мови та літератури, що передбачає засвоєння певних знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Комунікативна компетентність є досить складним явищем, яке містить не лише комунікативну діяльність, а й знання культури спілкування, правил поведінки в колективі, соціумі, досконале володіння етикетними формулами, професійним мовленням, що тісно пов'язане з такими важливими якостями майбутнього вчителя-філолога як вихованість, тактовність, толерантність у спілкуванні, а також рівнем культури, освіченості, професійно-педагогічної підготовки.

Ключові слова: компетентність, компетенція, комунікативна компетентність, професійна компетентність, студенти філологічних спеціальностей.

Постановка проблеми. У зв'язку з інноваційними процесами, що відбуваються в сучасному суспільстві, зростає роль вищої освіти й змінюються її функції. Від майбутніх фахівців вимагають професійної компетентності, що включає рівень базової і спеціальної освіти, умінь акумулювати широкий життєвий і професійний досвід, прогнозувати можливі наслідки власної педагогічної діяльності.

Професійна компетентність характеризується наявністю комплексу знань, умінь, навичок, особистісних якостей, що повною мірою забезпечують належний рівень спілкування у професійній сфері.

Таким чином, професійна компетентність повинна включати сукупність умінь і навичок, що забезпечують продуктивне функціонування процесу спілкування. У результаті такого підходу можна констатувати, що професійна компетентність виступає провідним чинником та стрижневим компонентом майбутньої професії, а комунікативна компетентність, виступає необхідною умовою ефективної професійної діяльності, створює соціально-психологічну основу взаємодії і сприяє інтенсивному включенню особистості у певну діяльність, забезпечуючи її якісний результат.

Посилення вимог щодо компетентностей майбутніх фахівців обумовлює перегляд змісту навчання, впровадження ефективних педагогічних технологій, форм та методів навчання.

Зауважимо, що «компетентним» у науковій розвідці вважаємо майбутнього вчителя-філолога, який добре обізнаний у педагогічній діяльності, володіє всіма компетентностями, зокрема психологічними, лінгвістичними, методичними, педагогічними, культурологічними, літературними, фольклорними, інформаційними, науководослідними тощо. Серед ключових компетентностей, якими обов'язково повинен володіти фахівець з вищою освітою, особливе місце належить його комунікативній компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікативної компетентності належить до числа актуальних досліджень лінгвістів, лінгводидактів, психологів, педагогів (В. Андрущенко, Н. Білокур, В. Бондар, І. Зязюн, О. Мороз, С. Абрамович, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Н. Бунаков, Ф. Буслаєв, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Гойхман, Е. Голобородько, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, Л. Мацько, І. Стернін, О. Хорошковська, А. Грищенко, М. Плющ, Т. Донченко, Л. Мамчур, О. Біляєв, М. Пентиліук, С. Караман, О. Семенов, Т. Симоненко, Н. Голуб, Н. Остапенко, К. Плиско, Л. Симоненко та ін.).

Аналіз праць, присвячених дослідженню комунікативної компетентності майбутніх фахівців і шляхів її формування, свідчить про складність, багатоаспектність та недостатню дослідженість даного поняття.

Мета написання статті. Аналіз проблеми формування комунікативної компетентності у науковій літературі та визначення понять «компетентність», «компетенція», «комунікативна компетентність» тощо.

Виклад основного матеріалу. Зміни, що відбуваються у системі освіти в державі, спрямовані на побудову процесу педагогічної освіти, за якої має відбуватись підготовка вчителів нової генерації, компетентних, здатних до професійного саморозвитку, самореалізації тощо. Важливим складником професійної підготовки майбутніх учителів-філологів є формування комунікативної компетентності.

Для з'ясування місця і ролі комунікативної компетентності студентів філологічних спеціальностей, насамперед розглянемо сутність базових понять.

У науці використовують два спільнокореневі терміни іншомовного походження «компетентність» та «компетенція». Деякі вчені трактують дефініцію термінів як синоніми. Інші – схильні розмежовувати дані поняття, вказуючи на те, що комунікативна компетенція є вужчою, вторинною від комунікативної компетентності.

Попри існування великої кількості визначень дефініцій, ці два терміни є предметом тривалих дискусій, оскільки вони є досить близькими і швидше доповнюють і уточнюють, ніж суперечать один одному.

Закцентуємо увагу на розмежуванні понять «компетентність» і «компетенція». Звернемося до напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували ці терміни.

У «Словнику іншомовних слів» науковий термін «компетентність» (лат. *competens* – належний, відповідний) зустрічаємо в значеннях: поінформованість, обізнаність, авторитетність або володіння компетенцією [9, с.282].

«Компетенція» (лат. *competentia* від *competeto* – взаємно прагну, відповідаю, підходжу) – це коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи; коло питань, у яких ця особа має певні повноваження, знання, досвід [9, с.282].

В. Краєвський та А. Хуторський розмежують ці поняття, використовуючи їх одночасно та вкладаючи в них різний зміст. На їх думку, компетенція – це коло питань, з якими людина добре обізнана, має знання й досвід. Освітні компетенції – складні узагальнені способи діяльності, які опановує учень (студент) під час навчання.

Компетентність – це поєднання відповідних знань, досвіду й здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній. Результат набуття компетенцій [5, с.3-10].

Аналогічне тлумачення понять освітньої компетентності й освітньої компетенції подає Г. Лещенко. Компетенція – це заздалегідь визначена соціальна вимога (норма) до освітньої підготовки учня, необхідної для його ефективної продуктивної діяльності в певній сфері. Компетентність – інтегрована якість особистості, сукупність особистих якостей учня (ціннісно-смыслових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), що виявляються в загальній здатності й готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях, досвіді, набутому в процесі навчання й соціалізації [7, с.7].

За Н. Голуб, компетентність – це особистісний результат навчальної діяльності, практичний досвід успішного використання відповідних знань і вмінь у різних життєвих ситуаціях; індивідуальний досвід реалізації набутих компетенцій; показник спроможності реалізувати багаж знань і вмінь з метою досягнення бажаного результату; дієвість застосування здобутих знань і набутих умінь особистості відповідно до визначених освітніх стандартів; досвід ефективної діяльності в межах певної компетенції [4, с.61].

Проаналізувавши визначення понять «компетентність» і «компетенція», запропоновані науковцями, робимо висновки, що варто розмежовувати їх зміст. Термін «компетенція» у даній розвідці використовуємо в значенні «норма освітньої підготовки, визначена вимога щодо знань, умінь та навичок, ціннісно-орієнтаційної основи діяльності в певній галузі».

Узагальнюючи тлумачення поняття «компетентність» можна констатувати, що дослідники трактують його як характеристику особистості, що містить високий рівень знань та практичних навичок, певний досвід, по-

єднання особистісних якостей, здібностей, цінностей, а також сукупність комунікативних, конструктивних умінь фахівця, здатність уміло їх застосовувати у професійній діяльності.

Розглянемо поняття «комунікативна компетентність», що було введено в 1960–1970 рр. Увів його Д. Хаймс та визначив як притаманні людині знання та вміння успішного й ефективного спілкування [10, с.5]. З 90-х років ХХ ст. наукова категорія «комунікативна компетентність» у системі педагогічної освіти стає предметом спеціального та всебічного вивчення.

На думку Ф. Бацевич, важливою складовою комунікативної компетентності кожної людини є знання комунікативних законів та вміння їх використовувати, а якщо необхідно – протистояти їм. Вчений зазначає, що комунікативна компетентність – це не лише комплекс знань, а й внутрішні можливості мовця, зокрема комунікативні інтенції (утримування в пам'яті сказаного та постійна кореляція плину спілкування), знання особистості співрозмовника, постійна орієнтація в умовах і ситуації спілкування, контроль за процесом спілкування, контроль власної мовленнєвої поведінки, емоцій, контроль над посткомунікативними ефектами [1, с.153].

Н. Бутенко визначає комунікативну компетентність як «сукупність знань, умінь і навичок, що включають: функції спілкування й особливості комунікативного процесу; види спілкування й основні його характеристики; засоби спілкування (вербальні й невербальні); репрезентативні системи й ключі доступу до них; види слухання; «зворотний зв'язок»; психологічні й комунікативні типи партнерів, специфіку взаємодії з ними; форми й методи ділової взаємодії; технології й прийоми впливу на людей; методи генерування ідей та інтеграції персоналу для конструктивної комунікації; самопрезентацію й стратегію успіху [2, с.35].

В. Куніцина трактує комунікативну компетентність як «володіння складними комунікативними навичками і вміннями, формування адекватних умінь у нових соціальних структурах, знання культурних норм та обмежень у спілкуванні, знання звичаїв, традицій, етикету у сфері спілкування, дотримання правил поведінки, вихованість; орієнтацію в комунікативних засобах, що властиві національному, становому менталітету і виражають його, засвоєння рольового репертуару в межах певної професії» [6, с.481].

М. Пентилюк наголошує, що «комунікативну компетентність становлять знання особистості про саму мову, її граматичну структуру, словниковий склад, історію та закони її розвитку; роль мови в ментальності народу, в суспільному житті, розвитку інтелекту; уміння давати оцінку кожному з рівнів мовної системи, розрізняти мовні категорії, здатність усвідомлювати мову як своєрідну знакову систему, що забезпечує мислення людини, формування її думок і почуттів» [8, с.4].

Комунікативна компетентність є досить широким та складним явищем, яке містить не лише комунікативну діяльність, а й знання культури спілкування, правил поведінки в колективі, соціумі, досконале володіння етикетними формулами, професійним мовленням, що тісно пов'язане з такими важливими якостями майбутнього вчителя-філолога як вихованість, тактовність, толерант-

ність у спілкуванні, а також рівнем культури, освіченості, професійно-педагогічної підготовки.

Таким чином, аналізуючи різні погляди вчених, можна зробити висновки, що комунікативна компетентність – це обов'язкова умова успішної діяльності майбутнього вчителя-філолога, що передбачає засвоєння певних знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

Комунікативна компетентність особистості «включає вміння оперувати, стилістично правильно користуватися мовленнєвими засобами, відповідно до ситуації та мети спілкування, здатність розуміти і висловлювати думки, дотримуватись норм сучасної української літературної мови тощо» [12, с.224].

Сучасний учитель філологічних спеціальностей – це вчитель-професіонал, який має ґрунтовну, загальнокультурну фахову психолого-педагогічну і методичну підготовку, займає гуманістичну педагогічну позицію, володіє дослідною та інформаційною культурою, уміє оперативно, своєчасно реагувати на зміни в напрямках розвитку системи освіти взагалі та в методиках навчання мови зокрема. Важливим компонентом сформованості комунікативної компетентності вчителів філологічних спеціальностей до професійної діяльності є вміння застосовувати нові методи, прийоми, інноваційні технології навчання [3, с.18].

На сьогодні комунікативна компетентність, у системі всіх професійних компетентностей (психологічних, лінгвістичних, методичних, педагогічних, культурологічних та ін.), визнана ключовою характеристикою фахівця будь-якої галузі і розглядається вченими як одна з умов навчання [12, с.224].

Вивчення філологічних дисциплін є обов'язковою умовою фахової підготовки майбутніх учителів-філологів, що повинні розглядати державну мову в різних аспектах (соціальному, історичному, політичному, культурному тощо), таким чином формуючи у підростаючого покоління національну свідомість, загальнолюдські моральні якості, прищеплюючи любов до рідного слова.

Готуючи студентів філологічних спеціальностей «слід виховувати в них перш за все глибоку любов до свого фаху, високу культуру мови та мовлення, шляхетність, моральність словесника, який «формує душу» вихованця, закладає в неї певні переконання і погляди [11, с.225].

Підготовка вчителів-філологів, на думку М. Пентилюк, потребує нових підходів і стратегій, що відповідають запитам сучасного суспільства. Виховати в молодого покоління повагу і любов до української мови як рідної і державної, забезпечити якісне володіння нею у всіх сферах життя – завдання, що потребує нових підходів до сприйняття і розуміння ролі мови в суспільстві, оновлення й розбудови методики її навчання у всіх типах навчальних закладів – середніх і вищих. Завдання вищої школи – надання можливості саморозвитку особистості, сприяння пошуку власної індивідуальності, самореалізації, що є головним у мовній освіті і професійній підготовці педагогічних кадрів. Сучасний навчально-виховний процес у середній та вищій школі ставить за мету опанувати вербальне спілкування, а предметна методика прагне визначити орієнтири, підходи,

встановити закономірності, методи, прийоми та засоби навчання мови [8, с.2].

Суспільство доручає вчителю своє майбутнє і, звичайно, чекає від нього застосування найефективніших методів та форм передачі знань учням. Певні вимоги ставляться й до якостей особистості самого педагога, найбільш суттєвими серед яких виділяють такі: відповідальність, порядність, інтелектуальна довершеність, моральність, висока свідомість, чесність, вимогливість, доброзичливість, що забезпечують умови успішності педагогічної діяльності [13, с.192].

Висновки. Аналіз наукової літератури дає підстави визначити під комунікативною компетентністю вчителів-філологів сукупність здібностей, знань, умінь, практичних навичок, поєднання особистісних якостей, цінностей, ініціатив, певний комунікативний досвід, необхідний для розуміння чужих та продукування власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування.

Перспективи подальших пошуків вбачаємо у визначенні сутності комунікативної компетентності як професійно важливої якості особистості майбутнього вчителя-філолога.

Література

1. Бацевич Ф.С. *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Академія, 2004. 344 с.
2. Бутенко Н.Ю. *Комунікативна майстерність викладача: навч. посіб.* Київ: КНТЕУ, 2005. 336 с.
3. Гляненко К.А. *Комунікативний підхід при вивченні української мови: навч. посіб.* Кіровоград: ПП «ПОЛІУМ», 2015. 84 с.
4. Голуб Н.Б. *Компетентнісне навчання – це актуально*. Дивослово. 2012. № 6. С.20-31.
5. Краевский В.В. *Предметное и общепредметное в образовательных стандартах*. Педагогика. 2003. № 3. С.3-10.
6. Куницина В.М. *Межличностное общение: учеб. для вузов*. СПб: Питер, 2001. 544.
7. Лещенко Т. *Компендіум основних методичних понять: стислий виклад засад формування комунікативної української компетентності*. Укр. мова і літ. в шк. 2009. № 5. С.6-13.
8. Пентилюк М.І. *Стратегічні орієнтири підготовки майбутнього вчителя-словесника*. Дивослово. 2014. № 11. С.2-6.
9. *Словник інішомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]*. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
10. Hymes D.H. *On communicative competence*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971. 213 p.
11. Юрійчук Н.Д. *Професійна підготовка майбутніх учителів-філологів у контексті компетентнісного підходу. Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький*. 2014. Вип. 17. С.215-225.
12. Юрійчук Н.Д. *Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя-філолога*. Вісник НУ «Чернігівський колежіум» імені П.Т. Шевченка. Вип. 4 (160). Чернігів: НУ«ЧК», 2019. С.224-228.
13. Юрійчук Н.Д. *До проблеми професійної підготовки студентів-філологів. Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький*. 2018. Вип. 28. С.192-199.

References

1. Bacevych F.S. *Osnovy komunikativnoyi lingvistyky*. Kyiv: Akademiya, 2004. 344 s. (ukr).

2. Butenko N. Yu. *Komunikatyvna majsternist vykladacha: navch. posib.* Kyiv: KNEU, 2005. 336 s. (ukr).
3. Ghyanenko K. A. *Komunikatyvnyj pidxid pry vyvchenni ukrayinskoyi movy: navch. posib.* Kirovograd: PP «POLIUM», 2015. 84 s. (ukr).
4. Golub N. B. *Kompetentnisne navchannya – ce aktualno.* Dzvoslavo. 2012. № 6. S. 20-31. (ukr).
5. Kraevskiy V. V. *Predmetnoe y obshhepredmetnoe v obrazovatelnykh standartax.* Pedagogika. 2003. № 3. S. 3-10. (ukr).
6. Kuncyna V. M. *Mezhilichnostnoe obshhenye: ucheb. dlya vuzov.* SPb: Pyter, 2001. 544. (rus).
7. Leshhenko G. *Kompendium osnovnykh metodychnykh ponyat: styslyj vyklad zasad formuvannya komunikatyvnoyi ukrayinomovnoyi kompetencyi.* Ukr. mova i lit. v shk. 2009. № 5. S. 6-13. (ukr).
8. Pentylyuk M. I. *Strategichni oryentyry pidgotovky majbutnogo vchytelya-slovesnyka.* Dzvoslavo. 2014. № 11. S. 2-6. (ukr).
9. *Slovnnyk inshomovnykh sliv: 23000 sliv ta terminologichnykh slovospoluchen / [uklad. L. O. Pustovit ta in.].* Kyiv: Dovira, 2000. 1018 s. (ukr).
10. Hymes D. H. *On communicative competence.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971. 213 p. (eng).
11. Yuriychuk N. D. *Profesijna pidgotovka majbutnix uchyteliv-filologiv u konteksti kompetentnisnogo pidxodu. Teoretychna i dydaktychna filologiya: zbirnyk naukovykh pracz.* Pereiaslav-Xmelnyczkyj. 2014. Vyp. 17. S. 215-225. (ukr).
12. Yuriychuk N. D. *Formuvannya komunikatyvnoyi kompetentnosti majbutnogo vchytelya-filologa.* Visnyk NU «Chernigivskiy kolegium» imeni T. G. Shevchenka. Vyp. 4 (160). Chernigiv: NUChK, 2019. S. 224-228. (ukr).
13. Yuriychuk N. D. *Do problemy profesijnoyi pidgotovky studentiv-filologiv.* Teoretychna i dydaktychna filologiya: zbirnyk naukovykh pracz. Pereiaslav-Xmelnyczkyj. 2018. Vyp. 28. S. 192-199. (ukr).

Yuriychuk N.D.,

*Ph. D in Pedagogics, Assistant Professor, Assistant Professor at the Chair for Ukrainian Linguistics and Methods of Education SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical Hryhorii Skovoroda University»,
ORCID: 0000-0001-8308-3283, nd711@ukr.net*

Ukraine, Pereiaslav-Khmelnytskyi

RESEARCH OF THE PROBLEM OF FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES

The article is devoted to the analysis of scientific researches concerning formation of communicative competence among students-philologists, one of the key components of professional competence. Communicative competence is the most essential thing for future teachers of the Ukrainian language and literature, which requires the acquisition of certain knowledge, skills necessary for future professional activity. Communicative competence is quiet difficult aspect that contains not only communicative activity, but also knowledge of the culture of communication, rules of behavior in the team, society, perfect manners, etiquette formulas, communicative skill which is closely related to such important qualities of a future teacher-philologist as tolerance in communication, well manners, vocational and educational training.

Key words: *competence, communicative skills, professional competence, students of philological specialties.*

УДК 371.134

Якименко С.І.,

доктор філософії в галузі освіти, професор, завідувач кафедри початкової освіти
 Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, kpro@ukr.net

Україна, м. Миколаїв

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ З ІНТЕРАКТИВНИМИ ПЕДАГОГІЧНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто питання підготовки вчителів початкової школи до інтерактивних педагогічних технологій як психолого-педагогічної проблеми.

Підготовка майбутніх педагогів спрямована на усвідомлення необхідності створення інноваційного середовища шляхом активізації інтелектуальних і почуттєво – емоційних ресурсів кожного учасника освітнього процесу. Реалізація такого підходу в освіті закладає основи демократизації сучасної вищої школи, сприяє утворенню діалогічного підходу до навчального спілкування, уможлиблює організацію ефективної педагогічної взаємодії учасників навчально – виховного процесу. Тому виникає необхідність застосування в освіті інноваційних педагогічних технологій, в тому числі й інтерактивних.

Ключові слова: вчитель, початкова школа, інтерактивні технології, психолого-педагогічна проблема, педагогічні технології.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціально-економічними перетвореннями, коли від людини вимагаються не тільки знання і вміння, а й розвинені особистісні якості, які давали б їй змогу активно долучатися до творчої діяльності. У зв'язку з цим перед освітою постають нові завдання: школа повинна орієнтуватися на створення оптимальних умов для розвитку кожної дитини, спрямовуватися не на заучування, а на формування в учнів здібностей самостійно осмислювати навколишню дійсність.

Актуальним проблемам і принципам застосування інтерактивних педагогічних технологій приділяють увагу вчені (О. Біда, І.С. Маркова, Л.В. Пироженко, О.І. Пометун та ін.). Вони визначають, що інтерактивна взаємодія включає як домінування одного учасника навчального процесу над іншими, так і однієї думки над іншою.

Мета роботи – проаналізувати психолого-педагогічні проблеми при підготовці вчителів початкової школи до роботи з інтерактивними педагогічними технологіями.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим завданням реформування освіти в Україні є підготовка освіченої, творчої, конкурентоспроможної на сучасному ринку праці особистості та формування її фізичного й морального здоров'я. Вирішення цієї проблеми передбачає психолого-педагогічне обґрунтування змісту й методів навчально-виховного процесу. Вищі навчальні заклади нині готові впроваджувати сучасні педагогічні технології, популярними серед яких є електронне навчання, навчання із залученням інтерактивних методик, навчання за технологією тренінгу та ін. Реформування вищої школи, вимоги, що висуваються до випускників університетів, академій, інститутів, мають докорінно змінити підходи до здійснення навчання у вищій школі. Нині намітився перехід від авторитарної педагогіки до гуманістичного розвитку особистості, від накопичення знань – до вміння оперувати знаннями, від «одноразової» освіти – до безперервної, від поточної організації навчання – до індивідуальної.

Нова парадигма освіти зумовила оновлення фахової освіти. Цей процес є особливо актуальним у зв'язку з кардинальними змінами в освіті, що відбуваються в країнах близького і дальнього зарубіжжя. Педагоги, психологи, методисти з фахових дисциплін відчують потребу у впровадженні таких методик, які б допомогли реалізації особистісного підходу до студента. Саме такий підхід є одним із найважливіших принципів організації навчально-виховної роботи. Нині вже неможливо викладати дисципліни традиційно, коли у центрі навчального процесу знаходиться викладач, а студенти мовчки сприймають матеріал, слухають пояснення на лекціях або звітують на семінарських і практичних заняттях, виконують контрольні завдання, складають заліки, іспити, одержують оцінки за ті знання і навички, котрі набуті в процесі навчання.

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, висувають нові вимоги до підготовки фахівців. Входження освіти України в Болонський процес привело до зміни цілей, задач та умов здійснення навчання у вищих навчальних закладах (ЗВО). Відповідно до цього розробляються, вдосконалюються та впроваджуються нові педагогічні технології навчання. У зв'язку з тим, що нині здійснюється модернізація української системи освіти, котра висуває нові вимоги до результатів навчання, а також до підготовки висококваліфікованих працівників у всіх галузях освіти, в тому числі до педагога, його професійної мобільності. Насамперед, це стосується готовності сучасного педагога до інноваційної діяльності, що передбачає:

- здатність до оволодіння новими технологіями діяльності в своїй професійній сфері, значне збільшення рівня самостійності та прийняття рішень;
- мобільність одержаної освіти, адаптованість до нових вимог ринку праці;
- підвищення фундаментальності освіти в умовах постійного зростання наукоємнісних технологій, автоматизації виробничих процесів і т. ін.; оволодіння та використання інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) у професійній діяльності.

У цьому зв'язку швидко змінюється зміст, характеру професійної діяльності на основі впровадження нових педагогічних технологій вимагає нового рівня кваліфікації педагога, основи якої закладаються у вищому навчальному закладі. Отже, традиційна система освіти нині не здатна забезпечити досягнення нових освітніх результатів у межах традиційної системи навчання. З цією метою потрібні нові підходи, засоби та на їх основі нові педагогічні технології, які б вписувались в традиційну систему навчання та сприяли якісній підготовці фахівців. Важливою проблемою модернізації вищої освіти є підвищення якості підготовки фахівців, можливо, за рахунок удосконалення педагогічних технологій, що використовуються в навчальному процесі ЗВО.

У навчальній діяльності інтерактивні методи можна визначити як методи активного навчання, які спираються перш за все на такі механізми активності, які пов'язані з ефектами групової взаємодії, співробітництва, суспільної діяльності щодо вирішення тих чи інших освітніх завдань. Інтерактивні методи передбачають інтеракції суб'єктів навчання – обмін комунікативних, когнітивних й особистісних діями [5].

О. Пометун виокремлює основні ознаки інтерактивної психолого-педагогічної взаємодії: полілог, діалог, мисленнєва діяльність, смислотворчість, міжсуб'єктні відносини, свобода вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання, рефлексія тощо [6]. Проаналізуємо їх:

- Полілог (у перекладі з грецького означає багатоголосся) у педагогічному процесі є багатоголоссям, в якому можна почути голос кожного учасника педагогічної взаємодії.

- Діалог передбачає сприйняття учасниками педагогічного процесу самих себе як рівних партнерів, суб'єктів взаємодії.

- Мисленнєва діяльність як сутнісна ознака інтерактивних методів полягає в організації інтенсивної розумової діяльності викладача та студентів. У інтерактивному навчанні викладач має організувати самостійну пізнавальну діяльність студентів.

- Смислотворчість є процесом усвідомленого створення (творіння, побудови) студентами і викладачем нових для себе значень, змісту предметів і явищ оточуючої реальності в межах обговорюваної теми. Результатом смислотворчості викладача та студентів є новий зміст педагогічного процесу.

- Свобода вибору студентів та викладача полягає в їхньому свідомому регулюванні і активізації своєї поведінки, педагогічної взаємодії, які сприяють оптимальному розвитку, саморозвитку [3].

Які сильні сторони **інтерактивних методів навчання?**

Насамперед – підвищення «ККД» процесу засвоєння інформації. За даними учених студент засвоює матеріал:

- під час лекції – 5%;
- під час читання – 10%;
- під час роботи з відео/аудіо матеріалами – 20%;
- під час демонстрації – 30%;
- під час дискусії – 50%;
- під час практики – 75%;
- під час навчання інших чи відразу застосовуючи знання – 90%.

З піраміди видно, що найменших результатів можна досягти за умов пасивного навчання (лекція – 5%, читання – 10%), а найбільших – інтерактивного (дискусійні групи – 50%, практика через дію – 75%, навчання інших чи негайне застосування – 90%). Це, звичайно, середньостатистичні дані, і в конкретних випадках результати можуть бути дещо іншими, але в середньому таку закономірність може простежити кожен педагог [6].

Нагромаджений вже сьогодні в Україні та за кордоном досвід переконливо свідчить, що інтерактивні методи сприяють інтенсифікації та оптимізації навчального процесу. Вони дозволяють студентам:

- зробити засвоєння знань більш доступним;
- навчитись формулювати власну думку, правильно її виражати, доводити свою точку зору, аргументувати й дискутувати;
- навчитись слухати іншу людину, поважати альтернативну думку;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації та переживати їх;
- вчитись будувати конструктивні відносини в групі, визначати своє місце в ній, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути до діалогу;
- аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу;
- знаходити спільне розв'язання проблеми;
- розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

Педагогічна діяльність завжди орієнтується на певний зміст, тобто на знання, які слід добути у процесі навчання, та на якості особистості, які необхідно виховати. Залежно від того, які цінності домінують при цьому, педагогічна діяльність в освітніх перетвореннях може мати формуючий (традиційний) або розвивальний (гуманістичний) характерні]

ІІТ можуть впроваджуватися як у традиційних навчальних закладах (дошкільних установах, школах), так і в закладах нового типу. У традиційних та інноваційних закладах вона здебільшого здійснюється емпіричним шляхом, тобто шляхом проб і помилок. У закладах нового типу інтерактивні педагогічні технології виконують стабілізаційну (закріплення) і збереження створеного раніше) і пошукову (спрямовану на зміну стану системи) функції, які відображають різні і взаємопов'язані рівні педагогічної діяльності у процесі її саморозвитку – репродуктивний (відтворюючий) і продуктивний (творчий).

Репродуктивна діяльність заснована на відтворенні традиційних схем дій, спрямована на одержання заданого результату відомими засобами.

Продуктивна діяльність пов'язана з формулюванням нових цілей і досягненням їх за допомогою нових засобів [1].

Інтерактивні педагогічні технології є одним із видів продуктивної діяльності. Серед її обов'язкових компонентів особливу роль відіграє *творчість*. Надбання світової і вітчизняної педагогіки, сучасні науково-педагогічні дослідження та практичний досвід багатьох поколінь педагогів переконують у необхідності творчого елементу в педагогічній діяльності. Інноваційні процеси, інноваційна педагогічна діяльність без нього просто неможливі. Специфіка педагогічної творчості полягає в

тому, що її об'єктом і результатом є творення особистості, а не образу, як у мистецтві, чи механізму, конструкції – як у техніці. Педагогічний процес розглядають як спільну творчість (співтворчість) педагога й вихованця в ситуації педагогічної взаємодії, у процесі якої відбувається педагогічне перетворення людини [2].

Слід зазначити, що сучасні студенти вельми жваво цікавляться досвідом педагогів-новаторів, прагнуть зрозуміти суть і особливості їхньої успішної взаємодії з учнями. В період фахової підготовки у ЗВО вони обговорюють проблеми гуманізації шкільного життя, налаштовуються будувати свою діяльність на демократичних засадах. Утім психологи відзначають велику відстань між планами та їх реальними втіленням.

Проблему підготовки вчителів до застосування ІПТ вчені розглядають в розрізі тих змін, що відбуваються в системі освіти України. В умовах перехідного соціально-економічного періоду відбувається переосмислення системи педагогічних цінностей. Її основу мають, складати як загальнолюдські, так і національні ціннісні орієнтири, що витримали перевірку часом та історією.

По-перше, головною особливістю нововведень, впроваджуваних у сучасній освіті, виступає їх гуманістична спрямованість. У зв'язку з цим набуває особливої значущості завдання переорієнтації поглядів учителів на гуманістичні ідеали та цінності, адекватні характеру інноваційної діяльності.

По-друге, у минулому (80-ті роки ХХ ст.) залишилася діяльність окремих учителів-новаторів. Реальним фактором сучасної педагогічної практики став масовий характер інноваційної роботи. Підтвердженням цього є функціонування нових навчальних закладів – ліцеїв, гімназій, коледжів, колегіумів, приватних та авторських шкіл. Безумовно, вони відрізняються рівнями інноваційності, застосуванням освітніх моделей, організацією навчально-виховного процесу в них, спрямованістю підготовки тощо.

По-третє, суттєвого оновлення зазнає педагогічна діяльність у традиційній загальноосвітній школі. Поступово втрачається провідна роль учителя як інформатора, основного джерела знань. Разом з тим важливого значення набувають організаційна та дослідницька функції в роботі педагога.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної школи діяльність педагогів набуває нових ознак, стає різноманітною, варіативнішою, такою, що враховує потреби, можливості й психологічні особливості учнів, гнучкою, адаптивною, здатною реагувати на зміни в освітньому просторі, неповторною, більш творчою за характером, гуманістично напруженою на самореалізацію та саморозвиток особистостей як вчителя, так і учнів.

Отже, інтерактивні методи навчання є найбільш цікавими і ефективними. Під час інтерактивного навчання студент стає не об'єктом, а суб'єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій і власної освіти та розвитку. Це формує у дітях навчання внутрішню мотивацію до навчання та спонукає їх до саморозвитку та самостереження. У зв'язку з цим найефективніші заняття, побудовані за традиційною методикою із застосуванням елементів інтерактивного навчання. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язування проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації.

Під час інтерактивного навчання студенти вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення.

Однак існує ряд проблем, окреслених науковцями [3], пов'язаних з підготовкою фахівців у вищій школі:

- значний відрив академічної(традиційної) вищої освіти від професійної діяльності, від тих змін, які відбуваються у сучасній школі;

- спрямованість підготовки, переважно, на зміст майбутньої діяльності, а не спроби її здійснення та їх відпрацювання;

- недостатнє врахування варіативного, творчого характеру педагогічної діяльності, можливостей проведення наукової роботи у школі та перспектив професійного зростання вчителів.

Досліджуючи проблему гуманітаризації сучасної освіти в Україні, В. Андрущенко вказує на необхідність формування у майбутніх педагогів знань щодо застосування інтерактивних педагогічних технологій, бачення перспективи, вміння прогнозувати навчально-виховний процес [4]. До важливих якостей особистості вчителя вчений відносить контактність, психологічну сумісність у колективі, здатність критично оцінювати свій досвід.

Підготовку МВПК до застосування ІПТ необхідно здійснювати ще в роки навчання у педагогічному ЗВО у структурі формування його загальної підготовки. У педагогічній енциклопедії професійна підготовка у цілому розглядається як процес формування спеціаліста для однієї з галузей трудової діяльності, який пов'язаний з оволодінням певним родом занять, професією. Мету професійної підготовки складає набуття професійної освіти, що є результатом засвоєння інтелектуалізованих знань, умінь та навичок і необхідних особистісних професійних якостей. У поясненні до визначення «професійна підготовка» міститься досить глибоке розкриття вимог стосовно підготовки спеціаліста, які являють собою «сукупність спеціальних знань, умінь та навичок, якостей і трудового досвіду та норм поведінки, що забезпечують можливість успішної діяльності з певної професії» [4]. Як бачимо, професійна підготовка повинна забезпечувати не лише здобуття знань, умінь і навичок, але й розвиток особистості спеціаліста.

Професійна підготовка вчителя здійснюється у процесі педагогічної освіти, яка розглядається і як сукупність загальнотеоретичних, педагогічних, спеціальних знань і практичних педагогічних навичок, що дозволяють тому, хто одержав педагогічну освіту, проводити навчально-виховну роботу в навчальних і навчально-виховних закладах у відповідності з одержаною спеціальністю, і як процес їх набуття.

О. Горська досліджувала проблему забезпечення системності в озброєнні МВІК основами педагогічної техніки з врахуванням специфіки організації навчально-виховного процесу учнів молодшого шкільного віку. Вона виділила наступні принципи техніки: активність, свобода, партнерське взаємопорозуміння, самопізнання. Зазначає, що у процесі формування педагогічної техніки МВПК важливе місце відводиться проведенню різноманітних рольових ігор, моделюванню педагогічного процесу, розв'язанню педагогічних задач тощо. У своїй дисертації О. Горська вказала, що уміння педагогічної техніки можуть вдосконалюватись лише при умові активності студента як суб'єкта діяльності [1].

На думку Н. Павленко, сучасний етап підготовки вчителів до застосування ІПТ вимагає не тільки глибокого теоретичного усвідомлення ролі цього процесу в розвитку особистості, а й практичної готовності майбутніх учителів до нього. Розв'язання поставленої проблеми сприяє дослідно-експериментальна модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до застосування ІПТ, яка має забезпечити теоретичну і практичну готовність майбутніх учителів до означеного виду професійної-педагогічної діяльності. Розроблена й апробована дослідницею модель підготовки майбутніх вчителів початкових класів до застосування ІПТ, яка включає етапи: *цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий та операційний, контрольний-регулятивний і оціночно-результативний*. Компоненти моделі забезпечують діагностику її ефективності, а також частково стимулюють процеси саморегуляції навчально-професійної діяльності.

Більшість авторів для організації такої підготовки пропонує ввести спецкурси з основ інноваційної педагогіки. Саме такі спецкурси виконують інтегративну роль в системі підготовки майбутніх учителів до інноваційної діяльності, поглиблюють зміст основних як загальнопедагогічних курсів, так і курсу фахової методики, конкретизують останні нововведення для певної шкільної дисципліни.

Висновки. Підготовка МВПК до застосування ІПТ не стала предметом дослідження сучасних науковців у контексті розробки проблем професійної освіти вчителя. Але передісторія поширення інноваційних процесів в системі підготовки майбутнього вчителя початкових класів призвела до необхідності проведення даного дослідження. Вчителю працюючому у початковій школі за новим стандартом, необхідно використовувати у професійній діяльності інтерактивні методи навчання, як методи активного навчання, що спираються перш за все на такі механізми активності, які пов'язані з ефектами групової взаємодії, співробітництва, спільної діяльності, творчого характеру щодо вирішення тих чи інших освітніх завдань.

Література

1. Бех І.Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України / І.Д. Бех // К., Чорна. К., 2014. – 48 с.

2. Бех І.Д. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання / І.Д. Бех // К.: Рідна школа. – 2015. – № 1–2. – С.3–6.

3. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: Монографія / Г.В. Беленька. – К.: Світлиця, 2006. – С.148.

4. Філімонова П.В. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку: навчально-методичний посібник / П.В. Філімонова. – Миколаїв: СПД Румянцев, 2019. – 152 с.

5. Якименко С.І. Професійна компетентність майбутнього вчителя як загальна умова його педагогічної діяльності / С.І. Якименко, П.В. Якименко // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу: науковий посібник для вищих навчальних закладів. – К., 2011. – С.24–63.

6. Якименко С.І. Формування світогляду у старших дошкільників та молодших школярів в освітньо-інтегрованому середовищі: теорія і практика: монографія / С.І. Якименко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2017. – 640 с.

References

1. Beh, I.D. (2014). *Nacional'na ideia v stanovlenni gromadianyna-patriota Ukrainy [National idea in becoming a citizen-patriot of Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Beh, I.D. (2015). *Patriotyzm: suchasni oznaky ta orientyry vyhovannia [Patriotism: modern signs and guidelines of education]*. Kyiv: Ridna shkola [in Ukrainian].

3. Belen'ka, G.V. (2006). *Vyhovatel' ditey doshkil'nogo viku: stanovlennia fahivciz v umovah navchannia: monografiia [Kindergarten teacher: becoming a specialist in learning: a monograph]*. Kyiv: Svitych [in Ukrainian].

4. Filimonova, P.V. (2019). *Patriotychne vyhovannia ditey starshogodoshkil'nogo viku: navchal'no-metodychnyy posibnyk [Patriotic upbringing of older preschool children: a textbook]*. Mykolaiv: SPD Rumianceva [in Ukrainian].

5. Yakymenko, S.I., Yakymenko P.V. (2011). *Profesiyna kompetentnist' maybutn'ogo vchytelia yak zagal'na umova yogo pedagogichnoi diyal'nosti [Professional competence of the future teacher as a general condition of his pedagogical activity]*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Yakymenko, S.I. (2017). *Formuvannia svitogliadu u starshyih doshkil'nykiv ta molodshuh shkoliariv v osvith'o-integrovanomu sere dovyshtchi: teoriia i praktyka: monografiia [Formation of outlook in senior preschoolers and younger students in an educationally integrated environment: theory and practice: monograph]*. Kyiv: Vydavnychyy dim «Slovo» [in Ukrainian].

Yakymenko S.I.,

Doctor of Philosophy in Education, Professor, Head of the Department of Primary Education of V.O. Sukhomlinskyi National University of Mykolaiv, kppo@ukr.net

Ukraine, Mykolaiv

TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO WORK WITH INTERACTIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

The article deals with the preparation of elementary school teachers for interactive pedagogical technologies as a psychological and pedagogical problem.

The training of future educators is aimed at realizing the need to create an innovative environment by activating the intellectual and sensually – emotional resources of each participant in the educational process. The implementation of such an approach in education lays the foundations for the democratization of the modern higher education school, promotes the formation of a dialogical approach to educational communication, makes it possible to organize effective pedagogical interaction between the participants of the educational process. Therefore, there is a need to apply innovative pedagogical technologies, including interactive ones, to education.

Key words: *teacher, elementary school, interactive technologies, psychological and pedagogical problem, pedagogical technologies.*

Philology

УДК 821.161.2 – 31 «18/19» І. Франко: 821.112.2.09 К. Шпіндлер

Бренич С.О.,

студентка IV курсу, Факультету філології, ОР бакалавр,

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», sophiabrenych@ukr.net

Україна, м. Івано-Франківськ

ДО ІСТОРІЇ НАПИСАННЯ ФРАНКОВОЇ ПОВІСТІ
«VOA CONSTRICTOR»

У статті досліджено генезис написання роману та вплив різних факторів на еволюцію творчих методів мислення Івана Франка. Таким чином, у дослідженні проаналізовано, з погляду сучасності, взаємозв'язок впровадженого І. Франком творчого методу та розвиток реалізму як стилю в українській та світовій літературі. У цій статті окреслено нові вектори для майбутнього дослідження естетичної свідомості І. Франка.

Ключові слова: реалізм, натуралізм, генезис.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена потребою поглиблення ідейно-естетичного аналізу твору «Voа constrictor», необхідністю вивчити стадії еволюції естетичної свідомості І. Франка, а також посиленням інтересу до пошуків генезису написання повісті, необхідністю заглиблення у причини та історично-соціальні передумови написання твору.

Мета роботи – простежити динаміку еволюції естетичної свідомості І. Франка. Об'єктом дослідження є текст повісті «Voа constrictor». Предмет – індивідуальна наратологічна стратегія письменника, поетикальні риси натуралізму та реалізму, вживлені в художню структуру тексту.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці І. Басса, З. Гузара, Р. Голода, Т. Денисової, І. Денисюка, В. Миловидова, присвячені вивченню теоретичних аспектів стилю, а також окремі дослідження, присвячені творчості І. Франка (Р. Голода, З. Гузара, Т. Гундорової).

Виклад основного матеріалу. «Voа constrictor» (1878 р.) – один із вершинних творів Івана Франка, перший натуралістичний твір, у якому автор заглиблюється у питання психофізіології, згубного прагнення людини до золота і влади. Саме у цьому творі автор уперше в нашій літературі висвітлює початкові форми революційної боротьби та стихійне пробудження соціальної свідомості українських робітників.

Уперше повість надруковано в журналі «Громадський друг» (1878, № 2) та збірках «Дзвін» і «Молот».

У 1884 році повість вийшла окремим виданням під назвою: «Voа constrictor. Повість Івана Франка» (Накладом редакції «Зорі». Львів, 1884). У час виходу першої редакції «Voа constrictor» І. Франко працював у журналі «Зоря», і видання повісті здійснювалось, відповідно, за безпосередньою участю письменника.

У 1905–1907 роках Іван Франко повернувся до роботи над повістю, у результаті чого з'явилася нова редакція твору. Ця редакція має істотні відмінності від попередніх публікацій.

Що ж стосується самого задуму написання правдивої повісті з життя бориславських робітників, то він, як не дивно, пов'язаний із назвою однойменного маловідомого роману німецького письменника-романіста

К. Шпіндлера. Це відкриття стало свого часу сенсаційним у дослідженні генезису Франкової повісті.

Стає зрозумілим, що Іван Франко, займаючись перекладами, зокрема й німецькомовних творів, зацікавився романом К. Шпіндлера. Щоправда, сюжетної близькості між цими двома творами немає.

Упродовж тривалого часу знайти твір Шпіндлера, щоб зіставити сюжети, композиційні особливості, було надзвичайно важко, навіть, сказати б, «поза межами можливого». Адже ця книга мала дивовижну здатність зникати з книгосховищ спочатку Львівського, а потім Чернівецького університетів.

Знайти згадку щодо правдивості запозичення назви ми можемо у «Гірчиному зерні». Згідно з цим автобіографічним твором, у гімназії І. Франко під впливом Лімбаху «зчитувався ... історичними романами Шпіндлера, автора двох сотень томів» [1, с.414-416].

Пошуки першоджерела були дуже складними, і, здавалося, майже нездійсненними. Складалося враження, ніби таємничий, містичний «змій» умів вправно маскуватися у бібліотечних фондах.

З настанням незалежності й отриманням можливості виїжджати за кордон, франкознавці почали пошуки «диво-змія» у бібліотеках Німеччини та інших європейських країн. Щоб «вполювати» таку сенсаційну «здобич», потрібно було володіти не тільки хистом літературознавця, а й детектива. Адже «міфічний змій» із перфектною здатністю мімікувати вправно ховався від пильного ока знавця літератури.

Зрозуміло, що інтрига зростала, та азарт у пошуках не вщухав, проте ставилось питання щодо існування однойменного твору Шпіндлера. Також українські дослідники в процесі пошуку першоджерела почали замислюватися про впливи додаткових чинників на генезис Франкового твору.

Все ж, до честі науковців, їм вдалося «спіймати» цього «чудернацького звіра» після довгих пошуків в Україні та за її межами. На подивування багатьох читачів, цю «рептилію» знайшли не у бібліотеках чи книгосховищах, а у всевітній мережі Інтернет, на одному з інтернет-аукціонів.

На жаль, ця знахідка не справила очікуваного враження на літературознавців, а тим паче на книголюбів.

Як часто трапляється у житті, мрії не завжди існують у корелятивній єдності з реальністю. Так трапилося і з цим «трофеєм».

Після прочитання та аналізу Шпіндлерового «*Voа constrictor*» а стає зрозуміло, що з'ясувати генезу Франкового твору із твору німецького автора не вдається. Містичній та вражаючій легенді про таємничого змія, яка побутувала у літературознавчих колах, покладено край.

Що ж стосується постаті Карла Шпіндлера, то його перший великий роман – це «*Eugen von Kronstein*» (1824). Репутацію талановитого романіста Шпіндлер здобув історичним романом з часів імператора Рудольфа II «*Der Bastard*» (1826). Романи Шпіндлера відрізнялись свого часу цікавою фабулою і колоритністю. Його твори мали своє велике коло читачів. Останні називали улюбленим автора «німецьким Вальтером Скоттом». Сюжети творів набирали прихильності у багатьох читачів. Однак, художня та історико-культурна цінність творів Шпіндлера вже в кінці XIX століття оцінювалася як незначна. Перебуваючи в ейфорії від успіху першого історичного роману, Шпіндлер написав велику кількість творів. У період з 1830 до 1860 року від вважався одним із найвизначніших «розважальних» письменників Німеччини [2].

За ідейно-естетичною значущістю «*Voа constrictor*» не відзначався особливою статусністю ні в особистому доробку К. Шпіндлера, ні в тогочасному німецькому літературному процесі. Книга складалася з двох томів. Була видана у Штутгарті (1840 р.) у кишеньковому форматі, обсягом 296 сторінок, надрукована дрібним шрифтом на майже прозорому папері. Рецензентом був невідомий критик. З коротким змістом твору ми можемо ознайомитися у рецензії. Усі чинники свідчать про те, що твір не набув популярності у широких колах, через те, мабуть, його так важко було відшукати.

Згідно з рецензією, «*Voа constrictor*» з-під пера К. Шпіндлера – це гостра суміш підлості та шахрайства. У творі наскрізною темою рясніє розпуста та нищість французьких міщан.

Відомо, що К. Шпіндлер та І. Франко були добре обізнані в фізіології та зоології, тому ми припускаємо, що назву твору вибрано не випадково, адже Удав справжній (*Voа constrictor L.*) – єдиний представник роду неотруйних зміїв Воа родини Удавові [3]. Цей змії, незважаючи на свою неотруйність, за всього лише декілька хвилин здатний вбити свою жертву. Особливістю цього змія є те, що жертви боа-констріктора вмирають не від удущення, а від зупинки кровообігу і серця. Варто додати, що змії може годинами вистежувати свою жертву, але після швидкого нападу вирватися з його лещат не вдається нікому. Отже, своїх жертв холоднокривний змії вбиває за допомогою зупинки кровообігу, викликаній його «обіймами». До такого висновку прийшли зоологи з коледжу Дікінсона в Пенсільванії (США) під керівництвом асоційованого професора Скотта Бобака [4, с. 78].

З цього можна зробити висновок, що І. Франка настільки зацікавила жорстокість і виваженість змія у ставленні до своєї жертви, що він вирішив переосмислити і дещо гіперболізувати цей образ.

На превеликий жаль, роман К. Шпіндлера «потонув» у вирі французьких подій. У цьому творі письменник прагнув утілити художнє узагальнення життя французького суспільства періоду 1816–1848 рр. Зв'язок прози митця з реальним життям Франції епохи Реставрації

складний і різновекторний. Він уміло переплітав згадки про історичні деталі та реальні події. Гострі реалії, розпуста, деградація – все це основа тогочасного суспільного укладу. Автор не приховував, що на тому, якою постала в цю епоху Франція, лежав відбиток його уявлень про сенс і зміст людського життя та історії цивілізації в цілому.

Варто описати сюжетну канву твору, щоб краще зрозуміти всі перипетії, що випали на долю головних героїв – молодого торговця Георга та юної багатії англійки Євгенії. Перешкодою їхньому сімейному щастю стала бідність Євгенії. Через жагу збагачення Георг стає злочинцем. Минає близько 15 років. Євгенія одружується з Леопольдом, другом дитинства Георга. Леопольд приймає Сесілію, доньку Георга і Євгенії, за свою. Георг усі 15 років живе з мулаткою, яку привіз у Європу. Перебуваючи у стосунках, Георг має образ на Євгенію через її невірність і хоче їй помститися. Далі сюжет розвивається несподівано для читачів: Георг зводить Леопольда з мулаткою та підштовхує його на неприпустимий і ганебний вчинок – двожонство і крадіжку. Георгіві здійснених нищих вчинків виявляється замало, і він вирішує зіпсувати життя ще і своїй доньці Сесілії, домагаючись її. Та, відповідно, наказує своєму спільнику застрелити її нареченого. Георг переступає через усі моральні цінності та канони духовності. Він закохує в себе Сесілію. Коли Сесілія дізнається, хто її справжній батько, то робить шокуючий висновок: краще б він був її чоловіком. Сина Леопольда – Ральфа – звинувачують у крадіжці та знеславленню.

Ось так зруйнувалося і нетривке сімейне щастя, погаснув вогонь домашнього вогнища. Георг залишається зі своєю самотністю. Змії, якого, здавалось би, приручив Георг, обвив його душу і без жалю задушив жертву.

Моральні орієнтири стерлися у французькому розпущеному болоті, герой, потрапивши у вир цього брудного хаосу, став заручником обставин, і, на жаль, зійшов на манівці у своєму життєвому шляху.

Морок і пітьма запанували над долями героїв. Мінорними тонами просякнутий увесь твір. Це було нетиповим для тогочасної художньої літератури. Адже для типової французької, як і для німецької, лейтмотивом було протиставлення, протиставлення світла і темряви, невинності й сили.

Зображення подій у романі К. Шпіндлера було кардинально новим і засвідчувало тяжіння до натуралістичних тенденцій, які на той час не тільки утверджувалися у французькій літературі, але й почали заповняти німецьку. Ця тенденція стала домінантною та досягнула глобального масштабу у 30–40 роки XIX століття.

Іван Франко ще в юнацькі роки гімназійного навчання відкрив для себе творчість німецького письменника К. Шпіндлера. Замилування романами цього автора було викликане значною мірою відповідними психологічно-віковими чинниками. До того ж, знайомство І. Франка з романами К. Шпіндлера припадає на 70-ті роки, коли натуралізм заповнив європейську белетристику і став повноправним її складником. Про це довідемося з автобіографічного твору українського письменника «Гірчичне зерно».

Через невеликий проміжок часу І. Франко підхопив європейські тенденції і згодом сам став популяризатором та представником натуралістичного напрямку. Знач-

ною мірою, ця обставина зумовила спокійне та виважене ставлення І. Франка до «*Voа constrictor*» а К. Шпіндлера, на відміну від цитованої вище реакції на твір невідомого німецького критика у «*Literatur-Blatt*» («Літературній газеті»), що виходила під редакцією Вольфганга Венцеля [5].

Незважаючи на розбіжності в змісті двох творів, вплив роману К. Шпіндлера на творчість І. Франка був беззаперечним і очевидним. У творчому процесі твір німецького письменника слугував відправною точкою для зародження франкового авторського задуму та переосмислення художнього задуму К. Шпіндлера крізь призму власного світобачення.

Питання дослідження генези повісті Івана Франка залишається відкритим і актуальним, адже «Шпіндлерову версію «*Voа constrictor*» а можна поставити в один ряд із трьома Франковими редакціями твору і таким чином отримати чотири вузлові синхронічні зрізи для порівняльно текстологічного аналізу, які виявляють парадигматичну структуру творчого методу українського письменника на різних етапах еволюції його естетичної свідомості». З цієї сентенції можна зробити висновок, що роман К. Шпіндлера слугував реперною точкою для «Франкового перевтілення з реципієнта – в автора» [6, с.4].

Що ж саме об'єднує роман К. Шпіндлера з повістю І. Франка? Найочевидніше – це сама назва твору. Уже з цього побіжного аналізу видно, що Франко застосував для розкриття психології героїв засоби самовиявлення стану душі як через монолог-сповідь, через підтекст діалогу і контраст психічних станів, так і через зовнішній вияв переживань у рухах, жестах, міміці. Психологізм позначився, відповідно, і на композиційній структурі твору. Зокрема, психологічно «намагніченим» видається образ «диво-змія», цей наскрізний образ-символ, образ-річ, своєрідний лейтмотив. У таких творах І. Франка, як «*Voа constrictor*», «Терен у нозі», «Оловець», «Сойчине крило», подібний образ є ідейно-композиційною віссю твору. Вироблений світовою літературою, цей композиційний прийом відомий у теорії літератури як так званий новелістичний «сокіл» (Пауль Гейзе). Під «соколом» новели прийнято розуміти композиційний стрижень, аналогічний новелі Джованні Боккаччо про сокола у дев'ятій оповіді п'ятого дня в «Декамероні» [7, с.70].

Залюбки користуючись виробленими світовою літературою прийомами, Франко ніколи не був схематичним. Згадаймо, якої ідейної глибини у Франка набув такий «сокіл» в аналізованому творі. Образ «змія-душогубця» – це фокус, що вбирає всю багатопромінність твору, це епіцентр психологічних катаклізмів, зав'язка, кульмінація і розв'язка, а водночас – символ великої деструктивності та духовного занепаду людської моральності у період важкого життя бориславських робітників та нелюдських умов їхньої праці у копальнях. І письменник, справді, малює нам у повісті з життя галицької Каліфорнії нафтарської («*Voа Constrictor*», «Борислав сміється») такі характери, якими робить їх тогочасне життя. Водночас письменник дає можливість читачеві замислитись та уявити, якими ці люди могли би бути, якби не соціальне становище та не зовнішні чинники, які формують їх як цілісних особистостей.

Використання конструкції гейзівського «сокола» є типовим для франкових творів, у яких, за І. Денисюком,

«виринає у заголовку твору і потім лейтмотивно через його фабулу проходить, будучи виразником основної ідеї організованого тексту, певна річ-символ (*Ding*-символ у німецькій термінології) чи якась деталь, реалія то-що» [8, с.101].

Варто зауважити, що потрактування образу «змія-винушувача» в німецького та українського авторів різне. У К. Шпіндлера – образ *Voа constrictor* а відображає звичне зооморфне бачення людської натури. І. Франко ж акцентує увагу на соціальній зумовленості образу. Для німецького письменника «змій-полоз» – це показник людських слабостей, спокус, тваринних інстинктів, які знищують усе високе та моральне у людській сутності, позбавляючи її можливості вільного та прогресивного духовного розвитку. І. Франко теж надзвичайно тонко та влучно міг помічати *mare tenebrarum* («темне море») у глибині людської душі та пута, що спинають розвиток людини як цілісної особистості. Згадаймо Франкові рядки: «...се пута слабкої волі, се гріхами твоїх батьків, дідів у жилах кров попсута, ...се мозолі душі по вічнім горю цілого чоловіцтва...Ті пута дух слаблять, морочать і гнетуть!» [9, т.2, с.300].

Однак, послуговуючись термінологією позитивістів, в аналізованому творі І. Франка домінують меншою мірою фізіологічні «расові» детермінанти, а більшою – соціологічні «середовищно-моментні». Ще однією спільною рисою між творами німецького й українського авторів є поетикальна система, а саме застосування елементів романтизму, реалізму, натуралізму, символізму. У цьому симбіозі всіх складників поетикальної системи чинне та домінантне місце посідає натуралістичний складник [10, с.190].

Завдяки натуралістичному складнику, який є спільною рисою стилю обох письменників, стає доцільним аналізувати і порівнювати твори крізь призму ідейно-естетичну. Різниця в ідейно-естетичній площині сигналізує про те, що І. Франко не прагне наслідувати творчу манеру К. Шпіндлера. Саме цей показник допомагає визначити вектор еволюції творчої та естетичної свідомості І. Франка. Цей індивідуальний підхід українського автора знаменує відхід від Шпіндлерівського зооморфізму та фізіологізму до соціологізму та психологізму, від фактографізму до художнього узагальнення й типізації [6, с.5].

Характерним для повісті «*Voа constrictor*» І. Франка є втілення в образі змій-полоза не тільки конкретних людських темпераментів та рис характерів, але й влади грошей, капіталу та всездозволеності, яку така влада забезпечує. Щодо змістового, функціонального навантаження та майстерності «вживлення» Франкового символу в тканину твору, то роман українського письменника значно перевищує своєю мистецькою силою твір-аналог його німецького колеги. [11, с.197-198] Композиційно твори починаються однаково: споглядання картини, яка навіне певні думки, емоції, спогади та асоціації. Обидва автори показують тло свого твору, відправну точку, з якої буде торувати свій шлях уся подальша канва. На картині, яку споглядає головний герой твору К. Шпіндлера зображено сім'ю, яка потім стане жертвою Георга. Останній, зрештою, і виявиться тим лиховісним «*Voа constrictor*» ом. На противагу цьому, погляд Франкового Германа Гольдкремера приваблює містична картина, від якої віє якоюсь загадковістю. У Франковому баченні

картина несе більш символічне значення і є композиційно більш значущою. На цій картині зображено змія, який нападає на свою жертву – газель, легковажну і нерозсудливу.

На відміну від Шпіндлерового «*Voа constrictor*»'а, у творі І. Франка *Voа constrictor* згадується неодноразово. Крім заголовка, цей образ є наскрізним, лейтмотивним, перманентним у всьому творі. Завдяки цьому прийомові І. Франко підсилює ідейну, символічну, поетикальну, жанрову та композиційну значущість твору.

Іван Басс порівняв символіку «*Voа constrictor*»'а з образом Зеленого змія у романі Е. Золя «Пастка», а також із алегорично-символічним образом капіталізму в повісті «Жерміналь». «Подібно до Франка, який в образі змія-удава розкриває найтипівіші риси капіталізму, Золя представляє перед читачами “цю потвору, цю вдоволену і пересичену тварину, що причаїлася, мов ідол, у глибині свого невідомого святилища”» [12, с.163], – зауважив дослідник.

З. Гузар, досліджуючи проблему місцевого колориту м. Борислава у повістях І. Франка «Борислав сміється» [6] і «*Voа constrictor*» [13], звернув увагу на прояви поетики натуралізму в зображенні штолень із «колотитними подробицями, через які відтворюється процес видобування воску»; в описах, що «рясніють докладно локалізованими подробицями, географія яких відповідає натурі»; у «натуралістичних подекуди деталях в описах міст» [13, с.59]. Однак зростаючи, порівняно з «*Voа constrictor*», ідеологізація, соціальна заангажованість твору «Борислав сміється» спонукає автора застосовувати реалістичний принцип соціальної типізації характерів з одночасним редукуванням їхньої фізіологічної зумовленості [6, с.16].

Реалії економічних та культурних зв'язків Східної Галичини з «наддунайською столицею», як її називав Франко, відбилися певною мірою в його прозі. Зокрема, з другої редакції повісті «*Voа constrictor*» ми довідуємось, що головний герой твору Гершко Гольдкремер на одному із шаблів своєї кар'єри мільйонера з чималим зиском продавав галицьких волів у Відні.

Відкриття золотодайної жили – бориславських нафтових родовищ і земляного воску – не могли не зауважити іденські гешефтсмани.

В особі Германа Гольдкремера Гаммершляг знаходить сильного конкурента. Обидва вони, зокрема, змагаються у використанні віденських спеціалістів з очищення земляного воску. Обидва підприємці часто бувають у Відні у справах, однак майже нічого не черпають зі столичної культури, за винятком хіба купленої там на виставці картини, яка зображує вужа-удава і його жертву – газель – і яку у повісті «*Voа constrictor*» Герман Гольдкремер обожає. У структурі повісті ця наскрізна деталь виконує функцію новелістичного «сокола» (за теорією П. Гейзе) [8, с.74].

Спробуємо детальніше проаналізувати повість І. Франка. Адже «*Voа constrictor*» – це дзеркало людського консюмеризму. Тамара Денисова у статті «Іван Франко і натуралізм» зазначає: «Безсумнівно також, що таке рішення могло виникнути тільки в літературах, що мають сильну романтичну традицію, насичену символікою (а такими були і українська, й американська художня словесність)...» [14, с.231] Ця повість – це синтез реалізму, натуралізму та елементів символізму.

Аналізуючи три редакції «*Voа constrictor*»'а можна побачити зміну естетичних поглядів автора. У першій редакції твору (1878) поетика натуралізму проявляється яскравіше та глобальніше, ніж у наступних редакціях 1884, 1905–1907 років. Науковці визначають першу редакцію «*Voа constrictor*»'а як «першу в українській літературі натуралістичну повість» [15, с.109].

Найяскравіше натуралізм застосовано в описі дитинства Германа Гольдкремера, у зображенні морального зубожіння населення, втрати духовності та людяності, у показі злидених картин. У такому середовищі ріс Герман. І. Франко, як обізнана в різних галузях науки людина, зацікавився патологічними проявами психіки Рифки та Готліба, значенням підсвідомого у житті героїв, ролі фатуму, який тяжів над головним героєм твору. Також автор торкався проблеми спадковості як чинника, що впливає на вчинки і характер героя. Психічну патологію Готліба зумовило те, що він успадкував деякі риси душевної хвороби від батьків. Ці риси проявлялися, зокрема, у його нервовості, роздратуванні та схильності до садизму.

Натуралізм Франка торував шлях для наступників. Для тодішнього суспільства цей напрям був провокативним, бо прагнув відійти від застарілих естетичних догм у напрямі до нового реалістичного типу мислення та творчості.

Проаналізувавши власний твір, І. Франко дещо «пом'якує» стиль оповіді у пізніших редакціях, позбавляє його гостро-викривальних картин. Відповідно й більш підготовлені критики вже приймають цю реалістичну повість, яка, на їхнє переконання, відзначається «кваженістю», «розміреністю», «пристойністю», порівняно з натуралістичним першоваріантом.

Висновки. Метою нашого дослідження є не лише вивчення особливостей творчого методу Івана Франка, еволюції його естетичної свідомості, компаративне дослідження художньої спадщини письменника, але й заглиблення в ареали макропроблематики твору – у тло на якому зображено події, в історико-соціальні обставини, в особливості національного літературного процесу та у вектори перетину з основними світовими тенденціями у літературі.

Містичний сюжет набрав цілком реалістичного звучання в аналізованому творі І. Франка. На жаль, чи на щастя, ще одну франкознавчу легенду деміфологізовано. Цей факт не повинен зупиняти нас у пошуках нових загадок та прихованих послань у творчому доробку великого генія українського народу. Оскільки немає перекладу німецького твору К. Шпіндлера, ми повинні працювати над цим. Адже проаналізувавши переклад німецького зразка, ми зможемо провести нові, ще незнані, вектори у порівнянні художніх засобів, сюжетної канви, особливостей характерів героїв, вивчити історичне тло, рівень тогочасного культурного та соціального розвитку населення.

Цей матеріал сприятиме глибшому осмисленню тих чи тих явищ у творчості І. Франка. Перспективою подальшого дослідження є аналіз образно-стильової та поетикальної системи твору І. Франка. Перед нами завдання – продовжити невтомну працю, яку так натхненно й самовідданно виконували Михайло Возняк та Іван Денисюк, та не зупинятися у дослідженні й аналізі монументальних творів великого Каменяря.

Література

1. Денисюк І. Академік з легенди / І. Денисюк // Укр. літературознавство. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С.402-424.
2. Шпіндлер Карл. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). –СПб., 1890–1907.
3. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. –2-ге вид. –К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985.
4. Біологія: Навч. посіб. / А.О. Слюсарев, О.В. Самсонов, В.М. Мухін та ін.; За ред. та пер. з рос. В.О. Мотузного. –3-є вид., випр. і допов. –К.: Вища шк., 2002. –622 с.
5. Literatur-Blatt. – № 123. – Montag, 5 December, 1836.
6. Голод Р. Штрихи до генези Франкової повісті «Boa constrictor»/ Р. Голод // Укр. літературознавство. – 2012. – Вип. 76. – С.10-19.
7. Денисюк І. Невичерпність атома/ І. Денисюк// Серія «Франкознавчі студії». – 2001. – Вип.2. – С.111.
8. Денисюк І. «Усе мистецьке є символом». (Розшифровані й нерозшифровані символи у «Перехресних стежках») // Іван Денисюк. Невичерпність атома / І. Денисюк. – Львів, 2001. – С.101-109.
9. Франко І. Зібр. творів: у 50 т. / І. Франко. – К., 1976–1986.
10. Миловидов В. Поэтика натурализма: дисс. на соиск. ученой степени д-ра филол. наук./ В. Миловидов. –Тверь, 1996.
11. Кузнецов Ю. До питання про поетику прози Івана Франка // Іван Франко і світова культура: матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986р.) / Ю. Кузнецов. – К.: Наукова думка, 1990. – Кн. 1. – С.196-198.
12. Басс І. Художня проза Івана Франка / І. Басс.– К., 1965.
13. Тузар З. Деталь як засіб створення локального колориту в повісті «Борислав сміється»// Укр. літературознавство. – 1969. – Вип. VII. – С.58-65.
14. Денисова Т. Іван Франко і натуралізм / Т. Денисова // Іван Франко і світова культура.– К., 1990. – Кн. I. – С.212-220.
15. Тузар З. До питання про локальний колорит у прозі І. Франка. (Борислав і Дрогобич у двох редакціях повісті «Boa constrictor») / З. Тузар // Укр. літературознавство. – 1972.– Вип. 17. – С.106-112.

References

1. Denysiuk I. Akademik z leheny / I. Denysiuk // Ukr. literaturoznavstvo. – Lviv, 2006. – Vyp. 68. – S. 402-424.
2. Shpyndler Karl. Entsyclopediacheskyi slovar Brokhauza y Efrona: v 86 t. (82 t. y 4 dop.). –SPb., 1890–1907.
3. Ukrainськаadianska entsyklopediia: u 12 t. / hol. red. M.P. Bazhan; redkol.: O.K. Antonov ta in. –2-ge vyd. –K.: Holovna redaktsiia URE, 1974–1985.
4. Biolohiia: Navch. posib. / A.O. Sliusariiev, O.V. Samsonov, V.M. Mukhin ta in.; Za red. ta per. z ros. V.O. Motuznoho. – 3-ie vyd., vypr. i dopov. – K.: Vyschia shk., 2002. – 622 s.
5. Literatur-Blatt. – № 123. – Montag, 5 December, 1836.
6. Holod R. Shtrykfy do henezy Frankovoi povisti «Boa constrictor»/ R. Holod // Ukr. literaturoznavstvo. – 2012. – Vyp. 76. – S. 10-19.
7. Denysiuk I. Nevycherpnist atoma/ I. Denysiuk// Seria «Frankoznavchi studii». – 2001. – Vyp.2. – S. 111.
8. Denysiuk I. «Use mystetske ye symvolom». (Rozshyrovani y nerozshyrovani symvoly u «Perekhresnykhi stezhkakh») // Ivan Denysiuk. Nevycherpnist atoma / I. Denysiuk. – Lviv, 2001. – S. 101-109.
9. Franko I. Zibr. tvoriv: u 50 t. / I. Franko. – K., 1976–1986.
10. Mylovodov V. Poetika naturalyzma: dyss. na soysk. uchenoj stepeny d-ra fylol. nauk./ V. Mylovodov. –Tver, 1996.
11. Kuznetsov Yu. Do pytannia pro poetyku prozy Ivana Franka // Ivan Franko i svitova kultura: materialy mizhnarodnoho sympoziumu YunESKO (Lviv, 11–15 veresnia 1986 r.)
12. Bass I. Khudozhnia proza Ivana Franka / I. Bass. – K., 1965.
13. Huzar Z. Detal yak zasib stvorennia lokalnoho kolorytu v povisti «Boryslav smietsia»// Ukr. literaturoznavstvo. – 1969. – Vyp. VII. – S. 58-65.
14. Denysova T. Ivan Franko i naturalizm / T. Denysova // Ivan Franko i svitova kultura.– K., 1990. – Kn. I. – S. 212-220.
15. Huzar Z. Do pytannia pro lokalnyi koloryt u prozi I. Franka. (Boryslav i Drohobych u dvoch redaktsiakh povisti «Boa constrictor») / Z. Huzar // Ukr. literaturoznavstvo. – 1972.– Vyp. 17. – S. 106112.

Brenych S.O.,

the 4th year student, Faculty of Philology, Bachelor`s Degree in State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», sophiabrenych@ukr.net

Ukraine, Ivano-Frankivsk

THE HISTORICAL ORIGINS OF WRITING

THE NOVEL «BOA CONSTRICTOR» BY IVAN FRANKO

The article explores the genesis of writing the novel and the influence of various factors on the evolution of Ivan Franko's creative methods of thinking. Thus the research analyzes, from the viewpoint of modernity, the interconnection between the introduced by I. Franko creative method and the development of realism as a style in Ukrainian and world literature. This article outlines new vectors for the further research into I. Franko's aesthetic ideals.

Key words: realism, naturalism, genesis.

Open Peer-Review Reviewer:

Голод Р.Б., д.філол.н., професор кафедри української літератури ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника».

УДК 821.161

Моклиця М.В.,

професор, д.філол.н., завідувачка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
ORCID: 0000-0001-7984-4377, moklytsja@gmail.com

Україна, м. Луцьк

СИМВОЛ УКРИТОГО СКАРБУ В ДРАМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРГІЯ»

У статті пропонується символічна і психоаналітична інтерпретація драми Лесі Українки «Оргія», заперечується алегоричний підхід. Стверджується, що на першому плані в драмі складна психологічна ситуація митця в умовах межової екзистенції. Це актуально для Греції часів римського панування, актуально для України часів російського панування, але також в багатьох інших історичних контекстах. Завжди митець здійснює вибір між служінням Божому дару і спільноті. Чим більший дар, тим драматичніший вибір. У статті використана концепція Символічного, Уявного та Реального Жака Лакана. Символічні образи драми тлумачаться як заміщені назви неусвідомлених процесів в психіці персонажів. Леся Українка опанувала мову символів на різних етапах своєї творчості, з різною інтенсивністю. Стверджується, що в апогеї драматургічної творчості (1907–1913 роки) вона створила авторський словник символів, наділений найбільш глибоким психологічним вмістом. Наскрізний образ драми «Оргія» – укритего скарбу – по ходу дії розширює семантичні поля, поступово стає вираженням ірраціональних процесів, що допомагає діагностувати несвідому мотивацію вчинків, усвідомити психологічні витоки трагедії.

Ключові слова: психоаналітична інтерпретація, символ, символізм, драматургія Лесі Українки.

Постановка проблеми. «Оргія» (1913) – остання драматична поема Лесі Українки, чи не найбільш трагічний твір в її доробку. Драма тлумачилась переважно в алегоричному ключі: як езопова версія проблеми імперія/колонія, українська культура у взаєминах з імперською російською як аналогія до підкорення Греції Римом. Ця версія була надто дражливою для прочитань радянського періоду, тому навіть проникливі дослідники схильні були тлумачити очевидні алюзії як недолік драми. А. Гозенпуд: «...хоч грецький колорит в «Оргії» витриманий повніше, ніж у попередній п'єсі, вона справляє менш «античне» враження. Причиною цього є надмірна модернізація теми. Герої Лесі Українки обертаються на «рупори духу часу», а це не йде на користь творові» [1, с.196]. Сучасні дослідників (О. Забужко, Р. Тхорук, С. Кочерга, інші) наголошують на багатозначності кожного образу драми, на невичерпній складності її смислів. На думку С. Кочерги, «опозиційність у письменниці зазвичай включає виразне і чимале поле єдності, суголосності, що лише на полюсах стає контрастним» [2, с.158]. Попри слушні коментарі до численних фрагментів і образів драми, все ж алегоричний підхід у визначенні головних смислів тексту продовжує доминувати, оскільки набув нової актуальності (постколониальне прочитання апіорі алегоричне). Неприйнятна в радянські часи, прийнятна і втішна в часи незалежності, алегорична модель прочитання збіднює текст, головне – закриває її поетологічні особливості. Коливання в оцінці головного персонажа драми, Антея, від маркера цілком негативного (герой викривається) до цілком позитивного (герой-пасіонарій) свідчить про те, що в драмі можна знайти аргументи (цитати) на користь і одного, й іншого бачення, але водночас і про обмеженість кожного з них, адже при виборі однієї інтерпретації треба оминати багато фрагментів тексту, які свідчать про інше.

Ускладнений психологізм драми вимагає оновлення і розширення методів інтерпретації. Зокрема, важливим додатком до психоаналітичного прочитання творчості, запропонованих В. Агеєвою, Н. Зборовською, О. Забужко, стануть такі потужні відгалуження психоаналізу як вчення про символічну функцію мови Жака Лакана, екзистенційний психоаналіз Ірвіна Ялома, архетипний психоаналіз Карла Густава Юнга і Гастона Башляра та інші.

Символізм відкрив ресурс символічної мови не лише в бік трансцендентного, а й у бік психології – як мову про невимовне. Леся Українка опанувала мову символів на різних етапах своєї творчості, з різною інтенсивністю, але простежується важлива тенденція: в апогеї драматургічної творчості (1907–1913) вона створює авторський словник символів, наділений найбільш глибоким психологічним вмістом.

Мета статті – під кутом психоаналізу дослідити символізм Лесі Українки, показати глибинний психологізм символічної мови в драмі «Оргія».

Психологічні інтенції символу продемонстрували не лише французькі поети-символісти, а й драматурги (М. Метерлінк) і прозаїки (М. Пруст, В. Вульф, О. Вальд). «Символ “відповідальний” за божественний світ, за сакральне, за найбільш абстрактне й високоінтелектуальне із усіх здатностей людини. Символ вчить людину бачити за простими речами вічні форми (платонівські ідеї). Символ пов'язаний з епіфанією (миттєвим осягненням божественності створеного, короточасним явленням священного у профанному світі), а тому він миттєвий, позачасовий, невичерпний у відтинках значень (код священного у мирському)» [5, с.265].

Але тільки завдяки дослідженням психоаналітиків (починаючи працею З. Фрейда «Тлумачення сновидінь») стало зрозуміло, наскільки символізм мовлення є ключом

чем до глибинної психології. Етапним у дослідженні символізму в царині психіки стало вчення Жака Лакана про Символічне, Уявне і Реальне в процесі формування Над-Я, Ідеального-Я. Розвиваючи спостереження Фрейда щодо функції мови при діагностуванні психічних захворювань і виявленні регістрів несвідомого, Лакан доводив, що психоаналітик, спілкуючись з клієнтом, завжди має справу з символами, до того ж, з символами, організованими як мова. Ця мова вибудовується так само, як образи сновидінь, коли символи взаємодіють і нашаровуються один на другий, з іншого боку, так само, як поетична фраза, в якій важливу роль грають одночасно усі елементи: інтонація, структура, ритм, звучання. Символічна мова вводить у людську реальність щось інше, більше, формує ті предмети, які визначають шлях до істини. Усі символи (особливо «символізовані символи») лежать у регістрі пошуку істини. Суб'єкт, не спроможний реалізувати у житті символічний порядок, надає заміщеного символізму різноманітним об'єктам. Щоб стосунки набули символічного значення, необхідна присутність третього персонажа, який по відношенню до суб'єкта грає роль трансцендентного елемента, що утримує об'єкт на певній відстані [4].

Що ж до принципу реальності, який Лакан розглядає як дзеркальний до принципу задоволення [3], то треба врахувати, що означуване мовою ще в дитинстві входить в життя людини як певна самобутня реальність. Саме мова, а не практичний досвід, створює низку означуваних предметів, які й складають символічну реальність. Справжнє Реальне існує десь на периферії досвіду, там, куди не сягає погляд, і виявляє себе лише тоді, коли символічна реальність руйнується якоюсь абсурдною подією.

Вчення Лакана про символічне дозволяє актуалізувати в драмі «Оргія» проблему психології творчості. Причому, Леся Українка вирішує її суголосно з тими уявленнями про процес творчості, які почали формуватися завдяки психоаналізу. Зокрема, на основі драми можна виснувати багато моментів творчості як сублімації. Водночас очевидно, що авторка не повторює якусь із психологічних концепцій, а вирішує проблему по-своєму, художнім способом. Лесею Українку завжди хвилювало питання про магістральне призначення митця, але в процесі пошуку відповіді на нього вона відкривала нові й нові прощарки змісту цієї проблеми. У драмах, які стосуються психології творчості («Кассандра», «У пущі», «Оргія»), мова символів дозволяє виявити щілину між означуваним і означником, крізь яку ми можемо зазирнути в психічну реальність персонажів.

Основна частина. Головні персонажі «Оргії» – це співак-поет, гравець на лірі Антей (синкретизм його творчості, з одного боку, пасує часові зображення, а з іншого – віддаляє персонажа від авторського «Я»), і танцівниця Неріса. Окрім них, у драмі фігурує скульптор Федон, учень Антея Хілон, учасники оргії – артисти, панегіристи, танцівники та інші. Таким чином досягається максимальне узагальнення, йдеться не так про конкретне мистецтво, як про митця загалом, про глибинні проблеми психології творчості, які вирішуються на тлі колоніального статусу митця і з врахуванням його статевої приналежності.

Антей – нонконформіст, який сповідує вірність культурі своєї зневаженої країни Греції, вважає, що будь-яка співпраця зі загарбниками – це зрада. Змушений заробляти на хліб уроками бездарним учням, він збудував собі своєрідну філософію «укритого скарбу». Укритим скарбом Антей називає митця, який не йде на службу до поневолювачів, і спочатку це поняття має безумовно позитивний маркер. Скарб – символ митця (духовний скарб культури). Укритий скарб асоціюється з численними сюжетами про заховані, таємні скарби. Можна говорити й про архетип скарбу, який починається із фольклорних історій про закляті чортом скарби і міфи про скарби, стережені драконами («Беовульф»). Пошук скарбів, від Золотого Руна до Граалю і навіть «Острова скарбів» Стівенсона, – це символічна історія людини в пошуках сенсу життя. Матеріальний скарб розпадається на пил і вводить у спокусу, а скарб нематеріальний виявляється недоступним.

«Антей / Як, Нерісо? / Хіба тебе не радує хвала / моя і наших друзів скромних, щирих? / Хіба ж то мало – бути в нашій хаті / укритим скарбом, але дорогим, / таким, що й цезар ліпшого не має?» [6, с.182]. Бути таємним товариством, хатнім гуртком, пишатись вищестю укритого таланту – в цьому Антей знаходить вихід у ситуації поневолення народу і власного безсилля щось змінити. Але його аргументи втрачають твердість в розмовах з дружиною. Для танцівниці Неріси, мисткині, талант якої прив'язаний до молодості і так швидко минає, а її творчість не має шансів залишитися нащадкам, як поетичне слово, думка стати укритим скарбом нестерпна. Не згодна вона і творчість Антея ховати: «Укритим скарбом... Я скажу по правді, / що я щедрішою вдалась від тебе. / І ти ж укритий скарб, а я ж, Антею, / тим не радію, що твоєї ліри / не чує світ широкий, тільки я / та слухачів твоїх мала громадка. / Ні! якби сила, я б тебе сама / поставила на п'єдестал високий, / мов постать Аполлона-кітариста! / і хай би світ сповнявся тих пісень, / що ти б тоді творив на високості!» [6, с.182].

Антей показаний у момент, коли щойно минув місяць від його одруження з Нерісою. З розмов із дружиною і матір'ю Антея ми дізнаємось про романтичний сюжет взаємин, який передував шлюбу: Антей викупив із рабства Нерісу, дочку танцівниці-рабині, яка трагічно загинула (на обставини її смерті лише натякається, але зрозуміло, що у цієї смерті були винуватці). Неріса походить із місцевості, яка славиться танцівницями, вона успадкувала своє призначення: ніщо, окрім танцю, її не вабить. Очевидно, що Антея Неріса зачарувала своїми танцями і що його почуття було дуже сильним, адже за Нерісу він заплатив багато: весь батьківський посаг, в тому числі і частку сестри Евфрозіни. Хоча сестра настільки віддана братові, що не вагаючись віддала б йому усе, з нарікань їхньої матері стає зрозуміло, що викуп Неріси був вчинком неоднозначним. Антей, не зважаючи на материні закиди, що тепер Евфрозіна не вийде заміж з його вини, бо без посагу вона все одно що рабиня, наполягає на громадянській мотивації свого вчинку: *«Антей. / Всі боги Еллади / мені веліли викупити з неволі / малу дитину еллінського роду. / Адже могла б дістатися у рабство / твоя дочка, моя сестра...»* [6, с.170]. Це пояснення свідчить, що Антей не зважу-

ється відверто зізнатись (можливо, й собі самому), що викупив дівчину через кохання до неї, а не з патріотичних міркувань. Подальша розмова з сестрою підтверджує, що докори сумління Антей відчуває, але, знову-таки, переназиває їх, винить, що Евфрозіна занадто багато працює (натомість Неріса не поспішає до хатньої роботи). Хвалячи Евфрозіну, приймаючи з її рук лавровий вінок і запевнюючи, що це найдорожчі лаври, про які тільки можна мріяти, Антей тим самим несвідомо виявляє роздвоєність власної натури. У нього загрожене самолюбство, йому вочевидь бракує широкого визнання. Евфрозіна вже не збирається торувати власний шлях, вона обрала для себе місію служіння братові-співцеві, наголошуючи, що прислужиться усій Елладі: і тут чути амбіції, які потребують компенсації. Антей приймає лаври від сестри, переконуючи, що інших йому не треба, а сестра говорить, що вінчає видатного сина Еллади – при тому, що інших лаврів ніхто не пропонує... Символізм (або ж ритуальна природа) усієї сцени очевидний.

У Лесі України символічні образи – це своєрідні ключі до входу у багатовимірний світ внутрішнього життя, натяки на справжнє, приховане за словами, які втрапили означуване.

І в жертві Евфрозіні, і в готовності Антея її прийняти проступає надто людська, дещо егоїстична мотивація обох настанов. Очевидно, що ідея укритого скарбу знадобилася після викупу Неріси. Антей не може не усвідомлювати, який потужний ерос закладений у танці Неріси, і що він не лише Антея здатен зачарувати. Йому хочеться сховати Нерісу від поглядів, які викликать ревності. Він ніби не зовсім розумів (не хотів розуміти), що Неріса, як і він сам, може жити лише творчістю, коли ж збагнув, не встояв перед її аргументами, одразу знайшов пояснення своєму небажанню пустити Нерісу на сцену: мовляв, не віддам на глум поневолювачам. Він ігнорує аргументи Неріси, суперечку світоглядного характеру зрештою переводить у русло подружньої сварки. «*Неріса / По-твому, то добре, щоб у нас / по закутках марніли твори хисту, / щоб з голоду митці снагу втрачали, / щоб мрамур цвіль посіла, струни – ржа, / щоб елліни на варварів звелися, / аби римлянам чим не послужити?»* ... «*Я собі гадаю, / що скільки ще ся хата поховає / в собі укритих скарбів, мов гробниця... / Антей. / Я не люблю таких речей у тебе»* [6, с.193,183]. Тут з'являється новий маркер – гробниця справді часто укриває скарби, але це могильні скарби, будучи відкритими, вони несуть усілякі біди (бо ж діють охоронні прокляття). Символ починає розширювати семантику і набуває вже не риторичного, а психологічного змісту. Неріса – це скарб, особливо актуалізований завдяки талановитій скульптурі.

Добре чути ревності Антея і в розмові з Федоном: він називає статую Терпсіхори Нерісою і нестямиться з люті, довідавшись про її продаж. Його реакція вочевидь неадекватна. Чомусь Антей був переконаний, що Федон має подарувати скульптуру йому (тільки через те, що Неріса була натурницею?), чомусь її цілком закономірне виставлення на продаж називає не інакше як блюзнірством, а розважливого й талановитого скульптора в одну мить перетворює з друга на ворога. Навряд чи таку хвилю емоцій міг викликати можливий колабораціонізм

Федона, при всій незгоді з його позицією. Скульптура вийшла надто подібна на Нерісу, вона будить бажання глянути на взірць. Крім того, в образі богині танцю вона надто прозоро натякає на правдиву місію Неріси, ту місію, виповнення якої для Антея нестерпне.

Дають про себе знати ревності і загрожене самолюбство і в розмові Антея з Хілоном. Хоча знову на першому плані – питання призначення мистецтва. Для Хілона навчання в Антея стало тупиком, оскільки замкнуло життя на вузькому колі талантів, які пошановують один одного, а в результаті не мають «ні хліба, ні слави». Запис у школу Мецената, набагато нижчу за рівнем навчання від школи Антея, відкривав для нього перспективу зростання і визнання. Антей сприйняв це рішення учня як особисту образу, особливо дошкульну, тому що Хілон своїм талантом переважав всіх інших учнів, «не діткнутих рукою Аполлона». Коли Евфрозіна, втішаючи Антея, каже, що Хілон був завжди розумом хисткий, Антей змушений визнати існування прикροї закономірності: мов на наругу, якраз найбільш талановиті не хочуть бути вірними в обороні давніх грецьких традицій. Це, втім, не наштовкує його на пошук відповіді: чому так? Він не хоче визнати, що творчість без відгуку, без визнання і слави втрачає свій сенс. Хто хоче лише хліба, а не слави, той сумлінно опановує ремесло і не прагне більшого. Та й сам Антей вже звів свій талант до ужиткового – марнує його на навчання бездарних учнів. При чому, питання, куди вони підуть потім, чи не у той самий хор панегіристів, чомусь не хвилює Антея, навіть не виникає. Він з усіх сил намагається бути послідовним у своєму служінні грецькому народу, але послідовним бути якраз не вдається, на багато речей доводиться закривати очі, робити вигляд, що їх не існує.

Після розмови з Хілоном у душі Антея нуртують ревності і до Мецената, це посилює напругу вияснення стосунків з Федоном. «*Антей / Він перший? Але ж я давно мав школу, / як Мецената не було в Коринфі»* [6, с.185]. Обороняючись від наступу Антея, Федон, як і Хілон, а потім Неріса, зачіпає проблему слави: «*Що школа! То до слави так належить, / як глиняна патера до скульптури»*. На звинувачення Антея, що Федон продався ворогам, а чи за гроші, чи за славу, не має значення, скульптор відповідає: «*Хто слави не бажає, той не еллін, – / жадобу сю батьки нам заповіли, / діставши від дідів»* [6, с.188]. В Антея є контраргумент – слава виправдана лише поміж свого народу. Альтернатива славі вже прозвучала в його мотивації – укритий скарб, але ця альтернатива не прийнятна для амбітних митців Хілона, Федона і Неріси. Вони не згодні марнувати свій талант тільки через те, щоб він не дістався ворогам. Скульптура Терпсіхори – це данина грецькій традиції, це яскравий прояв грецького мистецтва. Чому ця скульптура має стояти в хаті Антея, Федон не може збагнути. Адже прославлятимуть його як грека, а не римлянина. Заперечення Антея про те, що римляни все одно всю славу припишуть собі і знайдуть спосіб приниження грецьких митців, для Федона несерйозне. Він має свою творчу мету і мусить її втілювати.

Попри пристрасну апологетику ідеї укритого скарбу, Антей раз у раз видає себе, свою небайдужість до слави, свої ревності до тих, хто її здобув. На довірливе запи-

таня Неріси: «Чого ж ти ждеш?» Антей відповідає: «Признання в ріднім краї, / без помочі ласкавих переможців». Але для Неріси очевидно, як і для всіх інших, що «в Елладі той лиш має славу, / кого похвалить Рим. Корінф / оцінить / свого співця тоді, коли втеряє». Ту саму думку висловить у розмові з гостями оргії Меценат: «Я тут назвав співця / справдешнього. Не дуже він славутній, / та се вже грекам сором, не співцеві. / Я покажу Корінфові, що треба / римлянина для цінування хисту, / інакше хист лишиться неужитком». Слово «неужиток» стало влучним синонімом до «укритого скарбу», надавши йому вже цілком протилежного маркування. Або неужите, мертве, знищене і забуте, або прославлене за посередництвом римлян. Для всіх, окрім Антея, це альтернатива, яка не потребує зважування. Особливо чітко артикулює це Неріса: «У римлян чи в інших – / однаково. Мені потрібна слава, / як хліб, вода й повітря. Коли ти / мені того постачити не можеш, / без чого я не проживу, то мушу / сама собі здобути, а вмирати / не хочу я, бо я ще молода» [6, с.200-201].

Алюзія до українських реалій, де так само має славу той, кого Москва похвалить, не переміняє місцями плани зображення: все ж на першому місці залишається складна психологічна ситуація митця в умовах межової екзистенції. Це актуально для Греції часів римського панування, це актуально для України часів російського панування, але це актуально в багатьох інших історичних контекстах, для багатьох інших народів. Це актуально в першу чергу для митця, який вибирає між Божим даром і служінням спільноті. Вибирає завжди, які б обставини, кращі чи гірші, для нього не склалися. Чим більший дар, тим драматичніший вибір. Річард Айрон вибрав на користь дару, але читач не впевнений, чи це той вихід, адже дар змарновано. Антей вибрав безумовно на користь спільноти, але ще більш сумнівною видається його войовнича правота. Особливо на тлі фінальної сцени.

Атмосфера драми – це витіснена емоція головного героя, яка, наче стиснута пружина, через низку провокацій викликається назовні, розкручується, щоб у фіналі стати вбивчою. Антей вбиває Нерісу у стані афекту – це очевидно. Він надто кохав її, аби хоч на мить припустити щось подібне. Якби вибір був свідомий – віддати Нерісу до театру Мецената чи вбити, навряд чи Антей навіть розглядав би його. Танець Неріси, яка скучила за своїм мистецтвом, яка так багато сподівань поклала на оргію, так багато зусиль потратила на те, щоб підкорити всіх одразу, з першого танцю, а тому справді танцювала, як Терпсіхора, що раптом ожила, став апофеозом еротики. Еротизм її танцю посилив і сам Антей, обравши для гри і співу вакхічну пісню. Озирнувшись і побачивши Нерісу у поцілунку з Меценатом, Антей, якого цілий день накручували, не міг не спалахнути. Те, що для вбивства він скористався лірою, утворило додатковий символізм. Насправді не було під рукою нічого іншого, щоб жбурнути. Та й тоді, коли Антей кидав свою ліру, навряд чи робив він це з метою вбити – хіба покарати, перебити стосунки, які щойно зародилися між Нерісою і Меценатом. Показово інше – пересвідчившись, що Неріса конає і збагнувши, що його життя теж завершилось (незалежно від того, як могли події розгор-

татись далі), караючи себе за скоєне, Антей звертається до Хілона і Федона з фразою про приклад, якому треба слідувати. Самогубство через задушення струною ніби виглядає символічним (принаймні, Антей намагається надати йому саме такого звучання), але заклик брати приклад вражає бездушністю і навіть деяким цинізмом, видає прихований мотив: потерпівши раптову життєву поразку, Антей волів би забрати з собою ще й інших двох зрадників, таких небайдужих йому. Хілон і Федон, не зважившись на подібний вчинок (при тверезому глузді ніхто не зважиться), будуть нести покарання, відчуватимуть вину за те, що сталося. Можливо, це отруїть їхнє життя і зведе нанівець творчість. Так по-геомонськи геніально вчинити може тільки той, хто ведеться (чи несеться) чиєюсь рукою, хто собі не належить. Антей помстився учневі, другові, Меценатові, усьому світові (за невизнання), а водночас зняв з себе вину за вбивство, перетворив його на героїчний вчинок заради суспільної користі. То наскільки трагічний цей фінал?

Висновки. Трагедія драми екзистенційна, смерть не є добровільною жертвою заради чогось чи когось, а тому викликає не катарсис, а потребу усвідомлення себе і свого місця у світі. Але ніщо не рятує митця від екзистенційного трагізму. Його вибір на користь мистецтва, навіть якщо він спробує його підпорядкувати спільноті, завжди небезпечний для духу: це угода з вічністю, яка дотримується ціною життя (тобто смерті).

Вбивство Неріси і самогубство Антея – це повна руйнація символічної реальності, абсурдна подія. Символ укритого / неужитого скарбу стає алюзією до біблійного закопаного таланту, тут вбитого. Знайшовши компромісне слово для залагодження конфлікту між внутрішньою і зовнішньою реальністю, Антей започаткував сюжет викриття, рух до трагедії. Укриті скарби були виявлені і знищені всемогутньою оргією. Внутрішнє і зовнішнє взаємодіють через гру бінарної пари «укритий (скарб) / відкритий (оргія)». Оргія підносить митців, стає першою сходинкою для слави, і вона ж їх купує, закладає сюжети змарнованих талантів. Символ визнання й водночас алегорія спокуси, загроза для таланту-скарбу.

Література

1. Гозенпуд А. *Поетичний театр (Драматичні твори Лесі Українки)*. К.: Мистецтво, 1947. 302.
2. Кочерга С. *Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів*. Луцьк: Швердиня, 2010. 656 с.
3. Лақан Ж. *Образования бессознательного (Семинары: Книга V (1957/1958))*. Пер. с фр. А. Черноглазова. М.: Гнозис, Логос. 2002. 608 с.
4. Лақан Ж. *Имена-Отца*. Пер. с фр. А. Черноглазова. М.: Гнозис, Логос. 2006. 160 с.
5. Моқшиця М. *Алегоричний код літератури, або Реабілітація алегорії триває: монографія*. К.: Кондор, 2017. 292 с.
6. *Українка Леся. Оргія / Зібр. творів: у 12 т.* К.: Наук. думка, 1977. Т. 6. С.

References

1. Hozenpud A. *Poetychnyi teatr (Dramatychni tvory Lesi Ukrainky) [Poetic Theater (Drama works by Lesia Ukrainka)]*. K.: Mystetstvo, 1947. 302. (in Ukrainian).

2. Kocherha S. *Kulturosofija Lesi Ukrainky. Semiotychnyi analiz tekstiv* [Culture of Lesya Ukrainka. Semiotic analysis of texts]. Luts'k: Tverdnyia, 2010. 656 s. (in Ukrainian).

3. Laġan Zh. *Obrazovanija bessoznatel'nogo (Seminary: Kniga V (1957/1958)) [The Formations of the Unconscious (Seminars: Book V (1957/1958))]*. Per. s fr. A. Chernoglazova. M.: Gnozis, Logos. 2002. 608 s. (in Russian).

4. Laġan Zh. *Imena-Otca [Names of the Father]*. Per. s fr. A. Chernoglazova. M.: Gnozis, Logos. 2006. 160 c. (in Russian).

5. Moklytsia M. *Alehorychnyi kod literatury, abo Reabilitatsiia alehorii tryvaie [Allegorical code of literature, or Rehabilitation of allegory continues]*. – Kyiv, 2017, 292 p. (in Ukrainian).

6. *Ukrainka Lesia. Orhiiia [Orgy] / Zibr. tvoriv: u 12 t. K.: Nauk, dumka, 1977. T. 6. S.* (in Ukrainian).

Moklytsia M.V.,

Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Theory of Literature and Foreign Literature of the East-European National University named after Lesya Ukrainka, ORCID: 0000-0001-7984-4377, moklytsja@gmail.com

Ukraine, Luts'k

THE SYMBOL OF A HIDDEN TREASURE IN LESJA UKRAINKA'S DRAMA «ORGY»

The article proposes a symbolic and psychoanalytic interpretation of Lesya Ukrainka's drama «Orgy» and denies an allegorical approach. It is claimed that in the foreground in the drama is a difficult psychological situation of the artist in terms of boundary existence. This is relevant for Greece during Roman domination, relevant for Ukraine during Russian domination, but also in many other historical contexts. The artist always chooses to serve the gift of God and the community. The bigger the gift, the more dramatic the choice. The article uses the concept of Symbolic, Imaginary and Real Jacques Lacan. Symbolic images of drama are interpreted as substituted names for unconscious processes in the psyche of characters. Lesya Ukrainka has mastered the language of symbols at different stages of her work, with varying intensity. It is claimed that in the climax of dramatic creativity (1907–1913), she created an author's dictionary of characters, endowed with the deepest psychological content. The end-to-end image of the drama «Orgy» – a hidden treasure – in the course of the action expands the semantic fields, gradually becoming an expression of irrational processes, which helps to diagnose unconscious motivation actions, to understand the psychological origins of tragedy.

Key words: *psychoanalytic interpretation, symbol, symbolism, dramaturgy by Lesya Ukrainka.*

УДК 17.82.00

Сулейманова Н.Э.,

*к. филол. н., ст. преподаватель кафедры зарубежной литературы
Азербайджанского университета языков, nigarka-80@mail.ru**Азербайджан, г. Баку***СПЕЦИФИКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА О. ХАКСЛИ**

В статье раскрывается своеобразие творчества английского писателя О. Хаксли, который является знаковой фигурой в мировой литературе. Ему посвящены сотни работ, во многих из которых его творчество становится объектом жесткой критики и даже отрицается как культурное явление. О. Хаксли распространил в европейском обществе настроение «потерянного поколения», когда начали обнаруживаться ростки новых литературных тенденций, уводящих классический реализм в сторону модернизма. Он является один из основателей жанра романа антиутопии наряду Дж. Оруэллом.

Ключевые слова: *О. Хаксли, антиутопия, проблематика, ценности, художественный мир.*

Постановка проблемы: О. Хаксли – известная фигура в мировой литературе XX в. Его творческое наследие в течение ряда десятилетий воспринималось в мировой критике как своего рода индикатор базовых тенденций развития западной литературы, более того – общественной мысли вообще. Ему посвящены сотни работ, во многих из которых его творчество становится объектом жесткой критики и даже отрицается как культурное явление.

Цель работы – исследовать специфику творчества О. Хаксли, его антиутопическую линию творчества, которая неразрывно связана с его агностически-пессимистической концепцией мира, с идеей невозможности познания объективной действительности вообще и объективной основы любой ценности в частности.

Изложение основного материала. Писатель стал известен советскому читателю как художник, который появился на творческой арене в 1920–1930-ые годы и который распространил в европейском обществе настроение «потерянного поколения», когда начали обнаруживаться ростки новых литературных тенденций, уводящих классический реализм в сторону модернизма.

Свое первое творение, которое не было опубликовано, О. Хаксли написал в семнадцать лет. В двадцать лет он выбрал писательство. Антиутопию «О дивный новый мир» (Brave New World) он написал в 1932 г. «Возвращение в прекрасный новый мир» (“Brave New World Revisited”) в 1958 г., она написана через двадцать лет после первой. В ней дается противоположное первой книге состояние и появляется мысль о том, что на самом деле все будет значительно хуже и страшнее, чем ему представлялось в первой. После переезда в Калифорнию начинается его основной творческий период, для которого было новой чертой более подробное рассмотрение человеческой сущности. Под его влиянием Кришнамурти он обращается к различным учениям мудрости и занимается мистикой. Накопленные учения просматриваются в его следующих романах «The Perennial Philosophy», через много лет: «After Many a Summer...», а также в произведении «Time must have a stop».

В своем творении «Остров» (Island) он описал положительную утопию, которая противоположна «О дивному новому миру».

О. Хаксли не был участником первой мировой войны, однако, в романах «Желтый Кром» (Crome Yellow, 1921) и «Шутовской хоровой» (Antic Hay, 1921) показано то

же самое чувство социальной и духовной катастрофы, которое было вынесено из «потерянного поколения». Проблематика двух его первых романов строится на мотиве розыгрыша, который граничит с циничным и жестоким шутовством. Практически лишённые строго выстроенной фабулы, они представляют собой цепочку как бы произвольно выхваченных эпизодов первых послевоенных лет.

Объективное и субъективное содержание любой ценности в художественном мире О. Хаксли разделены непреодолимой стеной. О. Хаксли бессильно мечется в поисках абсолюта. Отсюда абсолютное сомнение в отношении объективного, общечеловеческого характера, любой реальной ценности.

Перед О. Хаксли стоят два ряда ценностей. С одной стороны – ценности объективные, высшие, «абсолютные», а именно Истина, Добро и Красота.

С другой стороны – субъективные, относительные «ценности», основной критерий которых – соответствие легко вычисляемым утилитарным потребностям человека. Для О. Хаксли – единственная доступная человеческому разуму ценностная реальность, а уже эта реальность определяет и «прикладные», выработанные для упорядочения утилитарных потребностей моральные нормы, и «прикладное», развлекательное искусство.

Связи между гипотетически существующим абсолютным Добром и этими частными моральными нормами, равно как и связи между не менее гипотетической высшей Красотой и «красотой» утилитарной, для Хаксли не существовало. Человек в художественном мире О. Хаксли оказывается в двух совершенно не связанных друг с другом измерениях. С одной стороны, человек в художественном мире Хаксли наделен способностью допускать в свой кругозор категории Абсолюта и анти-Абсолюта, мыслить в категориях Добра и Зла, Прекрасного и Безобразного, подниматься в «бездну над нами». В этом измерении разум человека обречен на абсолютное сомнение. Но, с другой стороны, человек в художественном мире О. Хаксли обладает рядом материально выраженных утилитарных потребностей и способен адекватно – на эмпирическом и логическом уровнях – осознавать их истоки, а значит, и регулировать в рамках общества их удовлетворение. Такая «двухуровневая» трактовка человека и определяет позицию О. Хаксли как социального мыслителя, в частности – его оценку способности человека к разумному переустройству своего

бытия. Тот Абсолют социального устройства, к которому, в конечном счете, стремятся все реформаторы и революционеры – это для Хаксли общество абсолютной свободы, в котором не существовало бы никаких противоречий между волей отдельного человека и волей других людей, общества в целом. Однако, стремясь к такой свободе, человек в рамках художественной концепции Хаксли одновременно и боится её не желая быть познанным, вычисленным, запрограммированным во всех своих проявлениях: он боится такой свободы, переходящей в высшую несвободу, – и потому постоянно демонстрирует свою непознаваемость. Именно поэтому невозможно, по Хаксли, «научное переустройство общества реальных людей – этому противостоят все, не подчиняющиеся разуму человеческие страсти, этому противостоит человек, допускающий в свой кругозор непознаваемые в своей абсолютности категории – Добра и Зла, Прекрасного и Безобразного – и допускающий в свою душу страсти, не поддающиеся логическому вычислению.

О. Хаксли тревожили проблемы, заложенные противоречием между абсолютными содержаниями основных человеческих ценностей и их ограниченными, условными толкованиями в рамках отдельных человеческих сообществ, на протяжении всей его жизни и воспринимались им во всей их сложности и неоднозначности. С одной стороны – утрата Бога и утрата смысла, которая обрушилось на человека первых десятилетий XX в., с другой стороны – необходимость хотя бы условного, ограниченного человеческим несовершенством «ценностного кода», как средства организации земной жизни людей.

В своей работе «Раздумья по поводу» (1927) О. Хаксли затрагивает проблему обязательных ценностей, познание которых необходимо для мирного существования общества. Он рассматривает необходимые допущения, которые должны приниматься в качестве ценностей в демократическом обществе.

Позднее, в своих произведениях он коснется этой же проблемы противоречия между невозможностью абсолютного ответа и необходимостью принимать как данность ответы относительные.

В своем антиутопическом «дивном новом мире», смоделированным Хаксли, – мир достигнутого общественного идеала, поскольку этот идеал снижен до достижимого уровня. Обитатели этого мира лишены возможности выбрать вторую из представленных Хаксли альтернатив – они лишены возможности «остановиться на мгновение, чтобы задуматься». В итоге Истина, Добро и Красота вытесняются из кругозора обитателей «дивного нового мира», подменяясь субъективными «ценностями». Свойственный О. Хаксли интерес к чисто философской и социологической проблематике наиболее последовательно проявился в антиутопии «О дивный новый мир» (1932). Этот антиутопический роман О. Хаксли, явившаяся прямым продолжением эксперимента Е. Замятина, предпринятого в романе «Мы», предстает как произведение, ставший примером жанровой традиции, которая получила большое развитие в антиутопиях Дж. Оруэлла и других прозаиков 1940–1950 г.г.

Модель мира по О. Хаксли это гнетущая картина общества восторжествовавшей технократии, для которой прогресс синонимичен полному отказу от духовного многообразия и подавлению всего индивидуального во

имя социальной стабильности, материального благополучия и стандарта, несовместимого с мыслью о свободе.

Роман О. Хаксли был раскритикован Дж. Оруэллом. Он определяет его как «гедонистическую утопию, которая казалась достижимой, заставляя людей столь охотно обманываться собственной убежденностью, будто Царство Божие тем или иным способом должно сделаться реальностью на земле». И далее: «Там не объясняется, почему общество разделено на столь затейливую систему классов. Нет давления экономических факторов, да и желание властвовать и угнетать не выступает в романе сколько-нибудь серьезным мотивом. Там нет ни жажды власти, ни садизма, ни жестокости. У правящей верхушки нет достаточных оснований держаться за власть, и хотя там все стерильно счастливы, жизнь течет столь бессмысленно, что не верится, как такое общество вообще может существовать» [3, с.96].

Е. Замятин же, по мнению Дж. Оруэлла, тонко почувствовал иррациональное начало тоталитаризма – жестокость как самоцель, культ вождя, наделенного божественными свойствами, страсть деспотии к человеческим жертво-приношениям [3, с.135].

Жанр романа антиутопии, уходящий своими корнями глубоко в историю, все-таки в том виде, который он принял в XX столетии, является неизбежным порождением нашего времени. Каждый, коснувшийся этого жанра, обязательно отсылается к великим писателям – Е. Замятину, О. Хаксли, Дж. Оруэллу, но при этом из романов «Мы», «О дивный новый мир», «1984» невозможно показать некую единую модель, отвечающую всем требованиям этого жанра. Видимо, существуют объективные тенденции в развитии того или иного общества, которые реально могли выделиться именно в те или иные антиутопические формы. Если утопия Е. Замятина, и в какой-то степени Дж. Оруэлла являются моделью советской тоталитарной системы, то будущее в художественном мире ряда европейских и американских антиутопистов – О. Хаксли, Р. Бредбери, К. Воннегута больше связано с технократическими процессами. Определяя модель антиутопии или, извлекая из романов Е. Замятина, О. Хаксли, Дж. Оруэлла ценный материал для «идеального типа» общества несвободы, видные русские критики подчеркивали следующее: Замятин – автор «строгой» антиутопии, задал некий эталон, Хаксли «сознательно за ним последовал», у Набокова и Кафки-притчи, а Оруэлл создал «реалистическую фантазмагорию» [2, с.219]. Но в мире централизованной евгеники, точного расчета изначально предусматривается и неизбежность неравенства людей, и существование человеческой особи дальнейшей его жизни. Будущие члены этого общества, выращиваемые в бутылках, делятся по кастам – альфа, бета, гамма, дельта, эпсилон... Все зависит от состава оплодотворяемой жидкости. Конвейер дает стандартных людей.

В романе О. Хаксли это предусмотрено заранее, каждый из выведенных на конвейере людей абсолютно доволен своей судьбой.

Государство здесь управляется Мустафой Мондом, Главным управляющим Западной Европы, одним из главных управляющих Мира.

В вымышленном мире О. Хаксли рождение детей анонимно, и потому своим появлением на свет обита-

тели этого Государства обязаны ему и только ему, также как и всеми благами, предоставляемыми им соответственно их кастовым потребностям. Нет любви, устойчивые сексуальные связи вызывают подозрение, дети уже с раннего возраста обучаются сексуальным играм. Непристойными считаются понятия как семья, мать, отец. Также была решена проблема смерти. Люди проживают 60 лет, абсолютно не меняются внешне, в срок помещаются в светлые залы, полные благоухания, музыки – это умиральницы. Человек встречает смерть с радостью и после смерти его тело, перерабатываясь, приносит пользу Государству. В залах работают фонолекторы, которые прочитывают определенные тексты – это гипнопедия, внушение необходимых истин, делающих людей беспрерывно счастливыми, дети их слушают и во сне для механического усвоения.

Общество в антиутопиях Е. Замятина, О. Хаксли, Дж. Оруэлла с особой внимательностью проверяет верность своих людей. С этой целью постоянно под присмотром власти проводятся массовые марши, сходки единения, пародирующие религиозные мистерии. Главная цель доведение массы до экстаза, когда под влиянием декламации, а также рассчитанных на одурманивание массового сознания лозунгов, подтверждающих силу и мощь Единого Государства, толпа доводится до неистовства. В этот момент она понимает растворение «я» в едином целом – «мы». В романе О. Хаксли эти сходки единения проводятся под строгим контролем Монда Бернарда, чувствующий нарастающую подозрительность относительно его благонадежности, спешит на сходку вместе с Линайной. У каждого своя порция сомы. Люди входят в зал, где играет цветозапаховый орган. Атмосфера здесь тропического заката. Они двигались под звуки волшебной музыки по кругу. Постепенно ощущая сладостное чувство растворения в других.

Выводы. О. Хаксли, создавая страшную картину общества восторжествовавшей технократии, выразил себя в этом произведении как сформировавшийся художник со своими творческими принципами. Если писателя по основной своей профессии инженера, образный строй романа «Мы», его стилистика выдержана в технократическом ключе, и это технократически – метафорический мир, то у Хаксли, при всем внешнем сходстве, нечто абсолютно иное. О. Хаксли, строя синтетически-стерильный неживой мир Лондонского Инкубатория, представляет его сквозь призму своей философии, где

есть ценности высшие – Истина, Добро, Красота, и «ценности» относительные, управляющие утилитарными потребностями человека. Для Хаксли связи между этими мирами не существовало. Он считает, что абсолютная свобода не осуществима и если даже человек стремится к такой свободе, он, в конечном счете, боится её, боится её перехода в свою противоположность. Разрыв диктуют принципы построения романного материала. С одной стороны цельность, с другой дробность, когда отдельные куски имеют вполне законченный вид. Принцип контрапункта был издавна излюбленным композиционным приемом Хаксли. В романе существует поэтика монтажа, как в кино, диалог двух персонажей часто прерывается рассказом третьего лица, одновременно разных ситуаций, событий. Этот технический авторский прием наслаивания друг на друга нескольких сюжетных линий, причудливым узором переплетая реплики героев, не дают читателю при этом потерять нить повествования. Сначала реплики разных героев подаются большими кусками, перемежаются с другими линиями, но автор постепенно укорачивает их и в итоге просто дает поток слов, мыслей, которые относятся к разным персонажам, в разных местах. Этот эффект создает удивительное ощущение присутствия сразу в нескольких местах.

Различные описания «дивного мира», где пытаются вырезать «идею», как будто речь идет о труде философа, а не о книге художника, показывают, сколь наивно толковать антиутопию, не считаясь с тем, что это литература.

Литература

1. *Антиутопия XX века. М.: Сов. писатель, 1989, 541 с.*
2. *Дьяконова Н.Я. Олдос Хаксли и жанр интеллектуального романа // Типология жанров и литературный процесс. СПб.: 1994, 23–29 с.*
3. *Оруэлл Дж. Скотный двор. Сказка. Эссе. Статьи. Рецензии. М.: Наука, 1989, 183 с.*
4. *Хаксли О. Желтый кот. М.: Худож. лит., 1987, 300 с.*
5. *Хаксли О. Контрапункт. Л.: Лениздат, 1990, 603 с.*

References

1. *Antiutopiya XX veka. M.: Sov. pisatel', 1989, 541s.*
2. *D'yakonov N.Y. Oldos Haksli i janr intellektual'nogo romana// Tipologiya janrov i literaturniy process. SPb.: 1994, 23-29 s.*
3. *Oruel Dj. Skotniy dvor. Skazka. Esse. Stat'i. Recenziyi. M.: Nauka, 1989, 183 s.*
4. *Haksli O. Jeltiy kot. M.: Xudoj.lit., 1987, 300 s.*
5. *Haksli O. Kontrapunkt. L.: Lenizdat, 1990, 603 s.*

Suleymanova N.E.,

*PhD in Philology, lecturer at the Department of Foreign literature,
Azerbaijan University of Languages, nigarka-80@mail.ru*

Azerbaijan, Baku

SPECIFICITY OF THE ART WORLD OF O. HAXLEY

The article discloses the originality of the work of the English writer O. Huxley, who considered as iconic figure in world literature. Hundreds of works are devoted to him, in many of which his work becomes an object of harsh criticism and is even denied as a cultural phenomenon. A. Huxley spread the mood of «the lost generation» in European society when emergence of new literary trends began to show up, leading classical realism towards modernism. He is one of founders of the dystopian novel genre in a series by G. Orwell.

Key words: *A. Huxley, dystopia, problem, values, the art world.*

УДК 811.521

Трущак В.І.,

викладач японської мови кафедри іноземних мов
Національного Університету «Львівська Політехніка». vasyltrushchak@gmail.com

Україна, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ НАЗВ ЯПОНСЬКИХ СПОРТИВНИХ КОМАНД

У статті розглянуто словотвір назв японських спортивних команд, його особливості відповідно до видів спорту і гендерної приналежності команд. Також показано вияви цих особливостей на конкретних прикладах. Матеріалами дослідження є 178 лексем, серед яких 60 є назвами чоловічих футбольних команд, 38 є назвами жіночих футбольних команд, 42 є назвами чоловічих баскетбольних команд, 12 є назвами жіночих баскетбольних команд, 14 є назвами бейсбольних команд, 21 є назвами регбійних команд. Відповідно до вищезгаданих особливостей розглянуто словотвірні моделі у дослідженому матеріалі.

Ключові слова: словотвір, словотвірні моделі японська мова, власні назви, спортивні команди.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті спорт є важливою складовою індустрії розваг. Він займає важливу роль у житті людей і відображає реалії тих народів, де він поширюється. Японія не є винятком. Маючи одну з найсильніших в світі команд з жіночого футболу, одну з найкращих в азійському регіоні команд з чоловічого футболу, регбійну команду, яка входить до десятки найкращих у світі, а також розвиваючи і інші види спорту, очевидно, що японців вважають спортивною нацією. В Японії добре розвинута спортивна інфраструктура, а до занять спортом заохочують ще з раннього віку. Спорт в Японії формувався під впливом тих країн, з яких він запозичувався. При цьому потрібно враховувати, що запозичення відбувались не у вигляді копіювання, а у вигляді адаптації і зміни відповідно до японських реалій. Ці особливості потребують детального дослідження. Серед таких особливостей є і творення назв спортивних команд. Дослідження словотвору назв японських спортивних команд допоможе краще зрозуміти мовну картину світу і виявити особливості спортивного світогляду японців. Також потрібно врахувати, що найчастіше в межах спортивного дискурсу мовознавців цікавить спортивна термінологія, а такі питання як спортивна фразеологія, тематичні групи лексики пов'язані зі спортом, досліджують мало через їх специфічність.

Метою роботи є виявити і дослідити словотвірні моделі назв японських спортивних команд, визначити словотвірні моделі назв японських спортивних команд, проаналізувати особливості словотвірних моделей залежно від виду спорту.

Виклад основного матеріалу. Для більшої точності дослідження потрібно чітко визначити, що є назвою спортивної команди. Назва спортивної команди – це номінативна одиниця, яка складається, найчастіше з двох, а рідше з трьох або чотирьох елементів, з яких, як вказувалось раніше, один є показником власної назви, а решта є конкретизуючими, так як вказують на місцевість з якої походить команда, спосіб її організації або її приналежність до певної компанії, яка її спонсорє, чим виділяє її серед інших команд в яких головний елемент є аналогічним. Всі слова у назвах японських словотвірних команд є іменниками, але разом з тим, у них чітко виділяється головний елемент (базовий), який пов'язаний

атрибутивними відношеннями з уточнювальним і допоміжним елементом, тому можна говорити про наявність між ними підрядного зв'язку. Серед загальних особливостей словотвору назв японських спортивних команд потрібно врахувати, що назви японських спортивних команд творяться не лише з японської мови, а також використовують цілу низку європейських мов, зокрема англійську, іспанську, італійську, португальську, німецьку, французьку, голландську, рідше шведську, гінді, іврит. При цьому назви творяться за допомогою взаємодії цих мов чи сполученні їх з японською. Крім цього важливо згадати, що для надання сильнішого звучання назву стилізують під американську. Це робиться тому, що, як зазначає В. Алпатов, англійська мова вживається в багатьох сферах життя суспільства і її прийнято вважати чимось елітарним, тому, маючи певний комплекс неповноцінності, для того щоб доказати, що щось є не гіршим за американське японці часто вживають американізовану назву [1, с.83].

Можна виділити 3 словотвірні моделі за якими творяться назви японських спортивних команд. Вони не є однорідними і в них можна виділяти певні різновиди. Першою з них є «топонімічна словотвірна модель» (13 одиниць, 7% дослідженого матеріалу) – поєднання власної назви і конкретизуючого елемента – топоніма. Але присутність топонімії майже в кожній назві спортивних команд (винятки поодинокі) потребує звуження поняття «топонімічна словотвірна модель». Утвореною за топонімічною словотвірною моделлю будемо вважати назву команди, в якій присутні лише власна назва і конкретизуючий елемент у вигляді топоніма. Єдиний виняток можна зробити, для елементів ти FC, SC, Club, так як вони творять гіперо-гіпонімічні відношення, проте не впливають на лексичне значення. Така модель характерна лише для футбольних команд

Найпоширенішою є друга модель – «словотвірна модель ідеї про дух команди» (117 одиниць, 66%) – поєднання власної назви і топоніма, де власна назва визначає походження команди, показує дух команди за рахунок співзвучності інших мов і японської, а також стилізовані варіанти японської мови у назвах. Ця модель найяскравіше показує особливості японських спортивних команд, а також мислення японців. Як її підвид

розглядаємо також назви, які показують певну ознаку місцевості – символ, який їй характерний, особливості побуту (наприклад посуд), особливості флори і фауни. Така модель характерна для всіх видів спорту.

Третьою моделлю є «словотвірна модель приналежності команди до компанії-спонсора» (48 одиниць, 27%) – поєднання власної назви і назви компанії-спонсора, деколи з додаванням топоніма. Причиною її формування є те, що подаючи ім'я компанії як спонсора і поміщаючи його в назві команди, компанія отримує необхідну їй рекламу, а клуб фінансування від цієї компанії. Як її підвид розглядаємо варіант, коли назва компанії є аббревіатурою. Є два можливі варіанти функціонування такої моделі. Перший полягає у сполученні назви компанії з топонімом. В такому випадку назва компанії буде основним елементом, а топонім конкретизуючим. Якщо ж назва компанії буде вживатися з власною назвою, то вона вже буде допоміжним елементом. Така модель характерна для всіх видів спорту, але найбільше кількісно і семантично представлена у назвах регбійних команд.

Потрібно врахувати, що є назви команд, які знаходяться на стику словотвірних моделей. Такі одиниці не внесені окремо, а визначені в межах однієї словотвірної моделі. В випадку наявності топоніма у назві, назва вносилися до першої словотвірної моделі тільки якщо топонім є єдиним значущим компонентом. За наявності назви компанії-спонсора, назва вносилися до третьої словотвірної моделі, так як наявність назви компанії значно змінює сприйняття і суть назви. Якщо у назві немає компанії спонсора і разом з тим при наявності топоніма він не є найбільш важливим елементом назви.

У дослідженні розглянуто 60 назв чоловічих футбольних команд. Перша словотвірна модель в межах назв чоловічих футбольних команд представлена 9 одиницями, що становить 15% назв чоловічих футбольних команд. Найчастіше це конструкції, які складаються з топоніма і допоміжних елементів FC (або Football Club) і SC. Наприклад: Ehime Football Club 愛媛フットボールクラブ Ehime Futto:baru Kurabu 'Футбольний клуб Ехіме' [3], F.C. Gifu FC 岐阜 Efu Shi Gifu 'Футбольний клуб Гіфу' [3], Tochigi S.C. 栃木S.C. Tochigi Esu Shi 'Спортивний клуб Точігі'. Хоча є і винятки, в яких крім топоніма і допоміжних елементів FC (або Football Club) і SC. є більше уточнюючих елементів, наприклад: Yokohama Sports & Culture Club 横浜スポーツ&カルチャークラブ Yokohama Supotsu endo Karucha Kurabu 'Спортивний і культурний клуб Йогогама' [3], Fukushima United F.C. 福島ユナイテッドF.C. Fukushima Unaiteddo Efu Shi 'Футбольний Клуб Фукушіма Юнайтед' [3]. Бачимо, що допоміжні елементи можуть стояти і в препозиції і в постпозиції відносно топоніма. Важливо, що ми хоч і називаємо елементи FC і SC допоміжними, але вони не є тут неважливими або такими, які можна відкинути, так як при їх відкиданні ми отримуємо вже не назву спортивної команди, а звичайний топонім, за винятком ситуації, коли у контексті топонім зберігатиме своє значення як назва футбольної команди.

Друга словотвірна модель в межах назв чоловічих футбольних команд представлена 44 одиницями, що становить 73% назв чоловічих футбольних команд. Вона

характеризується різноманітністю мовного складу, а також різноманітністю представлених підвидів словотвірної моделі. Наголос на дух команди, який перегукується з походженням найбільш характерний для команд з морських місцевостей. Зокрема: Shonan Bellmare 湘南ベルマーレ Shonan Beruma:re 'Шьонан Бельмаре' [3] (де Bellmare – поєднання італійських слів, яке означає «красиве море») Yokohama F. Marinos 横浜F・マリノス Yokohama Efu Marinosu 'Йогогама Ф Моряки' [3] (моряки – взято з іспанської мови). Але це стосується не тільки морських місцевостей. Наприклад: Montedio Yamagata モンテディオ山形 Montedio Yamagata 'Монте-діо Ямагата' [3] (де Montedio – поєднання італійських слів, яке означає божественна гора). Інший варіант показу походження команди – використання діалектів японської мови. Наприклад: Sagan Tosu サガン鳥栖 Sagan Tosu 'Тосу з Сагу' [3] (Sagan – 'з Сагу' – взято з місцевого діалекту, назва місцевості, а Тосу – власна назва команди), Consadole Sapporo コンサド札幌 Konsadore Sapporo 'Консадоле Саппоро' (написане задом наперед слово «досанко», що означає люди Хоккайдо в поєднанні з іспанським вигуком «оле»). Інший спосіб реалізації словотвірної моделі ідеї про дух команди – демонстрація вищості команди над іншими. Наприклад: アルビレックス新潟 Arubirekkusu Nigata 'Альбірекс Нігата' [3] (поєднання латинських слів «лебідь» і «цар»), Kashiwa Reysol 柏レイソル Kashiwa Reisoru 'Кашіва Рейсол' (Рейсол з іспанської – цар-сонце, а Кашіва – назва місцевості) [3]. Також багато команд у своїй назві показують свою характерну рису, свій характер. Наприклад: Gamba Osaka ガンバ大阪 Gamba Osaka 'Гамба Осака' [3] – від італійського гамба – нога, що співзвучне з японським «гамбару» – боротися, Shimizu S-Pulse 清水エスパルス Shimizu Esuparusu 'Шімідзу Ес Пульс' [3] – де Ес це Шідзуока, Шімідзу, вболівальники (supporters), футбол (soccer), а Пурс – пульс, що значить дух тих, хто підтримує команду. Інший приклад: Jubilo Iwata ジュビロ磐田 Jubiro Iwata 'Джубіло Івата' [3] – з іспанської та португальської «задоволення». Цікавим є приклад: F.C. Suzuka Rampole FC 鈴鹿ランポーレ Efushi: Suzuka Ranpo:re 'Футбольний Клуб Судзука Рамполе' [3], так як тут маємо поєднання частини імені письменника жаків Рамп Едогави та іспанський вигук «оле», тобто можна помітити, що таким чином команда намагається підсвідомо залякати суперника. Подібним способом працює співставлення команди з тваринами і явищами природи: Omiya Ardija 大宮アルディージャ Omiya Arudija 'Білкі Омія' [3] (головний елемент – з іспанської мови), Avispa Fukuoka アビスパ福岡 Abisupa Fukuoka 'Оси Фукуока' [3] (головний елемент – з іспанської мови), Blaublitz Akita ブラウブリッツ秋田 Burauburittsu Akita 'Сині Блискавки Акіта' [3] (головний елемент з німецької мови). Окремої уваги заслуговує згадування особливостей місцевості команди або місцевої символіки у її назві, як от: Kamatamare Sanuki カマタマーレ讃岐 Kamatamare Sanuki 'Каматамаре Санукі' [3] (Каматама – місцевий тип удону, маре – по-італійськи море), Mito Hollyhock 水戸

ホーリーホック Mito Horihokku 'Святі хрести Mito' [3] (бо на місцевому гербі – хрест Токугава), Thespakusatsu Gunma ザスパクサツ群馬 zasupakusatsu Gunma 'Заспакусацу Гунма' [3] (від англійського «The spa Kusatsu», посилаючись на місцеві СПА курорти), Gruja Morioka グルージャ盛岡 Guruja Morioka 'Груджа Мориока' [3] (головний елемент з іспанської мови. Журавель – місцевий символ, символ клану Мориока), Kyoto Sanga F.C. 京都サンガF.C. Kyoto Sanga Efushi: 'Футбольний Клуб Кіото Санга' [3] (Санга – буддійська група ченців, посилення на монастирі Кіото), Fagiano Okayama FC フェジアーノ岡山FC Fagiano Okayama Efu Shi 'Футбольний Клуб Фагіано Окайма' [3] (основний елемент – місцевий рідкісний вид фазана і є посиленням на Момотаро). Всі ці назви дають нам уявлення про те чим особлива команда і місце її перебування. Це вирізняє японські футбольні команди від європейських та американських, які не несуть такої інформації. Крім того назви створені за цією словотвірною моделлю сприяють формуванню бойового духу у гравців цих команд.

Третя словотвірна модель в межах назв чоловічих футбольних команд представлена 7 одиницями, що становить 12% назв чоловічих футбольних команд. Серед них є як ті, що вживаються самостійно зі згаданими вище допоміжними елементами, так і ті, що вживаються з топонімами. При вживанні з топонімами, назви компаній будуть головними словами, а якщо вони будуть стояти з допоміжними елементами, то вони будуть конкретизуючим елементом, бо вказують про який саме футбольний клуб йдеться, а без допоміжного елемента структура втрачає значення футбольної команди. Приклади застосування такої словотвірної моделі: Honda FC ホンダFC Honda Efu Shi: 'Футбольний Клуб Хонда' [3], Nippon Steel Yawata Soccer Club 新日本製鐵八幡サッカー部 Shin Nihon seitetsu Yahata sakka-bu 'Футбольний клуб сталеві корпоративі Нова Японія' [3]. Назви компаній можуть бути і аббревіатурами, але це не змінює відносини між словами у словосполученні: JEF United Ichihara Chiba ジェフユナイテッド市原・千葉 Jefu Yunaiteddo Ichihara Chiba 'JEF Юнайтед Ічіхара Чіба' [3], MIO Biwako Shiga MIO びわこ滋賀 MIO Biwako Shiga 'MIO Бівако Шіга' [3]. В першому прикладі JEF United – основний елемент, а 市原・千葉 Ichihara Chiba конкретизуючий, а в другому MIO – основний елемент, а びわこ滋賀 Biwako Shiga конкретизуючий. Трапляються і подвійні варіанти – коли назва компанії може бути і в звичайному вигляді і в вигляді аббревіатури: Nippon Kokan Soccer Club, or NKK Soccer Club 日本鋼管サッカー部 Nippon Kokan Sakka-Bu 'Футбольний Клуб Японська Сталь' [3]. Бачимо, що ця модель малопродуктивна в словотворі назв чоловічих футбольних команд і за своєю структурою набагато простіша за першу і другу модель.

У дослідженні розглянуто 38 назв жіночих футбольних команд. Можна помітити, що в цілому словотвір назв чоловічих і жіночих команд є доволі подібним, проте є і важливі відмінності, які слід розглянути. Перша словотвірна модель в межах назв жіночих фут-

больних команд представлена 4 одиницями, що становить 11% назв жіночих футбольних команд. Подібно до чоловічих команд, тут також є прості конструкції, які складаються з топоніма і допоміжних елементів FC (або Football Club) і SC. Наприклад: Ehime F.C. Ladies 愛媛 F.C. レディース Ehime Efu Shi Redisu 'Жіночий Футбольний Клуб Ефіме' [4], Urawa Ladies F.C. 浦和本太レディースFC Urawa Redisu Efu Shi 'Жіночий Футбольний Клуб Урава' [4]. Але крім такого варіанту реалізації першої словотвірної моделі, маємо цікаву особливість, яка полягає в присутності назв футбольних команд, які означають футбольні команди університетів. Такі одиниці є більшими за структурою і мають між собою зв'язки відносно того що вивчає університет і де він знаходиться, а також зв'язок з допоміжними елементами, які утворюють гіперо-гіпонімічні відносини. Приклади таких одиниць: Niigata University of Health and Welfare L.S.C. 新潟医療福祉大学女子サッカー一部 Nigatairyofukushidaigaku joshi sakka-bu 'Спортивний Клуб Нігатаського університету охорони здоров'я і соціального забезпечення' [4], Nippon Sport Science University Fields Yokohama F.C. 日本体育大学女子サッカー一部 Nihontaiikudaigaku joshi sakka-bu 'Футбольний клуб йокогамського японського спортивного університету' [4]. Як і в попередньому випадку, без допоміжних елементів ці слова значать не більше як назву університету, але не назву футбольної команди.

Друга словотвірна модель в межах назв жіночих футбольних команд представлена 25 одиницями, що становить 66% назв жіночих футбольних команд. Важливим тут є те, що для жіночих команд важливо не возвеличити свою команду, а показати красу, тому лексичні значення будуть значно відрізнятися. Наприклад: Mashiki Renaissance Kumamoto F.C. 益城ルネサンス熊本フットボールクラブ Mashiki runesansu Kumamoto futtorboru kurabu 'Футбольний клуб Відродження Машикі Кумамото' [4], Bunnys Kyoto S.C. バニーズ京都 S.C. Banizu Kyoto 'Кролики Кіото' [4], Okayama Yunogo Belle 岡山湯郷Belle Okayama Yunogo Beru 'Красуні Окайма Юного' [4] (французька: Belle – красуні), Chifure AS Elfen Saitama ちふれASエルフェン埼玉 Chifure A Esu Erufen Saitama 'Спортивний Клуб Чіфуре Ельфи Сaitama' [4] (німецька – ельфи), Angeviolet Hiroshima アンジュヴィオレ広島 Anjuviore Hiroshima 'Ангевіолет Хірошіма' [4], та інші. В останньому прикладі маємо цікаве словоскладання Angel – ангел, ангельський + Violet фіолетовий, що дає в перекладі поєднання «ангельський фіолетовий». Тобто, можна помітити, що жіночі команди вже пробують довести, що вони не сильніші, а красивіші і кращі за інших. Для творення жіночих команд часто вживається елемент Ladies для того щоб наголосити що це жіноча команда, а це особливо важливо, коли є чоловіча команда з аналогічною назвою. Наприклад: Albirex Niigata Ladies アルビレックス新潟レディース Arubirekusu Ni:gata Redisu 'Жіночий Клуб Альбірекс Нігата' [4], Urawa Red Diamonds Ladies 浦和レッドダイヤモンズ レディース Urawa Reddo Diamonzu Redisu 'Жіночий Клуб Червоні Діаманти Урава' [4]. Разом з тим, є і команди, які

намагаються у назві показати свою міцність, зокрема: Fukuoka J. Anclas福岡Jアングラス Fukuoka Ji Ankurasu 'Анкери J Фукуока' [4] (іспанською анкери – болт для кріплення), Aguilas Kobe アクウイラズ古部 Akuwirazu Kobe 'Орлиці Kobe' [4] (головний елемент, орлиці, з іспанської мови).

Третя словотвірна модель в межах назв жіночих футбольних команд представлена 9 одиницями, що становить 24% назв жіночих футбольних команд. Серед них є як ті, що вживаються самостійно зі згаданими вище допоміжними елементами, так і ті, що вживаються з топонімами. При вживанні з топонімами, назви компаній будуть головними словами, а якщо вони будуть стояти з допоміжними елементами, то вони будуть конкретизуючим елементом, бо вказують про який саме футбольний клуб йдеться, а без допоміжного елемента втрачає значення футбольної команди. Приклади застосування такої словотвірної моделі: Nissan F.C. Ladies 日産FCレディース Nissan Efu Shi: Redizu 'Жіночий Клуб Нисан' [4], NGU Nagoya F.C. Ladies NGU名古屋FCレディース EnGeU Nagoya Efu Shi: Redizu 'Жіночий футбольний клуб NGU Нагоя' [4]. В першому прикладі бачимо, що F.C. є головним елементом, 日産 конкретизуючим, а Ladies конкретизує 日産. Подібно і в другому прикладі, F.C. є головним елементом, NGU конкретизуючим, 名古屋 конкретизує NGU а Ladies конкретизує сполучення NGU 名古屋. Аналогічно до словотвору чоловічих команд, аббревіатури не змінюють структури словотвірної моделі. В цілому функціонування третьої моделі в назвах японських жіночих футбольних команд аналогічне як у чоловічих футбольних командах.

У дослідженні розглянуто 14 назв бейсбольних команд. У назвах японських бейсбольних команд представлені тільки друга і третя словотвірні моделі. Друга словотвірна модель в межах назв бейсбольних команд представлена 9 одиницями, що становить 64% назв бейсбольних команд. Ця словотвірна модель формується за рахунок поєднання власної назви команди, яка у всіх випадках буде головним елементом і топоніма, який є конкретизуючим елементом. Для власних назв часто використовуються назви тварин: 阪神タイガース Hanshin Taigasu 'Ханшінські Тигри' [5], 広島東洋カープ Hiroshima Toyo Кару 'Хірошимські східні Карпи' [5], 埼玉西武ライオンズ Saitama Seibu Raionzu 'Сайтама Сейба Леви' [5]. Важливо зазначити, що попри те, що у всіх назв тварин є відповідники у японській мові, але вони не вживаються. Натомість маємо вживання назв тварин запозичених з англійської мови. Також для позначення власної назви команди використовують назви міфічних істот. Зокрема: 読売ジャイアンツ Yomiuri Jaiantsu 'Гіганти Йоміюрі' [5], 中日ドラゴンズ Chunichi Doragonzu 'Драconi Чюнічі' [5]. Тут також бачимо, що у власній назві команди є уникнення японської мови. За допомогою власних команд в вигляді назв тварин і міфічних істот команди пробують утвердити свою силу і залякати суперника, а використання англійських власних назв є стилістичним прийомом, який має на меті підсилити звучання, зробити її більш модною і ближчою до назв американських бейсбольних команд. Крім того зустрічаються назви

команд наголошують на позитивні риси чи особливості команди. Наприклад: Daiei Stars 大映スターズ Daiei Sutazu 'Зірки Дайей' [5], Takahashi Unions 高橋ユニオンズ Takahashi Yunionzu 'Об'єднані Такахаши' [5]. Таким чином команда намагається стати привабливішою для своїх вболівальників.

Третя словотвірна модель в межах назв бейсбольних команд представлена 3 одиницями, що становить 21% назв бейсбольних команд. Її функціонування аналогічне до згаданих раніше спортивних команд. Прикладами є: 横浜DeNAベイスターズ Yokohama DeNA Beisutazu 'Йокогамські DeNA зірки' [5], オリックス・バファローズ Orixusu Bafarozu 'Буйволи Орікс' [5], 東北楽天ゴールデンイーグルス Tohoku Rakuten Goruden Igurusu 'Тохокські золоті орли Ракутен' [5].

У дослідженні розглянуто 21 назва регбійних команд. У назвах японських регбійних команд представлені тільки друга і третя словотвірні моделі. Друга словотвірна модель в межах назв регбійних команд представлена 1 одиницею, що становить 5% назв регбійних команд. Порівняно з іншими спорту, у регбі друга словотвірна модель є малопродуктивною. Вони є англійськими назвами, вжитими для кращого звучання назви команди, наприклад: Yokogawa Musashino Atlstars 横河武蔵野アトラスターズ Yokogawa Musashino Atlstazu 'Йокогамські Мусашино Атлазірки' [6]. Назва утворена з допомогою поєднання слів Atlas – Атласи, в значенні імені титана і Stars зірки.

Третя словотвірна модель найкраще і найбільш обширно представлена в назвах регбійних команд. Це показує популярність регбі в Японії. Третя словотвірна модель в межах назв регбійних команд представлена 20 одиницями, що становить 95% назв регбійних команд. Функціонування не відрізняється від інших видів спорту. Разом з тим, потрібно відзначити різноманітність компаній, які представлені в межах цієї моделі творення регбійних команд. Подібно до інших видів спорту, тут представлені компанії з важкої промисловості: Kobe Steel Kobelco Steelers 神戸製鋼コベルコスティーラーズ Kobe Seiko Koberuko Sutirazu 'Сталевики сталеплавильного заводу Кобелко в Кобе' [6]; автомобільні компанії: Mitsubishi Dynaboars 三菱重工相模原ダイナボアーズ Mitsubishi Dainaboazu 'Динамокабани Міцубічі' [6], але також наявні компанії-виробники техніки, як от, TOSHIBA Brave Lupus 東芝ブルーパス Toshiba Bureibu Rupasau 'Хоробрі Вовки Тошібі' [6], Panasonic Wildknights パナソニック ワイルドナイツ 'Дикі лицарі Панасоніка' [6]; компанії виробники напоїв: Coca-Cola Red Sparks コカ・コーラレッドスパークス Coca-Cola Reddo Spakusu 'Іскорки Кока-Кола' [6], Suntory Sungoliath サントリーサンゴリアス Santori Sangoriasu 'Сонячні Голяфи Сантори' [6]; компанії зі сфери телекомунікацій: NITO-Communications SUNWOLVES ヒト・コミュニケーションズ サンウルブズ Hito Komunikeshon Sanurbuzu 'Сонячні вовки NITO-Communications' [6], NEC Green Rockets NECグリーンロケット NEC guri:n rokettsu 'Зелені ракети NEC' [6]; транспортні компанії Kintetsu Liners 近鉄ライナーズ Kinetsu Rainazu 'Лінійники Кінецу' [6].

У дослідженні розглянуто 42 назви чоловічих баскетбольних команд. У назвах японських чоловічих баскетбольних команд представлені тільки друга і третя словотвірні моделі. Друга словотвірна модель в межах назв чоловічих баскетбольних команд представлена 34 одиницями, що становить 81% назв чоловічих баскетбольних команд. Як і в інших видах спорту основним елементом тут є власна назва команди, а уточнюючим – топонім. Вона використовується у чоловічих баскетбольних командах, щоб показати вищість команди над іншими та надати команді моднішого звучання за допомогою використання іншомовних слів або стилізації японської мови, надаючи їй подібності до американського варіанту англійської мови, а також уподібнення до явищ природи і використання назв тварин (в тому числі міфічних). У прикладах Tokyo Excellence 東京エクセレンス Tokyo Ekuserensu *‘Досконалість Токіо’* [2], Otsuka Alphas Tokyo 大塚アルファーズ Tokyo Otsuka Aguphazu Tokyo *‘Токійські Альфи’* [2] (множина від слова альфа, яке означає «головний»), Ryukyu Golden Kings 琉球ゴールデンキングス Ryukyu Goruden Kingusu *‘Золоті Королі Рюкю’* [2], Akita Northern Happinets 秋田ノーザンハピネッツ Akita No:zan Happinetsu *‘Щасливі ниточки Північної Акіта’* [2], бачимо спробу показати вищість команди над іншими. Особливо цікавим є останній приклад, бо *‘Хіппінеці’* Happinetsu (дослівно – щасливі ниточки) не є існуючим словом в англійській чи японській мові, а створене, щоб показати, що команда багато забиває, і тому нитки в баскетбольному кошику постійно трясуться, а отже вони «щасливі». В цьому контексті варто згадати назви команди які мають на меті залякати суперника, як от: Yokohama B-Corsairs 横浜ビーコルセアーズ Yokohama Bi: Korusazu *‘Йокогамські Б-Корсару’* [2], Oita Ehime HeatDevils 大分愛媛ヒートデビルズ Oita Ehime Hito Debirzu *‘Гарячі дияволи Оїта Ехіме’* [2]. Таке вживання другої словотвірної моделі є відносно малочастотним. Деяко частіше вживаються назви тварин, як от: Hiroshima Dragonflies 広島ドラゴンフライズ Hiroshima Doragonfuraizu *‘Хіросімські бабки’* [2], Nishinomiya Storks 西宮ストークス Nishinomiya Sutokusu *‘Журавлі Нішіномія’* [2]. Як бачимо, тут акцентується увага не так на силі і відповідно тваринах, які є сильними, як на легкості, швидкості і польоті, що більш важливо для баскетболу ніж груба сила. Міфічні тварини, які згадуються в назвах баскетбольних команд також відповідають цьому твердженню: Namamatsu Higashimikawa Phoenix 東三河フェニックス Higashimikawa Phenikusu *‘Нішімікавські Феніксу’* [2], Pass lab Yamagata Wyverns パスラボ山形ワイヴァンズ Pasu rabo Yamagata Waiwenzu *‘Ямагатські Віверни Пас Лаб’* [2] (віверни – болотні чудища подібні на драконів). Широко вживаються англомовні назви команд. Наприклад: Chiba Jets 千葉ジェッツ Chiba Jetsu *‘Реактивні Чіба’* [2], Shinshu Brave Warriors Nagano 信州ブレイブウォリアーズ 長野 Shinshu Bureibu Warriazu Nagano *‘Нові хоробрі воїни Нагано’* [2], Takamatsu Five Arrows 高松ファイブアローズ Takamatsu Fibu Argozu *‘П’ять стріл Такамацу’* [2] (тут прихована аналогія: 5 стріл – як і 5 гравців на полі

підчас гри). Варто виділити назви, де вживається стилізована японська мова. Ці назви можна було б умовно назвати англомовними, але насправді, вони представлені словами японської мови, які уподібнюються до американських. Наприклад: Kanazawa Samuraiz 金沢武士団 Kanazawa Samuraizu *‘Канадзавські Самурай’* [2]. Завдяки цьому команда має на меті приманити до себе більше молодих вболівальників, назва має більш молодіжний стиль, і подібна до сленгу. Зустрічаються і поодинокі випадки демонстрації походження команди. Наприклад: Tokyo Marine Nichido Big Blue 東京海上日動ビッグブルー Tokyo kaijo nichido biggu buru *‘Токійські Великі Сині Моряки’* [2].

Третя словотвірна модель в межах назв чоловічих баскетбольних команд представлена 8 одиницями, що становить 19% назв чоловічих баскетбольних команд. Функціонування не відрізняється від інших видів спорту. Проте тут представлені компанії-виробники техніки. Прикладами вживання такої моделі є: CYBERDYNE Tsukuba Robots サイバーダイニングつくばロボッツ Saibadain Tskuba Robotsu *‘Цукубські роботи CYBERDYNE’* [2]. Як бачимо, назви команд цієї словотвірної моделі пов’язані з високими технологіями або передають силу команди.

У дослідженні розглянуто 12 назв жіночих баскетбольних команд. У назвах японських жіночих баскетбольних команд представлені тільки друга і третя словотвірні моделі. Друга словотвірна модель в межах назв жіночих баскетбольних команд представлена 4 одиницями, що становить 33% назв жіночих баскетбольних команд. Виділити в межах цієї моделі певні групи неможливо, тому потрібно розглянути кожен приклад окремо. В назві команди Shanson V-Magic シャンソンVマジック Shanson Wi Majikku *‘V магія пісні’* [2] бачимо, що основним елементом є ШАНСОН Shanson – французьке слово, яке означає пісня, а Vマジック Wi Majikku є уточнюючим елементом. Ця назва відображає дух команди. У такому прикладі як Haneda Vickies 羽田ヴィッキーズ Haneda Vikizu *‘Ханедські переможниці’* [2] бачимо взаємодію головного елемента з топонімом. Хоч топонім і стоїть в препозиції відносно власної назви, але він є лише уточнюючим елементом. Основний елемент – Віккієз Vikizu (переможниці) відображає дух команди. В назві команди Niigata Albirex BB Rabbits 新潟アルビレックスBBラビッツ Arubirekkusu Ni:gata BiBi Rabitsu *‘BB Кролики Нігата Альбірекс’* [2] бачимо одночасно прагнення показати вищість команди над іншими (пояснення значення цієї назви див. вище) і використання назв тварин (Рабітцз Rabitsu кролики). Арбірекс Arubirekkusu в цій назві баскетбольної команди є головним елементом, а інші елементи є уточнювальними і пов’язані з ним, але не пов’язані між собою. При розгляді назви Yamanashi Queenbees 山梨クイーンビーズ Yamanashi Queenbizu *‘Бджоли-королеви з Яманаші’* [2] бачимо поєднання топоніма і назви тварини, де назва тварини буде головним елементом, а топонім уточнюючим. Бачимо, що як і для футбольних жіночих команд, важливо не так возвеличити свою

команду, як показати красу, що впливає на лексичні значення назв команди

Третя словотвірна модель в межах назв жіночих баскетбольних команд представлена 8 одиницями, що становить 67% назв жіночих баскетбольних команд. Назви компаній у всіх назвах жіночих команд є уточнювальним елементом. Серед основних елементів найбільше уваги приділяється тваринам і рослинам: Mitsubishi Electric Koalas 三菱電機 コアラーズ Mitsubishi Denki Koarazu 'Коали Електроніки Міцубіші' [2], Toyota Antelopes 豊田 アンテロプス Toyota Anteropusu 'Антилопи Тойоти' [2], Denso Iris デンソー アイリス Denso Airisu 'Іриси Денсо' [2], JX-ENEOS Sunflowers JX-ENEOS サンフラワーズ JX-ENEOS Sunfrawazu 'Сосячки JX-ENEOS' [2], хоча є і елементи з іншим лексичним значенням, як от Fujitsu Redwave レッドウェーブ: 富士通 – スポーツ活動 Redowawu: Fujitsu sports katsudou 'Червоні хвилі: спортивна активність Фуджіцу' [2], Toyota Boshoku Sunshine Rabbits トヨタ 紡織 サンシャインラビッツ Toyota Boshoku Sunshyain Rabitsu 'Сосячки Тойота Бошюку' [2], AISIN AW Wings アイシン・エイ・ダブリュ ウィングス Aishin Ewi Daburu Wingusu 'Подвійні крила AISIN AW' [2].

Висновки. Можна виділити 3 словотвірні моделі за якими творяться назви японських спортивних команд. Вони не є однорідними і в них можна виділяти певні різновиди. Першою з них є «топонімічна словотвірна модель» (13 одиниць, 6% дослідженого матеріалу) – поєднання власної назви і конкретизуючого елемента – топоніма. Найпоширенішою є друга модель – «словотвірна модель ідеї про дух команди» (117 одиниць, 57%). Її основним елементом є слово, яке визначає походження команди, показує дух команди за рахунок співзвучності інших мов і японської, а також стилізовані варіанти японської мови у назвах. Серед них є назви, які показують певну ознаку місцевості – символ, який їй характерний, особливості побуту (наприклад посуд), особливості флори і фауни. Третьою моделлю є «словотвірна модель приналежності команди до компанії-спонсора» (51 одиниця, 24%). Третя словотвірна модель функціонує майже однаково у всіх видах спорту, розрізнення ж відбувається залежно від кількості елементів у назві спортивної команди і залежно від виду спорту відрізняється кількість і вид компаній характерних для словотвірної моделі певного виду спорту. Японські чоловічі і жіночі футбольні команди вирізняються тим, що тільки у складі їх словотвору представлені одиниці створені за першою словотвірною моделлю. У чоловічих

футбольних командах представлена найбільша різноманітність видів другої словотвірної моделі. У назвах жіночих футбольних команд друга словотвірна модель не має стільки варіантів, проте є важлива зміна лексичних значень – демонстрація не сили, а краси. Друга словотвірна модель у назвах японських бейсбольних команд виражена вживанням основних елементів, які є назвами тварин, міфічних істот, а також англійських найменувань, які виражають характер команди. Друга словотвірна модель у назвах японських регбійних команд порівняно малопродуктивна і виражена англійськими елементами, які позначають характерну ознаку команди і уточнювальні елементи в вигляді топонімів. Набагато продуктивнішою у регбійних команд є третя словотвірна модель. Друга словотвірна модель у назвах японських чоловічих баскетбольних команд представлена основними елементами, які вказують на вищість команди над іншими, характерну ознаку, назви тварин і міфічних істот. Також є різниця у лексичних значеннях елементів, так як основою є не демонстрація сили, а легкість. Майже аналогічно до чоловічих баскетбольних команд виглядають і словотвірні моделі японських жіночих футбольних команд, за винятком того, що назви більше виражають красу, а також наявні елементи, що позначають назви рослин.

Література

1. Аллатов В.М. Япония язык и общество / В.М. Аллатов, – М.: главная редакция восточной литературы, 1988
2. www.asia-basket.com – сайт японської баскетбольної асоціації
3. <http://www.jleague.jp> – сайт J-League – чемпіонату Японії з чоловічого футболу
4. <http://www.nadeshikoleague.jp> – сайт Надешіко Пленус Лігу – чемпіонату Японії з жіночого футболу
5. <http://www.baseballjapan.org> – сайт ВФЖ – бейсбольної федерації Японії
6. <http://jrfsu.org> – сайт JFRU – японської федерації регбі

References

1. Alpatov V.M. Yaponiya yazyk y obshchestvo / V.M. Alpatov, – M.: glavnaia redaktsiya vostochnoi lyteratury, 1988
2. www.asia-basket.com – sait yaponskoi basketbolnoi asotsiatsii
3. <http://www.jleague.jp> – sait J-Ligy – chempionatu Yaponii z cholovichoho futbolu
4. <http://www.nadeshikoleague.jp> – sait Nadeshiko Plenus Ligy – chempionatu Yaponii z zhinochoho futbolu
5. <http://www.baseballjapan.org> – sait ВФЖ – beisbolnoi federatsii Yaponii
6. <http://jrfsu.org> – sait JFRU – yaponskoi federatsii rehbi

Trushchak V.I.,

Teacher of the Japanese language at the Department of Foreign Languages of Lviv Polytechnic National University.
vasyltrushchak@gmail.com

Ukraine, Lviv

PECULIARITIES OF WORD FORMATION OF JAPANESE SPORTS TEAMS

The article deals with the word formation of the names of Japanese sports teams, its peculiarities according to sports and the gender of the teams. The examples of these features are also shown in specific examples. The study materials include 178 tokens, 60 of which are names for men's soccer teams, 38 are the names of women's soccer teams, 42 are the names of men's basketball teams, 12 are the names of women's basketball teams, 14 are the names of baseball teams, 21 are the names of rugby teams. According to the above-mentioned features, word-forming models in the studied material are considered.

Key words: word formation, word formation models Japanese, proper names, sports teams.

UDC 821.161.2.09 «193»

Sharova T.M.,

*PhD of Philological Sciences, Associate professor, Head of the Department of Ukrainian and foreign literature, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Tanya_sharova@ukr.net**Ukraine, Melitopol*

ARTISTIC AND DOCUMENTARY BASIS OF CREATIVITY K. GORDIENKO: MODERN RETROSPECTIVE

In the Ukrainian literature of the twentieth century, K. Gordienko, who enriched the Treasury of the Ukrainian nation with the perfect artistic word, belongs to the important work of the site. In contemporary literary criticism, can be observed a controversy about the personalities of Ukrainian literature, who worked in the 1960's. K. Gordienko's creativity as a reflection of realistic events of the last century is an important position in such polemical dialogue. K. Gordienko's creativity can be represented in the form of an artistic chronicle of the difficult trials that fell to the Ukrainian people in the twentieth century.

Key words: *poetics, fiction, retrospective, Kost' Gordienko, realism, socialist realism.*

The statement of a problem. The hallmark of Ukrainian literature of the 20th – the beginning of the 21st century is its apparent attraction to various forms of documentary evidence, and the existence of several waves of increasing scientific and reader interest in the specified period. After a complete denial of socialist realism in the late 80's – 90's of the twentieth century at the beginning XXI there is a return to K. Gordienko's attention and the creative reality of a significant period in the history of Soviet literature, in particular Ukrainian literature. Therefore, the study of the artistic creativity of the noted writer in aspects of documentary and reflection of the realities of that time is relevant today.

The researchers of socialist realism in modern literary criticism are the cohort of critics, who emphasized certain aspects of this method (E. Bystrytsky and T. Hundorova, N. Bernadskaya and V. Kharhun, T. Kruglova and T. Sverbilova). Important moments of the formation and development of social realism reveals in the critical research I. Zakharchuk [5]. Their studies indicate the urgency of the problem and the need for an impartial study of the very phenomenon of socialist realism and artistic works belonging to its space. For example, E. Bystrytsky in the article «Socialist Realism – the Completed Project of Modernity» (1995) emphasized that various forms of realism or reflection of reality are inherent in everything, without exception, works, even postmodernist: «Let's look at examples of literature and painting, put forward by postmodern, – he does not exist without the citation of realistic art ... at first, it requires a certain reality, so that then it can be disrupted, relied on it. Postmodern does not exist without the Modernist project, without realism in culture» [2, p.34].

Researchers of creativity of K. Gordienko – D. Bedzyk, V. Bryukhovetsky, G. Helfenbein, Yu. Gerasimenko, O. Zinchenko, V. Ivanisenko, M. Logvinenko, Yu. Makhnenko, I. Mikhailin, V. Oskotsky, M. Ostriuk, V. Panchenko, M. Shapoval and others – underlined the scale of the artistic representation of historical events in his fiction, drew attention to the fact that the theme of the village was a leader in the work of the artist. D. Bedzyk in the article «Always with the people» (1979) noted «to Understand the complex processes of rural life – that it was the first cause of entrainment rural subjects, which he gave all of generous talent, all the work of your heart. He is imbued with the concerns of the village showed sharp conflicts in the class struggle that

was going around the organization of the first agricultural cooperatives» [1, p.3].

In scientific researches about trilogy K. Gordienko «Buimyr» considerable attention is paid to its problematic-thematic content. Researcher such as V. Briukhovetsky, G. Gelfandbein, L. Dus, V. Osokitsky, M. Ostriuk, V. Panchenko and others addressed this issue. They noted that the appeal of K. Gordienko to the historical-revolutionary subjects was not accidental. Writing the story «Corn», «Scum and Son», which talked about the collectivization and life of the farmer on the farm, the writer was interested in the history of what was the road village to the collective farm system. The idea of the connection of time, continuity of the epoch was directed by the creative idea of the author, and the historical documents and, most importantly, the national memory (not for nothing the words from the folk song – «Alien nive sting, / In someone else's barn cared ... / Alien cooks sped / In another's chest cared «struck him and prompted a novel called to mind a line from it) against the peasantry Lebedinsky district gave a specific material for the work. The pages of these novels and the trilogy K. Gordienko find original art reflected the revolutionary battle, «socialist construction» tragedy of World War II. In addition, the novel «Girl under apple tree» is full of personal impressions, personal understanding of the social, socio-cultural activities of the artist himself and is largely the result of his personal reflection [16, p.3].

The purpose of this article is to review the artistic and documentary basis of K. Gordienko's work in the context of modern reception.

The statement of the main material. The creativity of K. Gordienko can be represented in the form of an artistic chronicle of complex trials that have befallen to the Ukrainian people in the twentieth century: a revolutionary whirlwind in the beginning of the century, difficult times of preemption, the disaster of the Second World War. As a rule, the basis of artistic works of that time laid the real facts of life, which the author reflects and complements the artistic truth. The writer created the image of the era, which he himself witnessed. His prose, on the one hand, represented the life of the Ukrainian village of this period, on the other – it reproduced historical facts. In the image of complex, and often contradictory events and images, the artist used those artistic forms and means that were common at that time [8].

In the creative style of the author the tendencies of the versatile genesis of the Ukrainian literature of the twentieth century were revealed. Deeply immersed in the folk worldview and folklore, the prose of K. Gordienko was fed from the realistic sources of the past (XIXth century). There were distinct tangibles with the achievements of high modernism of the 20s and 30s of the 20th century, and later organically linked peculiar (including many other literary trends) of late modernism, the folkloric development of the present features of socialist realism [9].

The works of the writer reflected the conceptual features of socialist realism: truthfulness of the reflection of life, nationality, party, image of events and characters in dynamics and development, display of positive features of the hero, revolutionary romanticism. The phenomenon of his work is the truth-documentary reproduction of the realities of Ukrainian reality. The writer lived in the interests of a rural worker, sought to study them as deeply as possible, thereby bringing the real characters and their problems closer.

It should be noted that in the Ukrainian literary studies study of the real reflection of the reality of the twentieth century known critics and literary critics. Among them the honorable place belongs to V. Donchyuk, who emphasized certain aspects of the literary process of the twentieth century in general. S. Kryzhanivsky repeatedly emphasized on the ideological and thematic horizons of artistic works of the twentieth century, and D. Nalyvayko in critical research presented his own vision of the images and problems that appear on the pages of works of writers of the twentieth century, etc. At the same time, the trilogy of K. Gordienko «Buimyr» received a tangible positive assessment in criticism, but it was a fairly general observation, without much entrainment in the artistic material or some aspects of the analysis. Let's also emphasize that after the author's death (during the period of independence of Ukraine) his works were not republished, and therefore, they did not often fall into the reader's field of view and did not become the subject of their interest.

Roman K. Gordienko's «Girl under the apple tree» is the second product of the trilogy, which continues the peasant theme, outlined in the first part («Alien Nine Sting») [7, p.3]. If you turn the pages of the latest novel of the Buimyr trilogy, it becomes clear that it tells about the fate of the heroes during the war. In this regard, O. Zinchenko emphasized: «The unity of all three works is first and foremost in the social genealogy of characters, despite the fact that its strict sequence is violated, and some of them, at the will of the author (most of all, in «Buimyr») change their own position. But the action begins with the direct demarcation of the heroes on the social, more precisely, on a class basis. This distinction determines the main conflict of the novel» [6, p.102-103]. According to the researcher, the author portrayed the struggle of a new, progressive, collectivist with an old, backward, petty owner and selfish. Such reasoning is entirely justified, since K. Gordienko did not invent plots for works of art, but took them from the very life.

The researchers drew attention to the fact that the author was relatively free with the composite structures of the trilogy. The writer himself understood this, but in search of ways to reproduce the depth of socio-historical events, the dynamism of a narrative covering vast periods of time, came to a profound, realistic, albeit somewhat fragmentary,

depiction of the history of the Ukrainian village of the first half of the twentieth century. He explained his compositional solutions so: «... a wide time distance – when the author wants to» highlight «certain social processes in the» most complete «way and then, according to the chronological sequence, affects the form of the work, makes it too busy, I would say, more contemplative» historical «Less relevant and shock» [4, p.29].

For example, M. Ostriuk, emphasizing the common poetic aspects of the novels of the trilogy, in the article «The Buimyr – The World Revolutionary» (1973) noted that the heroes of these works represent different types of people who were supposed to perform one task – to be free: «Heroes The first and second novels of the trilogy are not the same people. Participants of the peasant unrest in 1905, brought out by K. Gordienko, died. In the new reality there are new characters. But both works are interconnected firmly, and it's not just that the heroes have the same geographical «residence». The main thing is that in their unity they give a distinct, ideologically rich contrast on the line of social existence, where, as a result of revolutionary transformations, the most vivid and most profound changes occurred» [13, p.3].

M. Logvinenko in the article «Buimyr and his people» (1973) also defines K. Gordienko's novel cycle as a trilogy: «In showing the poor life of the poor peasantry to the revolution in the first novel, the writer contrasts the past with contemporary» in the following essay «Girl under the apple tree». «Now we have reason to say», says the researcher, «about the novel-trilogy as a certain artistic unity, though, of course, each of the books covers various historical periods and, from this point of view, retains an independent ideological and aesthetic sound» [10, p.5].

In the middle of the twentieth century. As you know, the revolutionary themes and problems were not new, and in the Ukrainian literature, the historical and artistic works on the revolution of 1905 began to emerge from the mid-20's of the twentieth century. The authors sought to recreate the events and processes of that time, comprehensively reveal the characters, peculiarities of the struggle of peasants and workers against injustice.

At the heart of the trilogy K. Gordienko «Buimyr» lies the struggle of the old with the new. The mentioned problem is artistically convincingly embodied in the living, full-blooded images, recruiting, according to the peculiarities of time and circumstances of action, various modifications. It is the source of the motion of the plot, which expands which, the writer cares about the psychological motivation of the plot, the naturalness of the development of characters, the motivation of their actions. This was emphasized by Yu. Gerasimenko in the article «The Line of Life» (1973): «Not buzzing, not belligerent anxieties and joy, the purest winds of Buimir are poured on the reader. Yes, it's true – the events unfold mostly in this village (Buimyr), sometimes – in the Swan, even less often – in Sumy. But the writer managed through the life of the village, through the works and dumas of the people of the then deaf covenant of the deepest province to show the situation in the entire royal empire...» [3, p.73]. The novel «Buimyr» reflected many features of the intense and rapid development of the class struggle on the eve and during the revolution.

The writer is constantly among his heroes, sees their daily lives, hears their living language. For every character

shown in the works of the artist, there is a real person. In the work of K. Gordienko you can see some documentary evidence. Thus, under the circumstances described in the novel «Alien Nail of Sting», certain historical events appear: peasant unrest in the Lebedinsk district of the Kharkiv province. From the speeches of the author in the press, it is also known that the insults-characters and all the major vicissitudes of the novel «Girl under the apple tree» are taken from real life. Regarding the «Buimyr» trilogy, M. Shapoval noted: «The Chronicle of the village of Buimyr was a work that the writer gave to almost half a century of life. That is why every single line of this line, the working hands and industrious minds impresses the reader with his deep truth» [15, p.3].

Part of the research on trilogy K. Gordienko «Buimyr» is devoted to the figurative system of the work. Despite the fact that they do not directly emphasize the fact that the author insults the characters-images mainly through the canons of socialist realism, the researchers focus on the figurative poetics of socialist realism. Thus, Yu. Makhnenko in the article «Faithfulness of the Revolution – Faithful to Me» (1972) states: «And perhaps there may be another Communist Musiy Zaviryukha, the organizer of the collective-farm movement, who built a new life with his own hands, reached his faithful decisions on an unknown path, was experiencing difficulties with his heart, enjoyed success, because these successes were not only his achievements, but factors that influenced the lives of many people close to him in spirit, and not just the blood of people. The farmer to the bone marrow, he escaped from his favorite work for military victory, fulfills his guerrilla duties with the same mastery of the master and the altruism of the collectivist responsible for the fate of the fellow villagers, and dreams, all in nature, aimed at returning to the usual, in the genus he wrote a work that fed the whole world» [11, p.40].

Literary critics are united in the thought that the writer paid the most attention to women's images, depicted a collective portrait of a rural woman. Such are the images of Orina Chumak in the novel «Alien Nive of Sting,» by Tekla Zveruryuchi in the prose work «Girl under the apple tree». In her heroines, the artist revealed the history of the formation of women and, in general, human dignity. By opting positive characters to negative heroes, the author showed the difficulties faced by the builders of a new life, their selfless work, sacrifice, and faith in the future. Yu. Gerasimenko said: «Thoughts, anxieties, difficult decisions, heroism, and sometimes tragedy, the whole world is as if ordinary and ordinary – apple with fruits, apiary, and most importantly – bread ... and what kind of livelihood must be, what a master his business, to deserve to be in the ranks of those who feed and dress the country. It is such – inspired masters and lovers of life that Kostya Gordienko depicts people of the collective farm Buimyr» [3, p.75].

Stylistic, in particular, microprotective, features of the trilogy K. Gordienko «Buimyr» were studied by Yu. Gerasimenko, V. Oskotsky, M. Ostriuk, V. Panchenko, O. Zinchenko, M. Shapoval, V. Furgailo and others. For example, in the scientific study of V. Panchenko, it is said that the writer is mobilizing a significant arsenal of visual means for revealing the problems of his works, the representation of literary heroes as bright personalities that are multifaceted. The prose writer paid a considerable attention to the linguistic parties of the characters, as well as to the image of the

appearance. Typically, the portrait emphasizes the features that typologically combine the images of people for their social affiliation. This technique could be called straightforward, scientists believe, if not for the exceptional resourcefulness of the author in his fruitful use [14, p.139].

In the work of K. Gordienko of particular importance we gain language self-characterization, a narrative from the first person in which the character is revealed with genuine sincerity, straightforwardness, in its psychological essence and national identity. «K. Gordienko often does not leave his heroes alone: they act most often in the group, therefore, it is very rare in the trilogy to find internal monologues, – notes V. Panchenko. – True, in «Girl under apple tree» and «Buimyr» they are more than in the first part, where the prevailing narrative and improper direct speech. This is a testimony of how rich the means of creating characters from the writer» [14, p.139]. The researcher repeatedly emphasizes the significance of the generalized image of the people created by K. Gordienko: «In the prose works of K. Gordienko, for the determination of the mood of the village, the psychological and emotional atmosphere of a particular situation, the behavior, the mood of those who are called generalized – «people» [14, p.139].

By deliberately or unconsciously emphasizing the ideological postulates of socialist realism in this way, which is clearly manifested in the trilogy of K. Gordienko, the researchers draw attention to its essential stylistic features: folklore, in particular the use of poetry of folk songs, some symbolism, romanticism in the depiction of events and characters, the truthfulness of the narrative, too inherent in oral poetry works. In this context, the thought of M. Ostriuk: «The creativity of Kostya Gordienko carries the richness of living art, the unique turns of the language, which folk sentiment grows into wisdom» is appropriate [13, p.3].

Yu. Gerasimenko also emphasizes the romantic principles in the trilogy of K. Gordienko in their unity with other forms of reflection of being – realistically satirical: «In the novels of the trilogy, we often cite the word» uninhabited «And it is not by chance: unnecessary deeds arise in those works, uncreated people act. Yes, and the world all the artist sees unnecessary. Romantic perception of the world in general is characteristic of all creativity of K. Gordienko. And it does not manifest itself in dimming the depths, not in the veiling of the sharpness of the vertices, but on the contrary, in a particular clarification, in the deliberate underscored sharpness and contrast of the two vertices and abyss. When to comprehend this property of Gordienko's romance, it becomes quite clear and inseparable from the same sharp contrasting satire of this writer» [3, p.77].

K. Gordienko's stylistic style is characterized by dynamism. In this sense, V. Oskotsky noticed the subtle changes in the poetry of the novel «Alien Nival Sting», associated with the «consolidation» of its content and the need «to convey the movement of folk history, the scale of the revolutionary storm» [2, p.157]. Yu. Gerasimenko also expressed the opinion that the cycle of novels K. Gordienko creates a vibrant panorama of decades [3, p.74].

M. Ostriuk spoke about their perception of the writer: «the Appearance of each of the novel was welcomed, friendly readers, and now the whole trilogy – «a Foreign field sting», «Girl under the Apple tree», «Buyer» – inseparable in our public consciousness ed positive achievements of the Soviet Ukrainian prose» [13, p.3]. Scientist noted: «the Value of the

---

trilogy Kostya Gordienko is determined primarily by the significance of the social processes which are comprehended in it: the writer reproduces the fate of the Ukrainian peasantry for half a century, it is class struggle in unity with the leading revolutionary force – the working class, the changes and transformation in human consciousness, psyche, morality, life, economy, overall social structure of the village and the country as a whole». According to the scientist, in the trilogy of K. Gordienko «Buyer» «recreated the events of 1905, shows a large-scale picture of the revolutionary and Builder of life of the people, transmitted live voice and in joy, in sorrow – the work worthy of attention» [13, p.3].

Conclusions. It should be emphasized that the understanding of K. Gordienko's creativity in the spirit of socialist realism was a tribute to the time. The researchers of his artistic prose works had to «tighten up» the content of his artistic works for the sake of interpreting them in the spirit of socialist realism (Yu. Makhnenko, M. Ostriuk, V. Panchenko). For other interpretations of many-valued works of art, K. Gordienko did not have any possibilities, since criticism had to be reckoned with the time he belonged to.

Literature

1. Бедзик Д. Завжди з народом: К. Гордієнку – 80. Літературна Україна. 1979. 2 жовтня. С. 3.
2. Бистрицький С. Соціалістичний реалізм – завершений проєкт Модерна. Філософська і соціологічна думка. 1995. № 7-8. С. 34-41.
3. Герасименко Ю. Лінія життя: про творчість письменника К.О. Гордієнка. Прапор. 1973. № 5. С. 72-77.
4. Гордієнко К. Лінія пера. Харків: Література і мистецтво, 1932. 38 с.
5. Захарчук І. Міліарна парадигма літератури соурреалізму. Ідеологічні та естетичні стратегії соурреалізму. Вип.1. [відпов. ред. Валентина Хархун]. К.: Інститут літератури ім. П.Т. Шевченка НАН України; Ніжин: Видавель ПП. Лисенко М.М., 2011. С. 206-220.
6. Зінченко О. Кость Гордієнко: літературно-критичний нарис. К.: Радянський письменник, 1987. 176 с.
7. Іванисенко В. Події 1905 року в романі К. Гордієнка «Чужу ниву жала». Прапор. 1955. № 3. С. 3-6.
8. Історія української літератури ХХ століття: [у 2-х кн.] / [за ред. В.Т. Дончика]. К.: Либідь, 1995. Кн. 1 (I пол. ХХ ст.). 682 с.
9. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.: підручник; у 10 т. [за ред. Ю. Коваліва]. К.: ВЦ «Академія», 2013. Т. 3: Усподіваннях і трагічних зламах. 2014. 472 с.
10. Логвиненко М. Буймир і його люди. Україна. 1973. № 9. 4 березня. С. 5.

11. Махненко Ю. Вірність революції – вірність собі. Прапор. 1972. № 3. С. 34-46.
12. Оскоцький В. Ветри історії над Буймиром. Радуга. 1973. № 11. С. 157-165.
13. Острик М. Буймир – світ революційний. Радянська Україна. 1973. 7 лютого. С. 3.
14. Панченко В. Освячуючи життя народу: до 80-річчя Костя Гордієнка. Прапор. 1979. № 10. С. 133-140.
15. Шаповал М. Земні джерела. Літературна Україна. 1971. 16 березня. С. 3.
16. Ivanenko V. Original master of prose. News from Ukraine. № 50. 1974. P. 3.

References

1. Bedzyk D. Zавжди з народом: К. Hordienku – 80. Literaturna Ukraina. 1979. 2 zhovtnia. S. 3.
2. Bystrytskyi Ye. Sotsialistychnyi realizm – zavershenyi proekt Moderna. Filozofska i sotsiologichna dumka. 1995. № 7-8. S. 34-41.
3. Herasymenko Yu. Liniiia zhyttia: pro tvorchist pysmennyka K.O.Hordienka. Prapor. 1973. № 5. S. 72-77.
4. Hordienko K. Liniiia pera. Kharkiv: Literatura i mystetstvo, 1932. 38 s.
5. Zakharchuk I. Miliarna paradyfma literatury sotsrealizmu. Ideologichni ta estetychni stratehii sotsrealizmu. Vyp. 1. [vidpov. red. Valentyna Kharkhun]. K.: Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy; Nizhyn: Vydavets PP. Lysenko M.M., 2011. S. 206-220.
6. Zinchenko O. Kost Hordienko: literaturno-krytychnyi narys. K.: Radianskyi pysmennyk, 1987. 176 s.
7. Ivanysenko V. Podii 1905 roku v romani K. Hordienka «Chuzhu nyvu zhala». Prapor. 1955. № 3. S. 3-6.
8. Istoriiia ukrainskoi literatury KfiKfi stolittia: [u 2-rii kn.] / [za red. V.H. Donchuka]. K.: Lybid, 1995. Kn. 1 (I pol. KfiKfi st.). 682 s.
9. Istoriiia ukrainskoi literatury: kinets XIX – poch. XXI st.: pidruchnyk; u 10 t. [za red. Yu. Kovaliva]. K.: VTs «Akademiia», 2013. T. 3: U spodivanniakhi i trahichnykhi zlamakh. 2014. 472 s.
10. Lohvynenko M. Buimir i yoho liudy. Ukraina. 1973. № 9. 4 bereznia. S. 5.
11. Makhnenko Yu. Virnist revoliutsii – virnist sobi. Prapor. 1972. № 3. S. 34-46.
12. Oskotskyi V. Vetry ystoriy nad Buimrom. Raduha. 1973. № 11. S. 157-165.
13. Ostryk M. Buimir – svit revoliutsiinyi. Radianska Ukraina. 1973. 7 liutoho. S. 3.
14. Panchenko V. Osiahaiuchy zhyttia narodu: do 80 richchia Kostia Hordienka. Prapor. 1979. № 10. S. 133-140.
15. Shapoval M. Zemni dzherela. Literaturna Ukraina. 1971. 16 bereznia. S. 3.
16. Ivanenko V. Original master of prose. News from Ukraine. № 50. 1974. P. 3.

Шарова Т.М.,

к.філол.н., доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Tanya_sharova@ukr.net

Україна, м. Мелітополь

ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ К. ГОРДІЄНКА: СУЧАСНА РЕТРОСПЕКТИВА

В українській літературі ХХ століття вагоме місце належить творчому доробку К. Гордієнка, який збагатив скарбницю української нації довершеним художнім словом. У сучасному літературознавстві можна спостерігати полеміку щодо персоналії української літератури, які працювали в 60-х рр. ХХ ст. Вагому позицію в такому полемічному діалозі займає творчість К. Гордієнка як відображення реалістичних подій минулого століття.

Ключові слова: поетика, художній твір, ретроспектива, Кость Гордієнко, реалістичність, соурреалізм.

History

УДК 94(477):314.743

Недошитко І.Р.,

*к.і.н., ст. викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Тернопільського національного економічного університету, i.nedoshytko@ukr.net*

Україна, м. Тернопіль

**ДІАСПОРНА МЕРЕЖА ЯК ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті проаналізовано досвід побудови громадянського суспільства українською діаспорою у США. Зазначено, що в Україні на сьогоднішній день актуальним залишається питання не сформованості громадянського суспільства, а діаспора має досвід будівництва громадянського суспільства, який варто застосувати в Україні.

Загалом, за період перебування в Північній Америці українці розбудували широку мережу громадсько-політичних, релігійних, професійних установ, а також фінансових – кас взаємодопомоги, банків та страхових товариств, сумарний оборотний капітал яких складає 1 млрд дол. У США діють 13 політичних українських організацій, 12 професійних товариств, 29 кредитні спілки, 4 страхові товариства, 3 молодіжні організації, 3 жіночі спілки та ін.

На прикладі розвитку української діаспори в США доведено, що суспільство стає громадянським шляхом самоорганізації кожної особистості, розвитку демократії в країні, реалізації прав і свобод людини як громадянина, виконання нею політичних, громадянських обов'язків. Кожен член української громади усвідомлює себе носієм суверенітету, джерелом влади, свідомим суб'єктом політичної діяльності, людиною, яка відповідає за свої дії, за майбутнє своєї країни і світової спільноти загалом.

З'ясовано, що громадську діяльність діаспори, побудовану на засадах волонтерства, визначає зацікавленість членів, які незалежно від зовнішніх стимулів працюють з метою розвитку організації, а також для власного самозадоволення і самореалізації.

Нами наголошено, що за період незалежного розвитку України в суспільній свідомості відбулися деякі прогресивні зміни, пов'язані із введенням в Україні ринкових та демократичних засад, у тому числі під впливом контактів із діаспорою. Разом з тим, визначені тенденції нестійкі та мають несистемний характер. Досвід побудови громадянського суспільства у США є цінним для досягнення соціального компромісу та збалансування інтересів різних суспільних груп.

Ключові слова: українська діаспора, громадянське суспільство, демократія, волонтерство, організації.

Постановка проблеми. Державотворчі процеси, які відбуваються упродовж майже 30 років існування незалежної України, спонукають до аналізу та роздумів. На сьогодні актуальними залишаються питання, які потребують вирішення: пошук нацією власного місця у світовому просторі, вибір оптимальної моделі розвитку, неформованість громадянського суспільства, консолідація української спільноти, виховання і збереження національної ідентичності та ін.

Зазначимо, що на сучасному етапі не залучено усі ресурси і не використано наявні можливості. Йдеться насамперед про потенціал української діаспори США, яка урізноманітнює та збагачує здобутки українства у світі, а також надає Україні посильну допомогу в її державотворенні.

Актуальним і своєчасним є вивчення досвіду української громади США у побудові громадянського суспільства, адже громадянське суспільство в Україні тільки починає утверджуватися, а становлення української нації як політичної сили відбувається дуже повільно і болісно. Важливою проблемою залишається загальнонаціональна консолідація та нормативно-правове забезпечення прав і свобод українців, що підтверджує досвід української діаспори США, яка зберігає, відтворює і

розвиває національну культуру за кордоном. В. Маркус на першому Всесвітньому форумі українців наголосив на тому, що діаспора має досвід будівництва громадянського суспільства, який варто застосувати в Україні [1, с.152].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналізуючи стан наукової розробки проблеми, слід звернути увагу на праці американських дослідників, здебільшого українського походження. В 1991 р. опубліковано англomовну колективну монографію «The Ukrainian Heritage in America» за загальною редакцією В. Душника [2]. У монографії І. Базарком, І. Білінським [3] та Є. Скоцько [4] досліджено роль громадських структур у житті діаспори; Н. Пазунок [5], М. Мельник [6], О. Соколишин [7], С. Горак [8], Л. Полтава [9], О. Кисілеська-Ткач [10], В. Лучків [11], О. Домбровський [12] та В. Омельченко [13] детально проаналізували становище українознавчої освіти у США. С. Горак, Н. Пазунок, О. Соколишин зробили наголос у своїх роботах на публіцистичній та науковій діяльності вчених української діаспори. Окремі аспекти громадського життя українців США вивчав С. Рудик [14]. Американський вчений І. Зелік простежив ставлення представників старшого і молодшого поколінь іммігрантів до участі в громадських організа-

цях, їхнє розуміння «українськості», яке пов'язується із мовою, культурною спадщиною, традиціями та ін. [15]. Цінними у дослідженні даного питання є наукові праці В. Губарця [16], І. Краснодемської [17], Т. Лупула [18], К. Чернової [19], О. Сліпушко [20] та ін.

Виклад основного матеріалу. Досвід українських емігрантів є значним, оскільки їм доводилося виконувати складні завдання, починаючи від 1870-х р., коли розпочалася масове прибуття до США [21, арк.34]. Поліетнічність населення, яке переважно спілкується англійською мовою, специфічний спосіб американського життя, до якого пристосуватись відразу складно, зумовлюють необхідність збереження національної ідентичності та входження у громадсько-політичне й культурне середовище США, а це пришвидшує процес асиміляції. Вирішити ці проблеми іммігранти можуть з допомогою створених організацій, які одночасно дають змогу брати участь у громадсько-політичному житті США, набувати нового досвіду, а також зберігати свою національно-культурну ідентичність.

Першими організаціями, які спонукали емігрантів у США до активної діяльності, були церковні греко-католицькі або православні громади. Це зумовлено тим, що «...їхали переважно бідніші селяне, двірська служба, слуги, міський пролетаріат, а проcentage дуже й дуже мало свідомих одиниць, які звичайно дають почин до всякої культурної праці серед народу» [22, с.13]. Іншою, найбільш поширеною формою організації між українськими емігрантами в США на той час були «...ріжні запомогові товариства, чи так звані «Союзи» [22, с.15].

Одними з найбільших українських організацій у США, які займаються просуванням та захистом інтересів нашої громади в цій країні, є такі: УАКР, УККА, УФА, фундація «Україна-США», ООЧСУ, культурний фонд «Вашингтонська група» [23, арк.1]. Функціонують також УНС, ФДДЧ, ЗУДАК, кредитна спілка «Самопоміч», СУА, УІТ, НТШ-А, «Товариство українських інженерів Америки», «Українське лікарське товариство Північної Америки», «Фонд відродження спорту в Україні», СУМ, ОДУМ, «Пласт» та інші [24, с.93-124].

З огляду на визначені завдання ці об'єднання є політико-ідеологічного, релігійного, гендерного, молодіжного, освітнього, наукового, мистецького, фінансово-кредитного, страхового, професійного спрямування. Варто зауважити, що більшість товариств заснована представниками третьої хвилі еміграції. З часу проголошення незалежності України, у зв'язку з назрілими потребами розпочали діяльність ТДСУ, ФПДП, ККДУ, які вносять свою частку в утвердження та розбудову незалежної держави Україна.

Зауважимо, що найчисельнішими об'єднуючими організаціями української громади є УККА та УАКР. УККА – це громадсько-політична організація, яка має статус неприбуткової, звільненої від податків. Очолює організацію Т. Олексій. Штаб-квартира знаходиться в Нью-Йорку. До УККА належать такі молодіжні організації: СУМ, ООЧСУ, Братство УПА («Бандерівське крило»), Товариство української студентської молоді ім. Міхновського (ТУСМ), Союз українців-католиків «Провидіння», Організація оборони Лемківщини (ООЛ) та ін. [21, арк.35].

УАКР заснована 1–2 жовтня 1983 р. у Вашингтоні у ході конференції, скликаній комітетом за правопорядок

в УККА. УАКР є складовою організацією СКУ і УВКР. Налічує близько 100 тис. громадян США українського походження. До складу УАКР входять громадські, політичні, освітні та молодіжні організації демократичного спрямування. Голова – І. Гавдяк. Штаб-квартира організації розташована у Вашингтоні [23, арк.14-15].

В окрузі «Колумбія» значну об'єднуючу роль відіграє Асоціація українських та американських професіоналів «Вашингтонська група», мета якої – висвітлення української культурної спадщини на теренах США, професійне зростання, знайомство широких мас населення США з політичними та соціальними проектами, які відбуваються в Україні [25, арк.60]. До складу Вашингтонської групи входять культурний і стипендійний фонди та бізнес-форум. Організація заснувала щорічну стипендію для стажування у посольстві України. Формальними керівниками організації є Рада директорів, на чолі з президентом, які обираються щороку на загальних зборах.

Значимо, що українською організацією в США, яка діє упродовж тривалого періоду, є УНС (до 1914 р. мав назву «Руський народний союз») [21, арк.39]. УНС заснований у 1894 р., проводить сьогодні активну діяльність, керуючись принципом «...в єдності сила, яку важко перемогти» [26, с.47]. Ставлячи за мету інтегрувати українців із належним рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних якостей і спроможностей в американське суспільство, УНС серед основних завдань визначив матеріальну допомогу хворим; просвіту населення через заснування шкіл, читалень, популяризацію літератури; мотивування українців до активного громадсько-політичного життя [324, с.47]. Президентом УНС є С. Качарай. Станом на 2005 рік УНС нараховував у своєму складі 60 тис. членів цієї організації [21, арк.35].

Громадські організації українців США побудовані за принципом вільного членства і добровільності внесків. Так, на початковому етапі кожен член сплачував по 50, а пізніше по 70 центів щомісяця до УНС, а у разі його смерті родичі отримували 300 доларів посмертної допомоги [26, с.54]. Значною є матеріальна підтримка для українських студентів-університетів, яка виділяється у розмірі понад 100 тис. доларів щороку, що є можливим з огляду на внески членів громади. У програмних документах УККА йдеться про те, що усі члени мають співпрацювати для загального добробуту; виявляти взаємну повагу, підтримувати всі акції «...датками до його фондів та іншою діяльністю, яка є потрібна для досягнення його мети і здійснення його завдань» [27, с.5,7,9].

Завдяки фінансуванню своїх членів зміцніла потужна нині організація української діаспори в Північній Америці – українсько-американська федеральна кредитна спілка «Самопоміч», штаб-квартира якої розташована в Чикаго [28, арк.129]. Заклавши підвалини української кредитної спілки в Нью-Йорку, основною метою діяльності стало віддано служити своїй громаді [28, арк.130]. Таким чином, страхові товариства, кредитні кооперативи створили фінансову базу для громадської активності українців США. У 2000 р. загальний актив кредитних спілок становив 1 млрд 370 млн 24 тис. дол. [21, арк.36].

Практично усі інституції української діаспори США долучаються до матеріальної підтримки України в розбудові громадянського суспільства, його трансформації

та демократизації. Так, серед основних завдань СУА було визначено допомагати Батьківщині морально й матеріально [29, с.236]. Тільки впродовж 1990–2005 рр. СУА надавала щорічну фінансову допомогу Україні середньому 200 тис. дол., а в 2006–2011 рр. спрямовано в нашу країну 869 тис. дол. СФУЖО, яку засновано в 1948 р. у місті Філадельфія за ініціативою СУА з метою об'єднання жіночих організацій української діаспори, регулярно надає матеріальну допомогу багатьом громадським організаціям в Україні [30, арк.70]. Напрямами діяльності ККДУ (створеного у січні 1991 р.), є такі: сприяння державотворенню України, піднесення національної свідомості, демократизація суспільства та гуманітарно-доброчинна підтримка [20, с.21].

Громадські організації українців США мають чітку й розгалужену структуру. Так, УККА об'єднує близько 20 українських організацій, має 75 відділів в усій Америці та налічує близько 200 тис. осіб (станом на 2005 р.) [21, арк.35]. Функціонує також три бюро: у Нью-Йорку, де розташована крайова канцелярія; у Вашингтоні – УНІС та у Києві. Українознавчу інформацію для громадськості США та світу УККА публікує у періодичних виданнях («The Ukrainian Quarterly») та («The Ukrainian Bulletin»).

СУА має триступеневу організаційну структуру – відділи, окружні управи і Головну Управу (а також вільне членство). СУА має 8 округ, які об'єднують відділи на даному терені та дві зв'язкові віддалених відділів, які координують працю 18-ох відділів, розкинутих по різних штатах Америки. Кожного року округи проводять свої річні з'їзди, а Головна Управа (до якої входять ексекютива, референтури та голови округ) своє річне засідання. В даний час є 70 відділів, розташованих у 30 штатах США та приблизно 1750 членів. Найновіші відділи (з 2013 року створено 8 нових відділів у 5 штатах) складаються з жінок останньої хвилі еміграції з України, які готові співпрацювати з тими відділами, що вже є над проектами СУА для добра українців, де б вони не знаходилися [31, с.291].

Організаційною чіткістю вирізняється діяльність ККДУ. Так, у січні 1991 р. відбувся установчий з'їзд ККДУ. У з'їзді взяла участь 155 делегатів, які репрезентували 23 допомогові комітети. На підставі перевірки Верифікаційної комісії право голосу отримали 88 учасників з'їзду, які обрали 21 члена Ради директорів (Б. Бурачинський, В. Баранецький, Р. МекКоннел, В. Маркус, О. Зінкевич, Т. Гунчак, Р. Воронка, Л. Татух, З. Матківський, У. Мазуркевич, Б. Футей, Б. Ткачук, М. Дейчаківський, Ю. Грабович, В. Сохан, З. Захаріяевич, І. Олексин, М. Шмігель, Н. Пазуняк, М. Герець, А. Лисий), і п'ятичленну Ексекютиву (Б. Бурачинський – голова, Р. МекКоннел – перший заступник голови, В. Маркус – другий заступник голови, У. Мазуркевич – секретар, В. Баранецький – касир). Контрольну комісію обрано в такому складі: Н. Олесницький, С. Ворох, В. Сосьяк, В. Король і І. Білінський [20, с.15-16].

Розвиток української діаспори підтверджує, що суспільство стає громадянським шляхом самоорганізації кожної особистості, розвитку демократії в країні, реалізації прав і свобод людини як громадянина, виконання нею політичних, громадянських обов'язків. Кожен член української громади усвідомлює себе носієм суверенітету, джерелом влади, свідомим суб'єктом політичної

діяльності, людиною, яка відповідає за свої дії, за майбутнє своєї країни і світової спільноти загалом. Так, УККА як координуюча та репрезентативна установа українців Америки, УККА, що є однією з найчисленніших та найвпливовіших організацій української громади США [21, арк.35], яскраво демонструє цей досвід від початку створення.

Спочатку УККА створювався як неполітична організація, завданнями якої були такі: «1) координувати і посилювати участь українців Америки в мирових зусиллях Америки та закріплювати і пропагувати американський спосіб життя; 2) сповіщати про скрутне становище українського народу та забезпечувати всі можливі засоби підтримки в його героїчній боротьбі за відбудову вільної, незалежної і демократичної Української держави; 3) допомагати українському народові в його ріднім краю, щоб здобув чесне і рівне трактування з іншими народами, як вільний і об'єднаний член в родині європейських держав; 4) брати участь в забезпеченні відповідної правової і матеріальної допомоги українському населенню через співпрацю з добродійними приватними і урядовими установами і їх акціями; 5) допомагати і підтримувати владу США...» [27, с.5,7,9].

Загалом УККА здійснює активну лобістську діяльність, зокрема щодо питань антидемпінгу української продукції на американських ринках, а також організовує кампанії протесту проти антиукраїнських публікацій в американських ЗМІ. УККА координує культурні, освітнянські та соціальні програми в діаспорі, в тому числі через мережу шкіл українознавства, підтримуючи контакти в Україні з товариством «Просвіта», університетами. Упродовж багатьох років керівництво організації активно працює з конгресменами та сенаторами для забезпечення підтримки України в Конгресі США [32, с.2].

Українська діаспора США, яка має представників в ООН, стежить за дотриманням прав і свобод громадян. У грудні 2011 р. представниками до ООН на 2012 р. були обрані А. Лозинський, А. Добрянський, М. Придаткевич-Чвиль, Р. Лозинська та А. Непрель (представники у Нью-Йорку), В. Кришевич (представник у Відні). Як наголошується в документах ООН, РЄ, інших міжнародних організацій, сучасний цивілізаційний прогрес можливий лише за умови, коли громадянське суспільство розвиватиметься повною мірою, а уряди всіх країн співпрацюватимуть. У розділі «Права людини, демократія і добре управління» Декларації тисячоліття ООН зазначено: «Ми не пожаліємо зусиль для сприяння демократії та зміцнення правопорядку, а також для забезпечення поваги до всіх міжнародно визнаних прав людини і головних свобод, включаючи право на розвиток» [33]. З огляду на це 21 вересня 2011 р. з ініціативи УККА понад 100 осіб зібралися на мітинг перед Постійним представництвом України при ООН щодо згортання демократичних процесів в Україні [32, с.2].

Так, велике значення для реалізації демократичних перетворень, на думку представників української діаспори має дотримання прав людини в Україні. Ці питання обговорюються на міжнародних конференціях, зустрічах та під час переговорів з офіційними особами. За допомогою організації різних акцій, протестів із залученням мас-медіа, формувалася думка громадськості США про права людини в Україні, демократичність виборів, рівень корумпованості влади, заангажованість та заполіти-

зованість судового процесу. Варто вказати на активну діяльність у цьому напрямку ООЧСУ, що була створена 27 жовтня 1946 р. Ця організація метою своєї діяльності визначила пропагування ідей визвольної боротьби українського народу та надання їй всебічної допомоги українству. Стратегія ООЧСУ базується на положеннях Декларації Президента США Франкліна Делано Рузвельта чотирьох свобод: свободи слова; свободи совісті; свободи від страху; свободи від злиднів [23, арк.56].

Якщо брати до уваги такі базові цінності, як: права людини, демократія та верховенство права, то в Україні вони не забезпечувались повною мірою. Обов'язок держави насамперед полягає є гарантуванні прав і свобод людини. Водночас для функціонування демократії, потрібно, щоб людина мала свободу, свідомо нею користувалася і могла вільно створювати демократичні інститути. Щодо цього С. Головатий наголосив, що українці тривалий період були безконституційною нацією, оскільки Конституції СРСР чи УРСР не забезпечували відповідних прав і свобод [34].

Важливу роль у сприянні демократичному розвитку, проведенні ринкових реформ та зміцненні прав людини в Україні відіграє фундація «Україна-США» – неприбуткова неурядова організація, створена у Вашингтоні в 1991 р. за підтримки уряду США. Очолює цю організацію Н. МакКонелл. Своєю місією фундація «Україна-США» визначила забезпечення мирного життя та процвітання населення шляхом поширення демократичних цінностей [25, арк.60]. Фундація постійно надає гуманітарну допомогу Україні, та впроваджує проект щодо налагодження співробітництва між спорідненими містами в Україні та США, «...щоб долучити місцеві громади України до досвіду функціонування невеликих містечок у США та до демократичних цінностей західного суспільства» [23, арк.13].

Свідченням цього є те, що у 2005 р. з ініціативи Фундації «Україна-США» реалізовано програму «Політичний діалог України та США», яку фінансував Державний Департамент США і вона мала доповнювати та поглиблювати офіційний двосторонній діалог між Україною та США. Понад 60 високопосадовців та експертів, залучених до вироблення державної політики, збиралися для обговорення українсько-американських відносин у таких напрямках, як зовнішня політика та національна безпека; політика та урядування; інформаційна політика та ЗМІ; економіка та бізнес. Співголовами кожної із зазначених груп були українські та американські експерти, а керівництво роботою цих груп здійснювали такі партнерські організації: Атлантична рада США, Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, Міжнародний центр перспективних досліджень, Інститут Кеннана Міжнародного центру підтримки науковців ім. В. Вільсона, компанія «SigmaBleyzer», та Фонд «Європа XXI» [35].

У 2005 р. в рамках проекту було проведено дві робочих сесії: перша відбувалась природно 6–9 червня 2005 р. у Вашингтоні, а друга 14–17 листопада в Києві. Після завершення роботи кожна робоча група представила рекомендації урядам України та США щодо вироблення політики за визначеними тематичними напрямками. Третю сесію проведено від 25 до 29 вересня 2006 р. у Вашингтоні і її транслювали через мережу Інтернет у прямому ефірі. Директор у справах Центральної

та Східної Європи Ради національної безпеки США Д. Вільсон у виступі вказав на важливе значення цієї програми: «Я високо ціную роль, що її відіграє фундація «Україна-США» у сприянні цьому «Політичному діалогу» [35]. Зауважимо, що в 2006 р. після завершення роботи кожна робоча група також подала рекомендації урядам України та США щодо вироблення політики за визначеними тематичними напрямками.

На сучасному етапі залишаються невирішеними питання взаємовідносин між представниками четвертої хвилі еміграції, організаційні проблеми. Існує проблема взаєморозуміння між представниками першої, другої та третьої хвилі імміграції з новоприбулими українцями, а також певні труднощі з адаптацією українців, які прибули до США в 90-х р. XX ст. Зокрема, обмежена кількість організацій української громади реально допомагає новоприбулим вирішити організаційні проблеми. Крім того, значна кількість нових іммігрантів з України не володіє українською мовою, що створює певний бар'єр при вступі до існуючих організацій української громади в США [21, арк.38]. Разом з тим проведений аналіз засвідчив, що впродовж 2010–2019 рр. відбувся вступ у ці організації більшої кількості україномовних громадян [36].

Існують також труднощі організаційного характеру. Так, до складу УККА увійшло 49 організацій американських українців, зокрема, УНС, СУА, НТШ-А, УВАН, ОДУМ, «Пласт», СУМ, ООЧСУ, ЗУДАК та ін. Однак у 1980 р. на з'їзді УККА серед організацій-членів комітету відбувся розкол: ті організації, що дотримувалися крайньоправих поглядів, залишилися в УККА, а решта, більш поміркованих, утворили Комітет для правопорядку в УККА, який згодом стали називати УАКР. До ради, зокрема, увійшли УНС, СУА, низка молодіжних, професійних, громадських організацій. Від 24 до 26 вересня 2004 р. у Філадельфії під гаслом «В єдності сила» пройшов 19 Конгрес УККА. Вперше від виходу зі складу організації в його роботі взяли участь представники УНС, а у підсумку конгрес прийняв резолюцію щодо поновлення співробітництва між УККА та УНС [37, арк.101-102]. Інформаційно-аналітичні матеріали про становище української діаспори за кордоном у 2005 р. [21, арк.33-40] свідчать, що у 2004 р. УНС приєднався до УКАА, що дало змогу виявити позитивні тенденції серед українських організацій США у напрямку поєднання зусиль для просування інтересів України на території США [21, арк.35]. У газеті «The Ukrainian Weekly» містились публікації, в яких зазначалося «...що цей крок служитиме як стимул, щоб інші шукали взаєморозуміння, щоб будувати спільну співпрацю на благо нашого суспільства. Ми маємо пам'ятати, що тільки в єдності сила» [38, с.1], а також було названо цей крок «...поворотним пунктом в історії розвитку українських організацій в США» [39, с.10].

Вагомо, що українські американські організації (УКАА, УАКР, УНС, ФДДЧ, ЗУДАК, ООЧСУ, СУА, ОЖОЧСУ, «Пласт», СУМ, «Самопоміч», «Нова українська хвиля» та ін.) входять до складу СКУ. Адвокат зі США, Ю. Куляс у своєму виступі на VI Світовому конгресі стверджував, що: «...конгрес потрібен для збереження національного духу в діаспорі та для допомоги українському народові відстоювати Українську державу» [40, арк.113]. Є. Чолій від імені СКУ 24 червня 2011 р. оголосив офіційне звернення до лідерів європей-

ських структур на самміті «Європейський Союз-Україна» з проханням підтримати інтеграцію України з Євросоюзом [41, с.147].

Питання збереження ідентичності є складним і не вирішеним, що впливає на активність громадського життя. Нині національно свідомою частиною української діаспори складається здебільшого з людей середнього та старшого віку. Ця група осіб активізує національний громадський рух, співпрацюючи з дипломатичними установами України у питаннях просування національних інтересів нашої країни за кордоном. Водночас американці українського походження середнього та молодшого віку доволі часто пасивно ставляться до подібних ініціатив [21, арк. 37]. З огляду на це, наприклад, основним завданням СУМ є виховання молоді в дусі збереження вірності ідейно-політичних засад і духовних цінностей попередніх поколінь, а також активне сприяння у відновленні пластового життя в Україні [25, арк. 61].

Громадську діяльність діаспори, побудовану на засадах волонтерства, визначає зацікавленість членів, які незалежно від зовнішніх стимулів працюють з метою розвитку організації, а також для власного самозадоволення і самореалізації. Це стає прикладом для представників нової хвилі еміграції. Так, метою організації «Нова українська хвиля» «...є сприяння духовному, матеріальному добробуту, моральному і фізичному здоров'ю української громади у США, спільна праця задля розбудови України як суверенної, самостійної, незалежної, демократичної, правової держави; відродження духу національної єдності українців у світі, утвердження української національної ідеї, захист політичних, економічних, культурних та історичних здобутків українського народу, відродження і розвиток української мови, освіти, культури, українських звичаїв та традицій [42, с.35].

Разом з тим, варто вказати, що на сьогодні члени цієї організації намагаються подолати ті проблеми, через які пройшли їхні попередники. Як відомо, матеріальний достаток, успіх у США досягаються у процесі праці. Саме цей спосіб у поєднанні з безкорисливою працею для громади задля збереження своєї самобутності веде до духовної зрілості. Якщо представники попередніх еміграційних хвиль зуміли подолати цю проблему, то представникам четвертої хвилі потрібно цього навчитись [42, с.36]. Екс-президент СКУ А. Лозинський зауважив, що у представників «...четвертої хвилі недостатньо розвинена «концепція громадської діяльності», тому слід ознайомлюватися із засадами членських внесків і благодійництва» [41, с.86].

На думку багатьох українців у США, прихід останньої хвилі іммігрантів з незалежної України, на яких розраховувала діаспора, не виправдав сподівань представників попередніх імміграційних хвиль, що новоприбулі активно залучаються до життя громади і в перспективі переберуть на себе функції управління. Ці проблеми є актуальними практично для всіх організацій діаспори в США [43, арк.6]. Так, реальне зближення розпочнеться не раніше, ніж представники нової хвилі діаспори вирішать проблеми економічної адаптації до жорстких економічних умов США. На наш погляд, для їхнього вирішення потрібен певний час. Хоча є окремі випадки залучення нових іммігрантів до діяльності організацій діаспори. Зокрема, об'єднання жінок ОЧСУ, як зазначається в звіті секретаря цієї організації М. Крутяк, струк-

турно поділяється на 13 відділів, у яких залучені жінки старшого віку. Лише членами 2-х відділів є особи молодшого віку, в тому числі в одному з них працюють представниці четвертої хвилі [42, с.243].

Отже, для нащадків попередньої хвилі еміграції характерні асиміляційні процеси. Частина молодшого покоління, через певні обставини, які зумовлює американський спосіб життя, змушена відокремити представників цієї групи від організованого суспільного життя громади. Окрім цього, значна частка українців США живе на території Західного узбережжя Америки, на відміну від попередників. Так, наприклад, громадяни Каліфорнії та Західного узбережжя Америки загалом відрізняються від українських громадян, які живуть на сході США. Йдеться насамперед про їхній невисокий рівень консолідації та політизації [43, арк.6]. На нашу думку, це пов'язано, по-перше, зі значною віддаленістю від політичних центрів країни і, по-друге, переважанням впливу економічних чинників.

Відповідний стиль життя впливає на визначення напрямів співпраці з Україною. Інформаційні аналітики МЗС України у країні перебування вказують, що це не є політична генерація, а отже, вона налаштована на економічні проекти, де виявляє свою зацікавленість, відвідує заходи за участю представників ділових кіл України. Політично ця генерація живе життям США [43, арк.7]. Відповідно проблема старіння найбільш політично і соціально активної групи громади зумовлює виникнення певних труднощів, що впливатимуть на співпрацю з Україною, а також актуалізує питання лідерства громадських інституцій.

Важливою характеристикою представників нової хвилі українських емігрантів є їхнє територіальне розселення у США. Переважна частина новоприбулих осіла у тих містах, де не створені великі українські громади, за винятком Нью-Йорка, Чикаго, Бостона, Вашингтона та ін. Практично не має зв'язку між розмірами українських громад і місцем поселення новоприбулих з України. Наприклад, м. Сакраменто (Каліфорнія) посідає 2 місце за кількістю нових емігрантів і лише 22 – за кількістю українців неемігрантів [44, арк.85].

Проте, незважаючи на певні проблеми, українці залишаються найбільш організованою меншиною у США [43, арк.7]. Так, у Каліфорнії діє багато українських організацій, релігійних об'єднань. Найактивнішу діяльність здійснюють такі: СУМ, УККА, Союз українців Америки, «Пласт». Серед фінансових організацій найактивнішими є УНС, організація «Українські професіонали і бізнесмени», «Товариство допомоги Україні», ООЧСУ, «Українські кредитові спілки». Серед провідних українських культурних центрів можна також виокремити «Український спадковий клуб», «Українська спадкова школа», «Будинок України» [25, арк.7]. Зауважимо, що понад 40% іммігрантів оселяються у штатах Нью-Йорк та Каліфорнії [25, арк.7].

Не можна оминати увагою той факт, що події 2013 року в Україні об'єднали багатьох представників української діаспори в США. Як пригадує віце-президент організації Razom Люба Шипович: « я вже готова повністю була інтегруватися в американське життя, забувши про свою далеку батьківщину, але почався Євромайдан...» [45]. Основними напрямками діяльності Razom на початку створення був збір коштів та органі-

зація акцій на підтримку Євромайдану в Нью-Йорку, Вашингтоні та Філадельфії, а на сьогодні є співпраця і допомога волонтерам в Україні [45]. Серед головних досягнень членів організації Razom є голосування в Конгресі за санкції проти Росії після анексії Криму. Тоді багато учасників українського руху в Америці писали і зустрічалися з конгресменами – і демократами, і республіканцями, пояснюючи суть того, що відбувається в Україні. «У 2017-му Дональд Трамп на піку своєї популярності хотів зняти санкції проти Росії, – згадує Олесь Кузьма, американець у першому поколінні. – І що сталося? Українська діаспора, вся – і нова, і стара – об'єдналася, щоб цього не допустити. Сергій Лавров (голова російського МЗС) ще сказав, що ми кидаємося на Росію, як сторожові пси» [45].

Nova Ukraine із Західного узбережжя США також виникла на хвилі Революції гідності і основним своїм завданням вбачає «працювати на зміцнення громадянського суспільства в Україні» [46]. У рік Nova Ukraine проводить до 15 заходів, включаючи лекції та дискусії із залученням таких солідних майданчиків, як університети Берклі і Стенфорд. В гостях у Nova Ukraine побували музикант і громадський діяч Святослав Вакарчук, народний депутат Мустафа Найем, письменники Сергій Жадан та Юрій Андрухович. Спільно з Razom Nova Ukraine допомагає кільком десяткам освітніх проєктів в Україні. Наприклад, фінансує найбільшу українську платформу для онлайн-навчання Прометеус, зокрема проєкт, спрямований на підвищення професійного рівня вчителів в Україні [45].

Загалом за період перебування в Північній Америці українці розбудували широку мережу громадсько-політичних, релігійних, професійних установ, а також фінансових – кас взаємодопомоги, банків та страхових товариств, сумарний оборотний капітал яких складає 1 млрд дол. У США діють 13 політичних українських організацій, 12 професійних товариств, 29 кредитні спілки, 4 страхові товариства, 3 молодіжні організації, 3 жіночі спілки [25, арк.60]. У таких містах, як Ворен, поблизу Детройта, Іст-Вілліндж у штаті Нью-Йорк, Чикаго, Філадельфія, Йонкерс, українські громади відігравали важливу роль в громадсько-культурному житті своїх регіонів [25, арк.60].

Висновки. Дослідження феномену громадянського суспільства в Україні довело, що сфера інститутів громадянського суспільства залишається на правах об'єкта політичних відносин. Стан громадянського суспільства в Україні характеризується істотним майновим розшаруванням, нерозвинутим середнім класом (12% населення). У громадських об'єднаннях зайнято близько 15% населення. Громадянське суспільство робить перші кроки у політичній сфері, тому пріоритет держави в цьому разі в Україні зберігається.

У цьому виявляється одна з найістотніших відмінностей національної моделі громадянського суспільства від американської. Зазначимо, що досвід української діаспори США в побудові справжнього громадянського суспільства доволі значний. Він базується на тому, що українська громада, перебуваючи на північноамериканському континенті, змогла розбудувати широку мережу незалежних громадських організацій на основі поваги до індивідуума як особистості, на засадах волонтерства, з відповідною організаційною структурою, з активно заці-

кавленими членами, які незалежно від зовнішніх стимулів працюють на розвиток організації з ідейною наснагою для власного самозадоволення і самореалізації.

За період незалежного розвитку України в суспільній свідомості відбулися деякі прогресивні зміни, пов'язані із введенням в Україні ринкових та демократичних засад, у тому числі під впливом контактів із діаспорою. Разом з тим, визначені тенденції нестійкі та мають несистемний характер. Досвід побудови громадянського суспільства у США є цінним для досягнення соціального компромісу та збалансування інтересів різних суспільних груп.

Література

1. Лазебник С. Роман з діаспорою. Історія і сьогодення взаємовідносин. К.: Істина, 2012. 200 с.
2. Dushnyk W. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. 690 p.
3. Bazarko I. *The Establishment and Activities of the Ukrainian Congress Committee of America*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. pp. 23-71.
4. Skotzko E. *Ukrainian Revolutionary Movement and ODWU, its American Auxiliary*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 454-467.
5. Pazuniak N. *An Overview of Ukrainian Studies in American Institutions of Higher Learning*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 190-194.
6. Melnyk M. *Ukrainian American Association of University Professors*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 608-610.
7. Sokolyszyn A. *Ukrainica in English*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 169-176.
8. Horak S. *Ukrainica in American Education and Scholarship: An Appraisal and Critical Review*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 177-189.
9. Poltava L. *Organization for the Defense of Four Freedoms for Ukraine*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 469-475.
10. Kysileska-Tkacz A. *Schools of Ukrainian Studies in the U.S.* *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 333-337.
11. Luchkij V. *Ukrainian Free University Foundation*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 343-346.
12. Dombrowsky O. *The Ukrainian Historical Association is Twenty-Five Years Old*. *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 603-607.
13. Omelchenko W. *The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* *The Ukrainian Heritage in America*. New York, 1991. PP. 161-164.
14. Рудик С. ЗУАДК: 50 років на громадській ниві. *Українська діаспора*. – 1995. Ч. 8. С.73-83.
15. Проциньський В. *Взаємодія західної української діаспори з Україною: стан, перспективи розвитку (за матеріалами експертного соціологічного опитування, проведеного 1996 р.)*. *Українська діаспора*. 1995. Ч. 10. С.110-123.
16. Губарець В. *Преса і книга діаспори. З історії видавничої діяльності українського зарубіжжя*. К.: Університет «Україна», 2008. 266 с.
17. Краснодемська І. *Українознавчі студії діаспори (XX ст)*. К.: ІННДУ, 2011. 368 с.
18. Лукул П. *Сучасне закордонне українство: основні джерела та етапи становлення. (За матеріалами поточного архіву МЗС України) / міжнар. зб. інформ., освітніх, наук, метод. ст. і матер. з України та діаспори*. Ніжин: Укр. вимір, 2005. Вип. 4, кн. 2.

19. Чернова К. Українська діаспора як соціокультурна система. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 347 с.
20. Шобі, Україно: Історія Координаційного Комітету Допомоги Україні в США. 1991–2003. / упоряд. О. Сліпушко. К.: Аконіт, 2004. 256 с.
21. ТДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 5. Спр. 15553. Інформаційно-аналітичні матеріали про становище української діаспори за кордоном. 3 жовтня 2005 р. – 14 жовтня 2005 р., 187 арк.
22. Куруленко О. *Ukrainci v Amerytsi. Viden: Soiuz vuzvolettia Ukrainu*, 1916. 40 p.
23. ТДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 1. Спр. 11275. Питання національних меншин (загальне). 21 червня 2001 р. – 7 вересня 2001 р., 193 арк.
24. Закордонне українство 2011: інформ. кат. / упоряд. І. Винниченко; Ін-т дослідж. діаспори. К., 2011. 119 с.
25. ТДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 210. Спр. 15554. Інформаційно-аналітичні матеріали про становище української діаспори за кордоном. 14 жовтня 2005 р. – 15 жовтня 2005 р., 129 арк.
26. Українці у Вільному Світі: ювілейна книга УНСоюзу з нагоди 60-річчя 1894–1954. Джерзі Ситі, 1954. 383 с.
27. *Constitution and by-laws of the Ukrainian congress committee of America, INC* // Printed by America – 817 N. Franklin St., Phila. 23, Pa.
28. ТДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 210. Спр. 15540. Українці за межами України. 5 вересня 2005 р. – 20 жовтня 2005 р., 167 арк.
29. Зязць М. Звіт Союзу Українок Америки / 45-ліття СКУ: зб. звітів (7–9 верес. 2012р., Греція). URL: http://www.ukrainianworldcongress.org/repository/Annual_meetings/2012/Book.pdf
30. ЦДАВО України. Ф. 5233. Адміністрація Президента України. Оп. 2. Адміністрація Президента України Л. Кучми. Справа 1623. Про прийняття представників української діаспори. 4 січня 1997 р. – 12 листопада 1997 р., 138 арк.
31. Світовий Конгрес Українців. Збірник звітів. 6–8 вересня 2019 року. Берлін, Німеччина. 334 с.
32. УККА протестував у Нью-Йорку проти арешту Шимошенко та антидемократичної політики режиму Януковича / Бюлетень УККА. – 2011. Жовт. URL: http://www.olexy.net/ucca/images/stories/national_office/bulletins/2011/uk/Bulletin-Oct-2011-Ukr.pdf.
33. Декларація тисячелеття Організації Об'єднаних Націй. URL: <http://www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm>.
34. Головатий С. Спільні демократичні цінності як основа для подальшого об'єднання Європи. URL: <http://www.usps.org.ua/uploads/docs/Holovaty.pdf>.
35. Фундація «Україна–США». Програми. Політичний діалог України та США URL: http://www.usukraine.org/ukrainian/u_actionreports.shtml.
36. Wolowyna Oleh. *Atlas of Ukrainians in the United States: demographic and Socio-economic Characteristics*. 2019 by Shevchenko Scientific Society, Inc.
37. ТДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 210. Спр. 14712. Питання національних меншин (загальне), 268 арк.
38. UNA to participate in UCCA congress. «The Ukrainian Weekly». 2004. № 39 (26 September). – P. 1.
39. Nadzewycz R. UCCA holds 19-th Congress, UNA delegates attend first congress since 1980 / The Ukrainian Weekly. 2004. 3 October. P. 1, 10–11.
40. ЦДАВО України. Ф. 5233. Адміністрація Президента України. Оп. 2. Адміністрація Президента України Л. Кучми. Справа 421. Документи про зв'язки з представниками української діаспори за кордоном. 25 січня 1995 р. – 6 грудня 1995 р., 121 арк.
41. Роздольська М. Вільна особистість – творець своєї долі і співтворець історії свого народу. Івано-Франківськ; Нова Зоря, 2010. 100 с.
42. Крутяк М. Звіт діяльності жінок ОЧСУ в США / 45-ліття СКУ: зб. звітів (7–9 вересня 2012р., Греція). URL: http://www.ukrainianworldcongress.org/repository/Annual_meeting_s/2012/Book.pdf.
43. ТДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 210. Спр. 15552. Інформаційно-аналітичні матеріали про становище української діаспори за кордоном 3 березня 2005 р. – 4 квітня 2005 р., 213 арк.
44. ТДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 210. Спр. 15539. Українці за межами України. 3 квітня 2005 р. – 5 вересня 2005 р., 143 арк.
45. Наші люди. Діаспора стала двигуном українського лобі в США та збирає мільйони доларів для батьківщини. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/novy-soyuznik-poroshenka-nerpolitichni-poviji-i-bagato-kolomoyskogo-naukrashche-za-tizhden-za-verseyeu-golovnoho-redaktora-nv-ua-25>
46. Шоп-10 найпопулярніших українських організацій у США. URL: http://ukrainianchi.com/Шоп-10-українських-організацій-США/?utm_campaign=shareaholic&utm_medium=facebook&utm_source=socialnetwork&fbclid=IwAR1mEaJSjupKtmbDmzfJ-qmhXr1Q1FnbjgzXVpDlWvb_k3S7NIar_jCeyF4

References

- Lazebnik S. (2012). *Roman with the Diaspora. History and present relationships*. К.: The Truth. 200 p. [in Ukr.]
- Rudik S. (1995). *ZUADK: 50 Years in the Public Field. Ukrainian Diaspora. Part 8*. pp. 73–83. [in Ukr.]
- Troshchynskyi V. (1995). *Interaction of Western Ukrainian Diaspora with Ukraine: State, Prospects for Development (Based on Expert Sociological Survey conducted in 1996)*. *Ukrainian Diaspora. Part 10*. – pp. 110–123. [in Ukr.]
- Hubarets V. (2008). *The Press and the Diaspora Book: From the History of Publishing Activity of Ukrainian Abroad*. К.: University of Ukraine. 266 p. [in Ukr.]
- Krasnodemskaya I. (2011). *Ukrainian Studies Diaspora (XX century)*. К.: Research Institute. 368 p. [in Ukr.]
- Lupul T. (2005). *Modern Foreign Ukrainians: Main Sources and Stages of Formation. (According to the materials of the current archive of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine) / inter. Sat. inform., educational, scientific., method. Art. and the mother. from Ukraine and the Diaspora. Nizhyn: Ukr. measurement. Iss. 4, book. 2*. [in Ukr.]
- Chernova K. (2007). *The Ukrainian Diaspora as a Socio-Cultural System*. *Kiev. nat. them. Taras Shevchenko. K., 347 p*. [in Ukr.]
- To you, Ukraine: History of the US Assistance Coordination Committee in the USA. 1991–2003. / order. O. Slipushko. (2004). К.: Aconite. 256 p.
- Foreign Ukrainian 2011: information. executioner. / order. I. Vinnichenko (2011). *Inst. Of researches. diaspora*. К, 119 p.
- Ukrainians in the Free World: Anniversary Book of the UNSU on the Occasion of the 60th Anniversary of 1894–1954. (1954). Jersey City. 383 p.
- Zayat M. Report of the Ukrainian-American Union / UWC 45th Anniversary: Coll. reports (September 7–9, 2012, Greece) URL: http://www.ukrainianworldcongress.org/repository/Annual_meetings/2012/Book.pdf.
- World Congress of Ukrainians. Collection of reports. September 6–8, 2019 Berlin, Germany. 334 p.

13. The UCCA protests in New York against Tymoshenko's arrest and the Yanukovich regime's anti-democratic policies / UCCA Bulletin. – 2011 Oct. URL: http://www.olexy.net/ucca/images/stories/national_office/bulletins/2011/en/Bulletin-Oct-2011-Ukr.pdf.

14. United Nations Millennium Declaration. URL: <http://www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm>.

15. Golovaty S. Common democratic values as a basis for the further unification of Europe. URL: <http://www.usps.org.ua/uploads/docs/Holovaty.pdf>.

16. Ukraine-US Foundation. Programs. Ukraine-US Political Dialogue URL: <http://www.usukraine.org/ukrainian/u-actionreports.shtml>.

17. Razdolska M. (2010). Free personality – creator of his destiny and creator of the history of his people. Ivano-Frankivsk: New Dawn., 100 p.

18. Krutyak M. A report on the activity of women of the OSCE in the USA / 45 years of UWC: Coll. reports (September 7–9, 2012, Greece). URL: http://www.ukrainianworldcongress.org/repository/Annual_meetings/2012/Book.pdf

19. Our people. The Diaspora has become the engine of the Ukrainian lobby in the United States and is raising millions of dollars for the homeland. URL: <https://nv.ua/eng/ukraine/events/noviy-soyuznik-poroshenka-nepoliticzni-poviji-i-bagato-kolomoyskogo-naykrashche-za-tizhden-za-versiyeyu-golovnoho-redakтора-nv-ua-25>

20. Top 10 most popular Ukrainian organizations in the US. URL: http://ukrainianchi.com/ШІОп-10-українських-організацій-у-США/?utm_campaign=shareaholic&utm_medium=facebook&utm_source=socialnetwork&fbclid=IwAR1mEaJSjupKtmbDmzFj-qmhiXr1Q1FnbjgzXVpDfWv6_R3S7NIar_jCeyF4

Nedoshytko I.R.,

Ph.D., Senior Lecturer, Department of Information and Socio-Cultural Activity of TNEU, i.nedoshytko@ukr.net

Ukraine, Ternopil

'DIASPORA NETWORK' AS AN EXPERIENCE OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATION

The article analyzes the experience of the process of Ukrainian diaspora building in the USA. It is noted that the question of the process of civil society formation remains to be still relevant in Ukraine, and the diaspora has experience of building such civil society, which therefore should be applied in Ukraine.

All in all, during the stay in North America, the Ukrainians have built a wide network of public, political, religious, and professional institutions, as well as financial institutions, among which mutual assistance funds, banks, and insurance companies, the total working capital of which is \$ 1 billion. As of today, there are 13 political organizations, 12 professional associations, 29 credit unions, 4 insurance companies, 3 youth organizations, 3 women's unions, and more in the USA.

The example of the development of the Ukrainian diaspora in the USA shows that society becomes a 'civil society' through the way of self-organization of each person, the development of democracy in the country, and through the realization of human rights and freedoms by each person as a citizen, meaning fulfilling political and civic duties. Every member of the Ukrainian community recognizes himself/herself as a carrier of sovereignty, a source of power, a conscious subject of political activity, a person responsible for his actions, for the future of his/her country and the world community as a whole.

The study has shown the social activities of the Diaspora, which is built based on volunteering principles, is determined by the interest of members, who, regardless of external incentives, work to develop the organization, and their own self-satisfaction and self-fulfillment.

We emphasize that there have been some progressive changes related to the introduction of market and democratic principles in Ukraine, (including under the influence of contacts with the diaspora) in the public consciousness during the period of independent development of Ukraine.

However, the discussed trends are unstable and unsystematic. Therefore, the experience of building the civil society in the USA is valuable for achieving a social compromise and balancing the interests of different social groups.

Key words: Ukrainian diaspora, civil society, democracy, volunteerism, organizations.

UDC 930:355.48:358.4

Tkachuk P.O.,

Adjunct of Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, ORCID: 0000-0002-2601-2742,
tkachukpasha111@gmail.com

Vyzdryk V.S.,

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Humanitarian sciences Institute of Moral
and Psychological support, Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, ORCID: 0000-0001-5427-5825,

Ukraine, Lviv

SPECIFICS OF THE USE OF UNMANNED AIRCRAFT IN THE RUSSO-GEORGIAN WAR 2008

The main trends in the use of reconnaissance unmanned aerial vehicles in the Russo-Georgian War are briefly analyzed. Unmanned aerial vehicles of the Russian Federation and Georgia and features of their use in conducting operations in the territory of the conflict are considered.

The state of unmanned aviation and the willingness of its quality to be used to obtain intelligence by the parties during the August 2008 Georgian conflict are analyzed.

The study has shown that waging war without the experience of using an unmanned aerial element and its advantages in the Russian-Georgian conflict is not fully sufficient and complete to obtain intelligence in the current war.

Key words: development trend, application, unmanned aerial vehicle, tactical reconnaissance, target, airborne system, Russian-Georgian war.

The urgency of the problem. The aggression of the Russian Federation against Ukraine has dramatically changed the views and attitudes of the leaders of our state regarding the state of the modern army, so exploring the experience of using UAVs in the Russian-Georgian conflict is important for waging war against Russia. For today, the study of the experience of using UAVs in the war with Russia is a very important component of the war, namely to compare the effectiveness of the use of force in the Russo-Georgian war for Ukraine, which has been at war with the Russian aggressor for the sixth year.

A few years ago, the drones in our country was perceived as an exotic toy used by TVs for a beautiful picture that made from the air. This was typical of both the civilian and military sectors. But military conflict on the east of Ukraine pushed to pay close attention to the UAV. Often, intelligence obtained from the air saves thousands of fighters. Gaining this experience, the military does not risk their lives. Maximum damage it's a loss of technical means. Therefore, studying any experience of military UAV use is relevant to the Armed Forces of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Questions that are connected with researchings of using unmanned aircrafts, to solve the intelligence tasks a group of scientist composed with S. Mosov, A. Hurdzhyi, V. Karpov [1, 2], who shows historical events conected with a combat use of UAVs. A. Feshchenko [7] revealed some changes that have taken place in the tactics of using drones in recent years. A. Tsyganok [8] who revealed the peculiarities of the use of aviation and UAVs in the Russo-Georgian war. Today, however, the question of the use of unmanned reconnaissance aircraft in 21st century military conflicts. Requires systematic research to carefully studying and considering the experience of using UAVs for the Armed Forces of Ukraine in armed conflict against Russia.

Article goal – to make a comperative analysis of using UAVs between Russia and Georgia 2008 poky.

The main material. The development and use of UAVs in modern wars has many advantages. Using Combat UAVs

allow you to save pilots, which are very expensive to train, and eliminate the impact of human factors in air strikes, intense anti-aircraft fire, and other benefits. Also important is the ease of use, relatively low cost, high speed, high speed preparation for combat use. The Georgian army used extensively reconnaissance UAVs of foreign production, an effective fight against which was not actually organized by the enemy. The experience of the use of Israeli-made Skylark Israeli mini-UAVs in South Ossetia, which conducted reconnaissance at altitudes of 700–2000 m, did not detect any visual or audio detection from the ground.

Exceptions are cases of detection of them at night by the light of a spotlight illuminated by an infrared intelligence system [8, 3]. This allows groups that use mini-UAVs on the battlefield to act adequately in an evolving environment, accurately and in a timely manner to hit targets, to prevent enemy action and to conduct aerial reconnaissance at platoon-battalion level. Skylark-B was one of the first examples of such devices. The unit weighed only 4,5 kg, was launched by hand and patrolled the area within a 10 km radius for 70 minutes. The peculiarity of this UAV was its successful application in adverse weather conditions.

«Skylark» – is a UAV designed by Israeli company Silver Arrow, a subsidiary of Elbit Systems. Skylark-I The main characteristics UAVs of Skylark are listed in Table 1 [3].

Table 1

Main characteristics of UAV «Skylark»

Modification	Skylark
Wingspan, m	2.74
Length, m	1.83
Weight of load, kg	0.9
maximum takeoff	4.55
Engine type	1 EM
Power, hp	1 x
Maximum speed, km / h	80
Cruising speed, km / h	70
Range, km	10
Flight duration, h	90

Fig.1 UAV «Skylark»

The Skylark mini-UAV (Fig. 1) was the second Skylark model to have 1,5 times flight time more than flight time (2 hours) of Skylight-B at almost the same radius. The 2-meter-long devices weighing only 5,5 kg have an electric motor and state-of-the-art reconnaissance equipment: three digital cameras or three thermal imagers, which allow for round-the-clock reconnaissance, including masked objects. The system allows an automatic landing at the specified point with an accuracy of 5 m using an airbag. Re-use of the device with the airbags laying and replacement of the battery is possible in less than 5 minutes [3].

The leadership of Georgia, which, in the context of limited funding, the absence of manned reconnaissance aircraft, and trained pilots, has begun to consider drones as a major alternative to aerial reconnaissance. This fact was confirmed in 2007 and 2008, when the Georgian army actively used UAVs during the preparation and during the Abkhaz-Georgian conflict [6]. These were the Negmes-450 apparatus (Fig. 2) of Israeli production. The main characteristics UAVs «Negmes-450» are shown in table 2 [3].

Table 2

Main Characteristics of UAV «Hermes-450»

Modification	Hermes 450
Wingspan, m	10.50
Length, m	6.10
Height, m	1.80
Wing area, m ²	8.20
Empty weight, kg	200
maximum takeoff	450
Engine type	1 AM AR 801
Power, hp	1 x 52
Maximum speed, km / h	176
Cruising speed, km / h	130
Range, km	200
Flight duration, h	20
Practical ceiling, m	610

Fig.2 UAV «Hermes-450»

He made his first combat flight in April 1994. Three years later, Silver Arrow has created a new one-engine modification of the Hermes 450S.

It was possible to establish that the first reconnaissance flight of the Georgian UAV was recorded by the Abkhaz side in August 2007. An unmanned reconnaissance aircraft was spotted at high altitude during military exercises at Ochamchir landfill

Russian air defense forces fired at him for warning, after which he disappeared over Georgian territory. At that time, Georgian UAVs made regular reconnaissance flights over Abkhazia [7].

The first casualties of the UAV of the Georgian Armed Forces were when it was shot down on March 18, 2008 over Abkhazia. Two Russian fighter jets flew to intercept the unmanned aerial vehicle of Georgia. During the UAV flight over the city of Ochamchira at a height of about 4.5 thousand meters, it was shot down by a Russian pilot. Tbilisi denied this information, but the wreckage of the UAV with its airborne number indicated that it was an Israeli production machine, the Hermes-450, serial number -551 [7].

April 20, 2008 – In the airspace of Abkhazia, in the area of the village of Gagida, an unmanned aerial vehicle «Hermes-450» (flight number 553) belonging to the Ministry of Internal Affairs of Georgia was shot down. The Georgian side said that the UAV was destroyed by the Russian MiG-29, which took off from Gudauta airport. Russian officials have rejected the opportunity, and Abkhazia said the defect was carried out by L-39 aircraft of the national air force. On May 26, the United Nations Observation Mission in Georgia published a report based on Georgian data, which suggested that the Georgian version of the event was plausible and classified the attack of the planes on the basis of video recorded on board the UAV as MiG-29 or Su-27 [4].

On April 22, in an interview with the New York Times, Georgia President M. Saakashvili stated that Georgia has armed 40 UAVs, which in the Caucasus mountainous terrain is an extremely useful means of retrieving intelligence and acknowledged the loss of two Hermes-450 drones. There is no reliable data on the number of devices, but according to Israeli media (media), Georgia received 18 Skylark and 5 Hermes-450.

With the first loss of unmanned aerial vehicles, the Georgian leadership was forced to change tactics – UAVs began launching in pairs 20 km apart. This method became more effective because, as a result of the defeat of one UAV, the other fixed the location of the missile launch and aimed at him strike aircraft. When one pair was completing a reconnaissance task and returning to base, another was

launched into the reconnaissance area. This has also achieved one of the most important intelligence requirements – continuity. In the case of Abkhazia, the Georgian military aimed at fixing the positions of the SAM (anti-aircraft missile system). However, as a result, both UAVs were shot down at an altitude of 7,000 meters by air defense air defense (air defense) [5].

Another important element in this confrontation is the change in the tactics of the UAV proposed by the Georgian side, namely the use in the dark. Thanks to the composite materials used to make the Negmes-450 UAV, the detection of unmanned aerial vehicles by means of air defense was difficult.

In total, during the period of confrontation in the Russo-Georgian war, Abkhazian troops shot down 7 Georgian Hermes-450 unmanned aerial vehicles. With the exception of the first two, the remaining UAVs (5 units) were shot down by the Buk anti-aircraft missile system. The loss of unmanned aerial vehicles for the Georgian armed forces was significant, but it should be noted that the loss of UAVs, even as cheap as the Hermes-450 (the cost of the new unit is about \$ 2 million), cannot be compared to the loss of a manned reconnaissance aircraft.

Unmanned reconnaissance provided a number of advantages to the Georgian side, including a high level of situational awareness and high efficiency of the data obtained [7].

During the Russian-Georgian conflict, the Russian armed forces were restricted in obtaining intelligence, as was used by the Bee UAV of the Stroy-P complex (Fig. 3), in which if the engine and most of the ground equipment still met the requirements that they were treated as a television camera and some electronics were out of date.

Fig.3 UAV «PCHELA-1»

It required an increase the max working time of aircraft, as well as the duration of their stay in the air, in addition, the drone needed the edge of an infrared camera for night flights. Moreover, the night version of UAV «PCHELA-1T» was already created by that time. Not least the role in reducing the efficiency of UAV «PCHELA-1T» was played by its acoustic visibility.

However, there are no open source application details. Given the small PCHELA-1 UAV resource and the extremely limited number of complexes, the effect of their use was likely minimal for Russian troops. The Stroy-P Complex with the Bee-1T SAA. The tactical SAA (PCHELA-1T Remotely Piloted Aircraft) was designed according to the task of the Kulon Research Institute at the AS Yakovlev Design Bureau. It is known that the

development of the modification «PCHELA-1T» has been underway since 1982. The main characteristics UAVs «PCHELA-1» are shown in table 3 [3].

Table 3

Main characteristics of UAV «PCHELA-1»

Modification	PCHELA-1
Wingspan, m	3.30
Length, m	2.80
Height, m	1.12
Weight, kg	138
Engine type	1 AM
Power, hp	1 x 32
Cruising speed, km / h	120–160
Range, km	60
Duration of military intelligence, h	2
Practical ceiling, m	3000
Minimum altitude, m	100

However, Russian UAVs did not gain mass use in the Russian-Georgian conflict. The information received by the consumers of UAV «PCHELA -1T» was not of high quality and timely.

It is also worth noting the modest technical characteristics of the UAV «PCHELA-1» compared to «Skylark» and «Hermes-450», which at the time of the confrontation were some of the best specimens of unmanned reconnaissance aircraft in the world.

Analyzing the results of intelligence support for the hostilities in the Russian-Georgian conflict, it should be acknowledged that one of the major weaknesses in the actions of the Russian army was that most of the military leadership, unable to use the capabilities of reconnaissance UAVs, continued to operate «outdated» methods – using ground reconnaissance forces manned reconnaissance aircraft.

The Georgian side most actively used medium-altitude long-range Hermes-450 UAVs. These drones provided intelligence gathering for ground forces and increased their situational awareness, in particular determining the location of objects and identifying rocket launchers, ensuring their further destruction.

The disadvantages of using the Hermes-450 UAV in this conflict are the technical faults and errors of the operators, but this did not affect the prospects of their use. But, despite this, the Georgian experience has identified the benefits of UAV over other intelligence tools, with the help of UAV has been able to significantly reduce the level of human losses; ensure the search and detection of objects; provide timely data transmission; to detect routes of enemy movement.

Russia's anti-aircraft units have proven to be virtually powerless in confrontation with modern reconnaissance UAVs [5]. At the same time, various levels of air defense systems of the ground forces could not reliably cover the Russian units and objects from the reconnaissance and striking of the enemy with air by UAV forces and means [8,3].

The development of airborne navigation systems has led to the complete disappearance of such a class of UAVs as remotely piloted aircraft [1]. In fact, drones are capable of flying according to a predetermined program, although the operator may at any time interfere with the control and control of the unit, or completely change the flight program.

The advantages of modern UAVs have led to their intensive development and widespread use in leading NATO countries. Recognized leaders in the design and manufacture of military UAVs are the United States and Israel. In recent years, due to the sharp increase in the role of UAVs in military conflicts, as well as the rapid growth of their numbers, special UAV combat units (aviation wings) have been created in the armies of the leading western countries [2].

The practice of combat use of troops in local wars and conflicts has shown that the active fight against UAVs (their defeat against anti-aircraft weapons) is a difficult task and effective only under certain conditions. Sufficiently high efficiency in the fight against the use of UAVs using anti-aircraft missile systems, anti-aircraft artillery systems, anti-aircraft cannon missile systems is achieved with the timely detection and firing of UAVs. At the same time, high potentials of anti-aircraft weapons in firing such UAVs can be successfully implemented only within the stated tactical and technical characteristics of anti-aircraft complexes and in the presence of specially prepared, well-trained combat calculations [7].

Active work on equipping UAV armed forces began in Russia only after the war with Georgia. Thus, having felt the drawbacks of the absence of UAVs during the conduct of hostilities in the territory of Georgia, since 2009, the Russian Federation has begun active work in this direction.

Conclusions. Analysis of the use of unmanned reconnaissance aircraft leads to the conclusion that in comparison with Russia, the Georgian leadership, even in conditions of limited funding, lack of manned reconnaissance aviation and trained pilots start to consider unmanned aerial vehicles as the main alternative means of air reconnaissance, despite the lack of experience in their application were able to produce intelligence information the modern way.

It is also important to note the small, but from the very beginning of the use of unmanned aircraft, a positive experience gained by the Georgian air force and started to be implemented during the fighting, namely:

- change of UAV tactics – use in the dark;
- change of the way of exploration – began to launch UAVs in pairs at a distance of 20 km from each other;

This is due to the need for prompt detection of enemy objects and timely communication of intelligence to the military and weapons management, as well as the need for accurate, complete and reliable data on the characteristics and coordinates of important enemy ground objects that are subject to destruction by high-precision weapons

Unmanned systems have already proven their effectiveness in combat use. Today, C3 systems (Command, Control and Communications), imaging technologies and infrastructure are being improved, which are still hindering the intensification of the implementation of modern UAV air systems. A very important problem hindering the development of UAVs is the task of ensuring the transmission of information through communication channels between the «drone» and the ground control point in the required amount, with a given speed and without distortion.

Literature

1. Гуржій О.І., Мосов С.П., Мақаров В.Д. та ін. 2006 *Монографія. Локальні війни та збройні конфлікти другої половини ХХ століття (історико-філософський аспект): «Знання» Київ.*
2. Мосов С. 2008. *Беспилотная разведывательная авиация стран мира: история создания, опыт боевого применения, современное состояние, перспективы развития: Монография / Мосов С. – «Румб» Київ.*
3. *Новости авиации Портал по авиации [online] – Доступно: <http://avia.pro/blog/elbit-skyark, http://avia.pro/blog/silver-arrow-hermes-450> [Дата звернення 29 листопада 2019].*
4. *Радіо свобода «Пільки повні ідіоти можуть говорити, що Грузія почала»: Саакашвілі про війну з Росією у 2008 році [online] – Доступно: < https://www.radiosvoboda.org/a/29415161.html > [Дата звернення 21 листопада 2019].*
5. Сидоров С.В. 2010. *Тактика застосування безпілотних літальних апаратів у воєнних конфліктах / Сидоров С.В., Фещенко А.А. // ПТруди університету. – № 6 (99). – С.298-300.*
6. *Ткач В. 2009. Управляемый разлет / Ткач В // Defense express. – № 10. – С.51-55.*
7. *Фещенко А. 2009 Застосування безпілотних літальних апаратів у воєнних конфліктах на Кавказі [online] – Доступно: <http://cityvo.org.ua/authors/Feshchenko_Andrii/Zastosuvannya_bezpilotnykh_litalnykh_aparativ_u_voennykh_konfliktakh_na_Kavkazi.> [Дата звернення 12 листопада 2019].*
8. *Цыганок А. 2008 Уроки пятидневной войны в Закавказье [online] – Доступно: <http://nvo.ng.ru/wars/2008-08-29/1_uroki.html. Цыганок А.// Независимое военное обозрение от 29 августа 2008 года> [Дата звернення 17 листопада 2019].*

References

1. Gurzhi O.I, Mosov S.P, Makarov V.D etc. 2006 *Monograph. Local wars and armed conflicts of the second half of the XX century (historical and philosophical aspect): «Knowledge» Kiev.*
2. Mosov S.P. 2008. *Unmanned reconnaissance aviation of the countries of the world: history of creation, experience of military application, current state, prospects for development: Monograph / Mosov S.P. – Rumba Kiev.*
3. *Aviation News Aviation Portal [online] – Available: <http://avia.pro/blog/elbit-skyark, http://avia.pro/blog/silver-arrow-hermes-450> [Accessed 29 November 2019].*
4. *Radio Freedom «Only complete idiots can say Georgia started»: Saakashvili on war with Russia in 2008 [online] – Available: <https://www.radiosvoboda.org/a/29415161.html> [Date of appeal November 21, 2019].*
5. *Sidorov S.V. 2010. Tactics of using unmanned aerial vehicles in military conflicts / Sidorov S.V., Feshchenko A.L. // Proceedings of the University. – No. 6 (99). – P. 298-300.*
6. *Tkach, V. 2009. Managed flight / Tkach V, // Defense express. – № 10. – P. 51-55.*
7. *Feshchenko A. 2009 The use of drones in military conflicts in the Caucasus [online] – Available at: <http://cityvo.org.in/authors/Feshchenko_Andrii/Zastosuvannya_bezpilotnykh_litalnykh_aparativ_u_voennykh_konfliktakh_na_Kavkazi.> [Accessed November 12, 2019].*
8. *Tsyganok A. 2008 Lessons from the Five-Day War in the Caucasus [online] – Available at: <http://nvo.ng.ru/wars/2008-08-29/1_uroki.html А. Цыганок // Independent Military Survey of August 29, 2008> [Accessed November 17, 2019].*

Ткачук П.О.,

*ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
ORCID: 0000-0002-2601-2742, tkachukpasha111@gmail.com*

Виздрик В.С.,

*д.і.н., професор кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
ORCID: 0000-0001-5427-5825,*

Україна, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БЕЗПЛОТНОЇ АВІАЦІЇ У РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКІЙ ВІЙНІ 2008 Р.

В роботі проаналізовано основні тенденції застосування розвідувальних безпілотних літальних апаратів в російсько-грузинській війні. Розглянуті безпілотні літальні апарати Російської Федерації та Грузії і особливості їх застосування при проведенні операцій на території конфлікту.

На сьогоднішній день дослідження досвіду застосування БПЛА у війні з Росією є дуже важливим компонентом війни, а саме порівняння ефективності використання сил у російсько-грузинській війні для України яка вже шостий рік знаходиться у стані війни з російським агресором.

В даній статті аналізується стан безпіотної авіації та готовність якісного її використання для отримання розвідувальної інформації сторонами у ході російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 року. Дослідженням доведено, що ведення війни без використання безпілотного повітряного елемента та його переваг є не в повній мірі достатнім та повним для отримання розвідувальної інформації в сучасній війні. Тому робимо висновок: в порівнянні з Росією керівництво Грузії, навіть в умовах обмеженого фінансування, відсутності пілотованої розвідувальної авіації, а також підготовлених пілотів, почало розглядати безпілотні літальні апарати, як основний альтернативний засіб повітряної розвідки, та незважаючи на відсутність досвіду у їх застосуванні змогло добувати розвідувальну інформацію сучасним способом.

Також важливо відмітити невеликий, але з самого початку застосування безпіотної авіації позитивний досвід, який отримали повітряні сили Грузії і почали впроваджувати в ході бойових дій, а саме:

- зміна тактики застосування БПЛА – використання у темний час доби;*
- зміна способу ведення розвідки – почали запускати БПЛА парами на відстані 20 км один від одного;*

Це обумовлено необхідністю оперативного знаходження об'єктів противника і своєчасного доведення розвідувальних даних до органів управління військами і зброєю, а також потребою у точних, повних і достовірних даних про характеристики і координати важливих наземних об'єктів.

Ключові слова: *тенденція розвитку, застосування, безпілотний літальний апарат, тактична розвідка, ціль, бортова система, російсько-грузинська війна.*

УДК 32(091)(470+571)»19/20»

Шип Н.А.,

*професор, д.і.н., професор кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету, nadia.shyp@gmail.com*

Україна, м. Київ

ВІД СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВА ДО ЄВРАЗІЙСТВА: ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРІОСОФСЬКОЇ ДУМКИ РОСІЙСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (XIX–XX СТОЛІТТЯ)

На основі потужного історіографічного матеріалу проаналізовано історичні передумови та ідейно-теоретичні засади слов'янофільства, його поступову трансформацію до панславізму. Із застосуванням загальнофілософських принципів і методів пізнання прослідковано його еволюцію до євразійства; засвідчено наявність елементів слов'янофільської ідеології в сучасній геополітичній стратегії Російської Федерації; визначено напрями подальшого наукового дослідження цього феномену та його зв'язок із сучасністю.

Ключові слова: *Азія, Європа, Росія, слов'янофільство, євразійство, культура, національна ідентичність, слов'янська взаємність, цивілізація.*

Постановка проблеми. В Україні спостерігається тенденція імітації Заходу, що базується на нав'язуваних уявленнях про ліберальний капіталізм, сподіваннях на допомогу західних «учителів» та віру в настання «кінця історії». А між тим, у кожного народу є своє неповторне обличчя. Навіть православні слов'янські народи, близькі між собою та єдині у головному, в чомусь різняться. Логічно постає питання про національно-культурну ідентичність, що впливає на політичне життя будь-якої країни. Обґрунтуванням даної тези є теперішні культурні та політичні відносини між двома близькими східно-слов'янськими народами – російським і українським, доведені до збройного протистояння. Виявляється, що для цього були історичні передумови, які на теоретичному рівні спливали приблизно в середині XIX ст., хоч коріння набагато глибші. Тогочасні інтелектуали, переважно з дворянського середовища, намагались визначити вектори культурно-національного розвитку Росії, що зрештою справило вплив на політичну орієнтацію самодержавного уряду. Вони отримали найменування «слов'янофіли» і «західники». Дана публікація є своєрідним прологом монографії про слов'янофільство, актуальність якої обумовлена прогалинами в українському наративі щодо висвітлення узагальнених та й окремих питань слов'янофільської проблематики. Занурення у минуле, розуміння сучасного та погляд у майбутнє складає матрицю архітектоніки історичного процесу. У даному випадку дослідження спрямоване на з'ясування суті слов'янофільського вчення та його вплив на ідейні постулати сучасних російських євразійців, які методом модифікацій вибудовують схеми взаємовідносин східно-слов'янських етносів (росіян, українців і білорусів) з далекою перспективою відновлення союзу колишніх радянських республік. Таким чином, ретроспективний аналіз теоретичних витоків слов'янофільства набуває актуальності не лише з наукової точки зору, а й політичної і практичної.

Ступінь наукової розробки. Слов'янофільство як один із напрямів релігійно-філософської та суспільно-політичної думки в Росії середини 40-х – середини 70-х років XIX століття привертало увагу науковців і публіцистів від початку оприлюднення творів його засновни-

ків (1861 р.), що засвідчували своєрідність поглядів незначної кількості дворянської та тогочасної ліберально-буржуазної інтелігенції. Проблема дотепер залишається актуальною з огляду живучості слов'янофільства і намаганням його переосмислити та осучаснити. Зупинимось на знакових публікаціях, які засвідчують суперечливість самого об'єкту дослідження, а також методологічних підходів та суспільно-політичних уподобань авторів. Заслужують на увагу міркування Ф. Степуна про минуле і майбутнє слов'янофільства. Він поставив перед собою завдання: у зв'язку з відродженням інтересу до цього вчення, дослідити, чи воно стане пануючою самосвідомістю початку XX ст. чи залишиться світосприйняттям певного кола мислителів. Отже, автор помітив певну втрату зацікавлення слов'янофільством у 80–90-х роках XIX ст. і що воно не мало масового поширення [1, с.122]. Нам імпонують його подальші логічні висновки, які знайдуть відображення в даному дискурсі. Головне, що підкресливали дослідники дореволюційної доби у поглядах засновників слов'янофільства, це співвіднесення із західноєвропейською думкою і вплив на подальший розвиток філософії. Такі оцінки давали представники суспільних верств, що спирались на релігійну філософію, шукаючи в ній обґрунтування своїх позицій [2, с.29].

Після революційних потрясень в Росії у 1917 р. слов'янофільська риторика змінилась на євразійську. У 1921 р. П. Савицький вперше концентровано виклав суть ідеології євразійства і запровадив термін «Євразія» «як центральну духовну і геополітичну категорію» [3, с.454]. Його наукові праці публікувались у Берліні, Софії, Парижі, Празі. Поступово за радянської доби слов'янофільська проблематика відсунулась на другий план, а якщо й висвітлювалась, то, звісно, у контексті марксистської парадигми історичного розвитку. Наприклад, у 60-х роках XX ст. вважалося, що діяльність ранніх слов'янофілів припадає на період інтенсивного розкладу феодально-кріпосницької системи; поміщики і дворяни, які є носіями слов'янофільських ідей, не могли представляти прогресивні кола тогочасного суспільства, отже слов'янофільська ідеологія реакційна і консервативна. Одні дослідники іменували слов'янофілів виразни-

ками інтересів «передових барщинних поміщиків 40–50-х років», другі ототожнювали їхні погляди з поміщиками-кріпосниками, носіями ідеології офіційної народності, треті – що вони відбивали інтереси ліберальної буржуазії [4, с.11]. Звертаємо увагу на дослідження М. Цимбаєва з історії російської суспільно-політичної думки XIX ст. Автор застерігає від ототожнення істинного слов'янофільства як форми національного самопізнання, національної свідомості, від слов'янофільства, до якого долучились носії т. зв. квасного патріотизму, погляди яких О.М. Пипін прирівняв до націоналізму й обскурантизму [5, с.40]. Дана сентенція враховуватиметься у дослідженні еволюції суспільно-політичних та історичних поглядів російської інтелігенції від слов'янофільства до євразійства.

У новітніх історіософських конструкціях російських учених педалюється євразійська ідея на кшталт П. Савицького. Очільник інформаційно-видавничого напрямку Київського дворянського зібрання В. Матвеев генерує оновлену «панславістську» ідею об'єднання слов'янських народів [6, с.209–215].

Вищезазначений науковий доробок дослідників слов'янофільства – євразійства засвідчує складність цієї проблеми, неоднозначність інтерпретацій. У ньому не простежується комплексного бачення наступності в часовому вимірі культурно-історичних векторів розвитку Росії.

Мета дослідження – виявити діалектичний зв'язок слов'янофільства з тогочасними геополітичними процесами, зокрема дилемою «Схід-Захід», «Росія і Європа», яка у новітній час російської історії набула євразійського змісту.

Виклад основного матеріалу. Слов'янофільство є узагальненим історико-філософським поняттям, який одночасно тлумачиться як сукупність різних ідей і прагнень та як нова літературна течія і потужний струмінь суспільно-політичної, філософської і теологічної думки в Росії. Таке визначення воно отримало на початку 40-х років XIX ст. та до середини 70-х років частково видозмінювалось в залежності від суспільно-історичних обставин. Слов'янофільство не сформувалося в органічне вчення або струнку ідеологію, але мало своїх засновників (провідників), прихильників (одномудців) та послідовників. Їхні філософські, теологічні, політичні, культурологічні концепції сприймалися неоднозначно і викликали наукову полеміку, зокрема, щодо геополітичного вектору розвитку Росії та її майбутнього, чим і зумовлене їхнє розмежування із західниками. Російська інтелігенція захопилася ідеєю пошуку своєї національної ідентичності. У глибинному процесі самопізнання й окреслення історичної місії росіян вона розділилась на західників і слов'янофілів. Ідеологічною суттю останніх стала боротьба проти чужоземних запозичень, що, на думку вчених, сприяло «виникненню націоналізму серед слов'ян взагалі» [7, с.84–85].

Слов'янофільство з'явилося спочатку як протилежність європеїзму, адже у перші десятиліття XIX ст. західні впливи поширювались через сприйняття російською інтелігенцією німецької філософії та безпосередні контакти із західною культурою, способом життя тощо. Освічене дворянство любило подорожувати Євро-

пою, особливо «навідувались» до Парижу. Можливість ознайомлення з іншою культурою та державним устроєм формувала російського європеїця, якого приваблювали ідеї особистісного начала, правосвідомості, буржуазний тип відносин, що спонукало їх пропагувати європейську орієнтацію Росії. Подібний «європеїзм», порівняно із «західництвом» як «ідеологією» і «світоглядом», радше є «умонастроєм». Становлення культурологічного визначення «росіянин-європеєць» відбувалось у першій третині XIX ст. не як феномена, а як діалектичного процесу [8, с.15]. «Російський європеїзм» виявлявся у культурних, наукових, побутових контактах представників різних світоглядних позицій: Російського Біблійного товариства, масонських лож, літературних гуртків. Широкий спектр спілкування з європейцями не завжди означав однакове сприйняття їхніх ідей та цінностей. На прикладі родини Тургенєвих російська філологиня О.І. Анненкова розкриває засади формування російського європеїця. Троє синів І.П. Тургенєва (1752–1808), очільника Московського університету (1797–1803) – Олександр, Микола і Сергій – отримали блискучу освіту за кордоном, але батьківський дім відіграв важливу роль у їхньому інтелектуальному і духовному становленні як і все тодішнє російське суспільне життя. «Германізм» юності не завадив у подальшому служити Росії, а геттингенська закваска утримала від слов'янофільських настроїв»; втім М. Тургенєв дистанціював від Росії, не вважаючи її європейською державою, – зазначає О.І. Анненкова [8, с.21,45]. Або ж, коли О. Тургенєв прочитав «Обозрение русской словесности 1829 года» І.В. Киреевського, порадив йому (через російського поета, літературного критика, історика і публіциста П.А. Вяземського) поїхати в Європу «дозрівати» [8, с.27]. Але парадокс: І.В. Киреевський став не західником, а слов'янофілом, тобто формування його особистості не передбачало набуття європейськості. Авторка констатує, що культурний європеїзм, який об'єднував носіїв різних ідеологічних симпатій, поступово згасав. Характерно те, що, оцінюючи здобутки західноєвропейської культури, російське дворянство в більшості своїй критикувало російську дійсність не як опозиція, а як невдоволена частина суспільства, яка прагнула перетворень. Російські європеїці не виключали можливості культурної і релігійної єдності Росії та Західної Європи. Таким чином, до 40-х років відбувається ідеологізація суспільних настроїв у середовищі небайдужої інтелігенції. Саме тоді почала змінюватись ідейна суть російського європеїзму і формуватись ідеологія західництва та слов'янофільства, що означало усвідомлення відношення «Росія – Захід» не лише як культурної, а і як етнічної та релігійної проблеми.

Подібним чином характеризує слов'янофільство П. Савицький (1895, Чернігів – 1968, Прага; географ, економіст, геополітик, культуролог, філософ, поет, один з перших діячів євразійства), розширюючи його джерелознавчі горизонти, що надає загальному наративу більшої аргументованості. Автор намагається виділити раціональне зерно у слов'янофільстві, звільнивши його від другорядного. В елітних шарах російського суспільства від петровських перетворень поширювалась європейська позитивно-політична ідея імперії та імперіалізму з праг-

ненням до збільшення території та зміцнення держави. Відтак боротьба зі Сходом (у релігійному плані – з Ісламом) замінилась рухом до Європи. Внаслідок цього розмилась т.зв. межа між Сходом і Заходом, відсунувшись до кордонів Монгольської імперії, – зазначає П. Савицький. Такий поворот у культурно-релігійному плані потяг за собою зміни в геополітичній площині та політиці Росії, що виявилось у її зацікавленості Османською імперією, яка переживала складні часи у зв'язку з релігійним занепадом [3, с.37]. Відбулось, так би мовити, врівноваження між наступом Європи на Росію, з боку якої спостерігалась тенденція європеїзації. Отже, не випадково на такому історичному тлі національна самосвідомість російської еліти зазнала впливу, що розділило її на прозахідників і просхідників (з наголосом на православ'ї та етнічній спорідненості слов'ян). Починалось із дискусій в освічених колах суспільства про Церкву, релігію та віру і лише в цьому контексті – про історичне покликання Росії [9, с.13]. Отже, стрижень філософії раннях слов'янофілів складало релігійне питання. Таким чином, світські мислителі почали займатись релігійною філософією. Слов'янофіли не утворювали чіткої структурної організації та не розробили цілісної концепції розв'язання дилеми «Схід-Захід», «Росія і Європа». Вони склали віртуальне коло однодумців, які розглядали питання взаємодії слов'ян у внутрішньому і зовнішньополітичному контекстах з певними відмінностями. Їх прийнято умовно диференціювати за ідейними поглядами і періодом активної діяльності: «старші» (або ранні) – І. Кирєєвський, О. Хом'яков, К. Аксаков, Ю. Самарін; «молодші» – І. Аксаков, Д. Валуєв, П. Кирєєвський та ін.; «офіційні» (праві) – М. Погодін, С. Шевирьов; «почвенники» – Ап. Григор'єв, Ф. Достоевський, М. Страхов; «пізні» (тобто неослов'янофіли) – М. Данилевський, К. Леонт'єв та ін. [10, с.12]. Характеризуючи літературні течії в Росії 20–50-х років XIX ст., О.М. Пипін зауважував, що слов'янофіли ідентифікували православ'я і слов'янство. Вони вважали, що «слов'янське неправославне не є істинно слов'янське, що для майбутньої слов'янської єдності необхідно і приєднання слов'ян латинського та інших віросповідань до східного православ'я. Слов'яни католики, уніати, протестанти складають розкол тим скорботніший, що з помилкою теологічного він об'єднує помилку національну [11, с.280-281]. Як бачимо, у слов'янофілів присутня ідея релігійної виключності, гіперболізація особливості греко-слов'янського православного світу.

Зміст суспільно-політичної доктрини слов'янофілів корелювався відповідно до внутрішніх проблем Російської імперії та міжнародних, де були присутніми її державні інтереси. Рельєфно це відобразилось під час Східної (російсько-турецької) війни 1877–1878 років. Приміром, М. Страхов зазначав: у суспільстві поширюються думки про те, щоб Росія усунулась від східного (слов'янського) питання, звернувши увагу на внутрішні проблеми. Так ось внутрішня проблема Росії, – підкреслював він, – і є частиною слов'янського питання; якщо Росія впаде, то чеське, хорватське, сербське, болгарське та інші питання перетворяться на внутрішні справи Німеччини та Австро-Угорщини; а з грецького їм довелось би ще залучити для мирного розподілу Англію,

Францію та, можливо, Італію [12, с.279]. Тоді у слов'янофільській пресі, зокрема газеті «День», редактованій І. Аксаковим, артикулювалась думка про те, що слов'янські народи можуть звільнитись від матеріального і духовного гноблення та отримати можливість самостійного політичного буття під покровом могутнього Російського орла, в чому і полягає історична місія та обов'язок Росії [13, с.15]. Дана позиція одного з провідних ідеологів слов'янофільства І. Аксакова засвідчує еволюцію ідеї слов'янського єднання на засадах православ'я до поміркованого, а далі до воєнного панславізму. Хоч в науковій літературі існують різні думки стосовно такої оцінки та й сам І. Аксаков пояснював, що в ідею слов'янського єднання не вкладав політичного змісту [14, с.28-29].

У 80–90-х роках XIX ст. слов'янофільські погляди поділяла невелика кількість інтелігенції: професори, чиновники, публіцисти, релігійні діячі, промисловці тощо. На межі XIX–XX ст. з'являється неославистська ідеологія (неослов'янофільство), представників якої характеризують як пізніх слов'янофілів. За ідейними уподобаннями вони тяжіли до консерваторів у поєднанні з елементами лібералізму: відданість монархії, принципам офіційної народності; визнання месіанської ролі Росії та слов'янства у світовій історії; разом з тим, виступали за певне обмеження самодержавної влади, розвиток місцевого самоврядування тощо [15, с.133]. Погляди пізніх слов'янофілів трансформувались під впливом історіософського твору М.Я. Данилевського «Россия и Европа». Він ніби підставляв ґрунт під слов'янофільську доктрину про цивілізаційну відмінність Сходу і Заходу. Вони утвердились у своїх поглядах на Європу, де панує прагматизм, утилітаризм, егоїзм. Власні візії на проблему Сходу, який слов'янофіли ототожнювали з православ'ям, оприлюднював у пресі професор слов'янознавства Петербурзького університету В.І. Ламанський. Він розвинув характеристику середнього світу, до якого зараховував Росію, слов'янські країни та Грецію – етнічно неоднорідні, але православного віросповідання. Це т.зв. греко-слов'янський світ, який, на його думку, має підтримати Росію в разі протистояння з Європою. Вчений також висунув ідею євразійства, в якому домінуючу роль надавав Росії [15, с.135-136; 16, с.V]. За логікою слов'янофілів, особлива місія Росії у всесвітній історії визначена Провидінням [17, с.43, 49].

Стає очевидним, що початок XX ст. виявився випробувальним для слов'янофільства. Намагання неослов'янофілів модернізувати його не дали очікуваних результатів. Рух історії виявив неспроможність пояснення внутрішнього і зовнішньополітичного світу на засадах слов'янофільства не лише раннього, а й пізнього. Критичну, цілком зважену, але емоційну оцінку йому надав Ф. Степпун у своїй статті «Прошлое и будущее славянофильства» (1913 р.). Автор називає слов'янофілів «статистами західного романтизму», які не поглибили вчення про позитивну всеєдність, критикували Захід, звеличували Росію «як єдину країну цілісного переживання і справжньої релігійної свободи, ...російський народ загримували у стилі пейзажних ідилій, одягнувши на нього курчаву перуку, нарум'янивши й припудривши її» [1, с.135]. Тут вони виявили вузькість і некон-

структивність думки. Отже, цей бік слов'янофільського вчення є необґрунтованим, довільним. Ф. Степун кваліфікує це психічним самопочуттям слов'янофілів, яке не перейшло у логічну самостійність їхньої творчості. Слов'янофіли мають відмовитись від самовдоволення з приводу виключності й оригінальності свого вчення. Наразі говорити про слов'янофільство як філософську школу зарано. Воно ще існує не як російська філософія, а як психологічна передумова, від якої можливо у майбутньому «створення національної російської філософії» [1, с.136].

У нових життєвих реаліях приблизно на початку 20-х років ХХ ст. актуалізується призабуте євразійство, адепти якого намагаються переосмислити російську історію на теоретико-методологічному рівні. У наукових дискусіях представників нового і старого світобачення з'явилися дослідження з історії утворення Російської імперії, її загибелі та заснування СРСР. В основу нової концепції російського історієписання покладено ідею розширення її територіально-географічних меж від кордонів Польщі до Великої китайської стіни, тобто визначення як серединного регіону старого материка. На основі історичної ретроспективи П. Савицький апологетично змальовує минуле Росії. Торкаючись пізнішого часу, він зазначає, що Євразія-Росія здійснює свою історичну місію, тобто керівну роль серед інших людських культур. Вона не покидає віри у те, що є «третім Римом», обґрунтовуючи це релігійно. Базуючись на історичних та географічних джерелах, дослідник вважає, що до євразійської культури ближчою є азіатська. П. Савицький пропонує «слідом за тактичним необхідним поворотом до Європи (Петром I – Н.Ш.) здійснити органічний поворот до Азії» [3, с.43]. Він визначає євразійство як систему історіософських поглядів, представники якого намагаються поряд з теоретичними конструкціями виробляти певну методологію дії, позбавлену визначення «правих» і «лівих» у розгляді політичних і соціальних проблем. Євразійці базують свої світоглядні конструкції на науковому сприйнятті реальної дійсності з урахуванням історичних традицій. Євразійство дотичне до слов'янофільства, проте не копіює його, а розвивається з урахуванням масштабних змін, що відбулись у світі й Росії зокрема, появи нових культурно-історичних і соціальних факторів. За оцінками П. Савицького, окремі положення слов'янофільського вчення віджили або втратили свій сенс як деякою мірою «домашнє» і провінційне [3, с.93,97].

Євразійська ідея в сучасному російському історико-філософському дискурсі озвучується, зокрема, О. Дугінін, який накреслює геополітичну модель переоблаштування українського простору, перебравши на себе місію вирішувати долю незалежної держави. Це не лише споріднює його зі слов'янофільством, неослов'янофільством, а є зразком метаімперського мислення [20].

Висновок. Слов'янофільство виникло як світоглядна протилежність європеїзму, а згодом західникам. Як синтезований вияв історіософської думки російської інтелігенції воно викликало науковий і суспільний інтерес у сучасників, який перманентно згасав або посилювався залежно від внутрішніх і зовнішньополітичних обставин, що складались в Росії і світі. Незважаючи на варіа-

тивність, а іноді протилежність в оцінках слов'янофільства різними дослідниками, незаперечним залишається визнання його історичної обумовленості та поступової трансформації до євразійства. Докладний фаховий огляд публікацій про слов'янофільське вчення зроблений З. Каменським. Автор констатує його високу оцінку в літературі як важливого етапу розвитку російської філософської думки [2, с.19-32]. Натомість А. Валіцький характеризує слов'янофільське вчення як консервативну утопію [18]. Різної в оцінках слов'янофілів можна пояснити кількома обставинами: неповнота джерельного матеріалу, ідейно-політичні уподобання авторів, відмінні методологічні засади дослідження. Слов'янофільство не набуло статусу ідеології, скоріше воно виявлялось як дискусійний клуб інтелігенції і не тільки в суперечках із західниками, а й всередині свого товариства. Слов'янофільські ідеї не стали світоглядом російського суспільства, а лише його інтелектуальних шарів. Еволюція слов'янофільства у бік панславизму простежується на прикладі публіцистичної діяльності І. Аксакова. На початку ХХ ст. неослов'янисті намагались поєднати монархічні та ліберальні ідеї в умовах кризової ситуації в Росії та ускладнення стосунків на міжнародній арені [19]. Євразійська ідея набула поширення з 20-х років ХХ ст. за активної діяльності П. Савицького і з перервами давалася взнаки, доки почала реанімуватись в сучасному історико-філософському дискурсі російської інтелектуальної еліти.

Ідеї слов'янофілів багато в чому застаріли, відкидались ще свого часу, але з точки зору розвитку історіософії є вагомим надбанням, яке потребує сучасного осмислення не в сенсі реабілітації чи апологетики, а як вивчення конкретно-історичного етапу розвитку ідеї слов'янського єднання. Це потребує великих зусиль усієї соціогуманітарної спільноти, аби створити синтетичну працю за всіма параметрами цього багатогранного духовно-культурного феномену.

Література

1. Степун Ф. Прошлое и будущее славянофильства // Северный записки. Литературно-политический ежемесячник, 1913, ноябрь. С.121-137.
2. Каменский З.А. Философия славянофилов. Иван Куреевский. Алексей Хомяков. СПб. 2003. 533 с.
3. Савицкий П. Континент Евразия. М.: Аграф, 1997. 464 с.
4. Рябков И.А. Борьба Белинского против философского идеализма славянофилов. Минск; Министерство высшего, среднего специального и профессионального образования БССР, 1962. 43 с.
5. Цимбаев Н.И. Славянофильство: Из истории русской общественно-политической мысли XIX века. М.: Изд-во Московского ун-та, 1986. 710 с.
6. Матвеев В.И. К вопросу об этнорелигиозной соборности славянского мира: модели и пути интеграции // Православ'я – цивілізаційний трижурень слов'янського світу. Зб. наук. праць. К.: Фенікс, 2011. 288 с.
7. Гунчак П.П. Панславизм чи панросіянізм // Російський імперіалізм / Упоряд. П.П. Гунчак. Пер. з англ. П.В. Цимбал. К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. С.82-101.
8. Анненкова Е.И. Гоголь и русское общество. СПб.:ООО «Изд-во Росток», 2012. 752 с.

9. Каплин А.Д. Славянофильская идея исторического развития России. Дис...-ра ист. наук, спец. 07.00.02 – всемирная история. Харьков, 2004. 439 с.

10. Гедін С. Зародження слов'янофільства в Російській імперії та його вплив на українську історичну та суспільно-політичну думку середини ХІХ століття // Тілея: Наук, вісн. 2016. Вип. 113. С.15-19.

11. Пыпин А.Н. Характеристики литературных мнений от двадцатых до пятидесятих годов. Исторические очерки. Спб., 1873.

12. Страхов Н. Борьба с Западом в нашей литературе. Кн.ІІІ. Спб., 1896. 384 с.

13. «День». 1861. № 1. 1-16 с.

14. Шип Н. Практичне слов'янофільство Івана Сергійовича Аксакова // Вісник Національного торговельно-економічного університету. 2018. № 1(117). С.15-33.

15. Хевролина В.М. Власть и общество. Борьба в России по вопросам внешней политики. 1878–1894. М.: Институт российской истории РАН, 1999. 315 с.

16. Ламанский В.И. Три мира Азийско-Европейского материка. Посмертное (второе) издание учеников автора, с портретом его. Под. ред. и с предисл. Т.М. Князева. Пг.: Тип. Шп-ва А.С. Суворина-«Новое время», 1916. 152 с.

17. Песков А.М. «Русская идея» и «Русская душа»: Очерки русской историософии. М.: ОГИ, 2007. 104 с.

18. Валицкий А. В полони консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства / Перекл. з польськ. В. Моренець. К, 1998. 710 с.

19. Шип Н. Слов'янофільський проєкт розв'язання «польського питання» в Російській імперії (початок ХХ ст.) // Рукописна та книжкова спадщина України. К.: Вид-во НБУВ, 2018. Вип. 22. С.331-357.

20. Дугин А. Проєкт «Евразия». М., 2004. 512 с.

References

1. Steppun F. Proshloe i budushie slavyanofilstva // Severnyya zapiski. Literaturno-politicheskij ezheimesyachnik, 1913, noyabr. S.121-137.

2. Kamenskij Z.A. Filosofiya slavyanofilov. Ivan Kireevskij. Aleksej Nomyakov. Spb. 2003. 533 s.

3. Savickij P. Kontinent Evraziya. M.: Agraf, 1997. 464 s.

4. Ryabkov I.A. Borba Belinskogo protiv filosofskogo idealizma slavyanofilov. Minsk: Ministerstvo vysshego, srednego specialnogo i professionalnogo obrazovaniya BSSR, 1962. 43 s.

5. Cimbaev N.I. Slavyanofilstvo: Iz istorii russkoj obshchestvenno-politicheskoy mysli XIX veka. M.: Izd-vo Moskovskogo un-ta, 1986. 710 s.

6. Matveev V.I. K voprosu ob etnoreligioznoj sobornosti slavyanskogo mira: modeli i puti integracii // Pravoslav'ya – civilizacijnij strizhen slov'yanskogo svitu. Zb. nauk, prac. K.: Feniks, 2011. 288 s.

7. Gunchak T. Panslavizm chi panrosiyanizm // Rossijskij imperializm / Uporyad. T. Gunchak, Per. z angl. T.V. Cimbaf. K.: Vidavn. dim «Kryevo-Mogilyanska akademiya», 2010. S. 82-101.

8. Annenkova E.I. Gogol i russkoe obshество. Spb.: OOO «Izd-vo Rostok», 2012. 752 s.

9. Kaplin A.D. Slavyanofilskaya ideya istoricheskogo razvitiya Rossii. Dis. ...d-ra ist. nauk, spec. 07.00.02 – vseimnaya istoriya. Har'kov. 2004. 439 s.

10. Gedın S. Zazrodzhennya slov'yanofilstva v Rossijskij imperiji ta jogo vpliv na ukrayinsku istorichnu ta suspilno-politichnu dumku seredini XIX stolittya // Gileya: Nauk, visn. 2016. Vip. 113. S. 15-19.

11. Pypin A.N. Harakteristiki literaturnyh mnenij ot dvadcatyih do pyatidesyatyih godov. Istoricheskie ocherki. Spb., 1873.

12. Strahov N. Borba s Zapadom v nashej literature. Kn.III. Spb., 1896. 384 s.

13. «Den». 1861. № 1. 1-16 s.

14. Ship N. Praktichne slov'yanofilstvo Ivana Sergijovicha Aksakova // Visnik Nacionalnogo torgovelnno-ekonomichnogo universitetu. 2018. № 1(117). S.15-33.

15. Hevroлина V.M. Vlast i obshество. Borba v Rossii po voprosam vneshinej politiki. 1878–1894. M.: Institut rossijskoj istorii RAN, 1999. 315 s.

16. Lamanskij V.I. Tri mira Azijsko-Evropskogo materika. Posmertnoe (vtoroe) izdanie uchenikov avtora, s portretom ego. Pod. red. i s predisl. G.M. Knyazeva. Pg.: Tip. T-va A.S. Suvorina-«Novoe vremya», 1916. 152 s.

17. Peskov A.M. «Russkaya ideya» i «Russkaya duha»: Ocherki russkoj istoriosofii. M.: OGI, 2007. 104 s.

18. Valickij A. V poloni konservativnoyi utopiji: Struktura i vidozmini rossijskogo slov'yanofilstva / Perekl. z polsk. V. Morenec. K, 1998. 710 s.

19. Ship N. Slov'yanofilskij proekt rozv'yazannya «polskogo pitannya» v Rossijskij imperiji (pochatok XX st.) // Rukopisna ta knizhkovna spadshina Ukrayini. K.: Vid-vo NBUV, 2018. Vip. 22. S.331-357.

20. Dugin A. Proekt «Evraziya». M., 2004. 512 s.

Shyp N.A.,

Professor, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science of Kyiv National University of Trade and Economics, nadia.shyp@gmail.com

Ukraine, Kyiv

FROM SLAVOPHILISM TO EURASIANISM: THE EVOLUTION OF THE HISTORIOGRAPHIC THOUGHTS OF RUSSIAN INTELLIGENCE (XIX–XX CENTURIES)

The generalized definition of Slavophilism is perceived as a literary and religious-philosophical course of Russian socio-political thought and an integral organic part of the nineteenth-century culture. Slavophiles considered Orthodoxy as the foundation (basis) of the future of Russia, unlike the Westerners, who saw the way of its development in the orientation to Europe. They hyperbolized the identity of Russia, overestimated its role in world history.

Under the influence of socio-historical conditions, Slavophilism evolved towards Pan-Slavism / Pan-Russism, Neo-Slavism and, in the twentieth century, towards Eurasianism. In recent times, scientists are trying to resuscitate him, giving a modern sound in the Eurasian paradigm. The scientific community of sociohumanitarians faces the task of understanding this spiritual and cultural phenomenon on the basis of methodological pluralism, not for the purpose of justification, but for the study of the specific-historical stage of the development of the idea of Slavic unity.

Key words: Asia, Europe, Russia, Slavophilism, Eurasianism, culture, national identity, Slavic reciprocity, civilization.

State administration and law

UDC 323.2

Balybina O.S.,*graduate student of the Institute of Training of the State Employment Service,
psychologist of the secondary school № 158 of Kyiv, schoolkidspro@gmail.com**Ukraine, Kyiv***ORGANIZATIONAL, LEGAL AND RESOURCE MECHANISM
OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF INFORMATION
AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES (IKT)**

The article is devoted to the evolution of the organizational and legal mechanism of state regulation in the field of innovation and communication technologies in Ukraine during 1998-2018. Analyzing the normative acts, the author concludes that the gradual transition from the understanding of ICT only as a means of calculating and transferring information from the legislator to the citizens is interactive. E-governance and citizen participation in decision-making thanks to the latest technologies. This transition was facilitated not only by the development of technologies and their reception in Ukraine, but also by the adoption of the European integration vector and the corresponding reforms, when the governance mechanisms themselves became more democratic and required the involvement of citizens in political processes.

Key words: *ICT, European integration, public administration, e-government.*

Formulation of the problem: Public administration in the modern world necessarily requires the introduction of mechanisms for regulating innovation communication technologies (ICTs) in the field of public administration. Even with the minimization of the interference of democratic states in the content of virtual communication, new threats to access to personal data of citizens, manipulation of advertising and political campaigns through the use of Big Data and other current problems are forcing governments to resort to regulation and measures to demonopolize ICT. Governments, on the other hand, need to implement e-democracy and e-government mechanisms, as technology development raises the issue of the need to involve citizens more in political decision-making. Ukraine's entry into the Western information space and access to the latest technologies makes it a topical reflection on the mechanisms of practical regulation of public administration in the ICT sphere.

Purpose of work - to analyze and reveal the evolution of the organizational and legal mechanism of state regulation in the field of innovation and communication technologies in Ukraine during 1998–2018.

Statement of the main material. Public administration studies in the field of ICT, e-governance and e-budgeting in Ukraine have advanced significantly in recent years. Among the authors who addressed these issues, we should mention D. Kislov, S. Naydyuk, A. Semenchenko, L. Oleksyuk, T. Obukhovsk and others. An important area of research is usually the analysis of Western practices in the use of ICT in the political process, since it is the Western regulatory mechanisms that are being transferred to the Ukrainian soil. At the same time, researchers who refer specifically to Ukrainian realities, testify to the inconsistency of regulatory principles in the field of ICT and practices of technology use by Ukrainian officials [18, p.89]. In addition to the low level

of technical knowledge among officials, the challenge is to refuse to consider the issues raised by ICTs, as was the case with some e-petitions following the introduction of this method of addressing citizens.

The backlog of Ukrainian public space from Western models, coupled with the desire to introduce some Western ICT regulatory mechanisms, forces one to turn to the history of introducing innovative and communicative technologies to governing in Ukraine, as well as to changes in the approach to defining ICTs and ways of working with them. The purpose of this article is to determine the correlation between public administration mechanisms in the field of ICT and the overall approach to political decision-making and political structure of the state at one stage or another. Accordingly, the evolution of the national ICT policy framework over the last twenty years will be the subject of consideration, as this period is the time of the introduction of ICT to public administration in Ukraine.

First of all, it is worth mentioning the definitions of ICTs offered by the Ukrainian legislation, since these definitions are intended to regulate the official discourse on innovative and communicative technologies and to ensure their implementation in political decision-making processes. One of the most important and common sources on ICT issues is the regulations on the National Informatics Program. The current legislation on the National Program is based on the laws of Ukraine «On the National Program of Informatization» and «On the Concept of the National Program of Informatization», which were adopted in 1998. The NPI concept proposes to consider informatization as «a set of interrelated organizational, legal, political, socio-economic, scientific and technical, production processes aimed at creating conditions for meeting information needs, realizing the rights of citizens and society on the basis of creation, development, use of information systems, networks, resources and information technologies

created through the use of modern computing and communication technology» [5, Section I]. This law also provides for the use of ICT by public authorities, including in the development and decision-making process: «The information and telecommunication system of public authorities... will ensure prompt and reliable interaction of all levels of government in the tasks of strategic state, interbranch and interagency levels, as well as provision of a wide range of information services ... The program is intended to create a complex of information technologies and informatization tools for collection, storage, analysis and processing large volumes of information on the state of socio-economic processes in Ukraine in order to provide information and analytical support for decision-making by public authorities» [5, Section VI]. Thus, the NPI Concept, which was adopted in the days of Web 1.0, recognizing the significant role of ICT in government processes, still left behind them the function of collecting and processing information, providing document flow, information and analytical support for decision making. At the same time, the NPI Concept states that the priorities of this area are not final and should change over time.

The Law of Ukraine «On the National Program for Informatization» deals more specifically with the implementation of ICT in political processes, in particular, it begins with the clarification of such definitions as «database», «media», «information service», «information product», etc. Information technology is interpreted by this law as «a purposeful organized set of information processes using computer facilities that provide high speed of data processing, quick search of information, dispersion of data, access to sources of information regardless of their location» [6, Art.1]. The main task of this law is also seen in facilitating the dissemination of information and providing it to citizens. The law stipulates that the Cabinet of Ministers will monitor the state of information in Ukraine, and it will form an NPI for each year and submit it to the Verkhovna Rada (Article 9).

In 2007, the Law of Ukraine «On Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007–2015» (No. 537/16) was adopted in the development of previous laws and for the implementation of international normative acts. The law has extensive use of such concepts as ICT, the information society, information security, e-business, e-documentation, distance learning, telemedicine and more. It is important that one of the results of the development of the information society envisages an increase of citizens' participation in the political decision-making process, it is planned that the development of ICT should «promote the establishment of an open democratic society, which will guarantee the respect of citizens' constitutional rights to participate in public life, and the decision-making bodies of state authorities and local governments» [7, Chapter II]. In other words, citizens have been able to strengthen their political presence, and this is where the legislator's efforts to reach Western discourse on the information society and ICT are felt.

Since in previous laws much emphasis was placed on the concept of information, one should also refer to a separate Law of Ukraine «On Information». This law defines the very concept of information: «any information and / or data that can be stored on material media or displayed electronically»

[4, Art.1]. Among the priorities of the state information policy are, in particular, the development of e-governance, ensuring access to everyone to information, integration of the Ukrainian information space into the world, etc. The main executor of almost all the provisions of this law is the state bodies, which should accumulate information, provide it to all other entities, control the observance of rights and freedoms, restrict the provision of information in some cases, etc. This testifies to the paternalistic consciousness of the post-Soviet legislator in the early 1990s, and further legislation evolved toward diversification of subjects and their powers. Thus, in the Law of Ukraine «On Access to Public Information», which was adopted in 2011, there is a category of «stewards of public information», which includes not only public authorities or local self-government, but also budgetary organizations, educational institutions, market monopolists, as well as in general, persons having information of public interest [2, Art. thirteen]. Article 18 of this law also provides for a broader list of subjects of control over access to public information – in addition to state control bodies, public organizations, public councils and even citizens are included.

Citizens' participation in the formulation and implementation of political decisions can also take the form of appeals to official state bodies, officials, etc. According to the Law of Ukraine «On Citizens' Appeals» (No. 393/96-vr), which was adopted in 1996, citizens had the right to send appeals of several types – offers (comments), statements (petitions) and complaints. Initially, it was intended that such appeals may be oral or written, but as a result of the amendments to this law, a rule was introduced for «electronic appeals», which a citizen (and also a foreigner, if his rights are not restricted by special international agreements), can send using the Internet (v.5). In the wording of July 2, 2015, which was due to the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine On Citizens' Appeals on Electronic Appeal and Electronic Petition», Article 231 appeared, which defines electronic appeals [1, Art.2]. This article details the procedure for creating an e-petition, the term for collecting signatures and the term for considering a petition that has collected the required number of signatures, and other issues [3, p.231]. In fact, e-petition is a new type of citizen appeal, and its difference from classic oral and written forms of petition is not only a way of delivering a petition to the addressee.

E-mail is created on the basis of crowdsourcing, the consideration of a petition becomes mandatory only if it receives the required number of signatures in three months, and therefore lobbying for a political decision in this way requires a broad campaign in social networks and other venues. On the other hand, responsibility for the content of the petition, as well as participation in the further process of preparing a political decision (for example, attending parliamentary hearings to discuss a petition), concern only the petitioner, and the signatories participate in the process only by their will. After all, widespread public discussion does not automatically oblige an authorized person to make a decision favored by the contributors. While completely ignoring the public debate, the authorities can no longer, in particular, the President of Ukraine and the executive authorities are required by law to respond to collective

petitions signed by a certain number of people on the Internet.

The Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On Citizens' Appeals «on Electronic Appeal and Electronic Petition» No. 577-VIII was adopted on July 2, 2015, and these amendments related to the possibility of submitting electronic petitions to the President in the form of petitions [1, Art.2]. On August 28, 2015, Poroshenko signed Decree No. 523/2015, which approved the Procedure for Consideration of an Electronic Petition. The following day, several important petitions appeared on the site, gathering an appropriate number of signatures over a short period of time. Among them are the requirement to legally secure the right of citizens of Ukraine to bear arms, the requirement to cancel customs clearance and excise tax on cars, the requirement to introduce an electronic voting system with the fingerprint in the Verkhovna Rada, the requirement to prohibit persons who are being investigated for corruption, to go free outpost. The petition for the appointment of M. Saakashvili as prime minister was also collected by the required number of signatures, and it was filed a little later, and the President reacted to it with a joke that Saakashvili could become Georgia's premier prime minister [9]. However, numerous petitions are also provocative or ridiculous, for example, a petition for the appointment of Yulia Tymoshenko as ambassador of Ukraine to Honduras, who also quickly obtained enough signatures, which forced Poroshenko to speak on the subject (predictably, he did not listen to the proposal) . The presence of such petitions at the initial stage of implementation of the system is not something bad, but indicates the active interest of Internet users to innovate. Therefore, the system has the prospect of becoming one of the promising areas of lobbying for regulations. However, in the future, there were situations when e-petitions signed by a sufficient number of citizens simply disappeared from the presidential site, as was the case with petition # 22/042484-ep, which was removed due to the petition of the Representative of the Ombudsman on Human Rights, non-discrimination and gender equality, and therefore the petition was not answered by the President.

A more practical aspect of Ukrainian law on ICT is the Cabinet of Ministers' acts implementing the state strategy on information society and informatization. In particular, in the early 2000s, during the presidency of L. Kuchma, several documents were adopted, based on his decrees «On measures to develop the national component of the global Internet information network and ensure wide access to this network in Ukraine» (No. 928 of July 31, 2000), «On the Preparation of Proposals to Ensure the Publicity and Openness of the Activity of Public Authorities» (No. 325 of May 17, 2001) and others. Thus, in 2002, A. Kinakh's government drafted the Decree No. 3 of January 4, 2002, «On the Procedure for Publishing Information on the Activity of Executive Bodies on the Internet,» aimed at «improving the conditions for the development of democracy, the implementation by the citizens of constitutional the right to participate in the management of public affairs and to free access to information on the activities of executive bodies, as well as to ensure the transparency and openness of the activities of these bodies» [10]. The procedure for publication itself was based on the

fact that «the publication on the Internet of information about the activities of executive bodies is carried out in order to increase the efficiency and transparency of the activities of these bodies through the introduction and use of modern information technologies to provide information and other services to the public, ensure its impact on processes, occurring in the state» [10]. Similar trends are reflected in the CMU Resolution of August 29, 2002 No. 1302 «On measures to further ensure openness in the activity of executive bodies» [11]. Thus, the introduction of ICT into the activities of the Ukrainian government in the early 2000s began with calls for openness of public authorities, that is, ICT was initially assigned to the function of translating the results of government activities towards the population.

The next government continued to develop the regulatory framework for implementing ICT in the work of the executive. Thus, the CMU Order of October 18, 2004 No. 759-p. «On the work of central and local executive authorities to ensure openness in their activities, public relations and interaction with the media» called for the implementation of the above-mentioned decrees of January 4 and August 29, 2002, but directed the actions of the responsible authorities in communicating public relations and media, that is, already on a more dialogical model. In particular, this order initiated the introduction of the electronic system «Electronic Public Reception» [15]. Resolution No. 208 of February 24, 2003 «On Measures to Establish an Electronic Government Electronic Information System» also referred to the need for ICT to provide information and other services to citizens [12]. However, citizens continued to be more acceptors of services and attention from officials, and only further development of the regulatory framework – and in parallel civil society – led to the emergence of norms on citizens' participation in the preparation and decision-making, and again became an important tool for such participation. ICT.

In 2012, the Government adopted several important resolutions that were intended to fulfill Ukraine's responsibilities under the Open Government Partnership Initiative. First of all, it refers to the CMU Order of April 5, 2012 No. 220-p «On Approval of the Action Plan for the Implementation of the Open Government Partnership Initiative in Ukraine» [16], as well as the CMU Resolution of June 13, 2012 # 671 «Some Issues of Implementation in Ukraine of the Open Government Partnership Initiative» [13]. These documents proclaimed the action plan for the implementation of the Open Government Partnership Initiative, appointed responsible persons, etc. As the program spans several years, its implementation continues in subsequent governments. These documents focus on civil society involvement in government, the fight against corruption, the formulation and implementation of public policy. ICTs are seen as one of the important factors in the formation of a new type of government, and a course on the introduction of e-governance, e-democracy, e-government procurement and more is proclaimed.

The Cabinet of Ministers of Ukraine adopted the Resolution of the Cabinet of Ministers of November 28, 2012 No. 1134 «On Implementation of the National System of Indicators of Development of the Information Society» [14], which presents a list of relevant indicators from 31

---

points, among which: the number of Internet users per 100 persons; share of mobile Internet users, percentage of total Internet users; the level of computing power of the information and telecommunication infrastructure; number of households with computers per 100 households; the level of development of mobile (mobile) communication; the level of competitiveness of the information technology market; the share of research organizations in the field of information technologies, percent to the total number of research organizations; the effectiveness of legislation governing information technology activities; the level of use of information technologies by enterprises and organizations; the level of informatization of libraries; the level of e-government development; the level of use of information technologies by the executive power bodies for holding public consultations on the issues of forming and implementing state policy. As you can see, the last two points intersect with the topic of the study and indicate that Ukrainian officials understand the need to introduce ICTs into government activities.

In 2013, an important CMU Order of May 15, 2013 No. 386-p «On Approval of the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine» was adopted, which also discloses some definitions of the functioning of ICT in the political process [17]. In particular, this regulation sets out the meaning of the term «e-democracy» or e-democracy: «a form of public relations in which citizens and organizations are involved in state-building and public administration, as well as in local government through the widespread use of information and communication technologies», e-culture, or e-culture: «a form of culture that promotes and motivates the dissemination of cultural achievements through information and communication technologies». Despite the replacement of the government, this strategy is still in force and should be completed in 2020, including a program to increase the e-Democracy presence in the Ukrainian lawmaking process. However, there are also numerous problems in the implementation of the program of informatization of the Ukrainian state.

The development of a public information program has acquired new features after the rise of pro-Western governments. Yes, ICTs play a significant role in the Ukraine 2020 Sustainable Development Strategy [19]. The specifics of this document are the general focus on decentralization of power and the departure from the post-Soviet hierarchical model of public administration; Creating an effective and transparent system of public administration using ICT should be the result of public administration reform in general (Article 5, Section 3 of the Strategy). Separately, the document outlines the need to involve ICT in the formation of a positive image of Ukraine in the global information space, and identifies reform of the telecommunications infrastructure as one of the 62 priority reforms aimed at developing the country.

Conclusions. Evolution of the organization of legal mechanisms of the sovereign power politics in the field of innovative technology and communication about the transformation of the Ukrainian sovereign discourse in the form of total democratic Europe. As a rule, in the 1990s, the laws and regulations were better about ICT as a way to promptly increase the number of people living in different

organs, then in due time the emphasis was to pay more attention to the people who were next to the ICT, and I had more time to learn more about it Likewise that electronic democracy, as well as about the fate of the institutional enormous suspension in such a state of affairs in control of the organs of power. First of all, if you comply with the laws and regulations of the Republic of Kazakhstan, ICT is accepted as a whole, the most important factors are the most efficient and effective ones.

Literature

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 року № 577-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 35. – ст. 341.
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2011. – № 32. – ст. 314.
3. Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-вр // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 47. – ст. 256.
4. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1992. – № 48. – ст. 650.
5. Закон України «Про концепцію Національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 року № 75/98-вр // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 27–28. – ст. 182.
6. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 року № 74/98-вр // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 27–28. – ст. 181.
7. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 207-2015 роки» від 9 січня 2007 року № 537-V // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2007. – № 12. – ст. 102.
8. Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 9. – ст. 89.
9. Порошенко: Саакашвілі буде великим прем'єром, но не України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/1122733-poroshenko-saakashvili-budet-velikim-premerom-no-ne-ukrainyi.html>.
10. Постанова КМУ від 4 січня 2002 р. № 3 «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF>.
11. Постанова КМУ від 29 серпня 2002 р. № 1302 «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1302-2002-%D0%BF>.
12. Постанова КМУ від 24 лютого 2003 року № 208 «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи "Електронний Уряд"» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/208-2003-%D0%BF>.
13. Постанова КМУ від 13 червня 2012 р. № 671 «Деякі питання реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/671-2012-%D0%BF>.
14. Постанова КМУ від 28 листопада 2012 р. № 1134 «Про запровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1134-2012-%D0%BF>.
15. Розпорядження КМУ від 18 жовтня 2004 р. № 759-р. «Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади

щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/759-2004-%D1%80>.

16. Розпорядження КМУ від 5 квітня 2012 р. № 220-р «Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80>.

17. Розпорядження КМУ від 15 травня 2013 р. № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>.

18. Семенченко А. І. Теоретико-методологічні основи організаційно-правових механізмів навчання публічних службовців електронному урядуванню / А.І. Семенченко, Ф.В. Власенко // Аспекти публічного управління. – 2015. – № 1-2. – С. 88-95.

19. Указ Президента України №5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020"» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

References

1. Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On Citizens' Appeals on Electronic Appeal and Electronic Petition» of July 2, 2015 No. 577-VIII // *Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*. - 2015. - № 35. - Art. 341

2. Law of Ukraine «On Access to Public Information» of January 13, 2011 No. 2939-VI // *Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*. - 2011. - № 32. - Art. 314

3. The Law of Ukraine «On Citizens Appeal» of October 2, 1996, No. 393/96-вр // *The Verkhovna Rada (VVR)*. - 1996. - No. 47. - Art. 256.

4. Law of Ukraine «On Information» of October 2, 1992 No. 2657-XII // *Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*. - 1992. - No. 48. - Art. 650.

5. The Law of Ukraine «On the Concept of the National Program of Informatization» of February 4, 1998 No. 75/98-вр // *Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*. - 1998. - № 27–28. - Art. 182.

6. Law of Ukraine «On the National Program of Informatization» of February 4, 1998 No. 74/98-вер // *The Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*. - 1998. - No. 27–28. - Art. 181.

7. Law of Ukraine «On Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 207-2015» from January 9, 2007 No. 537-V // *Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*. - 2007. - No 12. - Art. 102.

8. Law of Ukraine «On Public Procurement» of December 25, 2015 No 922-VIII // *Verkhovna Rada of Ukraine (BBR)*. - 2016. - No 9. - Art. 89.

9. Poroshenko: Saakashvili will be a great prime minister, but not of Ukraine [Electronic resource]. - Access Mode: <http://www.unian.net/politics/1122733-poroshenko-saakashvili-budet-velikim-premerom-no-ne-ukrainyi.html>.

10. Resolution of the CMU of January 4, 2002 No. 3 «On the Procedure for Publication on the Internet of Information on the Activity of Executive Bodies» [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF>.

11. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 29, 2002 No. 1302 «On measures to further ensure openness in the activity of executive bodies» [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1302-2002-%D0%BF>.

12. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 24, 2003 No. 208 «On measures for the creation of an electronic information system» Electronic Government «» [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/208-2003-%D0%BF>.

13. CMU Resolution No. 671 of June 13, 2012 «Some Issues of Implementation in Ukraine of the Open Government Partnership Initiative» [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/671-2012-%D0%BF>.

14. CMU Resolution No. 1134 of November 28, 2012 «On Implementation of the National System of Indicators of Information Society Development» [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1134-2012-%D0%BF>.

15. CMU Order of October 18, 2004 No. 759-p. "On the work of central and local government bodies to ensure openness in their activities, public relations and interaction with the media" [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/759-2004-%D1%80>.

16. CMU Order No. 220-r of April 5, 2012 «On Approval of the Action Plan on the Implementation of the Open Government Partnership Initiative in Ukraine» [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80>.

17. CMU Order of May 15, 2013 No. 386-p «On Approval of the Strategy of Information Society Development in Ukraine» [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>.

18. AI Semenchenko, Theoretical and Methodological Foundations of Organizational and Legal Mechanisms for Training Public Servants in Electronic Governance / AI Semenchenko, R V Vlasenko // *Aspects of Public Management*. - 2015. - № 1-2. - P. 88-95.

19. Presidential Decree No.5 / 2015 "On the Strategy for Sustainable Development" Ukraine 2020 // [Electronic resource]. - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

Балибіна О.С.,

здобувач Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, психолог середньої загальноосвітньої школи № 158 м. Києва, schoolkidspro@gmail.com

Україна, м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ, ПРАВОВИЙ ТА РЕСУРСНИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ІКТ

Стаття присвячена еволюції організаційно-правового механізму державного регулювання в галузі інноваційно-комунікативних технологій в Україні протягом 1998-2018 рр. Аналізуючи нормативні акти, автор доходить висновку про поступовий перехід від розуміння ІКТ лише як засобу обчислення та передачі інформації від законодавця громадянам — до інтерактивних систем е-урядування та участі громадян у прийнятті рішень завдяки новітнім технологіям. Такому переходу сприяв не лише розвиток технологій та їхня рецепція в Україні, але також затвердження євроінтеграційного вектору та відповідних реформ, коли самі механізми урядування ставали більш демократичними та вимагали залучення громадян до політичних процесів.

Ключові слова: ІКТ, євроінтеграція, державне управління, е-урядування.

UDC 351.83:331.52

Venger I.O.,graduate student in the Institute of Staff Training of the State Employment Service of Ukraine,
ORCID: 0000-0003-2644-5051, irynga_venger@ukr.net

Ukraine, Kyiv

STRUCTURE OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE

The article analyzes the structure of the Ukrainian labor market. It was found out that in societies with a high level of human potential, corruption is less common. Human potential increases the effectiveness of economic interaction, facilitates coordination, and stimulates the development of effective cooperation. Therefore, along with a consistent internal and external policy to ensure the socio-economic stability of the main factors of economic development of the country should also include the necessity to increase the human potential at all levels of economic interaction. It is revealed that the creation of flexible conditions in the labor market make it possible to respond instantly to economic transformations, taking into account social orientation and real prospects – one of the important conditions that create a modern market mechanism for maintaining balanced social production, development of social economic orientation, stabilization of the situation in all state and within certain regions, reducing the level of migration. An analysis of the state and structure of the Ukrainian labor market was made and the following problems were identified: a high level of such phenomenon as shadow employment; the high proportion of economically inactive citizens of working age – about 8 million; – low level of employment in proportion to the whole population; mismatch in the quality of the workforce to the needs of today's economic sector; imbalance of labor supply and demand in virtually all professional groups; significant unemployment among young people (above 25 years of age); weak entrepreneurial initiative of the people, which, in particular, indicates that more attention is needed to the state support system for private entrepreneurship among the population; lack of cooperation and synergies between the State Employment Service and relevant private agencies which job vacancies and jobseekers' databases are five times larger than the similar State Employment Service database, thereby undermining the effective training of workers needed by the economy. In addition, the information contained in the Unified Civil Service Information and Analysis System limits vacancies with unattractive wages and job seekers who are non-competitive persons.

Key words: employment, labor market, state, public administration, state policy, labor resources.

Setting of the problem. Globalization, digitization, the development of artificial intelligence, the structural interconnection of the economies of countries, urbanization, the openness of borders and the liberalization of migration, the overarching problems of humanity, each, and especially all of them, are capable of contributing to the destruction of all living things on our planet – processes that accelerate every year. The globalization of the world's economic system is not only a free international trading system. It is a rapid development of productive forces, which requires the introduction of the latest type of industrial relations not within the individual country, but within the world as a whole. Trying to restrict administrative access of foreign products to the domestic market or create non-market benefits for their producer will undoubtedly encourage similar reactions from the governments of other states. In addition, in such a situation, the government is most likely to be deprived of the opportunity and incentive to take measures that would allow the competitiveness of domestic producers in the foreign market.

Analysis of recent research and publications. Labor market problems were addressed by such scientists as: Akilina O.V., Buryak P.Y., Kozhemyakina S.M., Marshavin Y.M., Shabanov R.I. and other. We believe that the current state of the structure of the Ukrainian labor market does not negate the relevance of research in this area, which led to the choice of the topic of the article.

The purpose of the article is to analyze the structure of the Ukrainian labor market.

Statement of the basic material. The transition to a market-based system in the Ukrainian business sector is substantiated by new, quality social implications of the employment and employment sectors. The peculiarity of modern market labor is that, with the simultaneous redundancy of the workforce which is unwanted and the growth of underemployment, the official unemployment rate will be quite small. This is due to the fact that there are also hidden unemployment, unregulated employment and self-employment of the population. These phenomena accompany the underutilization of entrepreneurial capacity, the provision of unpaid vacations, underemployment during working days and weeks, insufficient growth in labor productivity, production volumes, and the standard of living of the staff. This increases the level of criminogenic situation, causing social conflicts and social psychological discomfort. In order to solve these problems, it is necessary to start creating an effective system of managing the employment of society and its transformation and socialization of labor market conditions in accordance with the requirements of today.

Today, the labor market is one of the tools for successful and rapid recovery of any national economic system in any country. None of the national economies will exist without the labor market [3]. The aim of a single EU social policy is not only to improve the well-being of the population of each Member State, but also to further its sustainable economic and social development [2]. Creating flexible conditions in the labor market make it possible to respond promptly to

economic changes, taking into account social orientation and real prospects – one of the important conditions that create a modern market mechanism for maintaining balanced social production, development of social economic orientation, and stabilization of the situation in the whole country and within certain regions, reducing migration.

The population of Ukraine has been gradually declining since 2000 to this day. Declining population in the country is a threat to the labor market as the amount of potential labor potential decreases, as a result, the country's GDP decreases.

During the independent existence of the country, systematic economic changes in the country, transition to market relations, privatization of resources, creation of medium and small enterprises, processes of globalization, transformation of the international economy and world relations led to the development and creation of the current labor market.

Under current conditions, the main factors that influence the processes that take place in the labor market include: structural restructuring of the economy, including the prevailing development of the service sector; acceleration of economic growth; increase of entrepreneurial potential; scientific and technological progress, social informatization; state regulation of labor potential development, labor market and employment.

The current Ukrainian labor market is characterized by an imbalance between labor supply and demand, which is reflected in a vocational-skills mismatch. The dissonance of qualitative and quantitative training leads to an increase in structural unemployment, which has an impact on the efficiency of the functioning of the economy, the development of scientific and technological progress; decrease in production of goods and services and, consequently, reduction of GDP [4].

In recent years, the Ukrainian labor market has been transformed, accompanied by certain negative consequences, including those related to the decline in labor productivity, worsening working conditions, widespread non-standard employment, etc. The professional and qualitative imbalance between supply and demand within the national labor market, the system of regional labor markets, increased unemployment and social tension in the State are manifested.

According to official statistics, the total number of officially registered persons in the period from 2014 to 2019 gradually decreased every year. The dynamics of decline are noticeable in such professional groups as professionals, specialists, trade and service workers, skilled agricultural and forestry workers, fish farming and fisheries, skilled tool workers, maintenance workers, operating and controlling the work of technological equipment, assembly of machinery and equipment, the simplest professions. Regarding such professional groups as legislators, senior civil servants, executives, managers (managers), technical employees, the number of registered unemployed in 2015 has increased in 2015, but has been gradually decreasing since 2016.

Unemployment is characterized by unequal effects that different categories of workers experience. Yes, unemployment among managers is lower than in the working class. The former are also less likely to be released when a recession occurs than the latter. Businesses are not overcharged with the dismissal of skilled personnel, for

whom some money has been spent on training. Young people are more likely to be unemployed than adults. In some countries, women, particular nationalities and races are also subject to discrimination. Cyclical unemployment also has a profound social impact. Due to depression, many citizens become inactive, as a result they lose qualifications, self-esteem, decay moral principles, disintegrate families, and public and political unrest. Widespread, sometimes too turbulent, social and political changes are happening in the face of mass unemployment.

The realization of structural changes in the labor market is caused by the fact that social and economic relations in the conditions of the modern globalized world are transforming. Competition is increasing, the knowledge economy, information technologies are developing, the content and form of labor are changing – all this necessitates the need to update the labor market regulation system. A number of internal factors related to socio-economic instability are also becoming relevant in our country. They are exacerbated by increased social tensions against the background of a declining standard of living, worsening employment conditions, a territorial and vocational-qualitative imbalance of supply and demand in the labor market, exacerbating the situation within local labor markets.

Among the main issues that need to be addressed by the state in order to ensure a stable operation of the national labor market are the following:

- a high level of such phenomenon as shadow employment. The number of officially employed equals the number of people of retirement age;
- the high share of economically inactive citizens of working age – about 8 million. If to create a favorable environment in the labor market, 40 percent of them can be considered as a significant resource in order to restore the country's labor potential;
- low level of employment in proportion to the whole population;
- inadequacy of the quality level of the workforce to the needs of today's economic sector;
- labor supply and demand imbalance in virtually all professional groups.

There is a significant lack of workers in high-tech industrial industries;

- significant unemployment among young people (especially under 25).

This was due, among other things, to the shortcomings of the existing system of vocational training, lack of proper cooperation between educational institutions, employers and local authorities, poor working conditions, insufficient motivation of young people to acquire working professions, low level of their professional adaptation, etc.

- weak entrepreneurial initiative of the people, which, in particular, indicates that more attention is needed to the system of state support of private entrepreneurship among the population;

- lack of cooperation and synergies between the State Employment Service and relevant private agencies whose job vacancies and jobseekers' databases are five times larger than the similar State Employment Service database, thereby distorting the effective training of workers needed by the economy.

In order to effectively implement the state employment policy, it is necessary to ensure the social orientation of the economic course in order to preserve and develop the labor potential and maintain sufficient resources: legal, financial, administrative, organizational, scientific, information.

The most promising tools for regulating the labor market are those that take into account the objective impact of each global trend and aim to stimulate innovative employment, entrepreneurial activity of citizens, strike a balance between the educational service market and the labor market, supply and demand in the labor market, their volume and structure, increase the competitiveness of specialists and expand the number of decent jobs.

Conclusions from the study and prospects for further exploration in this direction. Summarizing all of the above, we can conclude that in the present employment sphere in Ukraine aggravated outdated problems and internal contradictions of the past and emerged the spread of new problems due to the economic crisis and the prolonged conflict in the East of Ukraine, miscalculations in state employment activity. To overcome the crisis of the labor

market, a crucial role is played by the state investment policy, according to it an attractive investment climate should be formed, internal resources should be used effectively, people's funds should be attracted first, the banking system should be established, real obstacles and incentives should be created against the cash outflow from Ukraine. An effective way to increase the employment of citizens and improve its structure is to try to increase real incomes of people, hence consumption, and to increase the external economic activity of business structures.

Literature

1. State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Koval SP Labor market of Ukraine in the conditions of European integration. *University Economic Bulletin*. 2018. Vip. 37 (1). Pp. 295-303.
3. Rubezhanskaya VA Influence of environmental factors on the modern labor market. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Avg.: Economic Sciences*. 2016. Vyp. 20 (2). Pp. 136-140.
4. How has the labor market in Ukraine changed. URL: <https://robotodavets.org.ua/2018/12/12/yak-zminyvsya-rynok-pratsi-v-ukrayini.html>.

Венгер І.О.,

здобувач кафедри публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, ORCID: 0000-0003-2644-5051,
iryua_venger@ukr.net

Україна, м. Київ

СТРУКТУРА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз структури ринку праці України. З'ясовано, що у суспільствах з високим рівнем людського потенціалу прояви корупційної діяльності спостерігаються набагато рідше. Людський потенціал підвищує ефективність економічної взаємодії, полегшує координуваність дій, стимулює розвиток ефективної кооперації. Тому поряд з проведенням послідовної внутрішньої і зовнішньої політики забезпечення соціально-економічної стабільності основних факторів економічного розвитку країни слід також віднести необхідність нарощування людського потенціалу всіх рівнів економічної взаємодії. Виявлено, що створення гнучких умов на ринку праці, дають змогу миттєво реагувати на економічні перетворення, зважаючи на соціальне орієнтування та реальні перспективи – одна з важливих умов, що створюють сучасний ринковий механізм підтримки збалансованого суспільного виробництва, розвитку суспільної економічної орієнтації, стабілізування становища у всій державі і у межах певних регіонів, зниження рівня міграції. Здійснено аналіз стану та структури ринку праці України та виявлено наступні проблеми: високий рівень тіньової зайнятості, велику частку якого становлять економічно неактивні громадяни у працездатному віці – близько 8 млн.; низький рівень працевлаштованих у пропорції з усім населенням; невідповідність якісного рівня робочого ресурсу потребам сьогоденної економічної галузі; дисбаланс попиту і пропозиції робочої сили фактично у всіх фахових групах; суттєвий рівень безробіття серед молодих людей (передусім до 25 років); слабка підприємницька ініціатива людей, що, в тому числі, вказує на те, що необхідна більша увага системі державної підтримки приватного підприємництва серед населення; відсутності способів співробітництва та взаємодії Державної служби зайнятості та відповідних приватних агентств, банк даних із вакансіями та шукачами роботи яких у п'ятеро більший від аналогічної бази Державної служби зайнятості, через що спотворюється ефективна система держслужби, обмежують вільні вакансії з непривабливим рівнем заробітної плати та шукачі роботи, що є неконкурентоспроможними особами.

Ключові слова: зайнятість, ринок праці, держава, державне управління, державна політика, трудові ресурси.

Open Peer-Review Reviewer:

Ворона П.В., д.держ.упр., доцент, перший проректор Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

УДК 35.078.1:351.746.1:001.8 (043.3)

Магась Г.А.,

д.держ.упр., професор кафедри прикордонної безпеки
Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького,
magas-xt@ukr.net

Україна, м. Хмельницький

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО МОДЕЛЮВАННЯ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ НА УКРАЇНСЬКО- РОСІЙСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

У статті на підставі досвіду оперативно-службової діяльності органів та підрозділів Державної прикордонної служби України (ДПСУ), діяльності інших суб'єктів у сфері безпеки державного кордону, аналізу науково-методичної літератури та нормативно-правової бази з питань забезпечення національної безпеки узагальнено основні підходи щодо моделювання прикордонної безпеки на українсько-російській ділянці державного кордону. З огляду на особливості означеної ділянки державного кордону, визначені оптимальні моделі прикордонної безпеки які можливо застосувати стосовно українсько-російського кордону. На основі здобутків науковців у сфері розробки моделей безпеки у війсьній та прикордонній сфері та результатів аналізу умов, що впливають на ділянку українсько-російського кордону, найбільш оптимальними моделями, які дозволять описати комплексно усі процеси щодо забезпечення прикордонної безпеки на ділянці українсько-російського кордону запропоновано вважати: модель Ланчестера; модель протидії тероризму; теоретико-ігрову модель «напад-оборона».

Ключові слова: національна безпека, прикордонна безпека, державний кордон, моделювання, рівні моделювання.

Постановка проблеми. Суттєве погіршення воєнно-політичної та соціально-економічної обстановки на значній ділянці південно-східного кордону України призвело до порушення територіальної цілісності шляхом втрати контролю над значною ділянкою державного кордону. Проведення антитерористичної операції на ділянці Луганської та Донецької областей має на меті знизити рівень небезпеки територіальної цілісності України, тому сьогодні гостро постали завдання щодо вибору моделі забезпечення прикордонної безпеки шляхом охорони та оборони державного кордону.

Проблеми забезпечення прикордонної безпеки держави розглянуто у працях Ананьїна О.В., Богдановича В.Ю., Голунова С.В., Горбуліна В.П., Городнова В.П., Кириленка В.А., Качинського А.Б., Литвина М.М., Ліпкана В.А., Мельникова О.Г., Назаренка В.О., Олексієнка Б.М., Серватюка В.М., Ситника Г.П., Ставицького О.М., Сунгуровського М.В., Тинянової О.М., Шишоліна П.А. та ін. Загалом, у цих роботах розкриваються або науково-теоретичні та методичні підходи дослідження національної безпеки [1-2], або висвітлюється узагальнений досвід та напрями удосконалення системи забезпечення прикордонної безпеки [3-10]. Але в своїх дослідженнях науковці не достатньо використовують можливості системного підходу, заснованого на реалізації методу моделювання процесів забезпечення прикордонної безпеки

Мета статі – визначення оптимальних моделей прикордонної безпеки які можливо застосувати стосовно українсько-російського кордону з огляду на особливості означеної ділянки державного кордону.

Виклад основного матеріалу. Тлумачний словник В.І. Даля визначає безпеку як «відсутність небезпеки; надійність». Потреба в безпеці є базовою потребою людини. А. Маслоу пише: «Після задоволення фізіологічних потреб їх місце в мотиваційному житті індивідуума займають потреби іншого рівня, які в узагальненому вигляді можна об'єднати в категорію безпеки (потреба в безпеці; в стабільності; в залежності; у захисті; в свободі від страху, тривоги і хаосу; потреба в структурі, порядку, законі, обмеженнях; інші потреби)» [11].

Ще в XIX столітті вчені відзначали: «Необхідність в особистій і майновій безпеці викликає до життя державу, в цій необхідності держава знаходить найголовнішу роз'яснення свого існування, вона ж вказує державі основну його мету і призначення».

У загальній теорії національної безпеки безпека життєдіяльності підрозділяється на три види (підстава класифікації – спрямованість людської діяльності): безпека існування людини, безпека навколишнього середовища та національна безпека. У кожному з видів безпеки можна виділити внутрішню, зовнішню і прикордонну безпеку.

За визначенням С.В. Голунова прикордонна безпека є елемент національної безпеки – прийнятне для правлячої еліти і громадської думки відповідної країни стан захищеності меж її території від небезпечних транскордонних потоків і умов, як правило, передбачають серйозне порушення територіальної цілісності держави та встановленого прикордонного режиму. Такий стан досягається шляхом заходів, що проводяться спеціальними силами, відповідальними за охорону кордону і контроль над транскордонними потоками [11].

Прикордонна безпека вивчається в прикордоннології, об'єктом пізнання якої є прикордонні процеси, прикордонні системи і прикордонні впливи. У психології під впливом розуміється «цілеспрямований перенесення руху, інформації або інших (в т.ч. матеріальних) агентів від одного учасника взаємодії до іншого». Управління розуміється як «процес впливу суб'єкта на об'єкт з метою переведення його у новий якісний стан або підтримання в установленому режимі». Прикордонні впливи пов'язані з прикордонними системами та прикордонними процесами.

Прикордонні системи характеризуються багаторівневою ієрархією, їхні дії організовуються з урахуванням безлічі факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

За У.Р. Ешбі: «управління може бути забезпечене тільки в тому випадку, якщо різноманітність засобів

керуючого (в даному випадку всієї системи управління) принаймні не менше, ніж різноманітність керованої ним ситуації». Моделювання прикордонних впливів буде ефективним і комплексним, якщо воно відображає структуру прикордонної системи, суб'єктів впливу і обстановки, тобто є багаторівневим [11].

Для моделювання складних систем використовується комплекс моделей, який розглядається у вигляді ієрархії (зазвичай більш низьким рівнями ієрархії відповідає більш високий ступінь деталізації опису модельованих систем) в кожному елементі якої ступінь деталізації приблизно однаковий. Подібний підхід до моделювання зародився і активно розвивався в 60–70-х роках ХХ століття.

Результати аналізу праць [12–14] дають можливість побудувати ієрархію моделей прикордонної безпеки за рівнями моделювання (табл.1)

Таблиця 1

Рівні моделювання прикордонної безпеки

Модельовані явища (процеси)	Задачі моделювання
1. Фізико-географічний рівень	
Використання геоінформаційних, метеорологічних, гідрологічних і океанологічних даних, що характеризують ділянку кордону, промислову обстановку і визначають параметри руху і можливості порушників і прикордонних засобів	Побудова маршрутів і шляхів руху порушників і прикордонних засобів, маршрутів міграції тварин, визначення непрохідних (не використовуваних) ділянок і районів, розрахунок часових параметрів руху для різних умов
2. Інженерно-технічний рівень	
Облік ступеня обладнання місцевості в інженерному та інженерно-технічному відношенні	Оптимізація маршрутів і мереж руху (ускладнення дій порушників і підвищення оперативності дій прикордонних сил і засобів), розширення зон видимості, побудова мережі (графа) позицій прикордонних засобів та ін.
3. Фізико-технічний рівень	
Облік використовуваних фізичних полів для виявлення, технічних характеристик прикордонних засобів та засобів порушників	Побудова приватних зон виявлення і розпізнавання по конкретним цілям з урахуванням зовнішніх умов і для різних можливих засобів і позицій (місць установки)
4. Інформаційно-технічний рівень	
Можливості по обміну інформацією як між порушниками, так і між елементами прикордонної системи, можливості по наведенню засобів на порушника. Облік використаних засобів інформації.	Побудова та оптимізація мереж інформаційного обміну, розвідка і захист мереж. Побудова мережі інформаційних засобів
5. Системно-технічний рівень	
Об'єднання різноманітних технічних засобів в єдину прикордонну технічну систему	Розрахунок надійності системи, побудова та оптимізація єдиної системи контролю обстановки (поля виявлення, розпізнавання, наведення і впливу штатних і доданих засобів)
6. Соціотехнічний рівень	
Аналіз системи «людина-машина» з точки зору виконання нею тактичних завдань, створення системи покращення існуючих засобів і системи експлуатації	Розрахунок готовності системи, обґрунтування системи експлуатації та супроводу; обґрунтування вимог до робочих місць (місць несення служби); оптимізація системи контролю несення служби та ін.
7. Операційний рівень	
Реалізація дій: порядок і правила несення служби, маскування, переслідування	Оптимізація дій одиночних і групових прикордонних засобів (пошук, виявлення, переслідування, затримання), забезпечення власної безпеки
8. Тактичний рівень	
Прикордонний менеджмент і режимні заходи – боротьба з загрозами нижчого рівня. Вибір оптимальних дій порушниками та прикордонної системою, місць і часу несення служби. Планування охорони кордону на ділянці підрозділу.	Моделювання охорони кордону підрозділами на визначений період. Побудова та оптимізація зон своєчасного виявлення і супроводу порушників. Моделювання та оптимізація дій підрозділу по обстановці, моделювання взаємодії з іншими силами і засобами.

Модельовані явища (процеси)	Задачі моделювання
9. Оперативно-тактичний рівень	
Боротьба з загрозами середнього рівня. Організація охорони кордону. Участь у захисті кордону	Оцінка загроз, пов'язаних з транскордонною злочинністю (нелегальна міграція, контрабанда, тероризм та ін.). Моделювання та оптимізація дій в прикордонних конфліктах, прикордонних і спеціальних операціях. Моделювання бар'єрної і контактної функції кордонів. Моделювання функцій прикордонної політики: стримування, інтегрування інформації та інформаційного управління
10. Оперативний рівень	
Боротьба з загрозами високого рівня. Захист і охорона кордону	Оцінка загроз, пов'язаних з проявами національного і релігійного екстремізму, етнічного та регіонального сепаратизму, діями спеціальних та інших груп інших держав. Моделювання дій різнорідних і різновідомчих сил і засобів по захисту і охорони кордону. Моделювання побудови системи захисту та охорони кордону і морських просторів. Моделювання профілактичної (запобіжної) функції прикордонної політики
11. Оперативно-стратегічний рівень	
Боротьба з загрозами вищого рівня. Організація захисту та охорони кордону	Оцінка загроз, пов'язаних зі збройними конфліктами і територіальними претензіями. Оптимізація побудови системи захисту та охорони кордону; функцій кордонів та прикордонної політики; тактичних комплектів прикордонних сил і засобів. Моделювання забезпечення прикордонної політики. Моделювання прикордонного проектного циклу (делімітація і демаркація кордону, встановлення режиму, охорона прикордонного простору)
12. Стратегічний рівень	
Проектування прикордонної безпеки. Обґрунтування заходів, спрямованих на запобігання криз та конфліктів у прикордонному просторі. Розвиток когнітивних можливостей керівників щодо прийняття рішень і реалізації функцій прикордонної політики	Оцінка систем, факторів і процесів, здатних породжувати загрози прикордонної безпеки. Моделювання та оптимізація функцій прикордонної політики стосовно прогнозованим загрозам, політичному і соціально-економічному стану держави. Моделювання адаптації прикордонних систем. Оптимізація системи забезпечення прикордонної політики
13. Рівень вибору цілей	
Проектування прикордонної політики. Вибір цілей, проектування механізмів прикордонних впливів і механізмів функціонування, формулювання прикордонної політики і принципів прикордонної безпеки	Моделювання розвитку прикордонних систем

Складність процесів, що протікають в прикордонних просторах, їх слабка формалізація, припускає використання комплексного підходу, заснованого на використанні математичних, інформаційних моделей, сценаріїв і емпіричних даних. Моделі прикордонної безпеки розробляються з метою реалізації наступних функцій моделювання: описативна або пізнавальна (за рахунок абстрагування модель дозволяє пояснити складні процеси реального світу), прогностична (передбачення майбутніх властивостей і станів модельованих систем) і нормативна (дозволяє отримати відповідь на питання «як має бути?», побудувати нормативний образ існуючої системи) [11]. На думку В. Шумова, класифікувати комплексні моделі прикордонної безпеки можна, зокрема, за такими критеріями [11]:

1. **За масштабом реальних систем:** рівня держави (моделювання дій кількох відомств); рівня прикордонної служби; рівня регіону; рівня підрозділу; рівня прикордонного наряду (технічного засобу).

2. **За завданнями прикордонної діяльності:** моделі захисту та охорони кордону; моделі режиму кордону та прикордонного режиму; моделі режиму в пунктах пропуску; режиму виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу; за видами забезпечення.

3. **По предмету управління:** організаційні моделі.

4. **За видами діяльності:** операційні моделі (оптимізація дій існуючих сил і засобів); проектні моделі (оптимізація штатного складу сил і засобів).

5. **За методами моделювання:** теоретико-ігрові моделі (некооперативні, кооперативні, повторювані, ієрархічні, рефлексивні гри); оптимізаційні моделі (теорія ймовірностей, теорія оптимізації, диференціальні рівняння і оптимальне управління, дискретна математика та ін.).

В окрему групу слід виділити концептуальні моделі, де виявляються і на якісному і кількісному рівнях аналізуються фактори, що впливають на прикордонну безпеку; формулюються цілі дій прикордонних систем і відповідні їм критерії. Концептуальні моделі зазвичай

розробляються фахівцями різних наукових дисциплін: фахівцями в галузі державної безпеки та охорони кордонів, юристами, політологами, економістами.

Використовуючи здобутки науковців [12-14] у сфері розробки моделей безпеки у війсьній та прикордонній сфері та результати аналізу умов, що впливають на діяльність українсько-російського кордону, найбільш оптимальними моделями, які дозволяють описати комплексно усі процеси щодо забезпечення прикордонної безпеки на ділянці українсько-російського кордону вважати [11]:

- модель Ланчестера;
- модель протидії тероризму;
- теоретико-ігрова модель «напад-оборона».

Висновки. Враховуючи загрози які впливають на забезпечення прикордонної безпеки, а особливо на ділянці українсько-російського кордону постає необхідність застосування методів моделювання безпеки у прикордонній сфері. Оптимальною репрезентацією наділенні моделі: модель Ланчестера та теоретико-ігрова модель «напад-оборона» які необхідно застосовувати системно.

Практична реалізація моделей на оперативно-тактичному рівні управління для забезпечення ефективної побудови системи забезпечення прикордонної безпеки.

Література

1. Ситник Г.П. *Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник*. Київ: НАДУ, 2012. 544 с.
2. Богданович В.Ю., Маначинский А.А. *Методологические основы системных исследований проблем военной безопасности государства: монография*. Київ: [б. в], 2001. 172 с.
3. Ананьин О.В. *Пограничная безопасность Украины в современных условиях*. Научный вестник, Київ, 2011. – Спецвыпуск, С.517-521.
4. Голунов С.В. *Безопасность пограничных пространств. Международные процессы*. 2007. № 2. URL: <http://www.intertrends.ru/fourteen/003.htm>.
5. Кириленко В.А., Горднов В.П., Литвин М.М., Ищенко Д.В. *Теоретические основы информационно-аналитического обеспечения процессов охраны государственного кордона (у контексті завдань національної безпеки України у прикордонній сфері): монографія*. Хмельницький: НАДПСУ, 2009. 472 с.
6. Литвин М.М. *Методологические основы реформирования системы охраны государственного кордона Украины: дис.доктора наук з державного управления: 21.07.05. Хмельницький, 2010. Инв. № 1448 т.*
7. Назаренко В.О., Серватюк В.М., Ставицкий О.М. *Методологические основы исследования национальной безопасности Украины в прикордонной сфере*. Труды университета. 2011. № 7(106), С.22-30.
8. Олексієнко Б.М., Ставицкий О.М., Мостова К.В. *Управление системой прикордонного контроля (досвід зарубіжних країн). Актуальные питання прикордонной безопасности. Сучасный стан та перспективы развития*. 2011. № 1. С.47-53.
9. Серватюк В.М. *Основные подходы до оцінки региональной стабильности у прикордонном пространстве*. Збірник наукових праць. 2000. № 12. С.28-36.
10. Шишолін П.А. *Инновационные подходы до охраны государственного кордона в современных условиях. Актуальные вопросы развития*. 2011. № 2. С.16-22.
11. Манилов А.А., Савенко В.Н., Шумов В.В.. *Моделирование деятельности пограничных ведомств государств – участников Содружества Независимых Государств: учебное пособие*. Москва: Граница 2013. 608 с.
12. Мусик А.Б., Дмитренко О.М. *Модель формирования та оцінки заходів забезпечення прикордонної безпеки. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2013. № 1 (16). С.44-47.
13. Мандрагеля В.А. *Причины та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз: монографія*. Київ: Видавництво ЄУ, 2003. 570 с.
14. Михайлишин О.О. *Основы борьбы з незаконними збройними формуваннями у прикордонному збройному конфлікті*. Збірник наукових праць. 2012. № 58. С.51-54.

References

1. Sytnyk H.P. *Derzhavne upravlinnya u sferi natsional'noyi bezpeky (kontseptual'ni ta orhanizatsiyno-pravovi zasady): pidruchnyk*. Kyiv: NADU, 2012. 544 s.
2. Bohdanovych V.YU., Manachynskyy A.A. *Metodolohycheskye osnovy systemnykh issledovanyu problem voennoy bezopasnosti gosudarstva: monohrafiya*. Kyiv: [b. v], 2001. 172 s.
3. Anan'yn O.V. *Pohranychnaya bezopasnost' Ukrainy v sovremennykh uslovyakh*. Nauchnyy vestnyk, Kyiv, 2011. – Spetsvyпуск, S. 517-521.
4. Holunov S.V. *Bezopasnost' pohranychnykh prostranstv. Mezhdunarodnye protsessy*. 2007. № 2. URL: <http://www.intertrends.ru/fourteen/003.htm>.
5. Kyrylenko V.A., Horodnov V.P., Lytvyn M.M., Ishchenko D.V. *Teoretychni osnovy informatsiyno-analitychnoho zabezpechennya protsesiv okhrony derzhavnoho kordonu (u konteksti zavdan' natsional'noyi bezpeky Ukrainy u prykorдонnii sferi): monohrafiya*. Khmel'nyts'kyi: NADPSU, 2009. 472 s.
6. Lytvyn M.M. *Metodolohichni osnovy reformuvannya systemy okhrony derzhavnoho kordonu Ukrainy: dys. doktora nauk z derzhavnoho upravlinnya*: 21.07.05. Khmel'nyts'kyi, 2010. Inv. № 1448 t.
7. Nazarenko V.O., Servatyuk V.M., Stavits'kyi O.M. *Metodolohichni osnovy doslidzhennya natsional'noyi bezpeky Ukrainy u prykorдонnii sferi*. Trudy universytetu. 2011. № 7(106), S. 22-30.
8. Oleksiienko B.M., Stavits'kyi O.M., Mostova K.V. *Upravlinnya systemoyu prykorдонnoho kontrolyu (dosvid zarubizhnykh krain)*. Aktual'ni pytannya prykorдонnoyi bezpeky. Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku. 2011. № 1. S. 47-53.
9. Servatyuk V.M. *Osnovni pidkhody do otsinky rehional'noyi stabil'nosti u prykorдонnomu prostori*. Zbirnyk naukovykh prats'. 2000. № 12. S. 28-36.
10. Shysholin P.A. *Innovatsiyni pidkhody do okhrony derzhavnoho kordonu v suchasnykh umovakh*. Aktual'ni pytannya prykorдонnoyi bezpeky. Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku. 2011. № 2. S. 16-22.
11. Manylov A.L., Savenko V.N., Shumov V.V.. *Modelirovaniye deyatel'nosti pohranychnykh vedomstv hosudarstv – uchastnykh Sodruzhestva Nezavysymykh Hosudarstv: uchebnoe posobyе*. Moskva: Hranitsa 2013. 608 s.
12. Mysyk A.B., Dmytrenko O.M. *Model formuvannya ta otsinky zakhodiv zabezpechennya prykorдонnoyi bezpeky*. Suchasni informatsiyni tekhnolohiyyi u sferi bezpeky ta obrony. 2013. № 1 (16). S. 44-47.
13. Mandragelya V.A. *Prichyny ta kharakter voyen (zbroynykh konfliktiv): filosof's'ko-sotsiolohichnyy analiz: monohrafiya*. Kyiv: Vydavnytstvo EU, 2003. 570 s.
14. Mykha'ylyshyn O.O. *Osnovy borot'by z nezakonnyymi zbroynymi formuvanniyamy u prykorдонnomu zbroynomu konflikti*. Zbirnyk naukovykh prats'. 2012. № 58. S. 51-54.

Mahas H.A.,

*Doctor in Public Administration, professor of the Border Security Department
of Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine,
magas-xm@ukr.net*

Ukraine, Khmelnytskyi

**THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACHES ON MODELING
THE BORDER SECURITY ON THE UKRAINIAN-RUSSIAN STATE BORDER SECTOR**

Based on the experience of operational and service activity of bodies and units of the State Border Guard Service of Ukraine (SBGSU), activities of other subjects in the field of the State border security, analysis of scientific and methodological literature and normative-legal base on national security, the main approaches on modelling the border security on the Ukrainian-Russian state border sector have been generalized. Considering the peculiarities of the determined section of the State border, optimal models of border security that can be applied to the Ukrainian-Russian border have been identified. Based on the achievements of scientists in the field of development of models of security in the military and border area and the results of conditions analysis affecting the Ukrainian-Russian border sector, the most optimal models that can comprehensively describe all processes for border security on the Ukrainian-Russian border sector have been suggested: the Lanchester model; model of terrorism counteraction; theoretical and game model "attack-defence".

Key words: *national security, border security, state border, modelling, modelling levels.*

UDC 343.9

Pautov V.O.,

applicant for the Department of Public Administration and Administration
of the Institute of Training of the State Employment Service of Ukraine, ORCID: 0000-0002-0587-6293,
v.pautov@nabu.gov.ua

Ukraine, Kyiv

CURRENT PROBLEMS OF THE ACTIVITIES OF BODIES OF ANTI-CORRUPTION IN THE SYSTEM OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The article is devoted to revealing the main problems of functioning of anti-corruption bodies in the system of ensuring national security of Ukraine. It is established that all problems of functioning of anti-corruption bodies can be divided into three groups: the first group (related to how corruption in the public and state space arises and spreads, in particular, the problems: political-legal (presence of political instability), economic (weak system of salaries of civil servants), social (weak civil society), legal (undeveloped anti-corruption legislation), managerial (presence of structural and functional defects of the system of state bodies), psychological personal (there is a perception that individual corruption is meaningless), ethical (there are double moral standards regarding the corruption phenomenon), control (no effective control by civil society) and personnel (no professionally trained personnel with a set of relevant); the second group (related to how effectively and effectively anti-corruption measures are implemented). It has been found that the anti-corruption struggle in our country is being hampered by the fact that the network of corruption relations has spread to every level of government and administration, within the political process as a whole.

Key words: corruption, anti-corruption, national security, anti-corruption institutions, public authorities, anti-corruption struggle.

Articulation of issue. Anti-corruption in state authorities is perhaps the most relevant in our country. The objective factor of the development of corruption phenomena is evidence of the creation of a significant danger for the functioning of the public system, and now the scale of its spread poses a real threat to national security. It is for this reason that the task of anti-corruption at the national level is a priority, since effective fight against this social problem can be carried out only when creating and implementing decent instruments that will contribute to the legal and legal support of reform aimed at avoiding corruption and preventing corruption. participation in anti-corruption activities of citizens. Despite the number of organizational and legal measures taken in the last 2 years of anti-corruption, its scale has not changed. Ukraine is often perceived as a corrupt country by the world countries, as evidenced by its low ranking in terms of honesty, as determined by studies conducted in recent years by reputable international institutions.

Problems of anti-corruption bodies in the national security system of Ukraine were investigated by such scientists as E. Angel, O. Betliy, I. Bondar, I. Burakovsky, O. Busol, A. Butin, K. Volokh, V. Gornyk, I. Koliushko, V. Kravchenko, S. Kravchenko, V. Kravchuk, O. Kuziakov, V. Movchan, A. Novak, O. Prokhorenko, M. Khavroniuk, and others.

The aim and the objective of the article is to reveal the main problems of functioning of anti-corruption bodies in the national security system of Ukraine.

Presenting the research findings. Nowadays, security policy should be considered an important element in the creation of Ukrainian national security, the development of a

civil society system and the protection of all citizens of the country.

Corruption should be considered not only an offense aimed at the state and citizens, it is a threat to the legitimate activity of state bodies and population security, has a negative impact on the formation of the reputation of the state authorities, impeding the implementation of reforms of the state government, severely harms the national security. Therefore, the problem of preventing and combating corruption is an important one and should be addressed in the implementation of state-oriented reform and socio-political processes.

The level of corruption in Ukraine not only affects the socio-economic development of the country, the well-being of the population, public trust in public authorities, but also threatens the national security of the state [1]. Corruption should now be understood as a systemic problem that has plagued all public strata, and to counteract it requires the combined efforts of all public layers. In the absence of a constant confrontation with corruption, the ability to spread is inherent, since any state in general, including Ukraine, is experiencing this problem very sharply in order to pursue a systematic anti-corruption policy. The modern view of national security implies a broader definition of ways to solve problems of its security, and therefore the development and implementation of domestic national security policy.

The problems of maintaining the security of each state include not only a range of traditionally military, but also economic and political factors, problems related to the historical and national identification, democratization and stability of certain countries, formation of friendly inter-state cooperation, etc.

1. The number of processes over the last decades has shown that long-standing and grueling confrontation between peoples and countries is futile.

2. Our country exists in an area where, after the collapse of socialism, there has been no softening of conflicts between national interests, economic, cultural and political rivalries.

3. Obviously, Ukraine's national development should not go beyond the experience of other countries, and its national security policy should be able to master modern forms of world civilizational development, taking into account both its own historical heritage and globalization trends that need to be creatively understood and used in government construction.

4. The greater threat to Ukrainian independence is political, economic, cultural, information pressure from other countries.

5. Threats of terrorism, drug smuggling and organized crime have become international.

According to I. Bondar, V. Hornyk, S. Kravchenko, the main problems of ensuring national security in the context of preventing and combating corruption include [3]:

- political (unfavorable characteristics of the political elite, political instability, imperfection of mechanisms of relations of state authorities with political parties, etc.);

- economic (excessive government intervention in the economy, shortcomings in the system of remuneration of civil servants, inadequate tax policy, low level of economic development, etc.);

- social (low educational attainment, weak civil society, etc.);

- legal (underdevelopment of anti-corruption legislation, gaps in the legal regulation of public relations, contradictions between the provisions of various legal acts, etc.);

- managerial (weak efficiency of state control, structural and functional deficiencies of the system of state bodies, opacity of their activity, disorder of the general administrative procedure, underdevelopment of administrative justice, etc.);

- psychological (the emergence of corruption stereotypes due to the media, hyperbolization in the public consciousness of the total corruption of the state apparatus, spreading the idea of the absurdity of individual corruption, etc.);

- cultural and ethical (lack of supersonic values, ideals and moral prohibitions, differences between public perceptions of corruption and its legislative definition, existence of double moral standards on corruption, misunderstanding of the severity of corruption problem in society).

Researching the problem of corruption in public authorities has now been updated and covers a variety of areas – institutional and legal (sufficiency of legislative and regulatory means and methods of combating corruption), organizational and managerial (functionality in the distribution of powers and control over their personal use of their personal use, orientation of civil servants), ethical and cultural (moral state of social and professional environment of the civil service), etc. [4].

The next set of problems, as defined by O. Prokhorenko, are problems related to the implementation of anti-

corruption policy. Analyzing the anti-corruption policy of Ukraine, we should mention the factors influencing the level of corruption [5]: transparency of activity and accountability of public authorities; lack of political will to prevent and counteract corruption, inefficient participation in this work of law enforcement and national security bodies; branching of the permit-regulatory system; the excessive influence of certain oligarchic groups on state decision-making and the recruitment process; often the absence of rules of professional ethics in public service; low level of protection of property rights; non-compliance with anti-corruption legislation, coupled with its imperfection, contradictory activity of the judicial system in this area; lack of systematic work in detecting corruption in public authorities; lack of public control over the revenues and expenditures of senior government officials, as well as effective mechanisms for civil society involvement in the formulation and implementation of anti-corruption policies.

Due to the analysis, there are grounds for identifying a number of problems. The first group is related to the emergence and spread of corruption in the public and state space, in particular, the following problems: political and legal nature (political and administrative elite is characterized by negative political presence, imperfect mechanisms of interaction between governmental bodies and political parties, no stable democratic traditions, defects of state regulation of financial support of party organizations, limited socio-political freedoms, excess of political decentralization); economic nature (an extensive permitting and regulatory system; the state interferes too much with the development of the economy, a weak system of remuneration of civil servants, inadequacy of tax policy, weak economic development, volumes of natural resources, etc.); social in nature (poorly educated society; weak civil society, etc.); legal nature (undeveloped anti-corruption legislation, defects in the legal regulation of relationships in society, a number of contradictions between different legal acts, unclear or incomprehensible linguistic wording of the rules of law, common rights and procedures contain many exceptions, confusing and scattering; managerial nature (low-level state control, presence of structural and functional deficiencies of the system of state organs, their activity, unordered general administrative procedure, underdeveloped administrative justice, lack of adequate organizational support for anti-corruption measures, administrative deficiencies); psychological nature (the society and the population are psychologically perceived and tolerant of corruption manifestations; due to the activities of the media corruption stereotypes are formed, in the mass consciousness the total corruption of the state apparatus is hyperbolized, the idea is that individual corruption is corrupt; ethical in nature (lack of superpersonal values, ideals and moral barriers, divergent public perception of corruption and its legislative definition, there are double moral standards regarding corruption phenomenon, public awareness of the problem of corruption); of a controlling nature (formation of control institutions, at the same time there is no effective control by civil society, inefficient institutions of state power and local self-

government); staff (lack of professionally trained staff with a set of relevant ethical qualities (the presence of honesty, dedication, political impartiality, involvement, etc.); the shortcomings of staffing management institution in public administration structures).

The problems of the second group are related to the effective and efficient implementation of anti-corruption measures, in particular: the non-transparent activity and the accountability of the governmental state structures to the institutions of civil society; lack of political will to prevent and counteract corruption, ineffective involvement of law enforcement agencies and bodies supporting national security in this work; lack of professional ethics in public service; there are no effective mechanisms for involving civil society in shaping and implementing the anti-corruption course; there are no specially trained specialists involved in the formulation and implementation of anti-corruption policy; newly created anti-corruption institutions are ineffective; there are no mechanisms by which young people and children form a negative attitude towards corruption; there is no legal regulation of the sphere of formation of anti-corruption views among citizens.

A major problem faced by anti-corruption bodies in their activities is the desire of high-level officials who are empowered by such structures to maintain their influence on the range of these processes. The effectiveness of anti-corruption is based on the need to develop a scientific concept for preventing this phenomenon. One of the main principles of such a conceptual model is that it should perceive corruption as a social conditioned phenomenon. This will help in developing adequate strategies and tactics, defining appropriate goals, means of their implementation, the level of material, financial, organizational and legal support.

In view of the above, we can conclude that in order to solve corruption problems in the system of national security, it is necessary to: ensure the principles of independence of the activities of anti-corruption structures and prevent their political dependence on the ruling top; establishment of effective work of NAPC, NABU and Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and obligatory informing of the population about the results of their work; introduction of electronic declaring and procurement; implementation of judicial reform, formation of a fair and incorruptible judicial corps, which will be governed by the rule of law; statutory consolidation of the need to carry out a polygraphic study during the competitions for the main positions in the civil service, during the promotion of office meetings, etc., which will not allow to hold responsible positions for people who have once committed or are prone to illegal acts; creation of information products, educational programs that tell about the negative consequences of corruption, introduction of them into the information space at different levels; creation of conditions for involvement of non-governmental organizations in monitoring the activities of public authorities, education of personnel, development of methodology and development of skills for combating corruption; to provide punishment for officials who have

committed a corruption crime, with the impossibility of further occupying the position of a public servant.

Conclusion. Therefore, based on the analysis, it can be concluded that the lack of results of systemic anti-corruption causes the population's disillusionment, poor investment attractiveness, and the fact that European and world foundations do not have a strong desire to cooperate with our country at any level. Due to the constant corruption scandals and the lack of political will to counteract corruption, Ukraine has found itself on a civilization margin with reduced opportunities to make a geopolitical, economic or other breakthrough. The anti-corruption struggle in our country is complicated by the fact that the network of corruption relations has spread to every level of government and administration, within the political process as a whole. Corruption has struck virtually every branch of government and government, local government. Anticorruption decisions taken at higher levels of government are ineffective because they are deliberately blocked or ignored.

Literature

1. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності у контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ: Ін Юре, 2015. 480 с.
2. Бураковський І., Ангел С., Бетлій О., Бутін А., Волох К., Коліушко І., Кравчук В., Кузяків О., Мовчан В., Хавронюк М. Україна проти корупції: Економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр. Дніпро: Середняк П.К., 2018, 85 с.
3. Бондар І.С., Горник В.Г., Кравченко С.О., Кравченко В.В. Антикорупційна політика та запобігання корупції в публічному управлінні: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2016.
4. Новак А. Формування та реалізація національної антикорупційної політики на загальнодержавному та регіональному рівнях. Демократичне врядування. 2017. Вип. 18/19. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk18_19/fail/Novak.pdf.
5. Прохоренко О. Прояви корупції – загроза національній безпеці України. Науковий вісник НАВСУ. 2002. Вип. 3. С. 61–64.

References

6. Busol, O.Yu. (2015). *Protydiia koruptsiinii zlochnynosti u konteksti suchasnoi antykoruptsiinoi stratehii* [Counteracting Corruption Crime in the Context of Modern Anti-Corruption Strategy]. Doctor's thesis. Kyiv, Ukraine.
7. Burakovskiy I., Anhel Ye., Betlii O., Butin A., Volokhi K., Koliushko I., et al. (2018). *Ukraina proty koruptsii: Ekonomichnyj front. Ekonomichna otsinka antykoruptsiynykh zakhodiv u 2014–2018 rr.* [Ukraine against Corruption: The Economic Front. Economic evaluation of anti-corruption measures in 2014–2018], Dnipro: Seredniak, Dnipropetrovsk, Ukraine.
8. Bondar, I.S., Hornyk, V.H., Kravchenko, S.O., & Kravchenko, V.V. (2016). *Antykoruptsiina polityka ta zapobihannia koruptsii v publichnomu upravlinni* [Anti-Corruption Policy and Prevention of Corruption in Public Management], Kyiv: Lira-K, Ukraine.
9. Novak, A. (2017). "Formation and implementation of national anti-corruption policy at the national and regional levels", *Demokratychnе vriaduvannia – Democratic governance*, vol. 18/19, available at: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk18_19/fail/Novak.pdf.
10. Prokhorenko, O. (2002). "Corruption is a threat to Ukraine's national security", *Naukovyi visnyk NAvSU – Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, vol. 3. pp. 61–64.

Паутов В.О.,

здобувач кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, ORCID: 0000-0002-0587-6293, v.pautov@nabu.gov.ua

Україна, м. Київ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розкриттю основних проблем функціонування органів протидії корупції в системі забезпечення національної безпеки України. Встановлено, що усі проблеми функціонування органів протидії корупції можна розподілити на три групи: перша група (пов'язана з тим, як виникає та поширюється корупція в суспільному та державному просторі, зокрема, це проблеми: політико-правового (наявність політичної нестабільності), економічного (слабка система оплати праці держслужбовців), соціального (слабке громадянське суспільство), правового (нерозвинене антикорупційне законодавство), управлінського (наявність структурно-функціональних недоліків системи держорганів), психологічного (поширюється думка, що індивідуальна корупція є безглуздою), етичного (існують подвійні моральні стандарти щодо корупційного явища), контрольного (відсутній дієвий контроль з боку громадянського суспільства) та кадрового характеру (відсутні фахово підготовлені кадри з набором відповідних етичних якостей)); друга група (пов'язана з тим, наскільки ефективно та результативно реалізуються антикорупційні заходи). З'ясовано, що антикорупційна боротьба в нашій країні утруднюється тим, що мережа корупційних стосунків поширилася на кожен рівень влади та управління, у межах політичного процесу в цілому.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, національна безпека, антикорупційні інституції, публічна влада, антикорупційна боротьба.

UDC 343.9

Shvydkyi Ya.Yu.,

applicant for the Department of Public Administration and Administration
of the Institute of Training of the State Employment Service of Ukraine,
quickyar@gmail.com

Ukraine, Kyiv

ANTI-CORRUPTION IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM

The article found that the success and security of the state's development are impossible without a clearly conscious influence of the value and interest of the population in the formation of national security. The essence of national security is clarified and the main normative acts are analyzed. It has been found out that the key tasks of building national security, which should be addressed at the current stage of development of our country and to make corresponding changes in strategic normative documents, are: to introduce a comprehensive approach to counteracting various kinds of threats of a wide range; to establish effective interaction between all actors, both state and non-state level in the sphere of combating corruption; introduce a unified approach to identify, identify and evaluate threats, and to raise awareness among each group of entities about the specificities of its impact in the area of anti-corruption; to ensure continuity of the process of state administration and formation of business processes, to provide critical services to the population; conduct training, training, determine the course of action during and after a crisis, in order to ensure a high level of preparedness for each group of subjects; to establish stable bilateral channels of communication between state and local authorities and the population in the sphere of combating corruption, etc.

Key words: corruption, corruption, corruption crimes, counteraction to corruption, national security.

Articulation of issue. For the national security support system and decision-making process of each state, the conceptual policy documents of the country, first of all, the National Security Strategy is of particular importance. Such documents outline a system of official vision of what role and place the state should play in today's world realities, its national values, interests and goals, what forces, means and methods should be used to prevent and eliminate external and internal threats. The relevant laws define the organizational frameworks and bases on which the national security support system operates, and these strategic documents, by their provisions, may outline the directions for the development or transformation of such a system.

At the same time, the transformations that the global security environment is undergoing call for a certain refinement of conceptual approaches to national security support in order to respond adequately and effectively to new challenges and threats, which should also be reflected in the content of relevant national strategic documents.

Various aspects of this field were explored by such scholarly scientists as: L. Bobrytsky, V. Hornyk, E. Kobko, V. Lagodina, M. Pirin, O. Reznikova, A. Sobkar, and others. However, in our opinion, current realities make it relevant to further research into the role and place of anti-corruption in Ukraine's national security system.

The purpose and objective of this article is to find out the place to anti-corruption in the national security system.

Presenting the research findings. The success and security of the country's development are impossible without a clearly conscious influence of the value and interest of the population in the formation of national security. Certainly, the problems that exist in the field of national security are not limited to military, economic, environmental or informational aspects, but cover almost all levels of life and activity of the population of Ukraine.

According to M. Piren, "an integral function of every state as a social entity is the creation of a well-considered, feasible, fundamentally truthful, effectively consolidating national security policy, which aims to guarantee favorable conditions for all its regions for the life and productive activities of its citizens, state institutions, to protect the vital interests of people, society and the state as a whole from external and internal threats. National security of Ukraine is a prerequisite for preserving and enhancing the spiritual and material values of the Ukrainian people" [5].

A. Sobkar proposes the following definition of the concept under study: "national security is an extremely complex multilevel functional system that reflects the close interconnection and interdependence of security of the individual and society at all levels, from international to specific local or regional. However, all levels of this system must be built in accordance with the principle of sustainable development. "Without security, there is no sustainable development and complete security arises only during sustainable development" [7].

It is worth noting that the formation of national security takes place within the framework of relations between the citizen and the state, society and state, citizen and society. In view of this, it can be concluded that national security characterizes internal and interstate relations, which are an indicator of the effectiveness of the system of state, legal and social security, the rights and freedoms of every citizen, independent development, sovereignty of the state from various threats of internal and external character.

It is necessary to develop a National Security Strategy, as it is defined in the Ukrainian legislation: by 2018 – in the Law of Ukraine "On the Basics of National Security of Ukraine", now – in the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine". Although the first legislative act did not set out clear requirements for the creation of such a

document, it practically contains a definition of threats to national security, as well as a list of priorities and tasks for the relevant state policy. According to international practice, such strategies should be periodically updated to take account of how the security environment is changing.

We agree with O. Reznikova that “the first National Security Strategy of Ukraine (hereinafter referred to as the Strategy) was adopted in 2007. The document defined a rather wide range of national security threats, many of which remain relevant to this day. These include, in particular, the inadequacy of the security sector of Ukraine to the needs of society, insufficient national unity and consolidation of society, negative external influences on the information space, terrorism and more. At the same time, the tasks of the state policy in the field of national security were defined largely declaratively, which did not contribute to the achievement of the set goals for overcoming or minimizing the effect of threats” [6].

In spite of the fact that threats and priorities of state policy in the field of national security in the primary majority for the principles of 2014 were not lost by relevance, circumstances in Ukraine concerning it changes – the Russian Federation (RF) the beginnings large-scale aggression against our country. Immediate reaction was necessary, it was necessary to protect national sovereignty and territorial integrity of the country, to keep lives of Ukrainians. Considering that Ukraine had no and has no membership in one international military-political union, it was necessary to rely completely on itself, and it caused the need to respectively redistribute the state resources and to reconsider priorities in national security and defense.

V. Lagodina emphasizes that “the problem of achievement of the established safety faced the people at all times and is not new. The relevance of safety appeared along with emergence of the state. It remains the most important function of each state by this time. Theoretical bases of the solution of this question are found at a stage of the improvement as a result of complex structure of national security as system phenomenon and high dynamics of its complication” all the time [4].

At the same time, "speaking about Ukraine today, to relevant threats of national security of our state it is necessary to refer aggressive actions of the Russian Federation that are made for exhaustion of the Ukrainian economy and undermining social and political stability for the sake of destruction of the Ukrainian state and occupation of its territory; inefficiency of a system of guaranteeing national security and defense of Ukraine, corruption and inefficient system of public administration, economic crisis, exhaustion of financial resources of the state, decrease in the standard of living of the population, threat of energy security, threat of information security, threat of cyber security and safety of information resources, threats to security of critical infrastructure, threat of environmental safety and so forth" [3].

In Art. 3 of the Law of Ukraine “On the National Security and Defense Council of Ukraine” stipulates that the National Security and Defense Council, in accordance with one of its functions, should coordinate and control the activities of executive structures in the field of national security and defense in peacetime, in circumstances when martial law or emergency is imposed and when there are

crisis situations that pose a threat to our country's national security.

As L. Bobritsky notes, “The role of the National Security and Defense Council of Ukraine, as a body of coordination and control over the activities of law enforcement agencies in the field of national security in detecting corruption manifestations, is complicated by several factors. Among which are the following [1]: low level of public trust in law enforcement agencies and unwillingness to cooperate in combating corruption; insufficient professionalism of law enforcement agencies in establishing effective communication with the public; low level of preventive work of law enforcement agencies in carrying out measures to detect corruption manifestations; lack of legal regulation to control the procedure for verifying allegations and reports of crimes; the need to develop a legal mechanism for coordination and control over the activities of law enforcement agencies by the National Security and Defense Council of Ukraine in the combat against corruption”.

The scientist V. Gornyk identifies "two common obstacles to public participation in the prevention of corruption: resistance of state bodies; insufficient motivation of public organizations and citizens themselves. In this regard, the author recommends [2]: to formulate and legislate for anti-corruption activities. principles of interaction between public authorities and public organizations in accordance with the ideology of partnership; to legally enshrine the right of citizens to access information about the activities of public authorities and determine mechanisms for such access; provide for the law of public organizations' right to participate in the budget process; introduce anti-corruption education in schools, higher education institutions, etc.; and the development of independent media, etc.”.

The key tasks of building national security, which should be paid attention at the current stage of development of our country and to make appropriate changes in strategic normative documents are:

- implement a comprehensive approach to counteracting a wide range of threats;
- establish effective interaction between all actors, both state and non-state level in the field of anti-corruption;
- introduce a unified approach to identify, identify and evaluate threats, and to raise awareness among each group of actors about the specificities of its impact in the area of anti-corruption;
- ensure continuity of the process of state administration and formation of business processes, to provide critical services to the population;
- conduct training, training, determine the course of action during and after a crisis, in order to ensure a high level of preparedness for each group of subjects;
- establish stable bilateral channels of communication between state and local authorities and the population in the field of combating corruption, etc.

In order to address the issue of liability for corruption offenses, there is a need to change the current legislation on how law enforcement agencies should act in this context in a number of areas:

- 1) taking into account the world norms in the area of responsibility for offenses of corruption plan and other
-

crimes that have a corruption component, including the interpretation of the term “corruption”, establishing clear boundaries between criminal, administrative, disciplinary, civil liability for manifestations of corruption, increasing the list of subjects of corruption crimes, establishing liability for legal entities;

2) implementation of a systematic and complete, conceptual justification of the anti-corruption legislative base, which will allow to eliminate the gaps and conflicts in it;

3) improvement of the procedure for bringing to justice for corruption offenses, including balancing of means for presenting evidence in the cases of corruption offenses between the structures conducting the pretrial investigation and citizens suspected of corruption;

4) creation of a single mechanism that will allow to conduct interagency statistics on how the judicial and law enforcement agencies are performing in the field of anti-corruption combat.

Cooperation between the state and civil society to prevent corruption is a significant factor in national security. In particular, it is important for public authorities to act transparently to unite society, as this will make it more resilient to national threats. The legislative framework for such a transparent activity is based on the law on the accessibility of information, which should contain the following components: presumption of openness; clearly defined and listed exceptions; ways to access data; a mechanism that provides effective control.

Conclusion. Therefore, national security support system has a number of components that includes the fulfillment of the following tasks: to protect state sovereignty and territorial integrity; to guarantee the constitutional order; create conditions for political and economic independence; to ensure public order; counteract crime and more. It is necessary to emphasize that the implementation of all these actions is carried out by authorized bodies, which, in their own competence, implement the various state programs, regulations, directives and international treaties, as well as national legislative norms. All of them have the main task assigned to them by the state – to protect national interests, whereby the proper conditions are created for each individual, society and state to develop steadily. It should be emphasized that this policy will be effective if priority is given to non-violent means of protecting national interests and values.

The problem of coordination and control of the activities of the state structures, which prevent corruption manifestations and provide institutional counteraction to the phenomenon of corruption, should be solved immediately. The need to create a specialized anti-corruption body is being updated to deal with pre-trial investigations and coordination in this area. Therefore, the priorities of the state, which are intended to strengthen national security, include the following: to create an effective system of preventing corruption, to develop comprehensive measures to combat the phenomenon of corruption, to identify and overcome all its social causes and consequences, to

coordinate the interaction between law enforcement agencies and law enforcement agencies of anti-corruption.

Literature

1. Бобрицький А.В. Рада національної безпеки і оборони України як орган координації і контролю у боротьбі з корупцією. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. Вип. 20. С. 95-102.

2. Горник В.Т. Державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Том 29(68). № 3. С. 123-130.

3. Кобко Є.В. Система забезпечення національної безпеки України: елементи та характер їх реалізації в сучасних умовах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 112-116.

4. Лагодіна В. Національна безпека як зміст і мета державної Політики України. *Правова інформатика*. 2007. № 2(14). С. 69-76.

5. Пірен М.І. Політичні засади національної безпеки в системі регіонального управління. *Зб. наук. пр. Української академії державного управління при Президентові України; за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. К.: Вид-во УАДУ, 2000. Вип. 2. Ч.І. 380 с.*

6. Резнікова О.О. Розробка Стратегії національної безпеки з урахуванням принципів національної стійкості. *Стратегічна панорама. Національний інститут стратегічних досліджень*. 2018. №2. С. 5-11.

7. Собакар А.О., Нестерцова-Собакар О.В. Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. с. 107-111.

References

1. Bobryts'kyi A.V. (2009) "Security and Defense Council of Ukraine as a body of coordination and control in the combat against corruption", *Borot'ba z orhanizovanoiu zlochnnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*, Vol. 20, pp. 95-102.

2. Hornyk V.H. (2018) "Public administration in the field of public security and public order". *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernad's'koho. Serii: Derzhavne upravlinnia*. T. 29(68), no. 3. pp. 123-130.

3. Kobko Ye.V. (2018) "The system of national security of Ukraine: elements and nature of their implementation in modern conditions". *Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 4, pp. 112-116.

4. Lahodina V. (2007) "National Security as the Content and Purpose of the State Policy of Ukraine". *Pravova informatyka*, no. 2(14), pp. 69-76.

5. Piren M.I. (2000) "Politychni zasady natsional'noi bezpeky v systemi rehional'noho upravlinnia" ["Political principles of national security in the system of regional governance"]. Kyiv, Ukraine.

6. Reznikova O.O. (2018) "Development of the National Security Strategy taking into account the principles of national sustainability. *Strategic panorama*". *Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen'*, no.2, pp.5-11.

7. Sobakar A.O., Nestertsova-Sobakar O.V. (2018) "Categorical-theoretical dimension of Ukraine's national security". *Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 4, pp. 107-111.

Швидкий Я.Ю.,

здобувач кафедри публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України,
quickyar@gmail.com

Україна, м. Київ

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті виявлено, що успішність та безпечність розвитку держави неможливі без чітко усвідомленого впливу цінності та зацікавленості населення у формуванні національної безпеки. З'ясовано сутність національної безпеки та проаналізовано основні нормативні акти щодо її забезпечення. З'ясовано, що ключовими завданнями розбудови національної безпеки, на які варто звернути увагу на сучасному етапі розвитку нашої держави та внести відповідні зміни у стратегічні нормативні документи є: впровадити комплексний підхід до протидії різного роду загроз широкого діапазону; налагодити ефективну взаємодію між усіма суб'єктами, як державного, так і недержавного рівня у сфері протидії корупції; запровадити єдиний підхід для того, щоб виявляти, ідентифікувати та оцінювати загрози, підвищити рівень обізнаності кожної групи суб'єктів з особливостями її впливу у сфері протидії корупції; забезпечити безперервність процесу держуправління та формування бізнес-процесів, надати критично важливі послуги населенню; провести навчання, тренування, визначити порядок дій під час кризових моментів та після них для того, щоб забезпечити високий рівень готовності кожної групи суб'єктів; налагодити стійкі двосторонні канали комунікації між державними та місцевими органами влади та населенням у сфері протидії корупції тощо.

Ключові слова: корупція, корупційні діяння, корупційні злочини, протидія корупції, національна безпека.

Sociology. Politology

УДК 316, 32.019.5, 929

Джавадова Х.Г.,

доктор философских наук по философии, доцент кафедры
Социологии факультета Социальных наук и психологии БГУ, cavadova22@mail.ru

Азербайджан, г. Баку

АХМЕД-БЕК АГАОГЛУ КАК ВЫДАЮЩИЙСЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ ТЮРКСКОГО МИРА

В статье раскрывается общественно-политическая и научно-литературная деятельность Ахмед бек Агаоглу, являющегося одним из выдающихся идеологов тюркизма, известным общественно-политическим деятелем, юристом, педагогом и публицистом в Азербайджане в конце XIX- начале XX вв.

Ключевые слова: Ахмед бек Агаоглу, деятель, общественно-политическая, научно-литературная, раскрывается.

Постановка проблемы. Начало XX в. в Азербайджане выделяется пробуждением национального самосознания, формированием и развитием национального движения. Ахмед бек Агаоглу, являющийся одним из обладателей национальной идеологии этого периода сыграл важную роль в возрождении и просветлении народа. После распада Демократической Республики ряд выдающихся личностей подверглись преследованиям и на различных этапах проживая в Турции, смогли реализовать свою научную и общественно-политическую деятельность в братской стране. Одним из таких личностей являлся Ахмед бек Агаоглу. Он занимался активной научно-культурной и общественно-политической деятельностью не только в Азербайджане, но и в Турции.

Цель статьи. Раскрыть важную общественно-политическую роль Ахмед бек Агаоглу для всего тюркского мира.

Изложение основного материала. По этой причине Хильми Зия Улькен представил Азербайджанского деятеля Ахмед бек Агаоглу как одного из мыслителей, сыгравшего важную роль в политической жизни Турции (Zakirqizi, 2014:176). Но к сожалению, из-за частичного исследования его деятельности в период 70-ти летнего Советского существования, его назвали пантюркистом и панисламистом, не оценив должным образом его общественно-политическую и научно-публицистическую деятельность. Но время сыграло свою роль. В последнее время творчество и общественно-политическая деятельность Ахмед Агаоглу широко исследуется.

Ахмед бек Агаоглу родился в 1869 г. в городе Шуше в знатной азербайджанской семье. Начальное и среднее образование получил в русской школе в Шуше, а затем продолжил свое образование в Тифлисской гимназии. В 1987 году, завершив с отличием образование в Тифлисе вернулся в Шушу. В августе того же года приезжает в Петербург с желанием учиться в Политехническом Институте. Здесь он встречается с кавказской молодежью, которая знакомит его с Общежитием Союза Кавказской молодежи. Он узнает о проживании здесь четверых тюрков. Одним из этих тюрков был будущий представитель Азербайджана в Париже Алимардан бек Топчибашев, другой же являлся сыном кавказского Шейхуль ислама

Али бек Гусейнзаде (Bayat Ali Haydar, Hüseyinzade, 1998:216). Согласно воспоминаниям его сына Самед Агаоглу, в результате предвзятого отношения одного из учителей во время экзамена, считавшего его евреем, срезается с экзамена. Разозлившись на такое несправедливое отношение, взбунтовавшийся юноша с очень малым количеством средств в январе 1888 году уезжает в Париж, чтобы получить высшее образование (Ağaoğlu, 1953:102).

После изучения французского языка, посещает уроки факультета восточных языков Сорбонского университета, одновременно являясь студентом юридического факультета. Незаурядный талант и ответственное отношение Ахмед бека к занятиям, заинтересовали профессоров. Появившиеся в результате французской революции идеология и либеральная западная теория повлияли на мировоззрение А.б.Агаоглу что, в свою очередь, отразилась в последующей его деятельности.

Во время учебы во Франции, он вел исследования в университетах и библиотеках, пытаясь таким образом изучить европейскую жизнь. Сравнивая Европейскую жизнь с восточной, он сделал свои выводы.

В Париже во время обучения большое влияние на мировоззрение Ахмед бека оказали профессор фарсидского языка и истории Джеймс Дармстетер, редактор издания «La Nouvelle Revue» Джульет Адамс, известный философ и исследователь Эрнест Ренан, а так же идеи мыслителя исламского мира Джамалатдин Афгани и известного представителя молодых тюрков Ахмед бека Рзы. Особое влияние на его идеологию, связанную с исламом оказал Джамалатдин Афгани.

В 1892 году он принимает участие на Востокведческом конгрессе в Лондоне и представляет здесь свое исследовательское произведение под названием «Источники шиитского верования». Эта статья Агаоглу с согласия конференции издается на нескольких языках (Gülsənər, 2004:18). В статье Ахмед бек раскрывает путь становления Шиитства официальной государственной религией Ирана. Его дочь Сурая Агаоглу отмечает, что за это Иранский шах подарил ее отцу кольцо с бирюзой (Gülsənər, 2004:18). Во время учебы в Сорбонском университете, Ахмед бек публикует отзыв на две книги о

Ближнем Востоке, помимо этого посылает статьи в русскоязычную газету «Кавказ», изданную в Тифлисе.

Через 6 лет, возвращаясь на Родину с дипломами специальностей Восточных языков и юриспруденции, проживает 4 месяца в Стамбуле и знакомится с министром просвещения того времени Муниф пашой, с которым они обмениваются идеями (Gülsənər:2004:19).

После возвращения на Кавказ, он начинает преподавать в Тифлисской гимназии. В этот период пишет произведения «Женщина в Исламе и по исламу» и «Ислам и Ахунд». Предназначением этих произведений было: реальность проведения реформ в Исламе, избавление Ислама от гнета непросвещенных мулл и соответствие его с потребностями сегодняшнего дня, остановить разногласия между суннитством и шиитством, женщине отдать заслуженное по праву, а также проблемы алфавита (Ақсуга, 1978:201).

В 1894 г Агаоглу переезжает в Баку. Во время учебы во Франции оказавшись под влиянием европейской демократической идеи и произведений французских ученых востоковедов он начинает работу над развитием национального самосознания азербайджанской нации и над распространением тюркской идеи. В 1896 г снова возвращается в Шушу и преподаёт французский язык в реальной школе, готовит первую театральную постановку, создает библиотеку. Его успехи в скором времени привлекают внимание бакинского миллионера Зейналлабдина Тагиева, и в 1897 году он приглашает Ахмед Агаоглу в Баку. После возвращения в Баку Ахмед бек продолжает преподавательскую деятельность, в то же время сотрудничает с Алимардан беком Топчибашевым в газете «Каспий». Ахмед бек Агаоглу раскрывает в своих произведениях то, что дорога, ведущая к национальному освобождению, заключается в развитии образования и культуры общества. В 1905 году создается газета «Хаят» под покровительством З. Тагиева главным редактором которого назначают Ахмед бека Агаева (с Али беком Гусейнзаде). Таким образом в жизни Ахмед бека начинается новый этап, так как ему удалось заполучить действующее средство для разрешения проблем своего народа с доброжелательными друзьями.

1906–1907 гг. самый активный период националистического и тюркского движения среди северных тюрков. Действие в 1905–1907 гг. на первый взгляд преподнесившийся в защиту российских мусульман, на самом деле было национальным движением (Ақсуга, 1978:178).

В 1907 А. Агаоглу направляется в Петербург со своими друзьями для предотвращения плана переселения тюркского населения, владеющего нефтяными залежами. После долгих переговоров, длившихся 35 дней, несмотря на сопротивление русских и армян, ему удалось добиться разрешения проблемы переселения тюркского населения (Ақсуга, 1978:206).

В этот период А. Агаоглу защищает права Азербайджанских тюрков и публикует статьи, проповедующие идею предотвращения вражды армян против тюрков. Юсуф Акчура отмечает, как А. Агаоглу с равным энтузиазмом публикует статьи на тюркском, русском и фарсидском языках. В своих воспоминаниях, он пишет: «если собрать все статьи А. Агаоглу – получится широкий путь из Баку в Стамбул» (Ақсуга, 1978:206). Активная

публицистическая и политическая деятельность А. Агаоглу способствует его преследованию со стороны Российского правительства. Его дом часто обыскивается, типография подвергается нападениям, а также были требования приостановить издание газеты. Он считал, что важным элементом массы является язык и до конца жизни придерживался такого мнения. При каждом удобном случае отмечал важность морали в обществе и пытался усовершенствовать вопросы о национальном самосознании и воспитании. По этой причине А. Агаоглу можно считать лидером новаторского движения в Азербайджане.

В 1905–1906 гг. ухудшается обстановка в Северном Азербайджане. При поддержке спец служб царской России и правящих кругов, армяне вызывают террористические акты против тюрков, совершают нападения на безоружное население, истребляя население только лишь за тюркское происхождение и религию. В 1905–1906 гг. начинается война, вошедшая в историю как армяно-мусульманская. В такой сложный период Азербайджанская интеллигенция во главе с Ахмед беком Агаоглу сплотилась для противостояния армянским диверсантам.

В 1906 году создается партия «Дифаи» (в переводе с персидского означает оборона) во главе с Ахмед беком Агаевым. При поддержке правящих кругов Кавказа создание партии «Дифаи» сыграло большую роль для сопротивления беспощадной резне, насилию и репрессиям со стороны армян. Руководителем центрального Бакинского Комитета являлся Ахмед бей Агаоглу. На территориях, заселенных мусульманами создались местные отделы Difaı. «Карабахский Национальный Меджлис», созданный в Шуше являлся самым сильным отделом «Дифаи». Проект программы партии был издан в газете «Иршад», редактором которого являлся Ахмед бек Агаев. Целью партии «Дифаи» являлось создание на Кавказе искреннего союза и братства среди всех наций, живущих на Кавказе.

В декларации, найденной 16 марта 1912 г. в Кавказском архиве и охраняемый в настоящий момент в архиве Баку отмечается: «Дашнакская партия, имеющая организованную военную силу и сооруженная оружием и пушками, подчинив себе Кавказское правительство и всех армян силой оружия, пытается достичь своей самой важной цели». Их главной целью являлось овладение землями мусульман на Кавказе после их полного истребления. После достижения своей цели, армяне планировали создание на Кавказе национального, независимого государства для армян.

Партия Difaı, став очень активной и превратившись в настоящую силу внушает страх правительству. В марте 1908 г. в Гянджинской губернии, посланный в княжество, с грифом «совершенно секретно» отмечалось, что в течении марта месяца полностью завершится работа по полной ликвидации партии Difaı. Одновременно отмечалось, невозможность достижения желаемого результата по ликвидации Бакинского Центрального Комитета партии. Для полной ликвидации деятельности партии предлагалось сослать из Закавказья весь состав комитета во главе с лидером партии Ахмед беком Агаевым (Документы по русской политике в Закавказье, 1920:43).

Скоро начались преследования и репрессии против Ахмед бека Агаева и его друзей. Месяцами скрываясь в

доме своих друзей Ахмед бек не видел больше возможности работать в Баку. Он решает поехать в Стамбул и в середине 1909 года приезжает в Стамбул. Приехав сюда Ахмед бек находит соответствующую среду для применения своего таланта и энергии. Начав работу инспектором школ вагфа Ахмед бек вскоре был назначен директором Библиотеки «Сулеймания». Также преподает историю Турции и русский язык в Стамбульском университете. Назначенный руководителем партии «Иттихад ве терегги» Ахмед бек вскоре был выбран депутатом от Афон-Карахисар. Он активно включился в политико-идеологическую жизнь Турции, был одним из создателей Общества «Туркюрду» и журнала «Туркюрду», а позже «Турк Оджаглары». Регулярно издает десятки статей для Стамбульских газет. Будучи главным редактором «Терджумани-Хагигат» Ахмед бек превращается в одного из лидеров тюркизма. В период проживания в Стамбуле продолжал работы, связанные с Азербайджаном и периодически приезжая в Азербайджан интересовался проблемами азербайджанцев и защищал их права. С такой целью собравшиеся на конференции в 1913 году в Восточном Байазиде А. Агаоглу, Мамед Амин Расулзаде и Алимардан бек Топчубашев принимали здесь участие как представители Азербайджана (Gülsənər, 2004:156).

В связи с началом первой мировой войны в новых условиях Ахмед бек больше занимается политической деятельностью. Юсуф Акчура, Али бек Гусейнзаде вместе с Абдулрашид Ибрагимом создают «Общество Защиты прав турко-татаров в России», организуют встречи и конференции в Европейских странах и пытаются обратить внимание Европы на гонения тюрков, проживающих в России, готовят петицию президенту Америки Вильсону. Также нужно отметить, важную роль Ахмед бека Агаоглу как политического советника командира Кавказско-Исламской армии Нуру паша в поддержку провозгласившего независимость, но подвергающегося опасности Азербайджана. После освобождения Баку, Ахмед бек принимал активное участие в создании государственного строя и был выбран членом Азербайджанского парламента. Он был единственным человеком, одновременно выбранным членом парламента двух братских государств – Азербайджана и Турции.

Поражение Османской Империи в мировой войне способствовало трагедии для всего тюркского мира, а также для Азербайджана. Назначенный членом делегации, посланной Азербайджаном на конференцию Мирный Париж, Ахмед бек был арестован в Стамбуле английскими войсками и был сослан в Мальту вместе с ведущими деятелями Османской империи. Его жизнь в заключении была трагичной. В то время он жаловался на глаза. В левом глазу наблюдалось ухудшение зрения. Тюремные врачи советовали врачей с воли. Приглашенный врач диагностирует операцию по удалению левого глаза и требует 50 английских фунт стерлингов за это. Для этого Ахмед бек просит денег у своего коллеги при условии, если он умрет его дети вернут долг детям коллеги. На что его друг со словами: «Нет Ахмед бек, заключенный не может просить в долг и не может вернуть дог», отказывает ему. После этого А. Агаоглу рассказывает о проблеме главному врачу Эшат паше. Эшат паша делает эту операцию. Левый глаз Агаоглу

удаляется операционным путем. Эта ситуация очень травмирует Агаоглу. Впоследствии о своем заключении в Мальте, он отмечает, что все уродство в основе человеческой души выявляется. Самед Агаоглу вспоминает о переживаниях своего отца в Мальте по поводу семьи, оставленной в Стамбуле. Он также отмечает, что в письмах, написанных его матерью отцу, она всегда обращалась к нему Ахмед джан. Такой способ обращения было большим утешением для взбунтовавшейся души матери (Ağaoğlu, 1940:122–123). Творивший всю жизнь Ахмед бек пишет здесь одно из самых ценных своих произведений «Три Культуры».

После возвращения из Мальты в мае 1921 года Ахмед бек едет в Анкару. Правительство Анкары назначает его руководителем типографии. Одновременно становится главным редактором газеты «Хакимияти Миллие». Работая в официальном органе прессы Хакимияти Миллие, издавал статьи о событиях в Анкаре, о целях и работе революции.

А. Агаоглу в II (1923–1927) III (1927–1932) периодах был выбран депутатом из Карса. Он преподавал в юридическом факультете университета Анкары по конституционной юриспруденции. Самед Агаоглу был студентом своего отца в юридическом факультете университета Анкары. В 1930 году по приказу Мустафа Кемале сыграл активную роль в создании республиканской партии, его идеологии и политической деятельности. Ахмед бек принял активное участие в создании новой Турции и постоянно работал над новыми идеями. После приостановления партийной деятельности он отдался из политической жизни. С 1933 года начал преподавать историю юриспруденции. 1933 году был для него очень неудачным. Он теряет любимую супругу. В 1938 году он переживает вторую потерю – смерть Мустафы Кемаль Паши. Самед Агаоглу отмечает, что после такой новости его отец очень переживает и с того момента чаще задумывается о смерти. Его дочь Тезара отмечает в написанном ею письме, что Ахмед бек оценивает смерть Ататюрка как потерю личности, заполнившего своим существованием всю Турцию. По мнению Агаоглу: «глаза, уши и душа каждого человека в Турции заполнены Ататюрком». По этой причине никак невозможно было поверить в такую потерю (Ağaoğlu, 1953:62).

А. Агаоглу в последние дни жизни опубликовал статьи в журналах «Неделя культуры», «Человек». 19 мая 1939 года он навсегда попрощался с жизнью.

Выводы. Ахмед бек Агаоглу имел богатую и продуктивную общественно-политическую и научно-литературную деятельность. Он всю жизнь работал не покладая рук для своего народа и оставил богатое литературное наследие. На разных этапах жизни его взгляды и политическое мышление объединялись в трех основных линиях: исламизм, западничество и тюркизм. Он продвигал мысль изучения западной культуры. При рассмотрении ислама он выступал с демократической точки зрения. Демократические идеи Ахмед бек Агаоглу относительно ислама и тюркизма актуальны по сегодняшний день в Тюркском мире.

Литература

1. Gülsənər Aqal. *Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu*. Bakı: AzYatAM, 2004.

2. Akçura Yusuf. *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İstanbul: Yayın, 1978

3. Ağaoğlu Samet. *Babamdan Hatıralar*. Ankara: Ağaoğlu Külliyyatı, 1940.

4. Ağaoğlu Samet. *Öğretmen Cafur*. İstanbul: VarlıqYayım Evi, 1953.

5. Bayat Ali Haydar, Hüseyinzade Ali Bey. *Ankara: Atatürk*

Kültür Merkezi Başkanlığı. 1998.

6. Bəşirova Könül. *Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı tarix və geosiyasət müstəvisində. Tarix və onun problemləri*, № 4, 2009.

7. Документы по русской политике в Закавказье. Вып. 1, Баку: 1920.

8. Zakirqızı Aytək. *Türk düşüncəsi və türkçülük tarixi haqqında*. Bakı: Elm və təhsil. 2014, s. 176.

Javadova Khormat Ganbaralih,

PhD on philosophy, docent, Faculty of Social Sciences and Psychology, Baku State University,
cavadova22@mail.ru

Azerbaijan, Baku

**AHMAD-BEY AGAOGLU AS AN OUTSTANDING PUBLIC
AND POLITICAL FIGURE OF THE TURKISH WORLD**

The article deals with Ahmad bay Agaoglu's political and scientific-literary activity, who was one of the ideologists of turkish movement and remarkable social-political figure, lower, educator and publicist at the end of end IX th-in the beginning of XX th centuries.

Key words: *Ahmad bay Agaoglu, activity, political, scientific-literary, deal.*

UDC 32

Kulishenko T.Y.,*docent, Associate Professor, Kharkiv National Technical University of Agriculture of Petra Vasylienko,
kulishenkotamara@gmail.com***Lebid O.V.,***student, V.N. Karazin Kharkiv National University,
oksanalebid3@gmail.com**Ukraine, Kharkiv*

INSTITUTIONALISATION AS A CATEGORY OF POLITICAL SCIENCE: DETERMINATION PROBLEM

The basic direction of definition of the concept of "institutionalization" as a scientific category in the social sciences is considered. The authors give an understanding of institutionalization as a process of organizational and normative consolidation of positions of competition issues in society. The category of "institute" is defined as the set of specifications and mechanisms for their mandatory observance, which has the function of distribution of power. Therefore, institutionalization involves not only the process of drawing up, organizing and regulating public relations related to the exercise of power, but also the interconnection of institutional forms based on changing the scope of competitiveness and its advantages and needs.

Key words: *Institutionalization, politics, institutions, social sciences, public authority.*

Formulation of the problem. The problem of institutionalization is one of the traditional subjects of political science research. Today, in the context of the institutional reform of the whole system of power and legal relations in Ukraine, the relevance of research in this area is increasing, as they are required not only academically but also in practical terms. However, the definition of the essence of this scientific category is still debatable. In our view, the reason for this state of affairs is that there is no unity in the scientific community in the interpretation of the category of «political institute», with which political institutionalization is inextricably linked.

Analysis of current research. Despite the fact that the concept of «institute» has been widely used in political science for over a hundred years, there is no even a single approach to defining its content. This is explained by a number of circumstances. First, the institutional direction itself was formed within different science fields, each of which used its own conceptual apparatus. Until the middle of the XIX century. «Institutions» were mainly studied by legal scholars and understood as purely legal institutions. Only in the early twentieth century representatives of the institutional theory of law L. Dyugi, L. Gurvich, M. Oriu extended the concept of the institution to a system of law and order, which is based on the idea of equilibrium of social forces [16, p.704]. At the turn of the XIX–XX centuries the concept of «institute» has taken on a new meaning in socio-economic research. Thus, E. Durkheim described sociology as «the science of social institutions, their genesis and functioning» [6, p.20]. In economic science, the institutional direction initiated by T. Veblen was developed in the works of J. Commons, JM Clark, W. Mitchell, W. Hamilton, and others. Within it, institutions were regarded as «patterns and norms of behavior» [14, p.101-103], as well as «thinking habits» [2], which influence the choice of economic action strategies in addition to motivating rational economic choices. Neoinstitutionalists of the last third of the twentieth century. – O. Williamson, R. Coase, D. North, have made the concept of the institution even wider. Thus, according to the famous definition of the Nobel Prize winner, D. North,

institutes are «rules of the game in society that organize relationships between people and structure the incentives for exchange in all its spheres – politics, social sphere and economy» [11, p.6].

Blurring the disciplinary boundaries of institutional research leads to further enrichment of the content contained in the concept of «institute», to the consideration of institutions as characteristics of the internal structure that determine the patterns of development of society and ensure its integrity. Previously, institutes, depending on the approach, were represented either as legal norms, or as established forms of social behavior or as types of organizations, now they are considered as deep regulators of social phenomena. Among the sociologists, one of the first to pay attention to T. Parsons, calling institutions a decisive factor in the integration and stabilization of society [16]. Among economists, D. North said the same when he contrasted institutions as a system of depersonalized relations and rules of the game of the set of organizations that operate under these rules [11, p.19].

However, this process has its downside. Using the categories of «institute» and «institutionalization in various scientific fields, researchers rarely try to give them a clear and unambiguous definition. Yes, political scientists write a great deal about the institutionalization of political parties, authorities, local government, leadership, and even the institutionalization of political science itself, but upon closer examination it turns out that this concept has completely different meanings. If you do not go into many nuances, they can be reduced to two main approaches to defining the category of «institute» – normativistic, when institutions are identified with a set of norms, and organizational, in which the category means institutions and organizations.

The normative approach is most widespread in modern social sciences. So T. Parsons interpreted the institutions as «general models of norms that define the categories of attributed, permitted and forbidden behavior in social relations, for people in their interaction with each other as members of society and its various subsystems and groups» [12, p.143]. According to D. North's definition, institutions

are «human-made constraints that structure human interactions. They are made up of formal restrictions (rules, laws, constitutions), informal restrictions (social norms, conventions and codes of conduct adopted for themselves)» [11, p.17].

Proponents of the organizational approach characterize the category of «institute» as an organization, with a hierarchy of relationships and structure present to organizations. Thus, E. Giddens defines institutions as long-lasting structures in time and space, the most stable features of social life» [4].

It is easy to see that the normativistic approach violates the system of the scientific-categorical apparatus of political science, since it is the category of institutions taken to refer political organizations – the state and its authorities, political parties, etc. Thus, characterizing the structure of the political system, the researchers distinguish in it the regulatory, regulatory and institutional subsystems as two, though related, but different components.

In turn, the organizational approach to the analysis of institutions raises criticism from normativists who believe that a clear line should be drawn between institutions and organizations, «to separate the rules from the players.» According to the logic of the same D. North, the organization is a team that strives to jointly achieve a specific goal – for example, to win the game, combining the skills and interaction of players. Thus, an organization is a people, and institutions, as a restrictive framework, cannot consist of people.

According to different types of understanding of the category of «institute» can be defined and the category of «institutionalization». According to the normativist approach, institutionalization refers to the process of creating a set of rules that set the context for coexistence and interaction [10]. Supporters of the organizational approach use this term to refer to the process of regulation of different types of social activities and to consolidate them as social institutions [15]. A separate set of approaches to understanding institutionalization is provided by economic theory of organization and governance, which actively penetrates political theory related to public administration. Thus, a number of economists under institutionalization understand the transformation into different forms of associations [7, p.6]. It also offers an understanding of institutionalization as a process of formation of functional, normative and power relations between an institutional subject and subjects of the external environment [9, p.33-34]. Finally, a third group of economists interprets this category as the process of fixing an external norm in public practice, its actual confirmation in the real behavior of people and in the legal space [5]. Ukrainian researcher in the field of public administration theory A. Lazor views institutionalization as the process of defining and designing organizational and legal structures and other structures (norms, rules, statuses, etc.) as a system aimed at meeting public needs [8]. In modern jurisprudence, the prevailing view is that institutionalization is first and foremost a legal characteristic, which is divided into a constitutional one, to which the relevant provisions on the object of regulation belong, and the legislative one – in other laws.

In our opinion, although these approaches are not contradictory, they are not universal. Each of the definitions reveals a separate element of the institutionalization

mechanism. However, the mechanism itself remains beyond the scope of scientific description.

The purpose of this article is to attempt to define this mechanism based on the fact that the processes of power regulation of public relations reflect a competitive struggle for the redistribution of resources in society.

Presenting main material. It should be noted that in those spheres of public life where there is no competition, the need to regulate relationships simply does not arise. This approach is not new to modern political science. Thus, I. Wallerstein constantly points to the interconnectedness of the processes taking place in the political, economic and socio-cultural spheres of public life [1, p.109]. Domestic researcher I. Reyterovych calls competition among financial-industrial groups one of the most important factors of power restoration in Ukraine [13, p.14]. defines the main function of the system of political institutions to maintain the equilibrium statuses of political elites, which is built up in the process of their competition, while minimizing the cost of confrontation between them [3, p.78]. Thus, if institutionalization is based on diversified socio-economic interests that transform mutual competitive actions of entities into common practice with a defined algorithm, it is the balance of interests and means of achieving them in the hands of the subjects that is the main factor of formation as an institutional field in this the stage and direction of the institutionalization process in the longer term.

From an institutional point of view, acting within the norm is beneficial if it contributes to the least costly realization of the subject's interests. The institute, which arises on the basis of repeated interactions, performs a number of functions: it provides the order of realization of interests depending on a predetermined balance of forces between them, reduces the costs of competitive confrontation and determines the ways of avoiding damage from punishment as a result of losing this confrontation. Therefore, the role of institutionalization is that it is a factor in reducing uncertainty and the basis for predicting the behavior of subjects. However, if a subject believes that an act that goes beyond an institutional norm is capable of producing significant benefits, he or she has an incentive to violate the norm. In this case, violation of the institutional norm, being individually beneficial, can lead to negative externalities, that is, put on other individuals additional costs that in sum can exceed the individual benefit of the offender (for example, costs associated with increasing uncertainty generated by uncontrolled expected actions in a «normalized» situation). Sanctions – some or other penalties for breaches of the institutional framework – are actions that prevent them from diminishing the usefulness of their object, for example by imposing additional costs on it. It should be borne in mind that both the establishment of a system of rules and the imposition of sanctions for their violation can be carried out either directly by the competition itself. or through the creation of special institutional structures by them – regulatory agencies to which certain powers and part of the rights of subjects are delegated. Such institutions acquire the characteristics of an organization that ensures the functioning of an appropriate system of standards through public authority. In this case, the subjects of competitive interaction become institutional entities, that is, bearers of

---

certain specific rules and regulations as a result of the harmonization of divergent interests within the given institute, which imposes certain restrictions on the behavior of the parties. It can be seen that any institute includes at least two system elements: an institutional norm (the «rules of the game» according to D. North) and an institutional organization of power (political) nature, which performs the mechanism of coercion of the subjects of competitive relations to fulfillment. of these rules.

The presence of political institutions as a framework for socio-economic relations, the violation of which entails power sanctions, limits the ability to choose strategies for the subjects of these relationships, preventing the realization of their desire to maximize their self-interest. This restrictive nature of the institutions is very important for understanding the real political process. Any institution, by limiting the many possible actions, therefore influences the distribution of resources in society. Moreover, the allocation of resources, benefits and costs are influenced not only by rules that directly relate to the transfer of benefits from one entity to another (for example, tax legislation or rules for determining customs duties), but also those that do not directly address these issues. For example, the introduction of urban land zoning, whereby only residential and commercial and construction businesses are allowed in certain areas, while in others, industrial construction may have a significant impact on investment activity. Establishing complex rules for licensing the most profitable businesses can significantly reduce the level of competitiveness of the market and raise the level of prices, and as a result, contribute to high levels of inflation and reduce the purchasing power of society and investment outflow from the country.

It is clear that the power allocation of resources results in their concentration in the hands of those entities that have access to mechanisms of enforcement. This encourages outsiders to systematically violate rules that do not contribute to their benefits. Within such «outside of institutional» activities, strategies are possible to:

– deliberate violation of institutional rules, whereby the benefits of the violation should exceed the costs of imposing sanctions;

– violation of institutional rules with deliberate avoidance of sanctions by deception or agreement with the subject of their imposition;

– an arrangement with entities that also seek to benefit from a similar breach (since the capacity of a regulatory organization to impose sanctions is limited by its availability of government resources). By blocking the possibility of imposing sanctions, such an arrangement can ensure the recurrence of non-institutional actions and thereby become institutional;

– Establishment of a new institutional procedure whereby a subject is removed from sanctions for a violation (up to the elimination of this rule).

It is the implementation of such strategies in the process of competition for access to resources that shapes the institutional field of the political system of society, driving the institutionalization of political and, in particular, state power. This leads to another conclusion: the process of institutionalization consists not only in fixing certain norms and practices in social activity, but also in correlating

institutional forms in accordance with changes in the alignment of the forces of the competition and their interests and needs.

Conclusions and prospects for further research. Thus, in terms of political science, the category of «institute» can be defined as a historically formed model of public relations on the basis of a certain established system of norms, which is regularly reproduced through the exercise of public authority through an organizationally designed mechanism for the interaction of the subjects of competition in society. Moving away from the one-sided definition of a political institution allows us to more adequately characterize the process of institutionalization. It should be understood not only the development of rules of law in a particular field of social relations, the process of transformation of some phenomenon or movement in an organized institution or the transformation of spontaneous behavior of people in organized («fight without rules» in «game by rules»), but the process of drafting, organizational design and regulation of social relations related to the exercise of power. The institutionalization process encompasses those areas where the uncertainty of competition results in an excess of costs to combat the benefits of winning it. The subject of institutionalization is an internally competitive social community that has a common interest and has sufficient resources to realize it. The object of institutionalization is the range of problems, facts, phenomena that affect the interests of particular social groups or society as a whole.

Institutionalization consolidates certain types of social interaction, making them permanent and obligatory. Further, a system of sanctions is developed on this basis. The result of institutionalization can be regarded as the creation in accordance with the rules and regulations of a clear organizational and role structure adopted by the majority of participants in the socio-economic process.

Thus, the problem of institutionalization can be explored from two main points of view. First, as a historical process of the emergence and establishment of new institutions, which allows to reveal the causes and conditions of their emergence. And secondly, as the functioning of institutions within the model of competition for scarce resources in connection with the process of evolution of the balance of forces and interests of the subjects of this struggle, in the course of which are being created to ensure both stability and dysfunction of the socio-economic system.

Literature

1. Валлерстайн И. Мир-системный анализ / И. Валлерстайн // *Время мира. Альманах современных исследований по теоретической истории, макросоциологии, геополитике, анализу мировых систем и цивилизаций* / [под ред. Н.С.Розова]. – Новосибирск, 1998. – Выпуск 1. С.105-123.
2. Веблен П. Теория праздного класса / П. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 104 с.
3. Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуры / Э. Гидденс. – М.: Академический Проект, 2003. – 65 с.
4. Гребенников В.Т. Институционализм как методология экономической науки / В.Т. Гребенников // *Институциональная экономика* / [под ред. Д.С. Львова]. – М.: ИЭФРА-М, 2001. – С. 37.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М.: Наука, 1991. – 576 с.
6. Курс переходной экономики / [под ред. Л.М. Абалкина]. – М.: Финстатинформ, 1997. – 389 с.

7. Лазор О.Д. Публічна самоврядна влада: інституціональний підхід: зб. наук.праць / О.Д. Лазор // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2010. – № 3. – С. 94-107.

8. Лебедева Н.Н. Институциональная экономика / Н.Н. Лебедева. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1999. – 278 с.

9. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 20-32.

10. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начало», 1997. – 357 с.

11. Парсонс П. Система современных обществ / П. Парсонс; [пер. с англ.]. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – 270 с.

12. Рейтерович И.В. Політичний вимір діяльності фінансово-політичних груп у державах перехідного типу / І.В. Рейтерович: Автореферат дис... канд. політ. наук (23. 00. 04: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України). – К., 2008. – 21 с.

13. Селигмен Б. Менгер фон Визер и возникновение австрийской школы / Б. Селигмен // Основные течения современной экономической мысли. – М.: Прогресс, 1968. – 600 с.

14. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н. Флигстин // Экономическая социология. – 2001. – № 2. – С. 28-55.

15. Юридична енциклопедія / [вид. ред. Ю.С. Шемшученко]: В 6 т. – Т. 2. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. – 744 с.

16. Parsons T. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives / T. Parsons. – N.-Y.: Prestige-Hall, 1966. – 129 p.

References

1. Vallerstajin I. Mir-sistemnyj analiz / I. Vallerstajin // Vremya mira. Al'manah sovremennyh issledovanij po teoreticheskoj istorii, makrosociologii, geopolitike, analizu mirovyh sistem i civilizacij / [pod red. N.S. Rozova]. – Novosibirsk, 1998. – Vypusk 1. – S. 105-123.

2. Veblen T. Teoriya prazdnogo klassa / T. Veblen. – M.: Progress, 1984. – 104 s.

3. Giddens E. Ustroenie obshestva. Ocherk teorii strukturacii /

E. Giddens. – M.: Akademicheskij Proekt, 2003. – 65 s.

4. Grebennikov V.G. Institucionalizm kak metodologiya ekonomicheskoy nauki / V.G. Grebennikov // Institucional'naya ekonomika / [pod red. D.S. L'vova]. – M.: INFRA-M, 2001. – S. 37.

5. Dyurkgejm E. O razdelenii obschestvennogo truda. Metod sociologii / E. Dyurkgejm. – M.: Nauka, 1991. – 576 s.

6. Kurs perekhodnoj ekonomiki / [pod red. L.I. Abalkina]. – M.: Finstatinform, 1997. – 389 s.

7. Lazor O.D. Publichna samovryadna vlada: instytutsional'nyy podkhod: zb. nauk.prats' / O.D. Lazor // Nauchnyy visnyk Akademiyi munitsypal'nogo upravlinnya. Seriya: Upravlinnya. – 2010. – # 3. – S. 94-107.

8. Lebedeva N.N. Institucional'naya ekonomika / N.I. Lebedeva. – Volgograd: Izd-vo VolGU, 1999. – 278 s.

9. Merkel' V. Formal'nye i neformal'nye instituty v defektnykh demokratiyah / V. Merkel', A. Kruassan // Politicheskie issledovaniya. – 2002. – № 2. – S. 20-32.

10. Nort D. Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovanie ekonomiki / D. Nort. – M.: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachalo», 1997. – 357 s.

11. Parsons T. Sistema sovremennyh obschestv / T. Parsons; [per. s angl.]. – M.: Aspekt-Press, 1998. – 270 s.

12. Reyterovych I.V. Politychnyy vymir diyal'nosti finansovo-politychnykh hrup u derzhavakh perekidnoho typu / I.V. Reyterovych: Avtoreferat dys... kand. polit. nauk (23. 00. 04: Instytut svitovoyi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn NAN Ukrainy). – K., 2008. – 21 s.

13. Seligmen B. Menger fon Vizer i vzniknovenie avstrijskoj shkoly / B. Seligmen // Osnovnye techeniya sovremennoj ekonomicheskoy mysli. – M.: Progress, 1968. – 600 s.

14. Fligstin N. Polya, vlast' i social'nye navyki: kriticheskij analiz novykh institucional'nykh techenij / N. Fligstin // Ekonomicheskaya sociologiya. – 2001. – T. 2. – S. 28-55.

15. Yurydychna entsyklopediya / [vid. red. Yu.S. Shemshuchenko]: V 6 t. – T. 2. – K.: Vyd-vo «Ukrayins'ka entsyklopediya» im. M.P. Bazhana, 1999. – 744 s.

16. Parsons T. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives / T. Parsons. – N.-Y.: Prestige-Hall, 1966. – 129 p.

Кулішенко Т.Ю.,

доцент, Харківський національний технічний університет сільського господарства Петра Василенка, kulishenkotamara@gmail.com

Лебідь О.В.,

студент, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, oksanalebid3@gmail.com

Україна, м. Харків

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ПРОБЛЕМА ДЕТЕРМІНАЦІЇ

Розглянуто основний напрямок визначення поняття «інституціоналізація» як наукової категорії у суспільних науках. Автори дають розуміння інституціоналізації як процесу організаційного та нормативного закріплення позицій з питань конкуренції у суспільстві. Категорія «інститут» визначається як сукупність специфікацій та механізмів їх обов'язкового дотримання, що має функцію розподілу влади. Тому інституціоналізація передбачає не лише процес складання, організації та регулювання зв'язків з громадськістю, пов'язаних із здійсненням влади, а й взаємозв'язок інституційних форм, заснованих на зміні обсягу конкурентоспроможності та її переваг та потреб.

Ключові слова: інституціоналізація, політика, інститути, суспільні науки, державна влада.

УДК 316.77:331.108

Локоткова-Терновая О.Ю.,

аспирант Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия», lokolur@ukr.net

Украина, г. Харьков

РОЛЬ ИНТРАКОММУНИКАЦИЙ В ПРЕОДОЛЕНИИ ФЕНОМЕНА ПРОКРАСТИНАЦИИ В ОРГАНИЗАЦИИ

Статья посвящена раскрытию феномена прокрастинации в контексте системы интракоммуникаций современных организаций. Рассмотрены основные подходы к понятию прокрастинации. Определены основные задачи системы интракоммуникаций в преодолении синдрома прокрастинации (построение единого информационного пространства, налаживание внутрикорпоративных связей, устранение коммуникационных разрывов, повышение лояльности, вовлеченности, приверженности субъектов организации). Особое внимание уделено роли теории поколений для повышения эффективности интракоммуникаций в борьбе с прокрастинацией.

Ключевые слова: прокрастинация, интракоммуникации, теория поколений.

Постановка проблемы. Архитектура современной организации, как конгломерата бизнес-функций и соответствующих механизмов, необходимых для поддержания и развития организации, сегодня сталкивается с появлением у себя внутреннего синдрома – синдрома «прокрастинации».

В условиях динамично развивающегося общества и дефицита времени, огромного количества перерабатываемой информации, четких временных рамок, усилилась тенденция добровольного, иррационального откладывания намеченных действий сотрудниками организации. Ряд работников стали откладывать самые важные и актуальные задачи, принятие решений на неопределенное время, что влечет за собой отрицательные последствия на разных уровнях функционирования организации.

Данное явление становится все более распространенным в современных организациях. Следствием этого являются острые эмоциональные переживания работников собственным неуспехам, демотивация, боязнь ответственности, чувство вины, неудовлетворенности результатами своей деятельности, как следствие – снижение производительности труда, эффективности внутренних бизнес-процессов и развития организации в целом.

Возрастание ситуаций неопределенности и динамичности принятия решений выступает своеобразным стимулом развития прокрастинации и его негативных последствий. При этом наблюдается противоречие между объективным характером данного феномена и субъективными возможностями субъектов деятельности организации в его избегании, что порождает необходимость поиска эффективных механизмов минимизации (и преодоления) прокрастинации в организации.

Анализ последних исследований и публикаций. Данная проблема, благодаря своему теоретическому и практическому значению, является феноменом, который сегодня активно обсуждается и исследуется.

Термин «прокрастинация» (англ. procrastination) обозначает откладывание, запаздывание, не начинание намеченных действий. Впервые термин «прокрастинация» ввел П. Рингенбах в 1977 г., раскрыв данный феномен в своей книге «Прокрастинация в жизни человека». В данный период исследованиями в этой области занимались также исследователи А. Эллис и В. Кнауэс, описав

свои научные изыскания в книге «Преодоление прокрастинации» [1].

Первоначально феномен «прокрастинация» рассматривался достаточно узко. Исследователи трактовали его с этического-философской точки зрения, чаще всего подразумевая под ним лень, то есть состояние, характеризующееся отсутствием желания что-либо делать, если это требует волевого усилия.

Существенно расширила понимание данного понятия К. Лэй, охарактеризовав его как «добровольное, иррациональное откладывание намеченных действий, невзирая на негативные последствия для прокрастинатора (человек, откладывающий действия)» [2, с.474]. Исследователь П. Стилл рассматривал феномен «прокрастинация» в контексте «стратегии избегания дел, вызывающих негативные эмоции» [3, с.65]. Противоположной точки зрения придерживались У. Симпсон, Т. Пичил, Дж. Феррари, связывая прокрастинацию «с попыткой человека вызвать «острые» ощущения, выполняя необходимые задачи в предельно краткие и последние сроки» [4, с.97]. Н. Милграм исследовал виды прокрастинации: ежедневная (бытовая), прокрастинация принятия решений, невротическая, компульсивная, академическая, и совместно с Р. Тенне впоследствии объединил перечисленные виды в два основных: откладывание выполнения заданий и откладывание принятия решений [5, с.197].

Социолог Джон Эльстер называет прокрастинацию «ложным планированием» («planning fallacy»). Эльстер считает, что люди недооценивают время, «которое понадобится для выполнения задачи, отчасти потому что они не учитывают, сколько времени им было необходимо на аналогичные задачи в прошлом, и отчасти потому, что они полагаются на безоблачные сценарии, в которых никогда не происходят несчастные случаи и неподвижные проблемы».

Отечественные исследователи чаще всего рассматривали феномен прокрастинации в связи с личностными характеристиками субъектов социальных процессов. Данный феномен связывался ими с синдромом «мотивационной недостаточности» и рассматривался в контексте перцептивно-семантической организации времени и теории перфекционизма [1].

В настоящее время большое внимание уделяется изу

чению прокрастинации в контексте факторов, влияющих на деятельность, а также на различия между намерениями и действиями.

Однако открытым для различного уровня социальной динамики остается вопрос о механизмах преодоления прокрастинации, снижения его негативных последствий.

Цель статьи – предложить механизмы преодоления прокрастинации в организациях через систему интракоммуникаций, а именно в контексте поиска действенных методов в снижении уровня прокрастинации в организации путем повышения уровня удовлетворенности, лояльности и вовлеченности субъектов организации.

Изложение основного материала. Феномен откладывания дел на потом во многом предопределен внутренним состоянием информационного поля каждой организации. От того насколько эффективно обеспечивают информированность субъектов о планах и перспективах развития организации, поддерживают у них чувство уверенности в завтрашнем дне, дают возможность осознать их роль и значение, выстраивают надежные вертикальные и горизонтальные связи, во многом зависит их эмоциональное, физическое, душевное состояние.

В информационном пространстве организации важно управлять всеми информационными потоками и предотвращать угрозу возникновения информационного вакуума. Любая «дыра» в нем мгновенно может заполниться заблуждениями и суждениями, способными не только расшатать систему организации, но и стать благоприятной платформой для развития прокрастинации. Таким образом, появляется острая необходимость в построении эффективной системы интракоммуникаций в организации.

Система интракоммуникаций представляет собой структурированную совокупность информационных каналов, позволяющих получать и оптимально распределять информационные сообщения делового, интеллектуального и эмоционального содержания в организации.

Учитывая особенности феномена прокрастинации, в качестве основных интракоммуникационных механизмов преодоления синдрома прокрастинации можем предложить:

1. Построение единого информационного пространства. Важно, чтобы субъекты организации были осведомлены о стратегии, процессах, происходящих внутри, чувствовали свою причастность к осуществляющимся проектам и принимали активное участие в жизни организации. Глубокое и своевременное каскадирование информации помогает повышать мотивацию и ответственность каждого субъекта, а также показывать, какой вклад лично он может внести в общие достижения организации. Подобные действия обеспечат отсутствие чувства беспокойства, порожденного ситуацией страха перед неизвестностью, неопределенностью и беспокойностью будущим, как одной из причин прокрастинации.

2. Налаживание внутрикорпоративных связей, устранение коммуникационных разрывов. Для каждого субъекта организации важно обеспечить доступность каналов коммуникаций (электронные рассылки, Интранет портал, информационные стенды, корпоративные мероприятия и пр.), выбрать оптимальное количество промежуточных звеньев при передаче информации. Устранение разрывов коммуникационных потоков, прозрачность

прохождения информации и построение обратной связи между руководителями и подчиненными, позволит предотвратить возможный дух противоречия, недостаток четких целей, боязнь невыполнения задач и перфекционизм.

Для повышения эффективности работы каждого канала интракоммуникаций важную роль играет выбор целевой аудитории, для которой они будут наиболее востребованными. При этом понятие «целевая аудитория» видится целесообразным рассматривать через призму теории поколений, созданной в 1991 году американскими учеными Нейлом Хоувом и Вильямом Штраусом на стыке нескольких наук [6].

Для субъектов организации, чье поколение было названо «Беби-Бумеры» (1943–1963) выбор каналов и инструментов является достаточно ограниченным.

Для поколения «X» (1963–1983) присущ в большей степени консерватизм, характеризующийся использованием классических каналов коммуникаций. Интракоммуникации предпочитают более формальные и сдержанные.

Для поколения «Y», или как еще называют Net-поколение или милениум (поколение 1980–2000) интракоммуникации становятся более неформальными, демократичными, интерактивными, эмоционально насыщенными, располагающими к диалогу и позволяющими открыто коммуницировать. Фокус в интракоммуникациях меняется от пассивного восприятия информации субъектом организации к активному вовлечению их в процесс коммуникаций.

Такая диагностика целевой аудитории позволяет не только определить индивидуальные особенности каждой группы (поколения), но и выстроить систему интракоммуникаций, наполненную лучшими традициями функционирования всех каналов коммуникаций в борьбе с феноменом прокрастинации.

3. Повышение лояльности, вовлеченности, приверженности субъектов организации. Работа по пропаганде программы развития, обучения и социальной защиты субъектов организации, проведение корпоративных мероприятий, конкурсов, тренингов, развитие системы вознаграждения и продвижения работников за успехи, лояльности членов семей работников к компании позволит преодолеть такие причины прокрастинации, как демотивация, усталость и негативизм.

Выводы. Таким образом, уровень прокрастинации в организации тем ниже, чем эффективнее организован процесс работы системы интракоммуникаций. Чем больше коммуникационных каналов в организации, лучше баланс между вертикальными и горизонтальными связями, стабильно хорошее общее состояние социально-психологического климата в коллективе, тем ниже уровень прокрастинации внутри организации, и, соответственно, выше эффективность ее деятельности. Данный вид коммуникаций позволяет определить не только сильные и слабые стороны производственного процесса, но и создавать наиболее благоприятные условия для единства настроений и целостности духа всех субъектов организации. Именно поэтому он выполняет также профилактическую роль в отношении феномена прокрастинации в организациях.

Литература

1. Киселева М.А. Проблемы влияния прокрастинации на процесс самоопределения личности [Электронный ресурс] / Киселева М.А., Шустова Н.Е., Карина О.В. // Национальный союз кадровиков. – 2007. – Режим доступа: URL: <http://sociosphera.com/publication/conference/2014/239> (дата обращения 12.06.2015).
2. Lay C.H. At last, my research article on procrastination / Lay C.H. // J. of Research in Personality. – 1986. – V. 20, № 4. – P. 474-495.
3. Steel P. The nature of procrastination: A metaanalytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure / Steel P. // Psychol. Bul. – 2007. – V. 133, № 1. – P. 65-94.
4. Ferrari J.R. Psychometric validation of two procrastination inventories for adults: Arousal and avoidance measures / Ferrari J.R. // J. of Psychopathology and Behavioural Assessment. – 1992. – V. 14, № 2. – P. 97-110
5. Milgram N.A. The procrastination of everyday life / Milgram N.A., Sroloff B., Rosenbaum M. // J. of Research in Personality. – 1988. – V. 22, № 2. – P. 197-212.
6. Штраус У., Хоу Н. «Поколения: История Будущего Америки» (Generations: The History of America's Future) [Электронный ресурс] / Zillion – интернет-издание о персональном онлайн обучении, дистанционных курсах, вебинарах и онлайн консультациях. URL: zillion.net/ru/blog/316/pokoleniia-x-y-z-kak-v-nikh-razobrat-sia (дата обращения: 23.02.2020).

References

1. Kiseleva M.A. Problemy vliyaniya prokrastinacii na process samoopredeleniya lichnosti [E'lektronny'j resurs] / Kiseleva M.A., Shustova N.E., Karina O.V. // Natsional'ny'j soyuz kadrovikov. – 2007. – Rezhim dostupa: URL: <http://sociosphera.com/publication/conference/2014/239> (data obrashheniya -12.06.2015).
2. Lay C.H. At last, my research article on procrastination / Lay C.H. // J. of Research in Personality. – 1986. – V. 20, # 4. – P. 474-495.
3. Steel P. The nature of procrastination: A metaanalytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure / Steel P. // Psychol. Bul. – 2007. – V. 133, № 1. – P. 65-94.
4. Ferrari J.R. Psychometric validation of two procrastination inventories for adults: Arousal and avoidance measures / Ferrari J.R. // J. of Psychopathology and Behavioural Assessment. – 1992. – V. 14, № 2. – P. 97-110
5. Milgram N.A. The procrastination of everyday life / Milgram N.A., Sroloff B., Rosenbaum M. // J. of Research in Personality. – 1988. – V. 22, № 2. – P. 197-212.
6. Shtraus U., Khou N. «Pokoleniya: Istoriya Budushhego Ameriki» (Generations: The History of America's Future) [E'lektronny'j resurs] / Zillion – internet-izdanie o personal'nom onlajn obuchenii, distanczionny'kh kursakh, webinarakh i onlajn konsul'tacziyakh. URL: zillion.net/ru/blog/316/pokoleniia-x-y-z-kak-v-nikh-razobrat-sia (data obrashheniya: 23.02.2020).

Lokotkova-Ternovaya O.Yu.,

graduate student of the Kharkov Humanitarian University «People's Ukrainian Academy»,
 lokolur@ukr.net

Ukraine, Kharkov

THE ROLE OF INTRACOMMUNICATIONS IN OVERCOMING THE PROCRASTINATION PHENOMENON

The article is devoted to the disclosure of the phenomenon of procrastination in the context of the system of intracommunications of modern organizations. The basic approaches to the concept of procrastination are considered. The main tasks of the intracommunication system in overcoming procrastination syndrome (building a single information space, establishing corporate communications, bridging communication gaps, increasing loyalty, involvement, commitment of the organization's subjects) are determined. Particular attention is paid to the role of generation theory in increasing the effectiveness of intracommunications in the fight against procrastination.

Key words: procrastination, intracommunication, theory of generations.

УДК 321.7[477]

Чижова О.М.,

професор кафедри публічного управління міжнародних відносин НПУ імені М.П.Драгоманова

Україна, м. Київ

ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ЯК ПРОЯВ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ПРАГМАТИЧНИХ ОРІЄНТИРІВ

В статті розглядається прагматизм як методологічна установка та ідеологічна орієнтація, що впливає на соціально-політичне життя українського суспільства в умовах поглиблення та посилення принципів демократії.

Ключові слова: демократія, парадигма, політика, прагматизм, принципи, теорія.

Постановка проблеми. Сьогодні на етапі історичного розвитку країни відбувається апробація спроможності нашого політикуму до свідомого оновлення національного життя, а внутрішня демократизація дедалі частіше стає передумовою адекватного формулювання та ефективного захисту національних інтересів. Досягнення у демократизації є важливими для визначення міжнародного становища міжнародної ролі держави. Нинішні пошуки «всеохоплюючого прагматизму» є актуальним завданням в процесі вирішення поставленої проблеми. Тому дослідження змістовного навантаження демократії в ракурсі прагматичних реалій сьогодення є першочерговою проблемою, вирішення якої забезпечить поступальний розвиток демократії в Україні, а **метою статті** є процес демократизації з точки зору прагматичного підходу.

Отже, в статті поставлена задача дослідити процес демократизації в Україні з врахуванням внутрішніх та зовнішніх прагматичних орієнтирів.

Досягнення мети передбачається через вирішення наступних завдань:

- визначити принципи демократії;
- прослідкувати як вони відображались і відображаються в Україні;
- від слідкувати впливи формування демократії в Україні через прагматичну парадигму.

Виклад основного матеріалу. «Демократія найгірший політичний режим, але нічого кращого ще не вигадали». Саме з цих слів У Черчилля можна розпочати аналіз демократичних принципів та рівнів, на яких вони себе виявляють, ракурсі прагматичної парадигми. Суть демократії, демократичного суспільства, з позиції політичного прагматизму, полягає в умінні компетентно робити справу в процесі вільного необмеженого експериментування. Таким чином, прагматизм «переглядає» зміст демократії з точки зору практицизму, розуму. Відмова покладатись на авторитет, на апіорні ідеї, створила ситуацію, в якій, зокрема, принципи і рівні демократії сприймаються як формальні, а не ціннісні категорії. Проте для більш ґрунтовного розуміння процесів демократії доречним є їх поверхневий аналіз в історико-політичній площині, що дасть можливість дослідити ті витоки демократичних підвалин прагматичних підходів, котрі в наш час потребують об'єктивного аналізу й подальшого розвитку. Крім того, аналіз демократії, як ідеалу, дає можливість ретельніше дослідити сьогоденні реалії, в умовах яких відбуваються демократичні процеси з точки зору прагматичних орієнтирів.

Визначення теоретичних принципів демократії почалося ще з часів Стародавньої Греції. Перший і найбільш значущий принцип впливає із самої етимології поняття «демократія», що означає, за визначенням Платона, владу народу, яка нічим зовнішнім не обмежена. Таке розуміння демократії актуалізує цінності рівності і свободи, причому всіх без винятку. Арістотелем бу закладений другий принцип демократії – дії людей підпорядковані закону. Це було певним обмеженням природних прав «вільної людини». Воно спричинило необхідність надання людині перших політичних прав, зокрема, через виборність представницької влади, що стало третім принципом демократії [1, с.12].

Наступним принципом демократії (за Н. Макіавеллі), який закладає обмеження сваволі людини, є консенсус (згода) народу. Абстрагування понять народ і тоталізація влади Володаря внутрішньо спонукають означення двох наступних принципів (Т. Гоббс, Дж. Локк). Перший – окреслення основних прав людини, які б виокремили її з гомогенної системи «народ», де людина, по суті, втрачає себе, в гетерогенну систему – суспільство, яка становить сукупність індивідів і яка є продуктом взаємовідносин між індивідами. Другий принцип – розподіл влади Володаря для створення системи контролю за нею.

Усвідомлення потреби у постійному зв'язку між людиною (суспільством) і Володарем (державою) зумовлює появу ще одного принципу демократії – свободи слова для забезпечення об'єктивного висвітлення дій держави, а отже – й надання можливості контролю за нею з відповідною реакцією на її дії (Т. Гоббс, Дж. Локк).

Нарешті, останнім, але надзвичайно важливим принципом, який внутрішньо притаманний усій політичній історії людства і, фактично, є основою для забезпечення дії всіх попередніх. Є принцип толерантного (терпимого) ставлення до сього. Що існує в природі. Він визначає демократію вже не як форму правління, а як спосіб співіснування людей [2, с.13].

Принципи демократії виявляють себе на чотирьох рівнях: рівні конкретного індивіда (людини), рівні нації (титульної нації на даній території), рівні громадянського суспільства та рівні держави. Ці рівні тісно взаємопов'язані між собою, вони то поглинають, то заперечують один одного, але в сукупності відображають всю глибину поняття демократії: від способу співіснування між людьми до форми державного правління.

На першому рівні, рівні конкретного індивіда, окреслюється можливість людини формувати в собі відчуття внутрішньої необхідності у демократії як формі прав-

ління, способі життя і сприйняття дійсності, а також усвідомлювати себе елементом політичної системи, яку, хоч як це парадоксально видається, він завжди внутрішньо бажає заперечити, навіть якщо вона є сутнісним виявом його самого. Це рівень, якому найбільше необхідна демократія, і, одночасно, вона найбільше губить сутність людини, сублімуючи її категорію «демос» (народ). На даному рівні визначаються тільки внутрішні відчуття людиною демократії, але не відображаються відносини між індивідами, які становлять її основу. Отже, даний рівень містить у собі формалізоване, абстрактне розуміння демократії [3, с.103].

В Україні зазначений рівень характеризується яскраво вираженими індивідуалістичними схильностями особистості, що обумовлено як історичними, так і природними, географічними факторами, насамперед, такими: велика територія, наявність природних умов існування з відносно легким обробитком землі. Відсутність родової знаті, із-за наявності гіпертрофованого роду, що яскраво виявило себе в шлюбних відносинах, актуалізувала кожного індивіда, з яскраво вираженою самодостатністю [4, с.9].

Тільки створивши власну українську державу, кожен індивід отримав право на вільний та всебічний розвиток своєї особистості, його права і свободи стали невідчужуваними та непорушними (Конституція України, розділ II) [5, с.7].

Визначення сутності другого рівня демократії рівня нації – залежить від розуміння і актуалізації кожною конкретною нацією таких атрибутивних означень даної категорії, як, по-перше, нація як носій певної культури; по-друге, політична і етнічно титульна нація; по-третє, політична нація, яка складається з багатьох етнічних націй. Способи поєднання цих трьох елементів нівелюються або атомізують індивіда, створюючи певну систему його існування [6, с.106].

Підстави для укорінення в Україні інтегративного націоналізму на зразок французького є досить слабкими і гіпертрофованими, оскільки історично національна ідентифікація України відбувалася переважно за «релігійним» принципом, культурно – мовний принцип не відігравав значної ролі. Не зможе задовольнити внутрішні очікування більшості людей в Україні й британський досвід національного буття у формі політичної нації, прийнятий спосіб співіснування етнічних націй. Українська національна спільнота, яка ніколи не мала власної національної держави і була постійно підпорядкованою сусіднім націям, що вже сформували свої держави, не ідентифікує владу як інститут, що виражає її інтереси, а визнає єдиний орган влади – місцеве самоврядування в особі загально обраного «старійшини» [7, с.67].

Третій рівень, на якому відображає себе демократія – це рівень громадянського суспільства, позаполітичної сфери буття. Тут найбільш яскраво виявляються і одночасно встановлюються та формалізуються відносини між індивідами, що є основою формування правової держави. На даному рівні демократія переходить від способу співіснування людей у державі до форми правління, а це потребує певних умов: внутрішньої автономності людини та зовнішніх, правових гарантій збере-

ження цієї автономності, структуралізованого суспільства, відповідної системи соціальних відносин, зокрема, відносин власності, адекватної політичної системи. Поєднання зазначених елементів нівелює недоліки демократії на попередніх рівнях.

В Україні даний рівень повинен би швидко реалізувати себе через внутрішню готовність суспільства до даної системи відносин, що була сформована упродовж усієї історії розвитку. Функціонування цієї системи органічно відповідає особливостям ментальності українців, характерними рисами якої є автономність особи і відстоювання власних інтересів при толерантному ставленні до інтересів інших верховенство права, а також повага до власності. У Конституції України закріплено систему відносин, політичну систему та систему власності, які є необхідними для існування громадянського суспільства.

Однак, через певну зміну ментальних акцентів, зумовлену трьохсотлітнім перебуванням у складі Російської імперії, де зазначені риси ментальності були скоріше недоліком, аніж чеснотою, а також сильним зовнішнім тиском як з боку західних демократій, що намагаються необґрунтовано прискорити процес формування громадянського суспільства в Україні без врахування особливостей української ментальності, так і з боку північного сусіда, з його прагненням впливати на даний процес з метою надання громадянському суспільству в Україні рис, що характерні для спільної, схильних до тоталітарної форми правління з нівелюванням індивідуалістичних схильностей людей, обожненням політичного лідера, зневірою у власних силах, власній самобутності, власній значимості, швидке формування громадянського суспільства в Україні не відбувається. Стримуючими факторами є і неструктурованість українського суспільства. Недосконалість політичної системи, тощо.

Держава, як четвертий рівень існування демократії, формалізує основні принципи демократії, перетворюючи їх на закони, і забезпечує умови їх реалізації у конкретних життєвих ситуаціях. Формування самої держави, а точніше, державних інститутів, з їх функціональним розподілом влади, також має відповідати з точки зору дослідників – прагматиків історичній логіці та ментальним очікуванням населення.

Найбільш загрозливим для демократії в Україні є спосіб поділу влади, який закріплений Конституцією України, але який ефективно може функціонувати тільки за умов тоталітарного правління. Обраний народом Президент не є головою виконавчої галки влади, Верховна Рада також не має виконавчих повноважень. Функції виконавчої влади, функції динамічного розвитку держави виконує найменш стабільна інституція Кабінет Міністрів, за вплив на який іде постійна боротьба між парламентом і Президентом. В Україні виконавча гілка влади стала засобом політичних ігор, які набувають особливо гострих форм сьогодні внаслідок індивідуалістичності української ментальності [8, с.7].

Не сприяє становленню України як держави постійний пошук зовнішньої допомоги (захисту). Історичний досвід свідчить: тільки беззаперечна віра у власну самобутність, концентрація власних сил і ресурсів забезпе-

чить формування української нації і побудову незалежної демократичної держави Україна, яка посяде гідне місце у світовій спільноті.

Отже, саме перший та другий рівні демократії, тобто рівень конкретного індивіда і рівень титульної нації на даній території – це, як дало зазначив Ж. Дельоз, «Більшість, а будь-яке становлення за своєю природою є якраз те, що вилучається з більшості». Саме на цих рівнях визначається внутрішня логіка існування демократії. Її національні характеристики, її функціональна необхідність для максимальної реалізації особистості. Нарешті, саме на цих рівнях найбільше виявляє себе суперечність, яку Ф. Ніцше визначив як «дивне протиріччя між внутрішньою сутністю, які не відповідає ніщо зовнішнє, і зовнішністю, які не відповідає ніяка внутрішня сутність». Ефективне поєднання першого і другого рівня створює можливість найбільш ефективного розв'язання зазначеного протиріччя, формуючи тку систему відносин людини і влади, яка кожному дає можливість реалізуватися. Відобразити дійсність через самого себе.

Тому основним фактором, який визначає особливості національних моделей демократії, є людина, а точніше – перехід «людина – суспільство». У разі збігу теоретичного розуміння концепції демократії, яка реалізується в конкретній державі, з очікуванням народу (людини, нації) на всіх рівнях спричиняється резонанс, що стимулює національний розвиток. Але якщо хоча б один елемент входить у суперечність із суспільними очікуваннями, навіть якщо він на загальнотеоретичному рівні є вищим, логічнішим, більш обґрунтованим і засвідчив свою ефективність у інших системах демократії, це спричиняє дисонанс. Така демократія стає причиною занепаду як зовнішньо нав'язана форма, якій завжди буде протистояти кожен конкретний індивід, спільнота. Таку демократію важко назвати демократією, оскільки вона заснована на порушенні головного принципу демократичного існування – волі більшості.

Таким чином, формування демократичної системи в Україні має базуватися на основі загальнотеоретичних принципів демократії, сформованих упродовж багатовікової історії розвитку людства, але розглянутих крізь призму національної культури з внутрішньою логічною відповідністю національним характеристикам населення.

Висновки. Так як головна позитивна ідея політичного прагматизму – необхідність діяти, не покладаючись на авторитет, на апіорні ідеї, на випадок тощо, а шукати кращі способи та варіанти, приймати обґрунтовані рішення, тобто керуватися розумом, – принципи демократії в прагматичній парадигмі мають більш теоретичний, формальний характер. Як свідчить політична практика багатьох демократичних країн, демократія як ідеал демократія як система інститутів і процедур прийняття рішень не збігаються абсолютно. Проте, не зважаючи на наявні негативні явища в демократичному суспільстві, більшість населення критикують владу, все ж свідомо підтримує демократичні цінності. Що стосується рівнів прояву демократичних принципів, можна зробити висновки: рівень конкретного індивіда в Україні характеризується яскраво вираженими індивідуалістичними схильностями особистості. Другому рівню демократії – рівню нації – найбільше відповідає український

менталітет, німецька модель розуміння нації як територіально означеної спільноти людей. Третій рівень – рівень громадянського суспільства, поза політичний. В Україні даний рівень повинен би швидко реалізувати себе через внутрішню готовність суспільства до даної системи відносин, що була сформована упродовж усієї історії розвитку, а зараз закріплена в Конституції та законах України. Швидко формування громадянського суспільства в Україні не відбувається. Стримуючими факторами є неструктурованість українського суспільства, недосконалість політичної системи. Держава, як четвертий рівень існування демократії, занадто централізована, ментальним очікуванням українців відповідає сильний вплив місцевого самоврядування, система якого не працює належним чином. Основним фактором, який визначає особливості національних моделей демократії, є людина, а точніше – перехід «людина – суспільство», на що вже зверталась увага.

Отже, формування демократичної системи в Україні має базуватися на основі загальнотеоретичних принципів демократії, сформованих упродовж багатовікової історії розвитку людства, але розглянутих крізь призму національної культури з внутрішньою логічною відповідністю національним характеристикам населення.

Процес утвердження демократичних принципів перебуває під подвійним впливом: західної демократії та історично витворених ментальних очікувань українського народу. Політична прагматична парадигма поставила перед українським суспільством та політичною елітою ряд завдань, які потрібно вирішувати шляхом вироблення власної прагматичної політики, що врахувала б власний ментальний інтерес та прагматичні цінності зовнішньо – політичних партнерів. Проблема в тому, що пострадянські країни, наша держава в тому числі, в соціально – економічній сфері значно поступаються «зрілим» демократичним країнам, що змушує перших йти окремим шляхом «по узбіччю». Очевидним є те, що навіть коли б на нинішньому етапі національного розвитку нам заманулося взагалі відмовитися від будь-якої інтеграції, все одно ретельно вивірена програма загальнодержавного «евроремонту» залишилася б самоцінною. Передумовою внутрішніх масштабних реформ є обрання стратегічного зовнішньо – політичного курсу, а при наявності такого сусіда як Росія з імперськими прагматичними цінностями, внутрішня політична нестабільність лише посилюється. Реалістична програма національного оновлення може бути сформована лише після прагматичного усвідомлення ідентичності незалежного існування держави і особистості, в результаті повноцінного тлумачення прав людини у їх соціально – економічному, політичному і суто духовному вимірі.

Література

1. Кучеров А.І. *Демократія і національний розвиток. Історія та сучасність* – К.: «Лібра».. – 2005. – С. 12
2. Аялин А.А. *Имперский миф и национальный прагматизм.* – М.: АСП, 2005. – 123 с.
3. Парсонс В.І. *Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики. Переклад з англійської.* – К.: Видавничий дім «Києво – Могилянська академія», 2016. – С.103
4. Дергачов О. *Суспільство блага: чи для всіх воно можливе? // Джерело тижня № 65.* – 2004. С. 6

5. Конституція України, зі змінами, внесеними згідно з Законом № 2222 – IV від 08.12.2004, ВВР, 2005, № 2, С. 7

6. Парсонс В.І. Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики. Переклад з англійської. – К.: Видавничий дім «Києво – Могилянська академія», 2016. – С. 106

7. Гринів О. Українська націонологія: від другої світової війни до відродження держави. Історичні нариси. – Львів: Світ, 2004. С. 57

8. Деснянський О. Дві орбіти // Народне слово № 5. – 2008. – С. 7

References

1. Kucheron A.I. Demokratsiya i natsional'nyy rozvytok. Istoryia ta suchasnist' – К.: «Libra».. – 2005. – С. 12 [in Ukrainian]

2. Lyalin A.A. Imperskiy mif i natsional'nyy pragmatizm. – М.: АСТ, 2005. – 123 s. [in Russian]

3. Parsons V.I. Publichna polityka. Vstup do teorii y praktyky analizu polityky. Pereklad z anhliys'koyi. – К.: Vydavnychyy dim «Kyievo – Mohylyans'ka akademiya», 2016. – S. 103 [in Ukrainian]

4. Derhachov O. Suspil'stvo blaha: chy dlya vsikhi vono mozhyve? // Dzherelo tyzhnya #65. – 2004. S. 6 [in Ukrainian]

5. Konstytutsiya Ukrayiny, zi zminamy, vnesenymy z hidno z Zakonom # 2222 – IV vid 08.12.2004, VVR, 2005, #2, S. 7 [in Ukrainian]

6. Parsons V.I. Publichna polityka. Vstup do teorii y praktyky analizu polityky. Pereklad z anhliys'koyi. – К.: Vydavnychyy dim «Kyievo – Mohylyans'ka akademiya», 2016. – S. 106 [in Ukrainian]

7. Hryniv O. Ukrayins'ka natsionolohiya: vid druhoyi svitovoyi viyny do vidrodzhennya derzhavy. Istorychni narysy. – L'viv: Svit, 2004. S. 57 [in Ukrainian]

8. Desnyans'kyy O. Dvi orbity // Narodne slovo #5. – 2008. – S. 7 [in Ukrainian]

Chizhova O.M.,

*Professor of the Department of Public Management
of International Relations of the NPU named after M.P. Dragomanov,*

Ukraine, Kyiv

DEMOCRATIZATION PROCESSES IN UKRAINE AS A MANIFESTATION INTERNAL AND EXTERNAL PRAGMATIC GUIDELINES

The article deals with pragmatism as a methodological setting and ideological orientation that influences the social and political life of Ukrainian society in the conditions of deepening and strengthening the principles of democracy.

Key words: *democracy, paradigm, politics, pragmatism, principles, theory.*

Economics

УДК 304, 308, 374

Галенко К.О.,

студентка 4го курсу Національного Університету Харчових Технологій, Katyarizaya@gmail.com

Стеценко В.А.,

к.е.н., доцент кафедри маркетингу Національного Університету Харчових Технологій,

Stetcenkovika@gmail.com

Україна, м. Київ

ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКЛАМНОЇ КАМПАНІЇ НА ПРИКЛАДІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

У статті наведені результати аналізу засобів підвищення результативності рекламної кампанії на прикладі освітніх послуг. Встановлено, що у сучасному світі реклама не посідає важливу сходинку у бізнесі, але з'ясовано, що коли буде змінена система надання освітніх послуг буде змінене ставлення до рекламних носіїв та розробки рекламних кампаній в цій сфері.

На конкретних прикладах була проаналізована доцільність використання рекламних носіїв та запропонований інший варіант просування. У статті було розглянуто поняття рекламної кампанії, унікальної торгової пропозиції, ефективності рекламних носіїв та рекламної кампанії.

У статті було розглянуто особливості реклами освітніх послуг та проведення їх систематизації. Визначено що використання рекламних носіїв у різних випадках надання освітніх послуг. На підставі було запропоновано варіанти підвищення результативності в рекламній кампанії в сфері надання освітніх послуг.

Ключові слова: реклама, освітні послуги, рекламна кампанія, рекламні інструменти.

Постановка проблеми. Проблема засобів підвищення ефективності рекламної кампанії у сфері освітніх послуг не є достатньо вивченою. Невелика кількість освітніх закладів використовують рекламу, як інструмент просування, що сповільнює залучення нових клієнтів. Освітні послуги в Україні відрізняються від аналогічних освітніх послуг у країнах Європи. Для того щоб сучасна освіта була на крок вперед, необхідне її оновлення з урахуванням освітніх тенденцій в рекламі.

Актуальною залишається і проблема формування бюджету для модернізації освітніх послуг. Для отримання бюджетування найкращим способом є рекламна діяльність, яка дозволить знайти інвесторів та залучити більшу кількість споживачів. Виділення бюджету на рекламну діяльність та її раціональне використання є важливою умовою успіху закладу освіти. Багато державних та приватних установ недооцінюють рекламну кампанію, як основний інструмент інформування надання своїх послуг. Проблему підвищення результативності рекламної кампанії освітніх послуг в Україні розглядається в наукових працях І.М. Грищенко, Н.В. Цимбаленко, Т.М. Нефедова, Д.В. Шеванюк, М.М. Дір.

Мега статті. дослідження засобів підвищення ефективності рекламної кампанії на прикладі освітніх послуг.

Основними завданнями цієї статті є: визначити актуальні засоби підвищення результативності рекламної кампанії, проаналізувати рекламу освітніх послуг на окремих прикладах.

Виклад основного матеріалу. Освітні послуги в Україні мають широкий вплив на споживачів, батьки водять дітей до школи, на додаткові заняття і дорослі також відвідують заняття з іноземних мов, вивчають

нові хобі та відвідують додаткові курси. В такому випадку освітні послуги є продавцями, а всі дорослі та діти є покупцями. Кожен з них реалізує свої потреби, будь вони корисними на роботі, у школі чи в повсякденному житті.

Освітні послуги є важливою частиною життя сучасних українців. Кожен намагається обрати вигідний для нього варіант по своїм критеріям, найпоширенішими з яких є:

- місцезнаходження (близько до дому чи до школи);
- ціна;
- якість викладання предмету;
- відгуки споживачів;
- кількість людей в групі для навчання чи наявність індивідуальних курсів.

Освітній заклад намагається задовольнити усі критерії вибору споживача. Вони спираються на цінову політику в своєму районі чи місті та визначають середню ціну за послугу, обирають офіси біля шкіл чи біля житлових комплексів. У сучасному світі конкуренція досить велика, тому задоволення потреб споживачів стоїть на першому місці у підприємства.

Для того щоб підприємство могло задовольнити потреби споживачів та використовувати якісну та впливову рекламу, треба розуміти як вони роблять вибір послуг. Найчастіше вибір споживачів базується на емоціях, а не на раціональних мотивах.

Споживачі роблять свій вибір базуючись на:

- асоціації;
- перше враження;
- оточення;
- бажання.

На основі емоціонального вибору рекламодавці починають розробляти свої рекламні кампанії. Деякі бренди починають асоціювати свій товар з посмішкою, радістю, щасливою родиною. Вони вже прив'язують споживача до себе.

Додаючи спокійну чи енергійну музику, декор чи різні запахи підприємство справляє перше позитивне враження на споживачів. Цей емоціональний інструмент може як відлякати споживача так і зробити його постійним покупцем [1].

Важливим є фактор оточення і так названий стадний інстинкт, коли людина купує речі, найчастіше техніку, яку має майже кожна людина. Ніхто не хоче бути білою вороною, а рекламодавці дуже влучно використовують цей емоційний підхід. Сучасні користувачі інтернету та соціальних мереж будують собі ідеальне життя медійних особистостей, та намагаються купувати все, що мають ведучі, блогери та актори. Кожна їх порада, буде почута та приведе достатній дохід підприємству товар якого було прорекламовано.

Людина постійно має бажання про нові товари або послуги. Це бажання обумовлене оточенням, асоціаціям та враженнями протягом життя. Бажання виробляється завдяки комплексу емоцій, що будують для нас інші люди. Гарним прикладом є асоціація Парижу з містом кохання, куди приїжджають тільки з парою та проводять вечори удвох. Це гарна перспектива, але Париж також є містом для вечірок та самотніх прогулянок, але рекламодавці, лідери думок, реклама навкруги показує все з іншого боку.

В кожній сфері послуг є велика конкуренція, в кожному великому місті знаходиться більше ніж 100 шкіл, дитсадків, шкіл іноземних мов, тому конкуренція є надто великою і кожен хоче отримати собі бажаного клієнта. Для досягнення цієї цілі підприємство використовує різні підходи щоб здвинути свого конкурента на задній план. Для підвищення своєї конкурентоспроможності підприємство використовує [2]:

- унікальну торгову пропозицію, для того щоб підприємство виділялося від своїх конкурентів та його могли легко згадувати споживачі;

- реклама та зв'язки з медійними особистостями, які формують лояльне ставлення до підприємства;

- покращення надання послуг, акції та знижки.

Використання таких пунктів для підвищення своєї конкурентоспроможності дає свій результат та підвищує підприємство на декілька сходів уперед.

Якщо після формування свого іміджу, унікальної торгової пропозиції, покращення надання послуг та реклами, підприємство не отримує бажані результати, тоді була не правильно налаштована рекламна кампанія чи не правильно визначена унікальна торгова пропозиція.

Унікальна торгова пропозиція – це не просто перерахування унікальних характеристик товару або послуги. Його головне завдання – чітко сформулювати посил, який донесе до споживача вашу пропозицію. При цьому потрібно донести інформацію таким чином, щоб відрізнитися від конкурентів, а також викликати у споживача бажання зробити покупку. Розробка унікальної торгової пропозиції є важливим етапом при створенні підприємства та розробки рекламної кампанії, так як ця пропозиція

може бути використана не один рік і не в одній рекламній кампанії підприємства [3].

Розробка унікальної торгової пропозиції побудована на таких етапах [4]:

- аналіз продукту;
- аналіз ринку;
- аналіз цільової аудиторії;
- аналіз конкурентів;
- формування списку основних переваг.

Після розробки унікальної торгової пропозиції за допомогою рекламних чи креативних агентств, чи самотужки, треба переходити до наступного етапу – створення рекламної кампанії.

Рекламна кампанія – це об'єднання декількох рекламних заходів, які об'єднані однією метою, що охоплюють визначений період часу та розподілені в часі так, щоб один захід доповнював інші.

Етапи розробки рекламної кампанії [5]:

- дослідження, визначення цільової аудиторії, споживчих стереотипів, аналіз конкурентів та існуючої реклами на ринку;

- стратегія, визначення каналів впливу на цільову аудиторію, етапів проведення рекламної кампанії, її цілі, бюджет та тривалість;

- медіапланування, визначення масштабів, термінів та інтенсивності рекламної діяльності;

- візуальна розробка рекламної кампанії;

- впровадження, розміщення рекламних матеріалів та вирішення організаційних питань.

Після розробки та проведення рекламної кампанії треба провести аналіз результату та її ефективності, для того щоб було зрозуміло, що потрібно змінювати, покращувати та які рекламні матеріали найкраще впливають на цільову аудиторію.

У глобальному сенсі ефективність реклами та рекламної кампанії – це ступінь досягнення поставлених перед рекламою цілей і як правило, у фірми є бажання досягти поставленої мети [5].

Оцінка результату проведення рекламної кампанії проводиться з опорою на два критерії: до психології впливу на споживача (зростання лояльності до бренду) і з економічної ефективності (збільшення кількості продажів).

Для оцінки рекламної кампанії використовують три методики [6]:

- опитування цільової аудиторії та споживачів даної послуги або товару, для аналізу рекламних носіїв та рекламних макетів;

- спостереження за цільовою аудиторією чи споживачем, як на нього діє рекламне повідомлення. Наприклад, аналіз гугл-аналітики переходів на рекламний банер;

- експеримент, створюються спеціальні фокус групи з представників цільової аудиторії.

Насправді, визначити результативність рекламної діяльності є майже неможливим, особливо з зовнішньою рекламою, але здійснити моніторинг інтернет – реклами, визначити результативність за формулами та робити порівняння даної рекламної кампанії та рекламної кампанії конкурентів є можливим [7].

Розглянемо деякі особливості реклами освітніх послуг, та представимо їх в табл. 1.

Таблиця 1

Рекламні носії на прикладі освітніх послуг

Заклад, який надає освітню послугу	Локація освітнього закладу	Цільова аудиторія	Реклама, яка використовується	Результативність реклами
Школа іноземних мов	Новобудова або житловий комплекс	Школярі та дорослі, що проживають на території житлового комплексу	Соціальні мережі, білборди, знижки та акції	Середня кількість учнів, але низька результативність рекламних носіїв
Університет	Центр міста	Усі хто закінчив школу та планує вступати (різні міста)	Офіційний сайт, білборди, контекстна реклама	Середня результативність реклами та правильно побудований імідж
Загальноосвітня школа	Мікрорайон	Батьки, що обирають майбутнє місце навчання для своїх дітей	Офіційний сайт	Низька результативність реклами, тому що її майже немає

Кожне підприємство, яке представляє послуги або товар повинна проводити аналіз ефективності рекламної кампанії та порівнювати свою результативність з минулою рекламною кампанією яка була проведена. Проведена рекламна кампанія повинна мати прибуток та збільшувати продажі або використання послуги, тому тут важливе правильне розміщення рекламних носіїв та розподіл їх бюджету. Наприклад, невелика школа яка хоче залучити до своїх додаткових занять якнайбільше учнів з інших шкіл повинна, в першу чергу інформувати батьків через соціальні мережі (фейсбук), додати контекстної реклами при пошуку в інтернеті, також використовувати зовнішню рекламу в даному районі та друковану рекламу яку можна роздавати по району знаходження школи.

Проаналізувавши табл. 1 можна зробити висновок, що українські загальноосвітні школи взагалі не використовують рекламу та комунікацію з батьками в соціальних мережах та майже не додають новини на офіційний сайт. Це обумовлено тим, що держава або директор школи не виділяє бюджету на рекламну діяльність. Таким чином багато батьків не можуть зрозуміти кращі сторони шкіл та раціонально обрати.

Ситуація щодо курсів з іноземної мов набагато краще. На додаткових гуртках та курсах виділяють рекламний бюджет та додають акції та знижки, що заохочує споживача прийти саме до них. Правильне використання соціальних мереж та активна участь в них, приведе підлітків та батьків до школи. Так як середньостатистичний українець проводить в соціальних мережах в середньому годину свого вільного часу, він обов'язково попаде на рекламу в соціальних мережах. Зовнішня реклама недалеко від метро буде доцільно для використання. Зараз житлові комплекси будують не далеко від метро, тому саме там можна знайти потенційних клієнтів.

Отже, краще ставити акцент на рекламу в інтернеті та розвивати соціальні мережі, де можна буде ділитися життям університету та студентів.

Проаналізувавши всі види рекламних носіїв даних освітніх послуг, можна зробити висновок, що кожному не вистачає унікальної торгової пропозиції та збільшення або зменшення рекламних носіїв. У табл. 2 наведені рекламні носії для покращення результативності рекламної кампанії та розроблена унікальна торгова пропозиція.

Таблиця 2

Пропозиції щодо підвищення результативності в рекламній кампанії в сфері надання освітніх послуг

Заклад який надає освітню послугу	Унікальна торгова пропозиція	Рекламні носії для підвищення результативності
Школа іноземних мов	Майстер-класи на іноземній мові для батьків та дорослих, де можна зробити щось своїми руками та вчити мову одночасно	Використання контекстної реклами в інтернеті, використання друкованої реклами для сповіщення людей про акції та знижки, проведення безкоштовних вебінарів та відкритих уроків, ведення YouTube каналу
Університет	Представлення проектів студентів на закордонній платформі, співпраця з проектами обміну, заохочення студентів знижками на навчання або додатковими балами за гарне навчання та відвідування	Ведення соціальних мереж для батьків, студентів та майбутніх абітурієнтів, участь у фестивалях для пізнаваності університету
Загальноосвітня школа	Проведення відкритих дверей та вільне спілкування з вчителями, розробка відкритих уроків поза школою для пізнання світу та зробити процес навчання більш цікавим	Використання соціальних мереж для майбутніх учнів, використання зовнішньої реклами по всьому мікрорайону, друкована реклама, флаери які можна роздавати неподалеку

Висновки. Отже, наразі у сфері освітніх послуг і Україні є над чим працювати, так як галузь реклами тільки почала розвиватися та її тільки почали освоювати, вона не посідає одне з головних сходинок у веденні біз-

несу та не розглядається як один з головних інструментів для залучення потенційних споживачів.

Використання рекламних носіїв, аналіз ринку конкурентів, розробка та наліз рекламної кампанії та її резуль-

тативність однозначно зможе залучити нових клієнтів та споживачів. З кожним днем рекламна діяльність посідає важливу сходинку у світі та все більше підприємств використовують та виділяють бюджет для рекламної кампанії. Вже за кілька років, реклама буде посідати пріоритетне місце серед інструментів просування.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки: розробка унікальної торгової пропозиції та рекламної кампанії є важливий етап для покращення результативності та роботи в цілому. На разі освітні послуги не використовують рекламу, як важливий інструмент просування та збільшення потенційних споживачів.

Для результативності кампанії освітніх послуг треба розробляти рекламну кампанії та використовувати такі рекламні методи як, зовнішня реклама, реклама в інтернеті та друкована реклама. Після використання таких інструментів та аналізу ринку конкурентів можна розраховувати на позитивний результат.

Недовзі зміниться система надання освітніх послуг та рекламні носії, але реклама все одно буде залучати потенційних клієнтів. Тому, як би не змінювався світ у майбутньому реклама буде продовжувати залучати потенційних клієнтів, закладам освітніх послуг залишиться лише спостерігати за новинками в рекламній індустрії.

Література

1. Антонова З.О. Психологічні особливості впливу реклами на споживача [Електронний ресурс] / З.О. Антонова // Психологія педагогічного процесу. – 2013. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/prtr_2014_1_24.pdf.
2. Малик О.В. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств в ринкових умовах господарювання [Електронний ресурс] / О.В. Малик // Хмельницький університет управління та права. – Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/45298/1/iloverpdf_com-85-87.pdf.
3. ІДЕУНЕ. Особливості маркетингової концепції або, що таке УПІТ [Електронний ресурс] / ІДЕУНЕ // Рекламне агентство: електрон. – 2019. – Режим доступу: https://ideyne.com.ua/article/osobennosti_marketingovoi_koncepcii_ili_chto_takoe_utp

4. Колоро. Розробка УПІТ [Електронний ресурс] / Колоро // Брендінгове агентство: електрон. – 2019. – Режим доступу: <https://koloro.ua/u/unikalnoe-torgovoe-predlozhenie.html>.

5. Миронов Ю.Б. Основи рекламної діяльності / Ю.Б. Миронов, Р.М. Крамар. – Дрогобич: Посвіт, 2007. – 108 с.

6. Новосельський С.О. Методи оцінки ефективності рекламних кампаній організації [Електронний ресурс] / С.О. Новосельський, Ю.С. Мозгова – Режим доступу: <https://metody-otsenkie-ffektivnosti-reklamnyh-kampaniy-organizatsiy.pdf>.

7. PowerBranding. Звіт по ефективності рекламної кампанії [Електронний ресурс] / PowerBranding // Блог для маркетингологів: електрон.. – 2019. – Режим доступу: <http://powerbranding.ru/mediastrategiya/advertising-report/>.

References

1. Antonova Z.O. Psihologichni osoblivosti vplivu reklami na spozhivachia [Elektronniy resurs] / Z.O. Antonova // Psihologiya pedagogichnogo protsesu.. – 2013. – Rezhim dostupu: file:///C:/Users/User/Downloads/prtr_2014_1_24.pdf.
2. Malik O.V. Shlyahi pidvishchennya konkurentospromozhnosti pidpriemstv v rinkovih umovah gospodaruvannya [Elektronniy resurs] / O.V. Malik // Hmelnitiskiy unIversitet upravlnnya ta prava. – Rezhim dostupu: http://eprints.kname.edu.ua/45298/1/iloverpdf_com-85-87.pdf.
3. IDEYNE. Osoblivosti marketingovoi kontseptsii abo, scho take UTP [Elektronniy resurs] / IDEYNE // Reklamne agentstvo: elektron. – 2019. Rezhim dostupu: https://ideyne.com.ua/article/osobennosti_marketingovoi_koncepcii_ili_chto_takoe_utp
4. Koloro. Rozrobka UTP [Elektronniy resurs] / Koloro // Brendingove agentstvo: elektron. – 2019. – Rezhim dostupu: <https://koloro.ua/u/unikalnoe-torgovoe-predlozhenie.html>.
5. Mironov Yu.B. Osnovi reklamnoi diyalnosti / Yu.B. Mironov, R.M. Kramar. – Drogobich: Posvit, 2007. – 108 s.
6. Novoselskiy S.O. Metodi otsinki effektivnosti reklamnih kampaniy organizatsiy [Elektronniy resurs] / S.O. Novoselskiy, Yu.S. Mozgova – Rezhim dostupu: <https://metody-otsenkie-ffektivnosti-reklamnyh-kampaniy-organizatsiy.pdf>.
7. PowerBranding. Zvit po effektivnosti reklamnoi kampanii [Elektronniy resurs] / PowerBranding // Blog dlya marketologiv: elektron.. – 2019. – Rezhim dostupu: <http://powerbranding.ru/mediastrategiya/advertising-report/>.

Galenko K.O.,

student of the 4th course of the National University of Food Technologies, Katyarizaya@gmail.com

Stetsenko V.A.,

Candidate of Economics, Associate Professor of the Marketing Department of National University of Food Technologies, Stetcenkovika@gmail.com.

Ukraine, Kyiv

MEANS OF INCREASING AN ADVERTISING CAMPAIGN EFFICIENCY ON THE EXAMPLE OF EDUCATIONAL SERVICES

The article presents the results of analysis of means of increasing an advertising campaign efficiency on the example of educational services. In the modern world, advertising is not found to be an important business step, but it has been found that as soon as the educational system is changed, the attitude towards advertising media and the development of advertising campaigns in this field will be changed too.

The advisability of using advertising media was analyzed and another promotion option was suggested. The concepts of advertising campaign, unique sales offer, effectiveness of advertising media and advertising campaign were also observed.

The article deals with the features of educational services advertising and their systematization. On this basis, options for improving the educational campaign effectiveness for educational services have been proposed.

Key words: advertising, educational services, advertising campaign, advertising tools.

УДК 331.91

Гетьманенко Ю.О.,

*к.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та підприємництва
Донбаської державної машинобудівної академії, ugetmanenko@ukr.net*

Україна, м. Краматорськ

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проведено аналіз системи інституційного регулювання міжнародного ринку праці. Встановлено, що з розвитком світової економіки, економічної інтеграції та співробітництва різних країн постало завдання щодо узгодження і узагальнення трудових відносин, які склались на національних ринках праці. Запропоновано ввести обов'язкову норму визнання пріоритету міжнародних правових норм над національними у сфері використання праці при вступі до міжнародних організацій, при приєднанні до регіональних або субрегіональних утворень, що сприятиме практичній уніфікації умов використання праці у світовій економіці.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, міжнародний ринок праці, Міжнародна організація праці, міжнародні конвенції, зайнятість, безробіття, трудові ресурси, міжнародна трудова міграція.

Постановка проблеми. З розвитком світової економіки, економічної інтеграції та співробітництва різних країн постало завдання узгодити і узагальнити трудові відносини, які склались на національних ринках праці. При розробці комплексу заходів щодо регулювання міжнародного ринку праці необхідно дотримуватись певних правових норм і стандартів, закріплених в документах міжнародних організацій. Виконання цього завдання взяла на себе Міжнародна організація праці, яка у своїх конвенціях та рекомендаціях закріпила норми трудових відносин як частину міжнародного права. Конвенції та рекомендації МОП після ратифікації їх парламентами багатьох країн стали складовою частиною національного трудового права, яке регулює певні аспекти національного ринку праці.

Метою статті є проведення аналізу системи інституційного регулювання міжнародного ринку праці та впровадження напрямків щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна організація праці була утворена в 1919 р. як складова частина Ліги Націй, а з 1946 р. МОП отримала статус спеціалізованого органу Організації Об'єднаних Націй. До складу МОП входить 183 країни.

Особливістю МОП, яка відрізняє її від інших міжнародних організацій, є те, що представництво кожної країни-члена складається з представників трьох сторін – урядовців, підприємців та працівників [3, с.127-128].

Головна мета МОП – сприяння встановленню соціальної справедливості в сфері праці, захист інтересів працівників на основі соціального партнерства, покращення умов праці.

МОП має чотири головні стратегічні цілі: розвиток і реалізація норм і принципів у сфері праці; створення більш широких можливостей для жінок і чоловіків щодо забезпечення гідної зайнятості; розширення охоплення й підвищення ефективності соціального захисту для всіх учасників трудових відносин; зміцнення тристоронньої структури й підтримка соціального діалогу між учасниками трудових відносин [3, с.128].

Функціями МОП є: нормативна діяльність; технічне співробітництво; підготовка досліджень і публікацій.

Членами МОП можуть бути: уряди країн-учасниць, профспілки, організації підприємців.

Нормативна діяльність полягає в розробці міжнародних Конвенцій й рекомендацій щодо умов праці, зайнятості, прибутків, соціального забезпечення й основних прав людини й управління працею. Розробка нормативів є головним напрямом діяльності МОП. Держава-член зобов'язана регулярно надсилати до Організації звіти про виконання Конвенцій, а також інформацію щодо відповідності національного законодавства нормативам МОП. Серед Конвенцій важливе місце посідають питання заробітної плати, тривалості робочого дня, соціального страхування, відпусток, що оплачуються, служби найму робочої сили, робітничої інспекції. Конвенції й рекомендації МОП складають «Міжнародний трудовий кодекс», що є основою регулювання трудових відносин у країнах-членах [3, с.128].

Структура МОП є такою: Міжнародна конференція праці – вищий законодавчий орган; Адміністративна рада – для керівництва комітетами і комісіями при МОП; Міжнародне бюро праці – інформаційний і консультативний орган.

На сьогодні цією організацією ухвалено більше 350 конвенцій і рекомендацій, що регламентують різні аспекти переміщення, працевлаштування, соціального захисту різних категорій працюючих, включаючи міжнародних мігрантів. Документи МОП мають рекомендаційний характер, але їх виконання стає для держави обов'язковим у разі приєднання до тієї або іншої конвенції [2, с.220].

Конвенції й рекомендації МОП – акти міжнародного правового регулювання праці, що не є міжнародними договорами і не потребують ратифікації. Конвенції й рекомендації представляють собою звернення до держав з побажанням включити відповідні норми до національного законодавства, і охоплюють практично всі питання у сфері праці.

Одним з центральних напрямків діяльності МОП є вирішення проблем, що виникають на світовому ринку праці в процесі міжнародної міграції: Конвенція № 43 «Про взаємність у сфері ставлення до працівників-

іноземців», Конвенція № 97 «Про працівників – мігрантів» та ін.

Так, у Конвенції № 43 наголошується, що країни – члени МОП зобов'язані розробляти й здійснювати національну політику, спрямовану на сприяння й гарантію рівності можливостей щодо праці й зайнятості, соціального забезпечення для осіб, що перебувають в країні на законних засадах.

Розглянемо деякі найважливіші конвенції МОП, зміст яких впливає на особливості включення держав до міжнародного ринку праці.

Конвенція про обмеження робочого часу (1919 р.) – регламентувала обмеження робочого часу на промислових підприємствах 8 годинами на день, або 48 годинами на тиждень, але в той час не була ратифікована всіма державами. На даний час в більшості розвинутих країн законодавчо встановлений 8-годинний робочий день, а в деяких країнах встановлений 36–40-годинний робочий тиждень (Франція, підприємства державного значення в США) [4, с.115].

Конвенція № 2 «Про безробіття» (1919 р.). В ст.2 зазначається, що держава встановлює систему безоплатних державних бюро зайнятості під контролем центральних органів.

Конвенція № 29 «Про примусову або обов'язкову працю» (1930 р.). В ст.1 зазначається, що держава зобов'язується ліквідувати примусовість або обов'язковість праці у всіх формах.

Конвенція № 44 «Про допомогу особам, які є безробітними з незалежних від них обставин» (1934 р.). В конвенції дається визначення поняття «відповідна зайнятість» і визначаються критерії останньої: професія, місце проживання, винагорода та інші умови праці, непричетність до трудових спорів, особисті обставини претендентів.

Конвенція № 88 «Про організацію служби зайнятості» (1948 р.), в якій зазначається, що держава забезпечує утримання служби зайнятості, послуги якої є безкоштовними. Основним обов'язком служби зайнятості визначено забезпечення можливої організації ринку зайнятості в якості невід'ємної частини національної програми досягнення і підтримання повної зайнятості, розвитку і використання продуктивних сил.

При цьому в Конвенції № 96 «Про платні бюро по найму» (1949 р.) вказано, що держава передбачає поступову ліквідацію платних бюро по найму, які мають комерційні цілі.

Конвенція № 95 «Про охорону заробітної плати» (1949 р.) та Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 р.) проголошують, що держава забезпечує виплату гідної заробітної плати та допомоги по безробіттю.

Конвенція № 122 «Про політику в області зайнятості» (1964 р.) визначає, що держава здійснює активну політику зайнятості, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості з метою стимулювання економічного зростання і розвитку, підвищення рівня життя, задоволення потреб в робочій силі та ліквідації безробіття. Ця політика враховує взаємозв'язок між цілями в області зайнятості, іншими економічними та соціальними цілями. До консультацій відносно напрямків політики зайнятості залучаються представники підприємств і працівників.

В Конвенції № 142 «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в області розвитку людських ре-

сурсів» (1975 р.) вказується, що політика і програми орієнтації та професійної підготовки здійснюються у співробітництві з організаціями підприємців і працівників.

Для визначення напрямків регулювання міжнародного ринку робочої сили особливе значення має Конвенція № 160 «Про статистику праці» (1985 р.), відповідно до якої держава має регулярно складати аналітичні дані за такими напрямками: економічно активне населення, зайнятість, безробіття; структура і розподіл економічно активного населення; вартість робочої сили.

Зазначені аналітичні дані утворюють підґрунтя реалізації Конвенції № 168 «Про сприяння зайнятості і захист від безробіття» (1988 р.), відповідно до якої держава прагне, щоб методи надання допомоги стимулювали працівників шукати зайнятості, а підприємців – забезпечувати продуктивну зайнятості найманих працівників.

Технічне співробітництво МОП здійснюється через реалізацію різноспрямованих проектів на території країн-членів за технічної допомоги Організації і охоплює широкий спектр напрямків реалізації трудових відносин. Як правило, проекти спрямовані на тристоронню участь сторін, і реалізацію проектів супроводжує роль відповідних місій.

Дослідницька діяльність МОП представлена підготовкою широкого комплексу аналітичних матеріалів, оглядів і звітів з питань використання праці, соціально-економічного розвитку в різних країнах і регіонах, що висвітлюються в офіційних виданнях МОП (бюлетенях) з питань міжнародних відносин. Останнім часом дослідницькі програми МОП спрямовані переважно на аналіз процесів глобальної міграції.

Серед інших міжнародних організацій, що опікуються питаннями глобальних міграційних процесів, необхідно виділити такі:

- Комісія ООН з народонаселення;
- Міжнародна організація з міграції (МОМ);
- Міжнародний комітет з питань міграції (СІМЕ);
- Система постійного нагляду за міграцією (CONEMI);
- Управління Верховного комісара у справах біженців при ООН (УВКБ);
- Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

Комісія ООН з народонаселення була утворена відповідно до спеціальної резолюції Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОС) в 1946 р. Комісія складається з представників 47 держав – членів ООН і членів спеціалізованих установ ООН – по одному від кожної держави, – що обираються Радою на основі справедливого географічного розподілу.

З метою підтримки тісних контактів з іншими органами, що займаються питаннями народонаселення, Комісія запрошує на свої засідання представників інших функціональних комісій, які приймають участь в її роботі без права голосу.

Міжнародна організація з міграції (МОМ) заснована в 1949 р. як Міжнародна організація у справах біженців, пізніше її повноваження були розширені і в 1989 р. вона була перейменована на МОМ. До неї входить 81 країна, в т.ч. 46 є членами МОМ, 35 – спостерігачами (у тому числі Україна). МОМ не входить до складу ООН, але тісно з нею співпрацює – розробляючи довготермінові програми у сфері регулювання міграційних процесів, сприяє вирішенню національних міграційних проблем,

а також займається питаннями переселення, працевлаштування та соціального забезпечення біженців.

Основними функціями МОМ є:

- розробка довгострокових програм в області регулювання міграційних потоків;
- надання допомоги в питаннях організації міграції; розвиток технічного співробітництва в області міграції;
- попередження втечі мізків і рееміграція;
- надання експертних послуг у зв'язку з міжнародною міграцією робочої сили;
- організація переміщення біженців;
- надання державою форуму для обміну думками і досвідом, організації співробітництва.

У якості головної організації з питань міграції МОМ є ініціатором активних загальноосвітніх дискусій щодо соціальних, економічних і політичних наслідків міграції в ХХІ ст. В своїй діяльності МОМ дотримується принципу, відповідно до якого гуманна і впорядкована міграція має приносити користь і мігрантам, і суспільству, що їх приймає.

У якості міжурядової установи МОМ спільно з партнерами по міжнародному співтовариству здійснює діяльність, спрямовану на:

- надання допомоги у вирішенні оперативних завдань в області міграції;
- роз'яснення проблем, пов'язаних з міграцією;
- підтримку економічного і соціального розвитку через міграцію;
- всебічне сприяння дотриманню людської гідності мігрантів і турбота щодо їх добробуту.

Органи управління МОМ:

- вищий орган управління – Рада МОМ, до якої входять по одному представнику від кожної держави-члена; при цьому кожна держава-член має в Раді один голос;
- Виконком МОМ (члени Виконкому обираються на дворічний термін, в даний час до нього входять представники 33 держав-членів) – розглядає питання політики і діяльності МОМ і управління організацією;
- Постійний комітет з програм і фінансів (ПКПФ), членами якого можуть бути представники всіх держав-членів (заснований замість Комітету з бюджету і фінансів, який існував раніше). Комітет зазвичай проводить засідання два рази на рік, розглядає бюджетно-фінансові питання.

Міжнародний комітет з питань міграції (СІМЕ) – установа, яка займається забезпеченням і захистом прав трудящих-мігрантів в Європі шляхом виконання угод, договорів, правил, контрактів, укладених між державами інтеграційних об'єднань.

Основними завданнями СІМЕ є: надання безвізового переміщення населенню в рамках інтеграційного об'єднання; створення спільних інформаційних систем з міграції робочої сили в рамках інтеграційного об'єднання; вживання спільних заходів у боротьбі з нелегальною міграцією; реалізація спільних технічних заходів для здійснення контролю над мігрантами.

Система постійного нагляду за міграцією (CONEMI) – організація, що координує діяльність національних імміграційних управлінь 29 провідних розвинених країн світу в рамках ОЕСР.

Управління Верховного комісара у справах біженців при ООН (УВКБ) вирішує питання захисту біженців, їх репатріації тощо.

Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) заснована у 1946 р., до неї входять 192 держави-члени, штаб-квартира знаходиться в Парижі.

Головна мета ЮНЕСКО – сприяння зміцненню миру й безпеки через розвиток міжнародного співробітництва в галузі освіти, науки й культури.

Цілями ЮНЕСКО є: поглиблення порозуміння за допомогою засобів масової інформації; розвиток освіти й поширення культури; збереження, поглиблення й поширення знань.

Функціями ЮНЕСКО проголошено такі як: розробка й реалізація соціальних програм; організація й проведення світових конференцій з проблем освіти, науки й культури; охорона пам'яток історії й культури; публікації з питань освіти й культури.

Основними сферами діяльності ЮНЕСКО є такі: виховання; наука; культура; комунікації; соціальні науки і розвиток; забезпечення миру; права людини.

Найважливішими програмами ЮНЕСКО є: програма ліквідації неписьменності; програма технічної допомоги; програма «Наука, технологія й суспільство»; програма «Людина і біосфера»; загальна програма інформації (з питань освіти, науки і культури); міжнародна програма розвитку комунікацій; програма «Початкова освіта для всіх»; програма перекладів ЮНЕСКО (визначних творів світової літератури) та ін. [3, с.139].

В конвенціях ЮНЕСКО містяться також положення, направлені на покращення освіти трудящих-мігрантів і членів їх сімей.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) є спеціалізованою структурою ООН, що розробляє спеціальні норми щодо здоров'я мігрантів, які використовуються при опрацюванні документів МОП та іншими міжнародними організаціями.

Документи, що розробляються вказаними міжнародними організаціями, мають велике значення щодо національного законодавства, оскільки при формуванні політики в області зовнішньої трудової міграції повинні враховуватися вимоги міжнародних нормативних документів. Зокрема, Загальна декларація прав людини, прийнята ООН в 1948 р., проголошує вільний вибір місця проживання і роботи у якості основоутворюючих прав людини.

На фоні глобальної лібералізації міграційних процесів окремі країни в межах власної міграційної політики застосовують різноманітні законодавчо оформлені методи стимулювання або, навпаки, стримування експорту або імпорту робочої сили.

Так, країни-експортери робочої сили, які зацікавлені у подальшому зростанні кількості емігрантів, реалізують спеціальні програми з попередньої їх фахової підготовки, сприяють укладанню контрактів з іноземними роботодавцями, ініціюють підписання двосторонніх договорів у соціальній сфері, ліцензують і контролюють діяльність фірм, що займаються наймом робочої сили. Водночас, деякі країни обмежують відтік кваліфікованих кадрів, фахівців, застосовуючи систему дозволів на еміграцію. Основними причинами, які можуть перешкодити виїзду за кордон, можуть бути: причетність до державної таємниці; урядова або військова служба; обов'язковий термін роботи на батьківщині після отримання освіти за державний кошт; лімітування з різних причин видачі закордонних паспортів.

Країни-імпортери робочої сили, у свою чергу, також здійснюють політику стимулювання або стримування потоку іммігрантів. З них виділяються ті, які опікуються, насамперед, покращенням демографічної ситуації, розвитком нових територій та галузей економіки, цікавляться, більш за все, станом здоров'я, віком, професійною підготовкою та бездоганним минулим тих, хто прибуває. Такий підхід є характерним на сьогодні для Австралії. Інші країни, зокрема, Східної Європи, що відчувають значне імміграційне навантаження, віддають перевагу представникам конкретних професій і спеціальностей [2, с.221].

Ратифікуючи міжнародні конвенції, країни, що регламентують процес трудової міграції, визнають пріоритет норм міжнародного права над національним законодавством, що має важливе значення як для самої країни з точки зору її інтеграції до світового співтовариства, так і для мігрантів, чий права за кордоном потребують захисту.

Важлива особливість міграції робочої сили полягає в тому, що регулювання даного процесу здійснюється двома (або більше) суб'єктами, що впливають на різні стадії переміщення населення і які переслідують певні не співпадаючі інтереси. Якщо країна-імпортер робочої сили більшою мірою відповідає за прибуття і використання мігрантів, то до функцій країн-експортера робочої сили більшою мірою входить регулювання відтоку робочої сили і захист інтересів мігрантів за кордоном.

В багатьох аспектах інтереси країн-експортерів і імпортерів робочої сили виявляються тісно переплетеними. Правове вираження взаємної зацікавленості країн, що приймають і направляють мігрантів, здійснюється у формі двох- або багатосторонніх міжнародних угод з питань міграції. Так, в північноєвропейському регіоні діє угода 1954 р. щодо створення єдиного північноєвропейського ринку праці, підписана Данією, Ісландією, Норвегією, Фінляндією, Швецією, і угода 1982 р., яка доповнює попередню, а також Конвенція ООН щодо біженців [1, с.431].

Відповідно до програми дій, прийнятих в 1976 р. на Світовій конференції із зайнятості в рамках МОП, набір робочої сили має відбуватися на основі дво- або багатосторонніх угод, розроблених на основі дослідження економічних і соціальних потреб країн-експортерів і країн-імпортерів робочої сили. В даний час значна кількість установ і організацій, перш за все, в рамках ООН, а також регіональних угруповань, займається проблемами, пов'язаними з міграцією населення і трудових ресурсів, як зазначалось вище.

Міжнародними стандартами передбачається також можливість для трудящих-мігрантів отримати освіту або підвищити кваліфікацію в країні перебування. Рівний доступ до отримання освіти регламентовано рекомендаціями МОП.

Документи МОП проголошують також рівність мігрантів з громадянами країни перебування також і у рівні мінімальної заробітної плати, а в тих країнах, де це передбачено національним законодавством, – можливість приймати участь у процедурі встановлення розміру заробітної плати. При цьому проголошується, що заробітна плата трудящим-мігрантам має виплачуватись регулярно і готівковими коштами.

Висновки. Ратифікація зацікавленими державами міжнародних конвенцій, що регламентують процес трудової міграції, є необхідною умовою для їх здійснення. Як зазначалось вище, діяльність МОП в якості однієї з цілей передбачає регулювання міграції населення. В даному контексті слід відзначити, що країни, що розвиваються, виступають з ініціативою підписання на міжнародному рівні під егідою МОП угод щодо забезпечення компенсаторних виплат країнам-експортерам робочої сили. Подібні угоди мають не тільки включати питання компенсації, а й регулювати зміст контрактів, що укладаються на роботу емігрантів, враховуючи при цьому рівень заробітної плати, соціального забезпечення, страхування та інші аспекти як для кваліфікованої, так і для некваліфікованої робочої сили.

Література

1. Дадалко В.А. *Мировая экономика: учебное пособие*. Минск: «Ураджай», «Интерпрессервис», 2001. 592с.
2. *Міжнародна економіка / За заг. ред. Сахарова В.С.* Київ: Національна академія управління, 2007. 432 с.
3. *Міжнародні організації. / За ред. Крака Ю.Г., Ковалевського В.В., Логвиної Н.С. 3-тє вид. перероб. та доп.* Київ: Центр учбової літератури, 2011. 344 с.
4. Петух В.М. *Ринок праці та зайнятість: навчальний посібник*, Київ: МАУП, 1997. 120 с.

References

1. Dadalko V.A. *World Economy: A Tutorial*. Minsk: «Uradzhay», «Interpresservice», 2001. 592 p.
2. *An international economy. Under edition of Saharova V.E.* Kyiv: The National academy of management, 2007. 432 p.
3. *International organizations./Under edition of Kraka Y.G., Kovalevskiy V.V., Logvinova N.S. the third publishing remade and added* Kyiv: Center of educational literature 2011. 344 p.
4. Petyukh V.M. *Labour-market and employment: A Tutorial*. Kyiv: IAPM 1997. 120 p.

Getmanenko Y.A.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor at the Department of Finance, Banking and Business at Donbass State Engineering Academy.

Ukraine, Kramatorsk

THE DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF INSTITUTIONAL REGULATION OF THE INTERNATIONAL LABOR MARKET IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

In the article the analysis of institutional regulation of the international labor market is carried out. It is established that with development of the world economy, economic integration and collaboration of different countries a task has appeared in relation to concordance and generalization of labour relations, which had developed on the national labor markets. It is proposed to introduce a mandatory norm of recognition of the priority of international legal norms over national ones in the sphere of labour usage when entering international organizations, when joining regional or subregional formations, which will contribute to practical unification of labour usage conditions in the world economy.

Key words: *globalization, integration, international labour market, International Labour Organization, international conventions, employment, unemployment, human resources, international labour migration.*

УДК 657.6:004(045)

Костюнік О.В.,*к. е. н., доцент кафедри обліку та аудиту, Національний авіаційний університет,
elena_kostynik@ukr.net***Труш І.В.,***студентка, Національний авіаційний університет,
iratrush01@gmail.com*

Україна, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ТОВАРІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розгорнуто обґрунтування теоретичних та організаційно-методичних положень, розробка рекомендацій для обліку і аналізу реалізації товару на підприємствах торгівлі з урахуванням зростаючих інформаційних потреб управління.

Із ціллю створення єдиного інформаційного простору управління реалізацією товарів обґрунтовано концепцію формування системи його обліково-аналітичного забезпечення, який представляє собою синергію частин обліку, аналізу і контролю, що взаємодіють шляхом інформаційних потоків під час акумулювання та передачі оперативної, якісної обліково-аналітичної та релевантної інформації шляхом її обробки, структурування і представлення для прийняття управлінських рішень із реалізації товарів внутрішнім користувачам й іншим стейкхолдерам.

Ключові слова: облікові комунікації, облікова інформація, облікова система, технології обліку, ефективність, фінансовий результат.

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік як інформаційна система управління процесом реалізації товарів відіграє важливу роль у налагодженні внутрішніх та зовнішніх інфокомунікаційних зв'язків підприємства з бізнес-середовищем. Схиляючись на це значно більшої актуальності здобуває організація у системі бухгалтерського обліку раціонального обміну інформацією (висхідною та низхідною) серед: між керівництвом та центрами відповідальності (вертикальна комунікація) і центрами відповідальності (горизонтальні комунікативні зв'язки); працівниками центрів відповідальності та обліковим персоналом різних рівнів управління; суб'єктом у торговельній діяльності та зовнішніми шехолдерами (власниками підприємств) і стейкхолдерами (постачальниками товарів, покупцями (замовниками), державою, кредитором, інвестором, тощо). Формування діючих та ефективних інфокомунікаційних каналів зв'язку забезпечує користувачів бухгалтерської інформації необхідними даними для обґрунтування управлінських рішень із підвищення ефективності процесу реалізації товарів, та, апіорі, потребує відповідних облікових комунікацій.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Спираючись на дослідження, облікові комунікації (від латинського «communicatio» – зв'язок чи спілкування) в управлінській інформаційній системі підприємств є відносно новою предметною областю наукових досліджень, яка зустрічається у працях О.А. Лаговської та В.В. Муравського, і трактується цими вченими наступним чином:

– процес обміну обліковою інформацією між елементами системи управління різного ієрархічного рівня, базуючись на різноманітті зв'язків між даними елементами задля підвищення злагодженості у їх функціонуванні та взаємодії (внутрішні комунікації) та між системами зовнішнього середовища (зовнішні комунікації) [1];

– пряме або зворотне передавання початкових даних про соціально-економічні процеси; частково або повністю опрацьованої інформації від однієї особи до іншої (групи осіб); з місця виникнення до місця її обробки; між методичними прийомами обліку, аналізу, контролю та управління [2].

У своїй роботі О.А. Лаговська говорить, що бухгалтерський облік є інформаційною моделлю системи підприємства, яка забезпечує ідентифікацію, обробку, узагальнення та передачу інформації про об'єкти, явища та процеси, пов'язані з його діяльністю, тому облікова система повинна розвиватись лише на основі врахування змін, що відбуваються в соціально-економічному середовищі. Незаперечним залишається той факт, що розвиток теоретичних, методологічних та організаційних основ системи бухгалтерського обліку базується на застосовуваних або ж затребуваних інформаційних конструкціях, які є окремим елементом сучасних економічних теорій та теорій управління.

Мета статі: У статті розкрито актуальність і важливість створення системи інформаційно-комунікаційного забезпечення обліку у торговельному підприємстві, як умови його розвитку та ефективного функціонування,

Виклад основного матеріалу. Інформаційна система управління реалізацією товарів в підприємствах торгівлі поділяється на зовнішні і внутрішні канали облікової комунікації. Зовнішні канали взаємодіють з інформаційною системою обліку через покупців, транспортні підприємства, фінансово-кредитні установи, державу і постачальників, а внутрішні канали взаємодіють на підґрунті контролю, аналізу, бюджетування та планування.

Визначені канали облікових комунікацій за процесом реалізації товарів мають бути чітко налагоджені як з огляду організації облікового процесу і формування інформаційних баз даних на підставі отриманих повідо-

млень, так і з огляду оптимізації засобів передачі цих повідомлень (усно, письмово, із застосуванням комп'ютерно-комунікаційної техніки й інформаційних систем та технологій передачі даних). Окрім цього двосторонні інформаційні канали залежно від потреб комунікаційного процесу можуть бути ускладнені, наприклад, із виду «облік-бюджетування» до виду «планування-облік-бюджетування-контроль-аналіз» тощо.

Комплекс зовнішніх та внутрішніх каналів облікових комунікацій утворює і структурує відповідні поля інфо-комунікаційних зв'язків управлінської системи торговельного підприємства. Так, поле зовнішніх комунікаційних каналів інформаційної системи управління реалізацією товарів складають напрями і засоби взаємодії підприємства торгівлі з покупцями і стейкхолдерами (постачальники товарів, фінансово-кредитні установи, держава тощо). Пріоритетними напрямками облікових комунікацій торговельного підприємства з покупцями окрім їх ідентифікації (юридична чи фізична особа; адреса; прізвище, ім'я, телефон та e-mail контактної особи) і пропозицій програм лояльності є передача інформації про:

- товари (асортимент; кількість; ціну; якість);
- популярність товарів у покупців та реклаमाції за ними (кількість і вартість замовлень та повернень товару і відмовлень від нього);
- форму розрахунків (готівкова; безготівкова) за придбані товари та умови оплати послуг фінансово-кредитних установ;
- способи доставки товарів (доставка поштою, чи власною службою доставки, чи із залученням автотранспортних підприємств).

Визначені зовнішні канали облікових комунікацій підприємства торгівлі з покупцями є обов'язковими, а отримання інформації за ними здійснюється із застосуванням комп'ютерно-комунікаційної техніки та інформаційних систем та технологій передачі даних. Одержані від покупця повідомлення являється підставою для формування замовлення та виконання договірних зобов'язань на поставку товарів, і відображення операцій з реалізації товарів у системі бухгалтерського обліку на підставі наявних первинних документів.

Поле внутрішніх каналів облікових комунікацій формують взаємозв'язки системи обліку із системами планування, бюджетування, контролю а також аналізу. Пріоритетними напрямками при цьому є формування та представлення інформації про доходи і витрати від реалізації товарів у звітності (управлінській та фінансовій), контроль та аналіз цієї інформації, планування обсягу реалізації у розрізі видового складу та асортименту товарів, складання бюджетів (продаж; собівартості реалізації товарів; витрат на збут; фінансових результатів) і контроль за їх виконанням, аналіз відхилень тощо.

Сучасний рівень розвитку інформаційних технологій дозволяє здійснювати комп'ютеризацію обліку всіх бізнес-процесів торговельного підприємства із урахуванням стрімких та мінливих змін зовнішнього та внутрішнього бізнес-середовища, що в свою чергу, сприяє формуванню ефективної системи інформаційно-кому-

нікаційного забезпечення управління процесом реалізації товарів і забезпечує можливість інтеграції до світової інформаційної спільноти.

Створення системи інформаційно-комунікаційного забезпечення у торговельному підприємстві являється умовою його розвитку і ефективного функціонування, оскільки дозволяє: «визначити стратегію розвитку торговельного підприємства; збільшити на 20–25% продуктивність праці облікового персоналу; зосередити функції управління в центрах ухвалення рішень та за рахунок цього досягати узгодженості дій в обліку, контролі, регулюванні та економічному аналізі на всіх рівнях управління; підвищити цілісність і достовірність інформації, завдяки встановленню відповідних повноважень на роботу в інформаційній системі для кожного працівника, відповідно до його кваліфікації та посади; трансформувати дані в інформацію, яка дозволить менеджерам виконувати планові, виконавчі й контрольні функції» [3, с.175].

Передумовою побудови інформаційно-комунікаційної системи обліку реалізації товарів є активність розвитку форматів торгівлі як у стаціонарному магазині, так і просування товарів на Інтернет платформах (власний сайт, OLX, Prom.ua, Zakupka.com, UI.UA, Instagram, Youtube, Pinterest, Facebook), і вирішення проблемних питань щодо впровадження інформаційних технологій основними із яких, за справедливим визначенням Н.М. Бразілій та Ю.М. Крот, є:

- мало розроблена методологія автоматизованої форми бухгалтерського обліку;
- необхідність вдосконалення програмних продуктів під нові стандарти ведення обліку згідно з МСФЗ;
- питання забезпечення надійності зберігання даних;
- проблема забезпечення інформаційної безпеки через застосування хмарних методів зберігання даних;
- питання цілісності даних;
- обмеження у використовуваному забезпеченні [4, с.900-901].

У підприємствах торгівлі комплексне вирішення означених проблем потребує попереднього моніторингу популярності і функціональних можливостей програмних продуктів, які пропонуються на сучасному ринку інформаційних послуг та застосовуються суб'єктами, і вибору найбільш продуктивних із них як з позиції забезпечення потреб облікового відображення операцій із реалізації товарів та представлення релевантної інформації для управління, так і з позиції збереження економічного ефекту від їх застосування.

Результати дослідження популярності програмних продуктів, які застосовуються для виконання прикладних обліково-аналітичних функцій, що отримані на підставі анкетування фахівців 50 облікових служб підприємств торгівлі свідчать про активне використання таких комп'ютерних програм, як: «1С: Роздрібна торгівля 8 для України», «Парус-Підприємство 7», «Master: Бухгалтерія», «Деловод». Менш популярними є: «Microsoft Dynamics NAV», «A5 Бухгалтерія», «ULTRA», «Торгсофт», «ABM Retail» та «BOOKKEEPER». Формування

такої інформації у підприємствах торгівлі, окрім найбільш популярної комп'ютерної програми «1С: Роздрібна торгівля 8 для України», здатна забезпечити програма Microsoft Dynamics NAV, яка належить до системи класу ERP (англ. Enterprise Resource Planning – планування ресурсів підприємства), та до появи якої на вітчизняному ринку комп'ютерних систем і технологій обліку призвів стрімкий розвиток інформаційного середовища.

Microsoft Dynamics NAV дозволяє вести бухгалтерський, податковий, управлінський облік на підприємстві, і передбачає управління всіма процесами а також ресурсами торговельного підприємства. Користувачі програми зазначають, що навчання і адаптація до Microsoft Dynamics NAV відбувається швидко через 100% інтеграцію із знайомою Microsoft Office (Outlook, Word, Excel). З метою ведення обліку за процесом реалізації товарів, у даному програмному продукті розроблено модуль «Продаж товарів та послуг», у якому реалізовано наступні функції:

- ціноутворення та знижки;
- облік продажів;
- контроль за якістю товарів;
- повернення товарів;
- інвентаризація товарів;
- списання товарів.

Це надає можливість здійснювати облік процесу реалізації товарів як через стаціонарний касовий апарат і комп'ютер, так і через портативні РРО а також планшети (або смартфони), та управляти продажами на підприємстві і його підрозділах через Інтернет. Крім того являється базовою платформою для підготовки бюджету реалізації (продажу). У той же час використання цього програмного забезпечення у діяльності вітчизняних підприємств торгівлі досить обтяжливе у зв'язку із її високою вартістю, тому при виборі програмного забезпечення інформатизації обліку, здатного задовольнити весь комплекс обліково-аналітичних процедур та управлінських потреб за процесом реалізації товарів, керівництво підприємств виходячи із своїх фінансових можливостей намагається дотримуватися балансу «вартість-ефективність» [5].

Питання вибору рішення щодо інформатизації обліку процесу реалізації товарів керівник може делегувати ІТ-відділу підприємства торгівлі, системному адміністратору чи незалежним фахівцям, повноваження яких полягають у забезпеченні облікового процесу такою інформаційною системою, яка дозволить:

- формувати інформацію про кількість а також вартість реалізованих товарів у розрізі центрів відповідальності, каналів збуту, асортименту;
- контролювати стан та зміни дебіторської заборгованості за реалізованими товарами та наданими послугами згідно укладених договорів;
- відстежувати дотримання строків доставки товарів покупцям, а також термінів оплати зі сторони споживачів;
- здійснювати облік витрат, пов'язаних з просування товарів на споживчому ринку і їх збутом;

– визначати фінансовий результат від реалізації товарів як в цілому по торговельному підприємстві, так і у розрізі центрів відповідальності, каналів збуту, асортименту.

Висновок. Підсумовуючи вищесказане зазначимо, що система обліково-аналітичного забезпечення управління реалізацією товарів повинна ґрунтуватися на вартісному, функціональному і інтегрованому підходах. Це посилить як внутрішньосистемні інфокомунікаційні зв'язки через поєднання прийомів фінансового та управлінського обліку, та формування релевантних інформаційних масивів даних для контролю, аналізу, планування і бюджетування, так і зовнішні через можливість своєчасної передачі актуальної і достовірної інформації покупцям, постачальникам товарів, фінансово-кредитним установам, державі тощо [6].

Література

1. Лаговська О.А. Організаційні комунікації в системі управління: обліковий аспект. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. 2011. Вип. 3(21). С.222-232.
2. Муравський В.В. Облікові комунікації: класифікація, етапи та компоненти. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. 2014. № 2. С.165-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2014_2_24.
3. Нестеренко О.О. Інформаційні технології управління підприємствами роздрібною торгівлі. Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. 2012. Вып. 33. С.170-175.
4. Бразілії Н.М., Крот Ю.М. Особливості впровадження комп'ютерних бухгалтерських програм на підприємстві в сучасних умовах господарювання. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 22. С.900-904.
5. Туріна Н.В. Формування облікової політики підприємства щодо витрат і доходів. Бізнес Інформ. 2015. № 8. С. 194-199
6. Качена Н.Б., Носач Н.М. Облік реалізації товарів в підприємствах торгівлі. Економіка і суспільство, 2016. Вип. 7. С.921-925. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/154.pdf.

References

1. Lahovska O.A. Organizatsiini komunikatsii v systemi upravlinnia: oblikovyi aspekt. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Bukhgalterskyi oblik, kontrol i analiz. 2011. Vyp. 3(21). S. 222-232.
2. Muravskiy V.V. Oblikovi komunikatsii: klasyfikatsiia, etapy ta komponenty. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Ser.: Ekonomichni nauky. 2014. № 2. S. 165-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2014_2_24.
3. Nesterenko O.O. Informatsiini tekhnolohii upravlinnia pidpriemstvamy rozdribnoi torhivli. Uchenye zapysky Krymskoho ynzhenerno-pedahohicheskoho unyversyteta. 2012. Vyp. 33. S. 170-175.
4. Braziliy N.M., Krot Yu. M. Osoblyvosti vprovadzhennia kompiuternykh bukhgalterskykh prohram na pidpriemstvi v suchasnykh umovakh hospodariuvannia. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2018. Vyp. 22. S. 900-904.
5. Hurina N.V. Formuvannia oblikovoi polityky pidpriemstva shchodo vytrat i dokhodiv. Biznes Inform. 2015. № 8. S. 194-199
6. Kashchena N.B., Nosach N.M. Oblik realizatsii tovariv v pidpriemstvakh torhivli. Ekonomika i suspilstvo, 2016. Vyp. 7. S. 921-925. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/154.pdf.

Kostiunik O.V.,

*Candidate of Economic Sciences, associate professor, department of finance, accounting and auditing
National Aviation University, elena_kostynik@ukr.net*

Trush I.V.,

student of the National Aviation University, iratrush01@gmail.com

Ukraine, Kyiv

INFORMATION COMMUNICATIONS AND TECHNOLOGIES OF ACCOUNTING OF GOODS REALIZATION

The article elaborates the substantiation of theoretical and organizational and methodological provisions, the development of applied recommendations for accounting and analysis of sales of goods in trade enterprises, taking into account the growing information needs of management.

In order to create a single information space for the management of sales of goods, the concept of forming a system of accounting and analytical support is substantiated. it is a component of accounting, analysis and control, which interact through information flows in the process of accumulation and transfer of operational, relevant and qualitative accounting and analytical information by structuring, processing and presenting management decisions on the sale of goods to internal users and other stakeholders.

Key words: *accounting communications, accounting information, accounting system, accounting technologies, efficiency, financial result.*

УДК 351

Кузьмін О.Є.,

*д.е.н., проф. каф. Менеджменту і міжнародного підприємництва, Директор
Навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»*

Терлецька В.О.,

*к.е.н., асист. каф. Менеджменту і міжнародного підприємства
Національного університету «Львівська політехніка»*

Україна, м. Львів

ВЕНЧУРНИЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: АКТИВИ, УПРАВЛІННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено та проаналізовано характеристику, порядок функціонування, стан і динаміку венчурного фінансування в Україні, а також представлено порядок здійснення діяльності інститутів спільного інвестування за типами фондів; подано і проаналізовано в графічній формі в Україні: активи в управлінні компаній з управління активами за типами фондів за період 2006–2018 рр., структуру активів інститутів спільного інвестування за типами фондів, компанії з управління активами за активами та вартість чистих активів венчурних ІСІ за вартістю активів, частку активів на ринку; виявлено можливості та перешкоди для розвитку венчурного фінансування в Україні і світі.

Ключові слова: венчурний бізнес, венчурні фонди, типи фондів, управління активами.

Постановка проблеми. Розвиток венчурного інвестування в розвинутих країнах світу є одним з важливих напрямів підтримки малого і середнього інноваційного бізнесу та передбачає фінансування науково-дослідних робіт. Головною проблемою впровадження інноваційної системи розвитку економіки в Україні є проблемне фінансове забезпечення інноваційних проектів з високим ступенем ризику, що перешкоджає участі традиційного позичкового капіталу у фінансуванні ризикових інноваційних проектів, тому на «допомогу» приходять венчурне фінансування. Зважаючи на вищесказане, доцільним є розвиток венчурного фінансування і в Україні. За даними [1], як зазначив А. Усенко, заступник директора, менеджер відділу інвестицій та ринків капіталу КРМГ в Україні «...Частка України в глобальному обсязі ринку венчурних інвестицій залишається незначною – близько 0,1%. Однак з огляду на високий рівень недоінвестування економіки та зацікавленість українських інвесторів в локальному ринку, в середньостроковій перспективі можна очікувати на позитиву динаміку ринку. Цьому сприятимуть і такі події, як довгоочікуваний запуск Українського національного фонду стартапів і Фонду підтримки винаходів. Великі локальні компанії також реалізують ряд інвестиційних проектів і активно інвестують в стартапи». Згідно джерела UVCA [2], обсяг венчурних інвестицій в українські проекти у 2018 р. зріс на 30% та склав 337 млн. дол.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про увагу до розвитку венчурного фінансування з боку державних, наукових установ та організацій, представників бізнесу свідчить той факт, що протягом останніх років проводяться численні науково-практичні конференції та форуми, а дослідженням венчурного інвестування займається велика кількість видатних науковців, серед яких варто зазначити Замлинського В., праці якого присвячені розвитку ринку венчурного інвестування переробних підприємств в Україні, Дерев'янка Б., нормативно-правовому регулюванню діяльності венчурних фондів, Черкасової С., необхідності посилення іннова-

ційної спрямованості діяльності венчурних фондів в Україні, Морданя Є., венчурному інвестуванню в Україні та світі: сучасним тенденціям та особливостям розвитку, Усатенка О., аналізу визначення поняття венчурної діяльності в умовах економіки та законодавства України, Москальова А. та Гиршкана Р., ролі венчурного фінансування в розвиток інноваційного потенціалу малих підприємств. Незважаючи на те, що вказаною проблематикою займалися науковці, праці яких пов'язані з розвитком та станом венчурного фінансування, питання вирішення та шляхів подолання перешкод розвитку венчурного фінансування в Україні є недостатньо досліджене.

Метою статті є визначення характеристик, порядку функціонування, стану і динаміки венчурного фінансування в Україні, а також порядку здійснення діяльності інститутів спільного інвестування за типами фондів; представлення і аналіз в Україні: активів в управлінні компаній з управління активами (за типами фондів) за період 2006–2018 рр., структури активів інститутів спільного інвестування за типами фондів станом на 30.09.2019 р., компаній з управління активами за активами та вартості чистих активів венчурних ІСІ за 3 квартал 2019 р. за вартістю активів, частки активів на ринку за 3 квартал 2019 р.; виявлення можливостей і перешкод для розвитку венчурного фінансування в Україні і світі.

Виклад основного матеріалу. В Україні діяльність венчурних фондів представлена передусім функціонуванням ІСІ.

Інститути спільного інвестування (ІСІ) – це інвестиційні фонди, виключною діяльністю яких є інвестування в різні сфери економіки з метою отримання і розподілу прибутку між інвесторами. ІСІ – це інструмент, за допомогою якого залучаються інвестиції від інвесторів для реалізації інвестиційних проектів, втілення в життя бізнес-ідей, залучення коштів на розвиток функціонуючого бізнесу [3].

ІСІ в Україні представлені корпоративними інвестиційними фондами і пайовими інвестиційними фондами.

Інвестиційні фонди в Україні почали свою діяльність у 1994 р., проте термін «корпоративний інвестиційний фонд» з'явився в українському законодавстві лише в 2001 р. з набранням чинності ЗУ «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)». На сьогодні функціонування корпоративних інвестиційних фондів регламентується ЗУ «Про інститути спільного інвестування» від 5 липня 2012 р. № 5080-VI, що набрав чинності 1 січня 2014 р.

За даними [3], корпоративний інвестиційний фонд (КІФ) – юридична особа, що створюється у формі акціонерного товариства і провадить виключно діяльність із спільного інвестування. Варто зазначити, що на КІФ не поширюється дія ЗУ «Про акціонерні товариства», проте вони створюються і функціонують відповідно до ЗУ «Про інститути спільного інвестування».

КІФ є емітентом акцій корпоративного інвестиційного фонду. КІФ – це фінансова установа, тому повинен отримати такий статус в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) до проведення фінансових операцій. Учасник КІФ – це особа, яка є власником цінних паперів КІФ. Учасники цивільних відносин набувають статусу учасника КІФ з моменту набуття права власності на цінні папери КІФ відповідно до законодавства про депозитарну систему.

Управління активами КІФ на підставі договору про управління активами корпоративного інвестиційного фонду здійснює компанія з управління активами (КУА).

Доцільно представити і проаналізувати активи в управлінні компаній з управління активами (КУА) (за типами фондів) в Україні за період 2006–2018 рр. (рис.1).

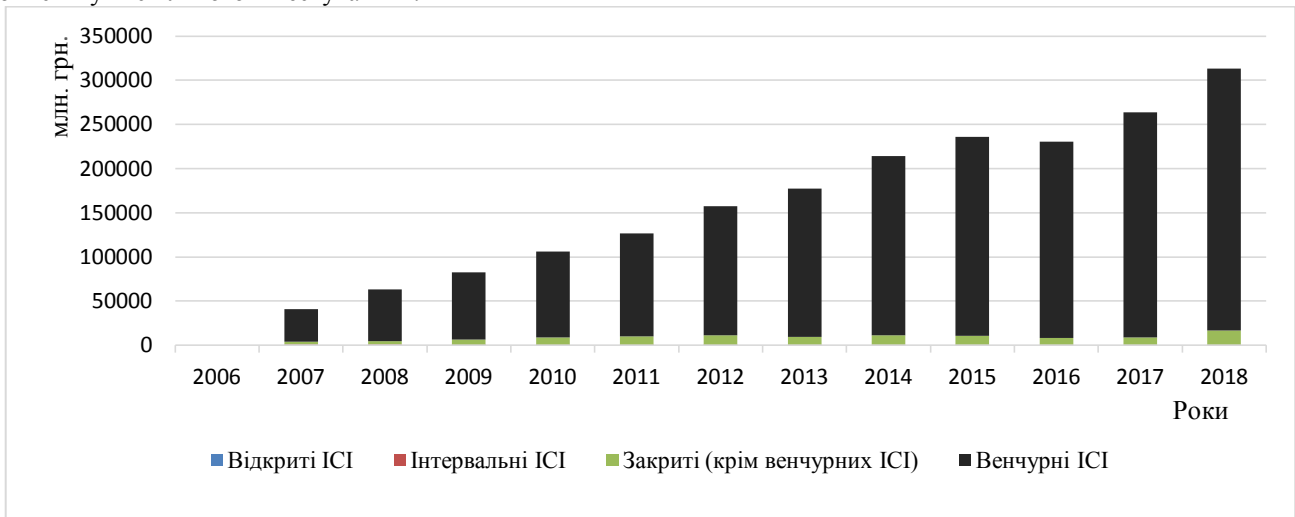

Рис.1 Активи в управлінні КУА (за типами фондів) за період 2006–2018 рр.

Примітка: побудовано авторами за даними ВАІБ [5]

Як видно з рис.1, вагома частина активів КУА за період 2006–2018 рр. в Україні зосереджена через венчурні ІСІ, які акумулюють значні кошти, також, варто зазначити, що за останній досліджуваний рік, 2018 р., зросла частка активів як венчурних ІСІ, так і закритих (крім венчурних ІСІ) ІСІ, а саме: венчурні активи в управлінні КУА за 2017 р. склали 255242 млн. грн., а за 2018 р. – 296572 млн. грн., отже з 2017 р. по 2018 р. обсяг активів зріс на 41330 млн. грн., проте частка активів венчурних ІСІ у загальній структурі активів з 2017 р. по 2018 р. скоротилася з 96,75% до 94,65%, тобто на 2,1%. Натомість, частка активів закритих (крім венчурних ІСІ) ІСІ за період 2017–2018 рр. зросла на 2,1% і вже у 2018 р. склала 16583 млн. грн. Обсяг активів таких фондів зріс на 8161 млн. грн.

В залежності від порядку здійснення діяльності ІСІ можуть бути відкритого, інтервального та закритого типів.

ІСІ відкритого типу – це ІСІ, що бере на себе зобов'язання здійснювати у будь який час на вимогу учасників цього ІСІ викуп цінних паперів, емітованих таким ІСІ.

ІСІ інтервального типу – це ІСІ, що бере на себе зобов'язання здійснювати на вимогу учасників цього ІСІ викуп цінних паперів, емітованих таким ІСІ, протягом обумовленого в проспекті емісії цінних паперів ІСІ терміну (інтервалу).

ІСІ закритого типу – це ІСІ, що не бере на себе зобов'язань щодо викупу цінних паперів, емітованих таким ІСІ, до моменту його припинення, однак на вимогу учасника КУА закритого ІСІ може прийняти рішення про достроковий викуп цінних паперів інституту спільного інвестування, якщо можливість такого викупу передбачення регламентом ІСІ.

В залежності від виду активу ІСІ можуть бути диверсифікованого, спеціалізованого, кваліфікаційного та недиверсифікованого виду.

ІСІ диверсифікованого виду повинен відповідати наступним вимогам:

- загальна вартість цінних паперів одного емітента в активах ІСІ не повинна перевищувати 10% загального обсягу цінних паперів відповідного випуску цінних паперів такого емітента;

- загальна вартість цінних паперів, що становлять активи ІСІ в обсязі, що перевищує 5% загального обсягу випуску цінних паперів на момент їх придбання не повинна перевищувати 40% вартості чистих активів;

- не менше 80% загальної вартості активів ІСІ складають кошти, в тому числі на банківських депозитних рахунках, ощадні (депозитні) сертифікати, банківські метали, облігації підприємств та облігації місцевих позик, державні цінні папери, а також цінні папери, допущені до торгів на фондовій біржі.

ІСІ спеціалізованого виду – інвестує виключно у визначені Законом активи. До ІСІ спеціалізованого виду належать інвестиційні фонди таких класів: фонди грошового ринку, фонди державних цінних паперів, фонди облігацій, фонди акцій, індексні фонди, фонди банківських металів.

ІСІ кваліфікаційного виду – інвестує виключно в один з кваліфікаційних класів активів та засоби, а також не має будь яких вимог до структури активів. До ІСІ кваліфікаційного виду відносять наступні класи активів, а саме: об'єднаний клас цінних паперів, клас нерухомості, клас рентних активів, клас кредитних активів, клас біржових товарних активів та інші класи активів

ІСІ недиверсифікованого виду – не відповідають вимогам до диверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного ІСІ.

Недиверсифікований ІСІ закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед юридичних і фізичних осіб є венчурним фондом.

Венчурний фонд має право купувати облігації і векселі, надавати позику тільки тій компанії, де фонд володіє корпоративними правами (акціями, частками) [4, с.83].

Активи ІСІ можуть складатися з грошових коштів (в тому числі в іноземній валюті, на поточних і депозитних рахунках, відкритих в банківських установах), банківських металів, нерухомості (земельні ділянки, об'єкти нерухомості, житлові та нежитлові будівлі), корпоративних прав (часток в статутному капіталі українських та іноземних юридичних осіб), цінних паперів (в тому числі цінні папери іноземних держав та іноземних юридичних осіб, акції, облігації, товаророзпорядчі цінні папери, сертифікати фондів операцій з нерухомістю) та боргових зобов'язань (для венчурного ІСІ) можуть бути оформлені векселями, заставними відступлення прав вимоги, позики та в інший спосіб, не заборонений чинним законодавством України. В залежності від виду ІСІ, законодавством встановлюються обмеження щодо складу та структури активів ІСІ.

Структура активів відкритих станом на 30.09.2019 р. представлена акціями, грошовими коштами та банківськими депозитами, облігаціями підприємств, облігаціями держави (у т.ч. ОВДП), банківськими металами та іншими активами (у т. ч. ДЗ та КП) (рис.2).

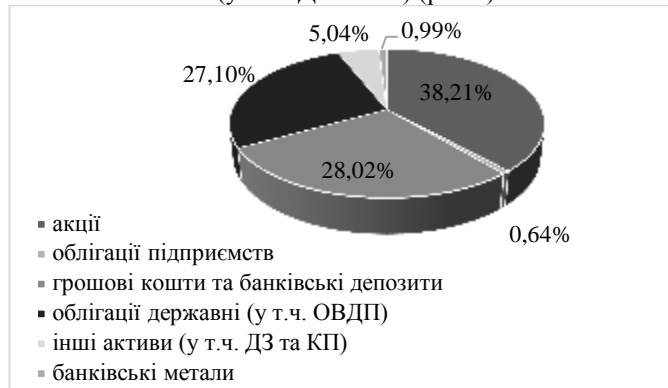

Рис.2 Структура активів відкритих ІСІ станом на 30.09.2019 р.

Примітка: побудовано авторами за даними УАІБ

Як видно з рис.2, у структурі активів відкритих ІСІ переважають акції (38,21%), грошові кошти та банківські депозити (28,02%), а також облігації держави (у т.ч. ОВДП) (27,10%).

Структура активів інтервальних ІСІ станом на 30.09.2019 р. представлена акціями, грошовими коштами та банківськими депозитами, облігаціями підприємств, облігаціями держави (у т.ч. ОВДП) та іншими активами (у т. ч. ДЗ та КП) (рис.3).

Рис.3 Структура активів інтервальних ІСІ станом на 30.09.2019 р.

Примітка: побудовано авторами за даними УАІБ

Як видно з рис.3, у структурі активів інтервальних ІСІ переважають акції (38,86%), облігації держави (у т.ч. ОВДП) (47,69%) та грошові кошти та банківські депозити (8,43%).

Структура активів закритих ІСІ станом на 30.09.2019 р. представлена акціями, грошовими коштами та банківськими депозитами, векселями, облігаціями підприємств, банківськими металами, облігаціями держави (у т.ч. ОВДП), нерухомістю та іншими активами (у т. ч. ДЗ та КП) (рис.4).

Рис.4 Структура активів закритих (крім венчурних ІСІ) ІСІ станом на 30.09.2019 р.

Примітка: побудовано авторами за даними УАІБ

Як видно з рис.4, у структурі активів закритих (крім венчурних) ІСІ переважають іншими активами (у т. ч. ДЗ та КП) (83,21%), а незначну частку складають акції (7,26%).

Структура активів венчурних ІСІ станом на 30.09.2019 р. представлена акціями, грошовими коштами та банківськими депозитами, векселями, облігаціями підприємств, банківськими металами, облігаціями держави (у т.ч. ОВДП), нерухомістю, іншими активами (у т. ч. ДЗ та КП) та іншими ЦП (рис.5).

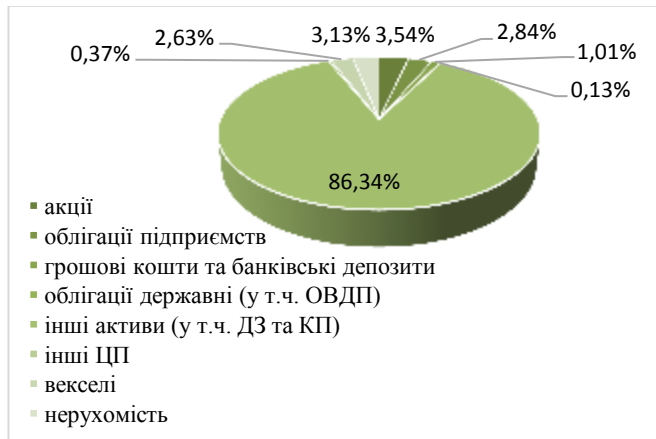

Рис.5 Структура активів венчурних ІСІ станом на 30.09.2019 р.

Примітка: побудовано авторами за даними УАІБ

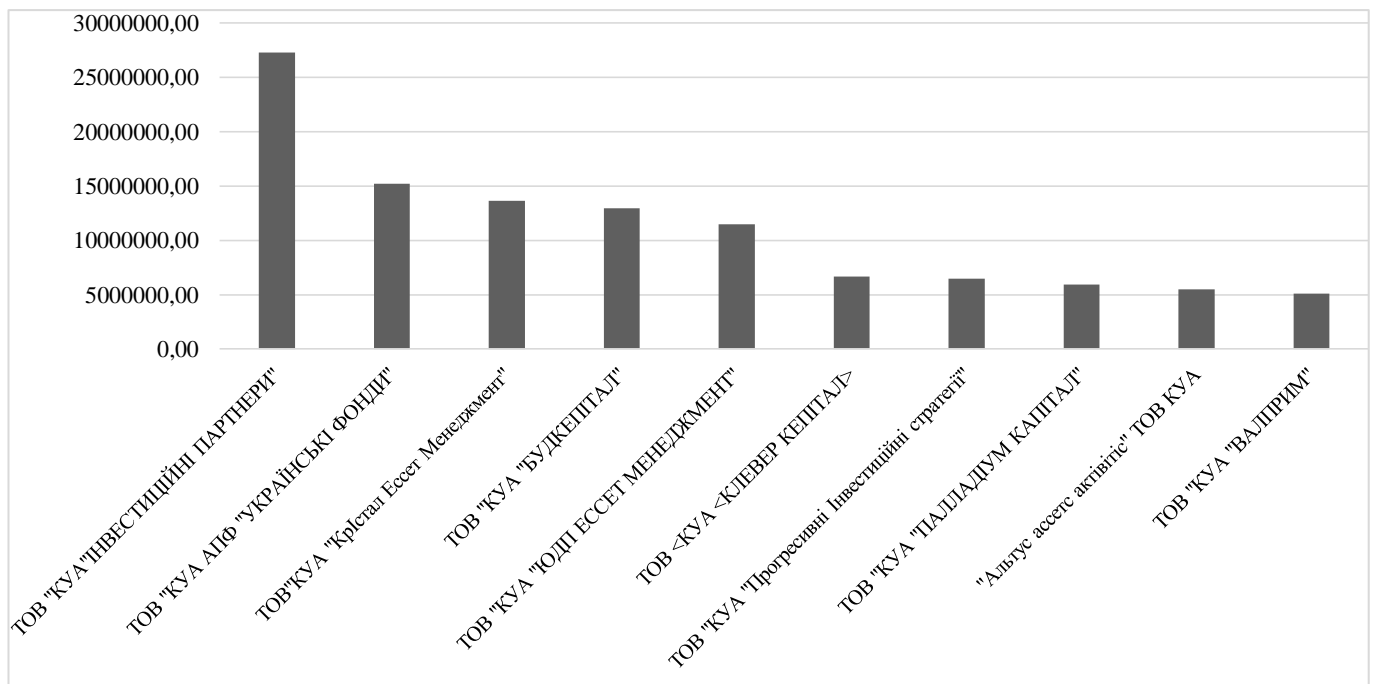

Рис.6 КУА за активами та ВЧА венчурних ІСІ за 3 квартал 2019 р. за вартістю активів, тис.грн

Примітка: побудовано авторами за даними УАІБ

Як видно з рис.6, ТОВ «КУА «ІНВЕСТИЦІЙНІ ПАРТНЕРИ» за 3 квартал 2019 р. за вартістю активів є лідером серед венчурних ІСІ.

Частка активів на ринку за 3 квартал 2019 р. відображено на рис.7.

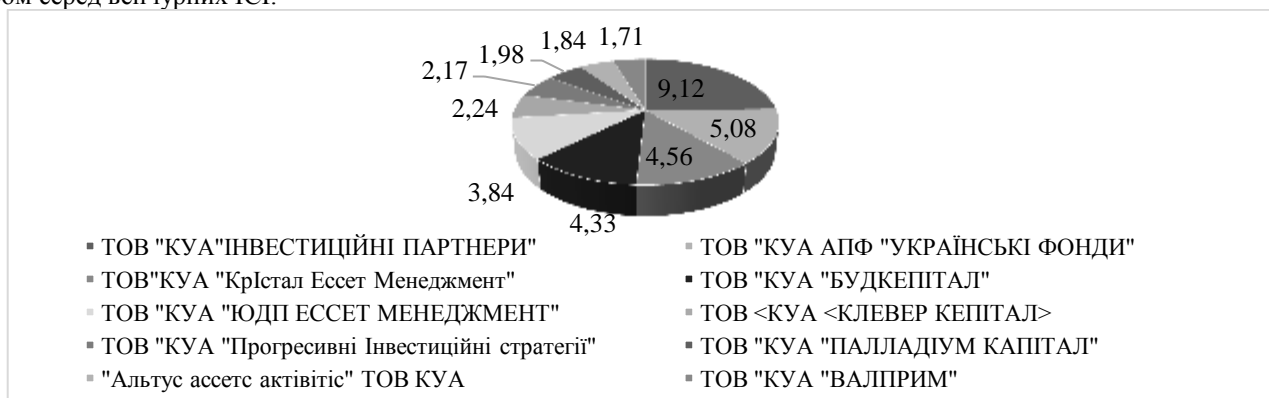

Рис.7 Частка активів на ринку за 3 квартал 2019 р., %

Примітка: побудовано авторами за даними УАІБ

Як видно з рис.7, найбільшу частку ринку займають ТОВ «КУА»ІНВЕСТИЦІЙНІ ПАРТНЕРИ» (9,12%), ТОВ «КУА АПФ «УКРАЇНСЬКІ ФОНДИ» (5,08%) та ТОВ»КУА «КрІстал Ессет Менеджмент» (4,56%).

КУА за активами та ВЧА венчурних ІСІ за 3 квартал 2019 р. за приростом вартості активів (рис.8).

Як бачимо з рис.8, приріст вартості активів ТОВ «ЕЛЛІОТ ЕССЕТ МЕНЕДЖМЕНТ» склав 2010,01%, ТОВ «КУА»ГРЮНВАЛЬД ЕССЕТ МЕНЕДЖМЕНТ» – 864,52% та ТОВ»КУА»ОМЕГА СТИМУЛ» – 489,49%.

КУА за активами та ВЧА венчурних ІСІ за 3 квартал 2019 р. за ВЧА (рис.9).

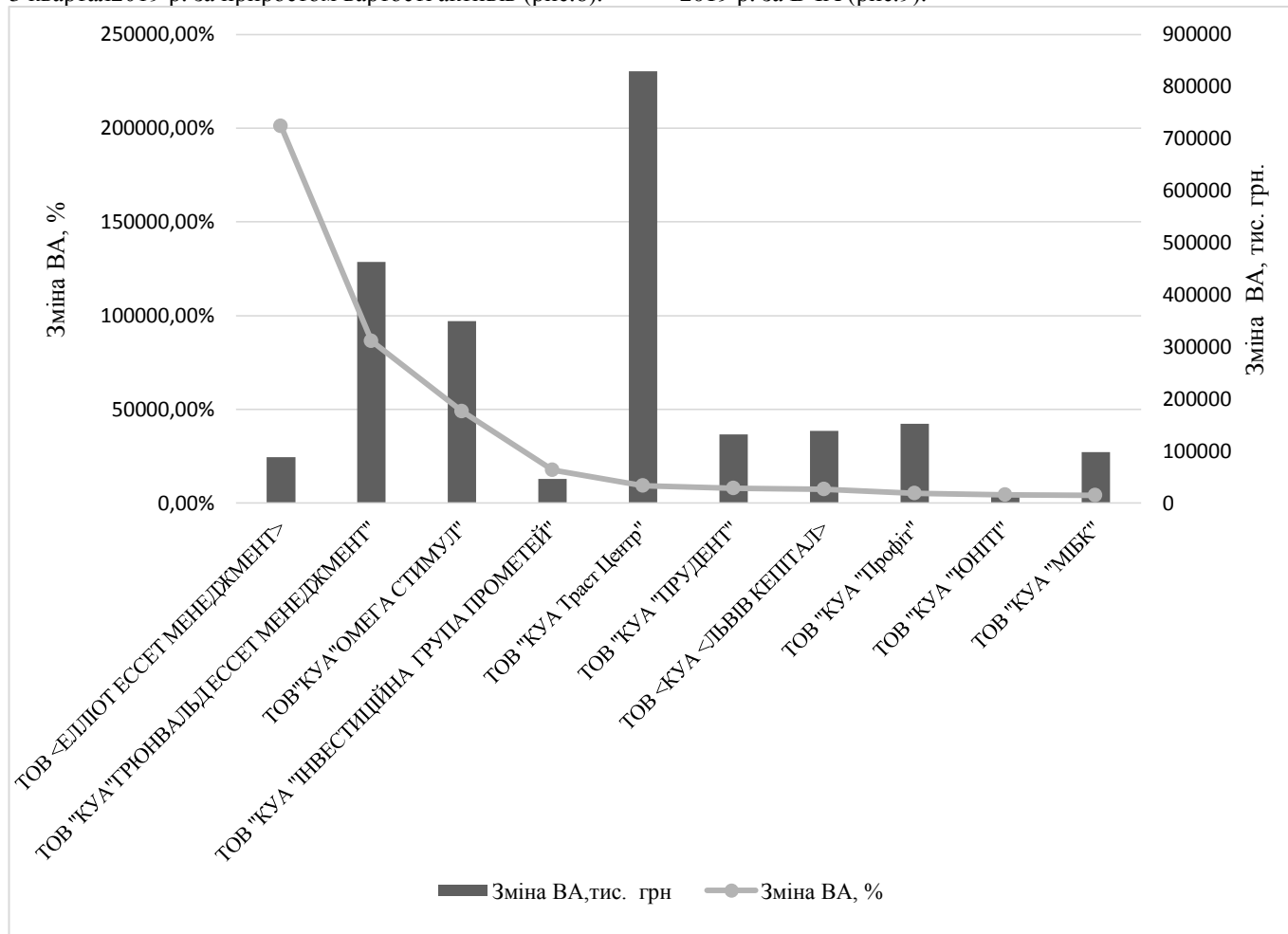

Рис.8 КУА за активами та ВЧА венчурних ІСІ за 3 квартал 2019 р. за приростом вартості активів

Примітка: побудовано авторами за даними УАІ

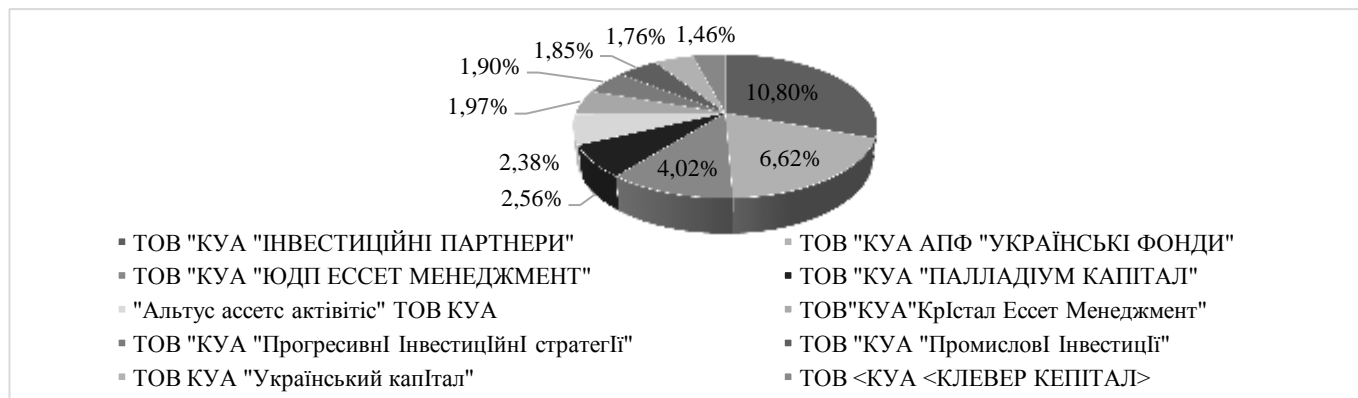

Рис.9 КУА за активами та ВЧА венчурних ІСІ за 3 квартал 2019 р. за ВЧА

Примітка: побудовано авторами за даними УАІБ

Що ж стосується венчурних ІСІ за 3 квартал 2019 р. за ВЧА, то варто зазначити знову ж таки ТОВ «КУА «ІНВЕСТИЦІЙНІ ПАРТНЕРИ» з часткою 10,80%, ТОВ «КУА АПФ «УКРАЇНСЬКІ ФОНДИ» – 6,62% та ТОВ

«КУА «ЮДП ЕССЕТ МЕНЕДЖМЕНТ» – 4,02%, що є лідерами серед венчурних ІСІ.

Венчурні фонди – найбільш перспективний напрямок серед наявних різновидів ІСІ. Проте на сьогодні вітчиз-

няні венчурні фонди мають відмінності від венчурних фондів розвинених країн світу. У порівнянні з Заходом – існують інші вимоги до формування таких фондів, у порівнянні з США – наявні жорсткіші вимоги до диверсифікованих фондів за вкладенням, ніж у нас до венчурних, жорсткіші вимоги до прибутковості та напрямів вкладень коштів фондів, оскільки ці вкладення їх вітчизняних інвесторів. Венчурні фонди в Україні здебільшого використовуються для оптимізації управління холдингових і зняття з них податкового навантаження, в той час як у розвинених країнах венчурне інвестування залишається одним з важливих джерел грошових коштів для фірм.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, венчурний ринок в Україні перебуває на початковій стадії розвитку і його роль у фінансовій системі незначна. Для розвитку вітчизняного підприємництва і припливу іноземних інвестицій необхідно забезпечити: сприятливі умови «інноваційного клімату»; стабільне зростання макроекономічних показників удосконалювання структури народного господарства; забезпечити відповідність міжнародним нормам і незмінність правової бази; легкість входу і виходу з ринку; відсутність бар'єрів на шляху руху товарів і факторів виробництва; повноцінне введення приватної власності на землю, включаючи право на її покупку/продаж нерезидентами країни; ефективну податкову систему з домінуванням її стимулюючої компонента; стабільність політичної ситуації; створення консалтингової інфра-

структурної мережі, що надаватиме інформаційні послуги підприємствам, акумулюватиме інформацію про проекти, сприятиме зв'язку підприємців та інвесторів.

Література

1. КРМГ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://home.kpmg.ua/uk/home.html>
2. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Тейця та ін. – К.: НАН України, 2015. – 336 с
3. Інвестиційні партнери управління активами. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ip-am.com.ua/ua/isi/classification>
4. Замлинський В.А. Розвиток ринку венчурного інвестування переробних підприємств України: дис... докт. екон. наук; 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Чернівці, 2016. 525 с.
5. УАІБ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.uaib.com.ua/>

References

1. КРМГ [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://home.kpmg.ua/uk/home.html>
2. Innovatsiina Ukraïna 2020: natsionalna dopovid / za zah. red. V.M. Heitsia ta in. – K.: NAN Ukraïni, 2015. – 336 s
3. Investytsiini partnery upravlinnia aktyvamy. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://ip-am.com.ua/ua/isi/classification>
4. Zamlynskyi V.A. Rozvytok rynku venchurnoho investuvannia prerobnykhi pidpriemstv Ukraïny: dys. ... dokt. ekon. nauk; 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti). Chernihiv, 2016. 525 s.
5. UAIB. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.uaib.com.ua/>

Kuzmin O.E.,

Sc.D., prof., prof. of Management and International Business Department, Director of the Educational and Scientific Institute of Economics and Management of Lviv Polytechnic National University, Oleh.Y. Kuzmin@lpnu.ua

Terletska V.O.,

PhD., prof. assistant, prof. assistant of Management and International Business Department, Lviv Polytechnic National University, vikaterl@ukr.net

Ukraine, Lviv

VENTURE BUSINESS IN UKRAINE: AN ASSETS, A MANAGEMENT AND A DEVELOPMENT PROSPECTS

The article investigates and analyzes the characteristics, the order of operation, the state and dynamics of venture financing in Ukraine, and also presents the procedure for implementing the activities of mutual investment institutions by types of funds. Assets in the management of assets management companies by type of funds for the period 2006–2018, the structure of assets of co-investment institutions by type of funds as of 30.09.2019, asset management companies by assets and the value of net assets of venture CII for the 3rd quarter 2019 by value of assets, the share of assets in the market for the 3rd quarter of 2019 is submitted and analyzed in graphical form in Ukraine. Opportunities and obstacles to the development of venture financing in Ukraine and the world have been identified.

Key words: *venture business, venture funds, types of funds, an asset management.*

Health management

УДК 616.98–002.1:616.2]:613.955

Василега П.А.,

*магістр біології, філософії, аспірант Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.**Вчитель біології, хімії та екології Юнаківської ЗОШ І–ІІІ ст. Сумського району, Сумської області,**Україна, м. Суми***ПИТАННЯ ВПЛИВУ ГРВІ НА СТАН
ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ 7–9 РОКІВ**

Грип і гострі респіраторні вірусні інфекції (ГРВІ) є однією з найбільш актуальних медичних та соціально-економічних проблем країни. Це обумовлено значною поширеністю захворювань, їх складним перебігом, високим ризиком смертності та виникненням тяжких ускладнень. Однією з найбільш вразливих категорій населення є діти. Особлива увага приділяється питанню впливу ГРВІ на стан здоров'я дітей.

Ключові слова: *гострі респіраторні вірусні інфекції, імунний статус, діти, грип, профілактика, лікування, групи ризику.*

Постановка проблеми: Дослідження здоров'я населення є однією з найбільш актуальних проблем для розвитку та життєдіяльності суспільства. Особлива увага приділяється питанню здоров'я дитячого населення. Дана вікова група найбільш вразлива до дії негативних факторів середовища, та найбільш цінна в контексті майбутнього суспільства. В процесі соціалізації, шляхом інтеріоризації соціально-історичного досвіду молоде покоління відтворює соціальну сутність природи людини. Зауважимо, що рівень дитячого здоров'я зменшується, що підтверджується офіційною статистикою, результатами профілактичних заходів та науковими дослідженнями вітчизняних та закордонних дослідників: М. Бутко, В. Антонова, А. Баранов, І. Звездина, О. Кислиця, О. Михайлюк, А. Щедрін, А. Николаєв, І. Рапопорт, Л. Сухараєва, Т. Яковлева та інші [5,6].

Мета статті: охарактеризувати необхідність дослідження питання виявлення особливостей рухової активності дітей 7–9 років, які переохворіли на гострі респіраторні вірусні інфекції.

Виклад основного матеріалу: На стан здоров'я особистості впливає значна кількість факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Так до першої категорії можна віднести спадкові детермінанти, екологічні та соціальні умови існування індивіду, рівень імунної адаптації тощо. Суб'єктивними є спосіб життя, наявність чи відсутність шкідливих звичок, заняття фізичною культурою та спортом. Рухова активність являється одним з провідних факторів, які впливають на рівень здоров'я та якість життя особистості. Загальні питання дослідження рухової активності висвітлені у працях: Т. Андрюшенко, О. Богиніч, Е. Вільчковський, Г. Григоренко, О. Дубогай, Н. Динисенко, Н. Синягіна, О. Козін, І. Кузнецова, Л. Лохвицька, М. Рунова, Т. Осокіна та інші. Вона є невід'ємним атрибутом процесу самореалізації та життєдіяльності особистості. Дослідженню фізіологічних аспектів рухової активності присвячені роботи таких дослідників: С. Грудиної, С. Павлової, Ю. Ісаєнко, Е. Соколова, М. Снігур, А. Николаєва [3,4,7].

Дослідження вказують, що відсутність рухової активності, навіть тимчасове відображається на активності та стані всіх систем органів організму. В процесі онтогенезу рухова активність є аттрактором нативної організа-

ції організму в процесі його адаптації до природних та соціальних умов середовища. Рухова активність має особливе значення в період становлення організму людини, в дитинстві. Наше дослідження цікавить молодший шкільний вік, а точніше період від 7 до 9 років. В даний період рухова активність відіграє роль фактора розвитку фізичних якостей, сприяє укріпленню здоров'я, позитивно впливає на рівень інтелектуальної активності, становлення та нормалізації роботи фізіологічних систем. Вона являє собою одним з факторів становлення світогляду особистості, оскільки в значній мірі забезпечує взаємозв'язок дитини з зовнішнім соціальним та природним середовищем [12,15].

Деякі аспекти впливу рухової активності на психічний розвиток індивіда знаходять своє відображення в теоретичних та практичних дослідженнях таких фундаментаторів вітчизняної науки як: І. Сеченов, П. Лесгафта, Б. Ананьєва. Так дослідження І. Сеченова, Д. Роземблюма указують, що рухової активності впливає на становлення відповідних структур мозку. Це пов'язано з наявністю взаємозв'язку між всіма фізіологічними системами організму. Відмітимо, що активна рухова діяльність надзвичайно важлива в дитинстві, що підтверджується дослідженнями: О.А. Кислоціной, Л.І. Лубишевой, І.В. Ляха, К. Левшунова. Таким чином, це фактор індивідуального та соціального розвитку особистості в процесі соціалізації та соціальної диференціації, який визначає майбутні потенції індивіда [11,12,14].

Узагальнюючи дослідження І. Баканова, Н. Велієвої, А. Горелова, А. Жмуліна, М. Снігур, Ю. Ісаєнко можемо констатувати, що рухова активність є одним базових факторів розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку загалом та дітей 7–9 років зокрема. Також дослідженню взаємозв'язку рухової активності та процесів соціалізації особистості дитини присвячені праці таких дослідників: А. Капської, яка розглядає особливості рухової активності дітей в контексті адаптації до соціальних умов існування, становленні мовлення та аналізаторних систем пов'язаних з функціонуванням другої сигнальної системи.

Рухову активність можна розглядати як фактор інтеграції в навколишнє середовище, також відмічаються аспекти соціалізації та адаптації дитини в таких сферах,

як розумова діяльність та спілкування. Також аналізу різних аспектів рухової активності в період молодшого шкільного віку присвячені дослідження: І. Баканов, А. Жмулін, С. Начінская. Дані тенденції обумовлюють важливість медико-біологічних досліджень визначення рівня здоров'я, показників фізичного розвитку та критеріїв їх оцінювання. Дослідженню даної проблематики присвячені праці таких дослідників: Г. Апанасенко, Е. Олексієва, Д. Давіданко, Б. Ланда, В.С. Мельніков, Р. Науменко та інші [1,8,10].

Узагальнюючи вищесказане можемо стверджувати, що негативний вплив який сприяє порушенню нативного стану рухової активності дітей 7–9 років може мати низку прямих та опосередкованих наслідків. Одним з факторів такого впливу можуть стати захворювання різного характеру. Деякі аспекти даної проблематики знаходять своє відображення в працях таких дослідників: М. Радзівської, Л. Захарової, В. Силуянової, Н. Іванової, Є. Соколового, О. Єрмолієвого, М. Верьовкіної, І. Влахової та інших [9,15].

Серед всього спектру можливих захворювань дітей, інфекційні патології займають одну з домінуючих позицій за кількістю хворих. В свою чергу, гострі вірусні респіраторні інфекції (ГРВІ) – захворювання займають перше місце в структурі інфекційних захворювань. Епідемічна ситуація в світі загалом характеризується поступовим зростанням враження всіх вікових груп населення. Це обумовлено не тільки біологічними особливостями представників ГРВІ захворювань, але й соціальними факторами розвитку суспільства. Так процеси глобалізації, урбанізації та міжрасової та міжкультурної інтеграції сприяють швидкому поширенню збудників у популяції.

На сьогоднішній день до ГРВІ відносять значну кількість збудників, що зазвичай відносять до 9 груп вірусів. Сюди входять: грип, парагрип, адено-, РС-, пікорна, корона-, рео-, ентеро-, та герпесвіруси. За статистичними даними левову частку захворювань на ГРВІ представляють віруси грипу. Віруси грипу відносяться до РНК-вмісним ортоміксовірусам, тропними до клітин епітелію респіраторного тракту. Найчастіше захворювання на ГРВІ спричиняють такі віруси грипу А,В,С. Варто відмітити, що віруси грипу володіють надзвичайною мінливістю, що забезпечується процесами «антигенного дрейфу» та «антигенного зсуву». Також штами можуть досить легко долати міжвидові бар'єри, дані фактори обумовлюють можливість епідемій та пандемій. Такі приклади не рідкість, наприклад пандемія так званого «азіатський грипу» (А/Н2Н2), який з'явився в 1957 році, та вірус «гонконгського грипу» (А/Н3Н2) 1968 року. Вони сформувалися за рахунок механізму антигенного зсуву. В 2009 році з'явився вірус грипу з новими антигенними властивостями, перші випадки захворювання були зареєстровані в Мексиці та Каліфорнії. В рамках типу А(Н1Н1) відбувся антигенний дрейф, в результаті був утворений новий штам А(Н1Н1) Каліфорнія/09 – потрійний рессортант, який містив гени вірусів людей, свиней та птахів. Цей штам викликав першу пандемію грипу в ХХІ столітті [2,13].

За даними центру громадського здоров'я (ЦГЗ) України в епідемічному сезоні 2018–2019 років (01.10.2018–19.05.2019) захворювання на ГРВІ зареєст-

роване в 5,4 млн. людей. На частку дітей до 17 років припадає 65,3% всіх хворих. Інтенсивність епідемічного процесу характеризується як середньої інтенсивності та регіонального поширення. Зареєстровано 64 летальні випадки з них 12 діти віком до 17 років. Варто зауважити, що жоден з померлих не був вакцинований проти грипу. В лабораторії було обстежено 2927 зразків методом ПЛР діагностика вказує на циркуляцію 77 вірусів грипу типу А у тому числі 2-несубтипівані, 33 віруси типу А(Н1)рdm09 та 42 А(Н3). Вакцинація охопила 161543 особи, що становить 0,4% населення. Найбільша частка вакцинованих діти та становить 24%. В тижневому звіті про ризики у сфері громадського здоров'я ЦГЗ за 42 тиждень 2019 року (07–13.10) указується, що протягом тижня на ГРВІ захворіло 155718 людей, серед яких 68,9% діти віком до 17 років.

На разі проблема дослідження вірусів представників ГРВІ набуває все більшої актуальності. Спалах невідомого до нині коронавірусу 2019-нCoV, що з'явився в Китаї, швидко поширюється по земній кулі тільки підкреслює актуальність проблеми. За даними моніторингового сайту *coronavirus. zone* Станом на 04.02.2020 року зареєстровано 20425 хворих та 425 померлих.

Узагальнюючи вищесказане можемо зробити **висновок**, що дослідження ГРВІ захворювань являється актуальною та необхідною проблемою сучасності. Особливою актуальністю вона набуває у контексті дослідження впливу ГРВІ на показники рухової активності дитячого населення. Наше дослідження звертає свою увагу на вікову категорію дітей молодшого шкільного віку, точніше дітей 7–9 років. ГРВІ захворювання мають широкий спектр проявів, наше дослідження цікавить вплив на показники рухової активності дітей, особливо в період після перенесення захворювання. Даний підхід дозволить виявити опосередкований вплив ГРВІ на стан рухової активності дітей, та можливі наслідки перенесення хвороби. Отже, незаперечна актуальність та недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Особливості рухової активності дітей 7–9 років, які перехворіли на гострі респіраторні вірусні інфекції».

Література

1. Апанасенко Т.А. Индивидуальное здоровье: теория и практика управления, информационные аспекты / Т.А. Апанасенко // *Медицина информатика та інженерія*. – 2009. – № 4. – С.61-64.
2. Андрейчин М.А. Проблемы грипу А/Н1Н1: минуле і сучасність / М.А. Андрейчин, В.С.Котича // *Інфекційні хвороби*. – 2009. – № 4. – С.5-20.
3. Бар-Ор О. Здоровье детей и двигательная активность: от физиологических основ до практического применения / О. Бар-Ор, П.Р. Фуланд; пер. с англ. И. Андреев. – К.: Олимп. л-ра, 2009. – 528 с.
4. Булич Э.Т. Здоровье человека: Биологическая основа жизнедеятельности и двигательная активность в ее стимуляции / Э.Т. Булич, И.В. Муранов – К.: Олимпийская литература, 2003. – 424 с.
5. Бутко М.А. Влияния объема двигательной активности детей младшего школьного возраста на физическую подготовленность, психические процессы и морфофункциональные показатели / М.А. Бутко // *Физическое воспитание детей и учащейся молодежи*. – 2015. – № 2 – С.31-34.

6. Василега П.А. ТРВИ перспективи дослідження впливу на дітей 7–9 років / П.А. Василега // Сьогодення біологічної науки: матеріали III Міжнародної наукової конференції (15–16 листопада 2019 р., м. Суми) – Суми: ФОП Тсьома С.П., 2019 – С.14-15.

7. Вільчковський Е.С. Дослідження рухової активності дітей 3–7 років / Е.С. Вільчковський, О.О. Біженський // Мат. 11 Всеукр. наук. практ. конф. «Концепція підготовки спеціалістів фізич. культ. в Україні». – Луцьк: Вежа, 1996. – С.372-374.

8. Вільчковський Е.С. Організація рухового режиму дітей 5–10 років у закладах освіти: навч. посіб. / Е.С. Вільчковський, Н.Ф. Денисенко. – Запоріжжя: ЗОІЛТО, 2006. – 228 с.

9. Гейці С. Проблеми системи оцінювання фізичної підготовленості і здоров'я школярів / С. Гейці, А. Соловей // Молода спортивна наука України. – 2018. – III. 2. – С.34-35

10. Коваль О.Г. Вплив рухової активності на рівень здоров'я і тривалість життя людини / О.Г. Коваль // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2015. – № 8. – С 188-193.

11. Мирахмедов Ф.П. Двигательная активность и здоровье / Ф.П. Мирахмедов, Т.О. Абдураимова // Молодой учёный. – 2017. – № 2(136) – С.266-268.

12. Мовчан В.П. Рухова активність як чинник, що визначає здоров'я людини / В.П. Мовчан // Молодий вчений. – 2019. – № 4.1. – С.56-59.

13. Москалюк В.Д. Діагностика та лікування грипу: сучасні клініко-патогенетичні аспекти / В.Д. Москалюк, А.С. Сидорчук // Інфекційні хвороби. – 2016. – № 2(84). – С.5-14.

14. Начинская С.В. Двигательная активность младших школьников / С.Н. Начинская // Научные труды Московского педагогического государственного университета. М.: Прометей, 2006. – С 530-532.

15. Радзієвська М.П. Аналіз залежності стилю життя і деяких параметрів захворювальності органів дихання дітей 7–9 років в Польщі і на Україні / М.П. Радзієвська, Я. Кнотович, П.О. Радзієвський, П.Т. Дуба, П.В. Нестерова, Е.В. Дуба // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2013. – № 10. – С. 60-67.

16. Фомин Н.А. Физиологические основы двигательной активности / Н.А. Фомин, Ю.Н. Вавилов. – М.: Изд-во Физкультура и спорт, 1991. – 224 с.

References

1. Апанасенко Н.Л. Індивідуальне здоров'я: теорія у практиці управління, інформаційні аспекти / Н.Л. Апанасенко // Медична інформатика та інженерія. – 2009. – № 4. – С. 61-64.

2. Andreichyn M.A. Problemy hrypu A/H1N1: mynule i suchasnist / M.A. Andreichyn, V.S. Korpcha // Infektsiini khvoroby. – 2009. – № 4. – С. 5-20.

3. Bar-Or O. Zdorove detei y dvyhatelnaia aktyvnost: ot fizyolohycheskykh osnov do praktycheskoho pryumeneniya / O. Bar-Or, T. Rouland; per. s anhl. Y. Andreev. – K.: Olymp. l-ra, 2009. – 528 s.

4. Bulych Э.Н. Zdorove cheloveka: Byolohycheskaia osnova zhyznedeiatelnosti y dvyhatelnaia aktyvnost v ee stymuliatyy / Э.Н. Bulych, Y.V. Muranov – K.: Olympyiskaia lyteratura, 2003. – 424 s.

5. Butko M.A. Vlyaniya ob'yema dvyhatelnoi aktyvnosti detei mladshheho shkolnoho vozrasta na fizycheskuiu podhotovlennost, psykhycheskye protsessy y morfofunktsyonalnye pokazately / M.A. Butko // Fizycheskoe vospytanye detei y uchashcheisia molodezhy. – 2015. – № 2 – С. 31-34.

6. Vasyleha P.A. TRVI perspektivy doslidzhennia vplyvu na ditei 7–9 rokiv / P.A. Vasyleha // Sohodennia biolohichnoi nauky: materialy III Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (15–16 lystopada 2019 r., m. Sumy) – Sumy: FOP Tsoma S.P., 2019 – S. 14-15.

7. Vilchkovskiy E.S. Doslidzhennia rukhovoї aktyvnosti ditei 3–7 rokiv / E.S. Vilchkovskiy, O.O. Bizhenskiy // Mat. 11 Vseukr. nauk. prakt. konf. «Konseptsiia pidhotovky spetsialistiv fizykh. kult. v Ukraini». – Lutsk: Vezha, 1996. – S. 372-374.

8. Vilchkovskiy E.S. Orhanizatsiia rukhovoho rezhymu ditei 5–10 rokiv u zakladaх osvity: navch. posib. / E.S. Vilchkovskiy, N.F. Denysenko. – Zaporizhzhia: ZOIPPPO, 2006. – 228 s.

9. Heitsi S. Problemy systemy otsiniuvannia fizychnoi pidhotovlenosti i zdorovia shkoliariv / S. Heitsi, A. Solovei // Moloda sportyvna nauka Ukrainy. – 2018. – T. 2. – S. 34-35

10. Koval O.H. Vplyv rukhovoї aktyvnosti na riven zdorovia i trvalist zhyttia liudyny / O.H. Koval // Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. – 2015. – № 8. – S 188-193.

11. Myrahmedov F.T. Dvyhatelnaia aktyvnost y zdorove / F.T. Myrahmedov, T.O. Abduraymova // Molodoi uchennyi. – 2017. – № 2(136) – S. 266-268.

12. Movchan V.P. Rukhova aktyvnist yak chynnyk, shcho vyznachaie zdorovia liudyny / V.P. Movchan // Molodyi vchenyi. – 2019. – № 4.1. – С. 56-59.

13. Moskaliuk V.D. Diahnostyka ta likuvannia hrypu: suchasni kliniko-patohenychni aspekty / V.D. Moskaliuk, A.S. Sydorochuk // Infektsiini khvoroby. – 2016. – № 2(84). – С. 5-14.

14. Nachynskaya S.V. Dvyhatelnaia aktyvnost mladshykh shkolnykh / S.N. Nachynskaya // Nauchnye trudy Moskovskogo pedagogicheskogo gosudarstvennogo unyversyteta. M.: Prometei, 2006. – S 530-532.

15. Radziievskaya M.P. Analiz zalezhnosti stylu zhyttia i deiakikh parametrov zakhvoruvannosti orhaniv dykhannia ditei 7–9 rokiv v Polshchi i na Ukraini / M.P. Radziievskaya, Ya. Knotovych, P.O. Radziievskiy, T.H. Dyba, T.V. Nesterova, E.V. Dyba // Pedahohika, psykhohohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu. – 2013. – № 10. – С. 60-67.

16. Fomyn N.A. Fizyolohycheskye osnovy dvyhatelnoi aktyvnosti / N.A. Fomyn, Yu.N. Vavyllov. – M.: Yzd-vo Fyzkultura y sport, 1991. – 224 s.

Vasyleha P.A.,

Master of Biology, philosophy. Postgraduate student Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. Teacher of biology, chemistry and ecology of Yunakivka secondary school, Sumy region,

Ukraine, Sumy

THE QUESTION OF THE IMPACT OF ARVI ON THE HEALTH OF CHILDREN 7–9 YEARS

Influenza and acute respiratory viral infections (ARVI) are one of the most urgent medical and socio-economic problems of the country. This is due to the high prevalence of these disease, their complexity, high mortality and severe complications. One of the most vulnerable categories of people is children. The special attention is paid to the impact of ARVI on the health of children.

Key words: acute respiratory viral infection, immune profile, children, flu, prevention, treatment, risk groups.

УДК 796:35.073.52

Черевко С.В.,*к. пед. н., доцент кафедры физического воспитания и спорта Днепропетровского национального университета им. О. Гончара, ORCID: 0000-0003-3129-6599, svetvikch@gmail.com***Репина С.О.,***студентка экономического факультета Днепропетровского национального университета им. О. Гончара, ORCID: 0000-0002-1813-8804, w1035@ukr.net***Черевко А.Д.,***ст. преподаватель кафедры физического воспитания и специальной подготовки, Университета таможенного дела и финансов, ORCID: 0000-0002-1743-0547, cherevkoanatolii@gmail.com*

Украина, г. Днепр

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ СПОРТА В УКРАИНЕ

В данной статье рассматривался вопрос о принципе распределения государственных финансов на различные виды спорта в Украине, их эффективность и экономическая обоснованность. Именно изучение путей использования денежных средств, выделяемых с бюджета на развитие и популяризацию физической культуры и спорта является целью данной работы. При исследовании были использованы эмпирические (наблюдение, сравнение), теоретические (анализ, синтез) и математические методы (статистические расчеты). После проработки полученных результатов, можно сделать вывод, про то, что государственное финансирование на рассмотренную сферу с каждым годом возрастает (как в числовом, так и в процентном, по отношению к бюджету, эквиваленте) и эта тенденция будет сохраняться в ближайшее время.

Ключевые слова: физическая культура, финансирование, бюджет, политическая программа.

Постановка проблемы. Практически для каждой страны мира развитие физической культуры и спорта является одной из первоочередных задач, которые рассматриваются при определении и составлении политической программы и курса развития страны в целом. И это не удивительно, ведь именно сфера спорта оказывает существенное влияние на практически все иные сферы деятельности граждан страны. Поэтому, понимание сколько выделяется и как используются денежные средства, выделяемых с бюджета на развитие физической культуры, их необходимость и роль, очень важно в наше время, для практического применения этой информации при планировании финансовых бюджетов. Разумеется, перед проведением данного исследования были изучены многие, в том числе последние исследования и публикации, во временном промежутке 2014–2020 г.

Цель статьи – изучение принципа распределения государственных финансов на различные виды спорта в Украине, их эффективность и экономическая обоснованность.

Изложение основного материала. Каждый из нас несомненно много раз слышал о неоспоримой пользе физической культуры, ведь неспроста спортивные занятия включены, на законодательной основе, в обязательные дошкольные, школьные и университетские программы обучения. За законом Украины «О физической культуре и спорте» (от 24.12.1993 № 3808-XII)[4], который определяет и регулирует в первую очередь общие правовые, социальные, экономические и организационные основы физической культуры и спорта в Украине, а также роль и участие государственных органов, должностных лиц, а также предприятий и иных, организаций независимо от формы собственности в развитии и попу-

ляризации спорта в стране и как итог – в укреплении здоровья граждан, достижении высокого уровня трудоспособности и долголетия средствами физической культуры, гражданам даётся право на занятие спортом [4]. Но в рассмотренном случае, следует отметить, что законодательно для граждан предусмотрена лишь минимально необходимая силовая нагрузка, заранее просчитанная медицинскими экспертами, которые принимали непосредственное участие в составлении рассмотренного выше закона, то есть имеется в виду гимнастические упражнения, пробежка, плавание и другие виды спорта, но не учитывается занятия на профессиональном уровне. Ведь у людей, которые тренируются для участия на олимпийских соревнованиях, получают славу, денежные и призовые вознаграждения, но к сожалению, их здоровье может быть наоборот подорвано из-за частых и сильных нагрузок.

Говоря о пользе занятием спортом, следует отметить, что оно способно улучшить мозговую активность. Это происходит по причине того, что физические упражнения приводит к интенсивному приливу крови к клеткам головного мозга, т.е. происходит активное снабжение его кислородом и питательными веществами, в результате чего ускоряется развитие нейронных отростков (дендритов) [1, с.464].

Наилучший эффект дают спортивные игры, которые требуют повышенной концентрации, внимательности и быстрой скорости принятия решений. К примеру, это шахматы, теннис, любые виды командных игр. Также, регуляторная физическая нагрузка способна повысить выносливость и силовые качества организма. Это происходит из-за способности человеческого тела к адаптации (способность живого организма приспосабливаться к

постоянно изменяющимся условиям окружающей среды, выработанная в процессе эволюции развития [3, с.120]), которая способствует росту мышечной ткани, укреплению связок и сухожилий, зависимо от приложенной силовой нагрузки. А пробежки, в свою очередь, позволяют повысить уровень выносливости, что так же является очень важным фактором для любого человека. Но все же, главная польза занятий спортом заключается в предотвращении заболеваний в будущем.

Малоподвижный образ жизни часто приводит к серьёзным заболеваниям, например, одним из самых распространённых на данный момент проявлением этого, является ожирение и дальнейшие осложнения в виде инфарктов и инсультов. Жир оседает на стенках сосудов, способствуя их закупорке [1, с.464]. Также, занятия спортом – это хороший способ для профилактики таких заболеваний как остеохондроз, остеопороз и артроз. Кроме того, с каждым годом, все больше проявляется тенденция к росту зафиксированных случаев выявления депрессии среди подростков и людей среднего возраста. Решение данной проблемы также можно найти в сфере физической культуры. В результате физической активности в теле вырабатываются так называемые гормоны радости – эндорфин и серотонин, которые помогают побороть депрессию, не причиняя вред собственному организму и проведенные на этой основе эксперименты, доказывают правильность данной гипотезы [1, с.464].

Поэтому важность развития, а соответственно и финансирования физической культуры нельзя переоценить.

Основная часть денежных средств, которые вливаются в развитие спорта должны быть именно государственными. Потому что, любая физическая активность это, прежде всего, «здоровье нации» которое является безусловной общественной ценностью, приоритетом политики любого государства, основой национального богатства и безопасности, отражает жизнестойкость и геополитические, экономические и иные перспективы нации. В то же время, финансовое инвестирование спорта частными инвесторами, имеет лишь одну цель – получение финансовой прибыли физическим или юридическим лицом. Для государства, напротив, самый важный дивиденд – это здоровье населения. Ведь даже народная мудрость гласит «Здоровая нация – сильная страна».

Поэтому, рассмотрим более детально государственное финансирование физической культуры и спорта в Украине.

Проанализировав диаграмму (рис.1), с первого взгляда можно прийти к выводу, что финансирование физической культуры в стране на протяжении рассмотренного промежутка (2014–2019 г.) постепенно возрастало, на что указывает также линия тренда, но стоит также учитывать уровень инфляции, который несомненно повлиял на ценность валюты (все значения были представлены в денежном измерителе – млн.грн.).

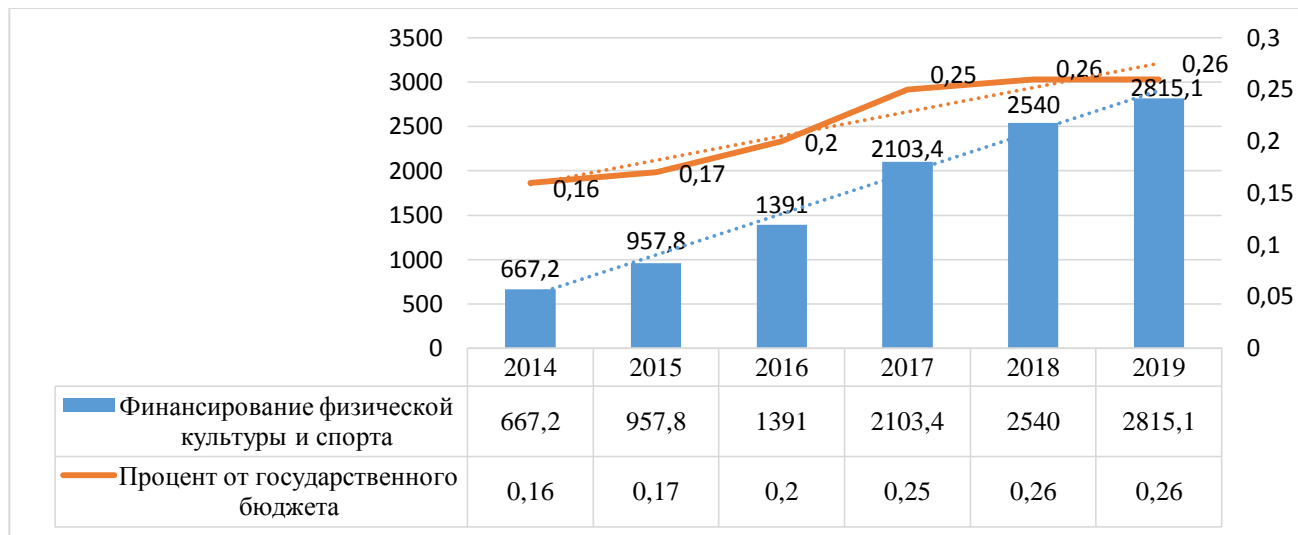

Рис. 1 – Финансирование с бюджета физической культуры и спорта [5]

За полученными данным можно увидеть, что наименьшее финансирование за рассматриваемый период времени был в 2014 году и составлял 667,2 млн грн., а максимальное значение в 2019 году и равняется 2 млрд. 815 млн.грн. Среднее значение равняется 1млрд. 745млн. грн. Абсолютный прирост 2019 года, линейный и базисный (относительно 2014 г.) соответственно равняются 275,1 млн грн. и 2 млрд.147 млн. грн.

Для более точного анализа также было проанализировано доли затрат на сферу физической культуры и спорта из государственного бюджета, которые отображены в виде графика (рис.1). Исходя из полученных данных можно отметить, как и в первом случае тенденцию к росту, которая продолжалась, начиная с 2014 года

до 2018. В промежутке 2018–2019 г. доля затрат на финансирование была неизменной и составляла 0,26% – это и является максимальным значением, в то же время минимальное значение равняется 0,16% (2014 год). Среднее значение равняется 0,216%. Абсолютный базисный прирост (2019 относительно 2014 г.) принимает значение 0,1. Не смотря на полученные данные, линия тренда указывает на продолжение роста финансирования, поэтому, можно предположить, что в следующем году денежная доля, из государственного бюджета, будет немного увеличена, но все же не в достаточном объёме, чтобы привести к резким изменениям в данной области.

Ссылаясь на предыдущий экономический анализ (доля выделяемых с бюджета средств на физическую

культуру и спорт составляет 0,26%), следует отметить, что в нашей стране, на развитие спорта выделяется гораздо меньше финансов, нежели в иных развитых европейских, азиатских и американских странах где доля средств с бюджета составляют 0,5–3%.

В нашем государстве, каждый год, при разработке и внедрении бюджета обязательно предусматривается

финансирование физической культуры и спорта в целом. Распределением финансирования по определенным видам спорта занимается Министерство молодежи и спорта Украины. Финансы принято распределять на три категории: зимние, летние и неолимпийские виды спорта (причем именно вторые получают наибольшую часть финансирования).

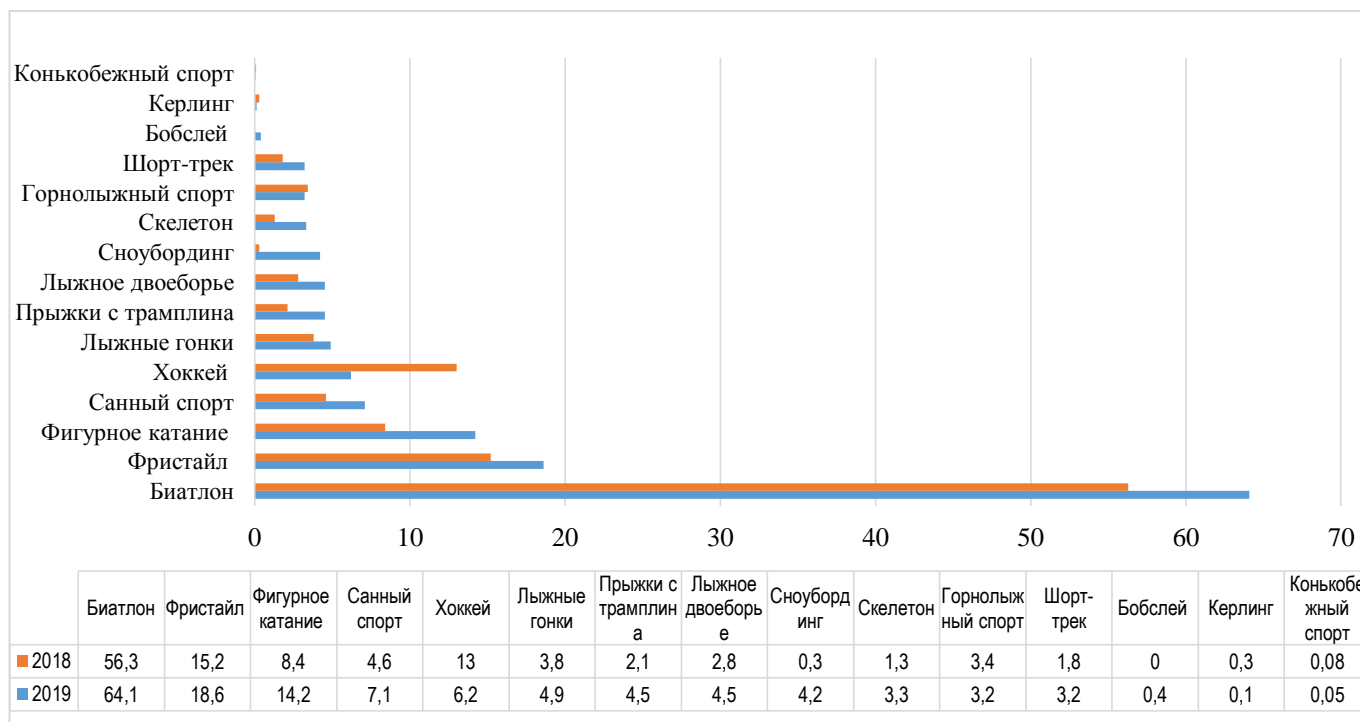

Рис. 2 – Финансирование зимних видов спорта (млн. грн) [5].

Рассматривая финансирование зимних видов спорта (рис.2) следует отметить, что финансирование практически всех видов спорта, кроме хоккея, керлинга, горнолыжного и конькобежного спорта, незначительно, но увеличилось. Особенное внимание следует уделить такому виду зимнего спорта, как бобслей – ранее его не финансировали вообще, а в 2019 г. выделили с бюджета 400 тыс гривен. Также значительно увеличилось финансирование фигурного катания и фристайла, соответственно на 5,8 и 3,4 млн.грн. А вот в сфере хоккея, наоборот, ситуация финансирования резко ухудшилась, с 13 млн. грн. (2018 г.) оно сократилось до 6,2 млн.грн. (2019 г.), то есть больше чем на половину (6,8 млн.грн.).

Самым финансируемым среди всех видов спорта является биатлон (это зимний олимпийский лыжный вид спорта, сочетающий в себе лыжную гонку со стрельбой из винтовки [2]), в 2019 году с бюджета на данный вид спорта было выделено 64,1 млн грн., это на 7,8 млн больше нежели в 2018 году. Это можно объяснить необходимостью вложения немалых денежных сумм для участия в чемпионате Европы (и это при том, что затраты далеко не всегда компенсируются за счет призовых вознаграждений).

На лыжные гонки выделяется государством приблизительно в 13 раз меньше биатлона. Конькобежный спорт получает наименьшее финансирование среди зимних видов спорта, всего лишь 50 тыс.грн. в год, при том,

что в 2018 году эта цифра составляла 80 тыс.

На финансирование летних видов спорта выделяется основная часть денежных средств при распределении Министерством молодежи и спорта полученных бюджетных денег. Кроме того, летние виды спорта по сравнению с другими отраслями спорта имеет большее разнообразие, что можно проследить на диаграмме (рис.3).

Рассматривая финансирование летних видов спорта и проанализировав полученные данные, можно увидеть, что наибольшую часть финансовых средств получает баскетбол, его финансируют с государственного бюджета в размере 62.1 млн. Рассматривая в целом, этот вид спорта занимает второе место за долей финансирования с бюджета, после биатлона, разница между ними составляет чуть менее 3 млн. грн. Кроме того, следует отметить резкое увеличение финансирования футбола (больше, чем в 5 раз). В 2019 году на этот вид спорта выделили 35 млн. грн, при том, что его финансирование никогда ранее не превышало 7 млн грн. Так же позитивные изменения произошли в таком виде спорта, как теннис, где финансирование в 2019 году составило 23,1 млн.грн. (увеличение в 2,5 раза). На это безусловно повлияли успехи украинских теннисисток и футбольных команд. Уменьшение финансовых вложений в 2019 году по сравнению с 2018, было замечено в таких видах спорта: гандбол, регби, велоспорт, прыжки в воду, тяжёлая атлетика.

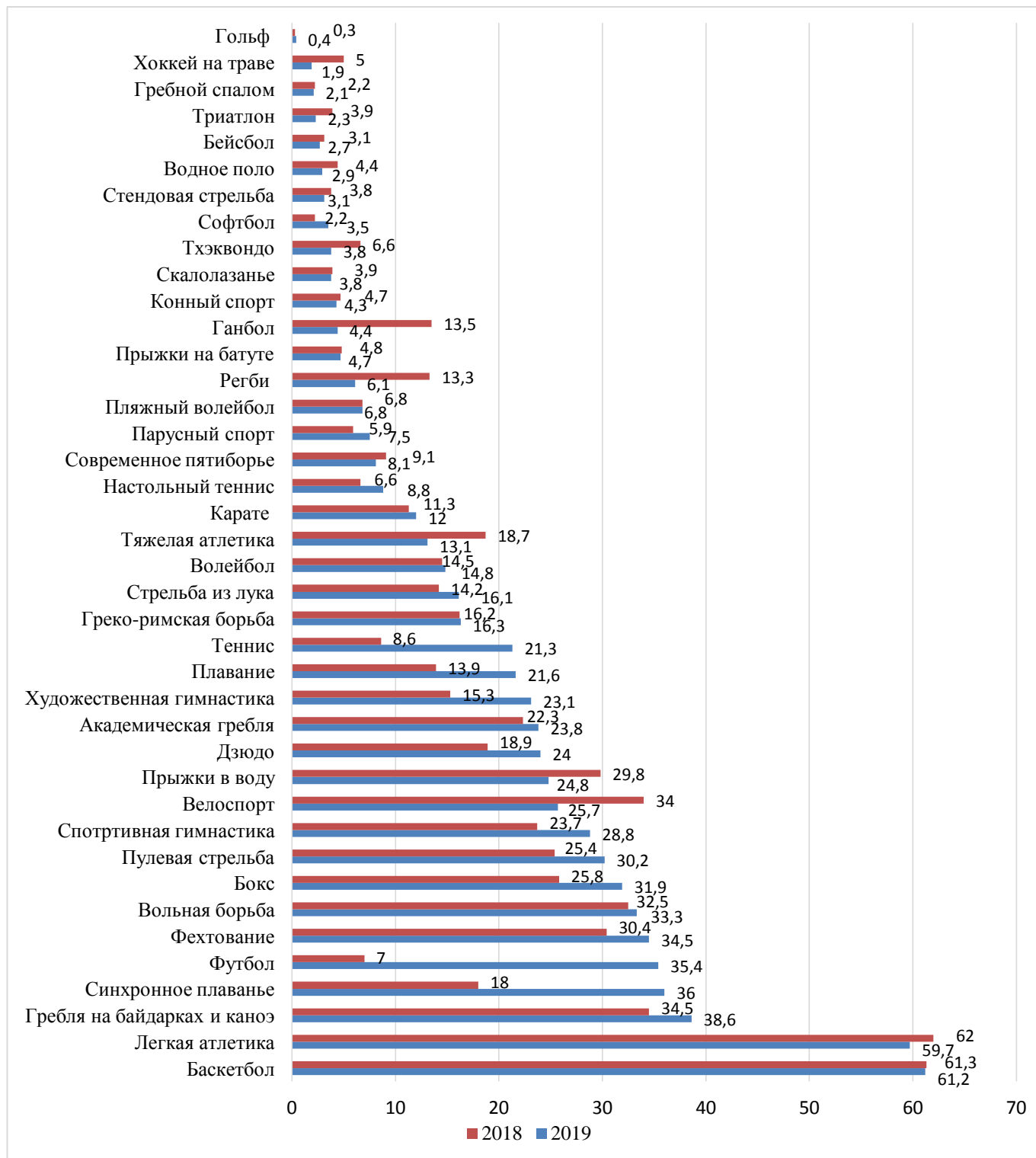

Рис. 3 – Финансирование летних видов спорта (млн. грн) [5].

Рассматривая финансирование летних видов спорта и проанализировав полученные данные, можно увидеть, что наибольшую часть финансовых средств получает баскетбол, его финансируют с государственного бюджета в размере 62.1 млн. Рассматривая в целом, этот вид спорта занимает второе место за долей финансирования с бюджета, после биатлона, разница между ними составляет чуть менее 3 млн. грн. Кроме того, следует отметить резкое увеличение финансирования футбола (больше, чем в 5 раз). В 2019 году на этот вид спорта

выделили 35 млн. грн, при том, что его финансирование никогда ранее не превышало 7 млн грн. Так же позитивные изменения произошли в таком виде спорта, как теннис, где финансирование в 2019 году составило 23,1 млн.грн. (увеличение в 2,5 раза). На это безусловно повлияли успехи украинских теннисисток и футбольных команд. Уменьшение финансовых вложений в 2019 году по сравнению с 2018, было замечено в таких видах спорта: гандбол, регби, велоспорт, прыжки в воду, тяжёлая атлетика.

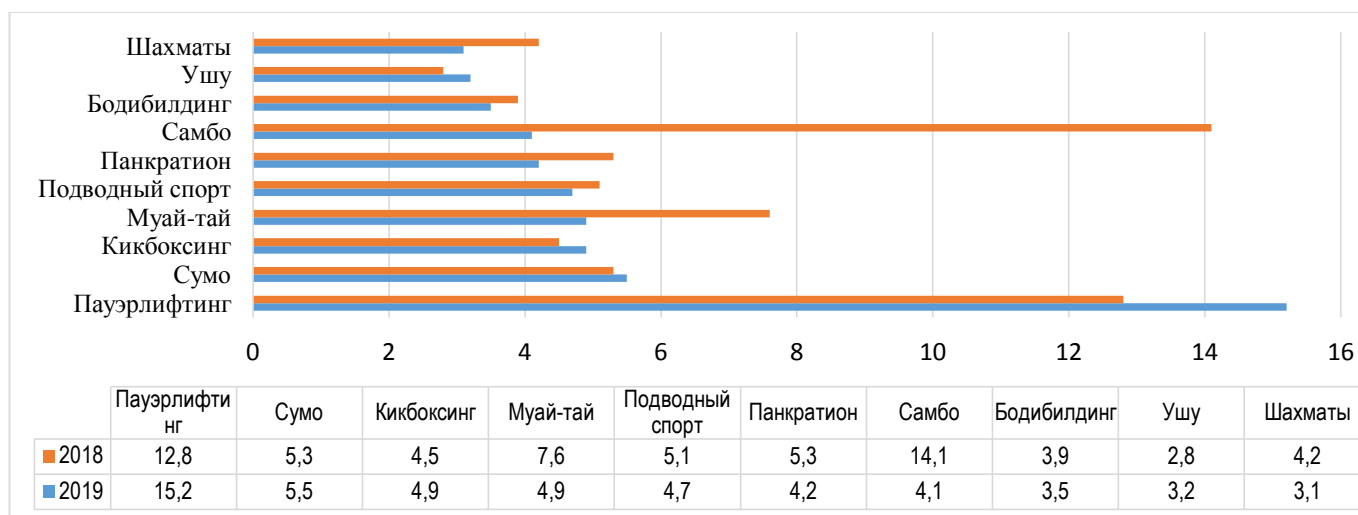

Рис. 4 – Финансирование неолимпийских видов спорта (млн. грн.) [5].

Проанализировав данные по финансированию неолимпийских видов спорта (рис.4) можно сделать вывод про то, что самым финансируемым видом спорта остается пауэрлифтинг, который получает даже больше (15,2 млн грн), чем волейбол (14,8 млн.грн.), фигурное катание (14,2 млн. грн) и тяжелая атлетика (13,1 млн. грн). Следует отметить резкое сокращение финансирования самбо, практически на 10 млн.грн. Финансирование иных неолимпийских видов спорта остались практически без изменений.

Выводы. Исходя из всех ранее вышеперечисленных и упомянутых фактов, можно сделать вывод, про то, что государственное финансирование на рассмотренную сферу с каждым годом возрастает (как в числовом, так и в процентном, по отношению к бюджету эквиваленте) и эта тенденция будет сохраняться в ближайшее время. Но, сравнивая с иными странами, которые показывают более высокие результаты на спортивных соревнованиях, выделяемых на данный момент средств недостаточно. Кроме того, Министерство молодежи и спорта Украины, распределяет финансы не равномерно, выделяет наибольшую часть на летние виды спорта, и гораздо меньше на другие. В целом, финансирование, остаётся практически неизменным из года в год, но все же успехи или неудачи спортсменов существенно влияют на дальнейшее планирование бюджета и финансирования определенных отраслей в целом. Так как, множество факторов способны влиять на

вышеуказанный вопрос, перспективы дальнейших исследований в данном направлении являются не только возможными, но и необходимыми.

Литература

1. Беве́рли М. Медицинская энциклопедия/ Беве́рли Миллан – Спб.: Нева, 2018. – 464 с.
2. Биатлон: словарь спортивных терминов [Электронный ресурс]. – https://gufo.me/dict/sport_terms/
3. Брайан М. Сила, скорость, выносливость/ Брайан Маккензи. – М.: Финпресс, 2016. – 120 с.
4. Верховная Рада Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rada.gov.ua/>
5. Государственная служба статистики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukrstat.gov.ua/>

References

1. Beverli M. Meditsinskaya entsiklopediya/ Beverli Millan – Spb.: Neva. 2018. – 464
2. Biatlon: slovar sportivnykh terminov [Elektronnyy resurs]. – https://gufo.me/dict/sport_terms/
3. Brayan M. Sila. skorost. vynoslivost/ Brayan Makkenzi.- M.: Finpress. 2016. – 120
4. Verkhovnaya Rada Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://rada.gov.ua/>
5. Gosudarstvennaya sluzhba statistiki Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://ukrstat.gov.ua/>

Cherevko S.V.,

Ph.D. in Pedagogy, associate professor of the Department of physical education and sports Dnipro national University. O. Gonchara, ORCID: 0000-0003-3129-6599, svetvikh@gmail.com

Repina S.O.,

Student of the faculty of Economics Dnipro national University. O. Gonchara, ORCID: 0000-0002-1813-8804, w1035@ukr.net

Cherevko A.D.,

Senior Lecturer at the Department of Physical Education and Special Training University of Customs and Finance, ORCID: 0000-0002-1743-0547, cherevkoanatolii@dmail.com

Ukraine, Dnipro

STATE FUNDING OF SPORTS IN UKRAINE

This article discusses the principle of distribution of public finances for various sports in Ukraine, their effectiveness and economic feasibility. It is the study of ways to use the funds allocated from the budget for the development and promotion of physical culture and sports that is the goal of this work. The study used empirical (observation, comparison), theoretical (analysis, synthesis) and mathematical methods (statistical calculations). After working through the results obtained, we can conclude that state funding for the area under consideration is increasing every year (both in numerical and percentage terms, in relation to the budget equivalent) and this trend will continue in the near future.

Key words: *physical culture, financing, budget, political program.*

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

**Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist**

Journal «Virtus» Editorial Staff,

tel.: +38 (050) 227 30 03,

e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»

Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA

e-mail: info@pedagogiemoderne.com

website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 28.02.2020.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 30,5 Publisher's sheet-copy 30,5

Circulation 500 copies. Order 3042.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail tooums@ukr.net
